

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

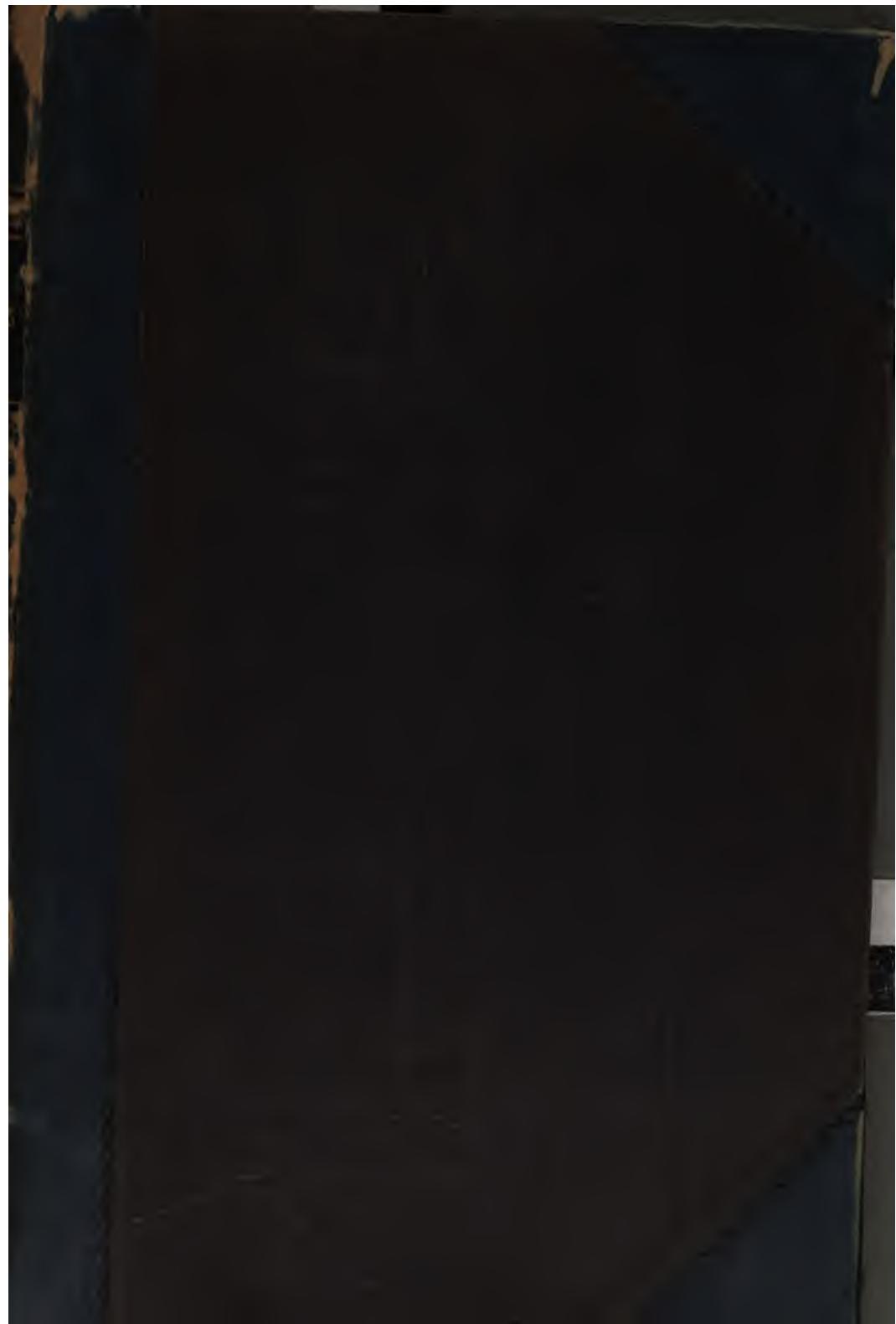
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

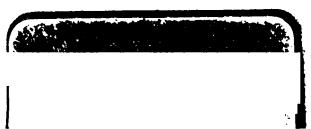
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

600068325U

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ,

ΦΙΛΟΠΟΝΙΟΣΙΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ

γ π ο

ΤΟΥ ΑΡΧΙΜΑΝΑΡΙΤΟΥ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ,

ΘΕΟΛΟΓΟΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ,

ΕΦΗΜΕΡΙΟΥ

ΤΗΣ

ΕΝ ΛΙΒΕΡΠΟΤΑΝΗ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ,

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Γ. ΚΑΡΤΟΦΥΛΛΗ.

1864.

265. i. 5.

LIBRARY OF THE UNIVERSITY

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES

2002

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARIES

UNIVERSITY
LIBRARIES

ΤΩ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΩ ΒΑΣΙΛΕΙ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΓΕΩΡΓΙΩ. Α',

ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΠΑΤΡΙ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΠΡΟΣΤΑΤΗ

χ. τ. λ. χ. τ. λ. χ. τ. λ.

ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΑΤΕ,

‘Ο εύσεβάστως ὑποσημειούμενος, μέλλων νὰ ἔκδώσῃ, δσον ἔνεστι τάχιον, φιλοσοφικὴν πραγματείαν, ὑπ' αὐτοῦ φιλοπονηθεῖσαν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔνθα διαμένει, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ κοσμήσῃ ταύτην διὰ τῆς ἀφιερώσεως πρὸς τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα, τὸν θεοφρούρητον Βασιλέα ἑαυτοῦ τε καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων, λαμβάνει τὴν τιμὴν νὰ παρακαλέσῃ θερμῶς τὴν Υ. Μ. ἵνα εὐδοκήσῃ ὅπως ἐπινεύσῃ εἰς τὴν ἀριέρωσιν ταύτην.

‘Ο εύσεβάστως ὑποσημειούμενος εἰς οὐδένα ἄλλον κρίνει εὐλογὸν καὶ πρέπον νὰ ἀφιερώσῃ τὸ ἀπάνθισμα τοῦτο τῶν ἐν Ἀγγλίᾳ πόνων αὐτοῦ, εἰ μὴ εἰς τὴν Ὑμετέραν Ἑλληνικὴν Μεγαλειότητα, τὸν προστάτην τῶν φώτων, εἰς ἣν ἡ Θεία Πρόνοια ὡκονόμησε πχνσόρως νὰ παρακαταθέσῃ τὰς τύχας τῆς Ἑλλάδος.

β'.

‘Ο εύσεβάστως ὑποσημειούμενος, πεποιθώς εἰς τὰ ἔ-
ξοχα καὶ σπάνια πλεονεκτήματα τῆς Υ. Ελ. Μεγαλειό-
τητος καὶ εἰς τὸν διάπυρον ζῆλον Αὔτης ὑπὲρ τῆς δό-
ξης καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ ἔθνους, καὶ ἐπερειδόμενος
εἰς τὴν ὑψηλὴν καὶ πατρικὴν Αὔτης μέριμναν ὑπὲρ τῆς
διανοητικῆς, θιμικῆς καὶ κοινωνικῆς προσόδου τῆς Ελ-
λάδος, ἐλπίζει ὅτι· ὅτι Υ. Μ. δὲν θέλει ἀπαξιώσει τὴν βί-
θλον αὐτοῦ τῆς ἀφιερώσεως εἰς τὸ ἱερὸν καὶ σεβα-
στὸν δνομα Αὔτης, τὸ θελεῖκαρδιον καὶ μυριοπόθητον
εἰς πάντα Ελληνα.

‘Ο ταπεινὸς συγγραφεὺς καὶ λειτουργὸς τῆς Ελλη-
νικῆς Εκκλησίας, αἴρων χεῖρας ἱκέτιδας πρὸς τὸν “Ψι-
στὸν ὑπὲρ διατηρήσεως τῶν πολυτίμων ἡμερῶν τῆς
Ὑμετέρας Μεγαλειότητος, δράττεται τῆς ἐύκαιρίας
ταύτης νὰ ὑποσημειωθῇ μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ
ἀκραιφνοῦς ὑπολήψεως, μεθ’ ὃν διατελεῖ.

Τῆς Ἄμετέρας Θεοφρουρήτου Ἑλληνικῆς Μεγαλειότητος
ταπεινότατος καὶ εὐπειθέστατος θεράπων

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΤΡΑΤΟΓΛΗΣ, θεολογοδιδάκτωρ,
ἀρχιμανδρίτης καὶ ἐφημέριος τῆς ἐν Λιβερπούλῃ
ἀρθοδόξου ἐκκλησίας τῶν Ελλήνων.

Ἐν Λιβερπούλῃ, τῇ 27 Ιουλίου 1863.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ.

ΚΕΦΑΛ. Α'.	Σκοπὸς, γένεσις καὶ συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας.	Σελ. 1
» Β'	Όρισμὸς, διαίρεσις καὶ παραλληλισμὸς τῆς Φιλοσοφίας πρὸς ἄλλας ἐπιεικέμενας. »	21

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ. Διανοητικῆς ἐνεργότητος
προκαταρκτικαὶ μορφαὶ, ἦτοι ψυχολογία.

ΚΕΦΑΛ. Α'.	Ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας καὶ νομι- μότητος ἡ κῦρος αὐτῆς.	18
» Β'.	Ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ δυνάμεις ταῦτα γεννῶσαι.	24
» Γ'.	Συνέχεια τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ περὶ συνειδήσεως.	28
» Δ'.	Γνῶσις τοῦ ἐγώ καὶ τοῦ κόσμου, ἦτοι τοῦ οὐκ ἐγώ.	33
» Ε'.	Περὶ φαντασίας, συζεύξεως καὶ προσοχῆς. »	40
» Ζ'.	Περὶ ἐπαγωγῆς, ἀφαιρέσεως καὶ γενε- κῶν ἴδεῶν.	42
» Η'.	Περὶ κρίσεως, συλλογισμοῦ καὶ λόγου. »	46
» Θ'.	Περὶ πηγῆς καὶ μορφώσεως τῶν ἴδεῶν. »	49
	Θῶν, αὐθηρμήσεων, κλίσεων, ὄρεξεων,	

καὶ κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν παθή-	
σεων	Σελ. 53
ΚΕΦΑΛ. Ι'. Περὶ θελήσεως καὶ αὐτεξουσίου καὶ	
τῶν ιδιωμάτων αὐτῶν.	» 58
» ΙΑ'. Θεωρία τῆς ψυχῆς, φύσις αὐτῆς καὶ δ-	
περοχὴ τοῦ ἀνθρωπίνου ὄργανισμοῦ.	» 64

**ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΩΝ. Εὕρεσις τῆς ἀληθείας,
δρθή χρῆσις τοῦ λόγου, ἡ Λογική.**

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἀντικείμενον, ὄρισμὸς καὶ διαίρεσις	
τῆς Λογικῆς	» 73
» Β'. Γνῶσις καὶ μορφοειδεῖς νόμοι ταύτης .	» 74
» Γ'. Περὶ συλλογισμοῦ καὶ τῶν κανόνων αύ-	
τοῦ.	» 78
» Δ'. Μέθοδος καὶ παντοῖα εἰδὴ ταύτης. . . .	» 81
» Ε'. Όρισμὸς καὶ κατάταξις, ἔξαγωγὴ καὶ	
ὑπόθεσις.	» 86
» Ζ'. Περὶ μαρτυρίας καὶ κύρους.	» 89
» Ζ'. Περὶ γλώσσης	» 91
» Η'. Αἴτια τῆς ἀπάτης καὶ θεραπευτικὰ μέσα	» 97

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ. Ἡθολογία.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Όρισμὸς, ἀντικείμενον, διαίρεσις τῆς Ἡ-	
κῆς καὶ κανὼν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων	» 99
» Β'. Αἴτια καὶ τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων	» 102
» Γ'. Θεωρία τοῦ ἀγαθοῦ.	» 105
» Δ'. Διακίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ εἰς διάφορα εἰδὴ.	» 109
» Ε'. Περὶ ἡθικῆς ὑποχρεώσεως, καθήκοντος,	
δικαιώματος καὶ νόμου.	» 111
» Ζ'. Περὶ ἀρετῆς.	» 115
» Ζ'. Περὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς, τὸν πλησίον καὶ	
τὸν Θεόν καθηκόντων ἡμῶν.	» 120

ΤΜΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Φυσική θεολογία ἡ θεο-
σοφία.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ. Σελ. 127

» Β'. Κατηγορούμενα, ἦτοι προσόντα τοῦ Θεοῦ » 131

ΤΜΗΜΑ ΠΕΜΠΤΟΝ. Περὶ καλοῦ ἦτοι ώραίου.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ὁρισμὸς καὶ εἰδὴ τοῦ καλοῦ. » 138

» Β'. Περὶ τέχνης. » 141

ΤΜΗΜΑ ΕΚΤΟΝ. Ἰστορία τῆς φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Σπουδαιότης τῆς ἴσορίας τῆς φιλοσοφίας » 143

» Β'. Μέθοδος καὶ πηγαὶ τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας. » 145

» Γ'. Ἀρχὴ τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ διαιρέσεις αὐτῆς. » 147

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ. Περίοδος πρώτη.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἀπὸ Θάλητος μέχρι Σωκράτους. Ἰωνι-
κὴ Σχολή. » 148

Πιθαγόρειος ἢ Ἰταλικὴ Σχολή. » 150

Ἐλεατικὴ Σχολή. » 151

Ἀτομολογικὴ Σχολή. Σοφισταί. » 152

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ. Συνέχεια τῆς πρώτης πε-
ριόδου. Ἀπὸ Σωκράτους ἄχρι τῆς Ἀλεξαν-
δρινῆς Σχολῆς.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Φιλοσοφία Σωκράτους. » 153

» Β'. Φιλοσοφία Πλάτωνος » 162

» Γ'. Ἀριστοτέλης. » 179

» Δ'. Ἐπικούρειοι καὶ Στωικοί. » 182

» Ε'. Νέα Ἀκαδημία καὶ Πυρρωνισμός. » 185

ΚΕΦΑΛ. Σ'. Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, φιλοσοφία
τῶν Πατέρων καὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν
συγγραφέων. » 186

» Ζ'. Φιλοσοφία τοῦ Μεσαιωνος ἡ τοι τῆς με. Σελ.
σης ἡλικίας, ὃ ἐστι τῆς Σχολαστικῆς. » 189

» Η'. Πτῶσις τῆς Σχολαστικῆς διὰ τῆς ἀνα-
γεννήσεως καὶ συναρτίας τῶν ἀρχαίων
συστημάτων ἄχρι τῶν μέσων τῆς ΙΖ'
ἐκπονηταστηρίδος. » 193

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ. Νεωτέρα φιλοσοφία.

ΚΕΦΑΛ. Α'. Βάκων καὶ Καρτέσιος ἄχρι Καντίου. . . » 195

» Β'. Ο Καρτέσιος καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι. . . » 198

» Γ'. Άπο Καντίου ἄχρις ἡμῶν. Κριτικὴ φι-
λοσοφία. » 212

» Δ'. Φίχτης καὶ σύστημα αὐτοῦ. » 221

» Ε'. Σχελλίγγιος καὶ σύστημα αὐτοῦ. . . » 227

» Ζ'. Ἐγελος καὶ σύστημα αὐτοῦ. » 236

» Ζ'. Φραγκίσκος Θυρότος καὶ σύσημα αὐτοῦ. » 244

» Η'. Θεόδωρος Σίμων Ίουφρρόης καὶ φιλο-
σοφία αὐτοῦ. » 247

» Θ'. Βίκτωρ Κουτίνος καὶ τούτου συγγράμ-
ματα. » 263

**ΤΜΗΜΑ ΕΒΔΟΜΟΝ. Ηνεῦμα ἐκάστης φιλοσο-
φίας καὶ δργανισμὸς αὐτῆς.**

ΚΕΦΑΛ. Α'. Ἑλληνικὴ φιλοσοφία. » 266

» Β'. Νεωτέρα Ἰταλικὴ φιλοσοφία. » 271

» Γ'. Φιλοσοφία τῆς Ἀγγλίας. » 279

» Δ'. Γαλλικὴ φιλοσοφία. » 284

» Ε'. Σκωτικὴ φιλοσοφία. » 288

» Ζ'. Γερμανικὴ φιλοσοφία. » 295

» Ζ'. Ἐλεκτικὴ φιλοσοφία. » 301

ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ.

• ΕΙΣΙΓΕΙΑ •

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑΙ ΙΔΕΑΙ.

• ΕΙΣΙΓΕΙΑ •

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Σκοπός, γένεσις καὶ Συνοπτικὴ Ἰστορία τῆς Φιλοσοφίας.

§. 1. Τὸ πρώτιστον ἀντικείμενον καὶ ὁ κύριος σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν οὐσιωδῶν ἴδιωμάτων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· ἐπομένως τὰ γεγονότα καὶ τὰ φαινόμενα αὐτοῦ συγχροτοῦσι τὴν ἐπιστήμην ταύτην. Εἰσετάζοντες τὰς μερικότητας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τὰς ἴδιαζούσας εἰς τὰς παντοίας φυλάς, ἥλικίας καὶ ἴδιοσυγχρασίας ἀμφοτέρων τῶν γενῶν μετὰ τῶν ἀποτελεσμάτων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν ἐν τῷ βίῳ, παρατηροῦντες δὲ καὶ τὰς οὐσιώδεις μορφὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τὸ τρεπτὸν καὶ εὐμετάβολον, τὸ σταθερὸν καὶ ἀναλλοίωτον, φθάνομεν εἰς τὴν διάγνωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος.

Οὕτω πως ἔξερενδωμεν τὰς ἐνεργείας καὶ τὰς καταστάσεις τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, περὶ ὧν ἡ πείρα πληριφορεῖ, ἔτι δὲ καὶ τὰς ἔξωτερικὰς πραγματικότητας, τὰς ὑπαρχούσας ἀνεξαρτήτως τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει παρίσταται ἡ ἐσωτερικὴ μορφὴ τῆς ἡμετέρας γνώσεως μετὰ τῶν αἰσθημάτων, δι' ὧν συνοδεύεται, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ διορᾶται ἀποχλειστικῶς ἡ ταύτης ὑλη. Δυνάμειν δὲ νὰ ἔχωμεν ἀμεσον ἀντίληψιν, τουτέστι γνῶσιν, τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ὑπὸ δύο ἐπόφεις, ἥτοι ἐπιστημονικῶς καὶ μή. Δεδούσθω ὡς παράδειγμα ὁ ἀστὴρ, ὁ κομήτης, ὁ κεραυνὸς, τὸ ὄδωρο, τὸ φυτόν. Τὸ ἔξωτερικὸν ὑλικὸν, τὸ ὑποπέπτον εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ πνεύματος, εἶναι τὸ αὐτό· ἀλλ' ἡ εἰδίκη τοῦ νοὸς κατάδεσις, εἰς ἣν νοεῖται τὸ ἀντικείμενον, ποικίλλεις ὡς ἐκ τῆς ἀν-

πτύξεως ἡ μὴ τοῦ ἀνθρώπου· ἐντεῦθεν προσδιορίζεται ὁ τρόπος, ἥγουν ἡ μορφὴ τοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Αἱ ἐνέργειαι, αἱ καταστάσεις, αἱ ἐργασίαι καὶ οἱ νόμοι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος συναπτεῖται οὐ τὰ φαινόμενα τοῦ συνειδέναι· τί δέ ἐξι ἡ πραγματικότης ἐν τῇ ἐπικρατείᾳ τοῦ ὄντος σχετικῶς πρὸς τὰ ἑστατικὰ φαινόμενα τῆς διανοίας, καὶ τί εἰδος ἔγγυήσεως καὶ ἀσφαλείας ἔχομεν ὅτι τοιαύτη πραγματικότης ὑπάρχει ἐν ἔργῳ καθὰ ἐνοίη, ἀνεξαρτήτως καὶ ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ιδιαιτέρων τρόπων τοῦ νοεῖν αὐτὴν, ταῦτα ἀποτελούσσεται τὴν θεωρίαν τοῦ εἰνατ. Ἅπο μὲν τὴν πρώτην σχέσιν τὸ ἀνθρωπίνον πνεῦμα θεωρεῖται ἐν ὑποκειμένῳ, ὅποδὲ τὴν δευτέραν. ἐν ἀντικειμένῳ. ἐντεῦθεν προσποριζόμεθα ὅτι ἡ γνῶσις περιλαμβάνει ἀναγκαῖος δύο τινα, τὸ γινώσκον καὶ τὸ γινωσκόμενον; ητοι τὸ ὑποκειμένον καὶ τὸ ἀντικείμενον. Οὗτοι εἰναι οἱ πρῶτοι δροι πάσης ἀνθρωπίνης γνώσεως, περὶ ὧν δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωμεν παντάπασιν.

§ 2. Ής εἰδικός, κλάδος ἐρεύνης ὑπῆρχεν ἐνέκαθεν ἡ φιλοσοφία· γενέτειραν δὲ γῆν ἀνάντιρρήτων ἔχει τὴν Ἑλλάδα· ἐπειδὴ πρῶτοι οἱ Ἑλληνες ἀπεδόθησαν εἰς τοῦτο τὸ στάδιον τῆς ἐρεύνης. Οἱ μὲν Πινακογόρας εὗρε τὴν λέξιν, ὁ δὲ Σωκράτης τὸ πρᾶγμα. Καὶ τοι δὲ σύζημα θεωρητικὸν καὶ πρακτικὸν εἰς μεμακρυσμένας ἐποχὰς δὲν ἀπαντάται, ἔχατρέσι τῶν ἐλληνικῶν φιλοσοφημάτων καὶ τινῶν παρὰ τοῖς Ἀσιανοῖς σποραδικῶν διδαγμάτων, δὲν ἡθέλομεν ἀφέστασθαι παντάπασι τῆς ἀληθείας, γνωματεύοντες. ὅτι ἡ φιλοσοφία, δηλαδὴ ἡ γνῶσις ἡμῶν αὐτῶν, τὸ γνῶθι σαυτὸν, εἴναι ὀρχαία ὡς ὁ κύσμος, καὶ φανεροῦται ἐν πάσῃ ἐποχῇ τῆς ἴστορίας. Αἱ πρῶται ὄμραι παρατηρήσεις τοῦ θάλητος καὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ ἀναφέρονται ἀποκλειστικῶς εἰς φυσικὰ φαινόμενα, καὶ εἰς τὴν εὑρεσιν τῆς πρώτης ὄφρης. Ή πιθαγόρειος φιλοσοφία ταχέως ἐποίησε τὸ βῆμά τι εἰς τὰ πρόσω· ἐδράξατο τοῦ ἀφρυκμένορ καὶ τῶν μορφοειδῶν στοιχείων ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γλώσσῃ, καὶ ἐχώριες τὸν γοῦν, ἦτοι λόγον, ἐκ τῆς φρενὸς, αἰσθητικῆς νοήσεως, καὶ ἐκ τοῦ θυμοῦ, ὀθωτικῆς φύσεως. Ή ἐλεατικὴ σχολὴ βιθυνόμενη εἰς ἀφαιρέσεις ἀδηληγησεν ἀμοιβαίως εἰς νέας εξερευνήσεις ἐπὶ τῆς διατήρισεως μεταξὺ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου. Ἐν τῇ πάλιᾳ τῶν ὑλιστῶν καὶ ὡδανιστῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἔβαλε τὸ θεμέλια τῆς ἀκριβοῦς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως, ἦτοι μῆτραν ἔλαβε κύρων. Ἐναπέκειτο εἰς τὸν Ἀναξαργόραν νὰ ἀγάγῃ τὸ πρόβλημα τῆς

ψυχολογίας εἰς μᾶλλον ὀρισμένην μορφὴν, νὰ διαβεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίν τῆς νοητικῆς. Ψυχῆς καθὸ οὐσίας διαχρινόμενης ἀπὸ τῆς φύσεως καὶ διαμαχομένης πρὸς τὸν ὑλικὸν κόσμον, καὶ νὰ καταδεῖξῃ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις ὑφίσταται μόνον διὰ τῆς συνεργείας ἀμφοτέρων. Η θεωρία ἡρχισεν ἐν πρώτοις διά τινων ἀσθενῶν τεκμηρίων ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῶν ὑλικῶν πραγμάτων παντοῖα ζητήματα ἀγρύπνοις περὶ τῆς βεβαιότητος τῆς ἀνθρωπίνης γνῶσεως, τεθεμελιωμένης ἐπὶ τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου, ἔτι δὲ καὶ περὶ τῆς πορείας τοῦ νοὸς καὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ συνδυαζορένου ἀποτελέσματος τῆς ψυχῆς συνάρματα καὶ τοῦ κόσμου, τὸ δὲ ὄργανον καὶ τῆς ὑλῆς. Ἐν τῷ πεδίῳ τῆς σκέψεως καὶ θεωρίας πρώτος ὁ Σωκράτης ἐδωκεν ἔξοχον θεσιν εἰς τὴν ψυχήν. Παρὰ Πλάτων ἡ διάκρισις τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ὑλῆς, νοητικοῦ καὶ ὑλικοῦ κόσμου, κατέστη οὐσιώδης· διὸ ἀυτοῦ σημαντικὴ ἐγένετο πρόσδοτος εἰς τὴν ἀκριβῆ ταχτοποίησιν τῶν δυνάμεων, εἰ καὶ χρησινούσαν κατέ τὰς λεπτομερείας. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλην βεβαίως ὀφείλεται ἡ ὅσον ἐνθὲν τελεία καὶ συστηματικὴ σπουδὴ ἐπὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἀγητικεύμενου. Κατὰ τὸ Ἀριστοτελικὸν σύστημα ἡ θεωρητικὴ ἐπιστῆμη χωρίζεται εἰς τρεῖς κλάδους, εἰς μαθηματικὴν, φυσικὴν καὶ μεταφυσικὴν, ἡ δὲ περὶ ψυχῆς θεωρία κατατάττεται εἰς τὴν δευτέρην. Οἱ μεγαλεπήθολος οὖτος ἀνὴρ εἶδεν ἐναργῶς ὅτε πρέπει νὰ χαραχθῇ γραμμὴ διαστολῆς μεταξὺ στοχασμοῦ, οὗτος ἐπιστῆμη ἐστίν ἡ λογικὴ, καὶ ψυχῆς, οἰονεὶ συγκεκριμένης πραγματικότητος, ἀναγεγών αὐτὴν, ὡς προϊὸν φύσεως, εἰς τὸν ἔλυσιν τῶν φυσικῶν αἰτιῶν, καθὰ καὶ πάντα τὰ λοιπὰ φαινόμενα. Παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει πᾶν δὲ τι περιέχει δργανικὴν ζωὴν ἐθεωρεῖτο, κακτημένον ψυχήν· ἡ πλαστικὴ δύναμις, ἡ ζωοποιούσα καὶ σχηματίζουσα τὸ φυτόν, ἡ τοῦ φυτοῦ ψυχὴ, ἡ αἰσθητικὴ καὶ πλαστικὴ ἀρχὴ ἐν τῷ ζῷῳ ἡ τοῦ ζῶου ψυχὴ· ἡ ὄλοσχερῆς, ζωίκη, αἰσθητικὴ καὶ λογικὴ ἀρχὴ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡ τὸ ἀνθρωπίνη ψυχή. Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ τοῦ σώματος ἐντελέχεια, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν ἐνότητα, ἡ προσαρμόζουσα τούτῳ πρὸς τὸν σκοπὸν, διὸ διὰ ἐκτίσθη ὁ ἀνθρωπός, καὶ ποιοῦσα τὴν ἀληθῆ ιδέαν καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ Ἀριστοτελῖς πρετέξαρχει τῶν ἀρχαίων οὐχὶ μόνον διὰ τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ πόνημα ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καθ' ἔαυτὴν, ἐλλὰ καὶ διὰ τὴν κατάταξιν τῶν δυνάμεων. Τιθησι πρώτην τὴν

πλαστικὴν, θν καλεῖ θρεπτικὴν, δευτέραν τὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιληπτικὴν, θιν προσαγορεύει αἰσθητικὴν, καθὸ συγενοῦσαν ἡμᾶς μετὰ τοῦ παντὸς, καὶ βάλλουσαν τὸ πρῶτον θεμέλιον πάσης ἀνθρωπίνης πείρας, τρίτην τὴν κινητικὴν, τετάρτην τὴν ὄρεκτικὴν καὶ πέμπτην τὴν διανοητικὴν. Ἐμβαίνει εἰς παντοίας ψυχολογίας καὶ ἀναλύσεις, λεκτομερείας καὶ σύνητήσεις περὶ τῆς τοῦ πνεύματος πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον, περὶ τῆς πρώτης ἀναπτύξεως τῆς συνειδήσεως, περὶ φύσεως τῆς φαντασίας καὶ μνήμης, περὶ τελετῶν καὶ χαρακτηριστικῶν τῶν ἐνστιγμάτων, βουλημάτων καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου. Οὐδεὶς τῶν πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφων δέλαβε μερικώτερον. Οἱ ἀριστοτέλης ἥνοικε τὴν ὁδὸν τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας.

§ 3. Παραλληλίζοντες τοὺς τρεῖς μεγαλόνοις προπάτορας ἡμῶν, εύρισκομεν ὅτι ὁ Σωκράτης ἔχειραγώγησε τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἀνθρώπου. ιδίως. Τῷ ὅντι τέρμα τῆς σωκρατικῆς φιλοσοφίας ὡρίσθη ἡ θέλησις καὶ ἡ διάνοια, τὸ ἀγαθὸν, τὸ τίμιον, τὸ ἀληθῆς καὶ τὸ καλόν ἡ φιλοσοφία αὐτῇ πολὺ ἀπήρεσκεν εἰς τὰς κενὰς θεωρίας τῆς προκατόχου φιλοσοφίας. Οἱ Πλάτων, ἐθεωρει τὴν φιλοσοφίαν ἀγάπην αὐτῆς τῆς σορίας, τῆς ἀκρατηριοῦς καὶ ὀλοκληρωτικῆς. Οἱ τούτου μαθητὴς ἀριστοτέλης φιλοσόφοι προσηγύρευσεν δῆλον τὴν γνῶσιν τῶν καθ' ἔκαστα, ἀλλὰ τὴν ἔξετασιν τῶν πραγμάτων ἐν συνόλῳ.

§ 4. Η ἀλεξανδρινὴ σχολὴ καὶ μετ' αὐτὴν οἱ σχολαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν μεσαιώνων ἐπειράθησαν νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὴν κεκρυμμένην φύσιν τοῦ σύμπαντος καὶ τοῦ ἀνθρώπου: ἀλλὰ κατὰ μέγα μέρος μετεχειρίσθησαν τὴν μέθοδον τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Η αὐγὴ τοῦ νεωτέρου παλιτισμοῦ νέαν ἐποχὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ πᾶν τὸ ἐπιστατικὸν κατειργάσθη. Η δὲ διάκρισις μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας ἐπιστήμης ὑφίσταται εἰς τὴν διάφορον χρῆσιν τῶν πραγματικῶν γεγονότων ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἐρεύνης. Οἱ ἀρχαῖοι παρετήρουν ἐπίσης ὡς καὶ οἱ νεωτέροι τὰ γεγονότα: ἀλλ' ἔκεινοι ἐσπουδάζον διὰ μιᾶς νὰ μεταβῶσι τῇ δυνάμει τοῦ λόγου καὶ τοῦ συμπεράσματος ἐκ τῶν ἀτομικῶν γεγονότων εἰς ἐντελῆ θεωρίαν. Ὡσεὶ ἡ φιλοσοφία αὐτῶν ἦτο μίγμα ἀτομικῶν παρατηρήσεων καὶ γενικῶν θεωρητικῶν ιδεῶν. Η νεωτέρα μέθοδος τῆς ἐπαγγελῆς προστρέχει εἰς τὰ γεγονότα, ἐνθε-

Ιδρύση καθολικεύσεις κατά βαθμὸν μεμακρυσμένας αὐτῶν ἐν τῇ τάξει τῆς γενικότητος. Ἐντεῦθεν προχωρεῖ σταθερῶς εἰς ἔτι ὑψηλότερον βαθμὸν γενικεύσεως, καὶ βαίνουσα κατὰ πρόσθον αὖξουσαν ἀφικνεῖται εἰς τι μέγα γεγονός; εἰς τὸν τόμον τὸν ἐγκλείοντα τὰ λοιπὰ καὶ περιέχοντα τὸν λόγον τούτων. Ή πρόσθος αὗτη μετῆρεν εἰς ὑψηλὴν περιωπὴν τὴν νεωτέραν ἐπιστήμην.

§ 5. Οἱ Βάκχοι πρῶτος συνέταξε τοὺς κανόνας τῆς ἐπαγγελῆς μεθόδου· ὁ δὲ Καρτέσιος ἐφύρμοσε τούτους εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος τὸ πεδίον, εἰς δὲ εἰργάσθη. οἱ Βάκχοι, ἦτο τὸ τῆς φύσεως, τὸ δὲ πεδίον, διπέρ ἐξελέξατο ὁ Καρτέσιος, ἦτο τὸ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως· εἰς τὸν δρόντον περιτύλισσεται ὀλόκληρος ἡ διαφορὰ τῆς ἀρχαίας καὶ νέας φιλοσοφίας. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἡ συνειδήσις δὲν κατετάχθη μὲν εἰς διακριμένον πεδίον παρατηρήσεως, ἀλλ’ οὐχ ἡττον τὰ γεγονότα τοῦ νοὸς ἀπεκαλύψθησαν ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτῶν ἐφαρμογῇ. Οἱ Καρτέσιος, ὀλιγωρήσας τῶν προγενεστέρων ἀποπειρῶν, οὐδὲν ὡς δεδομένον παραδεχθεὶς, ἀποφανθεὶς ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως τὸ πολυθρύλλητον *tabula rasa*, καὶ ἐρευνήσας ποῦ ἐπρέπει νὰ εὑρεθῇ ἡ ἀλάθιστος ἀφετηρία· νέου καὶ καθαρῶς ἐπιστημονικοῦ συστήματος ἥρισε τὴν ἐσωτερικὴν συνειδήσιν τῆς ἀνθρωπότητος ὡς ἀναμφισθήτητον· ἀνθρωπίνης παρατηρήσεως πεδίον. Εἰδε τὸ δυνατὸν σκεπτικῆς ἀμφιβολίας περὶ πάντων ἐν γένει· πλὴν τὸ ἀμφιβάλλειν περὶ τῶν ἀμέσων τῆς συνειδήσεως γεγονότων περιπλέκει τὸν ἀνθρωπὸν εἰς ἐναργῆ πρὸς ἐσυτὸν ἀντίφασιν. Τὸ ἀμφιβάλλειν ἐστὶ σκέπτεσθαι, τὸ ἀρνεῖσθαι τὰ ἡμετέρα διανοήματα ἥθελεν εἰσθαι τὸ αὐτὸ ὡς τὸ ἀργεῖσθαι τὰς ἡμετέρας ἀμφιβολίας· σκεπτισμὸς ἀνιστάμενος καὶ πίπτων ταῦτοχρόνως, καρποφόρος καὶ γόνιμος ὡς πρὸς τὴν ψυχολογίαν ἐπίνοια. Τὸ δόνομα τοῦ Καρτεσίου κατέστη σίνοντες σταθμὸς νέας ἐποχῆς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην σκέψιν, ἀνεδείχθησαν ἀντίθετα τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ διανοήματος καὶ τοῦ ὄντος, τοῦ πραγματικοῦ· καὶ τοῦ ὑδανικοῦ, περὶ ἀ ἐστράφησαν ὡς περὶ μέργαν· ἀξιῶνα πέπσατε αἱ νεωτέραι μεταπολιτεύσεις καὶ ἐπαναστάσεις τῆς φιλοσοφίας. Ἐν τούτοις τὸ πεδίον τῆς φιλοσοφίας, ἦτοι νοολογίας, δὲν ἦτο ἀκριβῶς ἐσχεδιογραφημένον· διότι οἱ ὄπαδοι τῆς Καρτεσιανῆς σχολῆς ἐξώκειλαν εἰς ἀφηρημένα; καὶ μεταφυσικὰς συζητήσεις. Αρ' ἐτέρουν ἄλλα φιλόσοφα ἀνεφάνησαν οἱ Μαλεβράγχιος, Σπινόζας, Λεϊβνίτιος, Κουδονόρθιος, Λόκκιος καὶ Βερ-

κελεῖος. Περὶ τὰ μέσα τῆς παρελθούσης ἐκατονταετῆριδος ἡ φῆτ
μη τῆς ἐπαγωγικῆς φιλοσοφίας ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις. ἀφί-
κετο εἰς τοιοῦτον ὑψος, ὃστε ἥρχισε νὰ ἐξασκῇ ἐπιφρόνην ἀξιοση-
μείωτον εἰς τὴν ἔρευναν τῶν νοερῶν φαινομένων· ἡ δὲ ταῦ νοὸς
ἐπιστήμη, ἐφειδομένη ἐπὶ γεγονότων ἐν μέρει φυσιολογικῶν καὶ
ἐν μέρει ἐσωτερικῶν, ἐποποθετήθη μεταξὺ τῶν φυσικῶν ἐπιστη-
μῶν. Ὁ Οὐδόλφιος συνήθισε τὰς φιλοσοφικὰς τοῦ καιροῦ αὐτοῦ
ἰδέας εἰς ἐγκυρολογικῶν σύστημα, ὑποδεικνύον τὰς τότε ψυχο-
λογικὰς ἐρεύνας. Διαιρεῖ ταύτας εἰς δύο κλάδους, εἰς ἐμπειρικὴν
καὶ διανοητικὴν ψυχολογίαν.

Ο πρῶτος κλάδος ἐβασίζετο καθαρῶς ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως·
τὰ παρατηρήσεα ταῦτα γεγονότα κατελέγοντο συμφώνως πρὸς τοὺς νό-
μους τῆς διανοίας, καθά ἐξηγήθησαν ἐν ταῖς προλαβούσαις διδα-
σκαλίαις τῆς λογικῆς καὶ τῆς ὄντολογίας. Η λογικὴ ψυχολογία
διέπρεψεν ἐν τῇ ἴστορίᾳ τῆς διανοητικῆς ἐπιστήμης. Εὐήρευσε δὲ
αὐτῇ τὴν ἐξεργάνησιν τῆς ἐνδομύχου φύσεως τῆς ψυχῆς, τὸ εἶδος
τῆς ταύτης ὑπάρχειας, τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν προορισμὸν ταύτης ἐπὶ¹
λογικῆς βάσεως. Εἰς δέον δύναται ὁ βουλόμενος νὰ ἀναγνωσθῇ τὴν
ἀνθρωπολογίαν τοῦ Τισσότου καὶ τὴν λογικὴν ψυχολογίαν τοῦ
Οὐδόλφιου. Εναγκαλισθεῖσα τὴν ἀγτίληψιν τοῦ πνεύματος ἐν μορ-
φῇ θεμελιώδει, ἐστούδασεν ἡ λογικὴ ψυχολογία νὰ ἐξαγάγῃ σε-
ράν συσχετικῶν ἰδεῶν ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ψυχῆς, παρισῶσαν πλευρὴ²
λογικὴν ἀνάπτυξιν τῶν στοιχείων, ἀτινα ωτιωδῶς διαστέλλουσι
τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἐν τῇ ἐνδοτάτῃ αὐτῆς φύσει.

§ 6. Ο Κάντιος ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ *Kritik der reinen Vernunft* ὑποστηρίζει ὅτι αἱ φύλως ὑποκειμενικαὶ γνῶσεις οὖσαι
ἀνεξάρτητοι τῆς πείρας, ἐν ᾧ εἴναι κενοὶ καὶ μορφοειδεῖς, χρη-
σιμεόσυσιν ὡς κανονικὸς σκοπὸς εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον. Συνε-
τρίβη ὑπὸ τὸ βάρος τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας ἡ λογικὴ ψυχολο-
γία, τάναπαλιν δὲ προώθεσεν ἡ ἐμπειρικὴ, κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς
ἐποχῆς, εἰς ἐντελῶς ἐπιστημονικὴν ἀνάπτυξιν. Ο Λόκκιος διὰ τῆς
ἐμβριθοῦς αὐτοῦ πραγματείας περὶ φύσεως καὶ γενέσεως τῶν ἀν-
θρωπίνων ἰδεῶν ἔδιξεν, ἐμμέσως τούλαχιστον, πόσον ἐλειπεῖ νὰ
συμπληρωθῇ τὸ πεδίον τῆς καθαρῆς νοητικῆς ἀναλύσεως, καὶ πά-
σον ἐπιτυχῶς ἤδυναντο νὰ ἀναγκῶσιν εἰς ὅλιγα ἀπλᾶ στοιχεῖα
τὰ μᾶλλον περιπελεγμένα φαινόμενά τῆς συνειδήσεως. Ἐν Ἀγ-
γλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ τὰ φαινόμενα τῆς συγειδήσεως ἐθεωρήθησαν γε-

γονύτα παρατηρήσεως· τὸ πρώτιστον δὲ πρόβλημα ἡτο ὡς διευ-
κρίνησις τῶν οὐσιωδῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἡ συζηματοποίησις
αὐτῶν. Ή ἀπόπειρα αὕτη ἔτεινε νὰ συντευτίσῃ ἀπαντα τὰ νοερὰ
φαινόμενα, ὡς ἀναθρύοντα ἐκ μιᾶς καὶ μόνης γενικῆς δυνάμεως.
Άλλη τις ἀνάλυσις καταντήσασα εἰς τὸν συνδυασμὸν τῶν παντοίων
δυνάμεων, συνήγαγεν ἴδιαιτέρας καὶ ἀνεξαρτήτως τελετὰς αὐ-
τῶν ἐν τῷ ὀλοσχερεῖ οἰκονομικῷ τοῦ ἀνθρωπίνου· πνεύματος· διὰ
τῶν λογικῶν ἔξαγωγῶν ἡ ἐπιστήμη τοῦ νοὸς ἥχθη εἰς ψηλαφητὰ
γεγονότα. Οἱ ἀρτλεῖοι ἔγνωμάτευσε νὰ μελετῶμεν τὸ πνεῦμα
διὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ νευρικοῦ συστήματος, στηρίζας τὴν δι-
δασκαλίαν περὶ σκέψεως τῶν ἰδεῶν ἐπὶ τῆς ἀναλογίας φυσικῶν
προόδων. Μεταξὺ τῶν Γάλλων φιλοσόφων ἐγένοντο πολλαὶ ἀπό-
τειραι εἰς νοητικὰς ἀναλύσεις, καὶ εὑρεῖς μέθοδοι ἐπενοήθησαν,
ἴνα ἀγωγάγωσι πάντα τὰ φαινόμενα τῆς συγειδύσεως εἰς μέγα καὶ
θεμελιώδες γεγονός. Οἱ Κονδιλλάκης δι᾽ εὐγλώττων ἀναλύσεων
ἐσπεύδατε νὰ ἀναγάγῃ τὰς νοητικὰς δυνάμεις εἰς αἰσθήσεις, δια-
φόρως τροποποιούμενας, μεταμορφουμένας καὶ ἀναπτυσσομένας
διὰ τῆς χρήσεως τῶν σημείων (ίδε *Essai sur l'origine des Con-
naisseances humaines*). Οἱ Καβανής ἐνόμισεν διὰ διαφωτίζει τὰ
ψυχολογικὰ φαινόμενα διὰ φυσιολογικῶν παρατηρήσεων, διὰ τοῦ
νευρικοῦ συστήματος καὶ τῆς ἐπιφράζης τῶν ἔξωτερικῶν καὶ φυ-
σικῶν αἰτιῶν ἐπὶ τῶν ἀλλοιώσεων τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς καθόλου
κατασκευῆς τοῦ ἔγκεφάλου (ίδε *Rapport du physique et de
Moral de l'homme*). Οἱ Θρασῆς ἔκρινεν εὐλογον νὰ συνδυάσῃ πά-
σας τὰς ἔρευνας ἐν θεαματίξ φιλοσοφικῆς τάξει, ἀναλύων τὴν ἀν-
θρωπίνην διάνοιαν καὶ ἀνάγων αὐτὴν εἰς πρωτότυπόν της στοιχείον
(ίδε *Projet d'Éléments d'idéologie*). Πλὴν καὶ τοι εὐ-
μέθοδοι καὶ ἀναλυτικοὶ οἱ μνημονεύθεντες φιλόσοφοι, δὲν δισκο-
λευόμεθα παντάπατι νὰ ἀνασκευάσωμεν τὰς ἰδεας αὐτῶν, καὶ
ρίζηδὸν νὰ καταβάλωμεν αὐτάς. Εάνν. ὁ ἀνθρωπός ἔγαι μόνον ἐγ-
τελές νευρικὸν σύστημα, τότε ὀλοσχερής ἡ φύσις αὐτοῦ συνδέεται
μετα τῆς γῆς, ἡ γνῶσις αὐτοῦ πρέπει νὰ περιορισθῇ ἀπολύτως ἐν
τῇ χώρᾳ τῶν ὄλικῶν πραγμάτων, οἱ ὑψηλοὶ αὐτοῦ στοχασμοὶ
ἡθελον εἰσθαι ἀπατηλοὶ, ἡ θρησκευτικὴ αὐτοῦ πίστις χλευασμός,
αἱ περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδες ὄνειρον, τὸ τέλος καὶ ὁ προορισμὸς
αὐτοῦ δὲν ἔθελε διαφέρει τοῦ τῶν ἐντόμων καὶ τῶν σκωλήκων. Οἱ
σκεπτισμὸς, δν ἔχειναι αἱ ἀρχαὶ παρεισάγουσιν ὡς πρὸς τὰς ὑψη-

λοτέρας ἐπικρατείας τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ, ἵτοι ὀραίου, φυσικῶς ἀγουστιν εἰς ἀντίδρασιν. Συνέχειν δωρεὰν τὸ πνεῦμα μετὰ τῆς ὥλης, τὰ αἰσθητήρια ὅργανα μετὰ τῆς δυνάμεως τοῦ αἰσθάνεσθαι, ἵτις εἶναι νοῦς, ἔγω, ἀδιαιρέτον τι καὶ ἀνέκτατος μονάς, τὸ ἐνορμον, ἵτοι τὰ ἐνστίγματα, μετὰ τοῦ λόγου, τὸν ὅποιον οὐδόλως νὰ δύσωσι δύνανται πᾶσαι αἱ ἀναλύσεις καὶ ἀλλοιώσεις τῆς ὥλης. Πῶς ἔξηγητόν ἀρά γε τὴν συνείδησιν, τὴν ἐνόρασιν, τὸ ἐπίστασθαι;

§ 7. Ἡ Σκωτικὴ σχολὴ ἀντιτάττει τὴν κοινὴν αἰσθησιν εἰς τοὺς ὄλιστας, παραδέχεται ἀρχοειδεῖς πίστεις ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει. Εἰς τὸν ἀναφαίρετον θησαυρὸν τοῦ ἡμετέρου νοὸς ὁ Ρείδης εὑρεσκει ἐννέα δυνάμεις, αἰσθησιν, μνήμην, ἀντίληψιν, τὴν δύναμιν τῆς ἀναλύσεως καὶ συνθέσεως, κρίσιν, λόγον, καλαισθησίαν ἡ γούγευσιν, ἡθικὴν ἀντίληψιν καὶ συνείδησιν. Αἱ ἐνεργητικαὶ δυνάμεις κατατάττονται ὑπὸ μηχανικὰς, ζωικὰς καὶ νοητικὰς ἀρχὰς ἐνεργείας (ίδε Reid's essay on intellectual Powers). Οἱ Στευόρτος ἐπιστημονικώτερον ἐκφράζεται: περὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων παρὰ τὸν Φείδην· ἀμφότεροι δῆμοις ἔνθαλον θεμελίους λίθους εἰς τὴν ψυχολογίαν. Οἱ Βράσυν ἀναμιγνύει τὰς ἀρχὰς τῆς Γαλλικῆς ἰδεολογίας μετὰ τῶν τῆς Σκωτικῆς, δηλαδὴ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως, οὐδόλως καθαρεύων τῶν ἔλαττωμάτων ἀμφοτέρων. (ίδε Brown's Lectures). Ἡ Σκωτικὴ σχολὴ ἡκοιτε τὸ στάδιον κατὰ τοῦ ὄλισμοῦ καὶ τῆς ἰδεολογίας, καὶ ἐγένετο ἡ ἀφορμὴ νὰ θεμελιωθῇ πλατύτερον σύστημα ὑπὸ τὸν τίτλον Γαλλικὸς ἐκλεκτισμός. Καρπορόρος καὶ ρωμαλέα σχολὴν ἐν τῇ φιλόσοφᾳ καὶ τῇ γραμματολογίᾳ ἀπέβη ἡ τῶν ἐκλεκτισμῶν. Οἱ Ρούερ-Βολλάρδος ὁμολογουμένως ἡτο μαθητὴς τοῦ Ρείδου καὶ Στευόρτου, καὶ ὁ Κουσῆνος ὁπαδὸς τῶν τριῶν. Ἐν τῷ Γαλλικῷ ἐκλεκτισμῷ ἐπαγιώθησαν καὶ διεφωτίσθησαν οἱ τρεῖς οὐσιώδεις τρόποι τῆς νοητικῆς ἐνεργότητος, ἡ διάνοια, ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ θέλησις· ἐν συνόλῳ δὲ αὗτη ἡ σχολὴ πλουτεῖ ιστορικῶν ἔρευνῶν, ἀκριβῶν κρίσεων καὶ πρακτικῶν παρατηρήσεων. Ἰνα μὴ κυμαινώμεθα εἰς τὰς φιλοσοφικὰς μελέτας, ὀφείλομεν νὰ ἀναχωρῶμεν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅπει ἡ ἐνότης τῆς συνειδήσεως εἶναι ἀπαξ τὸ βαθύτερον καὶ βεβαιώτερον γεγονός τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ αὐτηρότερος ὅρος τῆς συμπαγοῦς νοητικῆς φιλοσοφίας. Οἱ μὲν φυσιολόγοι ἐπαγαπαύεται εἰς τὰ γεῦρα,

ό δε φρενολόγος εἰς τὸν ἐγκέφαλον, καὶ δὲ ἐμπειρικὸς ψυχολόγος εἰς τὴν δυναμολογίαν, ἵτοι τὰς νοερὰς δυνάμεις καὶ ἔργασίας. Ήμεῖς πρέπει νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος, τὴν οὐσιώδην ἴδεαν, τὸν προορισμὸν τῆς ἐπιστήμης. Άφ' ἑτέρου τὰ ἡθικὰ, κοινωνικὰ, πολιτικὰ καὶ θρήσκευτικὰ ζητήματα, ὑπὸ τὴν ὑποκειμενικὴν αὐτῶν ἐποψίην, χρήζουσι τοὺς φωτὸς τῆς νοητικῆς φιλοσοφίας, ἵνα προσποκόντως ἐκτυλιγθῶσιν. ὅθεν ἡ φιλοσοφία καὶ θέσταται ἡ προπαιδεία παντὸς κλάδου τῶν ἡθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν.

§ 8. Εν Γερμανίᾳ ὁ Σχελλίγγιος εἶναι ὁ κορυφαῖος τῶν φιλοσοφούντων. Ὁδηγηθεὶς παρὰ τῶν προκατόχων αὐτοῦ Γερμανῶν, πολλὰ ἀπορρίψας καὶ οὐκ ὀλίγα ἐπὶ τὸ βέλτιον διερθώσας, ἄλλως δὲ ρυθμίσας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτῷ, συνεπέραντες ὅτι ἡ φύσις μετὰ τοῦ σκεύματος συνδέεται ἀδιαλύτως. Οἱ νόμοι τοῦ λόγου φέροντες τὴν σφραγίδα τῆς δημιουργικῆς αἰτίας, τῆς παραγαγούσης τὸ σύμπαν, τὴν φύσιν· ἔχομεν ἐν τῇ φύσει κάτοπτρον ἀντικειμενικόν μετὰ τῆς ἐνδομύχου ἡμῶν συνειδήσεως· ἐν αὐτῷ φαίνονται τὰ διαβήματα τοῦ λόγου καὶ οἱ νόμοι τοῦ νοὸς μετὰ βεβαίας ἀντανακλάσεως. Ἡ ἔκθεσις αὐτῶν τῶν ἀρχῶν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Σχελλίγγιου· ἐν τῷ πονήματι αὐτοῦ· «*Naher philosophie*» καὶ ἡ κολουθήθη ἐν τῷ αὐτοῦ συγγράμματι «*Transcendental Idealismus*». Αὐτὸς ἔθεωρχε τὸ σύμπαν ὡς ὑπάρχον εἰς τρεῖς διαφόρους σφαιράς, τὴν τῆς ὥλης, τὴν τῆς δυνάμεως καὶ τὴν τοῦ ὄργανισμοῦ. Αντιστοιχούσιν εἰς ταύτας σχετικῶς ἡ μηχανικὴ, ἡ δυναμικὴ καὶ ἡ λογικὴ σφαίρα τῆς φιλοσοφικῆς ἔξερευνήσεως· Τὸ αὐτὸ πνεῦμα, διάνοια, δύναμις καὶ σκοπὸς, τρέχει παρομοίως διὰ τοῦ ὅλου· ὥστε ἐκ τῶν κατωτέρων ἄχρι τῶν ὑψηλοτέρων χώρων τῆς ὑπάρξεως ἀπαντᾶται σταθερὰ ἀνάπτυξις. Κωῆς καὶ ὄντος, ἐν οἷς αἱ ἴδεαι τοῦ Πλάστου ἐκφράζονται ἐντελέστερον.

Οὗτοις ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τοῦ Σχελλίγγιου ὁ κόσμος τῆς ὥλης καὶ ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος ἐφέροντο πλησίον, ὁ ὑψηλότερος κρίκος εἰς τὸν μὲν, ἵτοι ὁ χαμηλότερος εἰς τὸν δὲ, πάντες οἱ χώροι τοῦ ὄντος ἐγένοντο αὐθορμήτως διὰ τῶν αὐτῶν νόμων τοῦ ἀπολύτου λόγου, καὶ τῆς αὐτῆς ἐσωτερικῆς ὡθήσεως τοῦ ἐπαληθεύειν τὸν μέγαν αὐτῶν σκοπὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ καὶ τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ σύμπαντος. Ἐπομένως τὸ σύσημα αὐτοῦ ἀπετέλει δύο μεσότοιχα, ὡν τὸ μὲν ἐδείκνυε τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πραγματικοῦ, τὸ δὲ τὴν

συγγενήγονοις ἀναπτυξιν τοῦ ιδανικοῦ, ἀλλήλοις βοηθοῦνται καὶ διαφωτίζονται ἀλληλα. Ἐν τῷ ιδανικῷ ὁ προμηνύμονευθεὶς φιλόσοφος δρμάται ἐκ τῆς ἀρχῆς διτὸς ὁ νοῦς ἢ τὸ ἔγχοντα εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἀπόλυτος ἐνεργότης, ἀτενίζοντα, ἐν ἀπειρῷ σειρᾷ πράξεων καὶ σκοινῶν, εἰς τὴν πραγματοποίησιν ἐντελοῦς ἐλευθερίας. Αἱ σπουδαὶ αὗται ἐχαράχθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ μετὰ σημαντικῶν εἰδήσεων διὰ τῶν χώρων τῆς αἰσθήσεως, τῆς ἐνοράσεως καὶ τῆς σκέψεως. Ἀναμφοβόλως εἰς τοῦτο τὸ σύστημα μᾶλλον ποίησις ἢ φιλοσοφία ἐνυπάρχει. Ὁ Οὐείσσιος ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ὄργανικῆς ἀναπτύξεως ἐκπράθη νὰ οἰκοδομήσῃ ὄλοξληρον σύστημα, περιεχόμενον ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ: «Untersuchungen über das Wesen und Wirken der menschlichen Seele. (Christian Weisse)». Ἐν τούτῳ σπουδάζει ὁ φιλόσοφος αὐτὸς νὰ διασφάσῃ τὴν οὐσιώδη τῆς ψυχῆς φύσιν διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς θελήσεως: ὑπολαμβάνει τὴν ἐνεργότητα αὐτῆς βασιζομένην εἰς ἐνορμούν προτπάθειαν νὰ ἀγάγῃ τὴν φύσιν εἰς πλήρη καὶ ἐλευθέραν πραγματοποίησιν. Τὴν αἰσθητικὴν παραδέχεται ὡς ἀρχικὸν γεγονός, φέρον εἰς συνείδησιν πολλὰ πρεκονωμένα φαινόμενα: ἡ ψυχὴ ἐκ τῆς αἰσθήσεως ὑφοῦται εἰς τὸν λόγον, ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὴν ἐλευθερίαν, ἀποδείνει αὐταὶ πνεῦμα καὶ ἔξοχὴν, ἐαυτὸ συνειδός, νοοῦν, καὶ ἐλευθέρως ἐνεργοῦν.

§ 9. Μεταβαίνομεν εἰς τὴν Ἐγελιανὴν σχολήν. Ὁ Ἐγελος: διαχρίνεται διὰ τὴν τοῦ νοὸς αὐτοῦ ὀξυδέρκειαν, διτὸς ἡς ἀνέπτυξε τὰς ἀφηρημένας μορφὰς τῆς διανοίας εἰς σειρὰς κατηγοριῶν, εἰς ἄντας ἡ μὲν κατὰ διαλεκτικὴν ἀνάγκην ἔχητο ἐκ τῆς δε. Ὁ διαλεκτικὸς τρόπος, δι’ ὃν ἐπειυγχάνοντο ταῦτα τὰ ἔξαγόμενα, ἐστηρίζετο εἰς τὴν ιδέαν διτὸς πᾶς ὡρισμένος στοχασμὸς περίτεχει ἐν ἐκυτῷ ἀντίφασιν: ίνα δὲ νικηθῇ αὕτη, λαμβάνει νέαν μορφὴν περιτυλίσσουσαν τὴν ἄρνησιν καὶ τὴν ἀντίθεσιν τῆς πρώτης: πότε διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν δύο ἀντιθέτων ἐγείρεται εἰς ὑψηλοτέραν ἀνότητα, καὶ ἀποκτᾷ οὕτω νέαν ἐντασιν ἐννοίας. (Hegels Werte). Αὕτη ἡ διαλεκτικὴ κίνησις τοσοῦτον ἀνεξαλείπτως ἐνετυπώθη εἰς τὸν νοὸν τοῦ Ἐγέλου, ὥστε οὐχὶ μόνον ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀφηρημένου στοχασμοῦ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι, καὶ αἱ συγκεκριμέναι ἐπιστῆμαι, κατήντησαν εἰς σειρὰς συλλογισμοῦ ἢ σωρείτας, βῆμά τι δεικνύοντας ἐν τῇ προόδῳ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀναπτύξεως.

Ούτος ὁ τρόπος τῆς διεξαγώγῆς ἐλαύνε τὸ ὄνομα διαλεκτικῆς μεθόδου, παραδεχομένης ως δεχομένην τὴν θεμελιώδη ταύτοτητα τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ὑπάρξεως. Ή φιλοσοφία ἐν συνόλῳ διηρέθη οὕτως εἰς τρία μέρη, εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ συχασμοῦ ἐν ἑαυτῷ, εἰς τὴν τοῦ συχασμοῦ ἀγτικειμενικῶς καὶ εἰς τὸν ἀρνητικὸν πόλον θεωρουμένην, εἴτε τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως, καὶ τρίτον εἰς τὴν ἐκαρτικὴν τῶν δύο τούτων κινήσεων. Αἱ τρόπων, σχηματίζουσαν τὴν ἐπιστήμην τοῦ καός. Ἐκάστος τῶν κλάδων τρύτεν πάλιν ἐσχεδιάζετο καὶ ἐμφράσθη εἰς τὰς χειρας τοῦ Ἐγέλου καὶ τῆς τούτου σχολῆς ως συμμετρικὴ ἐπιστήμη. Τὸ σύνολον τῶν φιλοσοφίων γνώσεων βαθμηδὸν μετερράσθη εἰς μερφάς ή κατηγορίας τῆς Ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς. Ή σφαιρά τῆς φυχῆς είναι ἡ ὑψηλοτέρα σφαιρή τῆς ὑπάρξεως, ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα τῆς ἰδέας καὶ τῆς φύσεως. Η φυχὴ, καθὰ καὶ η φύση, ἀνεπτύσσεται ἀφ' ἑαυτῆς κατὰ τοὺς ἀπολύτους καὶ αἰώνιους νόρους τῆς διανοίας καὶ τῆς ὑπάρξεως. Η φυχὴ καθίσταται νοητική καὶ ἐλευθέρα. Αἱ διάφοροι μορφαὶ τῆς διανοίας ἐπιφαίνονται ως ἐνόρασις, κατάληψις, λόγος Τοιαῦτα καὶ τὰ παραπλήσια βλέπομεν ἐν τῷ συστήματι τοῦ Εγέλου, καθότον ἀφορά τὴν φυχολογίαν. Καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι φιλόσοφοι διά τε τὴν μεθόδολογίαν καὶ τὰς ἀρχὰς ἀνεράντησαν ἐν Γερμανίᾳ. Ἐν Βερολίνῳ ὁ Δρ. Βενέκης (E. Beneke) ἔξεχει ως φιλοπειρικός· οὗτος οὐ μόνον τὰς ἐμφύτους ἰδέας ἀργεῖται, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξιν τῶν ἀρχικῶν γοητικῶν δυνάμεων ἀγνοεῖ. Οἱ Βενέκης πειράται γὰρ ἔξηγήση τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως κατὰ τὴν ἀναλογίαν φυσικῶν προϊόδων. Ἐν Γοττίγγη ὁ Δρ. I. F. Ηερβαρτός (Herbart) ἔχρητο πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν τὴν ἀναλογίαν τῶν μαθηματικῶν καὶ μηχανικῶν ἰδεῶν. Ή Ἰταλία ἔδωκε τοὺς ἑαυτῆς φιλοσόφους, γνωστοὶ δὲ εἰναι ὁ Γιοΐας, ὁ Ροσκίνης, ὁ Γαλούπτης, ὁ Πόλης, ὁ Πιερακίνης. Έκ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀξιολόγους φιλοσοφικὲς θυγγαρφάς κατέλιπον ἡμῖν· οἱ ἀσίδιμοι Εὐγένιος ὁ Βούλγαρης, Μιχαήλ ὁ Κούμας καὶ Νεόρυτος ὁ Βάκμας. Ήκ δὲ τῶν ζώντων Ἑλλήνων διαπρέπουσιν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ οἱ καθηγήται· Φίλιππος Ιωάννου, καὶ Κ. Π. Βραίλας, σὺν ἀλλοις λογίοις Ἑλλήσιν εἰς τοῦτο τὸ εῖδος τῆς ἐπιστήμης ἀποδυσαρένοις. Τούς Κ. Π. Βράιλα τὸ νεωτερικόν ἐκδιδόντες ἐμβριθεῖς πόνημα στοιχεία θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας, ως καὶ τὰ προπούμενα σοφὰ συγγράμματα αὐτοῦ, ὠφελοῦσι τὰ μάλιστα τὴν ἡμετέραν Ἑλληνικὴν νεότηταν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ορισμὸς, διαίρεσις καὶ παραλληλισμὸς τῆς φιλοσοφίας
πρὸς ἄλλας ἐπιστήμας.

§ 1. Κατὰ τὴν εὐφυā τοῦ Ῥωμαίου ῥήτορος καὶ φιλοσόφου φράσθη, ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη θείων καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐπιστήμη ἡμῶν αὐτῶν καὶ τοῦ Δημιουργοῦ. Εἶσταί ουσα τὸν ἀνθρώπον καὶ γινώσκουσα τοῦτον, μεταίρεται ἡ φιλοσοφία εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἑαυτοῦ ἀρχῆς, ἣ τις ἐξὶν ὁ Θεός. Ἀλλος περιώνυμος φιλόσοφος ἔκαλεσε τὴν φιλοσοφίαν πρώτην ἐπιστήμην, ἐπειστήμην ἀρχῶν· διάτι ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνθρώπου περιλαμβάνει τὴν σπουδὴν τῆς διαγοίας αὐτοῦ, τῶν νόμων τῶν διεπόντων ταύτην καὶ τῶν ἐντεθέντων ἀναφυομένων ἰδεῶν. Ἐπίσης περίφημος ἄλλος ὥρισε τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ τῶν πρώτων αἰτιῶν. Η φιλοσοφία, ἀγάπτη καὶ ἔρως τῆς σοφίας ὑπὸ τῶν ἀρχαίων δικαίων κληθείσα, περιγράφεται ἡ γνῶσις τῆς ἀληθείας ἐν θεωρίᾳ καὶ πρᾶξει, ἡ διδασκαλία καὶ διάδοσις τοῦ ὄρθοῦ λόγου μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἀναλύοντες τὸν ὄρισμὸν τῆς φιλοσοφίας, ἀνακαλύπτομεν ὅτι ἡ ἐπιστήμη αὗτη, μορφωθεῖσα ὑπὸ τοῦ φυσικοῦ λόγου, οὐδόλως χρήζει ἄλλης αὐθεντίας, εἰμὴ ἐκείνης τῆς ἐναργείας, τῆς παρατηρήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ἔγουσα τὸ πνεῦμα εἰς αὐτὰς τὰς πηγὰς τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς γνώσεως, ἀνευρίσκει τὸν ἔσχατον λόγον τῶν πραγμάτων, ἀναγκωροῦσα δὲ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις εἶναι κέντρον πάσης γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἀφικνεῖται εἰς τὸν Θεόν, ὅστις εἶναι ἡ πρωτότητη ἀρχῆ πάσης ὑπάρξεως καὶ παντὸς ὄντος. Παραβαλλομένη πρὸς τὰς ἄλλας, ἡ φιλοσοφία καθίσταται ἡ δέσποινα καὶ βασιλίς τῶν ἐπιστημῶν.

§ 2. Άμα γεννώμενοι ἔχομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς συμπτυχευμένας τὰς νοητικὰς καὶ γήικὰς δυνάμεις. Ἀργόμεθα δὲ ἐξασκοῦντες αὐτὰς αὐθορμήτως κατὰ πρώτον αἰσθανόμεθα, κρίνομεν, ἀντιλαμβανόμεθα τῶν παντοίων σχέσεων, φανταζόμεθα, μεμνήμεθα, θέλομεν καὶ συλλογιζόμεθα ὑπὸ φυσικῆς ἐμπνεύσεως. Προχωροῦντος δὲ τοῦ χρόνου κεκτήμεθα τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ τοῦ ἔξω κόσμου, μεθ' οὐ συγχοινωνοῦμεν. Τότε δὲ ἐκ προθέσεως καὶ σκέψεως βάλ-

λομεγείς πρᾶξιν καὶ ἀσκησιν τὰς γνωστικὰς ἡμῶν δυνάμεις καὶ ἔκαστος σύνοιδεν ἔσυτῷ ἔχοντι καὶ ἐξασκοῦντι τὰς τε ζωϊκὰς καὶ τὰς πνευματικὰς τελετουργίας, συνεπείκις νόμου ἐγκεκολαμμένου ἐν τῇ ἔσυτοι φύσει, πάρεστιν ἐνδομύχως ἐν ἀπάσαις ταῖς ἐνεργείαις τῶν ἔσυτοι δυνάμεων ἐν ἄλλοις, ἔχει συνείδησιν αὐτῶν. Ή ἐσωτερικὴ καὶ ἐνδόμυχος ζωὴ τῆς ἡμετέρας διανοίας ἀνελίσσεται καὶ ἔκτυλίσσεται ὑπὸ τοὺς ἴδιους ἡμῶν ὄφθαλμοὺς, δὲν εἰμεθα παυτάπατει ξένοι τῶν ἐν ἡμῖν συμβαινόντων, δὲν ἀγνοοῦμεν πώποτε τὰ ἐσωτερικὰ γεγονότα, τὰ ψυχολογικὰ καὶ ἀϋλα φαινόμενα. Ἐντεῦθεν πηγάζει ὅτι ἡ ἴδεα τοῦ ἀϋλου ἀρχεται ἐν ἡμῖν ἀμα τῇ συνείδησι τῆς διανοίας, τῆς θελήσεως καὶ τοῦ αἰσθήματος, ὃ ἐστιν ἀμα αὐτῷ τῷ αἰσθήματι τῆς ζωῆς. Ἐν ἄλλοις, πᾶς ἄνθρωπος ἀμαθὺς ἡ σοφὸς, βάρβαρος ἡ πεποιτευμένος, καθὸ ἄνθρωπος πλουτεῖ τῇς ἴδεας τοῦ ἀϋλου, ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἴδεας φάνομεν δι' ἐνὸς μόνου βήματος εἰς ἐκείνην τῆς ψυχῆς. Ἐκόντες ἀκοντες δυνάμεις νόμου τοῦ ἡμετέρου λόγου ἀνεπφέρομεν τὴν διανοίαν εἰς τὸ ὃν τὸ διανοούμενον, τὴν θελησιν εἰς τὸ ὃν τὸ θέλον, τὸ αἰσθημα εἰς τὸ ὃν τὸ αἰσθανόμενον. Ο αὐτὸς νόμος προσδιορίζει εἰς τὸ ὃν τὸ διανοούμενον, βουλόμενον καὶ αἰσθανόμενον. τὴν ἀϋλιαν καὶ τὴν πνευματότητα, αἴτινες συναντῶνται ἐν τῇ διανοίᾳ, τῇ βουλήσει καὶ τῷ αἰσθήματι. Ἐντεῦθεν ἐπεται ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς ἀπλῆς κινήσεως τῶν ἔσυτῶν δυνάμεων ἐννοοῦσι τὸ ὃν, τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν μετὰ τῶν ἴδιωμάτων αὐτῶν, καὶ ἀνευ ἀγώνος ὑψοῦνται εἰς τὴν ἴδεαν τῆς ψυχῆς, ἐκ ταύτης δὲ ἀπάξι μορφωθείσης αἱρονται εἰς τὴν ἴδεαν τοῦ Θεοῦ, ἐκ δὲ τοῦ πεπερασμένου εἰς τὸ ἀπειρον. Τῷ δοντις ἐννοήσαντες τὴν ψυχὴν, οὐδόλως καλούμεθα νὰ συμπερατινώμεν τίς ἔδωκεν ἡμῖν ταύτην, τίς ἐποίησεν ἡμᾶς, ὅποιοι εἴμεθα· καθὸ δὲ πνεύματα πεπερασμένα, ὄντα ἀτελῆ, συνεπάγομεν ὅτι ὑπάρχει πνεῦμα ἀπειρον, νοῦς ὑψιστος, ὃν τελειώτατον.

§ 3. Τὸ διανοούμενον ὃν, τὸ πεπερασμένον πνεῦμα καὶ τὸ ἀπειρον πνεῦμα είναι τρεῖς ἴδεαι, εξ ὧν ἡ πρώτη ὀδηγεῖ εἰς τὴν θευτέραν, καὶ ἡ δευτέρα εἰς τὴν τρίτην, ὅπερ γίνεται διὰ φυσικῆς ἐπαγωγῆς, εἰς ἣν ὑπείκει πᾶσα διάνοια. Πῶς δὲ αἱ δύο ἴδεαι τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ Θεοῦ, παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς, κατὰ πάντα τόπον καὶ χρόνον. συνδυάζονται, εὔκολον νὰ ἐξηγηθῇ. Ή διάνοια δυνάμεις τῶν διεπόντων αὐτὴν νόμων φθάνει αὐθορμήτως καὶ φυτ

κείμενον τῆς Λογικῆς αὗτη θεωρητέα ὡς ἐπιστήμη καὶ τέχνη, ἀποδεικνύουσα ἐκ τῶν προτέρων τοὺς ἐπιστήμους καὶ μορφοειδεῖς νόμους τῆς τοῦ πνεύματος ἀντιλήψεως καὶ διδάσκουσα τοὺς πρακτικοὺς κανόνας καὶ τὴν μεθόδον ἐν τῇ ζητήσει τῶν παγτοίων ἀληθείῶν. Αἱ εἰς ἐνέργειαν τιθέμεναι δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου ἔχουσι κανόνας καὶ νόμους ἀμεταβλήτους καὶ ἀναγκαῖους ἐν πάσῃ περιπτώσει. Οἱ νόμοι οὗτοι ὅριζουσι τὴν διαγωγὴν παντὸς ἐλευθέρου ὄντος ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐν τῇ γῇ. Κατὰ τὰ προεκτενέστα ἡ φιλοσοφία ἐναγκαλίζεται τὴν Θεοσοφίαν, τὴν Ψυχολογίαν, τὴν Λογικὴν καὶ τὴν ἡθικήν. Αὕτη εἶναι ἡ προσφυεστέρα διαιρέσις τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἐρευνα τῶν στοιχειωδῶν ἀρχῶν τῆς ὑλῆς ἀπαρτίζει τὴν Μεταφυσικήν. Οἱ Παρμενίδης ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ ὁ Σπινόζας ἐκ τῶν νεωτέρων κατὰ κόρον ἔχρωντο τῇ Μεταφυσικῇ.

§ 5. Εἴπομεν τί ἔστι καὶ τί θέλει ἡ φιλοσοφία· νῦν δὲ συμπαραβάλλομεν ταύτην πρὸς τὰς ἄλλας ἐπιστήμας. Ἡ Ρήτορικὴ, τὸ εὖ λέγειν ἔργον ἔχουσα καὶ σκοπὸν τὸ πεῖσαι, θηρέυει ἀπανταχοῦ τὰ μέσα τοῦ συγκινεῖν καὶ πληροφορεῖν τοὺς ἀκροατάς· ἡ ἱστορία, ἀναχωροῦσα ἐκ συμβάντων ἀξιομνημονεύτων, μελετᾷ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῷ διαστήματι· ἡ Πολιτικὴ, ἀσχολούμενή περὶ τὴν διοργάνωσιν τῶν κοινωνιῶν, ὅριζει τὰς διεθνεῖς σχέσεις μεταξὺ τῶν διαφόρων λαῶν, καὶ προτίθεται τὴν ἡθικὴν καὶ ὑλικὴν προσαγωγὴν αὐτῶν· ἡ Νομολογία πραγματεύεται περὶ τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστυχῶν δικαιωμάτων καὶ καθηκόντων ἐκάστου πολίτου. Τὰ δὲ τοῦ ἀνθρώπου πάθη, ὅπως ἐγείρωνται καὶ κατευνάζωνται, καὶ τὸ πνεῦμα, ὅπως ὑποτάσση ταῦτα, πρέπει νὰ γνωσθῶσι διὰ τῆς ἐπιστήμης· ὁ ἔσχατος λόγος τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ τῶν νόμων αὐτῶν πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς νόμους πάστης ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος, ἦτοι εἰς αὐτὸν τὸν πυθμένα τῆς ἡμετέρας φύσεως. Οὐθενὸς ἀναπόφευκτος ὅρος ἀπασῶν τῶν ἐπιστημῶν εἴναις ἡ γνῶσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν τούτου δυνάμεων. Εἰκεῖναι στηρίζονται εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἀλλως οἰκοδομοῦνται ἐπὶ τῆς ἀρμού. Ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτησις καὶ ἀλληλουχία εἴναις ἡ σωτηρία τῶν ἐπιστημῶν, ἡ δὲ παραμικρὰ ἀπόπειρα ἀπαλλαγῆς εἴναις ἡ βεβαία ἀπώλεια αὐτῶν. Ἡ κοινὴ γνώμη ἀνεγνώρισε τὴν ἀμεσον ὑπαλληλίαν τῶν ἐπιστημῶν, περιλαμβάνουσα αὐτὰς.

Δπὸ τὴν κατηγορίαν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰς φυσικὰς καὶ μαθηματικὰς ἐπιστήμας ἡ φιλοσοφία ἐμμέσως πως ἔξασκει τὴν ιδίαν αὐτῆς ἐνέργειαν, ἐν ἄλλοις, ἡττον ὄρατὴν καὶ μᾶλλον ἀμφισβήτουμενην. Ή τούτων ἐπικράτεια εἶναι ἀπεριόριστος, τὸ δροθέσιον εἶναι ἡ φύσις· καὶ τοι δὲ ἐχειραφετήθησαν, δῆμως χρῆζουσι τῆς φιλοσοφίας. Ή ἀνθρωπίνη διάνοια ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις ἔξηγει τὸν κόσμον· ἡ φιλοσοφία ἔξηγει τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν· εἶναι λοιπὸν ἡ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἔξηγήσις ἐκείνων τῶν ἔξηγήσεων. Αἱ δὲ μέθοδοι τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν εἶναι αἱ φυσικαὶ πορεῖαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καλῶς διευθυνόμεναι. Εἰ καὶ ἡ φύσις καὶ ὁ ἀνθρωπὸς διακρίνονται ἀπ' ἄλλήλων, οὗτος σπουδάζει καὶ ἐγνοεῖ ταύτην διὰ τῆς ἑαυτοῦ διάνοιας. Εἴς ἄλλου δυνάμεθα νὰ ἐνασχολήσωμεν τὴν ἡμετέραν διάνοιαν χωρὶς καὶ νὰ γινώσκωμεν ταύτην· δὲν εἶναι ἀνάγκη βεβαίως τῆς γνώσεως τῶν μυῶν καὶ τῶν ὀστέων, ἵνε περιπατήσωμεν· πλὴν ὁ γινώσκων πῶς ἐνεργεῖ καὶ κατὰ πόσους τινὰς νόμους διανοεῖται εἶναι ἀνώτερος τοῦ μὴ εἰδότος· ὑπερέχει κατὰ πλείονας βαθμοὺς εἰς τὸ μυστήριον τῶν πραγμάτων, προέβη ἐν βῆμα περισσότερον εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐνδεχομένων ἔξηγήσεων. Πᾶσα δὲ ἐπιστήμη ἐρείδεται ἐπὶ τινῶν θεμελιώδων γνώσεων· ἡ γεωμετρία, φέρ' εἰπεῖν, ἐπὶ τῆς ἴδεας τοῦ διαστήματος, ἡ μηχανικὴ ἐπὶ τῆς ἴδεας τῆς δυνάμεως, ἄλλη τις ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ χρόνου, τῆς γεννώσης καὶ τὴν τοῦ ἀριθμοῦ, καὶ ἄλλη ἐπὶ τῆς ἴδεας τῆς ἐνότητος. Ταύτας τὰς γνώσεις ὁ φυσικὸς ἡ ὁ γεωμετρὸς κατατίθησι εἰς τὰ τυφλὰ, εὐάρεστούμενος μόνον νὰ ἔξηγήσῃ καὶ δρίσῃ ταύτας· τὸ πόθεν αὐταὶ ἐρχονται ἀγνοεῖ· πόσον ἰσχύουσι δὲν ἔξειρει. Ή φιλοσοφία ἐρευνᾷ πάντα ταῦτα, ἀνατρέχει εἰς τὰς πηγὰς τῶν ἴδεων, συμπεράίνει ἐκ τῆς ἀρχῆς τούτων καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν, καὶ ἐπομένως αὐτὴ δεσπόζει τῶν λοιπῶν ἐπιστημῶν, παρέχουσα εἰς ἑκάστην διὰ τῶν ἑαυτῆς ἐναργῶν μεθόδων τὰς πηγὰς καὶ τὰς θεμελιώδεις ἴδεας ἐσπουδασμένας. Διὰ τῆς λογικῆς κανονίζει ἡ φιλοσοφία τὴν πρόσδον τῶν ἐπιστημῶν, ἔξελέγχει καὶ καθιεροῖ τὰ αὐτῶν ἔξαγόμενα· διὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ὑποστηρίζει τοὺς νόρους τῆς φύσεως· διὰ τῆς θείας σοφίας ἔξηγει τὴν ἀνάγκην αὐτῶν, διὰ τῆς θείας παντοδύναμίας ἀνιχνεύει τὸ μυστήριον τῆς γονιμότητος, ἡτις λάμπει ἀπανταχοῦ τοῦ φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ βραχιλείου, καὶ διὰ τῆς θείας

ἀγαθότητος εնδίσκει τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ τελειωτάτου ἀρχετέκτονος. Τὸ ἔχοντος πόρισμα συνάγομεν. Ή φιλοσοφία διὰ τὸ ἔξοχον καὶ τὴν ἀξίαν τῶν ἑαυτῆς ἀντικειμένων κατέχει τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν. Ἀσχολουμένη περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἀνθρώπον, καὶ ἔνεκα τούτου τοποθετουμένη εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ὄντος καὶ τῆς γνώσεως, ἔξασκει ἐπὶ ἀπασῶν τῶν ἀλλιών σωτήριον κυριότηταν ἀλλως ἡθελεν ἐπιπολάζει εἰς τοὺς κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ ἀναρχία, ἥτις, καθά καὶ εἰς τὰ κράτη, ἡθελεν εἰσθαις ἀφόρητος καὶ εἰς τὴν δημοκρατίαν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἐντεῦθεν κατέδηλοι γίνονται αἱ ἐκφράσεις φιλοσοφίας τῶν ἐπιστημῶν, φιλοσοφία τοῦ δικαίου, φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν. Ἐν ἀλλοις, πᾶν διτι μεταίρεις ἐπιστήμην τινὰ ὑπεράνω τῶν ὀρισμένων αὐτῆς ἀντικειμένων καὶ ἐπαναγάγει ταύτην εἰς ἀρχὴν κοινὴν, ἔξηγεσσαν διὰ λόγων ὑψηλῶν ταύτην, τοῦτο κατείται φιλοσοφία ταύτης τῆς ἐπιστήμης.

· · · · ·

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ.

Διεγοητικῆς ἐνεργότητος προκαταρκτικαὶ μορφαὶ,
ἥτοι ψυχολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἄντικειμενον τῆς ψυχολογίας καὶ νομιμότης ἡ κῦρος αὐτῆς.

§ 1. Ή ψυχολογία είναι ἡ ἀφετηρία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ σπουδὴ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως διὰ τῆς συγειδήσεως. Άλλ' ἡ ἀνθρωπίνη φύσις δὲν είναι ἀπλοῦν τι ὑποκείμενον, καὶ τὰ γεγονότα, δι' ὧν ἐκδηλουῦται, δὲν ὑπάγονται ἀπαντα εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς συγειδήσεως. Τινὰ ἀλλως γινωσκόμενα ἀπαρτίζουσε μετὰ τῆς ἀρχῆς ἐξ ἣς ἀπορρέουσι τὸ ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐπιστήμης, ἐπίσης ἀνεξαρτήτου ἐν τῇ ἑαυτῆς ἐπικρατείᾳ, ὡς καὶ ἡ ψυχολογία ἐν τῷ ίδιᾳ. Πρὸς διασαφησιν τῶν ἡμετέρων ἐρευνῶν, ἀνάγκη νὰ διαστείλωμεν ἑκατέρας τὰ ὅρια, χωρὶς ἡ μὲν νὰ ἐκεμβαίνῃ εἰς τὰ τῆς δέ. Μεταξὺ τῶν συμμάτων πᾶς τις διακρίνει τὸ ἀνηκον εἰς ἑαυτόν τὸ φῶμα τούτο δὲν ἀποτελεῖ τὸ ὅλον.

ξηρῶν; ἀλλ' οὐχ ἡττον εἶναι ἡμέτερον. Εὐ πρώτοις οὐδεμία ἀλλοίωσις συμβαίνει εἰς αὐτὸν χωρὶς νὰ ἀντανακλᾶται εἰς ἡμᾶς εἴτε ὡς λύπη εἴτε ὡς ἡδονή· πᾶν τὸ ικανοποιοῦν αὐτὸν ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς, καὶ πᾶν τὸ ἐνοχλοῦν καὶ βλάπτον προξενεῖ εἰς ἡμᾶς ἄλγος· καὶ καθόσον τὸ ἡμέτερον σῶμα εἶναι ὑγιὲς ἢ ἀσθενές, καὶ ἡμεῖς εἰμεθα φαιδροὶ ἢ κατηφεῖς. Ἰπακούει τοῦτο πολλάκις εἰς τὰς διαταγὰς τῆς ἡμετέρας θελήσεως, διότι θέλοντες κινοῦμεν τὸν βραχίονα ἢ τοὺς πόδας· ὅθεν ἐξασκοῦμεν εἰς τὸ σῶμα, τούλαχιστον εἰς τινα τῶν μελῶν αὐτοῦ, δύναμιν ἄφεσσον καὶ εὐθείαν, ἵνα δὲν ἔχομεν εἰς ἄλλο· ἀποτελεῖ μέρος τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἔνοψμεθα μετ' αὐτοῦ ἀχωρίστως καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν τῇ γῇ.

§ 2. Η φυσιολογία στρέφεται περὶ τὴν επουδήν τούτου τοῦ ζῶντος σώματος, ὅποιον τὸ ἡμέτερον, δρᾶται τὴν ὑλὴν καὶ τὴν μορφὴν αὐτοῦ, περιγράφει τὴν κατασκευὴν καὶ τὰς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἐπειτα δὶ' ἐπαγωγῆς ἀρμοδίας ἀναθαίνει ἐκ τῶν φαινομένων εἰς τοὺς νόμους τούτων, ἐκ τῆς γνώσεως τῶν ὄργανων καὶ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῶν συμπεραίνει καὶ τὸ τέλος καὶ τὸν χαρακτῆρα ἔκεινων· διὰ πασῶν δὲ τῶν ποικιλῶν ἐκδηλώσεων ἡ φυσιολογία ζητεῖ νὰ εὕρῃ τὴν μυστηριώδην ἀρχὴν τὴν ἐμψυχοῦσαν τὴν ὑλὴν τοῦ ὄργανοσμοῦ καὶ διατηροῦσαν παρ' ὅλιγον σταθερὰν τὴν μορφὴν τοῦ συνθέτου ἐν τῇ συνεχεῖ ἀνανεώσει τῶν συστατικῶν μορίων, καὶ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ θανάτου παραιτοῦσαν ταύτην τὴν ὑλὴν καὶ παραδίδουσαν αὐτὴν εἰς τοὺς κοινοὺς νόμους, ἐκ τοῦ χράτους τῶν ὄποιών εἰχεν ἐπὶ τικα χρόνον καὶ ἐν μέρει αὐτὴν ὑπεξήρητείην. Η φυσιολογία ἔως ἔκει δύναται νὰ ἐπιδιώκῃ τοῦτο· ἀλλ' ὅσον καὶ ἀν μακραν ὁδεύῃ εἰς τὸν δρόμον οῶν ἐξηγητικῶν ὑποθέσεων, ἡ κατάληψις τῶν ἐαυτῆς θεώριῶν περιορίζεται εἰς μόνην τὴν τάξιν τῶν γεγονότων, ἐξ ἣς ἐλήφθησαν. Ἐφευρεθεῖσα πρὸς ἐξήγησιν φαινομένων τινῶν ἴσχύουσας κατὰ πάντα τὰ ὄμοιειδῆ φαινόμενα, πέραν τούτων ἡ ἴσχυς αὐτῶν τελευτᾶ. Τὰ γεγονότα, περὶ τῶν ὁ λόγος, εἶναι ἀποκλειστικῶς ἐξ εἰκόνων ἀτινα ψυλαφῶμεν καὶ βλέπομεν, διότι ἀναφέρονται πάντοτε, ἔνεκα τῆς ὑλῆς, εἰς τὴν ἔκτασιν· εἶναι ἡ σχήματα ἡ κινήματα· π. χ. ἡ διάταξις τῶν ὄστέων, τῶν μυῶν καὶ τῶν νεύρων, ἡ μορφὴ τοῦ ἐγκεφάλου, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἷματος, ἡ ἐκχριτική τῆς χολῆς. Ταῦτα τὰ γεγονότα παρατηρεῖ ὁ φυσιολόγος

Σια τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἀναλόγων ἐργαλείων¹ ἔξηγει διὰ τῆς ἐπαγγωγῆς χωρὶς νὰ ἀλλάσσῃ τὴν φύσιν αὐτῶν. Εἰς τὸ ἔξαγόμενον τῶν ἐνεργειῶν, ἀς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου σώματος ποιοῦσι τὰ ὄλικὰ ἀντικείμενα, εὑρίσκομεν στοιχεῖόν τι ἀρκούντως πραγματικὸν καὶ ἐγνωσμένον ὑπὸ πάντων, δικεφεῦγον τὰς αἰσθήσεις καὶ ἐπομένως τὴν φυσιολογίαν.

§ 3. Οταν εἰς τι μέρος τοῦ ἡμετέρου σώματος συμβῇ πληγή τις καὶ ἡ σάρξ χωρισθῇ, νευρίδιά τινα λήγοντα εἰς τὸ βεβλαμμένον μέρος δονοῦνται καὶ κλονίζονται κατά τινα ἴδιαιτερον τρόπον² ἡ κίνησις αὐτῶν εἶναι κοινὴ, ὀλίγον δὲ καθ' ὀλίγον φθάνουσι ταῦτα εἰς τὰ παχύτερα καὶ ὄγκωδέστερα, καὶ προσκολλῶνται εἰς αὐτὰ ὡς κλῶνες εἰς τοὺς κλάδους, ἄχρις οὐ μεταβιβάζομεν ἐκ τούτων εἰς ἄλλα, ἀφικνοῦνται ἐπὶ τέλους μετά τινα δίοδου μᾶλλον ἢ ἡ τον ἔκτεταμένην καὶ ἐλικοειδῆ εἰς τὸ κέντρον, εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἔνθα ἔνοιηνται καὶ ἐξ οὐ ἀναχωροῦσι πάντα τὰ νεῦρα. Ταύτοχρόνως ἐνῷ γίνονται ταῦτα ὑποφέρομεν³ καὶ βεβαίως ἡ ἀλγηδών, τὴν ὅποιαν δοκιμάζομεν, ἔχει αἰτίαν τὴν ὄχληράν ἐντύπωσιν τὴν προξενθεῖσαν εἰς τὸ ὄργανικὸν σύστημα ἐν τούτοις εἶναι διακεκριμένη καὶ δὲν ὅμοιάζει πρὸς τίποτε. Τίς ἡ ἀναλογία μεταξὺ κινήσεώς τινος καὶ ἀλγηδόνος; Ή μὲν λαμβάνει χώραν ἐν τῷ διαστήματι, ἀρχίζει ἐν τινι στιγμῇ καὶ τελευτᾷ εἰς ἄλλην⁴ εἶναι ταχεῖα ἡ βραδεῖα, ἡ διόδος εἶναι εὐθεῖα ἡ καμπύλη καὶ διαγράφεται διὰ τοῦ σχεδίου⁵ ἡ δὲ ἐν τῇ διαρκείᾳ εἶναι μετρά ὀδύνη, δὲν εἶναι ἔκτασις, εἶναι ἴσχυρὰ καὶ ἀσθενῆς, δὲν εἶναι δρθή καὶ πλαγεῖσα: ἐν τέλει οὐδὲν εἶδος εἰκόνης αἰσθητῆς δύναται νὰ παραστήσῃ τὴν ἀλγηδόνα, ἡ ὡς κοινότερον λέγομεν τὸν πάνον. Γινώσκομεν τοῦτον ἐν τοσούτῳ διότι δοκιμάζομεν αὐτὸν, ἔξεύρομεν δὲ τὸ ὑπάρχει καὶ ὅποιός τις εἶναι, διύτι διηγούμεθα αὐτόν. Ή γνῶσις ḥν ἔχομεν τῆς ἀλγηδόνος εἶναι μᾶλλον ἄμεσος, ἀρχαιοτέρα παῖδα τὴν ὄργανικὴν διάθεσιν τὴν προξενοῦσαν αὐτήν. Ἰποφέρομεν πρὶν ἡ ὑποπτεύσωμεν διτι ἔχομεν νεῦρα· ἡ ἀληθῆς γνῶσις τῆς ἀλγηδόνος εἶναι ἐπίσης ἀρχαία, ὡς ἡ ἀνθρωπότης, ἐνῷ ἡ ἐπιστήμη τῆς φυσιολογίας χρονολογεῖται πρό τινος χρόνου· ὅτις καλοῦμεν φυσικὴν ἀλγηδόνα εἶναι φαινόμενον σύνθετον, οὔτινος τὸ ἀρχικὸν στοιχεῖον, ἡ ὀδύνη αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, δὲν ἔχει πραγματικῶς οὐδὲν ὄλικόν. Ή ἄμεσος ἐπιστήμη, ἡ ἀρχαικὴ, ἡ καθολικὴ εἶναι ἀποδύτως ἀνεξάρτητος τῆς ἐπιστήμης, τῆς σχετικῶς γεων·

τέρας: σύνεπείς ἐπαγωγῆς, ἦν ἡ ἔξις ὑποκρύπτει εἰς ἡμᾶς, ἐμάθομεν νὰ ἀναφέρωμεν τὰς ποικίλας ἀλγηδόνας καὶ τὰς ὁδύνας ἡμῶν εἰς τὰ παντοῖχ μέρη τοῦ ἡμετέρου σώματος.

§ 4. Εἰς τὸν ἀγνοοῦντα τὴν ὁδύνην, ὡς ἐκ τῆς πείρας, ἦν ἔκαστος ἐντὸς ἑαυτοῦ ἔχει, ἢ μᾶλλον λεπτολόγος περιγραφὴ τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν φυσιολογικῶν περιστάσεων αὐτῆς οὐδὲν προτίθεται, τὴν παραμικρὰν ἰδεῖν. Ἡ ἀλγηδόνη ὑπάρχει πρῶτον ὅλη ἐν ἡμῖν, ἦν αἰσθανόμεθα καὶ ἐννοοῦμεν διὰ μόνης τῆς συνειδήσεως· ἀλλ' αἱ αἰσθήσεις δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς συνάμα ὅργανόν τι εἰς κατάτασιν ἔξαιρετικήν· ἀρκεῖ δὲ τὴν συμπαρακολουθίαν ταύτης πῆς καταστάσεως μετά τινος παρομοίου ἀλγηδόνος ἐδοκιμάσαμεν ἐνίστε, ἵνα τὴν μὲν ποιήσωμεν αἰτίαν τῆς δέ. Ἡ πατημένοι ἐνίστε διὰ τὴν ὄμοιότατα τῶν αἰσθήσεων δὲν δεικνύομεν καλῶς τὴν ἔδραν τῶν ἀλγηδόνων καὶ τῶν ὄδυνῶν ἡμῶν· τούτου ἔνεκα ὁ ἀσθενής, οὐτινος ἔξετεμον μέλος τι, ἔξακολουθεὶ πολλάκις νὰ αἰσθάνηται τὰς αὐτὰς ἀλγηδόνας εἰς· τὸ ὄποιον δὲν ἔχει μέλος. Οὐ πιλέγομεν περὶ τῆς φυσικῆς ἀλγηδόνος δυνατὸν νὰ ἐπαναληφθῇ καὶ περὶ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων ἡδονῆς. Τῷ ὅντι τὰ εὐάρεστα ἢ λυπηρὰ αἰσθήματα, τὰ ὅποια γεννῶσιν οὐχὶ αἱ καταστάσεις τῶν σωμάτων, ἀλλ' αἱ ἐνέργειαι τοῦ πνεύματος, πῶς ἡθελον ἐξηγηθῆ; Ἐνταῦθα δὲν εἶναι μόνον τὸ ἀποτέλεσμα, τουτέστιν ἡ ἡδονὴ ἢ λύπη, ὅπερ διαφεύγει τὰς αἰσθήσεις, ἀλλ' εἶναι αὐτὴ καθ' ἔαυτὴν ἢ αἰτία· εἶναι ἡ ἰδέα μέλλοντος ἀγαθοῦ, ἀβεβαίου ἀλλὰ πιθανοῦ, ἡ διεγείρουσα ἐν ἡμῖν τὴν χαρὰν τῆς ἐλπίδος, εἶναι ἡ πρόβλεψις κακοῦ τίνος προσεχοῦς, τὸ ὄποιον βασανίζει ἡμᾶς διὰ τοῦ φόβου. Εἰς ποιὸν ἐνδότατον μέρος τῆς ὑλῆς, εἰς ποίαν σκοτεινὴν γωνίαν τοῦ ἐγκεφάλου ὁ φυσιολόγος θέλει ἀπαντήσει τὴν σπρόβλεψίν ἢ προόρασίν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, τὸν λόγον, τὴν διάνοιαν, ἥτις δὲν ἔχει οὔτε μορφὴν οὔτε σχῆμα; Διῆσχυρίσθησαν ἐν τούτοις φυσιολόγοι τινές καὶ φρενολόγοι δὲ τί δύνανται νὰ εἴρωσι ταῦτα, καὶ διὰ τοῦτο συνεκρήτησαν ἐπιστήμην πρωτισμένην νὰ ὑποσκελίσῃ τὴν ψυχολογίαν, ἀντικαθιστῶντες εἰς τὴν ἄμεσον σπουδὴν τῶν νοητικῶν καὶ ἡθικῶν δυνάμεων τοῦ ἀνθρώπου εὐκολωτέραν καὶ καθαρωτέραν περιγραφὴν τῶν ἡμετέρων ὅργάνων· δὲν ἀρνούμεθα ἀφ' ἔτερου δὲ τὸ ἐγκέφαλος εἶναι τὸ ὅργανον καὶ ὁ ὄρος τῆς ἡμετέρας διανοίας. Πλὴν οὐτος δὲν εἶναι ὡς ψυχὴ, δὲν εἶναι ὁ νοῦς, δὲν εἶναι τὸ πνεῦμα. Λέγουσι πρὸς

τούτοις ὅτι ἡ ἀνόμοιος ἀνάπτυξις τῶν ἴκανοτάτων, ἐπιδεξιοτήτων καὶ τῶν κλίσεων ἡμῶν ἀνταποκρίνεται πάντοτε εἰς τὴν ἀνιστον ἀνάπτυξιν τοῦ ἐγκεφάλου. Ὅμως λανθάνονται μεγάλως οἱ τοιοῦτοι, καθότι συγχέουσι τὸν κύριον μετὰ τοῦ δούλου καὶ τοῦ ὑπηρέτου, τὰς νοερὰς τελετουργίας μετὰ τῶν ζωëῶν, τὴν ὑλὴν μετὰ τῆς διανοίας, δὲν δύνανται νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν συνείδησιν. ζητοῦσι, φέρ' εἰκεῖν, μεθ' ὅλης τῆς πεισμονῆς αὐτῶν καὶ ἐπιμονῆς τὸ ὄργανον τῆς φιλαργυρίας, τῆς ἀστλγείας, τῆς μνήμης, τῆς φιλοδοξίας· ἀρπάζονται ἐκ τῆς φυσιογνωμίας, πλὴν ἀκατῶνται μεγίστην ἀπάτην οἵτε τοῦ Γὰλ ὀπαδὸι καὶ οἱ τοῦ Λαφάτερ· ἀλλὰ προεγνωμένον ἔχουσιν ὅτι ὁ ἀνθρωπος ἐπροικίσθη μενήμην, παθήσεις καὶ ἡθικὰ πάθη. Ὁ ἐγκέφαλος μετὰ τὴν ἀνάλυσιν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἐκτάσεως τῶν ἔξοχῶν καὶ τῶν κοιλοτήτων καὶ αὐτῆς τῆς ἀκριβοῦς τοπογραφίας, ὁ ἐγκέφαλος καταντῷ ὅγκος ὅλης ὑπὸ τινας μορφάς. Τεθείσθω ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὅτι ἐν ἐκάστῃ τῶν συμμέτρων διατάξεων τοῦ ἐγκεφάλου ἔμαυτεύσαπεν τὴν ἔδραν, τὸ ὄργανον καὶ τὸ σημεῖον δυνάμεως τινος τοῦ πνεύματος, πρέπει ἀλλαχόθεν νὰ γινώσκωμεν τὴν δύναμιν ταύτην, ὅποια τις εἶναι καὶ πῶς ἐνεργεῖ, πρέπει νὰ τπουδάσωμεν πρότερον τὴν διάνοιαν ἐν ἑαυτῇ, καὶ ὅστερον νὰ παραβάλωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν ὄργανικὴν ἡμῶν σύστασιν καὶ χρᾶσιν. Ή ἔξωτερικὴ μορφὴ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὸ χρανίον οὐδὲν θετικὸν, οὐδεμίαν ἀλλήλειαν ψυχολογικὴν εἰκονίζουσιν εἰς ἡμᾶς, οὐδὲ τὸ πολὺ ἡ ὀλίγον τοῦ μυελοῦ ἔχει ἐπιφύσην τινα ἐπὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων. Τὸ συμπέρασμα ἡμῶν ἐνναι ὅτι ἡ συνείδησις καὶ ἡ διάνοια χροηγεῖ ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τῶν γνωστικῶν καὶ ἡθικῶν ἡμῶν δυνάμεων, καὶ οὐχὶ ἡ φρενολογία. Δεὺ πληροφορούμεθα περὶ τῶν ψυσιολογικῶν φαινομένων εἰμὴ διὰ τοῦ λόγου, βοηθουμένου ὑπὸ τῆς πείρας καὶ τῆς διὰ τῶν αἰσθήσεων παρατηρήσεως· ἡ δὲ παράγουσα τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα δύναμις, ἡ αἰτία αὐτῶν, ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς διαφένει πᾶν εἰδὸς παρατηρήσεως. Πρὸς ἔξήγησιν τούτου ὑπέθεστάν τινες ζωëὴν δύναμιν, ἀγνωστὸν καθ' ἑαυτὴν, ὑπονοούμενην αἰτίαν ἀποτελεσμάτων τινῶν χωρὶς νὰ ὄρισωσιν εἰς κεῖται ἐν παντὶ τῷ ὄργανισμῷ, ἐν κεντρικῷ τινι μέρει, ἔξ οὐ ἀκτινοθολεῖ ἐπὶ τῶν ληιπῶν, εἰ ἐστιν ἐνιαία, πολλαπλῆ, νοητὴ, τυφλή· αὕτη ἡ ἀδεნαιότης καταδεικνύει τὴν ἀγνοιαν αὐτῶν· διὰ τοῦ ἐλιγμοῦ καὶ τῆς πειραγωγῆς τῶν ἀποτελεσμάτων

πεπένδουσι: καὶ οἱ τοιοῦτοι νὰ τύχωσι τῆς αἰτίας καθ' ἐαυτήν.

§ 5. Είναι γεγονός ἀνατίρρητον ὅτι ἔκαστος γινώσκει διὰ τῆς συνειδήσεως οὐχὶ μόνον ὅτι διανοεῖται καὶ αἰσθάνεται, ἀλλ' ὅτι ὑπάρχει καὶ αἰτία ἀνεξάρτητος τῶν ἐαυτῆς ἀποτελεσμάτων, δύναμις ἔχουσα συνείδοσιν ἐαυτῆς, ἐκδηλουμένην ἐν τῇ ἀπλουστέρᾳ τῶν ἡμετέρων πράξεων. Θέλομεν νὰ κινήσωμεν τὴν ἡμετέραν χειρα καὶ κινεῖταις οὐ μόνον ἔξεύρομεν ὅτι τῆς ἐκτελουμένης κινήσεως ἡμεῖς εἰμεθα ἡ αἰτία, οἱ θέλοντες καὶ ἔκακολουθοῦντες νὰ θέλωμεν ταύτην νὰ διαρκῇ, ἀλλ' ἀκόμη ὅτι πρὶν ἡ ἀποφασίσωμεν εἶχομεν τὴν δύναμιν νὰ θέλωμεν πρὸς τούτοις ἔξεύρομεν ὅτι καὶ παύοντες τὴν κίνησιν τῆς χειρός, ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ θέλωμεν ἐκ νέου τὸ αὐτὸν ἡ ἀλλο πρᾶγμα. Ήδη αὕτη ἡ δύναμις ἡ προστάσσουσα τινὰ τῶν ἡμετέρων ὄργάνων, ἡ τείνουσα καὶ μὴ ταῦτα κατ' ἀρέσκειαν, ἡ ἐνεργοῦσα ἡ ἀπέχουσα, ἡ θέλουσα καὶ μὴ, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀδρανείᾳ γινώσκουσα ἐαυτὴν ἰκανὴν τοῦ πρᾶξαι, δὲν είναι σκοτεινὴ οὐτε μυστηριώδης, διότε σίμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ, αὐτὴν ἡ θέλουσα καὶ κινοῦσα δύναμις δὲν εἴναι ζωῆκη, ἀλλ' ἐλευθέρα καὶ νοητική, μὴ ὑποκειμένη εἰς τοὺς νόμους τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς φυσιολογίας. Παρατηροῦμεν ὅτι φαινομένα ὑλικὰ τελειοῦνται ἐν τῷ διαστήματι, ὅντα τροποποιήσεις, ἀναγόμεναι ὄριστικῶς εἰς κινήματα καὶ σχήματα, ὅτι αἰτία τις ἡ πλείονες αἰτίαι κεκρυμμέναι ὑποτίθενται πρὸς τὴν κατάληψιν τῶν φαινομένων ἡ αἰσθητὴ παρατήρησις ἀναγκαιοῦ πρὸς γνῶσιν τῶν φαινομένων, ἐπαγγὺη πάντοτε παράδολος καὶ ἀπότολμος μεσολαβεῖ εἰς ἐπιτυχίαν τῆς αἰτίας, ταῦτα ἀποβάνουσι τὸ ἀντικείμενον καὶ τὰ ὄργανα τῆς φυσιολογίας. Αφ' ἑτέρου γεγονότα ἀκατάληπτα εἰς τὰς αἰσθήσεις, ἀπλαῖ τροποποιήσεις τοῦ διανοούμενου ὑποκειμένου, ἔχουσαι τὴν διάρκειαν ἀνεύ ἐκτάσεως, ἔτι δὲ δύναμις πίπτουσα κατ' εὐθείαν ὑπὸ τὴν πεῖραν, καθὰ καὶ αἱ πράξεις ὡν εἰναι ἡ αἰτία καὶ τὸ τέρμα, ταῦτα πάντα ἀπαρτίζουσι τὸ ἴδιαζον ἀντικείμενον τῆς ψυχολογίας: ἡ ζωὴ τοῦ σώματος ὑπάγεται εἰς τὴν φυσιολογίαν, ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἡ πέψις εἰναι προϊόντα τῆς φωματικῆς ζωῆς, τὸ αἰσθημα καὶ ἡ διάνοια τῆς πνευματικῆς, ἐκεὶ δύναμις τυχεία ἐμψυχοῦσα τὸν ὄργανοισμὸν, ἐνταῦθα θέλησις ἐλευθέρα, αἰσθητήρια καὶ συνειδήσις εἰναι τὰ σχετικὰ τῆς ἐρεύνης μέσα, Ἀμοιβαίως ἀλλοιοῦνται ἡ πνευματικὴ καὶ σωμα-

τικὴ ζωὴ κατὰ λόγον τῆς ἀδιαιλύτου ἐνότητος αὐτῶν ἐν τῇ παθούσῃ καταστάσει τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος διὸ πρέπει νὰ ζητηθῇ ἡ ἐπιστήμη τῆς σχέσεως καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐνεργείας αὐτῶν ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ οὐσία, καὶ τὸ σῶμα ἡ μορφὴ, ἐπομένως ἡ ψυχολογία καθίσταται μεγίστης σπουδαιότητος ὡς πρὸς τοῦτο, καὶ εἶναι πάντοτε ὅμολογούμενον ὅτι τὸ σῶμα ὅλως ἀμοιρούνται τοῖς εἰς τὰς θελήσεις τῆς ψυχῆς, ὡς θεράπων καὶ δργανὸν τυφλόν. Τὸ ἔγω εἶναι τὸ ἐνεργοῦν καὶ πάσχον καὶ παρατηροῦν, τὰ διανοήματα, τὰ οἰσθήματα καὶ τὰ πάθη εἶναι ἡμέτερα καὶ οὐχὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, οὐχὶ τὸ ἔγω· ταῦτα γεννῶνται καὶ ἀνελίσσονται ἐν ἡμῖν, εἶναι τὸ προὶὸν ἐνεργότητος ἐλευθέρας καὶ αὐθορμήτου, τὸ ἔγω διατελεῖ ὃν ὅποιὸν ἔστιν ἐν ἑαυτῷ καὶ οὐσιωδῶς, δύναμις γινώσκουσα ἑαυτὴν, κατέχουσα καὶ διαθέτουσα ἑαυτὴν, τὸ ἀληθὲς πρόσωπον, τὸ παρατηροῦν τὰ ἐντὸς καὶ τὰ ἔκτὸς, καὶ ἔχον ὡς ὑποκείμενον τὴν ἰκανότητα νὰ παρατηρῇ καὶ ἑαυτὸ καὶ τὰς ἑαυτοῦ πράξεις, γινόμενον οὕτω καὶ ἀντικείμενον ἑαυτοῦ, ὅπερ δὲν ἐπαληθεύει εἰς τὰ λοιπὰ, τὸ θεωροῦν καὶ ἀχροαζόμενον, δὲ ἀλάνθαστος μάρτυς τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως εἰς ἑαυτὸ γινομένων. Ἡ ψυχολογία ἄρα εἶναι ἡ ἐπιστήμη τῆς συνείδησεως, τοῦ ἔγω, ἡ δὲ φυσιολογία περιγράφουσα τὰς τελετουργίας τῶν ζωικῶν δυνάμεων εἶναι ἡ ἐν γένει ἐπιστήμη τοῦ σώματος, καθότι καὶ ἡ ἀνατομία καὶ χειρουργικὴ καὶ ἡ παθολογία καὶ κλινικὴ περὶ τὸ σῶμα καταγίνονται. Ἡ συνείδησις εἶναι τὸ φῶς τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς ιστορίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ δυνάμεις ταῦτα γεννῶσαι.

§ 1. Παντὸς φαινομένου, μάρτυρες τοῦ ὅποίου εἴμεθα, ἐξ ἀνάγκης ὑποτίθεται καὶ ἡ αἵτια· πρὸς δὲ, πιστεύομεν ὅτι ἡ αἵτια προϋπήρχε τοῦ φαινομένου καὶ ἐπίζῃ εἰς αὐτό· παρέρχεται τὸ ἀποτέλεσμα, ἡ αἵτια μένει· πρὸ ὅλιγου αὐτὴ δὲν ἐνήργει καὶ τώρα δὲν ἐνεργεῖ πλέον· ἀλλὰ καίτοι ἀδρανῆς, διαμένει ἰκανὴ εἰς τὸ γὰ παραγάγῃ ἐπ' ἄπειρον παρόμοια ἀποτελέσματα, ἀναγεύομενα ἐν τῇ ἐπανόδῳ τῶν περιστάσεων. Ἀνεξάρτητος τῶν

έκυπτης ἀποτελεσμάτων ἡ αἰτία, καθότι ἡτο καὶ πρότερον κατέστηται καὶ ὑστερον, παράγουσα τὸ τοιόνδε ἡ τοιόνδε φαινόμενον, προσαγορεύεται δύναμις, ἵκανότης, ἥτις κέκτηται ἴδιάζουσαν ἐνέργειαν, δι᾽ ἣς ἀρχίζει ἡ καὶ ἔξακολουθεῖ τὴν ἀπαξί ἀρχισθεῖσαν πρᾶξιν ὁ μαγνήτης, ἐπὶ παραδείγματος, ἔχει δύναμιν ἐλκτικήν, τινὰ φυτά ἔχουσι δύναμιν ἴαματικήν, ὁ στόμαχος τὴν δύναμιν τῆς πέψεως. Πλὴν ἀλλὰ ἡ δύναμις ἡ μὴ τυφλή, ἡ πεπρωικισμένη τὴν συνείδησιν τῆς ἔκυπτης ἐνέργειας, τὴν πρωτο-βουλίαν καὶ τὴν κυβέρνησιν, οὕτως εἰπεῖν, αὐτῆς, ἡ πεφωτισμένη καὶ ἐλευθέρα, εἶναι μόνη ἡ ψυχὴ, ἡ παράγουσα ἐλευθέρως τὰς ἔκυπτης ἐργασίας καὶ ἐν ἀπάσαις μεσολαβοῦσσα. Εἴκ τῶν προϊόντων αὐτῶν γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς γίνονται αἱ δυνάμεις τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, καθὰ καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν αἱ φυσικαί. Ἐκ δὲ τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ νόμου τῶν ἐργασιῶν, ὡς καὶ ἐκ τῶν συστατικῶν χαρακτήρων καὶ τῶν διαφορῶν, κατατάττονται τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα καὶ αἱ τελετουργίαι τῆς ψυχολογικῆς ζωῆς. Εντεῦθεν ἐπεται διτεῖ πρέπει νὰ ἀναχωρήσωμεν ἐκ τῆς παρατηρήσεως, τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς κατατάξεως τῶν γεγονότων, ἵνα ἐπ᾽ ἀκριβεῖς δρίσιμων ἐκάστην τῶν ἐν λόγῳ δυνάμεων. Εἰς πᾶν ἄτομον τοῦ εἰδούς ἡ ἀνθρώπινη, φύσις εἶναι ὀλόκληρος καὶ ἡ αὐτή ἡ μόνη διαφορὰ ὑφίσταται εἰς τὸν βαθμόν. Μεταξὺ ἀπασῶν τῶν ἐνέργειῶν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, συγχρόνων ἡ διαδοχικῶν, ὑπάρχουσι διαφοραὶ πραγματικαὶ καὶ βαθεῖαι: ἀλλ᾽ εἶναι καὶ τι κοινὸν, χαρακτήρι τις καθαρὸς, ἐπιτρέπων ἡμῖν νὰ συμπεριλάβωμεν αὐτὰς ὑπὸ τὴν προσηγορίαν στοχασμῶν, γνῶσεων, νοερῶν ἐργασιῶν, καὶ νὰ ἀποδῶσωμεν αὐτὰς εἰς μίαν μόνην δύναμιν τῆς ἡμετέρας φύσεως, εἰς τὸ πνεῦμα, εἰς τὴν διάνοιαν. Διαγούομεθα, τούτο εἶναι γεγονός τι, δὲν εἶναι μόνον.

§ 2. Βλέποντες τὰ χρώματα, ἀκούοντες τοὺς ἥχους, ὀσφραίνομενοι τὰς ὄσμας, γευόμενοι τοὺς χυμοὺς, ἀπτόμενοι τῶν σωμάτων καὶ ἐπομένοις ἀνευρίσκοντες τὸ σχῆμα τῆς ἐπιφανείας, τὸ λείον καὶ τὸ τραχὺ αὐτῶν, εύριτκόμεθα οὐχὶ εἰς μηδενικὴν κατάστασιν, ὡς ἐὰν μὴ ἐτροποποιεῖτο τὸ ἡμετέρον ἐγώ, ἥτοι αἰσθανόμεθα. Πρὸς τούτοις κατὰ πάντα τὸν χρόνον, καθ᾽ ὃν αἱ ἰδέαι ἡμῶν ἀνελίσσονται - ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι, ἐνδιαφερόμεθα εἰς αὐτὰς, ἀκολουθοῦμεν τὸν δρόμον αὐτῶν εὐχαρίστως;

έὰν ἦναι εὔκολος καὶ ἐλεύθερος, δυσαρέστως, έὰν ἦναι ὄχληρὸς καὶ βραδύς· τὸ διανόημα παρίσταται φωτεινὸν καὶ ζωηρὸν, αἱ λέξεις εὐχερῶς φθάνουσι, συναισθανόμεθα ἀληθῆ χαρὰν, ἐμψυχοῦσσαν καὶ κατέχουσαν ἡμᾶς εἰς τὴν ἐργασίαν. Απ' ἐναντίου ἔὰν αἱ ἡμέτεραι συλλήψεις ἦναι συγκεχυμέναι· καὶ ἀόριστοι, ἡ ἐφρασίς ἐκφεύγει τὸν διστάζοντα κάλαμον ἡμῶν, καὶ ἐνδομύχως· ὑποφέρομεν ἔνεκα τῆς διαιμάχης ἡμῶν πρὸς τὴν ἐπαναστατοῦσαν νοητικότητα, ἔνεκα τοῦ πολιωρκοῦντος αὐτὴν περισπασμοῦ καὶ τῶν ἐπισχοτιζόντων αὐτὴν νεφῶν. Ή μὲν ἐκ τῶν καταστάσεων εὐαρεστεῖ, ἡ δὲ δυσαρεστεῖ δι' ἀλληλοιδιαδόχου δυσαρεσκείας καὶ εὐαρεσκείας, ἀποζημιώσεως καὶ ὄχληρίας. Εἴναι λόγω χαιρόμεν καὶ λυπούμενα, καὶ ἐνταῦθα ὡσαύτως αἰσθανόμεθα. Τὸ ἀρχικὸν καὶ ἀπλούστατον τοῦτο φαινόμενη, ἡ αἰσθησίς καὶ ἡ δύναμις δι' ἣς αἰσθανόμεθα ἔχει ἴδιαζοντα ὄργανα ὅποια ἡ ὅρασις, ἡ ἀκοή, ἡ δυσφρησίς, ἡ γεῦσις, ἡ ἀφή. Τὴν δὲ ἐνέργειαν πρὸς διέγερσιν τῶν ὄργανων τούτων τοῦ αἰσθάνεσθαι ἦτοι τῶν αἰσθητηρίων, προταγορευομένην ἐντύπωσιν, δεχόμεθα διὰ τῶν νεύρων, ἐκφυομένων ἐκ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ. Τὸ αἰσθάνεσθαι εἴναι ἄλλο τι παρὰ τὰ διανοεῖσθαι. Ἐπιχειροῦμεν τὴν ἀπαγχολοῦσαν τὸ ἡμέτερον πνεῦμα ἐργασίαν καὶ κινοῦσαν παντοιοτρόπως τὴν ἡμετέραν ψυχὴν, γινώσκοντες ὅτι ἡδυνάμεθα καὶ νὰ διακόψωμεν αὐτήν. Εὔχειάζετο ἀπόφρασίς ἐκ μέρους ἡμῶν ἵνα ἀρχισθῇ, καὶ ἐπιμονὴ ἵνα ἐξακολουθήσῃ. Ἀκαυδήσαντες ἀναβάλλομεν αὐτὴν, ἀναπαυθέντες ἐπαναλαμβάνομεν ἐλευθέρως· καὶ κατ' ἀρέσκειαν ἀγωνιζόμεθα ἵνα διαφωτίσωμεν τὴν σκοτεινὴν ἴδεαν, ἵνα καταλάβωμεν τὴν ἐκφεύγουσαν ἐκφραστιν, ἵνα ἀντισταθῶμεν εἰς τὸ φθάνον ἀνιαρόν. Δίδομεν πᾶσαν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὸ ἡμέτερον ὑποκείμενον, ἡ διαιμοιράζομεν αὐτὴν, ἡ ἐξ ὀλοκλήρου ἀποτκῶμεν αὐτὴν, ἐγκαρτεροῦντες ὑποτογρίζομεν αὐτὴν, ἡ καὶ ἐκ διαλειμμάτων χαλαρόνομεν αὐτήν. Οὐ ἐλεύθερος ἀγών ἡμῶν, οὔτενος ἔχομεν ἡμεῖς τὴν πρωτοβουλίαν καὶ τὴν διεύθυνσιν, δὲν εἴναι οὔτε διανόημα οὔτε αἰσθησίς οὔτε αἰσθημα, ἀλλ' εἴναι θέλησις, δυνάμεις τῆς ὅποιας κατ' ἀρέσκειαν βουλάμεθα νὰ πράξωμεν ἡ νὰ μὴ πράξωμεν. Εἴναι ἄλλοις διανοούμεθα, αἰσθανόμεθα καὶ θέλομεν. Τὰ φαινόμενα, περὶ ᾧ λαλοῦμεν, ἔκαστος παρατηρεῖ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀμαζούση ἡμᾶς λέγοντας περὶ τούτων ἐννοεῖ. Εἴαν δὲ ἐπ' ἄπειρον ποικίλωμεν τὴν δοκιμὴν, ἄλλοιούντες τὰς περιστάσεις καὶ πολ-

λάπλασιάζοντες τὰ συμβεβηκότα, θέλομεν διακρίνει τὴν διάνοιαν; τὴν αἰσθησιν, τὸ αἰσθημα καὶ τὴν θέλησιν ἡ πρᾶξιν εἰς πάσας τὰς καταστάσεις, ἀληθεῖς ἡ φανταστάς. Ηθέλησις καθὸ δὲ εὐθέρα ἀλλάσσει ἀεννάως τὴν ἐνέργειαν τῶν ἑαυτῆς ἀγώνων. Τὰ ἡμέτερα διανοήματα ὑπὸ τὰς παντοίας ἐπόψεις αὐτῶν συνιστῶσι τάξιν ἀνθρωπίνων φαινομένων ιδιαιτέραν, ἡ αἰσθησις καὶ τὰ αἰσθήματα προσαρμόζομενα εἰς τὸ ἀντικείμενον αὐτῶν, ἀλληγ., τρίτην δὲ ἐπὶ τέλους ἀπαρτίζουσιν αἱ ἀποφάσεις τῆς θελήσεως. Απαντα τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως ἐμφιλοχωροῦσιν εἰς ταύτην τὴν κατατάξιν· διὰ τῆς ἀνεξαντλήτου γονιμότητος καὶ τῶν ἀναπτύξεων τῆς διανοίας, τῆς αἰσθητικότητος καὶ θελήσεως πληροῦται πᾶσα ἡ ζωὴ, τὰ παντοῖα δὲ αὐτῶν προιόντα διαφόρως συγδυαζόμενα συγκροτοῦτι πᾶσαν ἀνθρωπίνην ὑπαρξίαν.

§ 3. Σημειώτεον ὅτι ὁ ἀνθρωπός ἔκτος τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων παρατηρεῖ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀλλα τινά. Ἐκ τῶν συμβαίνοντων αὐτῷ πείθεται περὶ τῶν παντοίων ἔξωτερικῶν ὡθήσεων, τῶν ἐνεργουσῶν ἐπ' αὐτοῦ διὰ τοῦ ὄργανομοῦ, καὶ περὶ τοῦ νευρικοῦ κέντρου τοῦ δεχομένου τὰς ὡθήσεις ταύτας καὶ μυσταγωγοῦντος εἰς τὴν ἀντίδρασιν· καὶ τούτων ἀπάντων ἔχομεν τὴν βεβαιότητα καὶ τὴν συνειδήσιν. Πᾶν εἰδός ὁδυνῶν καὶ ἡδονῶν προσδιορίζει πρὸς τούτοις ἀπλῆν ἀρχὴν πράξεως, καὶ ἐνίοτε ταχείας, ἐνεργητικάς καὶ τυχαίως διευθυνομένας πράξεις μετὰ θευματίσιου ἀκριβείας, συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν ὑπὸ τῆς φύσεως δεικνυόμενον. Η πείνα, φέρ' εἰπεῖν, προξενεῖ λύπην ἀνάλογην εἰς τὴν ἀνάγκην, αὐξάνουσαν βαθμηδὸν ἄχρις ἀνυποφόρου ἀδυμονίας, καθ' ὃσον ἀναβάλλεται ἐπὶ πλείστα χρόνον ἡ ἐπανόρθωσις καὶ ἐκανονοποίησις αὐτῆς· ἡ δὲ φύσις διδάσκει ἡμᾶς περὶ τῆς καταλλήλου τροφῆς διὰ τῆς ἡδονῆς ἡ ἀηδίας τῆς ὀσφρήσεως καὶ γεύσεως. Τὸ εὐαρεστοῦν εἰς τὰς δύο ταύτας αἰσθήσεις καὶ ἔλκον ἡμᾶς εἰναι τροφὴ ἐπιτηδεία, τὸ δὲ ἐνοχλοῦν αὐτὰς καὶ δυσαναγκετοῦν εἰναι δηλητήριον. Εντεύθεν βλέπομεν ὅτι ἡ ἡμετέρω φύσις πλουτεῖ ἐνστιγμάτων ἡ ἐνόρμων, κλίτειν καὶ ρόπων, καταφαινομένης τῆς σοφίας καὶ οἰκονομίας τῆς θείας προνοίας, χορηγησάστης εἰς τὴν ἡμετέραν φύσιν τοῦτον τὸν ἀγαπόφευκτον βοηθόν. Ταῦτα τὰ ἐνορμα δὲν ὑπάγονται εἰς τὸν ἐλεγχὸν τῶν ἡμετέρων βυσσλήσεων, ἀναβρύνοντα αὐθορμήτως αἱ ἐνστιγματικαὶ αὐται ἐνέργειαι ἀποτελοῦσι φαινόμενα ὑπαγόμενα εἰς ιδιαιτέραν

κατηγορίαν. Άφορῶσι δὲ αὗται τὴν διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, τὴν διάδοσιν τοῦ εἰδούς, τὴν τροφὴν, ἔργα τινὰ οἰονεὶ βιομηχανικὰ καὶ κοινωνικάς τινας σχέσεις καὶ κλίσεις, οἵτοι συμπαθείας καὶ ἀγτιπαθείας. Ἐκ τῶν ἐνόρμων τούτων πολλὰ εἶναι κοινὰ εἰς τε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀλογα ζῶα, καὶ πολλὰ ἴδιάζουσιν εἰς τοῦτα ἂν ἔκεινο τὸ ζῶον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Συνέχεια τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως καὶ περὶ συνειδήσεως.

§ 1. Τὸ πότε τὴν κατηγορίαν ψυχικῶν ἡ νοερῶν δυνάμεων, ἢς ἀχρὶ τοῦδε εὑρομένην τρεῖς, διάνοιαν, αἰσθητικότητα καὶ θέλησιν, δὲν ἐννοοῦμεν τρεῖς πραγματικὰς καὶ διακεκριμένας αἰτίας ἀποτελούσας τὴν ψυχήν· ἐν ἡμίν αὐτοῖς παρατηροῦμεν μίαν αἰτίαν ἀπάντων τῶν φαινομένων, τουτέστιν αὐτὴν τὴν ψυχήν, οὐσαν ἀπλῆν· αἱ ταύτης δυνάμεις, ἐπιδεξιότητες καὶ ίκανότητες εἶναι οἱ καντοῖοι τρόποι τῆς ἐπιδράσεως ταύτης τῆς ἑνιαίας αἰτίας, ὃ ἐστιν εἶναι αἱ οὐσιώδεις καὶ πρωτογενεῖς μορφαὶ τῆς ἑαυτῆς ἐνεργείας, δυνάμεως καὶ ἀναπτύξεως. Καὶ τοι δὲ ἡ αἰτία εἶναι μία καὶ μόνη, δύναται νὰ ἔχῃ πλείονας καὶ παντοίας δυνάμεις, ἐξ ἄλλου δὲ καὶ δύναμίς τις ἀπλῆ κατὰ τὴν οὐσίαν δύναται νὰ ἐκδηλώθῃ κατὰ πλείονας τρόπους καὶ νὰ ἐκτυλιχθῇ ὑπὸ παντοίας μορφὰς ὑποδιαιρουμένη. Ἐπειδὴ δὲ ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι ὑπάρχουσται πολυάριθμοι καὶ διάφοροι πρὸς ἄλλήλας ιδέαι, τούτου ἔνεκα εἶναι καὶ οἱ τρόποι τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος πολυειδεῖς. Ἀπασαι δὲ αἱ δυνάμεις καίτοι διαφόρως κατατατόμεναι, συντείνουσιν ὅμως εἰς πᾶσαν νοερὰν ἔργασίαν, ἡ μὲν ὑποτίθησι τὴν δὲ, καὶ ἡ κατάργησις τῆς δεῖνος συνεπιφέρει τὴν παῦσιν τῆς ἐτέρας, διπερ ἀποτελεῖ τὴν θαυμασίαν οἰκονομίαν τῆς ἡμετέρας νοητικῆς συστάσεως, ἐν ἣ ὡς ἐν μηχανῇ ἄπασαι συνέχονται. Ἀλλ' ἡ συνεχῆς ἀμοιβαιότης καὶ ἡ ταύτοχρονος συνάφεια τῶν νοητικῶν δυνάμεων ἐν τῇ ζωῇ δεῖν συνυπονοεῖ παντάπασιν καὶ τὴν τούτων σύγχυσιν· ὡς ἐξ τούτου ἡ πραγματικὴ διαφορὰ τῶν ἑαυτῶν ἔργασιῶν, προϊόντων καὶ ἀντικειμένων, ἀπαιτεῖ καὶ τὴν κατὰ μέρος περιγραφὴν ἐκάστης. Είναι ἀναγνιτόρητον ὅτι ὁ ἄνθρωπος συν-

δέεται δι' ἀναποφεύκτων σχέσεων μετὰ τοῦ κόσμου, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ζῆ, περιστοιχούμενος ἀπανταχόθεν ἐκ σωμάτων, καὶ αὐτὸς οὗτος ζῶν ἐν σώματι, οὗτινος συμμερίζεται καὶ συναισθάνεται τὰς καταστάσεις, ὑποφέρει διὰ τοῦ ιδίου τὰς προσθολὰς τῶν ἀλλων, καὶ ἀνταποδίδει εἰς τὰ λοιπὰ σώματα διὰ τῆς μεσολαβήσεως ἐαυτοῦ τὴν ἐνέργειαν, τὴν ὅποιαν δέχεται. Ἐν τῇ συγκοινωνίᾳ ἐαυτοῦ μετὰ τῆς φύσεως, ἦνπερ ἀδύνατον νὰ διαφύγῃ, εὑρίσκει τὰς συνήθεις ἀφορμὰς τῆς ἐαυτοῦ πάλης καὶ τῶν πόνων· ἐνταῦθα ἀπαντᾷ προσκήματα, τὰ ὅποια πρέπει νὰ νικήσῃ, δυνάμεις ἔχθρας, τὰς ὅπιας πρέπει νὰ ὑποτάξῃ ἢ νὰ ἀποφύγῃ, ἀγαθὰ ἀναγκαῖα εἰς τὴν ἐαυτοῦ ζωὴν, ἀτινα αὐτὸς ἀφ' ἐαυτοῦ πρέπει νὰ προμηθευθῇ· μεταξὺ φόβου καὶ ἐλπίδος ἀπέναντι τῆς φύσεως, πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν ἴκανότητα τοῦ γινώσκειν αὐτὴν· ἐπὶ τούτῳ ἡ θεία πρόνοια ἐδωρήσατο αὐτῷ τὰς αἰσθήσεις, καὶ ἴδιας τὴν δύναμιν, δι' ἣς καταλαμβάνει ὅτι ὑπάρχει τι ἔκτὸς ἐαυτοῦ, τὸ ὅποιον παρήγαγε τὴν ἐντύπωσιν καὶ τὴν αἰσθησιν· ὅθεν ὁ ἀνθρωπὸς διὰ τῆς ἴδιαιτέρας ταύτης δυνάμεως ἐννοεῖ ἐναργῆς τὴν ὑπαρξίν τῶν λοιπῶν ὄντων· αὐτὴ ἡ δύναμις ἀκούει ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔξωτερικὴ κατάληψις καὶ ἀντίληψις. Τινὲς συγχέουσι τὴν ἀντίληψιν μετὰ τῆς ἴδεας. Ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ σημαίγονται ἀμφότερα διὰ τοῦ ὄντος Vorstellung.

§ 2. Διὰ τῶν αἰσθήσεων ὁ ἀνθρωπὸς ἔχει τὴν πείραν παντὸς ὅ, τα ὑποκύπτει κατ' ἔκείνην τὴν στιγμὴν καὶ ἀμέσως παρίσταται εἰς αὐτάς· ἡ ἀντίληψις δὲν ἐκτείνεται πέραν τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐνεργεῖ ἡ αἰσθησις. Τοιαύτη δὲ γνῶσις ἡθελεν εἰσθαι ἀτελῆς, καὶ ἡθελεν ἀφανίζεσθαι ἀνεπιστρεπτεῖ ἀμα τῇ αὐτῆς προσκτήσει· ἐπομένως τὰ πράγματα, ὡν περ ἀντελήφθη πολλάκις, δι ἀνθρωπὸς, ἡθελον εἰσθαι εἰς αὐτὸν πάντοτε νέα· ἐπερπε νὰ ἔξαγαρχίζῃ ἀδιαλείπτως χωρὶς ποτὲ νὰ προαγάγῃ τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἐαυτοῦ ἀρχαιοτέρεων ἴδεων. Τούτου ἔνεκα ὁ Θεὸς ἐδωκεν εἰς τὸν ἀνθρωπὸν τὴν δύναμιν τοῦ φυλάττειν κατὰ τὴν περίστασιν τὰς ἀποκτηθείσας γνώσεις· αὐτὴ δὲ ἡ δύναμις, ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τῶν ἀντικειμένων ἀναδεικνύουσα καὶ ἀναδιδουσα τὰ ἀποτελέσματα τῆς πείρας, προσαγορεύεται μνήμη, ἐνθύμησις. Τῷ ἄντα χωρὶς ταύτης ἡθέλομεν πίπτει εἰς τὴν ὅποιαν πρότερον εὑρισκόμενης ἡγοιναν καὶ πρὸ τῆς προσθολῆς τῶν ἀντικειμένων· εἰναι τεράτιος ἡ δύναμις αὗτη, διότι καὶ μετὰ παρέλευσιγ πολλῶν

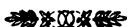
ἐτῶν, μὴ παρόντος τοῦ ἀντικειμένου, μεμνήμεθα τὰς διεγερθεῖσας ἡμίν αἰσθήσεις καὶ ἀντιλήψεις. Διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς μνήμης γινώσκομεν τὸ παρὸν καὶ μέρος τοῦ παρελθόντος· πλὴν τόποτο δὲν ἄρκει· ἀγνοοῦμεν δὲν διόλου τὸ μέλλον· ἐπομένως αἰσθητόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ ἀρχίσωμεν ἐκ νέου τὴν ἀπόκειραν· γνώσκομεν δὲ τὸ πῦρ καίει, δέστι προσεγγίζοντες εἰς αὐτὸν τὴν χείρα, αἰσθανόμεθα δὲ τὸ καίει, ὡς ἔκατε χθὲς, καὶ εἴμεθα βέβαιος περὶ τῶν προτιγγθεισῶν ἡμερῶν· ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν εἰς αὔριον θέλει καίει, καὶ οὕτω καθεξῆς περὶ ἀλλων παραδειγμάτων. Ἀλλὰ πῶς οὕτω θέλομεν ζήσει; Εἰς ταύτην τὴν ἀγνοιαν τῶν ὅσα πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν καὶ τῶν ὅσα πρέπει νὰ φοβῶμεθα ἐκ τῶν ἀντικειμένων, πῶς θέλομεν ὀδηγηθῆ; Ή ἡμετέροι γνῶσις εἶναι πολλὰ περιωρισμένη ἐν τῷ χρόνῳ, ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ διαστήματι, διότι δὲν ἔξεύρομεν τίποτε οὕτε περὶ τῶν ἴδιοτάτων, οὕτε περὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀναρθρήτου πληθύνος τῶν ἀντικειμένων, ὕντεν τὸν δὲν ἐλάθομεν πεῖραν· εἰς τοῦτο τὸ ἀνεπαρκεῖς ἡ φύσις προενόσσε τὴν ἐπαγωγὴν, δι’ ἣς ἀποκαθιστάμεθα ίκανοι νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ παρελθόντος τὸ μέλλον, ἐκ τῶν διάλιγων γνωστῶν εἰς ἡμᾶς ἀντικειμένων τὰς ἴδιοτητας σχεδὸν ἀπάντων τῶν ἀγνωστῶν· καὶ οὕτως ἐκ μεταφορᾶς ἐκ τοῦ ὄρωμένου εἰς ἔκεινο τὸ ὅποιον διαφεύγει ἔκτείνομεν τὸν κύκλον τῆς πείρας, καὶ τοῦτο καλεῖται συμπεραίνειν δι’ ἐπαγωγῆς. Διὸ τῶν αἰσθήσεων γινώσκομεν τὸν κόσμον καὶ τὰ σώματα ἐποίᾳ εἴναι ἐπὶ τοῦ παρόντος, διὰ τῆς μνήμης φθάνομεν εἰς τὸ παρελθόν καὶ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς εἰς τὸ μέλλον· ἀλλ’ ὁ κόσμος οὗτος ἡδύνατο νὰ μὴ ἦναι, ὅ,τι συνέσῃ ἡδύνατο νὰ μὴ ἐμφανισθῇ, ὅ,τι εἰκάζομεν ὡς πλησίον, ἵσως ποτὲ δὲν θέλει λάβει χώραν. Ἐν ἀλλοις, ταῦτα τὰ ὄντα, τῶν ὄποιων ἀντιλαμβανόμεθα, ταῦτα τὰ φαινόμενα, τῶν ὄποιων μεμνήμεθα καὶ τὰ ὄποια προβλέπομεν, ὡς καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, αἰτίες προβλέπομεν ταῦτα καὶ ἐνθυμούμεθα καὶ ἐννοοῦμεν, οὐδὲν ἐξ ἔκεινων, λέγω, ἔχει ἐν ἐσυτῷ τὸν λόγον τῆς παρελθούσης, παρούστης ἡ μελλούστης ὑπάρξεως αὐτοῦ. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα ίκανὸν νὰ ἐννοήσῃ τὸ ἀνεπαρκεῖς τῶν περιωρισμένων πραγμάτων εἰς τὸ νὰ ἐξηγηθῶσιν ἀφ’ ἐαυτῶν, ἔχει τὴν δύναμιν ἀκόμη νὰ εῦρῃ ἔκτὸς καὶ ὑπεράνω αὐτῶν τὴν ἴδεαν τοῦ ὄντος, τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι, ητις βεβαίως δὲν ὑπάρχει· εἰς αὐτά· ἔγνοει δὲ τὸ ἀπαντά ὅμοι πρέπει νὰ ἀπο-

δόθωσιν εἰς ὑπερτάτην ἀρχὴν, ἵτις εἶναι ὁ Θεός. Αὕτη ἡ δύναμις τοῦ ὑψοῦσθαι ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ ἔχει τοῦ Θεοῦ καλεῖται λόγος, ὡς παρακατιόντες θελομεν ιδεῖ, δύναμις ἀνωτάτη, ἵνα ἀνεύ ὁ ἀνθρώπος καταντῇ νὰ βεβαιώσῃ χωρὶς νὰ καταλαμβάνῃ, καὶ νὰ βλέπῃ πάντα χωρὶς νὰ ὑποπτεύῃ ποτὲ τὴν αἵτιαν οὐδενὸς, οὐκ ἔχων τίποτε πλέον τοῦ ζώου. Εἰς ταύτας τὰ δυνάμικις, αἰτίες εἶναι ἡ πηγὴ ἀπάσῶν τῶν ἡμετέρων ιδεῶν, προστίθεται ἀριθμὸς τις τρόπων καὶ μεθόδων καθολικῆς καὶ συνεχοῦς χρήσεως, δι' ὧν τὸ πνεῦμα χωρὶς νὰ προσθέτη νέας γνώσεις εἰς τὰς ἡδη ἀποκτηθείσας μεταμορφώνει ταύτας, ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτὰς, διαιροῦν, συνάπτον, καὶ συνδυάζον κατὰ μυρίους τρόπους. Ἐν συνθέτῳ τινὶ ιδέᾳ θεωροῦμεν ἐν τῶν ἑαυτῆς στοιχείων ἀποκλειόμενον καὶ χωρίζομεν τῶν λοιπῶν, ἀθροίζομεν ὅμοι τὰς ἀνακαλυφθείσας ὁμοιότητας μεταξὺ πλειόνων ἀντικειμένων ἀτομικῶν καὶ ἀφηρημένων ἀπ' ἀλλήλων ἀντιπαραβάλλοντες δὲ τὰς δύο ιδέας, ἵνα πληροφορηθῶμεν περὶ τῆς συμφωνίας ἡ διαφωνίας αὐτῶν καὶ βεβαιώσωμεν τὴν ἀπαξένην οὐρανοθείσαν σχέσιν, κρίνομεν ἀν ἀμέσως ἡ σχέσις ἀνεκαλύφθη, καὶ συλλογιζόμεθα πρὸς τὴν ἀνακαλύψιν ταύτης μεσολαβῆ ἡ συνδρομὴ τρίτου τινὸς ὄρου.

§ 3. Πλὴν πρέπει νὰ σημειώσωμεν ὅτι μόνον δευτερευούσας ἔργασίας ἀνιγνεύομεν, ἐφαρμοζόμενας εἰς ὑλικὰ, ἐκ προκαταβολῆς συμπτωθέντα, οὐδὲν δὲ πρωτότυπον καὶ νέον προστίθεται εἰς τὸ κεφάλαιον τῆς ἡμετέρας γνώσεως. Μένει ἐν τοσούτῳ νὰ περιγραφῇ λεπτομερῶς ἐκάστη τῶν μνημονεύμετων δυνάμεων ἵνα ὅμως διακριθῶσι καὶ προσδιορισθῇ ἐπομένως ἡ τάξις, τὸ μέρος καὶ τὸ καθήκον ἐν τῇ μορφώσει τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, πρέπει νὰ τεθῇ ὑπεράνω τῆς ποικιλίας τῶν γνώσεων καὶ τῶν δυνάμεων ἡ συνείδησις, ἵτις ὑπάρχει ἐν ἀπάσαις, οὐδόλως συγχριζόμενη μετ' οὐδεμιᾶς ἐξ αὐτῶν, καὶ εἶναι ὁ καθολικὸς ὄρος τῆς διαινοίας, ὁ θεμελιώδης τύπος ἀπάντων τῶν τρόπων τῆς ἡμετέρας διανοούμενης ἐνεργείας. Καθόστον ἡ ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται, ἐνθυμεῖται, προορᾷ, χρίνει καὶ συλλογίζεται, σύνοιδεν ὅτι παραγεῖ ταύτα τὰ γεγονότα, ἐν ᾧ ἐκτελεῖ πάσας ταύτας τὰς πράξεις ἔχει συνείδησιν ἑαυτῆς ὅτι ἐκτελεῖ ταύτας. Τῷ ὅντι δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ιδέαν τινὰ, ἐάν μὴ ἔξευρωμεν ὅτι ἔχομεν αὐτὴν, ἄλλως οὐ μόνον τὸ φαινόμενον ἥθελεν εἰσθαι ἀτελὲς, ἀλλὰ

καὶ καθαρῶς μηδέν· νὰ γινώσκωμεν χωρὶς νὰ γινώσκωμεν ὅτι γινώσκομεν, τουτέστι χωρὶς νὰ ἔχωμεν συνείδησιν τῆς γινώσεως ἡμῶν, εἰναὶ, ἀκριβῶς εἰπεῖν, τὸ μὴ γινώσκειν· ἡ ἔξαιρεσις καὶ ἡ ἀπόκλεισις τῆς συνείδησεως ἐν τῇ νοητικῇ ἐνεργείᾳ ἴσοδυναμεῖ πρὸς αὐτὴν τὴν κατάργησιν τῆς ἐνεργείας. Εἰς τρόπον ὥστε διανοοῦμαι, γινώσκω ὅτι διανοοῦμαι, ἢτοι σύνοιδα ἐμαυτῷ διανοούμενω, κατ' οὓσιαν εἶναι προτάσεις ταῦτοσημοι, διότι ἐὰν ἡγγούσιν δὲν ἥθελον διανοεῖσθαι. Τὸ αὐτὸν ῥητέον· καὶ περὶ τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς αἰσθήσεως, αἰσθάνομαι, καὶ σύνοιδα ἐμαυτῷ αἰσθανομένῳ· ὅθεν ἐκλειπούσης τῆς συνείδησεως, ὡς γίνεται ἐν τῷ ὑπνῷ καὶ ἐν τῷ παροξυσμῷ τοῦ πυρετοῦ, ἡ διάνοια σκοτίζεται καὶ τὸ αἰσθημα τελευτᾷ· ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται ἐσυτὴν τροποποιουμένην ἡ ἐνεργοῦσαν, ἐὰν δὲ ἡ ἐσωτερικὴ ζωὴ παύσῃ, ἡ συναίσθησις ἥθελε καταργηθῆ. Ἐπειδὴ τὸ διανοεῖσθαι ἐστὶ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἀνευ ἀντικειμένου πραγματικοῦ ἡ φανταστοῦ, πιθανοῦ ἡ βεβαίου, παρελθόντος ἡ παρόντος, οὐδεμία ἰδέα ὑπάρχει, ἐκτὸς τῶν ἐννοιῶν τῶν διὰ τῆς ἐναράσεως καὶ τοῦ λόγου ἀποκταμένων, ἡ διάνοια εἶναι τὸ νοοῦν ὑποκείμενον, τὸ δὲ νοούμενον εἶναι τὸ ἀντικείμενον. Ἡ συνείδησις ἀδιαιρέτως νοεῖ τὰ ἀντικείμενα ἐν ταῖς ἰδέαις αὐτῶν· ἐν τῇ ἑαυτῆς ἐνότητι γινώσκει τὴν ἀμοιβαίαν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ ὑποκείμενου καὶ τοῦ ἀντικειμένου· ἡ ἐπικράτεια ταύτης ἐκτείνεται ἐπὶ ἀπασῶν τῶν διανοητικῶν δυνάμεων, ἐν συνόλῳ λαμβανομένων· τὰ αὐτῆς ἀντικείμενα εἶναι τὰ ἀντικείμενα ἀπασῶν συνάμα καὶ ἐκάστης ἰδίως· ἡ πείρα κατέχει τὴν παροῦσαν σφαιραν τοῦ χρόνου, ἡ μνήμη τὴν παρελθοῦσαν καὶ ἡ ἐπαγωγὴ τὴν μέλλουσαν, αἱ αἰσθήσεις γινώσκουσι τὴν ὥλην, καὶ ὁ λόγος φθάνει ἄχρι τοῦ δημιουργοῦ, ἡ συνείδησις ἐναγκαλίζεται πάντα τὰ ἀντικείμενα καὶ γινώσκει πᾶν ὅ,τι εἶναι εὐγνωστον καὶ ἐπιστητὸν, καταλογιζάνουσα τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἀπειρον, τὰς ποιότητας καὶ τὰ φαινόμενα, τὰς αἰτίας καὶ τοὺς νόμους. Πᾶσα ἐνέργεια τῆς διανοίας εἶγαι τροποποίησις τῆς συνείδησεως, καὶ ἡ συνείδησις εἶναι ὁ γενικὸς ὅρος, ὁ ἐμφαίνων τὸ σύνολον τῶν ἡμετέρων νοητικῶν δυνάμεων, εἶναι ἡ ἀμέριστος γνῶσις τῶν νοούμενων ἀντικειμένων. Τὸ διανοοῦμενον ὅν, σκεπτόμενον ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων, διαστέλλει ἑαυτὸν τούτων, γινώσκει ὅτι ταῦτα εἶναι εἰς ἀντίθετον σχέσιν μεθ' ἐαυτοῦ, ὅτι ξένογον διατελεῖ εἰς αὐ-

τὰ, καθὼς καὶ ταῦτα ξένα καὶ ἀλλότρια εἰς αὐτό. Τὸ νοητικὸν δὲ γνώσκει τὰς κοινότητας τῶν ἀντικειμένων, καὶ διὰ τῆς διαφωνίας μεταξὺ τῆς φύσεως ἐκυτοῦ καὶ τῶν ἀντικειμένων ἀντιλαμβάνεται τῶν ὡδικόντων αὐτῷ κατηγορούμενων καὶ ἐπειδὴ ταῦτα εἰς μόνον αὐτὸν ἀφίκουσιν, ἡ συνείδησις μένουσα τὸ παννόν τέρμας ἀπεσάν τῶν ὁδεῶν τῶν προσερχομένων ἀλλαχόθεν, ἀποκαθίσταται. ἡ μουσικὴ πηγὴ ἐννοεῖν τιναν, ἀφ' ἑαυτῆς πηγὴ γαζουσῶν ἀποκλειστικῶς. Ἡ ὁδεὰ τῆς αἰτιότητος, ἡ ὁδεὰ τῆς ἐνότητος καὶ ἡ ὁδεὰ τῆς ταυτότητος ὀφείλουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς τὴν συνείδησην διὰ τοῦ φωτὸς τῆς συνείδησεως γνώσκομεν τὴν δύναμιν τὴν ἀνεξάρτητον τῶν ἑαυτῆς ἀποτελεσμάτων, τὴν οὖσαν πρὸ αὐτῶν καὶ διαμένουσαν κατόπιν αὐτῶν, τὴν διατελεσταν καὶ ἐν τῇ κινήσει καὶ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ἐν τῇ ἡρεμίᾳ καὶ ἐν τῇ ἀδρανείᾳ. Οὐδέρωπος ἀγευρίσκων εἰς ἑαυτὸν τὴν αἰτίαν τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, ἀποφάσεων, αἰνήσεων καὶ ἐνεργειῶν, καὶ ἀγνογράψων τὸν Θεὸν αἰτίαν τῶν αἰτιῶν, αἰτίαν αὐτοῦ καὶ προτίστην αἰτίαν πάντων τῶν ὄντων, καὶ ἐκτὸς ἑαυτοῦ βλέπων φανόμενα παντοδαπά, ἀκοδίδει καὶ εἰς ταῦτα τὰς προσηκόνσας αἰτίας ἐξ ἀπαλλήν ὄννχων δὲ ἀνθρώπος συνείθεται εἰς τὴν αἰτίαν, εἴτε ἀληθῆ εἴτε ὑποτιθεμένην, ἕπι παραδείγματος, τὸ παιδίον καὶ αὐτὸς δὲ ἀνήρ κτυπῶστ τὴν κέτραν εἰς τὴν ὥποιαν προσέκρουσαν, ὃς ἐλαν αὐτὴν ἐδούλετο τούτους νὰ βλαψθῇ ἡ στάθμητις τῶν ἀληθεύων αἰτίων ἀπάντων τῶν φαινομένων, ἥτις ὑποτίθεται νοητὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόσδον εἰς τὸ σκέπτεσθαι καὶ κρίνει, ἀπεσκοράκιστον ἐκ τοῦ μέσου τὰς προλήψεις καὶ δευτιδαιμονίας, τὰς ἐπικολαζόντας παρὰ τοῖς ἀγρίοις καὶ τοῖς ἔθνικοις. Οὗτον ἡ συνείδησις πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀποκλειστικῶς ἡ πηγὴ τῆς ὁδεᾶς, τῆς αἰτίας, καὶ πᾶσα ἐννοεῖ ἔξωτερικῆς αἰτίας εἶναι ἐπαγγώγη τῆς ἡμετέρας προσωπικῆς αἰτιότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ.

Γνῶσις τοῦ ἑγώ καὶ τοῦ κόσμου, ἥτοι τοῦ οὐκ ἑγώ.

§ 1. Ἐκαετος ἀνθρώπος συναισθάνεται καὶ σύνοιδεν ὅτι εἶναι ἀκλοθ, ὅτι εἶναι ἑγώ ἀνευ ἐκτάσεως, ἀνευ μερῶν, τὸ κάνετρον τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, ἐν τῇ ἀπλότητι τῆς ὥποιας ἐνόνουται

τὰ παντοῖα αἰσθήματα, ὅσα δοκιμάζει, ἀπαντές οἱ ἀπειρῶς ποίηκιλλόμενοι στοχασμοὶ, τοὺς ὅποιους σχηματίζει, καὶ ἀπασαὶ αἱ ἀντίθετοι ἐργασίαι, τὰς ὅποιας αὐτὸς ἐκπληροῖ. Διορᾶς ἐντὸς ἑαυτοῦ ὅτι ἔχει δύναμιν ἀπλῆν, ἥτις δὲν εἶναι συγκεχυμένη μετὰ τοῦ ὄργανος, οὔτε συμφυτής μετὰ τῶν μερῶν αὐτοῦ, διακρίνει ὁ ἄνθρωπος. ἐκ τοῦ πολλαπλοῦ αὐτοῦ σώματος τὸ πρόσωπον, τὸ ἀληθὲς ἔν, τὴν μεταφριστὴν ἐνότητα, τὴν ἐμβριθῆ καὶ πραγματικήν· ἐνταῦθα ἔγκειται ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἐνότητος, ἐξ ἣς ὄρμώμενος ὁ ἄνθρωπος ἐννοεῖ τὰς τεχνητὰς ἐνότητας τῆς φύσεως καὶ συνάγει τὴν ἀληθῆ καὶ πραγματικὴν ἐνότητα τοῦ θείου ὄντος. Οἱ ἄνθρωποι εἴναι ταύτούσιοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς παντοτειγῆς ἀλλοιώσεως καὶ τοῦ εὐμεταβλήτου τῶν περιστοιχίοντων αὐτὸν ἀντικειμένων, τὰ πάντα ἀλλάσσονται καὶ παρέρχονται πέριξ ἑαυτοῦ, οὐδὲν ἀντικείμενον τῆς φύσεως μένει σταθερὸν ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐπ' ἀκριβεῖς τὸ αὐτόν ἡ ταύτη τῶν στερεωτέρων ἀντικειμένων εἴναι ταύτης φαινομένη καὶ ὡς ἔγγιστα τοιαύτη, ἀνεπαισθῆτοι μεταβολαὶ καθίστανται. ἐπ' ὅλιγον διὰ τοῦ χρόνου ἀξιοσημείωτοι, ἀλλὰ διηνεκῶς ποικίλλουσιν. Οἱ ἄνθρωποι ἀπολύτως εἴναι ὁ αὐτὸς ἐν τῷ βάθει τῆς ἑαυτοῦ οὐσίας, καὶ σήμερον καὶ πρότερον καὶ πρὸ πολλῶν ἐτῶν εἴναι ὁ αὐτός· διτι δὲν αὐτῷ ἀλλάσσει εἴναι ἔξωτερικὸν, ἐμφάνισις, σῶμα. Τὰ δὲ σώματα, ἀτινα περικυκλούσιν ἡμᾶς, εἴναι σύνθετογενεῖ διαιρέσιμον εἰς μόρια, καὶ ταῦτα εἰς ἀτομα· καὶ τοι δὲ διὰ τὸ ἀνεπαρκές τῶν ἡμετέρων, αἰσθήσεων, ὄργάνων καὶ τῶν τῆς τέχνης ἐργαλείων, ἡ διαιρέσις πάνει, ὅμως ἡ διάνοια ἐπίζητει ταύτην ἐπ' ἀπειρον. Ή ἰδέα τῆς ἐνότητος προκύπτει ἐκ τῆς θεωρίας ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως· ἡ ἀφηρημένη ἐνότητας εἴναι ἡ ἀρχὴ τοῦ ἀριθμοῦ· πᾶσσαν δὲ τὴν φύσιν ἡμεῖς κατοικίζομεν δι' ἐνοτήτων συγκεκριμένων καὶ πραγματικῶν, λέγοντες ἐν δένδρον, ἐν σῶμα, ἐνα οἴκον. Ἀλλὰ πάντα τὰ ἀντικείμενα διηρημένα εἰς στοιχεία ἴδιατερα, εἴναι ὄγκος, συστήματα καὶ ἀθροίσματα πολλαπλασίου ὕλης.

§ 2. Οἱ ἄνθρωποι συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου διὰ τῶν αἰσθήσεων. Αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ ἀντιλήψεις, αἱ προκύπτουσαι ἐντεῦθεν κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ὄργάνων, εἴναι οὐσιῶδῶς διάφοροι· κοινὸν δὲ ἔχουσι τὴν ἐνότητα τῆς συνειδήσεως, εἰς ἣν συγκεντροῦνται ἀπασαὶ. Πλὴν ἡ συνήθης συμπαραχολού-

Θὰ τῶν δεδομένων ἔκάστης αἰσθήσεως μετὰ τῶν τῆς ἀλλης
ὅποχρεοὶ ἡμᾶς νὰ ἀποδίδωμεν εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικείμενα τὰς
ποιητητας, ἀς ἀμέσως ἡ ἐρμέσως ἐκδηλοῦσιν εἰς ἡμᾶς αὕτη δὲ
ἡ ἀντικείμενη, οὕτως εἰπεῖν, ἐνότης ἐπιτρέπει ἡμῖν ἐξ ὑπαρκο-
εῖσις νὰ συγχέωμεν τὰς πέντε αἰσθήσεις ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ἐ-
ξωτερικῆς ἀντιλήψεως. Πρέπει νὰ διαστείλωμεν καλῶς αἰσθησιν
ἡ αἰσθήσεις, γνῶσιν, πειραν καὶ ἀντίληψιν. Τὴν γενικὴν αἰσθη-
σιν τῆς σωματικῆς ὑπάρχεως δύνατὸν νὰ καλέσωμεν κοινωισθη-
σίαν, η κανὴν αἰσθησιν. Παρ' Ἀγγλοις φιλοσόφοις ἀπαντάται,
general sense. Άλλα διὰ τῆς ἀναλύσεως πληροφορούμεθα ὅτι
ὅ ἀναγκαῖος καὶ συνάμα αὐτάρκης ὅρος πρὸς γνῶσιν τῆς ὅλης
εἰναις ἡ ἀφῆ, τὰ δὲ λοιπὰ αἰσθητήμεια δευτερεύοντα. Άμα τὸ ὅρ-
γανον τῆς ἀφῆς ἀπαντᾶ ἀντικείμενόν τι, ὁ ἀνθρωπος γινώσκει
ὅτι εἶναι τὸ ἀνθιστάμενον, ὅτι ὑπάρχει ἐκεὶ ἀντικείμενόν τι,
ὅπερ δὲν εἶναι τὸ ἐγώ· καὶ κατ' εὐθείαν γινώσκει τὸ ὑποκεδόν
εἰς τὴν ἀφῆν αὐτοῦ ἀντικείμενον περὶ τῆς πραγματικότητος
δι' αὐτοῦ καὶ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς ἑαυτὸν, ὁ ἀνθρωπος ἔχει ἀμε-
σον συνείδησιν καὶ ἐνορατικὴν ἀντιλήψιν, διότι πειθεται ὅτι δευ-
εῖναι μηδὲν ἔκεινο τὸ ὅποιον ἐγγίζει καὶ ψηλαφεῖ. Αἰσθάνεται
τὴν ἔαυτο. οὐσίαν καὶ συγχρόνως τὸ διάφαρον παρ' ἔαυτον πρᾶγ-
μα οὐδεικός ἀπτεται, ἔχει συνείδησιν τῶν δύο τούτων ὑπάρχεων,
τῆς τοῦ ἐγνοούμενος ὑποκειμένου καὶ τῆς τοῦ ἐννοουμένου ἀντι-
κειμένου, τούτεστι τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος. Σύνοιδε-
ταύτας ὁ ἀνθρωπος ἐν ἀκαρεὶ, ὥστε ἡ γνῶσις τοῦ ὑποκειμένου
οὐτε προσηγεῖται, οὔτε ἔπειται τῆς τοῦ ἀντικειμένου. ἡ δὲ ἀντι-
λήψις τῶν δύο ὅρων καὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν εἶναι ὡσαύτως ἐνο-
ρατική, ἐποπτική, καὶ ἀπολύτως σύγχρονος· τοιοῦτον τὸ ἀρχε-
κὸν γεγονός τῆς ἀντιλήψεως. Διὰ τῆς ἀφῆς γινώσκομεν ἐν πρώ-
τοις τὸ ἐξωτερικὸν ἀντικείμενον ὡς ἔκτεταμένον αἰσθανόμεθα
ταύτοχρόνως διὰ τοῦ ὄργανου τούτου μέρη ἀλλήλων διάφορα
ἐπὶ τοῦ ἐντὸς ἀντικειμένου καὶ ἐπιπρόσθετα, πιέζοντες αὐτὸς αἰ-
σθανόμεθα ἀντίστασιν, καὶ τότε παρὰ τὴν ποιότητα τῆς ἔκτά-
σεως ἐννοοῦμεν τὴν τοῦ στερεοῦ. Περιτρέχοντες τὸ ἀντικείμενον
διὰ τῆς χειρὸς, ἀποκτῶμεν πειριλέον τὴν γνῶσιν τῆς σχετικῆς
διατάξεως τῶν παντοδαπῶν στιγμῶν ταύτης τῆς στερεᾶς ἔκτά-
σεως· καὶ ὅταν ἀλλάσσονται ἡ θέσις σχετικῶς πρὸς τὰς σταθερὰς,
γνώσκομεν διὰ τῆς ἀφῆς διαδοχικῶς τὰ διάφορά σημεια τουτέ-

στις τὴν κίνησιν. Όθεν διὰ τῆς ἀφῆς ἐννοοῦμεν πρᾶγμά τι ἔκτειν ταμένον, ἐσχηματισμένον καὶ κινητόν τὸ σχῆμα εἶναι τροποκοίσις τῆς ἔκτασεως, ἡ κίνησις ἀλλαγὴ τῆς τοῦ χώρου σχέσεως, ἡ ἔκτασις καὶ ἡ ἀντίστασις είναι αἱ οὐσιώδεις καὶ πρώτισται ποιότητες τῶν σωμάτων διὰ τῆς τούτων γνώσεως φάνομεν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ὅλης ὡς ἐκ τῶν ἀχωρίστων προσόντων καὶ κατηγορουμένων, ἃνευ τῶν ὅποιων δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ποτε τῶν σωμάτων. Ή ἐννοια τῆς ἀνθεταμένης ἔκτασεως συντελεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς ἰδέας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἡ ἀφὴ λοιπὸν, ἥτοι ἡ πίεσις καὶ ψηλαφησις, εἶναι τὸ κατ' ἔξοχὴν διδακτικὸν αἰσθητήριον, τὰ δὲ λοιπά ὑκοδογθοῦσι καὶ ἀναπληροῦσι τὴν Ἑλλειψιν αὐτοῦ, ἵνα μὴ συνεχῶς τίθηται εἰς δυσχερῆ καὶ ἐπίκοντον ἐξάσκησιν, καὶ ἐν ᾧ ἡ ὅρασις, ἡ ἀκοή, ἡ γεδοκή, καὶ ἡ ὄσφρησις ἐνδέχεται νὰ λείψωστι ὅμοιον ἥ καὶ χωριστὰ, ἡ θεία πρόνοια δὲν ἥθελησε νὰ στερήσῃ ποτὲ οὐδένα αὐθρωπὸν τῆς ἀφῆς. Ή ἐνέργεια τῆς ἀφῆς ἀπάντει τὴν ἀμεσον συγχοκισμίαν τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὄργανου, πρέπει τὰ δύο ταῦτα νὰ συνεφάπτωνται ἀλλήλων.

§ 3. Εἰναὶ περιωριζόμεθα εἰς μόνην τὴν ἀφὴν, ἥθελομεν γινέσκει τὰ περικυκλῶντα ἡμᾶς σώματα, καὶ ἐκ τούτων τὰ πλησίεστερα εἰς ἡμᾶς, καὶ μάλιστα ἐκεῖνα ἀπερ τὸ ὄργανον τῆς ἀφῆς ἡδύνατο νὰ συμπεριλάβῃ. ἐγτεύθεν ἥθελομεν ἀναγκάζεσθαι εἰς μεταθέσεις ἐπικινδύνους, διότι ὁ κόσμος ἀπέναντι ἡμῶν εἶναι πλήρης ἀμφορίων καὶ κακῶν, σπανίως ἡ οὐδόλως προμηνούμενων εἰς ἡμᾶς ἐν ἀποστάσει, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίου ἀποκαλυπτομένων παραχρῆμα δι' αὐτοῦ τοῦ κακοῦ, ὅτε πλέον δὲν ἔχομεν τὸν καρόν νὰ ἀποφύγωμεν αὐτό. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ὥρμαί καὶ ἡ στάσις ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τόπου δὲν εἶναι ἀσφαλής, διότι τὰ σώματα κενοῦνται καὶ ἐπιπίπτουσι κατὰ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐπιτίθενται ἀπροσδοκήτως· ἡ ἡμετέρα ζωὴ ἥθελε δακανᾶσθαι εἰς παντοτείνους φόβους καὶ κοπώδεις ψηλαφήσεις, ἀνανεουμένας διηνεκδές ἐν τῷ μεστῷ ἀναριθμήτων κινδύνων, εἰς οὓς ἀφείσκως ἥθελεν ὑποκύψει· ὅθεν ἡ θεία πρόνοια ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ἀνεκφερὲς τῆς ἀφῆς, ἔδωκεν εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν ὅρασιν καὶ τὴν ἀκοήν, καὶ ἐξ ἀρχῆς ἥθελησε νὰ φανερόνηται πρὸς αὐτὸν ἡ ὅλη διὰ τοῦ χρώματος καὶ εἰς μεγάλας ἀποστάσεις. Αἱ ἀκτίνες τοῦ φωτὸς, ὅπερ είναι λεπτότατον, ταχύτατον καὶ ἀβαρὲς σῶμα, περῶσι διὰ τοῦ κερατοῦ

τοιειδούς χιτῶνος τοῦ ὄφθαλμοῦ, διὰ δὲ τῆς κόρης καὶ ἥριδος εἰσέρχονται εἰς τὴν κρυσταλλίνην φακῆν, ἐκ ταύτης εἰς τὸ ὑελῶδες ὑγρὸν καὶ συμπίκτουσαι εἰς τὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα διαγράφουσι τὴν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου ἀνεστραμμένην, ἣν δύμας βλέπομεν οὐχὶ ἡς ἐν τῷ βάθει τοῦ ὄφθαλμοῦ ζωγραφεῖται, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἔκτὸς αὐτοῦ φυσικὴν θέσιν. Διὰ τὴν συστροφὴν καὶ συγκύνησιν τῶν ὄφθαλμῶν ἐπὶ τὰ αὐτὰ μέρη δὲν φάνεται διπλοῦν τὸ ὄρατὸν ἀντικείμενον, καθὸ συρπιπτόντων ἐν τῷ αὐτῷ σημείῳ τῶν ὀπτικῶν ἀξόνων κατά τινας, ἐν ᾧ κατ' ἄλλους ἡ ἐνότης τοῦ πνεύματος ἐπενεργεῖ. Τὸ χρῶμα εἶναι τροποκοίησις τοῦ φωτὸς, καὶ παράγεται ἐκ τῆς θραύσεως τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων καὶ τῆς ἀντανακλάσεως ἐπὶ τῶν σωμάτων. Εάν μὴ διὰ τῆς κρίσεως καὶ παρατηρήσεως ὀδηγηθῶμεν, ἀπατώμεθα πολλάκις ὑπὸ τῆς ὄρασεως. Διὰ τοῦ ὑελίου πρίσματος πληροφορούμεθα ὅτι τὸ φῶς συνίσταται ἐξ ἐπτὰ διαφόρων εἰδῶν ἀκτίνων, αἱ ὁποῖαι συνηγραμμέναι παριστάνουσι τὸ συνειδισμένον χρῶμα, δηρηρησάνται δὲ δεικνύουσι τὰ ἑπτὰ χρώματα, τὸ ἐρυθρὸν, τὸ χρυσεῖς, τὸ ζανθὸν, τὸ πράσινον, τὸ κυανοῦν, τὸ πορφυροῦν καὶ τὸ ἰοειδές. Κατὰ δὲ τὸ σχῆμα καὶ τὴν θέσιν τῆς ἐπιφανείας τῶν σωμάτων, τροποκοιεῖται τὸ φῶς· τινὲς ἐκ τῶν ἐπτὰ ἀκτίνων ἀπορρίφωνται εἰς τὰ σώματα, καὶ τινὲς ἀντανακάμπτονται εἰς τὰ ὅμιματα. Δὲν ἔγγονομεν δεῖ ὅτι ἡ ὄρασις χορηγεῖ εἰς τὸν ἀνθρώπον ἀμέσως καὶ ἀφ' ἐκειτῆς τὴν ἀντιληψιν τοῦ διαστήματος, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ πραγματικοῦ μεγέθους τῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὅτι παρέχει εἰς αὐτὸν μόνον τὰ σημεῖα, ἀτινα δὲ ὀρχαίας ἐπαγωγῆς καὶ διὰ τῆς ἔξεως καὶ πείρας μαγνάντεις νὰ ἐρμηνεύῃ. Τὰ συνιστώντα σημεῖα τὰς ἴδιαιτέρας καὶ φυσικὰς ἀντιλήψεις τῆς ὄρασεως εἶναι τὸ χρῶμα καὶ αἱ ποικιλίαι αὐτοῦ, ἔκτασις κεγραμματισμένη. Εἴν τινι στραίρᾳ, τεθειμένη εἰς ἀπόστασιν, ἔκεινο τὸ ὄποιον βλέπομεν εἶναι δίσκος κυκλοειδῆς καὶ ὄμικλός μετά τινος διατάξεως χρωμάτων καὶ παραλλαγῶν αὐτῶν, φωτὸς καὶ σκᾶνος διακενεμμένων ἐπὶ ταύτης τῆς ἐπιφανείας ὅπτικὰς ἀντιλήψιες παρέχει ἡ ὄρασις, δὲν δίδει εἰς ἡμᾶς ἄλλο τι· τὸ αὐτὸν ὅρτέος καὶ περὶ πάντων τῶν στερεῶν. Τὸ ἐπιφανόμενον καὶ ὄριμενον ἐν τῷ κυλίνδρῳ εἶναι σχῆμα ἐπίπεδον συντεθειμένον ἐκ δύο παραλλήλων γράμμων, μετολαβούσῶν μεταξὺ δύο καμπυλῶν, τὸ τοῦ κώγου ἀναλυόται εἰς ἐν τρίγωνον, τοῦ ὅποιου ἡ βάσις εἶναι

κυκλικὴ, καὶ οὕτω καθεξῆς. Εἰς πᾶσαν στερεὰν μορφὴν ἀντιστοεῖ
χεὶς ὡς πρὸς τὴν ὅρασιν, συγχρόνως μετὰ τῆς ἐπιπέδου μορφῆς
καὶ ἡ ἴδιαιτέρα διανυμὴ τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ χρώματος· τὴν μορ-
φὴν καὶ τὸ χρῶμα χυρίως βλέπομεν. Ὡταν δὲ ἡ ὅρασις κομιῆθη
εἰς ἡμᾶς ἐκάστην τούτων τῶν ἀντιλήψεων, ἐὰν ἡμεῖς μετατε-
θῶμεν, καὶ ὑποβάλωμεν εἰς τὴν ἀφὴν τὸ σῶμα, τὰ ὄποιον ὑπα-
γορεύει ταύτας, εὐρίσκομεν ὑπὸ ταύτας τὰς ὄρατὰς ἐμφανίσεις
εἴτε σφαιραν, εἴτε κῶνον, εἴτε κύλινδρον. Ὁσάκις δοκιμάζομεν
τοῦτο, ἀκαντῶμεν πάντοτε τὰ αὐτὰ στερεὰ σώματα ἡνωμένα
μετὰ τῶν αὐτῶν ἐμφανίσεων, αἵτινες ὡς πρὸς ἡμᾶς ἀποκαθί-
στανται σημεία τῆς παρουσίας τῶν πρώτων, καὶ ὅταν εἰς τὸ μέλ-
λον παρίστανται πάλιν εἰς ἡμᾶς, βεβαιόνομεν, χωρὶς να ἔξαν-
νεώσωμεν τὴν πείραν, τὴν στερεὰν καὶ πραγματικὴν μορφὴν καὶ
τὴν φύσιν τοῦ σώματος τοῦ ὑπὸ αὐτῶν ἀπαγγελλομένου. Δι’ ὅ-
μοίας πορείας ὡς πρὸς τὰς ὀπτικὰς ἀντιλήψεις ἐκτιμῶμεν τὴν
ἀπόστασιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν σωμάτων· εἰς ἔκαστον βαθμὸν
ἀπομακρύνσεως ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἀνταποχρίνεται μορ-
φὴ ὄρατὴ, πάντοτε ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ μικροτέρα ἢ μεγαλειτέρα, καθ’
ὅσον τὸ ἀντικείμενον εἴναι πορρότερω ἢ ἐγγυτέρω. Συνδυάζοντες
διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἔξεως τὸ φαινόμενον μέγεθος τὸ ἀντι-
στοιχοῦν εἰς ἔκαστην τῶν ἀποστάσεων τούτων, τὰς ὀποίας κατὰ
πρώτον περιπατοῦντες ἐκτιμῶμεν, κρίνομεν ὡς ἐκ τῆς φανομέ-
γης μικρότητος τοῦ ὄρωμένου ὅτι τὸ ἀντικείμενον εἴναι μακράν,
καὶ τάνακαλιν ὅτι εἴναι πλησίον. Ή αὖδουσα ἢ ὀλιγοστένουσα
ζωηρότης τοῦ χρώματος, ἡ σύγχυσις ἢ ἡ διάκρισις τῶν γραμμῶν
χρησιμεύουσιν ὡς δευτερεῦον σημείον εἰς ταύτην τὴν ἐκτίμησιν;
καὶ συντελοῦσιν εἰς τὴν ἀκρίβειαν αὐτῆς, ἀποχρῶσαν εἰς τὰς
συνήθεις τοῦ βίου ἀνάγκας. Ήμεις δὲν γινώσκομεν οὕτε τὴν ἀπό-
λυτον οὕτε τὴν σχετικὴν ἀπόστασιν τῶν τῆς ὄράσεως ἀντικειμέ-
νων· ἐνώπιον ἡμῶν βλέπομεν ἐπιφάνειαν μεγάλην, κειμένην ἐν
ἀγνώστῳ ἀποστάτῃ καὶ ποικιλομένην μόνον διὰ τοῦ χρώμα-
τος καὶ τοῦ φωτὸς, ητίς διὰ τῆς τέχνης πραγματοποιεῖται εἰς
τὴν ἐπίπεδον ὄθόνην διοράματός τινος.

§ 4. Ἐντεῦθεν ἔπειται ὅτι αἱ ὀπτικαὶ ἀντιλήψεις διάφοροι τῶν
ἀπτικῶν διαστέλλονται εἰς φυσικὰς καὶ ἐπικτήτους· αἱ δεύτεραι
ἀποκτῶνται διὰ μακρὰς πείρας καὶ ἀγωγῆς, ἀναπληροῦσαι διὰ
τῆς ὄράσεως τὴν ἀρήν. Οἱ θεραπευθεὶς ἀπὸ καταρράκτου ἢ ὑπο-

χώρατος καὶ τὰ νήπια ἐπιθεσαιοῦτι τὸν λόγον ἡμῶν παρέρχεται πολὺς χρόνος ἔως οὗ καὶ ὁ μὲν καὶ τὰ δὲ μάθωσι διὰ τῆς ὁράσεως νὰ ἔκτιμωσι τὰς ἀποστάσεις· ὅθεν τὸ δρατὸν ἀντικείμενον εἶναι τὸ σημεῖον, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν περὶ τοῦ σημαίνομένου καὶ ἀπόντος πράγματος. Η δρασις εἶναι περιωρισμένη, καὶ ἡ ταύτης ἀσκησὶς συνήθως διακόπτεται· ὁ δριζῶν ἔκτείνεται ἀπέναντι ἡμῶν· τὸ μικρότερον μεσοδιαβούν ἐμπόδιον ὑποκλέπτει ἀφ' ἡμῶν τὰ ἀντικείμενα· τὸ σκότος ὑπεξαιρεῖ ἀπὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ταῦτα. Ἀλλα δὲ σημεῖα εἰς ἀπάσας τὰς περιπτώσεις ἀναπληροῦσται τὴν ἐλλειψιν τῶν ὀρατῶν σημείων, εἶναι αἱ ἐνδείξεις τῆς ἀκοῆς, ἥγουν οἱ ἥχοι. Οἱ ἥχοι εἶναι φαινόμενον, ἔχον διάρκειαν ἀνευ ἐκτάσεως· Τῶν ἐλαστικῶν σωμάτων, οίον τοῦ ἀέρος, τοῦ ὑέλου, τῶν μετάλλων, τῶν χορδῶν καὶ λοιπῶν, τὰ ἀτομα κρουόμενα παράγουσι τινὰ κλονισμὸν, διαδίδομενον εἰς τὸν πέριξ ἀτμοσφαρικὸν ἀέρα, προσθίλλοντα τὸ τύμπανον τῆς ἀκοῆς, τὸ ὅποιον εἶναι κυκλοειδής μεμβράνα, διαφανής, τεταμένη εἰς τὸ πετρώδες ὄστον τῶν κροτάφων. Καθὸ ἐλαστικὸν τὸ τύμπανον μεταδίδει τὴν δόνησιν εἰς τὸν ἐσωτερικὸν ἀέρα, οἵτις κρούων τὰς νευρώδεις ἵνας γεννᾷ τὸ ἀκουστα. Τὸ πνεῦμα διακρίνει τοὺς ἥχους μεταξὺ αὐτῶν διὰ τῆς διαφορᾶς τῶν τόνων, τῶν κρουσμάτων καὶ τῆς διαρρόωσεως· τοιαῦται εἶναι τρόπον τινὰ αἱ φυσικαὶ ἀντιλήψεις τῆς ἀκοῆς· βαθμηδὸν καθίστανται διὰ προσομοίας ἐπαγγηῆς, περὶ τῆς εἰπομένην, εἰδός τι γλώσσης, ἐκπαιδεύδυσης ἡμᾶς, ἐν ἐλλείψει τῆς ἀφῆς καὶ τῆς ὄράσεως, περὶ τῆς φύσεως, τῆς θέσεως καὶ ἀποστάσεως τῶν σωμάτων. Πᾶν ἀντικείμενον ἀποδίδει ίδιαζοντα αὐτῷ ἥχον· πολλάκις ἀκούοντες τὸν αὐτὸν ἥχον, ἐκ τῆς ἔξεως τοῦ διακρίνειν αὐτὸν παντὸς ἄλλου, εἰδομεν ταύτογράνως ἐνώπιον ἡμῶν τὸ αὐτὸν σῶμα· τόπου δὲ ἀπομακρυνομένου αἰσθανόμεθα τὸν ἥχον ἀσθενέστερον, προσεγγίζοντος ὄμως, ὁ ἥχος κατ' ἀναλογίαν στίλβει καὶ λαμπρύνεται. Εἰς τὸ ἔξης ἀρκεῖ νὰ ἀκούσωμεν τοῦτον τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἥχον, ἵνα συμπεράνωμεν περὶ τῆς παρουσίας τοῦ ἀντικειμένου, τὸ ὅποιον εἶναι πλήσιον ἐαν ὁ ἥχος ἥναι δυνατός, καὶ μακρὰν ἐαν ἥναι ἀδύνατος. Οἱ ἥχοι προοδίδων τὴν παρουσίαν ἡ τὴν πλησίασιν τοῦ φοβεροῦ ἀντικειμένου, κερυμμένου εἰς τοὺς ἡμετέρους ὀφθαλμοὺς, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ φύγωμεν αὐτὸν ἐκ καιρῷ, ἥνα προετοιμασθῶμεν εἰς τὴν πάλην· ἐνίστε ἀπατώμεθα ως ἐκ τῆς

όμοιοί τοις τῶν ἡγεμῶν, ἡ ἀποκλανώμεθα ὡς ἐκ τῆς ἡχεῦς, τὸ λάθος δὲν προκύπτει ἐκ τῆς ἀκοῆς, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἐσφαλμένου συγ-
περάσματος. Ίνα δὲ ἔξηγήσωμεν τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα τῆς κα-
νήσεως καὶ τοῦ ἡχοῦ, ἀπονέμομεν εἰς τὰ σώματα τὸ κινητικὸν
καὶ τὸ ἡχητικόν. Ἐκ τίνος δὲ κρυφίου δυνάμεις ἀπορρέει ἡ κί-
νησις καὶ ὅποια τις δύνησις ἡ παλμὸς τῶν μορίων παρέγει τὸν
ἡχον, διδάσκει ἡ φυσικὴ ἐπιστῆμη. Η γένοις καὶ ἡ ὀσφρησις πα-
θινούσιν ἡμᾶς καὶ ἐνεαύτῳ ὀδηγοῦσιν ἐπειδὴ δὲ ἐν ἡμέν αὐτοῖς
δὲν εὑρίσκομεν τὴν αἵτιαν τῶν ἡδέων καὶ δυσαρέστων, ἀτενα φέ-
ρουσιν εἰς ἡμᾶς αὐτὰ, τούτου ἔνεκα ὑποθέτουμεν εἰς τὰ σώματα,
τὰ διεγέροντα ταῦτα τὰ αἰσθήματα, τὰς ποιότητας τῆς ὁσμῆς
καὶ τοῦ χυμοῦ ὡς αἵτιας, καθ' ἐαυτὰς ἀγνώστους, ἐξωτερικῶν
τινῶν αἰσθήσεων. Ταῦτα τὸ ἔργον ἐκάστου τῶν αἰσθητηρίων εἰς
τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως τῶν σωμάτων, οἵτινες ὑλης, με-
σολαβούσταις καὶ τῆς ἀμέσου καὶ ἐνορατικῆς ἀντιλήψεως τοῦ πνεύ-
ματος.

»»»»»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ φαντασίας, συνεδέσεως καὶ προσοχῆς.

§ 1. Ιδόντες μεμακρυσμένον τινὰ τόπον πρό τινος χρόνου,
καίτοι ἀπόντα ἀναπολοῦμεν αὐτὸν ἀκολούθως εἰς τὸ ἡμέτερον
πνεῦμα· μορφόνσμεν ἐν τῇ διαγοίᾳ εἰκόνα τινὰ ἔκεινου τοῦ τόπου,
μετασχεδίαζομεν τὰς παρατηρηθείσας θέσεις, τὰ συμβάντα ὡν
γεγόναμεν μάρτυρες, τὰς τελεοθείσας ὑφ' ἡμῶν πράξεις καὶ τὰ
αἰσθήματα, ἀπερ ἐδοκιμάσαμεν, ἀναπαριστάνομεν ἐν ἡμέν αὐ-
τοῖς σαφῶς τὰ διατρέξαντα καὶ ἀπολαύομεν τῶν ἡδέων καὶ διε-
σαρέστων ἔκεινου τοῦ τόπου ἐπὶ τῆς ἐνεστώσης στιγμῆς, ὡς εἰ.
ταῦτα ἦσαν παρόντα, καὶ δὲν αυγχέομεν αὐτὰ πρὸς ἄλλα. Άνα-
γνωρίζομεν ἐν ἄλλοις τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀντικειμένων ἔκεινων
ἐν τῇ νοερᾷ ἡμῶν ἔξεικονίσει, ἡ δὲ ἀντίληψις αὕτη συνδέεται
μετὰ τῆς παρελθούσης. Ήδη δέσακις λαμβάνομεν κατὰ νοῦν ἀ-
πόντι τι πρᾶγμα καὶ παρελθὸν γεγονός, μεμνήμεθα· ἐνταῦθα προϋ-
ποτίθενται δύο τινὰ, ἡ νοερὰ δηλαδὴ παράστασις τοῦ μνημονευο-
μένου ἀντικειμένου καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἀναγνωρίζον τὸ ἀντιλη-

φθὲν ἀγτικείμενον· ἡ ἀντίληψις πληροφορεῖ ἡμᾶς περὶ τῆς ὑπάρχειας τοῦ ἀντικειμένου, ἡ μνήμη ἀνακαλεῖ τοῦτο, ἡ συνείδησις συνάπτει τὴν ἰδέαν τῆς προηγουμένης καταστάσεως ἡμῶν μετὰ τῆς ἰδέας τῆς ἐνετώσης ἐποχῆς τῆς ἡμετέρας ὑπάρχειας. Τί δὲ εἶναι φαντασία; Ἡ φαντασία εἶναι, ὡτικὸς εἰπεῖν, πλαστικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ δύναμις, ἣτις ἐκλέγει καὶ συνθέτει ποικιλοτρόπως τὰ διοιχετευθύντα ὑπὸ τῆς μνήμης καὶ τείρας, ἀτινα διὰ καταλληλῶν προσθαφαιρέσεων δημιουργεῖ καὶ συναπαρτίζει εἰς σύνολον τερπνὸν καὶ ἀφεστόν· αὐτὴ συνδυάζουσα καὶ ἴδιανικεύουσα στρέφεται περὶ τὸ παρελθόν, τὸ παρόν καὶ τὸ μέλλον. Εἰς αὐτὴν τὴν δύναμιν καὶ ὑπὸ ποιητῆς καὶ ὁ καλλιτέχνης χρεωστοῦσα πολλά· Ἡ δὲ καλαισθησία καὶ μεγαλοφύια μετὰ τῆς ζωηρᾶς καὶ λαμπρᾶς φαντασίας γεννᾶσι τὰ ἀριστουργήματα. Τὸ δημέτερον πνεῦμα μορφῶσαν ἥδη σειράν τιαν ἐννοιῶν, ἀμα παρασταθῆ μία μόνη ἐκ τουτῶν, συνεργελκύει τὰς λοιπὰς καὶ συνάσσει ταύτας πρὸς ἀλλήλας· φέρεται εἰκεῖν ἀνακαλοῦν τὰ πνεῦματα ἡμέραν τινὰ συνεπισύρει καὶ ἀπαντα τὰ λαβόντα χώραν κατ’ αὐτὴν μετὰ τάσσης λεπτομερείας καὶ περιστάσεως. Τοῦτο καλεῖται συζευγνυεῖν. Ἐστιν ὡς παραδειγματικά ἡ πόλις τοῦ Λονδίνου, τῶν Παρισίων, ἡ σταφυλὴ τοῦ βοτανικοῦ κήπου, τὸ ρόδον, ἀπέρ ἀνακαλοῦσι τόπους, πρόσωπα, πράξεις, χρώμα, χυμὸν, σχῆμα, ὀσκήν. Ἡ θέα τῶν μνημονευθειῶν πόλεων, τῶν ἀνθεων καὶ καρπῶν, καὶ ἡ ἀνάμνητις αὐτῶν διεγείρουσι κατὰ συζευξὶν πλείσμας ἰδέας. Ἡ σύζευξις αὐτὴ πληρεῖ τὴν ἡμετέραν διανοητικὴν ζωὴν τῆς ἀνεξαντλήτου ποικιλίας τῶν ἔσω τῆς ἀντιτύξεων. Κατὰ πάσας δὲ τὰς ἀντιλήψεις τὰς συγχροτούντας τοὺς χρίκους τῶν μακρῶν ἀλύσεων τῶν ἑδεῶν, τὸ δημέτερον πνεῦμα ἔχει συνείδησιν αὐτῶν καὶ διατηρεῖ τὴν σχετικὴν ἐνθύμησιν. Οἱ γύρεις τῆς τῶν ἑδεῶν συζευξεῶν εἶναι ἡ ὄμοιότης, ἡ συνάφεια ἐν τῷ διαστήματι καὶ ἐν τῷ χρόνῳ, ἡ λογικὴ συγγένεια τῶν ἑδεῶν καὶ ἡ σχέσις τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος. Πολλὰ λάκις δὲ τὸ πνεῦμα εἰς τὴν πληθὺν αὐτῶν τῶν παρισταμένων ἀντιληφεῖν ἀποκλείον τινὰς προστόκεται εἰς τὰς μᾶλλον συντελεούσας εἰς τὸ αὐτοῦ σχέδιον, ὅπερ δῆλοι ἔτι τὸ πνεῦμα προσέκεχει, μελετᾷ καὶ σκέπτεται. Τινὲς συνέχεγαν τὰν σύζευξιν μετὰ τῆς ἔξεως, πλὴν εἶναι ὅλως διάφορα τὰ δύο ταῦτα, ἡ μὲν σύζευξις ἀφορᾷ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν τάξιν τῶν ἑδεῶν καὶ τῶν ἐννοιῶν,

ἡ δὲ ἔξις τὴν εὐκολίαν, τὴν προκύπτουσαν ἐκ τῆς φασκήσεως τό-
τον εἰς νοερὰς, ὅσον καὶ εἰς σωματικὰς ἐργασίας.

— 220 —

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤΟ:

Περὶ ἐπαγωγῆς, ἀφαρέσεως καὶ γενικῶν ἰδεῶν.

§ 1. Διὰ τῆς πείρας πληροφορούμεθα ὅτι δὲ Ἡλιος λάμπει καὶ φωτίζει τὴν ἡμέραν, ὅτι καὶ ἡμεῖς αὐτὸν, ὡς καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν, εἴμεθα μάρτυρες αὐτόπται τούτου τοῦ φαινομένου. Ἀλλὰ φέ-
ροντες περαιτέρω τὴν ἡμετέραν πείραν πιστεύομέν τι πλέον ὅτι
ὁ Ἡλιος ἀνατέλλει αὔριον καὶ πάσας τὰς ἀλληλοδιαδόχους ἡμέ-
ρας σταθερῶς καὶ μετὰ τῆς αὐτῆς περιθυκότητος ἐν τοῖς μέ-
ρεσι τῆς σφαιρᾶς, ἐν οἷς κατοικοῦμεν. Πρὸς τούτοις εἰδομεν πολ-
λάκις ὅτι τὰ σώματα φερόμενα εἰς τι ὑψος καὶ ἀφιέμενα πίπτου-
σιν ἐπὶ τῆς γῆς ἔξετάσαντες τὴν αἰτίαν συνεπεράναμεν ὅτι
γίνεται ἡ ἔλξις τῶν σωμάτων ὑπὸ τῆς γῆς καὶ τόρα ὡς καὶ
πρώην, καὶ θέλει γίνεσθαι καὶ εἰς τὸ ἔξης ἀπανταχοῦ κατὰ τὸν
εὐτὸν κανόνας ἔξακολουθοῦμεν δὲ ἐκτείνοντες πορφωτέρω τὴν
ἔλκτικὴν δύναμιν ἐπὶ πάσης τῆς ὑλῆς. Σκεπτόμεθα ὅτι δὲ Ἡλιος
ἐνεργεῖ τὴν ἔλξιν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας σφαιρᾶς, καθὰ καὶ αὗτη ἐπὶ
τῆς σελήνης, καὶ ὅτι ἀπαντα τὰ οὐράνια σώματα ἐφελκύσονται
ἀμυναῖς δυνάμει τοῦ αὐτοῦ κανόνος καὶ τῆς αὐτῆς ἐνότη-
τος, τῆς συντελούστης εἰς τὴν τακτικὴν κίνησιν καὶ πορείαν τῶν
μὲν καὶ εἰς τὴν πτῶσιν τοῦ λίθου καὶ τῶν ἄλλων σωμάτων
ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐπομένως συλλογίζόμεθα ὅτε εἰς τὰ αὐτὰ ἀντικεί-
μενα ἐντάρχουσιν αἱ αὐταὶ ὁιότητες καὶ ποιότητες, καὶ εἰς
τὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀναδεικνύονται τὰ αὐτὰ χαρακτηρίστικα.
Δέν μένομεν ἔως ἐδῶ ἐπειδὴ προσομοίας κρίσεις ποιοῦμεν καὶ
ἐπὶ τῶν ὑθικῶν ἀντικειμένων. Νομίζομεν καὶ ἀδιστάκτως πι-
στεύομεν ὅτι αἱ δυνάμεις καὶ κλίσεις, αἱ ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, ἀνή-
κουσιν εἰς ἀπαντας τοὺς ὁμοίους ἡμῶν, εἰς ἀπαντας τοὺς ἀνθρώ-
πους παντὸς τόπου καὶ χρόνου κατά τινα διαφορὰν βαθμοῦ. Αὐ-
τὸ τοῦτο φρονοῦμεν περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν λαῶν, ὡς καὶ τῶν
ἀτόμων λέγομεν ὅτι αὕτη ὑπάγεται εἰς ὡρισμένους τρόπους,
καὶ ὅτι ἀπαραλλάκτως, ὡς οἱ φυσικοὶ καὶ ἀστρονόμικοὶ τὸν ὄλι-

χόν διέπουσιν, ἐκεῖνοι κυνερνῶσι τὸν ἡθικὸν κόσμον. Διάνοοδοι μενοι περὶ τῶν φαινομένων συμπεραίνομεν καὶ ἐκτείνομεν τὰς χρίστεις ἡμῶν.

§ 2. Εν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι ὑπάρχουσι γνώσεις καὶ ἔννοιαι ὑπερβαίνουσαι τὴν πείραν, ἀνεξάρτητοι ὅλως διόλου ταύτης. Ή δύναμις τοῦ μορφῶσαι ταύτας καὶ ἐπεχεῖναι ἐπ' ἀπειρον τὴν πείραν, τοῦ μεταχομίζειν εἰς πᾶν διάστημα καὶ πᾶσαν διάρκειαν τὰ ὑφ' ἡμῶν παρατηρηθέντα ἐν τινι μικρῷ ἀριθμῷ στιγμῶν τῆς τε ἐκτάσεως καὶ τοῦ χρόνου, προσαγορεύεται ἐπαγωγή. Τὸ δὲ σύνολον τῶν ὁμοειδῶν χαρακτήρων τῶν ἀνακαλυπτομένων ἐν τοῖς φαινομένοις διὰ τῆς πάραβολῆς καὶ συγκρίσεως, καὶ ἔννοια-μένων ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ εἰς τὸ μέλλον, καλεῖται νόμος φω-σκός. Μεταξὺ δὲ τῶν ἔννοιῶν τούτων καὶ τῶν τῆς πείρας πα-ρατηρεῖται μεγίστη διαφορά. Εἰμεδα βέβαιοι περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ὅσα νῦν δοκιμάζομεν τὰ σώματα ὡν ἀπτόμεθα ἡδύναντο νὰ μὴ ἦνται, ἀλλὰ βεβαίως εἶναι ἐνόσῳ ἐγγένομεν αὐτὰ, ὑπάρχο-μεν ἡμεῖς αὐτοὶ, κατ' ἴσχυρότερον λόγον, καθ' ὃν χρόνον αἰτθεῖ-νόμεθα ὅτι ὑπάρχομεν καὶ τοι δὲ ἡ ὑπάρξις ἡμῶν δὲν εἶναι ἀ-ναγκαία, δὲν ἡθέλομεν δυνηθῆ, ἀνευ παραλογισμοῦ νὰ πιστεύσω-μεν ὅτι δὲν εἴμεθα καθ' ἣν στιγμὴν λαλοῦμεν. Τὸ παρὸν εἴναι ἀναμφίβολον καὶ βέβαιον, δὲν εἴναι τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ μέλ-λοντος. Οὕτως δυνάμει τῆς ἐπαγωγῆς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν καὶ εἰς τὸ μετέπειτα πρᾶγμα τι, καὶ τοι δὲν εἴμεθα ἀπολύτως βέβαιοι περὶ τοῦ μέλλοντος. Οὐδεὶς ὅμως ἀμφιβάλλει περὶ τῆς γενικότητος καὶ μονιμότητος τῶν γόμων τῆς φύσεως ὅτι καὶ εἰς τὸ μέλλον εἴναι ἀναλλοιώτοι, ἐκτὸς ἔαν ὁ Θεός ἀποφασίσῃ ἀλ-λῶς περὶ αὐτῶν. Ἐγτεῦθεν ἔπειται ὅτι ἡ πείρα διδάσκει ἡμᾶς πράγματα, ἀτινα καὶ βλέπομεν καὶ γινώσκομεν δισμέραι, τὰ δὲ ὑπὸ τῆς ἐπαγωγῆς εἰς ἡμᾶς ὑπαγορεύομενα πιστεύμεν. Ή ἐπα-γωγὴ ἐκδηλοῦται ἀμα τῇ διανοίᾳ τὸ παιδίον παθὸν κακόν τι ἐκ-τινος ἀντικειμένου φροντίζει ἵνα εἰς τὸ εἶπες ἀπορύγη τὴν τούτου προσέγγιστον ἔαν δὲ ἦναι ὠφέλιμόν τι ἀναζητεῖ τοῦτο. Εἰς τὸν συνήθη βίον μεταχειρίζομεθα πάντοτε τὴν ἐπαγωγήν. Δὲν δύ-ναται ὁ ἄνθρωπος νὰ προΐδῃ τὰς περιπετείας τοῦ βίου. διότι εἰς τὰς μελετῶμένας ὑπ' αὐτοῦ ἐπιχειρήσεις, εἰς τὴν θηρευομένην ὑπ' αὐτοῦ εὐδαιμονίαν ἐγείρονται ὑπόνοιαι, καὶ νέφη περὶ τοῦ μέλλοντος συμπυκνοῦνται· οὐχ ἡττον ἐργάζεται ἐπὶ τῇ ἐλπίδι,

καὶ εἰς πᾶταν αὐτοῦ πρᾶξιν ὡθεῖται ὑπὸ πίστεως ἐπαγωγικῆς. Αἱ πλευρήσεις ἡμῶν ἀγρυπνοῦσαι διηγεῖνται εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ἡμετέρου σώματος καὶ ὀδηγοῦσαι τὰ διαβήματα ἡμῶν βάλλονται εἰς κάνησιν ὑπὸ τῆς ἐπαγωγῆς, καὶ εὐεύ τῆς ὅποιας δὲν είναι ἴκεναι νὰ ἔκπαιδεύσωσιν ἡμᾶς. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς βοηθούμεθα εἰς τὰς ἀναρμήσεις ἡμῶν, καὶ συμπεραίνομεν ἐκ τῆς παρούσης ἀντιλήψεως τὴν πάρελθοῦσαν ὑπαρξίαν τοῦ ἀντικείμενου αὐτῆς. Εσθίομεν ἐπὶ παραδειγμάτος τὸν ἄρτον διότι πιστεύμεν εἰς τὴν διαμούλην τῶν θρεπτικῶν αὐτοῦ ιδιοτήτων, ἃς εὑρομεν πάντοτε ἐν ταύτῃ τῇ οὐσίᾳ· ὅταν περιπατῶμεν ἐπὶ ἐδάφους ὑψωμένου, ποιοῦμεν τοῦτο, διότι συχνάκις ἐλάβομεν πειραν τῆς στρεβότητος, ήν μηποθέτομεν εἰσέτι ἐν αὐτῷ· συμβουλεύμεν καὶ παραγνοῦμεν τοῖς φίλοις, διότι ἐκ τῆς ἡμετέρας θελήσεως καὶ ἐλευθερίας συνάγομεν καὶ συμπεραίνομεν τὴν τῶν ἀλλων ἐμπιστευόμεθα εἰς τὰς τῶν φίλων ὑποσχέσεις, διότι ἐκ τῆς ἐγγνωσμένης πίστεως τῶν ὑποσχομένων ἀναπαυόμεθα περὶ τῆς ἐκπληρώσεως, ήν συμπεραινομεν καὶ θεωροῦμεν βεβαίαν.

§ 3. Μετὰ ἐπιτηδειότητος ἀγορμένη ἡ ἐπαγωγὴ καθίσταται τὸ δργανον τῶν πειραματικῶν ἐπιστημῶν, τῶν ὅποιων πρώτευστος σκοπὸς εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τοῦ κανόνος τῶν φαινομένων, τουτέστι τῶν νόμων τῆς φύσεως. Οὗτοι δὲ οἱ νόμοι εἶναι τὸ ἀθροισμα τῶν ὁμοειδῶν χαρακτήρων τῶν παρατηρουμένων ἐν τῇ παραγωγῇ τῶν φαινομένων καὶ ἐν τῷ δργανισμῷ καὶ τῇ συστάσει τῶν ὄντων, καὶ ἀκολούθως ἐκτεινομένων εἰς ἄπαντα· τὰ ὄρια γεγονότα καὶ τὰ ἀνάλογα ἀτομα, ὃ ἐστιν εἶναι γενικότατες ἐπαγωγικαί. Οὗτης ἡ ἐξήγησις τῶν φαινομένων εἶναι ἡ σχέσις καὶ ἀναφορὰ τούτων πρὸς τοὺς οἰκείους νόμους, εἶναι ὁ γενικὸς κανὼν ἐν φ τάττονται ταῦτα. Τὸ οὐράνιον σύστημα ἀποχρώντως ἐξηγήσθη, διότι ἀνεκαλυφθῆ ὁ καθολικὸς νόμος, ὁ κανονίζων καὶ συντηρῶν ἀπάσας τὰς σχέσεις. Ο νόμος καθ' ἐαυτὸν εἶναι γενικώτατον γεγονάς, χρησιμεύον ὡς σύνδεσμος τῶν ἰδιαιτέρων γεγονότων, ἀπέρ ἐναγκαλίζεται. Ή ἐπαγωγὴ ἐγκλείει τὰ συμπεράσματα, ἐξάγει ἐκ τῶν καθ' ἔκαστα τὸ γενικόν καὶ τὸ ὄλον, ἐκ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος τὸ μέλλον ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ταύτοτητος, τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς ἀναλογίας. Ή ἐπαγωγὴ ὑπονοεῖ τὴν ἔνδειξιν, τουτέστι τὸ τεκμήριον τοῦ ὁμοειδοῦς τῆς προόδου τῆς φύσεως. Εξανοίγομεν τῷ ὄντι τὴν,

ἀρχὴν φαινομένου τινὸς, καὶ προλέγομεν τὴν ἐξακόλούθησιν καὶ τὸ τέλος, ἔξωτερικάς τινας ἐκδηλώσεις διορῶμεν καὶ προαναγγεῖλλομεν αἰτίας καὶ κεχρυμμένας δυνάμεις· ἐν ἄλλοις πιστεύομεν ὅτι τὰ φαινόμενα τοῦ αὐτοῦ εἰδους κυθερινῶνται ὑπὸ νόμων ὁμοιειδῶν. Πρὸ πάσης πείσας ἔχομεν τὴν πεποιθησιν καὶ πίστιν ταύτην, διότι ἡ φύσις εἶνας προϊόν τελειοτάτου καὶ σοφιστάτου ὅντος, διέποντος αὐτὴν δὶ’ ἀρίστων καὶ λογικωτάτων νόμων: Εἰς τρόπον ὥστε τὸ τελευταῖόν θεμέλιον τῆς ἐπαγωγῆς εἶναι ἡ ἔνονοια τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ σύμπαντος καὶ τῆς καθολικῆς τάξεως. Αὕτη ἡ σύλληψις ἐναποτεθειμένη εἰς τὰ ἐνδόμυχα τῆς διανοίας ἐπικρατεῖ πάντων τῶν ἀνθρώπων, σοφῶν τε καὶ ἀσόφων, καὶ διευθύνει ἀπαντας ἐν γένει.

§ 4. Αμα ἀντελθήθημεν ἀντικειμένου τινὸς, ἡ τοῦτοι ίδεα περισταταῖ εἰς τὸ πνεῦμα καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἀπουσίᾳ αὐτοῦ καὶ καθέσσον τὸ πνεῦμα ἀναγνωρίζει ἐκείνο καὶ ἀπονέμει τὴν πρόσκτησιν αὐτῆς εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν, ἡ περιορίζεται τάκας παλιν εἰς τὴν ἔννοιαν μόνην, χωρὶς σχέσεως πρὸς τὸ παρελθόν, τότε κατὰ τὰς δύο ταύτας περιπτώσεις ἔχομεν ἀνάμνησιν καὶ ψιλὴν ἀντίληψιν. Τὸ κεθαρώς καὶ ἀπλῶς διανοεῖται περὶ τοῦ ἀντικειμένου, ἀνεύ τοῦ βεβαιῶσαι καὶ ἀρνηθῆναι τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ προσαγορεύουσιν αἱ φιλοσοφεῖς σχολαὶ ἀπλὴν ἀντίληψιν ἡ ίδεαν ἀφροδιμένην, καθὸ ἑλλείποντος τοῦ στοιχείου τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου. Αἱ ἀφαιρέσεις παρατηροῦνται καὶ εἰς ἀντιλήψεις μᾶλλον ἀτελεῖς, διότι ἀρκεῖ ἐκ τοῦ νοηθέντος ἀντικειμένου μία μόνη τῶν ποιοτήτων, κεχωρισμένη τῶν ἀλλων, νὰ παρασταθῇ εἰς τὸ πνεῦμα. Φέρ’ εἰπεῖν ἐκ τοῦ μῆλου φαντάζομαι ρόσην τὴν ὄσμὴν ἡ μόνην τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα, ἐκ τοῦ λειμῶνος μόνον τὸ πράσινον καὶ τὸ χλοερὸν, χωρὶς νὰ προσκολλῶνται αἱ ποιότητες αὗται ἐπὶ ωρισμένου ἀντικειμένου· τοῦτο εἶναι ίδεα ἀφηρημένη. Τὸ αὐτὸν πράττομεν καὶ ἐπὶ τῶν συνθέτων ίδεων, ὅταν θεωρῶμεν οὐχὶ τὴν ὅλοκληρον τὸν ἀντικειμένον, ἀλλ’ ἐν μόνον στοιχείον, ἐν μόνον κατηγορούμενον, παραμελοῦντες τὰ λοιπὰ τὰ συνοδεύοντα τοῦτο. Πολλαὶ ίδεαι ἀπλοῖ λελυμένες πρότερον διὰ τῆς ἀφαιρέσεως, ὅταν ἔχωσιν ἀναλογίαν πρὸς ἀλλήλας προσεγγιζούσιν εἰς ἑαυτὰς ἐν τῇ διανοίᾳ. Τὸ πνεῦμα ὅλη γῷρει τῶν διαφορῶν, λογιζόμενον μόνας τὰς ὄμοιότητας ταύτας δὲ ἐνόνον σχηματίζει ὅλον τι καὶ κεφάλαιον, ὅπερ εἶναι τέτε εἴ-

Νοια ἀφηρημένη καὶ γενική. Τὰ στοιχεῖα ταῦτης ἐν τῇ πραγματικότητι διεσπαρμένα καὶ κεχωρισμένα, τὸ πνεῦμα ἐνοποιεῖ. Εὔτε τεῦθεν κατάδηλον γίνεται ὅτι γενικὴ ἔννοια ἡ κατάληψις σημαίνει ἄθροισμα σχέσεων καὶ κοινῶν χαρακτήρων, δι' ὧν πλείονες ἐδιαίτεραι παραστάσεις συμπίπτουσιν ἀλλήλαις. Η γενικὴ ἴδεα, ἀπαξί μορφωθεῖσα, ἀποθαίνει κοινὸς ὄρος συνάπτων τὴν πληθύνη τῶν ἀντικειμένων, ἐν εἰς ἀπαντάται τὸ κατ' ἀφαίρεσιν στοιχείον, ἐξ οὐ αὐτη ἡ γενικὴ ἴδεα. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα θεωροῦν τὰ ἀντικειμένα ὑπὸ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐποφίν καὶ ἐννοοῦν πολλὰ εἰς ἐν, γενικεύει οὕτως εἰκεῖν φυσικῶς. Τούτου ἔνεκα ἐν τῇ Ιστορίᾳ τῆς τῶν γλωσσῶν μορφώσεως εὗρον ὅτι τὰ γενικὰ καὶ κοινὰ ὄντα ματαία ἐδημιουργήθησαν τὰ πρώτα.

§ 5. Η γενικεύσις παρέχει πλείστας ὠφελείας· διότι ὁ κόσμος τῆς πείρας εἶναι ἀμέτρως πολλαπλοῦς καὶ παντοῖος, συντεθέμενος ἐξ ἀτόμων ἀπειραθίμων, ἀπολλυμένων ἐν τῇ ἀκαταλογίᾳ των ποικιλίας· ἐν ᾧ ὁ κόσμος τῆς γενικεύσεως συντιθέμενος ἐξ μικροῦ ἀριθμοῦ γενῶν καὶ εἰδῶν, συντέμνει τὰς ἡμετέρας γνώσεις κατὰ μικρὰς ἀναλογίας, καὶ προσαρμόζει ταύτας εἰς τὰν ἐσθενεῖαν τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ τὴν ἀνικανότητα τῆς μνήμης. Εν τῷ κόσμῳ τῆς πείρας τὰ πάντα εἶναι διεσπαρμένα, αυγκεχυμένα καὶ κεχωρισμένα, ἐν δὲ τῷ τῆς γενικεύσεως, κατὰ τὰς συγκειμένων ἐκ τῶν διεσπαρμένων στοιχείων τοῦ πρώτου, τὰ πάγτα τακτικὰ, μεθοδικὰ καὶ ἀρμονικὰ διατελοῦσι. Τὸ πνεῦμα πραγματικῶν εἶναι ὁ ἀρχιτέκτων τούτου τοῦ ὠραίου συνόλου, κινούμενον καὶ προσανατολίζόμενον μετὰ θαυμασίου εύκολίας. Η γενικεύσις εἶναι τὸ στήριγμα τῆς ἐπαγωγῆς, καθότι πᾶσα ἐπαγωγὴ ἐρείδεται εἰς προλαβοῦσαν γενικεύσιν, ἐκπεφρασμένην· καὶ ὑπονενοημένην. Η γενικεύσις εἶναι ὁ ὄρος τῆς γλώσσης, τῆς ἀποστήμης καὶ τῆς προόδου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ κρίσεως, συλλογισμοῦ καὶ λόγου.

§ 1. Τὸ ἡμέτερον πνεῦμα, μορφώσαν τὰς ἀτομικὰς καὶ γενικὰς ἴδεας, μετεποίησε τὴν ὑλὴν τῆς πείρας διὰ τῶν γοερῶν αὐτοῦ,

Ἐργασιῶν καταγινόμενον δὲ εἰς τὸ προσεγγίσαι πρὸς ἄλλήλας οἵσας διακατέχει ἐκ τῆς γενικεύεσσες ἰδέας, ἢ ἀποχωρίσαι τὰς ἄλληλας ἀνομοίας καὶ τὰ διαφέροντα καὶ παραλλάσσοντα ἀντικείμενα τῶν ἑαυτοῦ ἀντιλήψεων, κρίνει. Εἶναι λοιπὸν τὸ κρίνειν ἡ παραβολὴ τῶν ἀτομικῶν καὶ γενικῶν ἐννοημάτων, τῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν ὅντων, τῶν φαινομένων τῆς διανόητικῆς καὶ φυτοκήτης τάξεως. Παραβάλλοντες τὰς ἰδέας καὶ τὰ ὅντα, ὅπερ ποιοῦμεν μετὰ ἀνεξηγήτου ταχύτητος, εὐρίσκομεν ἀσφαλῶς τὰς ὄμοιότητας καὶ τὰς διαφοράς. Περιλαμβάνομεν ύπο τὸ αὐτὸ γένος πάντα τὰ ἔχοντα χαρακτῆρας καὶ ἰδιώματα ὄμοια, καὶ ἀποκλείμεν ἐκ τούτου τὰ ἀντίθετα. Ἡ ἀδιάλειπτος ἐν ἡμῖν ἐνέργεια τοῦ πνεύματος, ἡτις ὑφίσταται εἰς τὸ περιλαμβάνειν ἢ μὴ μερικήν τινα τὴν γενικὴν ἰδέαν, ἀντικείμενόν τι νοηθὲν, καλεῖται κρίσις. Ἡ κρίσις αὗτη προϋποθέτει δύο οὐσιώδεις ὅρους, ἔξ οὗ ὁ μὲν εἶναι ἀναλογιώτως γενικὴ ἀντίληψις, ὁ δὲ ἀδιαφόρως δυνατὸν νὰ ἦναι ἀντικείμενον πείραις, πρᾶγμα νοηθὲν, ἰδέα εἰδους τινός. Ἡ φυσικὴ τῶν ἰδεῶν συγγένεια, ἡ συμφωνία ἢ ἡ διαφωνία αὐτῶν, ἡ ἐποφήνα καὶ ἡ σχέσις τοῦ ἀρμόζοντος καὶ μὴ ἀρμόζοντος, συνιστῶσε τὴν καταφατικὴν καὶ ἀποφατικὴν κρίσιν. Ἡ ἐξήγησις καὶ ἡ ἐκφραστικὴ ἀντίληψης, ἡ ποίησις συγκριτικὴς τῆς κρίσεως προσαγορεύεται πρότασις, ἡ ὑποία συγκροτεῖται ἐκ τριών ὅρων, τοῦ ὑποκειμένου, δηλούντος τὴν ἀντίληψιν, τὸ φαινόμενον ἢ τὴν δεδομένην οὐσίαν, τοῦ κατηγορουμένου, σημαίνοντος τὸ πέρας τῆς συγκρίσεως, καὶ τοῦ συνδέσμου ἢ συνδετικοῦ, παριστῶντος τὴν σχέσιν ἀμφοτέρων.

§ 2. Ἡ κρίσις ὑποτίθησι τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὴν γενίκευσιν, διότι αὗτη ἐκ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν εἰδῶν μεταβαίνει εἰς τὰ γένη, ἵνα προσδιορίσῃ τὴν φύσιν τοῦ δεδομένου, προσκολλώσα τοῦτο εἰς κοινὴν, καὶ γενικὴν ἐννοιαν, οὕσαν ἐναργῆ. Ἐν ἄλλοις, τὸ κρίνειν καταντᾶ εἰς τὸ ποιεῖσθαι ἀνάπτυξιν καὶ χρῆσιν τῶν προγενεστέρων κεφαλαίων τῆς διανοίας. Παρὸ τὴν διαλείπουσαν ἐργασίαν τῆς μορφώσεως νέων ἰδεῶν, ἀκαταπαύστως ἀσχολούμεθε εἰς τὸ κρίνειν τὸ διανοεῖσθαι, σκέπτεσθαι, στοχάζεσθαι ἐν τῇ ἔξει τῆς διαγονητικῆς ζωῆς, δηλοὶ κρίνειν, ἀθροίζειν ἀντιλήψεις, ὑποτάσσειν ταύτας εἰς τὰς ἄλλας, ἀνάγειν τὰ ἀτομα εἰς τὰ εἰδη, τὰ εἰδη εἰς τὰ γένη, ἢ τούναντίον καταβαίνειν ἐκ τῶν γενῶν εἰς τὰ εἰδη καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὰ ἀτομα.

§ 3. Ή ἐνέργεια τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι σύνθετος, ἡ δὲ τῆς κρίσεως ἀπλούστερα. Οταν κρινωμεν ἐννοοῦμεν ἀμέσως τὴν σχέσιν δύο ίδεων, ὅταν δὲ συλλογίζωμεθα ἀποκαλύπτομεν μὲν τὴν σχέσιν δύο ίδεων, ἀλλ' ἐμμεσως καὶ τῇ μεσολαβήσει τρίτης τονός. Ἐνδέχεται νὰ μὴ πλήττῃ τοσοῦτον ἡ ζητουμένη σχέσις, τότε τὸ πνεῦμα ἀνατρέχει εἰς διάμεσόν τινες δρόν, καὶ ἀνιχνεύεται τὸ συμφωνοῦν ἡ διαμαχόμενον εἰς τὸ γένος, συμφωνεῖ ἡ διαμάχηται εἰς τὸ εἶδος· ἡ γενικὴ καὶ ἀρχικὴ πρότασις περιέχει δινάμει καὶ ἐπονοούμενως τὴν τελικὴν πρότασιν ἡ τὸ πόρισμα, ὅπερ ἐξάγεται ἐκ τῆς πρώτης δοθεῖται τῆς μεταξούσης. Ο συλλογισμὸς καλεῖται ἐξαγωγικὸς, δινίστε δὲ εἶναι καὶ ταῦτη τος καὶ ἐπαγωγῆς συλλογισμὸς, ἢτοι συμπέρασμα ἐκ τῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἐπαγωγῆς ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ συλλογισμοῦ.

§ 4. Μέμεταλοντες τὰ πραγματούμενα, βεβαιούμεθα ὅτι ἡ συνέδησις καὶ αἱ αἰσθήσεις εἰσὶν αἱ πραγματικαὶ καὶ ἀρχικαὶ πηγαὶ τῶν πειραματικῶν ἡρμῶν γνώσεων, ἡ μνήση εἶναι ἡ ἀναγέννησις καὶ ἐκ νέου παριστανομένη πεῖρα, ἡ ἀφαρεσίς καὶ ἡ γενικευσίς εἶναι ἡ διαμεμελομένη καὶ συγχεκεφαλαιωμένη πεῖρα, ἡ ἐπαγωγὴ δὲ εἶναι ἡ ἐκτεταμένη πεῖρα. Ή κρίσις συνάγει τὰς σχέσεις, ὁ δὲ συλλογισμὸς ποριοῖται εἰς τὸ νὰ ἀποκαλύψῃ τὰς μεμακρυσμένας σχέσεις καὶ τὰς ἐκ πρώτης ἀφετηρίας λανθανόμενας συνεπείας. Επειδὴ δὲ τὰ πράγματα καὶ αἱ ἡμέτεραι ἀντιλήψεις ἡδύναντο νὰ ἔναι καὶ νὰ μὴ ἔναι, ἡ ἄλλως πως νὰ ἔναι, καθὼς ἐπίστης καὶ οἱ διιδύνοντες τὰ ὄντα νόκοι, καὶ ὁ Θεός καθὸ παντοδύναρος καὶ πάντοφος ἀριστοτέχνης ἔχει τὴν εἰδουσίαν νὰ διαθέσῃ τὸ πᾶν πεικιλοτρόπως, ἔπειται ὅτι ἡ πεῖρα χαρακτηρίζεται διὰ τοῦ ἐνδεχομένου. Ή πεῖρα γνωστὰ ποιεῖ εἰς ἡμᾶς τὰ ἐνδεχόμενα ὄντα, ὁ συλλογισμὸς ἀναγκαῖως συμπερασίνει τὰς συνεπείας καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὰς ἀρχὰς, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι. Πλὴν ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ὡς ἀπλοῦν ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ὑφόνηται ὑπεράνω τοῦ τρεπτοῦ, τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τοῦ διαβατικοῦ, ἐδόθη αὐτῷ νὰ ἔννοῃ τὸ μέλλον γενεσθαι, συνεπῶς δὲ τοῦ ἐνδεχομένου τὸ ἀναγκαῖον, καὶ σχετικῶς τοῦ πεκερασμένου τὸ ἀπειρόν καὶ τοῦ ἀτελοῦς τὸ τέλεον. Τὸ ἐνδεχόμενον εἶναι τὸ μὴ ἔχον ἐσευτῷ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ· διθεν πρέπει νὰ ἔχῃ ἄλλο τι ὄν, ἄνευ τοῦ ὅποιου δὲν ἔξηγεται οὔτε ἡ αὐτοῦ ὑπαρξία· οὐδὲ τῶν λοιπῶν ὄντων· τότε τὸ πνεῦμα δὲν μένει στάσιμον,

ἔπειδη, ή δυσκολία αἴρεται ἀπὸ τοῦ μέσου. Τὸ τοιοῦτον ὅν εἶναι ἀναγκαῖον, ἀπόλυτον καὶ αὐθύπαρκτον, καὶ οὕτω νοούμενον εἶναι καὶ τέλειον καὶ ἄπειρον, ἥγουν δίχως ἐλλειμμάτων καὶ περιορισμῶν. Τῷ δόντι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀντιλαμβανόμενον τῆς ἀληθείας ταύτης, ὑπὸ τὴν κράτος τῶν ἐκυριοῦθεν νόμων καὶ δι' ἀπλουστάτης μεθόδου, μεταφέρεται ἐκ τοῦ πεπερασμένου εἰς τὸ ἄπειρον· ἐν ἀκαρεὶ καταλαμβάνει τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ τούτου ἀντίθετον, τὸ ἐνδεχόμενον ἀμφότερα κατέχει ἐν τῇ διανοίᾳ, καὶ εἴτε σαφῶς εἴτε ἀμυδρῶς, κατὰ τὴν σχετικὴν ἀνάπτυξιν ἡμῶν ἐγυπάρχει ἐν τῷ πυθμένι τῆς ἴδιας ἡμῶν συνειδήσεως ή ἴδεα τῷ ἀγαγκείου καθὼς καὶ ἡ ἴδεα τοῦ δόντος. Εἶναι οὗτος νόμος τῆς λογικῆς καὶ διανοητικῆς ἡμῶν φύσεως ἀκαταμάχητος, ἐφαρμόσιμος εἰς ἄπαντας, ἀνεξάρτητος ἡμῶν καὶ κατεπείγων, ἵνα εἰς τοῦ πεπερασμένου, τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τοῦ ἀτελοῦς μεταβαίνει εἰς τὸ ἄπειρον, τὸ ἀπόλυτον καὶ τὸ τέλειον. Αἱ ὑπὸ τούτου τοῦ νόμου ὑποβαλλόμεναι γνώσεις, διάφοροι μὲν κατὰ τὸ περιεχόμενον, ἀλλ' ἡνωμέναι διὰ τοῦ κοινοῦ αὐταῖς χαρακτῆρος τῆς ἀναγκαιότητος, ἀπαλλάσσονται παραχρῆμα ἐκ τῶν πειραματικῶν δεδομένων, καὶ ἀπὸ στερεωθεῖσαι ἀποκαθίστανται συμφυεῖς εἰς τὴν διάνοιαν. Ή δύναμις αὕτη τοῦ ἐννοεῖν τὸ ἀπόλυτον, κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἐνδεχομένου, προσαγορεύεται ὑπὸ τῶν φιλοσοφούντων καθαρὸς νοῦς, λόγος. Οἱ λόγοι εἶναι τὸ κάτοπτρον πάστης ἐπεστήμης, φυσικῆς, μαθηματικῆς καὶ ἡθικῆς, καὶ τὸ ὄργανον τῆς ἀνακαλύψεως τῆς αἰτιότητος.

• • • • •

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Περὶ πηγῆς καὶ μορφώσεως τῶν ἴδεων.

§ 1. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑπάρχει πραγματικῶς ἀπλῆ καὶ ἐγενέλης ὄντος. Μετ' ἀκατανοήτου ταχύτητος διέρχεται ἀπὸ ἀντιλήψεως, νοήματος, στοχασμοῦ καὶ αἰσθήματος εἰς ἄλλα διαδοχικῶς, καὶ ρυθμίζει ὄλοκληρον πεδίον ἴδεων, πρὸν ἡ λάθωμεν καὶ ρὸν καὶ σημειώσωμεν ἐν συνειδήσει τὰ αὐτοῦ κινήματα. Αἱ ἴδεαι ἡμῶν ἐν ῥιτῇ ὄφθαλμοῦ ἀλληλοδιαδόχως ἐμφανίζονται, καὶ εἰς τὰ καθημερινὰ γεγονότα τῆς ζωῆς; ἀένναντα δεῖθρα νοερῶν φαινομένη.

νων διαχρίνονται. Έν τῷ πνεύματι ἀγενήσκομεν μέγαν ἀριθμὸν γενικῶν καὶ ἀφρημένων ἴδεαν, δις ἀθροίζομεν κατὰ μυρίους τρόπους εἰς κρίσεις καὶ συλλογισμούς. Τὸ πλεῖστον τῶν ἴδεαν τούτων εἶναι καθαρῶς σύνολα ὑφ' ἡμῶν μορφωθέντα, γενικότητες περιληπτικαὶ καὶ τεχνηταί. Ήμεις αὐτοὶ ἐσχηματίσαμεν αὐτὰς κατ' ἀρέσκειαν, καὶ κατὰ τὴν πρόσοδον τῆς διανοίας οἰκοδομοῦμεν νέας, καὶ μεταβάλλομεν τοὺς ὑπὸ τὴν γενικὴν καὶ περιληπτικὴν ἴδεαν χαρακτῆρας. Ή ἀφρημένη ἴδεα τοῦ ζώου ἀπέναντι τοῦ φυσιογνώστου ἔχει στοιχεῖα ὡρισμένα, ἀποτελοῦντα τὸ οὐτιώδες τῆς ζωότητος ἐν τῇ ἀμέτρῳ ποικιλίᾳ τῶν εἰδῶν καὶ τῶν ἀτόμων. Καθόσον ἄρα μετὰ μεῖζονος ἡ ἐλάττονος σκούφης σχηματίζεται ἡ γενικὴ ἴδεα, τὸ σημείον ἀλλάττει ἀξίαν. Άλλῃ ἐάν τὸ πνεῦμα μορφόντης τὰς ἴδεας ταύτας, πῶς φθάνει εἰς τοῦτο; Συνθέτει ταύτας ἐκ προϋπαρχόντων ὄλικῶν, ἐκ γνώσεων ἴδιαιτέρων, προμηθευθεισῶν ὑπὸ τῆς πείρας; Πῶς ἀποκτῶμεν ταύτας; Τινές ἀποτικίνονται. Αἱ ἐντυπώσεις μεταδίδονται ἡμῖν ἐκ τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων τῶν ἔξασκούντων ἐπιρρόην εἰς ἡμᾶς. Εάν τὸ μέσον, δι' οὗ τὸ ἀντικείμενον πλήττει ἡμᾶς, ἡτοι τὸ ὄργανον λείπῃ, τότε μετ' αὐτοῦ λείπει καὶ τὸ πρᾶγμα· διὸ γενετῆς τυφλὸς δὲν ἔχει τὴν γνῶσιν τοῦ χρώματος ἀντικειμένου τινὸς, καὶ δικωφός τὴν τοῦ ἥχου, οὐδὲ ἔχουσι τὴν γενικὴν ἴδεαν τοῦ ἥχου ἡ τοῦ χρώματος. Αἱ γενικαὶ ἔνοιαι καὶ ἴδεαι συναποτελοῦνται ἐκ τῶν μερικῶν, καὶ αὗται προκύπτουσιν ἐκ τῶν ἀντικειμένων, ἡ δὲ ψυχὴ ἔχει μόνον τὴν ἰκανότητα νὰ δέχηται αὐτὰς καὶ οὐχὶ νὰ γεννᾷ. Οὐδὲν κατὰ τοὺς φιλοσόφους τούτους αἱ γενικαὶ καὶ ἀφρημέναι ἴδεαι ἀναλύονται εἰς στοιχεῖα αἰσθητὰ, ὡν ἀθροισμα αὐτὰ εἰναι, ταῦτα δὲ ἔξαγονται ἐκ τῶν ἀντικειμένων. οὗτω δὲ αἱ ἀνθρώπιναι γνώσεις εἰσάγονται καὶ μορφοῦνται, δις ἀρύεται ὁ ἀνθρωπὸς ἐκ τῶν ἔξω· καὶ οὗτῳ κατὰ τὸ σύστημα τῶν τοιούτων φιλοσόφων ἔξηγεται· ή πεγγὴ καὶ ή ἀρχὴ τῶν ἴδεων. «Οὐδὲν ἐν τῷ νῷ δι μὴ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει». Τὸ ἀξίωμα τοῦτο τὸ ἀπονεμηθὲν εἰς τὸν Ἀριστοτέλην ὑπεστηρίχθη ἐν Φαλλίᾳ ὑπὸ τοῦ Κονδύλλακου καὶ ἐν Ἀγγελίᾳ ὑπὸ τοῦ Δοκκίου. Μίαν μόνην ἐντασσει προσέγομεν ἵνα κατεδαφίσωμεν ἐκ βάθρων τὰ σαβρὰ τοιεύτης δέδασσε· λίας θεμέλια. Πῶς ἔχομεν τὰν ἴδεαν τοῦ ὄντος, τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, πῶς συνετάχθησαν αἱ ἐπιστῆμαι; Τῷ θεωρῆματα, τὰ προβλήματα, πί τούτων λύσεις, αἱ ἀρχαὶ καὶ τὰ πορίσματα αἱ-

τὸν τῶν μαθηματικῶν, λογικῶν, μεταφυσικῶν καὶ ἡθικῶν ἐπι-
στημάτων ἡγεμονίας τῶν πειράς; Οἱ ἐμπειρισμὸς οὗτος φέρει
μεθ' ἑαυτοῦ πολλὰς ὀλεθρίους συνεπείας: διότι π. χ. τὸν Θεόν ἡ-
θελε συνταῦτος μετὰ τοῦ κέσμου, ὃς οὐχ εὐρίσκων αὐτὸν εἰρή-
ται ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τούτου ἀποτυχόντος, ἀσυττόλως ἀρνεῖται αὐ-
τὸν· ἐν τῇ ἡθικῇ ἀφ' ἑτέρου προτίθεται τὴν ἡδονὴν καὶ τὸν ἔγω-
γμὸν ὃς ὑπέρτετον ακόπον καὶ μοναδικὸν κανόνα. Άρα δὲν λύε-
ται τὸ πρόβλημα τῆς ἀρχῆς τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων διὰ τῆς
διδασκαλίας τῶν ὑλιστῶν.

· § 2. Ήμεῖς ἀπ' ἐναντίῳ ἐπιχειροῦμεν τὴν λύσιν τοῦ προβλή-
ματος ὡς ἔπειται. Βέις τὰς ἀνθρωπίνας γνώσεις, παρὰ τὰς ἐκ
τῆς πειρᾶς ἰδέας, ἀποκαλύπτομεν ἄλλας ἰδέας ἐξίσου ἴσχυρὰς
καὶ πραγματικάς, καὶ ἡ τούτων μόρφωσις, ἡ ἀμεσος καὶ ἀκα-
ριαίας καὶ ἐνδόμυχος, ὀφείλεται εἰς μόνην τὴν λογικὴν φύσιν,
εἰς τὴν διάνοιαν. Αὗται εἶναι ἀνιαλείπτως παροῦσαι ἐν τῷ πνεύ-
ματι, ἀναλλοίωτοι καὶ φωτειναὶ, ἀναβλύζουσαι ἐκ τῆς οὐτίας
αὐτοῦ καὶ συνταῦτούμεναι μετ' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα σκεπτόμενον
ὅρᾳ δι' αὐτῶν τὰ πάντα, καὶ τοι δὲ διὰ τὸ περιγόμενον φαί-
νονται αὐτοὶ διάφοροι, διοῖν ἐν ἑαυταῖς ἀπλαῖ, βέβαιαι καὶ ὡρι-
στέναι. Οἱ δὲ ὁμοειδῆς καὶ γενικός χαρακτῆρας αὐτῶν, ὁ ἐκ τῆς
πειρᾶς διακρίνων αὐτάς, ὑφίσταται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀναγ-
καίου, τοῦ αἰώνιου, τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀπείρου, τοῦ τελείου.
Συνέπεια αὐτοῦ τοῦ χαρακτῆρος, ἔξωτερηνούμεναι λαμβάνουσι
τὸν τύπον φύσικον, δικην νόμου ἀναλλοιώτων, οἵτινες κυβερ-
νῶσι πᾶσαν λογικὴν φύσιν καὶ τὸν κόσμον. Ανάγονται δὲ τὰ
διξιώματα ἡ αἱ ἀρχαὶ τοῦ νοὸς εἰς τὰ ἔχηται· πᾶν ὃν ἔχει τι τέ-
λος, πᾶν φαινόμενον ἔχει τὴν αἰτίαν αὐτοῦ, πᾶσα σειρὰ δευτε-
ρεύοντων αἰτιῶν ἔχει τὴν πρωτίστην αἰτίαν, ἡ δικαιοσύνη εἶναι
ἐπικαίητη, ὁ ἀνθρώπος δὲν πρέπει νὰ ἀδικῇ. Τοιαῦται καὶ προ-
σόρκεια ἀρχαὶ κατατύπωσιν εἰς τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἀπείρον, τὸ γε-
νικόν, τὰ ἀκόλυτον, τὸ καθολικόν. Εὑρισκόμενα λοιπὸν εἰς τὰ
ἔννοιας, ἵδεων καὶ ἀρχῶν, ἐν αἷς δὲν μεσολαβεῖ καὶ δὲν ἐ-
πεκρίνει: οὐδεμῶς ἡ πείρα ἐκ τούτων τῶν χαρακτήρων εὐκό-
λως συνάγομεν τὴν ζητουμένην ἀλήθειαν. Τὸ πεπερασμένον, ἀν-
τικείμενον τῆς πειρᾶς, διὰ τῆς ἀληθεδιαδόχου προσθήκης παρέ-
χε τὸ ἀδριστὸν καὶ οὐχὶ τὸ ἀπείρον. Διότι, έὰν συλλεῖται
τὰς ἀποκείρας εἰς μεγίστην πληθύν, θέλομεν φθάσει μόνον εἰς τὸ

πενεργτάτην γενικότητα, παρασάγγας ὅλους ἀπέχουσαν τῆς καθονικότητος, ἀπολήγομεν εἰς τὸ ἀόριστον, ὅπερ πολλοῦ γε καὶ δεῖται ἵνα ἦναι ἀπειρον. Προφανέστατον εἴναι ὅτι αἱ νέαι αὐταις ιδέαις δὲν προέρχονται ἐκ τῆς πείρας, ἐκ τῶν ἔξω ἀντικειμένων. Ή πείρα συναντᾶ, εὐρίσκει ταύτας εἰς τὸ πνεῦμα, διεγείρει, προσδιορίζει ταύτας ἵνα δειχθῶσιν, ἀλλὰ κατ' οὐδένα τρόπον οὔτε παράγει, οὔτε καθιστᾶ αὐτὰς παντελῶς· τῇ ιδίᾳ ἀρωγῇ καὶ τῷ φωτὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτῶν ἐκδηλοῦνται αἱ ιδέαι, περὶ ὧν ὁ λόγος, εἰς τὰ ἔκτός. Ή διάνοια ἀνεξαρτήτως τῆς πείρας ἀποκτᾶται, σχηματίζει αὐτὰς ιδίᾳ δυνάμει, καὶ ἐκ τῶν ἐνδομύχων θησαυρῶν αὐτῆς ἀνταναλάζει καὶ ἐκφέρει αὐτάς. Τούτο εἰναι, βεβαίως πλεονέκτημα τοῦ ἀνθρωπίνου ἡμῶν πνεύματος. Ἀλλ οὐχ ἡττον δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν πρὸς ταύτας τὰς ἐμφύτους ιδέας τοῦ Πλάτωνος, δοτὶς ὑπέθετεν ὅτι ἡ ψυχὴ, πρὶν ἡ ἐλθῃ εἰς τοῦτον τὸν κόσμον, κατφέι ἄλλον, ἐνθα ἀπηλλαγμένη τῶν δεσμῶν τοῦ σώματος καὶ συνωδευμένη μετὰ τῶν Θεῶν ἐμεώρει κατὰ πρύσωπον τὴν ἀπόλυτον ἀληθείαν καὶ τὰς καθαρὰς καὶ νοερὰς ταύτας ιδέας, αἱ ὅποιαι εἴναι τὸ ἀληθὲς ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης. Κρημνισθείσα δὲ ἐκ τοῦ ὑψούς ἐπὶ τῆς γῆς καὶ προσκολληθείσα εἰς τὸ ἐπίκηρον καὶ φθαρτὸν οώμα, εὐρίσκει ἐν ἑαυτῇ, καθόσον αἱ αἰσθήσεις διδούσιν ἀφορμὴν, δλίγον τι μέρος τῶν ἄλλοτε ὑψηλῶν θεωριῶν καὶ μελετῶν αὐτῆς καὶ ταύτην τὴν πρῶτον συγκεχυμένην ἀνάμνησιν διὰ τῆς προσοχῆς διαφωτίζει καὶ ποιεῖ ζωηροτέραν. Οἱ Λειβνίτιος ἐνόμιζεν ὅτι ὁ Πλάτων ἀλληγοριῶν ἔνοιει τὴν δύναμιν τοῦ πνεύματος ἵνα ἔλλειψε ἀφ' ἑαυτοῦ τὰς καθολικὰς ιδέας. Οἱ Καρτέσιος ὑπεστήριζε τὰς ἐμφύτους ιδέας, ἐκ τῆς ἔννοίας τοῦ τελείου καὶ τοῦ ἀπέιρου ὄρμώμενος, δίκην σφραγίδος τυπωθείσας εἰς ἡμᾶς. Οἱ Λόκιος ἐπολέμει ταύτην τὴν θεωρίαν. Ἰνα ἀποκτήσωμεν τὰς γενικὰς, τὰς ἡὐκάς καὶ τὰς ἐπιστημονικάς ἐν γένει ιδέας, δὲν ἐξερχόνται οὐδὲν αὐτῶν διπάς συμβούλευθῶμεν τὰς αἰσθήσεις, χορηγούσας ἀληθείας μερικὰς καὶ ἀτομικὰς, ἀντίτυπα καὶ παραδείγματα οὐδόλως δυνάμενα νὰ παγιώσωσι τὴν καθολικὴν ἀνάγκην τῆς ἀληθείας αὐτῆς καὶ τῆς ἐπιστήμης. Τὰς ιδέας ταύτας δὲν ἐνοίσαμεν πρὸ τῆς γεννήσεως οὐδὲ εἰς τὰς πρώτας ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν· ἔχομεν ἡμεῖς τὴν πρωτοζουλίαν νὰ συλλάβωμεν κατὰ τὴν δύναμιν νὰ ἀναπτύξωμεν αὐτὰς, δὲν εἴμεθα ταῖσιν τασα-

ἢ ἀκατέργαστος λίθος· δὲν προστρέχομεν εἰς τοὺς ὄφθαλμοὺς, εἰς τὴν ὄσφρησιν, εἰς τὴν ἄκοὴν, εἰς τὴν γεῦσιν καὶ εἰς τὴν ἀφὴν, ἵνα μάθωμεν τὰς ἐσωτερικὰς ταύτας ἀληθείας καὶ τὰς ἀρχὰς, διότι, καὶ τῶν ὄφθαλμῶν καὶ τῶν ὡτίων καὶ τῆς ρίνος καὶ τοῦ στόματος κεκλεισμένων καὶ τῆς ἀφῆς παραστατικές, κρατοῦμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ τὰ ἐπιστημονικὰ θεωρήματα καὶ τὰ ἐντάλματα τῆς ἡθεκῆς. Αἱ ἀρχαὶ εἴναι τοῦ λόγου καὶ ἐκ τῶν προτέρων, εἰναι καθολικαί. Πρέπει νὰ χωρίσωμεν ἀκριβῶς τὰ ὅρια τῶν αἰσθήσεων, τῆς πείρας καὶ τοῦ λόγου, ἐρμηνεύοντες τὰ γεγονότα προσηκόντως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Περὶ αἰσθητικότητος, αἰσθημάτων, παθῶν, αὐθορυμήσεων, κλίσεων,
δρέκεων καὶ κοινωνικῶν καὶ οικογενειακῶν παθήσεων.

§ 1. Έκ τῶν ἀντικειμένων τινὰ μὲν ἔχουσι ποιότητας εὐαρέστους, τινὰ δὲ δυσαρέστους· ὡς ἐκ τούτων διατιθέμεθα διαφόρως, ἡδέως καὶ λυπηρῶς, καὶ ἐκ τῶν τοῦ ἡμετέρου σώματος καταζάσειν διεγείρονται ἐν ἡμίν παντοῖα εἰδὴ ἀλγηδόνος καὶ ἡδονῆς. Οὐχ ἡγετον ἡ διάθεσις τῆς ψυχῆς καὶ ἀντιλήψεις τινὲς πνευματικαὶ γίγονται πολλάκις αὐτία χαρᾶς καὶ ὁδύνης. Ή εὐάρεστος ἡ δυσάρεστος τροποποίησις τοῦ ὄργανισμοῦ, καὶ ἡ τοιάδε ἡ τοιάδε τῆς ψυχῆς κατάστασις λέγεται αἰσθημα. Όθεν ἡ αἰσθητικότης εἴναι ἡ ἐπιδεκτικότης τοῦ δοκιμάζειν τὰ διάφορα εἰδὴ τῶν αἰσθήσεων καὶ αἰσθημάτων, εἴναι ἡ ἴκανότης τοῦ τέρπεσθαι ἡ πάσχειν. Διὰ τῆς διανοίας δὲ γινώσκεται τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τῆς θελήσεως ἐπιδιώκεται. Πλὴν ἀμφότεραι δὲν ἀρκοῦσι μόναι, χρήζουσι καὶ τῆς αἰσθητικότητος, τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, ἵνα ἐπιεύχωσι τοῦ τέλους καὶ τοῦ ἐφετοῦ, ἡτοι τοῦ ἀγαθοῦ. Ή ἀγάπη, η ἐπιθυμία, η ἐλπίς, ὁ φόβος, η ἀποστροφὴ, τὸ μῆτος, εἴναι ἐκφράστεις δηλοῦσσαι τὴν παρουσίαν, τὴν ἀπουσίαν καὶ τὴν προσέγγισιν τῶν ἡδέων ἡ ὄχληρων ἀντικειμένων μετὰ τῆς σχετικῆς αὐτῶν φύσεως. Τὰ αἰσθήματα ταῦτα μετατρεπόμενα εἰς ἔξεις καὶ εἰς μονίμους τῆς ψυχῆς διαθέσεις καὶ κατατάσσεις προσαγορεύ-

ονται πάθοι. Τὸ πάθος εἶναι φαινόμενον αἰσθητὸν, ἐνθε συναντᾶται πάντοτε τὸ αἰσθημα τῆς ἀγάπης ή τοῦ μίσους, τῆς ἡδονῆς ή τῆς λύπης, τῆς ἐπιθυμίας ή τῆς ἀποστροφῆς, τῆς εὐαρεστείας ή τῆς δυσαρεσκείας, τοῦ φόβου ή τῆς ἐλπίδος. Ἀπαντες οἱ ἀνθρώποι, καθὼ ἐπιδεκτικοὶ τῶν παντοίων τῆς αἰσθητικότητος κινήσεων, ἔχουσι πάθη παριστῶντα τὴν κατάστασιν τῆς ψυχῆς, τροποποιουμένης ὑπὸ τῶν ῥυθμέντων αἰσθημάτων. Τὸ πάθος εἶναι ζωηρὰ, ισχυρὰ, διάπυρος καὶ δρμητικὴ κίνησις· εἶναι τὸ ιερὸν πῦρ τὸ ἀναζωπυροῦν τὰς μεγάλας καρδίας, τὸ ἡλεκτρίζον τὰς μεγάλας ψυχὰς μέχρι θυσίας καὶ ἀφοσιώσεως. Ήδην αἰσθηματικόμενον εἰς τὸν ὑψιστὸν βαθὺδὸν τῆς ἐνεργείας, συγκεντρώσεως καὶ ἐπιμονῆς, ἀποβαίνει ἀληθές πάθος. Οὐ οἰστρος ὁ ἐμπνέων τὸν ποιητὴν, τὸν καλλιτέχνην, συνοδεύεται ὑπὸ ἔξεγέρσεως τῆς αἰσθητικότητος, ὑπὸ ὄρμῆς τοῦ αἰσθηματος, τῆς παθήσεως καὶ τῆς προσηλώσεως εἰς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ ἀντικείμενα, ἥτοι ὑπὸ τοῦ πάθους. Τὸ ἀγαθὸν πάθος ἐμψυχόνει εἰς τὴν ἀγάπην ἀγαθῶν ἀντικειμένων καὶ τὸ κακὸν ἀντιτρόφως. Δὲν πρέπει ἡ ἀγάπη καὶ ἡ πάθησις νὰ ὑπερπιδῶσι τὰ δρια, ἄλλως ἡ παρεκτροπὴ τῆς ἀναλογίας, δηλαδὴ ἡ δυσαναλογία μεταξὺ παθήσεως καὶ ἀντικειμένου ἀσπαστοῦ ἀποκαθίστηκε τὸ πάθος ἐλαττωματικόν. Ή ἀγάπη τῶν ὄλικῶν ἀγαθῶν ἐντὸς τῶν δρίων τοῦ δικαίου εἶναι οὐχὶ κακὴ, ὑπερβάσα ταῦτα γίνεται πλεονεξία, φιλαργυρία. Οἱ ἑρωὶς τῆς ἐπιστήμης εἶναι μέγα καὶ ὥραιον πάθος, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀπορρίφθῃ καὶ πᾶσαν ἄλλην πάθησιν. Μόνον τὸ ἄκρον, ὑπέρτατον, ἀπειρον καὶ ἀπόλυτον ἀγαθὸν ἐπιτρέπεται νὰ ἀγαπῶμεν ὑπὲρ πάντα ὅρον. Οἱ φιλοσόφοις τε ἀνάγουσι τὰ πάθη εἰς ἔξι τάξεις, ὡς καὶ τὰς ἡδονὰς καὶ λύπας· εἰς πάθη φυσικὰ, ἔχοντα ἀντικείμενον τὰ ἐπίγεια ἀγαθά, εἰς συμπλαθητικά, ἔχοντα ἀντικείμενον τοὺς ὄμοιούς ἡμῶν, οἷον τὴν ἀγάπην, τὴν φιλίαν, εἰς αἰσθητικά, ἀφορῶντα τὸ ὥραιον καὶ τὰς ψυχαίας τέχνας ἥτοι τὴν καλλιτεχνίαν, εἰς πνευματικά, στρεφόμενα περὶ τὸ ἀληθές καὶ τὰς ἐπιστήμας, εἰς ἡθικὰ, ἀντικείμενον ἔχοντα τὸ ἀγαθὸν, τὸ δίκαιον, τὸ τίμιον, καὶ εἰς θρησκευτικὰ ἥτοι εὐσεβείας, ζήλου καὶ λατρείας πρὸς τὸ ὑψιστὸν καὶ ἀπειρον ὄν. Πρὸς τούροις παρατηροῦμεν ὅτι τὰ εὐάρεστα ἀντικείμενα ἐφελκύουσιν εἰς ἑαυτὰ, τὰ δὲ δυσάρεστα καὶ βλαβερὰ ἀποθοῦσι· καὶ ἀπομακρύνουσι, καὶ ὅτι πᾶν εἶδος λύπης καὶ ἡδονῆς

γέννα τὴν ἐνέργειαν, προεδιορίζεν εἰς τὰ μέλη καὶ ὄργανα ἢ τὰ εἰς τὸ πνεῦμα ταχείας καὶ ἀσφαλεῖς ἐργασίας καὶ κινήσεις, με-
β' ὡν πολλάκις ἀναμιγνύεται ἡ θέλησις, ἐκτὸς ἐν ἡνὶ πολὺ σφοδραῖ, διότι ἡ δύναμις τῆς θελήσεως δὲν ἀρκεῖ ἵνα ἀναστείλῃ αὐτάς. Ἡ συμφύνης εἰς τὴν αἰσθητικότητα αὕτη ἴδιότης, ἡ φοτὴ καὶ ἡ δραστήριος δύναμις τῆς τελετῆς ταύτης τοῦ ὄργανισμοῦ καλεῖται ἔνορμον, ἔντοιγμα, κλίσις, ὅρεζις. Σημειωτέον ὅμως ὅτι τὰ ἡδεῖα καὶ τὰ ὄχληρα ἀντικείμενα εἰναι ἀφορμαὶ καὶ οὐχὶ πράτισται αἰτίαι τῶν τοιούτων ἐντογματικῶν καὶ αὐθορμήτων μηνυμάτων.

§ 2. Ἡ αἰσθητικότης βριθεῖ τὸν ἀνθρώπου εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, εἰς ἐν φθάνει τῇ συνδρομῇ τῶν ἐνέργειῶν, στοιχείων καὶ ὄργανων τῆς ἑαυτοῦ φύσεως. Πᾶσα δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια προτίθεται ἴδιαίτερον σκοπὸν καὶ πᾶν στοιχεῖον ἴδιαίθεταν τελετὴν, ἀτινα ὡς πρὸς τὸ ὑπέρτατον καὶ ἄκρον τέλος τοῦ βίου εἶναι μέσα διάφορα, καὶ ταῦτα καθ' ἑαυτὰ ἀποδιάγουσι τέλη εἰδικά, συντελοῦντα εἰς τὴν ἀγαθὴν καὶ τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Πλὴν τὸ ἡμέτερον σῶμα μόνον δὲν συνιστᾷ ἡμᾶς, τὸν ἀνθρώπου, ἐπειδὴ τὸ τέλος καὶ τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ δὲν εἶναι τὸ ἄκρον ἐφετὸν τοῦ ἀνθρώπου. Αφ' ἐτέρου τὸ ἡμέτερον σῶμα δὲν παύει τοῦ εἶναι ὄργανον ἡμῶν καὶ μέρος ἀναπόσπαστον, καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τρέφωμεν αὐτὸ καὶ νὰ περιποιῶμεθα. ἡ διατήρησις καὶ ἡ καλὴ κατάστασις τοῦ ἡμετέρου σώματος, ἐν τῷ παρούσῃ θέσει, συγκρετοῦσι τὸν ὄρον τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὑγείας ἡμῶν. Τὸ νοητικὸν καὶ ἡθικὸν ὅν, τὸ ἐν ἡμῖν, εἰ καὶ ἀνεξάρτητον, μετεχειρίζεται τὸ σῶμα ἐν τῷ συνδέσμῳ καὶ τῇ ἀμοιβαίᾳ σχέσει, καὶ φροντίζει περὶ τῆς εὐεξίας αὐτοῦ. Ἡ οὐσία τοῦ ἡμετέρου σώματος ἔχαντείται καὶ ἀπόλλυται συνεχῶς. Όθεν πρέπει νὰ ἀνανεώνηται περιοδικῶς. Τῷ ὅντι ὅταν τὸ σῶμα ἀποκάμη καὶ ἀπανθήσῃ πλέον, αἰσθανόμεθα εἰδικὴν τινα ἀλγηδόνα, ὁδύνην, λύπην, ἐν ἄλλοις τὸ αἰσθημα τῆς πείνης καὶ τῆς δίψης, τὸ εἰδοποιοῦν περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπανορθώσεως. ἡ δὲ φύσις διὰ τῆς γεύσεως καὶ ὀσφρήσεως ἔξασφαλίζει ἡμᾶς περὶ τοῦ ὑγιεινοῦ ἡ νοσηροῦ τῆς τροφῆς. Μυρίοις ἔχθροι καὶ κίνδυνοι ἐπαπειλοῦσι τὸ σῶμα· παρὰ τὰς προσβολὰς τῆς ἀτμοσφαιρᾶς, τὰ δηλητηριώδη ὄρυκτα καὶ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, ἔχομεν καὶ τὸ σκέρμα τῶν ἐσωτερικῶν ἀταξιῶν καὶ τῶν θανατηφόρων ἀσθενειῶν.

Η θεία πράνοια δὲν ἀφῆκεν ἡμᾶς ἀπροφυλάκτους· ἢ ἐσώτερική· ἀταξία τοῦ ὄργανισμοῦ προαναγγέλλεται ἡμῖν δι' εἰδικῆς ὁδύνης, δξείας ἢ ἐλαφρᾶς, διὰ χαυνώσεως ἐλκυούστης τὴν ἡμετέραν προσοχήν· τὸ θηρίον ἢ πᾶν βλαβερὸν ὃν σπουδάζομεν νὰ ἀποφύγωμεν ἢ νὰ ἀντιταχθῶμεν εἰς αὐτὸν, κινούμενοι, ὑπερχοπίζομενος διὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ἐφ' ἡμῖν μέσων ἐν ἀκαρεῖ καὶ ἀπρομελετήτως μεταχειρίζομεθα ὅ, τι λάχη πρὸς ἄμυναν ἡμῶν. Φέρ' εἰπεῖν ἐπαπειλοῦνται οἱ ὄφθαλμοι καὶ κλείονται, ἐπαπειλεῖται τὸ σῶμα καὶ κάμπτεται, ἢ ἵνα μὴ πέτη ἀγωνίζεται ὅπως ἀνάλαβῃ τὴν ἰσορροπίαν. Εἰς τὴν αὐτὴν ἔνορμον ἀρχὴν ἀνάγονται· καὶ οἱ ἐνστιγματικοὶ φόδοι τῆς μοναξίας, τῆς ἐρημίας, τοῦ σκοτείου, τοῦ θανάτου, δυτὶς εἶναι καὶ ὁ ζωηρότερος, διότι ἡ ζωὴ είναι γλυκεῖκα καὶ πάντων προτιμότερα. Επικαθημένου δὲ τοῦ λόγου, ὁ ἀνθρωπὸς νικᾷ τοὺς παντοδαποὺς κινδύνους.

§ 3. Η ψυχὴ εἶναι ἡ βασιλίς τοῦ σώματος, ἔχει ἀποστολὴν ὑψηλὴν, τὴν ἀνακαλύψιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ ἀνθρωποι πρέπει νὰ ἔχῃ τὸ σῶμα ὑποτεταγμένον πάντοτε· αὐτὸς ἐδημιουργήθη διὰ τὴν λογικὴν τάξιν, διὰ τὴν ἐπιστήμην, διὰ τὸ καθῆκον, δι' ἡδονὰς λεπτὰς, εὐγενεῖς, καθαρὰς καὶ πνευματικάς. Οἱ ἀνθρωποι αἰσθάνεται φυσικὴν ἐπιθυμίαν να μάθῃ· διότι τὸ ἄγνωστον καὶ τὸ μυστηριῶδες κεντᾶ, ἐρεθίζει καὶ βασανίζει τοῦτον· αὐτὴ ἡ ἔνορμος ἀρχὴ ἐνθαρρύνει τὰς μεγάλας ἐπιζημονικὰς ἐπιχειρήσεις καὶ προκαλεῖ τὰς ἀνακαλύψεις τῶν πρώην ἀδήλων· τότε εἰς τὸν ἀνθρωπὸν γίνεται ἡ μάθησις καὶ ἡ σοφία ἡδονῆ. Πᾶσα ἐπιστήμη ὑπὸ τῆς εὐφυίας τοῦ ἀνθρώπου οἰκοδομηθεῖσα εἶναι προϊὸν καὶ τροφὴ αὐτοῦ, καὶ καθὰ ἡ ὁδύνη τῆς πείνης βάλλει εἰς κίνησιν τὴν σωματικὴν ἐνεργότητα, οὕτω καὶ ἡ δυσαρέσκεια τῆς ἀμαθείας δονεῖ τὸ πνεῦμα καὶ προστηλόνει τοῦτο μετὰ παραδόξου δυνάμεως ἐπὶ τοῦ ἄγνωστου ἀντικειμένου· Οἱ ἀνατόμος, ὁ βοτανικὸς, ὁ γεωμέτρης καὶ πᾶς λάτρις τῆς ἐπιστήμης στηρίζουσι τὰ λεγόμενα. Πῶς μανθάνομεν; Ἀρχίζομεν μὲν ἐν πρώτοις ἀπὸ τοῦ ἐνστιγματος τῆς εὐπιστίας, καὶ μάλιστα ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ, καθ' ἣν συγκατατιθέμεθα εἰς τοὺς λόγους τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· ἀκολούθως ἀποροῦμεν, ἀμφιβάλλομεν, ἀμφισθητοῦμεν, ἐν ἄλλοις ἐρευνῶμεν. Ερχεται ἡ ὥριμος ἡλικία, καὶ τὸ πνεῦμα προχωρεῖ εἰς στερεάς, βαθείας καὶ ἐκτεταμένας γνώσεις· ἡ περιέργεια, ἡ κλίσις πρὸς

τὰ νέα καὶ τὸν νεώτερικὸν πλουτόνουσιν ἡμᾶς διὰ νέων ιδεῶν· ἡ διάνοια ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καλλιεργουμένη καταλαμβάνει τὰς σχέσεις καὶ ἐφευρίσκει τοὺς νόμους τῶν φαινομένων, αἰσθάνεται δὲ χαρὰν μεγάλην ὁ φίλος τῆς σοφίας ἀσυγκρίτως μεγαλητέραν παρὰ τὴν ὅποιαν δοκιμάζει ὁ ἴκανοποιῶν τὰς φυσικὰς ἀνάγκας. Τῷ ὅντι ἡ ἡδονὴ ἡ παραγομένη ἐκ τῆς ἀστρονομίας καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὡς καὶ ἡ ἐκ τῆς ζωγραφικῆς, μουσικῆς, γλυπτικῆς καὶ ποιήσεως, δὲν ἐπιτυγχάνεται εἰς τὰ ὑλικά καὶ σωματικά. Η πρόνοια ἐπροίκισεν ἡμᾶς διὰ διαθέσεων καταλλήλων, ὥστε νὰ ἀσκαζώμεθα τὸ ἀληθές καὶ τὸ τίμιον, τὸν ἀρετὴν, νὰ συμπαθῶμεν εἰς τοὺς ἀγαθοὺς, νὰ ἔχωμεν ἀντιπάθειαν εἰς τοὺς κακοὺς, νὰ ἀγαπῶμεν ἐντὸς τῶν ὄριων τὰ ὑλικά ἀγαθά καὶ τὴν ἐπιστήμην, νὰ θευμάζωμεν τὸ ὥραιον τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης, καὶ νὰ ἀποστρεφώμεθα τὰς ἡθικὰς ἀγδίας, δυσειδίας καὶ ἀσχημίας, ἥτοι τὸ ἐλάττωμα. Μεταξὺ δὲ τῶν ἡμετέρων λογικῶν καὶ ἡθικῶν διαθέσεων, τὸ πρώτιστον ἐλατάριον εἰς τὸν ἐντιμὸν καὶ διστὸν βίον εἶναι ἡ πρὸς Θεὸν ἀγάπη. Η πάθησις αὐτῆς, ὑψηλοτέρα ἀπασῶν τῶν ἀνθρωπίνων παθήσεων, λογικωτέρα καὶ νομιμωτέρα πάστις ἄλλης, συμβάλλεται τὰ μέγιστα εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, ὑπερτάτης αἰτίας τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου ἐν γένει.

§ 4. Οτι δὲ ἀνθρωπος, τὸ λογικὸν ζῶν, εἶναι φύσει κοινωνικὸς, τοῦτο ἔχτὸς ἀμφισβητήσεως· ἡ κοινωνία ἀναντιρρήτως ὑπάρχει τὸ προσφύεστερον μέσον εἰς ἀνάπτυξιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ δὲ ἐκ τῶν διὸν οὐκ ἄνευ ὅρος τῆς προόδου· δὲ ἀνθρωπος ἔχει ἔργον κολαμμένον τὸ ἐνορμὸν καὶ τὴν ῥοπὴν, ἵνα συζῆ μετὰ τοῦ ὁμοφύλου, αἰσθάνεται τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην ὅπως συνδιαιτᾶται, καὶ συνδιάγῃ μετὰ τῶν ὁμοίων αὐτοῦ. Οἱ ἀνθρωποι παρὰ νὰ ζῆ εἰς βάρβαρον καὶ μεμονωμένην κατάστασιν, ἀπέδουσαν εἰς τὴν φύσιν αὐτοῦ, εὑρίσκει ἄκραν εὐχαρίστησιν συμβίων μετὰ τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς κοινωνίας· ἐξ αὐτῆς τῆς ἀφεστώσης ἀρχαιότητος ἀπανταχοῦ ἐφάνησαν κοινωνίαι, τουτέστιν οἱ ἀνθρωποι ἡνωμένοι ὅμοιοι εἴτε πατριαρχικῶς καὶ οἰκογενειακῶς εἴτε φυλετικῶς καὶ πολιτικῶς· ὅθεν ἡ κοινωνία ἐστὶ γεγονός χρονολογούμενον ἀπ' ἀρχῆς τοῦ κόσμου· αὐτὴ εἶναι ἡ μεγάλη οἰκογένεια ἡ περιλαμβάνουσα τὰς κατὰ μέρος οἰκογενείας. Οσῳ στενώτερος δὲ ὑπάρχεισιν αἱ σχέσεις τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας πρὸς ἄλλην

Ιηλα, τόσια ἐντονώτερα είναι αἱ εἰδικαὶ παθήσεις καὶ στοργαὶ, αἱ ἐνόνουσαι ἀμοιβαίως ταῦτα· διὸ κατὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν σχέσεων είναι ζωηρότερα τὰ συμφέροντα καὶ βερότερα αἱ ἀμοιβαῖαι ὑποχρεώσεις· ἡ πατρικὴ καὶ μητρικὴ στοργὴ είναι ἴσχυρότερη, ἡ υἱικὴ καὶ ἀδελφικὴ ἀγάπη καταντᾶ ἀπερίγραπτος. Ή κοινωνία ὅμως σχηματίζεται ὑπὸ τὸ κράτος γενικωτάτου ἐνόρμου, ὥστε τὸν ἄνθρωπον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ενόρικοντα ἀδεστρῶν ἄμα τῇ προστέγισε τῶν ὅμοιων ἡ μοναξία βερύνει καὶ διπλασιάζει τὴν λύπην. Οἱ ἄνθρωποι ἐνεκα τούτου προτιμῶσι νὰ κτίζωσι τὰς οικίας αὐτῶν ἐν τῇ αὐτῇ περιφερείᾳ, συρρέουσιν εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους· ὃντες λοιπὸν κατὰ ἐνοτίγμα κοινωνοὶ, συνάγονται εἰς πλήθη, εἰς φυλάκες, εἰς λαοὺς, εἰς ἔθνη, καὶ διὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἡ κοινωνία μεγεβύνεται καὶ αὐξάνεται. Ὁμοιότης ἥθεν καὶ συνθετιῶν καὶ τούτης διαθέσεων μεταξὺ τῶν συζώντων ἀτόμων, μίμησις, συμπλέσεις καὶ ταῦτοντος αἰσθημάτων καὶ συμφέροντων στηρίζεται τὰς κοινωνίας καὶ καθιετῶσι διὰ τῆς συμπνοίας τὴν ἀρμονίαν καὶ τὴν ἴσθρόσπιαν αὐτῶν. Ή κοινωνία καθίερωσεν ἱεραρχίαν καὶ τάξιν πρὸς διατήρησιν ἑαυτῆς καὶ τὴν ἴδιαν εὐδαιμονίαν· ἔκαστον ταύτης μέλος ἀφορῶν εἰς τὴν τελειοποίησιν ἑαυτοῦ καταβάλλει πάντα τὰ θεμιτὰ μέσα εἰς τὴν προαγωγὴν καὶ τὴν βελτίωσιν τῆς ἑαυτοῦ τύχης, σκεύδει φυσικῶς τῷ λόγῳ νὰ ἀξιωθῇ τῶν κοινωνικῶν βαθμῶν καὶ τῶν τιμῶν δι' ἐντίμων προσπαθειῶν διὰ τῆς εὐγενοῦς ἀμιλλῆς. Ἐκόντες οἱ ἄνθρωποι περιορίζουσι τὴν ἴδιαν ἐλευθερίαν, ἵνα ἀποσοβήσωσι τὰς σύγκρουσεις, καὶ θυσιάζουσι τὸ ἀτομικὸν συμφέρον εἰς τὸ γενικὸν σεβαζόμενοι δὲ τὰ τῶν ἀλλων φυσικὰ, ἥπερ καὶ ἐπίκτητα πλεονεκτήματα ἀποκαθίστανται ἵνοι ἐνώπιον τοῦ νόμου.

ΦΩΤΙΚΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

Περὶ θελήσεως καὶ αὐτεκουσίου καὶ τῶν ἰδιωμάτων αὐτῶν.

§ 1. Ἐν τῷ ἀνθρώπῳ παρατηροῦνται κινήματα ἀκούσια καὶ κινήματα ἐκάντια· λαλοῦμεν περὶ τῶν τελευταίων. Θέλοντες νὰ κινήσουμεν τὴν χειρα ἔχομεν ἀκαγκην δύο τιγῶν, τοῦ διαστήμα-

τος; ἵνα ἀπὸ μᾶς στιγμῆς τούτου μεταβέσσωμεν αὐτὴν εἰς τὴν ἄλλην, καὶ τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως. Συντρέχουσι δύο στοιχεῖα, ἡ κίνησις καὶ ἡ ἐθελούσιος ἀπόφασις, τὸ μὲν αἵτιον, τὸ δὲ αἰτια-
τὸν, τὸ μὲν μυωνικόν, τὸ δὲ ψυχολογικὸν καὶ ἐσφερικὸν γε-
γονός. Ή συνείδησις ἡμῶν μαρτυρεῖ τὴν ἐνέργειαν ταύτην. Τὴν
ἐξακολούθησιν ἡ τῆς διακοπὴν τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως εἰς τὸ
κινῆσαι τὴν χεῖρα, ἡ κινηθεῖσαν ταύτην νὰ σταματήσωμεν κατ’
ἀρέσκειαν, ἡμεῖς αὐτοὶ ἐνεργοῦμεν ὡς κύριοι, ὡς αἴτιοι, ὡς ὑπο-
κείμενα τῶν ἡμετέρων διανοημάτων. Άλλ’ ἐν τῷ μεταξὺ τῆς
κινήσεως ἐνδέχεται ἡ χεὶρ ἡμῶν νὰ κτυπήσῃ ἡ καὶ νὰ ἐγγίξῃ
λείον τι ἀντικείμενον, τότε τὸ εὐάρεστον ἡ μυσαρέζον αἰσθῆμα, τὸ
όποιον διατίθησιν ἡμᾶς, δὲν παράγεται ἐξ ἡμῶν αὐτῶν καὶ δὲν
δυνάμεθα ἀμάρα διεγερθὲν νὰ ἀπακριούσωμεν· τοῦτο δητέον καὶ περὶ^{τῶν} εἰς τὰ ἄλλα αἰσθητήρια ἐξωτερικῶν προσβολῶν καὶ περὶ τῶν
εἰς τὸ ἡμέτερον κνεύμα παρισαμένων στοχασμῶν, δὲν εἰμεῖται δῆλο.
κύριοι νὰ μὴ αἰσθανθῶμεν τὰς ἐντυπώσεις τῶν ἀντικειμένων ἡ
τῶν στοχασμῶν· ἐπειδὴ ἐν ᾧ ἐν ἡμῖν ἡ διάνοια σταχάλεται, καὶ
ἡ ἡμέτερος ζωῆδος ὄργανοιμός παθίνεται, ἔχομεν τὴν ἀμέσων
φυσιόδησιν τοῦ ὅτι αἰσθανόμεθα καὶ στοχαζόμεθα. Τῇ ἐκαγωγικῇ
πίστει ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς ἴδεας, τῆς αἰ-
σθητικῆς καὶ τῆς διανοητικῆς δυνάμεως, καὶ τῆς συνεχείας ἐτε-
τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, ὅταν πάντη ἐνεργοῦσα εἰς ἡμᾶς. Η αἰσθητι-
κότης καὶ ἡ διάνοια, καθὸ αἴτιες καὶ δονάμεις, ὑποκλέπτονται
εἰς τὸ πνεύμα· ἡμῶν καὶ φαινοῦνται εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν προϊόν-
των αὐτῶν. Εἴν τῇ ἐνεργείᾳ τῆς θελήσεως, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀμέσου
ἀψεως, καὶ ἐκ τῆς αὐτῆς εὐθείας καὶ ἐπαγωγικῆς ἀντιλήψεως ἐν-
νοῦμεν καὶ τὸ φαινόμενον καὶ τὴν αἴτιαν αὐτοῦ, καὶ τὴν δύνα-
μιν καὶ τὸ προϊόν καὶ τὴν πρᾶξιν καὶ τὴν ἀρχὴν, ἐξ ἣς ἀπορρέει.
Τί ἄλλο συμβαίνει; Οταν θελωμεν νὰ κινήσωμεν τὴν χεῖρα οὐχὶ
μόνον ἐξεύρομεν τὴν αἴτιαν τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως, καθ’ ἡν
στιγμὴν ποιοῦμεν ταύτην, καὶ τῆς πράξεως, ἐν δτῳ ἐπιτελοῦμεν
ταύτην, ἄλλ’ ἀκόμη, καὶ πρὸν ἡ θελήσωμεν καὶ πράξιωμεν αὐτὴν,
ἔγνωριζομεν ὅτι εἰχομεν τὴν ἴκανότητα νὰ ἀποφασίσωμεν καὶ νὲ
διενεργήσωμεν τὴν πρᾶξιν· πρὸς τούτοις μετὰ τὴν πρᾶξιν, ἐν ᾧ
τὴρεμοῦμεν, γινώσκομεν ὅτι εἴμεσθα ἴκανοι νὰ θέλωμεν τὸ αὐτὸ-
πρᾶγμα ὄτακτις ἀν ἀρέσκη πρὸς ἡμᾶς. Άρα ἀνεξαρτήτως πάστις
πρέπει καὶ παντὸς δικαιιόου τῆς ἐλευθέρας ἐν ἡμῖν δυνάμεως;

Ξενόρομεν ὅτι εἴμεθα αἰτία καὶ ικανότης ἵνα λάβωμεν πᾶν εἶδος ἀποφάσεως. Αὐτὴν δύναμις καλεῖται θέλησις, βουλητικὴ δύναμις. Ήμεῖς καὶ ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς ἀδρανείᾳ καὶ ἐν τῇ ἐναγωνίᾳ ἐνεργείᾳ ἔχομεν διαρκῆ συνειδῆσιν αὐτῆς, καθὸ δυνάμεις; καὶ κατανοοῦμεν αὐτὴν καὶ πρὸ τῆς ἐνεργείας καὶ μετὰ τὴν ἐνέργειαν.

§ 2. Οὐσιώδης χαρακτὴρ τῆς θελήσεως ὑφίσταται εἰς τὴν ἀμεσον ἐσωτερικὴν τῆς ιδίας προσωπικότητος ἐποψίαν. Όταν ἐνεργῶμεν ἐλευθέρως, δηλοὶ διτοις ἐνεργοῦμεν μετὰ τῆς συνειδήσεως οὐ μόνον τῆς παρούσης ἀλλὰ καὶ τῆς προϋπαρχούσης πρὸ τοῦ ἔργου, περὶ τοῦ διτοις ἔχομεν τὴν δύναμιν νὰ παραγάγωμεν ταύτην. Η ἔκεινη τὴν πρᾶξιν. Όθεν πρᾶξις ἐλευθέρα εἶναι αὐτόχρημα ἔκεινη, εἰς τὴν ὅποιαν καὶ προηγήθη ἡ συνειδῆσις καὶ συνώδευσεν αὐτήν. Λέγομεν δὲ τὴν θέλησιν ἐλευθέραν, καθὸ δύναμιν ἔχουσαν συνειδῆσιν ἔσατῆς καὶ εὐθείαν καὶ ἀνεξαρτήτως τῶν ἔσατῆς ἀποτελεσμάτων καὶ ἐνεργειῶν· Η ἐλευθερία εἶναι ὁ ἀναγκαῖος ὅρος καὶ ὁ ἀποχρῶν λόγος τῆς θελήσεως, αὐτὴν συναπαρτίζει τὸ πρότωπον, τὸν ἀνθρώπον. Αντιπαραβάλλοντες τὴν θέλησιν πρὸς ἄλλας δυνάμεις, πρὸς τὴν αἰσθησιν ἢ τὴν ἀντίληψιν, ἀναγνωρίζομεν διτοις αἰσθησιν δύναμεις προϋποθέτουσιν αἰτίαν, τὰ φαινόμενα τούτων εἴτε αἰσθήματα εἴτε διανοήματα γεννῶνται ἀνεξαρτήτως τῆς ἡμετέρας ἀποφάσεως, δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι νὰ μὴ αἰσθανθῶμεν ή νὰ μὴ ἀντιληφθῶμεν, δὲν εἴμεθα κύριοι νὰ συμβῶσιν ή νὰ μὴ συμβῶσιν αὐτὰ τὰ φυχολογικὰ φαινόμενα· πρέπει νὰ ὑποστῶμεν ταῦτα καὶ ἀκοντες, δὲν πικοῦμεν ἡμεῖς αὐτά· ἐξ ἐνάντιας ὅμως ἵνα θέλωμεν πρέπει νὰ ἡμεθα ἐλεύθεροι, ἀνευ τῆς ἐλευθερίας δὲν ἐνθεῖται ἡ θέλησις. Ίνα πράξια μέν τι, ἐπάναγκες νὰ ἀποφασίσωμεν, νὰ θελήσωμεν ἐλεύθερως, πρέπει ἐν ἄλλοις νὰ θέλωμεν διπλαῖς συμπράξῃ ἡ ἡμετέρα οὐσία, τὸ ἡμέτερον ἐγώ. Συμπεραίνομεν λοιπὸν διτοις ἐν ὧ ὁ ὄργανισμός φθείρεται καὶ παρέρχεται, ἡ διάνοια αὐξάνει η ἐλαττοῦται, αἱ ὄρεξεις καὶ αἱ κλίσεις ἀλλιοῦνται κατὰ τὴν ἡλικίαν, η θέλησις τάναταλιν εἶναι μόνιμος, δὲν ἔξαντλεῖται, δὲν ἔχει βαθμοὺς, καὶ ἐν ὑγείᾳ καὶ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν παραλύσει ὑπάρχει η αὐτὴ, ἵση, ἀναφαίρετος, ἄπειρος, ὑπὸ οὐδεμιᾶς ἔξωτερης δυνάμεως κωλυομένη ἵνα μὴ θέλῃ, η θέλησις ἀποτελεῖ τὴν προσωπικὴν ἡμῶν δύναμιν, τὴν

ἐνότητά, τὴν ταῦτην τοι, τὸ αὐτούσιον ἡμῖν ἀπὸ τῆς γεννῆσεως ἄχρι τοῦ θανάτου. Ή δέληστις ἔξαστει τὸ ἐαυτῆς κράτος εἰς τὰ ὄργανα τοῦ σώματος, δὲν ὑπείκει εἰς τὸν τόμον τοῦ ἐνύλου κόσμου, ποιεῖ τὴν κίνησιν αὐτῆς κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν καθά προαιρεῖται, ὡς οὐδὲν κοινὸν ἔχουσα μετὰ τῆς ὑλῆς διόλου.

§ 3. Καθὼς ἡ ἐλευθερία είναι: ὁ ἀναγκαῖος ὅρος τῆς θελήσεως, οὗτω καὶ ἡ διάνοια είναι ὁ ὅρος τῆς ἐλευθερίας, διότι δὲν δίδεται ἐλευθέρα πρᾶξις χωρὶς νὰ πηγάσῃ ἐκ διαθούλευσεως καὶ σκύψεως. Ή στάθμιστις ὅμως καὶ ἡ ἀντίληψις τῶν αἰτίων καὶ τῆς σχετικῆς τούτων ἀξίας δὲν ἀποτρέπει τὸν ἄνθρωπον τοῦ νὰ παραβιάζῃ τὰ ἐαυτοῦ καθήκοντα, καὶ τοι γινώσκει σαφῶς τὸ ἀνδιάφερον αὐτοῦ καὶ τὴν ἱερότητα τοῦ ἀθετουμένου ἡθικοῦ νόμου. Τούτου ἔνεκα μεγαλυτέρα ἡ ἀναθετικότης καὶ ἐνοχὴ εἰς τὸν πράττοντα δὲν ἐπιβάλλεται ποινὴ εἰς μόνον τὸν βεβλαμμένας ἔχοντα τὰς φρένας καὶ μὴ διακρίνοντα τὸ δίκαιον καὶ ἀδίκον, τὸ ἀληθές καὶ ψευδές. Τὸ αὐτεξούσιον ἀφορᾶ τὴν ἐλευθεραν δύναμιν τοῦ ποιῆσαι ἡ μὴ ποιῆσαι πρᾶξιν τινὰ έθελουντίως καὶ ἀκαλύτως, ἐν πλήρει γνώσει καὶ βουλήσει τῆς ψυχῆς. Απ' ἐναντίου, ἡ ἐνεργότητης τοῦ πνεύματος, ἡ κίνησις τῶν νεύρων καὶ τῶν μυώνων, ἡ πέψις τοῦ στομάχου, ἡ κυκλοφορία τοῦ αἷματος καὶ τὰ παραπλήσια δὲν ἔχουσι τι κοινὸν μετὰ τοῦ αὐτεξούσιου. Ἐν ἀλλοις ἡ ἐσωτερικὴ δύναμις, ἡ ἐνεργός, ἡ ἀνεξάρτητος καὶ μὴ βιαζαμένη νὰ παραγάγῃ τὰς πράξεις ὑπὸ οὐδενὸς ἐσωτερικοῦ ἡ ἐξωτερικοῦ καταναγκασμοῦ, είναι ἡ ἐλευθέρα θέλησις, ἣ τις ἀποκαθιστᾷ τὸν ἄνθρωπον δι' αὐτοῦ κινητὸν, ὡς ἐλεγενὸς Θαλῆς. Μετὰ τὴν διάσκεψιν τῆς διανοίας, ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως διαμένει αὐτόνομος καὶ αὐτοκίνητος δύναμις, διαθέτουσα τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα εἰς τὸ πρᾶξαι εἴτε συμφώνως πρὸς τὸν λόγον καὶ τὴν συνειδήσιν εἴτε καὶ ἐναντίον τῶν ὑπαγορεύσεων αὐτῶν. Τοσοῦτον ἐκνικᾷ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, ώστε εἰ καὶ ἀποπλίζεται ἐκ τῶν μέσων τοῦ ἔκτελειν, οὐχ ἡ τον διατελεῖ θέλουσα ἔκεινο τὸ ὅποιον θέλει, οὐδὲν κώλυμα στενοχωρεῖ αὐτὴν, οὐδεμία τυραννία καταφθάνει αὐτήν· αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς είναι ἀμετάκλητοι καὶ ἀνεφεσίβλητοι, διότι ὑπάρχει ἀνεπηρέαστος ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς δικαστηρίῳ καὶ ἀπαραβίαστος· Ἐν εἰρκτῇ καὶ ἐν ὑπαίθρῳ θέλει ὅ,τι θέλει, πράττει κατ' ἄρέτ

Φέκιαν τὸ ἐλάττωμα οὐ τὴν ἀρέτην, κηρυττομένην ἀλώδος, οὐ ἐνοχός
νέος πρὸς τὸν σκοπὸν, τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὴν πρᾶξιν. Διαστέλλε-
ται δὲ οὐ ἐλευθερία τοῦ θέλειν ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐκτελεῖν
διότι καὶ τοι οὐ ἐλευθερία τῆς θελήσεως εἴναι ἀπότητος καὶ ἀκα-
τάβλητος, οἱ φυσικοί, οὐδικοί καὶ πολιτικοί νόμοι, οὐ καταδυνα-
στεία, οὐ βία καὶ αἱ ἀσθένειαι ἀνάβαλλουσι καὶ ἀρπαζούσιν ἀφ'
ἡμέν πολλάκις τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐκτελέσιος, καθὼς αἱ αὐταὶ
φυσικαὶ καὶ οὐδικαὶ αἰτίαι ἀναχαίτιζουσι πρὸς ὥραν τὸν στρασιο-
ρισμὸν τῶν διανοητικῶν δυνάμεων. Ή ἐλευθερία λοιπὸν τῆς προ-
νωπικῆς θελήσεως, τῶν ἐκουσίων προσδιφεσμῶν, τῆς ἐκδογῆς,
τῆς προτικήσεως καὶ τῆς ἀποφάσεως, καὶ οὐ ἐλευθερία τοῦ μα-
χεσθαι καὶ ὑπερισχύειν τῶν πεθῶν, πρέπει νὰ ἐπανιλουθῆται καὶ
ὑπὸ τῆς ἐκτελέσεως τῆς πράξεως οὐ ἐκτέλεσις κατορθεῖται τῇ
συνεργείᾳ τῶν νοερῶν καὶ ὄργανικῶν δυνάμεων.

§ 4. Ο Κονδιλλάχης διὰ τῆς ταύτισεως τῆς ἐλευθερίας θελή-
σεως μετὰ τῆς ἐπιθυμίας, οἱ Λειβνίτιος διὰ τοῦ συστήματος τοῦ
προσδιορισμοῦ, οἱ Οβένετος καὶ οἱ Ἐλέβετος διὰ τῆς συγχύτας
τῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως μετὰ τῆς ἀπουσίας, τῶν καλυκά-
των, οἱ ὄπαδαι τῆς σχολῆς τῆς εἰμαρμένης οὐ τῶν μοιροδόξων,
καὶ οἱ προτείνοντες τὴν ιδίοσυγχρασίαν, τὰς ἔξεις καὶ τὰ πάθη
τῶν ἀνθρώπων, ἐπὶ δὲ καὶ οἱ ισχυριζόμενοι ἀσυμβίβαστον τὰν
πρόγρων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἐλευθερὸν προσδιορισμὸν τῶν τοῦ
ἀνθρώπου πράξεων, ἀπαντεῖς ἐκυμάνθησαν εἰς τὰς θεωρίας εὐ-
τῶν, παρεκκλίναντες παντάπαις τῆς ἀληθείας τῶν γεγονότων.
Ἴκα ὑποστηρίζωμεν τὰ ημέτερα ἐπιχειρήματα, ἀρκεῖ νὰ ἀναπον-
λήσωμεν εἰς τὸν νοῦν ἡμῶν ὅτι αἱ ημέτεραι γνώσεις ἐπιμαρτυ-
ροῦνται οὐ δι' ἀμέσου ἐνοράσεως καὶ τῆς συνειδήσεως, τῆς ἐνερ-
γείας καὶ παρατηρήσεως, οὐ διὰ συλλογισμοῦ, οὐ ἐπὶ τέλους οὐ
τῆς μαρτυρίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Τουτέστιν ἔχομεν τὴν
μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων, τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου· ισχύει
τὰ μέγιστα οὐ διὰ τῆς ἐπαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς συλλογισμὸς ἐν
τῇ ἐπικρατείᾳ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν γεγονότων καὶ
τῶν ἀπολύτων ἀληθειῶν καὶ οὐ τῶν ἄλλων περάδοστις καὶ διδα-
σκαλία περὶ τῶν ῥυθμειῶν ἀληθειῶν· ἐκ τῶν τριῶν τούτων πη-
γῶν προκύπτουσιν αἱ ιδέαι. Διὰ τῶν αὐτῶν μέσων πληροφορού-
μενα ὅτι εἶμεθα ἐλεύθεροι. Καθ' θν τρόπον γινώσκομεν ὅτι δια-
νοούμεθα, κρίνομεν, πάσχομεν, συλλογιζόμεθα, κατὰ τὸν αὐτὸν

ἔξεύρομεν ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι· ἡτοι διὰ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐσωτερικῆς συναισθήσεως αἰσθανόμεθα ἐν τῷ βάθει τῆς ἡμετέρας οὐσίας τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν κινουμένην, τὴν παρουσίαν αὐτῆς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ψυχῇ βλέπομεν διὰ τῶν ὄφθαλμῶν τοῦ πνεύματος. Αἱ ἡθικαὶ ἰδέαι, ἡ τοῦ νόμου, τοῦ καθήκοντος, τῆς ὑποχρεώσεως, τῆς ἐπιδοκιμασίας καὶ ἀποδοκιμασίας, τοῦ ἐπαίνου, τοῦ ψόγου, τοῦ θαυμασμοῦ, τῆς ἡθικῆς ἱκανοποίησεως, τῆς λύπης, τῆς αἰσχύνης καὶ τῆς μεταμελείας, δὲν ἡθελον σημαίνει τίποτε δι' ἡμάς, ἐὰν μὴ ἐμεοὐλάβει ἡ γνῶσις τῆς ἐλευθερίας. Πράττομεν τὴν δεῖνα ἡ δεῖνα πρᾶξιν, καὶ αἰσθανόμεθα ἐσωτερικῶς χαρὰν ἡ λύπην ζωηρὰν καὶ μεταμέλειαν, ἐπειδὴ ὁμολογοῦμεν τὴν ἐνδόμυχον ὁμολογίαν διτετράξαμεν, ἐν φῇ ἡδύναμεθαν μὴ πράξωμεν, καὶ οὐδεὶς ἔβιασεν ἡμᾶς ἐξωτερικῶς. Ζῶντες ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν νόμων, οἵτινες διακελεύουσι καὶ διατάττουσιν, ἀπαγορεύουσι καὶ ἐμποδίζουσι τι, ἐλευθέρως ὑπακούομεν ἡ παρακούομεν τούτους· τὰ λοιπὰ ὄργανικὰ καὶ ἀνόργανα δύντα τάναπαλιν δὲν ἔχουσιν ἐλευθερίαν νὰ ὑπείκωσιν ἡ μὴ εἰς τὸς νόμους τῆς φύσεως αὐτῶν. Οἱ Λεωνίδας μετὰ τῶν τριακοσίων αὐτοῦ ἐλευθέρως ἡθελησεν ὑπὲρ τῆς πατρίδος τὸν ἔνδοξον θάνατον, οἱ θεῖοι Ἀπόστολοι καὶ οἱ ἄγιοι Μάρτυρες ἐλευθέρως προείλοντο τὸν ὑπὲρ τοῦ θεανθρώπου Σωτῆρος θάνατον. Η ὁμόθυμος μαρτυρία πάντων τῶν λαῶν ἐπιβεβαίοι τὴν διπλῆν αἰθεντίαν τῆς τε συνειδήσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ. Τῷ ὅντι πάντες οἱ λαοί, ἀρχαῖοι καὶ νεοί, παρεδέχθησαν τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἐν ἥ βραβεύονταις οἱ ἀγαθοὶ καὶ τιμωροῦνται οἱ κακοὶ, καὶ ἀνεγνώρισαν τὴν ἀνάγκην τῶν δικαστηρίων ἐν τῇ πολιτείᾳ εἰς καταδίκην τοῦ πταιστοῦ καὶ ἀπόλυσιν τοῦ ἀθώου, διότι ἔθεωρησαν τὸν ἄνθρωπον πεπροικισμένον, ἐκτὸς τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς διανοίας, τὸ αὐτεξήνσιον, τὴν ἐλευθέραν θέλησιν. Οἱ ἄνθρωπος ἄρα εὑρίσκει ἐν τῇ ἐαυτοῦ ψυχῇ τὴν ἐλευθερίαν. Η λεγομένη ἀστυκή, πολιτείκη, θρησκευτικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς ἐρεύνης ἐλευθερία εἶναι κλάδοι τοῦ αὐτοῦ στελέχους, τῆς θεμελιώδους, αὐτοκινήτου, αὐτεξουσίου καὶ αὐτοσυνειδήτου ἐλευθερίας ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Θεωρία τῆς ψυχῆς, φύσις αὐτῆς καὶ ὑπεροχὴ τοῦ
ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ.

§ 1. Τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα ἀναφέρονται εἰς δυνάμεις, αὐταις δὲ συνενοῦνται εἰς ὃν κινοῦν, διευθύνον καὶ χρησιμεύμενον ταύτας. Τοῦτο τὸ ὃν καλεῖται ψυχὴ, πνεῦμα, ἐγώ. Μόνος ὁ ἑστερημένος πνεύματος ἡθελεν ἀμρισθῆτει τὴν ὑπαρξίαν τοῦ διανοούμενου ἐν ἡμῖν ὅντος, τοῦ αἰσθανομένου, συνειδότος, θέλοντος καὶ ἐνεργοῦντος τοιαῦτα τεράστια, ὅπερ είκονίζει τὴν πραγματεύ-
χὴν εἰκόνα τοῦ πανσόφου Θεοῦ. Ἰνα δὲ ἀποδείξωμεν τὴν ἑσωτε-
ρικὴν τῆς ψυχῆς φύσιν, προτάττομεν τὰ ἔξης. Οἰουδήποτε ὅντος
ἢ φύσις ἀποκαλύπτεται ἀφ' ἑαυτῆς εἰς τὰ ἔκτος διὰ τῆς ἔκτυ-
λιξεώς καὶ ἐκδηλώσεως τῶν ἴδιοτήτων, τῶν δυνάμεων καὶ ἴκα-
νοτήτων αὐτῆς, διὰ τῆς διατρανώσεως καὶ ἀντανακλάσεως τῆς
ἑαυτῆς οὐσίας· διότι ἔκαστον ὃν είναι ἀναγκαίως ὁμογενὲς πρὸς
τοὺς τρόπους αὐτοῦ. Οὕταν τὸ ὃν φανερόνη τὴν ὑπαρξίαν καὶ τὴν
ζῶην αὐτοῦ δι' ἴδιοτήτων ἀποκλειστικῶς ὑλικῶν, λέγομεν διε
είναι ὑλικὸν κατὰ τὴν οὐσίαν· διε ἐκδηλοῦται δι' ἀύλων ἴδιο-
τήτων, πρέπει εξ ἀπαντος νὰ είπωμεν διε τὸ τοιοῦτον ὃν είναι
πνεῦμα. ψυχὴ. Εάν δὲ συνάμα διὰ δυνάμεων ὑλικῶν καὶ ἀύλων
ἀποκαλύπτηται, τότε τὸ ὃν συνενόει ἐν ἑαυτῷ διπλῆν φύσιν,
ἐστὶ ψυχὴ καὶ σῶμα ἐνταῦτῷ. Τῇ διάδουχίᾳ τῶν ἀρχῶν τούτων
λύεται τὸ πρόβλημα τοῦ ἐν ἡμῖν διανοούμενου, θέλοντος καὶ αἰ-
σθανομένου ὅντος. Τούτου τεθέντος, τὸ ζήτημα καταντᾷ εἰς τὸ
γὰ μάθωμεν ἀν ἔχωμεν δυνάμεις καὶ ἴδιοτητας ὑλικὰς ἢ ἀύλους,
ἢ ἀν ἐν αὐτῷ συναπαντῶντας ἀλλήλαις ἐν ἡμῖν. Είναι γεγονός
ἀναμφίλεκτον διε ἐνυπάρχουσιν ἐν ἡμῖν δυνάμεις ὀργανικαὶ καὶ
ὑλικαὶ, οἷαι ἡ ἀναπνευστικὴ, ἡ θρεπτικὴ, ἡ κινητικὴ, ἴδιοτητες
σωματικαὶ, οἷαι ἡ ἔκτασις, τὸ μῆκος, τὸ πλάτος, τὸ βάθος· διε
παρὰ ταύτας καὶ τὰς παραπλησίας, κοινὰς καὶ εἰς τὰ ἄλογα ζῶα,
ἔχομεν δυνάμεις ἀνοργάνους, ἀκαταλήπτους εἰς τὰς αἰσθήσεις,
ἀοράτους, ἀψήλαφήτους, δηλ. διανοητικὰς, ἡθικὰς καὶ πνευμα-
τικὰς, οἷαι ἡ διάνοια, ἡ θέλησις καὶ τὸ αἰσθημα. ἐν φ τοὺς μυ-
ῶνας, τὰ λυμφατικὰ ἀγγεῖα, τὰς φλέβας, τὰς ἀρτηρίας, τὰ νεῦρα,
τὰς σάρκας καὶ τὰ ὄστεα δυνάμεθα νὰ ἀνατέμωμεν καὶ θεραύ-

τωμέν, ὀδυνατοῦμεν νὰ πράξωμεν τὸ αὐτὸ τίς τὴν ἰδέαν, εἰς τὴν ἐνόρασιν, εἰς τὸ αἰσθῆμα τῆς χαρᾶς ή τῆς λύπης, τῆς ἀγάστης ή τοῦ μίσους· τὴν μὲν ὅλην ζυγκόμεν, μετροῦμεν καὶ διαιροῦμεν, τὴν δὲ ἀντέλημν, τὴν ἐποψίαν, τὸ ἐννόημα, τὴν χρίσιν καὶ τὴν γνῶσιν τούγαντίον· ὡς πρὸς αὐτὰ δὲν ὑπάρχουσι μηχανικές, ζύγη καὶ σταθμά. Τοῦτο ἐνεργῶς μαρτυρεῖ τὴν ἀὐλίαν τῶν διανοηράτων, τῶν ἰδεῶν, τῶν θελήσεων, βοσλημάτων καὶ τῶν ἡμετέρων αἰσθημάτων, καὶ τὸ ἐν ἡμέν ἄλλον ὅν, τὸ αἰσθανόμενον, σκεπτόμενον, καὶ βουλόμενον. Εἰς τῆς ἐμβριθοῦς σπουδῆς τῶν ἰδιωμάτων καὶ τῶν ἀλλών τοῦ ἐγώ προισθτῶν μανθάγομεν ὅτι ὑπεστέρα ψυχὴ εἶναι πάντοτε ἐνεργός, ἐν ᾧ ἡ ὅλη ἀδρανής ὅτι ἡ θέλησις παράγει τὴν κίνησιν καὶ διδει ὀθησιν εἰς πάντα τὰ δργανα· δὲτι εἶναι ἐλευθέρα καθὸ οὐχ ὑπακούουσα εἰμὴ εἰς τὰς ὁδίας ἐμπνεύσεις, ἡ δὲ ὅλη καὶ τὰ ἄτομα καὶ τὰ μόρια αὐτῆς ἐξ ἐναντίας τυφλῶς ὑπεκούουσιν εἰς τὰς ἐντυπωθείσας αὐτῇ ὡθήσεις καὶ διευθύνσεις. Ή ψυχὴ εἶναι γόνιμος εἰς ἰδέας, μνημονεύει, χρίνει, συλλογίζεται, παρασάλλει, πιστεύει, ἐλπίζει, ἀγαπᾷ, πράττει τὸ ἀγαθὸν, τὸ κακὸν, ἔξιλεόνει τὰ ἐαυτῆς ἀμαρτήματα, καθαρίζει τὰς τὴν διὰ τῆς μεταμελείας καὶ τῆς ὑπερφυσικῆς ἀρχῆς, ης ἐξιν ἐπιδεκτικῆς τοιαύτας ἐργασίας καὶ ἰδιότητας οὐδόλως ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς ὅλικαις οὐσίαις. Τὰ σώματα γεννῶνται συνεπείᾳ τοῦ συνδιασμοῦ τῶν ὄμοιειδῶν καὶ ἐπερογενῶν στοιχείων τῆς ὅλης, καὶ συγχροτοῦνται ἐκ μερῶν, καὶ ταῦτα ἐξ ἄλλων μικροτέρων ἐπ' ἀπειρον, ἐν οἷς πάντοτε ἡ ἀνάλυσις ἀναδεικνύει ὅλην καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ή ψυχὴ διὰ τῶν ἐαυτῆς ἐμπνεύσεων καὶ διδαγμάτων παράγει γλώσσας, ἐπιστήμας, θεσμοθεσίες, τέχνας, αὐτὴ συνιστᾷ τὸν ἀνθρώπον, τὰ ἔθνη, τοὺς λαοὺς, τὴν ἀνθρωπότητα ὄλοκληρον. Διὰ τῆς ἔξετάσεως τοῦ τε ὅλικου κόσμου καὶ τοῦ ἀύλου ἐμάθομεν τὴν ἐπ' ἀπειρον διαιρετότητα τῆς ὅλης. Ή εἰς ἐναντίας δὲ ἐν τῇ διανοίᾳ, τῇ θελήσει καὶ τῷ αἰσθήματι δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε μόρια, οὔτε ἄτομα, οὔτε στοιχεία, οὔτε μικρὰ ή μεγάλα μέρη· ἔκει εδρίσκομεν μόνον τὸ ἀπλοῦν καὶ τὸ ἀδιαιρέτον, τοὺς χαρακτῆρας τῆς ψυχῆς, κοινῆς ἀρχῆς αὐτῶν· τὰ σώματά εἰσι συνθέσεις καὶ ἀθροίσματα μερῶν ἀπολλυμένων καὶ καταστρεφαμένων τῇ διαλύσει τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν συνετέθησαν, ή δὲ ψυχὴ καθὸ ὄλιος εἶναι ἀμερής, ἀδιαιρέτος, μία, ἀπλῆ, ἐπομένως ἀπρόσιτος εἰς τὴν φθοράν. Ή ἴδεα, προϊὸν τῆς ψυχῆς, δὲν εἶναι

Σλη, δέν ἔχει χρῶμα καὶ βάρος, ὡσαύτως καὶ τὰ λοιπὰ ἔσωτερικὰ φαινόμενα.

§ 2. Τὸ ἡμέτερον σῶμα καθ' ἔκαστην ἀπογυμνοῦται τινῶν ἐκ τῶν ἐαυτοῦ στοιχείων, ἵνε λάθη νέα· ἡ φυσικὴ ἡμῶν ζωὴ εἶναι μετασχηματισμὸς ἀκατάπαυστος, ἀναγέννησις παντοτερνή, ζωὴκὴ παλιγγενεσία. Ἀντιστρόφως ἡ ψυχὴ ἡμῶν ζῆται ἀνελλαίωτος, διατελεῖ ἡ αὐτὴ ἐν τῇ οὐσιώδει βάσει, ὑπάρχει ἡ αὐτὴ εἰς τὰς ἐπιπολαίους καὶ διαβατικὰς τροποποιίσεις· ὅ,τι ἡμεδαί ὡς ἀτομον ἐν τῇ νηπιότητι, τῇ νεοτητὶ καὶ τῇ ὡρίῳ· ἡλικίᾳ, εἰμεδαί καὶ στήμερον· ἔχομεν βεβαιότητα τῶν νοερῶν γεγονότων καὶ τῶν συμβάντων ἡμῖν, καὶ κατέχομεν ἐν τῷ βιθεῖ τῆς διανοίας τὰς σχετικὰς γνώσεις, εἰμεδαί ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐγώ ἀπὸ γεννήσεως ἕχρι θανάτου, καθὰ μαρτυροῦσιν ἡ συνείδησις καὶ ἡ μνήμη. Τὸ ἐν ἡμῖν ισχυρότατον δν, ἡ ψυχὴ, κινεῖ καὶ διενθύνει τὸ σῶμα, καὶ ἐπαγρυπνεῖ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτοῦ. Η ψυχὴ εἶναι διασκηριμένη καὶ διάφορος τοῦ σώματος οὐσιωδός, εἶναι δύναμις συνειδύδια ἔσωτῆν, κινουμένη δι' ὕδιας ἐνεργείας, ἀρχὴ ἀπόλυτος καὶ αὐτεξούσιος τῶν κινημάτων ἔσωτῆς, ὑπεύθυνος καὶ ὑπόλογος τῶν ἔσωτῆς πράξεων, ποιητικὴ αἰτία τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, τῆς μομφῆς καὶ τοῦ ἐπαίνου, ἐνότης ἀπλῆ, μονάς ἀδιαιρέτος, δύναμις νοητικὴ καὶ λογικὴ, οὐσία αὐθύπαρχτος καὶ ἀνεξάντλητος, ὃν γόνιμον, ἐφευρετικὸν, δημιουργικὸν, ἐλεύθερον, αὐτόνομογ, ἀγενάρπητον, εἰς μόνον ἔσωτὸ ὑπακούον, ἐστία εἰς ἡς ἀνακάμπτει ἡ ἐπιστήμη, ἡ δικαιοσύνη, δ ἡρωϊσμός. Τὸ σῶμα ζῆται τῆς εἰσάξεως ἀπόμων τινῶν εἰς τὴν ζωὴκὴν οἰκουμενίαν, χανενομένων διὰ τοῦ στομάχου, μετατρεπομένων εἰς χυμόν, ὑστερον εἰς χυλὸν καὶ κατόπιν εἰς αἷμα, τὴν βοῶδη ὅλην τῶν δργάνων, διαχυνομένην διὰ τῶν ἀρτηριακῶν ἀγγείων εἰς ἀπαντα τὰ μέρη τοῦ σώματος, καὶ διαγέμουσαν εἰς ἔκαστον δργενον τὸ μέρος τῆς τροφῆς καὶ τῶν νέων μορίων. Μ τροφὴ καὶ ἡ ἀφομοίωσις ὑποβοηθουμένη διὰ τοῦ νόμου τῆς φθορᾶς, ἰσορροποῦντος τοῦ τῆς ἀφομοιώσεως, ὀρκοῦσι κατὰ τοὺς φυσιολόγους εἰς τοῦ σώματος τὴν συντήρησιν. Η ψυχὴ ζῆται αἰωνίας κατ' ὑδειγενῆ τρόπον, ἀκμάζει πάντοτε διὰ τῆς καλλιεργείας τῆς διανοίας, τῆς θελήσεως καὶ τῆς αἰσθητικότητος, χρήζει λογικῆς καὶ θεωρητικῆς, δεῖται φωτὸς ἀύλου. Η ψυχὴ ζῆται πνευματικῶς οὐχὲ διὰ τῆς φυσιολογικῆς ἀφομοιώσεως ἀλλὰ διὰ τῆς ψυχολογικῆς, διὰ

τῆς ἀπορρόφησεως τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἐνσαρκώσεως τῆς ἀρετῆς, ἡταν διὰ τῆς ἀφομοιώσεως τῆς ἀληθείας. Ή ἴσχὺς τῆς ὀργανικῆς ζωῆς ἀποτελεῖται ἐκ τῆς ἀκερατότητος τῶν ὄργανων, ἐκ τῆς κιόνιας συμμορφώσεως αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς κανονικότητος τῶν τελετῶν αὐτῶν. Ή ἴσχὺς τῆς ψυχολογικῆς ζωῆς ἀπαρτίζεται ἐκ τῆς ἀληθείας, τῆς εύρυτητος, τῆς ποικιλίας καὶ τῆς βασικότητας τῶν ὥσθιαν, ἐκ τοῦ ὑψους, τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς εὐτυγενείας τῶν αἰσθημάτων, ἐκ τῆς ἐνεργείας, τοῦ ζήλου καὶ τῆς θρησκείας τῆς θελήσεως εἰς τὸ ἀγαθόν.

§ 3. Ή ψυχὴ τουτέστιν ἡ ἀύλος ἀρχὴ τοῦ αἰσθάνεσθαι, διαγνοῖσθαι καὶ θέλειν κείται ἐκτὸς τῶν σωματικῶν ὄργανων, κρατεῖσθαι τὴν ἐμπορτής ἐνότητα κατὰ πάσας τὰς φθορὰς, ἀλλοιώσεις καὶ κολοβώσεις τοῦ σώματος, καὶ διὰ τοῦτο δύναμις ἀλλαθοῦς ἐνότητος, ἐντελοῦς ἀπλότητος καὶ ἀμεταβλήτου ταύτοτητος ὑπάρχει. Ή εὑθεῖα καὶ ἐνθύμησις μαρτυρία τῆς συνειδήσεως ἡμῶν ἐπὶ πάντα χρόνον πάρεστιν, ἵνα διεκδικήσῃ τὴν ἡμετέραν πρωταικήν ἐνότητα καὶ ταύτοτητα. Τὸ γεγανὸς τῆς μνήμης, οἱ ἐσωτερικοὶ ἔλεγχοι καὶ αἱ ποιναὶ τῶν παρελθόντων ἐγκλημάτων καὶ ἀμαρτημάτων ἥθελον εἰσθεῖ ἀνυπόστατα, ἀποτελεῖσθαι καὶ βάρβαρα, ἐὰν μὴ τοῦ ὁμοφρωποῦ κατὰ πᾶσαν βεβαιότητα καὶ αὐστηρότητα ὁ αὐτὸς πρὸς ἐαυτόν. Ή ταύτης καὶ ἡ ἐνότης χαρακτηρίζει τὴν πνευματότητα τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Ή ἐνότης τῶν ὄργανικῶν καὶ ἀνοργάνων σωμάτων καὶ τῶν ἀντικειμένων είναι ἐνότης κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀλλάττουσα καὶ συνεχῶς μεταβαλλομένη, ὑλικῆς συνθέσεως ἐνότης, ὑποκειμένη εἰς συνεχεῖς ἀναγεύσεις καθ' ὁλοκληρίαν, εἰναι διαδοχὴ ὄντων, ἀτινα ὁ χρόνος, ἡ ἀτμοσφαίρα, αἱ μηχανικαὶ καὶ χημικαὶ δυνάμεις καὶ διάφορα αἴτια ἐξαφανίζουσι καὶ μετατρέπουσιν, ἡ δὲ ἐνότης τῆς ψυχῆς είναι ἡ ὑποστατικὴ καὶ ἀληθὴ ἐνότης. Ή ἀνεξαρτησία τῆς ψυχῆς καὶ ἡ ὑπερροχὴ τῆς φύσεως αὐτῆς ἀριδόλως κεραφαίνεται ἐν τῇ πάλη τῶν πειθῶν καὶ τῶν σωματικῶν ὄρεξεων, ὡν κυριεύει. Ή ψυχὴ ὑπερβάνω τῆς πληθύνος τῶν ἐνδεχομένων καὶ μεταβλητῶν ὄντων ἐννοεῖ ἄντας ἀπόλυτον, ἀναλλοίωτον καὶ ἀτρεπτόν, ὑπερπηδᾶ τὰ ὅρα τούτου τοῦ κόσμου, ἀφίκειται ἀχρι τοῦ ὑπερτάτου λόγου. ἀπάντων τῶν πραγμάτων, καὶ δύναται να διατρανώσῃ τὴν φύσιν τῶν ὄντων. Ή ἡμετέρα ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τοῦ αναλοιώτου, τοῦ αἰωνίου, τοῦ ἀθργάτου καὶ τοῦ θείου οὐχὶ ἀλλα

αἰσθήσεων καὶ τοῦ σώματος, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑαυτῆς ἐνοράστεις καὶ ἐποκτείας, ἐν τῇ σιγῇ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῇ ἡρεμίᾳ τοῦ σώματος, τοῦ ἐπισκοτίζοντος μᾶλλον τὰς ἴδεας ἔκείνας. Δὲν δύναται τὸ σῶμα, τὸ πολυσύνθετον τοῦτο ὃν, νὰ καταλάβῃ τὸ ἀπλούν καὶ καθαρόν· τὸ μὴ ἔχον ἐνότητα δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ἐνότητα. Ἐν τῇ μεγάλῃ ποικιλίᾳ τῶν ἡμετέρων διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων καὶ ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν ἡμετέρων ἀποφάσεων, εἴτινες διηγεῖσθαι ἀλλάδουσι, παρατηροῦμεν ὅτι οὐδὲποτε ἐν ᾧ ναι ἡ ἀρχὴ τῶν μὲν, καὶ ἡ τάσις καὶ ὁ βαθμὸς τῶν δε, ἐνόντων τοῦτος ὡς εἰς κοινὸν κέντρον, ἔνθα ἔκτιμῶνται προσηκόντως αἱ ὁμοιότητες καὶ αἱ διαφοραὶ αὐτῶν. Τὸ δὲν, τὸ παραβάλλον τὰ διανοήματα καὶ τοὺς στοχασμοὺς, τὸ προτιμῶν τινα τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλαμβανόμενον τῶν διακριτικῶν χαρακτήρων αἰσθήματος καὶ διανοήματος, εἶναι τὸ ἡμέτερον ἀπλούστατον ἐγώ· ἐπειδὴ ἐὰν ὑποθέσωμεν πολλαπλοῦν καὶ σύνθετον δὲν, τότε τὸ ἐν μέρος αὐτοῦ δοκιμάζει τὸ αἰσθημα, καὶ τὸ ἄλλο ἀσχολεῖται εἰς τὸ διανόημα, ἐπομένως καὶ ἡ σύγχρισις καὶ ἡ συνένωσις τῶν ἀλλήλων κεχωρισμένων δύναται.

§ 4. Ἐκ τῆς ὄράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς ἀφῆς λαμβάνομεν πέντε εἰδη αἰσθήσεων· ταύτας διακρίνομεν ἀπ' ἀλλήλων, καὶ δὲν συγχέομεν τὰ χρώματα μετά τῶν ὄσμῶν καὶ τοὺς χυμοὺς μετά τῶν ἡχῶν· ἀντιλαμβανόμεθα αὐτῶν καὶ ἐνόνομεν ἐν τῷ κοινῷ κέντρῳ αὐτάς. Τὸ κοινὸν κέντρον δὲν εἶναι οὔτε ἡ ὄρασις, ἡ τὰ χρώματα δίδωσα, οὔτε ἡ ἀκοή, ἡ τοὺς ἡχοὺς μεταπέμπουσα, οὔτε ἡ γεύσις, ἡ τοὺς χυμοὺς διαβιβάζουσα, οὔτε ἡ ὀσφρησις, ἡ τὰς ὄσμας διοχετεύουσα, οὔτε ἡ ἀφή, ἡ περὶ τῶν σχημάτων πληροφοροῦσα. Όθεν αὐτὸ τὸ κέντρον ζητητέον οὐχὶ εἰς τὰς πέντε αἰσθήσεις ἀλλ' εἰς τὸ ἐγώ, τὸ βλέπον, τὸ ἀκούον, τὸ γευόμενον, τὸ ὀσφραινόμενον, τὸ ἀπτόμενον. Ἐχομεν πολλὰ ὄργανα αἰσθήσεων καὶ διαφόρους ἀντιλήψεις, ἀλλ' ἐν ἡμῖν ἐν μόνον ὑποκείμενον αἰσθάνεται καὶ ἀντιλαμβάνεται· δὲν ὑπάρχουσιν ἐν ἡμῖν πλείονα δυτα, τὸ μὲν βλέπον, τὸ δὲ ἀκούον, ἀλλο ὀσφραινόμενον, ἀλλο γευόμενον καὶ ἀλλο ἀπτόμενον· τότε ἔκαστον ἡθελε γινώσκει τὸ εἶδος τῶν ἴδεαῶν αὐτῷ αἰσθήσεων καὶ ἀντιλήψεων, καὶ δὲν ἡθελε δυνηθῆ νὰ συγχρίνῃ τὰ πέντε εἰδη τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὄποιας ἡμεῖς δικιμάζομεν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡμεῖς συνάπτομεν τὰ πέντε εἰδη·

τῶν αἰσθήσεων εἰς τι κοινὸν αἰσθημα, ἔχομεν συνείδησιν συνάμα καὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν καὶ τῆς ἐνότητος τοῦ ἐν ἡμῖν ὑποκειμένου, τοῦ αἰσθανομένου, ἀντιλαμβανομένου, καὶ παραβάλλοντος. Ἰσαύτως εἰς τὴν ἀπόδειξιν θεωρήματός τινος τῆς γεωμετρίας διὰ τῶν ὡτίων ἀκούομεν τὰς λέξεις τοῦ καθηγητοῦ, διὰ τῆς χειρὸς γράφομεν τὸ σχῆμα, διὰ τοῦ ὄφθαλμοῦ μετροῦμεν τὸ πέριξ, διὰ τῆς μνήμης ἀνακαλοῦμεν τὰ προηγουμένως ἀποδεδειγμένα θεωρήματα, διὰ τῆς φαντασίας τελείονομεν τὸ σχῆμα τὸ ἀτελῶς ὑπὸ τῆς χειρὸς παρεσταθέν. ὁ δὲ λόγος ἀνακαλύπτει τὰς λογικὰς σχέσεις τὰς προσκολλώσας ἀλλήλαις τὰ παντοῖα τῆς ἀποδείξεως μέρη. Ἐν ταύτῃ τῇ ἐργασίᾳ ἔξασκοῦμεν ταῦτοχρόνως καὶ τὰς αἰσθητικὰς καὶ τὰς νοητικὰς ἡμῶν. δυνάμεις, πολλαπλασιάζομεν τὰ εἰδή τῶν ἀντιλήψεων ἡμῶν, ἃς ἐβάλομεν εἰς κίνησιν, καὶ ἐν ἀκαρεῖ λαμβάνομεν τὸ ζωηρότερον αἰσθημα τῆς ἡμετέρας ἐνότητος: ἐπειδὴ γινώσκομεν ὅτι ἡμεῖς μόνοι διεκθύνομεν τὸν ὄφθαλμὸν, τὴν χεῖρα, τὴν ἀκοήν, τὴν μνήμην, τὴν φαντασίαν, τὸν λόγον, ἡμεῖς εἴμεθα οἱ ἀκροαζόμενοι, οἱ ὄρῶντες καὶ οἱ ἐνοοῦντες. Καὶ ἐν τῷ παραδείγματι τούτῳ, τὸ ἐνεργοῦν ὑποκείμενον δὲν εἴναι οὔτε τὸ σῶμα οὔτε τὰ τούτου πολλαπλά μέρη, ἐνθα ἀπόλλυται ἡ ἐνότης καὶ ἡ δύναμις τοῦ ποιεῖν, ἀλλ' εἴναι τὸ αὐτούσιον ἔγω. Συνεπείᾳ τῆς ἐσυτῆς ἐνότητος, ἡ ψυχὴ βλέπει καὶ ἀκούει ἐν ἀντικείμενον, ἐν ᾧ τὰ αἰσθητήρια είναι διπλᾶ, δύο ὅρματα, δύο ὡτία.

§ 5. Πολλοί λίαν ἡμαρτημένως καὶ ἐναντίον τῶν γεγονότων παρεγνώρισαν τὰς πολυαριθμούς καὶ οὐσιώδεις διαφορᾶς, τὰς διαχρινούσας τὸν ἀνθρωπὸν τοῦ ἀλόγου ζώου. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ ὑγιὴς φιλοσοφία ὁρίζουσι τὸν ἀνθρωπὸν ζῶον λογικὸν, πλουτοῦντα δηλαδὴ τοῦ λόγου καὶ τῆς διανοίας. Καθίσταται περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς, ἐπτὸς τῶν ἐνόρμων, τῶν ὄρεξεων καὶ τῆς καλαισθησίας, ἀτινα δὲν εἴναι κοινὰ πρὸς τὰ τῶν ἀλόγων ζῶων, ἐπροικίσθη διάνοιαν, λόγον καὶ θελησιν. Δύο ὄντα φύσεως διαφόρου, ψυχὴ καὶ σῶμα ἢ τοι ζῶον, τοσοῦτον ἐπιτηδείως καὶ πανσόφως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἡνῶθησαν, ὡστε οὐδέλλως βλάπτονται αἱ οὐσιώδεις διαφοραὶ, αἱ διαχωρίζουσαι ἀμφότερα ταῦτα. Τῷ ὄντι δὲν εὑρέθη ἐπ' οὐδὲν μέρει τῆς σφαιρᾶς ἀνθρωπίνη φυλὴ ἐστερημένη τοῦ λόγου καὶ τῶν ἡθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ιδεῶν: ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ νὰ γινώσκῃ μᾶλλον ἡ ἡτ-

τον ὄφθως ὄποιος ἔστι, πόθεν ἔρχεται, ποῦ ὑπάγει, διὰ τί ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ ἐδόθη τῷ ἀνθρώπῳ νὰ ἀνακτητοῦῃ τὴν ἐκυτοῦ ἀρχὴν, ἵτις εἶναι ὁ Θεός, καὶ νὰ ἐννοήσῃ ἐαυτὸν, τοὔτεστι νὰ γνάθῃ τὸ γνῶθι σαυτόν. Αἱ ἡθικαὶ ἰδέαι καὶ ὁ λόγος οὐδέλλως καὶ κατ’ οὐδένα τρόπον ἀνήκουν τοῖς ζώοις ὁ ἀριθμός, ή μυστήρια ὡρᾶς κλίματος, εἰκὸν ἵνα ἀναβαίνει καὶ καταβαίνει ἢ διάνοια τοῦ ἀνθρώπου, περιερχομένη ἀπὸ τοῦ ὑρισμένου εἰς τὸ ἀόριστον καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὸ ἀπειρόν, καὶ αἱ μαθηματικαὶ θεωρίαι, τὰς καὶ πᾶσα φυσικὴν καὶ ἡθικὴν θεωρία, δὲν εὑρίσκονται εἰς τὰ ζῶα. Η ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου τίναται αὐτῇ ἡ ιστορία τῶν ἐαυτοῦ ἀνακλύουσιν τὸ ζῶον δὲν ἐφεύρισκε τίποτε, δὲν μανθάνει οὔτε ἀπομανθάνει, δὲν προχωρεῖ οὔτε ὀπισθοδρόμει, διὰ την ἡξευρετη, διὰ την ἐκαμένη πρὸς χιλιάδων ἑτῶν, ἀπὸ κτίσεως κόσμου, αὐτῷ ἐξεύρει καὶ κάμνει ἀπόμη, οὔτε κάλλιον οὔτε χειρόν. Οἱ ἀνθρωποὶ μανθάνει ἀφ’ ἐαυτοῦ, ἀπὸ τῆς ἴδιας σκέψεως, δεδάσκεται ὑπὸ τῶν δικοίων αὐτοῦ καὶ ἐκπαιδεύεται καὶ μόνος τὸ ζῶον δὲν μανθάνει τίποτε ἀφ’ ἐαυτοῦ, διὰ την γινώσκει χρεωτεῖ τοῦτο εἰς τὸ ἐντιγμα, εἰκὸν τὸ ἔνορκμον· ἐὰν δέ ποτε ὑπερέχῃ τῶν λοιπῶν ἀτόμων τοῦ εἰδούς αὐτοῦ, ὀφείλεται τοῦτο εἰς τὸν ἀνθρώπον, οὗτος συνειδήσει αὐτῷ εἰκὸν τινὰ κινήματα ρηγανικά. Η ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀτομική καὶ προσωπική αὐτὸς βαθηγόδον διαποδάζει τὸ σκότος καὶ ἀντικαθίστησι τὸ εὐεργετικὸν τρῶς τῆς ἀληθείας, γίνεται σοφὸς διὰ τῆς φιλομαθείας καὶ τῆς φιλοπονίας, ἐκτυλίσσει τὴν φύσει αὐτῷ ἐνοδον τογικότητα καὶ ἔχει συνείδησιν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διηγέραι προόδου. Ήν τοῖς ζώοις διαφαίνεται μόνον τὸ ὄρμέντικον, βεβιασμένη ἐκτέλεστι, χωρὶς ταῦτα νὰ ἐξεύρωσιν οὔτε τὸ πῶς οὔτε τὸ διὰ τί· οὔτως ἐξηγείται ἡ παρὰ τῆς μελίσσης γεωμέτρικὴ κατασκευὴ τοῦ κυττάρου ἢ τῆς κυψέλης, ἢ τῆς ἀκηδόνος μουσικὴ ἀρκονία, τοῦ κάστορὸς ἢ ἀρχιτεκτονικὴ φωλεά, τοῦ βόρβουκος ἢ σπρεκοῦ σκάληκος τὸ κουκούλεον. Οἱ κύων διὰ τῆς ἴδιας οὐσίας αὐτῷ δέξειας ὁσφρήσεως εύρισκει τὸν φυγόντα κύριον, ὁδηγούμενος διὰ τῶν ὁσφρητικῶν ἀπορρόοιῶν τῶν ἐξελθουσῶν ἀπὸ τοῦ σῶματος αὐτοῦ· αὐτῷ τοῦτο βρήτεον καὶ περὶ ἄλλων ζώων ἐχόντων ἴδιατέραν τινὰ λεπτότητα αἰσθήσεως. Οἱ περιώνυμοι Βυφῶν λαλῶν περὶ ἀνθρώπου λέγει ὅτι μόνος αὐτὸς βαδίζει ὄρθιος, φέρει πρός τὸν οὐρανὸν τὴν μεγαλειότητα τοῦ σεβαστοῦ αὐτοῦ προσώπου,

καὶ ἐγγίζει τὴν γῆν διὰ τοῦ ἄκρου τῶν ποδῶν. Μόνος ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ κάθετον τῆς θέσεως καὶ τὴν εὐθύτητα τοῦ σχήματος, Δὲν ἀληθεύουσι τὰ λεγόμενα περὶ πάθηκος, γιρίλας καὶ ὄραγγος· τάγγον· ἐπειδὴ ἐν ἑταῖς τῶν ὄστέων τῆς πτέρυης τοῦ ἀνθρώπου, τῷ συντελοῦν ἐπὶ ἄκριδες εἰς διατήρησιν τῆς ισορροπίας, λείπει παντάπαισιν εἰς τὸν οὐραγγυστάγγον, καὶ ταύτου ἔνεκα ἵνα σταθῇ ὅρθιος· στηρίζεται εἰς βάθον ἢ δένδρον, ὅπως μὴ πέσῃ ὅπίσαι τὸ πέλμα τοῦ ποδὸς, ὁ ταρσὸς, διαπερᾶται ὑπὸ νεύρου, τοῦ ὅπερος ἡ ἀλγεινὴ πεποίησις, ἡ προξενουμένη ὑπὸ τοῦ βαδίσματος, ὑποχρεοῦ ἀύτον γὰρ ἐφείδηται ἐπὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ ἄκρου τοῦ ποδός, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἀλγούς. Αἱ νομίζουμεναι χεῖρες, τὰς ὁποίας ἡθελούσαι γὰρ συγχρίνωσι πρὸς τὰς τοῦ ἀνθρώπου, αἱ ἐγγύτανται τὸν γῆν, θεικώνουσιν ἀρκούντως ὅτι διὰ τὸ ὑπέρμετρον μῆκος αὐτῶν εἴναι οἱ ἐμπροσθίνοι πόδες ζώου. Οἱ ἀνθρώποι μόνος ἔχει φυσιογνωμίαν, μόνος ἐκφράζει καὶ τὰς ιδέας καὶ τὰς πληρημοροῦντα κύτεαν σιεθήματα διὰ τῶν παντοίων τρού προσώπουν κιγημάτων, ἀτινα εὐκόλως ἐκτελοῦνται διὰ τὴν εὐκινησίαν, τὴν πτοκαλίαν καὶ τὸν περγανὸν ἀριθμὸν τῶν μικρῶν μισώνων τῶν συνοπτώντων αὐτόν. Εἰς τὸν ἀνθρώπον ἀριθμοῦνται εἴκοσι καὶ ἑκατὸν εἰς μυῶνες αὖτοι, εἰς δὲ τὸ ζῶον ἐνόνονται ἵνα σχηματίσωσιν ἓνα μόνον μυῶνα, ἐπιδεκτικὸν δύο εἰδῶν κινημάτων, διεστολῆς καὶ συστολῆς. Οἱ ἀνθρώποι μόνος ἔχει χεῖρα καὶ δύναται νὰ κινῇ χωριστὰ τοὺς πρέγε τοκτύλους· τὸ ζῶον δὲν δύναται νὰ πράξῃ τοθό· ἡ ὄμοχρονος γινομένη κίνησις, ἡ ἐλκουσα βιωτῶν τοὺς πέντε φακτύλους τοῦ ζώου, φοδεκτικούς ὅτι δὲν ἔχει χεῖρα ἀλλὰ πόδα. Όσα δὲ διηγοῦνται περὶ νοήσεως τοῦ ὄργανου πάγκρητον ἀφανίζεται ἀπέναντι τούτου τοῦ γεγονότος· τὸ ζῶον πούτε, τὸ ὄπριθον περιπτήσις ἀγαπᾶ τὸ πῦρ, ὅταν ἀπαγτήσῃ σπινθῆράς τινας καὶ ἔχη τοῦ πυρὸς, παραιτήσεται ὑπὸ τῶν θηρευτῶν, προθυμοποιεῖται νὰ καθίσῃ πλησίον, ἀλλ᾽ οὐδέποτε ἐπινοεῖ νὰ διασώσῃ τὸ πῦρ ἢ νὰ ἀνάψῃ αὐτὸ πάλιν· ἡ χρῆσις τοῦ πυρὸς ὑπερβαίνει τὴν ικανότητα καὶ τὴν κατάληψιν τῆς διανοίας, ἡν διατείνονται οἱ ὑλόφρονες.

§ 6. Οἱ ἄνθρωποι μόνος ζῆται ἀπανταχοῦ καὶ συμβιβάζεται πρὸς πάντα τὰ κλίματα, εἴναι κοσμοπολίτης· τὸ ζῶον, ως τὸ φυτὸν εἰς τὸ σχετικὸν ἐδαφος, ζῆται εἰς τὸν κατάλληλον τῷ ὄργανισμῷ αὐτοῦ τόπον, τὰ ζῶα, ἀτινα ζῶσιν εἰς τοὺς παγετοὺς

τόδι πόλου, ἀποθυήσκουσιν εἰς τὴν θεραπότητα τοῦ Ἰσημερινοῦ. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντοιοφάγος, τρέφεται διὰ φυτῶν, ζώων, καρπῶν, ἰχθύων, γάλακτος, βίζων, σιτηρῶν καὶ λοιπῶν· τὸ ζῶον εἶναι ἡ καρποφάγον ἡ βοτανοφάγον ἡ κρεαφάγον κατὰ τὸν ὄργανοσμὸν καὶ τοὺς ὁδόντας αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἀλλαξῖν τὸ γένος τῆς τροφῆς· οἱ ὁδόντες αὐτοῦ εἶναι ἀνίκανοι νὰ λάβωσιν ἄλλο γένος τροφῆς παρὰ τὸ εἰδικῶς προσφυές. Τὸ ζῶον εἶναι ἔσχηματισμένον πρὸς τοιοῦτον ἡ τοιοῦτο γένος τελετῶν χωρὶς αὐταῖς· ν' ἀντικατασταθῶσιν ὑπὸ ἄλλων· ὁ ἄνθρωπος τὰνάπαλιν ἔχει ἐν ἑαυτῷ καθολικὴν δεξιότητα, ἡ διάνοια αὐτοῦ δίδεται εἰς πάσας τὰς τέχνας καὶ ἐπιστήμας, εἰς πάσας τὰς ἐφευρέσεις, εἶναι ἀληθῆς διάνοια, ἥτις δι' ἐκλογῆς, λόγου καὶ ὑπολογισμοῦ φέρεται, καὶ οὐχὶ ὡς τὸ ζῶον ὑπὸ ἔξεων ὀθούμενον. Ὁ ἄνθρωπος ὁμιλεῖ, μόνος ἔχει φωνητικὰ ὅργανα εἰς ἐνάρθρωσιν τῶν ἥχων, ἐν φασὶ τὰ ζῶα στεροῦνται τῆς ὁμιλίας· ὁ ἄνθρωπος διὰ τὰς λογικὰς, νοητικὰς καὶ ἡθικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, διὰ τὴν συνεώδησιν, τὴν ἀξίαν καὶ ἀπαξίαν τῶν ἑαυτοῦ πράξεων, διὰ τὸν προσημὸν καὶ τὸ ὑπέρτατον τέλος αὐτοῦ, διὰ τὴν ἀπειρον. δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ ἀνταμείβοντος τὴν ἀρετὴν καὶ τιμωρεύοντος τὴν κακίαν, προσδοκᾶς ἀτελεύτητον ζωὴν πάντη διάφορον τῆς παρούσης, ἐν ἥστε πάροικος καὶ παρεπίδημος. Ή ἀθανασία εἶναι προτέρημα, τὸ ὅποιον ὁ πάνσφος καὶ πανάγαθος Θεὸς ἐδωρήσατο εἰς μόνον τὸν ἄνθρωπον. Τὰ δὲ ὑπὸ Γάλλ, Σπουρζέιμ καὶ Βρουσσαὶ καὶ τῶν λοιπῶν φρενολόγων λεγόμενα ἀπεδειχθῆσαν οὐ μόνον ὑπερβολαὶ, ἀλλὰ καὶ ἀνυπόστατα. (Idé Pinel traité de l'Aliénation mentale, Esquirol Dictionnaire des Sciences médicales. — Rapport sur les Aliénés, Magendie Journal de Physiologie t. IX, p. 53. Cuvier Histoire naturelle, Lelut, Gazette médicale, t. V, p. 30).

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Εὔρεσις τῆς ἀληθείας, ὅρθη χρήσις τοῦ λόγου,
ἢ Λογική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἀντικείμενον, δρισμὸς καὶ διαίρεσις τῆς Λογικῆς.

§ 1. Αἱ τοῦ νοὸς παρεκτροπαὶ καὶ πλάναι, οἱ παρελογισμοὶ καὶ αἱ προλήψεις ἀπελαύνονται διὰ τῆς Λογικῆς. Τὸ ταύτης ἀντικείμενον εἶναι ἡ Κύτησις καὶ ἀναγνώρισις τῆς ἀληθείας, ἡ διάκρισις αὐτῆς ἐκ τῶν ἀντιφατικῶν δοξασιῶν καὶ ἡ ταχτοποίησις τῶν ἰδεῶν. Ἐπὸ δύο ἐπόφεις θεωρητέον τὴν λογικὴν, ὡς ἐπιστήμην δηλ. καὶ ὡς τέχνην. Καθὸ ἐπιστήμην διδάσκει ὑπὸ τίνας ὅρους γινώσκομεν καὶ διακατέχομεν τὴν ἀλήθειαν· καθὸ τέχνην διευθύνει τὰς νοητικὰς ἡμῶν δυνάμεις εἰς ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως. Ἡ Λογικὴ ἐπαγγελλομένη τὴν ὄρθην τοῦ λόγου χρῆσιν ἔχεταί ει τὰς δυνάμεις τῆς ψυχῆς οὐχὶ καθ' ἐαυτὰς, ἀλλὰ κατὰ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὴν ἀλήθειαν· διθεν ἐν ᾧ ἡ Ψυχολογία καταγίνεται εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀρχῆς, τῆς φύσεως καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλας σχέσεως τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἡ Λογικὴ στρέφεται περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν προσδιόρισιν τῆς σχέσεως αὐτῶν μετὰ τῆς ἀληθείας. Ἐντεύθεν προκύπτει τὸ ἀλληλένδετον τῆς Ψυχολογίας καὶ τῆς Λογικῆς.

§ 2. Ἡ Λογικὴ ἐπερείδεται εἰς τὰ ἐκ τῆς ἐπαγωγῆς γεγόντα καὶ τοὺς νόμους τῆς ἐξαγωγῆς, οὓς πορίζουμεθα ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἡμετέρων ψυχικῶν δυνάμεων. Ἡ Λογικὴ, ἐρευνῶσσα τὸ πραγματικὸν καὶ νόμιμον τῆς γνώσεως, ὅρμεται ἐπιστήμη τῶν ὅρων καὶ τῶν χαρακτήρων τῆς γνώσεως. Ἐκ πολλῶν ἰδεῶν συγκροτεῖται ἡ γνῶσις, αἵτινες ἀναφέρονται εἰς αἰσθητὰ καὶ νοητὰ ἀντικείμενα, εἰς ψυχολογικὰ καὶ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, καὶ εἰς τὰς αἰώνιους, ἀπολύτους καὶ ἀναλλοιώτους ἀληθείας· ἐν ἀλλαις λέξεσιν ἡ γνῶσις ἀπαρτίζεται ἐκ παντοίων ἰδεῶν ἀνταποκρινομένων εἰς τρεῖς ἑτερογενεῖς πραγματικότητας. Ἡ ἰδέα εἶναι τὸ ἀπλούστατον στοιχεῖον τῆς διανοίας, ἐφ' οὗ ἐποικοδο-

μείται πᾶσα νοῆτικὴ ἀνάπτυξις. Ὅπὸ τὸν ἀφηρημένον αὐτῆς τύπον ἡ ιδέα ἔστι ἀκλήσιμη τοῦ πνεύματος, ὅπερ συγκατατιθέμενον εἰς τὸ ταύτης ἀντικείμενον, ἡ συνέδεσις ἀλλήλαις διὰ τῆς καταφράστως δύο ιδέας, σχηματίζει χρήσιν, ἐκ δὲ τῆς ιδρύσεως τῶν σχέσεων μεταξὺ δύο ἡ πλειόνων χρίσεων παράγει τὸν συλλογισμόν. Τὸ συλλαμβάνειν, τὸ χρίνειν καὶ τὸ συλλογίζεσθαι εἶναι αἱ γενικώτεραι μορφαὶ καὶ οἱ συγήθεις τύποι τῆς ἡμετέρας διανοητικῆς ἐνεργότητος, ἐξ οὓς ἀπορρέει ἡ γνῶσις.

§ 3. Παντοιαὶ προβλήματα ἐναγκαλίζεται ἡ Λογική. Τὸ κυροῦς ἡ νόμιμον τῆς γνώσεως, οἱ μορφοίδεις νόμοι ταύτης, ἡ ἐνέργεια τῆς διανοίας ἀπέναντι τῆς ιδέας, τῆς κρίσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, τὰ εἰς μεθόδου εἰδῆ, ἡ γλωσσα, ἡ ἀπάτη καὶ ἡ ταύτης θεραπεία ὑπάγονται εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῆς Λογικῆς. Τούτου ἔνεκα πολλαπλῆ καὶ ἡ διαιρέσις αὐτῆς δυνατὸν να ἀναφυῇ. Πλὴν ἡ εἰς τὴν ἐκεστημονικὴν ἡ θεωρητικὴν λογικὴν καὶ ἡ εἰς τὴν τεχνικὴν ἡ μεθοδολογίαν διαιρέσις εἶναι κατάλληλος καὶ ἀποχρώσις.

.....

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Γνῶσις καὶ μορφοίδεις νόμοι ταύτης.

§ 1. Διὰ τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως βεβαιούμεθα περὶ τοῦ ἔξω κόσμου, διὰ τῆς ἐσωτερικῆς πληροφορούμεθα περὶ τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων τῆς ἡμετέρας οὐσίας, τῷ δὲ ἀριθμῷ τῆς παρατηρήσεως, τῆς ἐπειγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς δὲν διστάζομεν περὶ τῆς βεβαιούτητος τῶν ἡμετέρων γνώσεων, ἀς ἐπιμαρτυρεῖ διηγείης συνεδροῦς. Λί γνώσεις ήμεν, ἀναγόμεναι εἰς τὰ ἐσωτερικὰ φαινόμενα, ὅταν συμφωνῶσι πρὸς τὰ ἔξω ἀντικείμενα, ὅταν δηλ. παρέχωσι πιστῶς τὴν ἔγγυην τῆς συμφωνίας καύτων πρὸς ταῦτα, διὰ τῆς ἐναργείας, τῆς ἀποδείξεως καὶ τῆς τῶν ἀλλων μαρτυρίας, καλούμεναι ἀληθείας. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὅπερ καὶ ἐν τῇ καταστάσει τῆς βεβαιότητος καὶ ἐν τῷ τῆς ἀμφιβολίας ἀνακηρύττει τὴν ἀστυδύην παρέξει, ὅδηγούμενον ὑπὸ πεποιθήσεων, τεθμελιωμένων ἐπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, δίκαιει εἰς τὴν σχέσιν αὐταῖς μετά τοῦ ὄντος, ἐννοεῖ καὶ παραδέχεται τὴν ἀλή-

θειαν ὡς πραγματικῶς ὑπάρχουσαν· «*Verūtī est quod est*»: λέγονται δὲ φευδεῖς αἱ γνῶσεις ἡμῶν διάφανοις πρὸς τὰ αὐτῶν ἀντικείμενα. Οἱ ἐν ἡρᾶν λόγος, ἀπόλαύων πλήρους ἀνεξαρτησίας καὶ νομίμου αὐθεντίας, εἶναι δὲ δικαστῆς τῆς ἀληθείας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ γνῶσις ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ιδεῶν, ἔπειτα δὲ καὶ αἱ ιδέαι διὰ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ πραγματικὸν εἶναι ἀληθεῖς ἡ φευδεῖς. Τὸ ἐναργὲς ἡ τὸ σκοτεινὸν, τὸ πλήρες δὲ τὸ ἀτελὲς τῶν ιδεῶν ἔξαρτᾶται ἐκ τῆς διανοίας καὶ τῶν σχέσιων τῶν πραγμάτων, εἰς οὓς δὲν ἔμβατενει αὐτῇ πάντοτε· τούτου ἔνεκα γεννᾶται ὁ δισταγμὸς καὶ ἡ ἀμφιβολία. Ηἱ βεβαϊότης καὶ ἡ πιθανότης δὲν εἶναι δύο τρόποι ὑπάρκειας, ἀλλὰ δύο καταστάσεις τοῦ πνεύματος· ἐν τῇ πρώτῃ τὸ πνεῦμα ἀπολύτως δὲν ἀρνιθάλλει, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ μᾶλλον ἡ ἐλαττον ἀμφιβολία. Κατ τοις ἡ βεβαϊότης ἴσταται φρτῶς ἐν τῇ πίστει τῇ οὐδόλως ευνοούμενῃ ὑπὸ ἀμφιβολίας, διακρίνουσιν οἱ λογικευόμενοι παντοῖα ἡδη βεβαϊότητος, οἷον ἀμεσον καὶ φυσικὴν, ἔμμεσον καὶ γεωμετρικὴν, λογικὴν καὶ ἡθικὴν. Ηἱ πιθανότης ποικίλλει, καθδύσσον ἀπὸ τῆς καταφάσεως ἀχρι τῆς ἀποφάσεως τὸ πνεῦμα διέρχεται ἀναρθριμότους βαθμούς, κλίνον ποτὲ μὲν νὰ πιστεύῃ, ποτὲ δὲ νὰ μὴ πιστεύῃ· ἡ ἐντελής ισορροπία τῶν ὑπὲρ καὶ κατὰ λόγων ἔκφραζει τὴν ἀμφιβολίαν.

§ 2. Εἰ πλειόνων χρίσεων γεννᾶται ὁ συλλογισμὸς, δὲ κρίσις ἐκ δύο ἡ πλειόνων ιδεῶν. Ηἱ ιδέα τοῦ ὄντος ὑπονοεῖ τὴν τῆς ὑπάρκειας αὐτὴν δὲν εύρισκεται μεμονωμένη χρίσεως ἐν τῷ ἡρετέρῳ πνεύματι, εἰμὴ ἐν τῇ καταστάσει ἀπλῆς ἀντιλήψεως, καὶ τότε ἡ ιδέα ἐν ἑαυτῇ εἶναι τὸ στοιχεῖον χρίσεως. Οἱ ἔξωτεριδες κόσμος χορηγεῖ εἰς ἡμᾶς τὴν ὄλην τῆς γνῶσεως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν γνῶσιν αὐτὴν ἡ ἀντιδρασις καὶ ἐνέργεια τοῦ ἡμετέρου πνεύματος εἶναι ἀμεσος καὶ αὐθόρμητος· αὐτὸ δίδει τὴν μορφὴν καὶ τὸν προσδιοριστὸν εἰς τὴν γνῶσην. Αὐτὴ ἡ ἐργασία, δὲ οἵς ἔννοούμεν τὰ ἔξωτερικὰ ἀντικείμενα ἀντὶ νὰ αἰσθανώμεθα μόνον αὐτά, ἔκτελεῖται εἴτε αὐθόρμητως εἴτε καθ' ἔξιν μετὰ τῆς ἐτοιμότητος καὶ ἀσφαλείας, τῆς διακρινούστης πᾶσαν ἀναγκαίαν ἀσφαρμογήν νόμου ἀναγκαίου. Αναλυομένη δὲ λογικῶς ἔννοεται τὸς ἔργολείουσα τρεῖς ἀλλαζ, τὴν σύγκρισιν, διὰ τῆς ὑποίας ἀντιλαμβανόμεθα τῶν διαφορῶν μεταξὺ πολλῶν ἔνοράσεων, τὴν σκέψιν, διὰ τῆς ὑποίας ἐνγονούμεν πᾶς πλειόνες ἔνοράστεις δύνανται

γὰ ἐνωθῶσιν εἰς μοναδικὴν οὐσίαν, καὶ τὴν ἀφαιρέσιν, ἡτοι τὴν ἐνέργειαν τοῦ χωρίζειν ἐν ταῖς διαφόροις ἐνοράτεσι τὸ κοινὸν πάσαις καὶ τὸ ἴδιαίτερον ἐκάστη. Πᾶν ἀντικείμενον, καὶ ἀτομικὸν ἀκόμη, δὲν εἴναι δυνατὸν νὰ ἐννοηθῇ ἀνευ τῆς συνδρομῆς τῶν κοινῶν ὕδεων, αἵτινές εἰσιν ὁ δρός καὶ τὰ ὅργανα τῶν μᾶλλον περιπλόκων ἐργασῶν τοῦ πνεύματος. Αἱ κοιναὶ ἴδεαι θεωροῦνται κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν περιληπτικότητα αὐτῶν· διὸ εἴναι περιεχουσαι ἡ περιεχόμεναι, ἀνώτεραι ἡ κατώτεραι. Ή ἴδεα τοῦ ἀνθρώπου είναι ἀνωτέρα ως πρὸς τὴν ἴδεαν τοῦ μαύρου καὶ κατώτερα ως πρὸς ἐκείνην τοῦ ζώου· ἡ ἴδεα λέγεται ὑποδεεστέρα καὶ κατώτερα, διὰ περιλαμβάνηται εἰς τὴν ἀνωτέραν ἴδεαν ἡτοι καθὸ εἰδος εἰς τὸ γένος. Ἀναβαίνοντες ἐκ δεδομένης ἴδεας εἰς τὴν περιεκτικὴν ἴδεαν ποιοῦμεν γενίκευσιν, καταβαίνοντες ἐκ τεινος ἴδεας εἰς τὰς ἴδεας τὰς ὅποιας αὐτὴν περιέχει, ποιοῦμεν διείρεσιν, ἐκφέροντες συνεπείαν ἴδεας τινὸς τὴν ἀμέσως ἀνωτέραν ἡτοι τὸ γένος τὸ περιλαμβάνον ταύτην, ποιοῦμεν τάξιν, χαρακτηρίζοντες ἴδεαν τινὰ ταχθείσαν. διὰ τὸ κοινὸν αὐτῆς κατηγορούμενον μετ' ἄλλης τῆς αὐτῆς τάξεως, ἡτοι ὁμοταγοῦς, ποιοῦμεν εἰδίκευσιν. Τὸ κατατάττειν καὶ εἰδίκευσιν ἴδεαν τινὰ λέγεται ὄριζειν· ὁ ὄρισμὸς γίνεται διὰ τοῦ προσεχοῦς γένους καὶ τῆς προσεχοῦς διαφορᾶς, ἐν ἄλλοις τὸ ὄριζειν εἴναι τὸ ἀναφέρειν πρῶτον ἴδεαν εἰς ἄλλην ἀνωτέραν ἐν τῇ σφαίρᾳ ἐν ἡ τίθεται, καὶ δεύτερον τὸ διαστέλλειν αὐτὴν ἐκ τῶν παραλλήλων ὕδεων τῶν κατεχουσῶν τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἐν τῇ σφαίρᾳ. Παραδέχονται οἱ λογικεύομενοι δύο εἰδὴ ὄρισμῶν, τὸν τοῦ πράγματος ἡ πραγματικὸν καὶ τὸν τῆς λέξεως ἡ λεξικὸν ὄρισμόν· ὁ μὲν ἐκ τῶν προτέρων ἴδρυσιν τὴν ἀρμονίαν τῶν χαρακτήρων ἴδεας τινὸς καὶ δεικνύων τὴν γενίκευσιν, εἰσάγει τὸ ἐνδεχόμενον· ὁ δὲ ἐφαρμοζόμενος εἰς ἀμυδράν, ἀτελῆ καὶ συγκεχυμένην ἴδεαν, διαστέλλει τὴν ἴδεαν πάσης ἄλλης χωρὶς νὰ γυωστοποιῇ τὴν φύσιν, τὴν γενίκευσιν καὶ τὸ δυνατὸν ἐνδεχόμενον.

§ 3. Ή κρίσις είναι ἐργασία τοῦ πνεύματος, δι' ἣς αὐτὸν καταφέσκει τὴν μεταξὺ δύο ἡ πλειόνων ὕδεων σχέσιν· ἀμα-μορφωθεῖσα ἡ μένετ ἐν τῷ πνεύματι ἡ κρίσις, ἡ μεταφράζεται διὰ τῶν λέξεων, αἵτινες συνιστῶσι τὴν πρότασιν συγκειμένην ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, κατηγορουμένου καὶ συνδετικοῦ. Καθὼς ἐν τῇ ἴδεᾳ διακρίνεται ἡ οὐσία καὶ ἡ μορφή, οὕτω καὶ εἰς τὴν κρίσιν, ἡτις

είναι συνδιασμός δύο ή πλειόνων ίδεων, καὶ εἰς τὸν συλλογισμόν, διαχρίνεται οὐσία καὶ μορφή. Οὐσία κρίσεως καλούνται αἱ ίδεαι ἐφ' ὃν αὐτην ἔργαζεται, καὶ οὐσία συλλογισμοῦ αἱ κρίσεις αὐτοῦ· μορφὴ δὲ κρίσεως καὶ συλλογισμοῦ καλούνται αἱ σχέσεις, ἀς τὸ πνεῦμα καθιστᾷ δυνάμεις τῆς ίδιας ἐνεργότητος, μεταξὺ τῶν ίδεων καὶ τῶν κρίσεων. Έν τῇ θεωρίᾳ τῶν ἀπολύτων νόμων τῆς γνώσεως ἔξετάζονται αἱ κρίσεις ως πρὸς τὰς μορφὰς αὐτῶν. Ἰπὸ ταύτην τὴν ἐποψίν ἔκτιθενται τὰ παντοῖα εἰδὸν τῆς κρίσεως καὶ αἱ σχέσεις τῶν κρίσεων πρὸς ἄλλήλας. Τὰ εἰδὸν τῶν κρίσεων διαστέλλονται ως ἐκ τῆς φύσεως, τῆς ἀρχῆς, τῆς ποσότητος, τῆς ποιότητος καὶ τοῦ τρόπου αὐτῶν. Ός πρὸς τὴν φύσιν αἱ κρίσεις εἰσὶν ἀναλυτικαὶ καὶ συνθετικαὶ· ἀναλυτικαὶ προσαγορεύονται, ὅταν τὸ κατηγορούμενον ἦναι αὐτούσιον πρὸς τὸ ὑποκείμενον· συνθετικαὶ δὲ, ὅταν τὸ κατηγορούμενον προσθέτη τι εἰς τὴν ίδεαν τοῦ ὑποκειμένου. Ός πρὸς τὴν ἀρχὴν μορφόνται αἱ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἤτοι ἀνεξαρτήτως καὶ ἀνευ τῆς πείρας καὶ διὰ τῆς πείρας· πᾶσα κρίσις ἀναλυτικὴ ἐστιν ἐκ τῶν προτέρων, διότι οὐδειμᾶς πείρας χρείαν ἔχομεν ἵνα ἔξαγαγάμεν ἐκ τίνος ίδεας τὸ ἐν αὐτῇ ἀναγκαῖος περιλαμβανόμενον. Ό μεῖζων ἀριθμὸς τῶν συνθετικῶν κρίσεων γίνεται ἐκ τῶν ὑστέρων, διότι ὑπάρχουσι καὶ συνθετικαὶ κρίσεις ἐκ τῶν προτέρων, εἰς ἀς στηρίζονται τὰ μαθηματικὰ, ἡ καθαρὰ φυσικὴ καὶ ἡ μεταφυσική. Ή ποσότης κρίσεώς τίνος ἔξαρταται ἐκ τῆς ἔκτασεως αὐτῆς. Έὰν τὸ καταφάσκομενον ἐν τῇ κρίσει λέγηται ἐπὶ πάσσης τῆς τάξεως, ἡ κρίσις ἔστι καθολικὴ, ἐὰν δὲ μόνον καταφάσκηται ἐπὶ τίνων ἀτόμων ἐςὶ μερικὴ, καὶ ἐὰν ἐπὶ ἐνὸς ἀτομική. Ή ποσότης κρίσεώς τίνος προσδιορίζεται ἐκ τοῦ κατηγορούμενου, εἰ μὲν βεβαιούνται ὅτι ἡ ίδεα ἡ αἱ περιεχόμεναι ίδεαι ἐν τῷ κατηγορούμενῷ δύνανται νὰ ἐνωθῶσιν εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἡ κρίσις χαρακτηρίζεται καταφατικὴ, εἰ δὲ τούναντίον, ἀποφατική. Όταν αἱ ἀμοιβαῖαι σχέσεις αἱ μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου παγιωθῶσιν ἀνευ ὅρου, ἡ κρίσις λέγεται κατηγορική· ὅταν παραταθῶσιν αἱ σχέσεις ως ἔξαρτώμεναι ἐκ τίνος ὅρου, ἡ κρίσις καλεῖται ὑποθετική· ἐὰν ἡ διὰ τῆς κρίσεως στερεούμενη σχέσις μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν παντοίων κατηγορουμένων ἦναι τοιαύτη, ὥστε ταῦτα μὲν εἰς ἐκείνο καταφάσκονται, ἀλλὰ μεταξὺ ἀλλήλων ἀποκλείονται, ἡ κρίσις προ-

παγορεύεται διαζέυκτική. Ο τρόπος τῆς κρίσεως ὑρίσταται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς τοῦ πνεύματος συγκαταθέσεως· ἡ κρίσις λέγεται προσληματική, ὅταν τὸ πνεῦμα θεωρῇ ταύτην ἡς καθαρῶς νοητὴν καὶ καταληπτὴν, ἀποφαντική καὶ διαβεβαιωτική ὑσάκις τὸ πνεῦμα συγκατατίθεται ὡς εἰς πραγματικότητα, ἀποδεκτική ὑσάκις καθ' ἑαυτὴν ἡθελεν εἰσθει ἐναργῆς ἡ κρίσις. Κατὰ τὸ μέτρον τῆς μετανοίας ἡ μὴ ἡ κρίσις λέγεται βεβαία, διοιαλήθηκ καὶ πιθανὴ, ἀμφίβολος ἡ ἐνδεχομένη κατὰ δὲ τὴν πρὸς ἄλληλας σχέσεν λαμβάνουσι καὶ τὴν προστηγορίαν αἱ ἡμέτεραι κρίσεις. Καλθενται, φέρ' εἰπεῖν, κρίσεις ὑπάλληλοι ὅταν, συμφωνεῦσι πρὸς τὴν ὅλην καὶ τὴν οὐσίαν, καὶ διαφοροῦσι πρὸς τὴν μορφὴν, διαφέρωσι μόνον κατὰ τὴν πασότητα, τουτέστι βεβαιόνουσι τὸ αὐτὸν πρᾶγμα, ἡ μὲν ὑπὸ γενικὸν ἔρον, ἡ δὲ ὑπὸ μερικὸν, περιλαμβανόμενον ὅμως ἐν τῷ πρώτῳ. Εάν διαφέρωσιν αἱ κρίσεις κατὰ τὴν ποσότητα, δύο περιπτώσεις γεννῶνται· ἡ ἡ μὲν τούτων ἀρνεῖται ἀπλῶς, ὅ, τι ἡ ἄλλη βεβαιόνει ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἡ βεβαιόνει τὴν ποσότητα ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, τὴν μὴ συμβιβαζομένην πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἄλλης κρίσεως ἀπονεμομένην· λέγονται ἀντιφατικαὶ κρίσεις ἐν τῷ πρώτῃ περιπτώσει, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ, ὅταν τὸ ὑποκειμένον καθολικῶς λαμβάνηται, ἰναντίαι, καὶ ὅταν μερικῶς ὑπεναντίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ Συλλογῆσμοῦ καὶ τῶν κανόνων αὐτοῦ.

§ 1. Εἶπειδὴ ἡ τοῦ Θεοῦ διάνοια τελειοτάτη καὶ ἀπειρος ὑπάρχει, διὰ τοῦτο ἀκαριαίως καὶ ἀκριτῶς γινώσκει ἀεὶ τὰ πάντα, ἐπειδὴ δὲ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀτελὺς καὶ περιωρισμένη ἐστὶ, τούτου ἔνεκα δὲν γινώσκει τὰ πράγματα ταύτοχρόνως, καὶ οὐτε τὴν φύσιν τῶν ὄντων, οῦτε πάσας τὰς σχέσεις αὐτῶν ἔννοει. Ή ἀτέλεια καὶ ἡ ἀσθένεια τῆς ἡμετέρας διανάίξ γίνονται ἀφορμαὶ ἵνα γινώσκωμεν διαδοχικῶς τὰ ἀντικείμενα· ὅταν ἡνὶς ἐκτεταμένα ταῦτα καὶ περιλαμβάνωσι πολυαριθμους ἴδιότητας, διατερροῦμεν πραγματικῶς καὶ κατ' ἐπίνοιαν ὅπως συμμεθαρμόσωμεν αὐτὰ πρὸς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν. Ή ἐργασία αὕτη, ἡτις καλεῖται

άναλυσις, ἀναλογὴ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸν συλλογισμὸν, δι’ οὐ ζητοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν τὴν σχέσιν τὴν ἐνόνουσκην δύο προτάσεις τῇ μεσολαβήσει τρίτης, συναπτομένης μετ’ αὐτῶν καὶ προσεγγιζούσης ἐπίσης εἰς ἀμφοτέρας, ἥτις συντελεῖ εἰς τὴν μετάβασιν ἡμῶν ἐκ τῆς μὲν εἰς τὴν δέ. Θέλομεν νὰ μάθωμεν εἰ ὁ Θεός ἐστιν ἀγαπητὸς, δὲν ἔξανοίγομεν ἐκ πρώτης ὅψεως τὴν ἐνυπάρχουσαν σχέσιν μεταξὺ τῶν δύο ὅρων, ζητοῦμεν τις ὄντες ἀξιογάπητον καὶ δινάμενον νὰ ἀπονεμηθῇ εἰς τὸν Θεόν, εὐρίσκομεν τὴν ἀγαθότηταν ὅτεν λέγομεν ὁ ἀγαθὸς ἐστιν ἀγαπητὸς, ὁ Θεός ἐστιν ἀγαθὸς, ἀρά ἐστιν ἀγαπητός. Εἰς τοῦ παραδείγματος τούτου καὶ ἄλλων προσομοίων ἔξαγονται τὰ ἔξῆς πορίσματα. α. Ὁ συλλογισμὸς ἀναπληροὶ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἡμέτερας διανοίας καὶ ἀκτείνει τὸν νοητικὸν ἡμῶν ὅριζοντα, ὃν μεγίστης ἀναγκαιότητος ἔξι αἰτίας τοῦ ἡμετέρου περιορισμοῦ. Τοπεράνω ἡμῶν ὑπάρχει ἐντελεστέρα διάνοια τῆς ἡμετέρας, οὐδόλως χρήζουσα τοῦ συλλογιζούσα. β'. Πᾶς συλλογισμὸς ἔχει τρεῖς ὅρους, ἔκεινον ἐπὶ τοῦ ὅποιου βεβαιοῦμεν πρᾶγμα τι, ἔκεινον ὅστις βεβαιοῦται ἐκ τοῦ πρώτου, καὶ ἔκεινον ὅστις μεσολαβεῖ μεταξὺ αὐτῶν, ἡ εἶναι ὁ διάμεσος. γ'. Πᾶς συλλογισμὸς πρέπει νὰ ἐκφράζηται διὰ τριῶν προτάσεων, δηλ. διὰ τῆς ἐκφράζουσης τὴν ζητοῦμένην σχέσιν, καὶ διὰ τῶν ἄλλων δύο, αλτίνες ἐκφράζουσι τὴν σχέσιν τοῦ διαμέσου ὅρου μεταξὺ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου τῶν δύο ὅρων, οὓς πρόκειται νὰ παραβάλωμεν, δ'. Ὁ διάμεσος ὅρος ἔαν μὴ ἡ εἰς ἵσην σχέσιν μετὰ τῶν ἄλλων δύο ὅρων, δὲν γίνεται συλλογισμός. ε. Εάν ἡ ισότης τῶν σχέσεων ἡ καὶ μᾶς ἔξι αὐτῶν, ἐν αἷς εὐρίσκεται ὁ διάμεσος ὅρος, ἦνας ψευδής, ἀμφιθόλος ἡ ὑποθετική, ἡ ἀκρίβεια τῆς προτάσεως, τῆς ἔξαγθείσης ἐκ τῶν δύο ἔκεινων σχέσεων, πρέκει νὰ ἦναι ἀμφίβολος, ὑποθετική καὶ μηδέν.

§ 2. Οταν αἱ τρεῖς προτάσεις ἐκφράζωνται κατὰ σειρὰν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, οἰαδήποτε εἶναι ἡ ἐκλεχθεῖσα τάξις, σχηματίζουσι τὸν συλλογισμόν. Ὁ μικροτέραν ἔκτασιν ἔχων ὅρος λέγεται ἐλάσσων, ὁ μεγαλητέρον μείζων, καὶ ὁ παραβάλλομενος ἐναλλάξ μετὰ τοῦ μείζονος; καὶ ἐλάσσονος ὅρου καλεῖται μέσος ὅρος. Η πρότασις ἡ ἐκφράζουσα τὸ προχείμενον νὰ ἀποδειχθῇ προσαγορεύεται ζήτημα, τὸ δὲ ἔξαγόμενον ἐκ τῆς γενομένης ἀποδείξεως ὄγομάζεται συμπέρασμα, συνέπεια. Περιέχει

τὸν συμπέρασμα τὸν ἐλέγονα ἡτοι τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸν μεθ-
ζονα ὅρον ἡτοι τὸ κατηγορούμενον, οὐδέποτε τὸν μέσον ὅρον,
δοῦτε ἐν ταῖς δύο προκειμέναις, ἐν αἷς ὡσαύτως ὑπάρχουσιν οἱ
δύο ὅροι τοῦ συμπεράσματος. Ἐπὶ παραδείγματος λέγομεν ὁ
ἀνθρώπος ἐστι ζῶον, ὁ Δημοσθένης ἐστὶν ἄνθρωπος, ἔρα ὁ Δημο-
σθένης ἐστὶ ζῶον. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης ἐκφρά-
ζει ὡς ἀκολούθως· « ὅταν οὖν ὅροι τρεῖς οὕτως ἔχωσι πρὸς ἀλ-
λήλους, ὥστε τὸν ἔσχατον ἐν δόλῳ εἶναι τῷ μέσῳ, καὶ τὸν μέ-
σον ἐν ὅλῳ τῷ πρώτῳ εἶναι ἢ μὴ εἶναι, ἀνάγκη τῶν ἄκρων εἰ-
ναι συλλογισμὸν τέλειον » (Ἀναλ. προτ. Α'). ὅταν λείπῃ ἡ μέ-
των ἡγουμένων ἡ κειμένων προτάσεων, εὐκόλως ἀναπληρουμένη,
ὁ συλλογισμὸς καλεῖται ἐνθύμημα, οἷον ἡ ψυχὴ σκέπτεται, ἔρα
ἐστὶ πνεῦμα, πᾶν τὸ ἀγαθὸν ἀγαπητὸν, ἔρα ὁ Θεὸς ἀγαπητός.
ὅταν ἐν τῇ ἀποδείξει λαμβάνηται ἐκάστη ἡ καὶ μόνον μία πρό-
τασις ἐκ τῶν κειμένων, ἵνα φανερώσῃ τὴν ἀλήθειαν ἡ τὸ φεῦ-
δος ἄλλης καλεῖται ἐπιχείρημα, ὅπερ ὑποστηρίζον τὴν πρότασιν
προσαγορεύεται κατασκευὴ, ἀναιροῦν δὲ αὐτὴν ἀνασκευή. ὅταν
δὲ ὁ συλλογισμὸς ἀρχῆται διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ δλου εἰς δύο
μέρη, ἵνα δειχθῇ ὅτι ἡ ἀποδεικτέα πρότασις εἶναι ἐπίσης ἀληθῆς,
οἰνοδήποτε. ἐκ τῶν δύο μερῶν ἐκλέξωμεν, καλεῖται δίλημμα·
προσφεύστατον παράδειγμα εἶναι τὸ τοῦ Σωτῆρος· « εἰ κακῶς
ἔλλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς, τί με δαι-
ρεῖς; » Δύο συλλογισμοὶ ἡνωμένοι ἀλλήλοις εἰς τρόπον, ὥστε
τῷ συμπέρασμα τοῦ πρώτου νὰ χρησιμεύῃ ὡς μείζων εἰς τὸν
δεύτερον, ἀποτελοῦσι προσυλλογισμὸν ὁ κακός, ἀτοπος καὶ ἐ-
σφραλμένος συλλογισμὸς καλεῖται σόφισμα καὶ παραλογισμὸς·
καὶ ὅταν ἐν σειρᾷ προτάσεων τὸ κατηγορούμενον ἐκάστης γίνη-
ται ὑποκείμενον τῆς ἀκολούθου, ὁ συλλογισμὸς οὗτος, ἡ μᾶλ-
λον αὕτη ἡ σειρὰ, καλεῖται σωρείτης. Σημειωτέον δῆμως ὅτι τὰ
προεκτεθέντα εἰδὸν τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι μορφαὶ, ὁ δὲ συλλο-
γισμὸς ὑπάρχει πάντοτε ἐν τῇ διαγοίᾳ. Ὁ λόγος ἀφ' ἐτέρου εἰ-
ναι πάντοτε ἀπλοῦς, ἡ δὲ μορφὴ τοῦ συλλογισμοῦ μετὰ τῶν
προτάσεων αὐτοῦ συνάγεται ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ἐργασιῶν,
ἄς ποιεῖ τὸ ἡμέτερον πνεῦμα συλλογικόμενον. Κατὰ τὸν με-
σαιῶνα εἰς φιλοσοφικὰ διδασκαλίας ἔξυφαίνοντο διὰ κανονικῶν
συλλογισμῶν, καὶ ἐν ταῖς ἀμφισβητήσεσιν ἀγεφέροντο εἰς τοὺς
κανόνας· χάρις δὲ τῇ προόδῳ, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀκηλλά;

ηγή τῶν διαλεκτικῶν τούτων τύπων τοῦ συλλογίζεσθαι. Πρέπει δὲ τοὺς ἔξης κανόνας. δ. Ο συλλογισμὸς πρέπει νὰ συντίθηται ἐκ τριῶν ὅρων, τοῦ ἐλάσσονος, τοῦ μεῖζονος καὶ τοῦ μέσου. δ'. Οἱ δροὶ τοῦ συμπεράσματος δὲν δύνανται νὰ λαμβάνωνται καθολικῶς ταῖς κειμέναις. γ'. Τὸ συμπέρασμα δὲν πρέπει νὰ περιέχῃ ποτὲ τὸν μέσον ὅρον. δ'. Ο μέσος δρος δὲν δύναται νὰ ληφθῇ δις μερικῶς, ἀλλὰ πρέπει τούλαχιστον ἀπακῆ νὰ λαμβάνηται καθολικῶς ἐ. Δέν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τι: ἐκ δύο ἀρνητικῶν προτάσεων. ε'. Δὲν δύναμεθα νὰ ἀποδεῖξωμεν πρότασιν ἀρνητικὴν διὰ δύο καταφατικῶν προτάσεων. ζ'. Τὸ συμπέρασμα ἀκολουθεῖ πάντοτε τὸ ἀσθενεστέρου μέρους, δηλονότι ἐὰν μία τῶν δύο κειμένων ἦναι ἀρνητικὴ, καὶ ἀυτὸ πρέπει νὰ ἦναι ἀρνητικὸν, ἐὰν μία ἦναι φερικὴ, καὶ ἀυτὸ πρέπει νὰ ἦναι μερικόν. η. Ἐκ δύο μερικῶν προτάσεων οὐδὲν ἔξαγεται.

§ 3. Ἐκτὸς τῶν προεκτεθέντων κανόνων, ἐνασμενίζονται οἱ λογικευόμενοι καὶ εἰς τὰ οὔτω λεγόμενα σχῆματα καὶ τρόπους τοῦ συλλογερμοῦ. Τὸ ἔχημα τοῦ συλλογισμοῦ ὄριζεται ἐκ τῆς θέσεως, ἢν κατέχει ὁ μέσος δρος ἐν ἐκάστῃ τῶν δύο κειμένων ὁ τρόπος τοῦ συλλογισμοῦ ὡρίζεται ἐν ἐκάστῳ σχῆματι διὰ τῆς ποσότητος καὶ τῆς ποιότητος τῶν τριῶν προτάσεων τῶν ἀπαρτίζουσῶν τὸν συλλογισμόν. Λέγοντες ποσότητα ἐννοοῦμεν τὸ καταφατικὸν ἢ ἀρνητικὸν τῆς προτάσεως, ποσότητα δὲ λέγοντες ἐννοοῦμεν τὸ καθολικόν, μερικὸν ἢ ἀτομικόν. Καθολικὴ λέγεται ἡ πρότασις ὁσάκις τὸ ὑποκείμενον λαμβάνεται καθολικῶς, π. χ. πάντες οἱ ἄνθρωποι, οὐδεὶς ἄνθρωπος, μερικὴ ὁσάκις τὸ ὑποκείμενον λαμβάνεται μερικῶς, ἄνθρωπός τις, ἀτομικὴ ἐὰν τὸ ὑποκείμενον λαμβάνηται ἀτομικῶς, ὡς Πλάτων, Νικόλαος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Μέθοδος καὶ παντοῖα εἶδη ταῦτη.

§ 1. Οἱ διάφοροι τρόποι, δι' ὧν φθάνομεν ταχτικῶς εἰς τὴν γνῶσιν τῆς ἀληθείας, καλοῦνται μέθοδοι. Διαφέρουσι δὲ οἱ μέθοδοι κατὰ τὰ ἄντικείμενα καὶ τοὺς εκοπὸν ἢν προτίθενται. Κ-

πάρχει μέθοδος ἵνα συντάξωμεν καὶ κατασκευάσωμεν τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἂλλη ἵνα ἐκβέσωμεν αὐτήν. Πρὸς πᾶσαν σπουδὴν πρέπει νὰ ἐκλεχθῇ ἡ ἴδιαίουσα αὐτῇ μέθοδος. Μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν αἱ μὲν ἄγουσιν εἰς τὰ ὄντα καὶ τὰ φαινόμενα τὰ πραγματικῶς ὑπάρχοντα, ὡν ἡ φύσις καὶ οἱ νόμοι πρόκεινται νὰ γνωσθῶσιν, αἱ δὲ εἰς ἀρχὰς ὡν πρέπει νὰ ἀνακαλυφθῶσιν αἱ δυναταὶ ἐφαρμογαὶ· ὅθεν διαστολὴ μεταξὺ τῶν μεθόδων φυσικῶν λόγω πρέπει νὰ γίνηται. Αἱ διακατέχουσαι τὰς ἀρχὰς ἐπιστῆμαι συντελοῦσι ταξὶν ἰδιαιτέραν ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ἔξαγωγικῶν ἐπιστημῶν· ἐκ τοῦ ἐναντίου αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ ἔχουσαι πρώτιστον ἀντικείμενον τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχῶν, φθένουσιν εἰς τοῦτο κατὰ δύο τρόπους, ἡ ὑποθέτουσαι τὰς ἀρχὰς ἐπαληθευομένας βραδύτερον διὰ τῆς ἐφαρμογῆς εἰς τὴν πραγματικότητα, ἡ σπουδάζουσαι τὴν πραγματικότητα ἐπ' ἐλπίδι ἵνα ἀνακαλύψωσιν ἐν ταύτῃ δι' ἐπαγωγῆς τὴν φύσιν τῶν διεπουσῶν αὐτὴν ἀρχῶν. Ή μὲν λέγεται μέθοδος ἐκ τῶν προτέρων, ἡ δὲ πειραματική· ὅθεν εἴναι τρεῖς αἱ μέθοδοι, ἡ ἔξαγωγικὴ καθόσον ἀφορᾶ τὰς ἐπιστῆμας τὰς διακατεχούσας τὰς ἀρχὰς καὶ ζητούσας τὰς συνεπίας, ὡς εἴναι ἡ γεωμετρία, ἡ ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἡ πειραματικὴ, καθόσον ἀφορᾶ τὰς ἐπιστῆμας τὰς ἀναχωρούσας ἐκ γεγονότων καὶ τὰς ἐπιδικούσας τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχῶν. Ή ἔξαγωγικὴ μέθοδος εἴναι ἡ πλέον ἀλάνθαστος, ὡς γίνεται πρόδηλον ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ συλλογισμοῦ. Οἱ Βάκων ἐξῆλγες ταύτην ὡς ἄγονον, ἐπειδὴ ὑπονοούμενως διακατέχει τὴν συνέπειαν ὁ τὴν ἀρχὴν διακατέχων· πλὴν ἡ μέθοδος εὗτη εἴναι ἡ τῆς ἐπαληθεύσεως, καὶ ὡς τοιαύτη θεωρουμένη παρέχει μεγίστην ὡφέλειαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Οταν δομως ἐπιβάλλωμεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν ἀρχὰς ὡς δεδομένας, ἀφαιροῦμεν τὸν χαρακτῆρα πρώτης ἐπιστήμης, καταστρέφοντες αὐτὴν τὴν οὐσίαν αὐτῆς, ὑφισταμένην εἰς τὴν ἀκραιφνή καὶ ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν. Τοῦτο βεβαίως ἐνόησεν ὁ Βάκων μεμφόμενος τὴν μέθοδον ἐκ τῶν προτέρων. Ήταν ἔξαντληθῶσιν οἱ πόροι τῆς πείρας καὶ δὲν φλάσωμεν εἰς τὸ ποθούμενον, τότε ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ προσδιάμωμεν εἰς αὐτὴν τὴν μέθοδον, διὶ ἡς ἐκτείνεται ὁ ὅρις τῆς θεωρίας καὶ διορᾶται πρότερον ἡ συνέπεια, ἵν περ ἡ πειραματικὴ ἐπιστήμη βραδύτερον κατακτᾶ. Αφ' ἑτέρου ἡ λογικὴ ἐπιστήμη καὶ αἱ μαθηματικαὶ δὲν εὑρίσκονται ὑπὸ τῆς πείρας,

τὰ ἀξιώματα αὐτῶν δέν· ἐδόθησαν ὑπ' αὐτῆς· ἐν δὲ ταῖς ἑπι-
στήμαις τῶν γεγονότων τὰ ἀντικείμενα καὶ αἱ μέθοδοι χρη-
γοῦνται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως. Ἡ ἀνάλυσις ἀναδίδει τὴν τάξιν
τῆς εὑρέσεως, ἡτὶς εἶναι τὸ ἀληθὲς, ἡ δὲ σύνθεσις τὴν ἀνα-
γκαίαν τῶν πραγμάτων τάξιν. ὅταν σπουδάζωμεν ἀντικείμενόν
τι ὑπερβαίνον τὴν ἡμετέραν ἴκανότητα, διαιροῦμεν αὐτὸν ἵνα
εύκολότερον συμπεριλάβωμεν αὐτό. ὅταν τὸ σύνθλον συντίθη-
ται ἐκ μερῶν ἀποντὶ διαιρεσίμων, ἡ διαιρεσις εἶναι πραγματι-
κή· συνήθως δὲ μῶς εἶναι τεχνητὴ, γινομένη δι' ἀφαιρέσεως, διότε
τὸ σύνθλον συντίθεται ἐκ μερῶν οὕτω πως ἀλληλενδέτων καὶ
ἀναγκαίων, ὥστε ὁ χωρισμὸς ἥθελεν ἐπεγέρχει βλάβην. ἐν ἀμ-
φοτέραις ταῖς περιπτώσεσιν ἡ διαιρεσις δεικνύεται ὑπὸ τῆς φύ-
σεως αὐτῆς τῶν πραγμάτων· πρέπει δὲ νὰ μὴ διαιρόμενον οὔτε
πολὺ οὔτε δύλιγότερον τοῦ δέοντος, ἀλλ' εἰς τρόπον ὥστε ἔκα-
στος ὄρος τῆς διαιρέσεως νὰ ἔναι προστός εἰς τὴν ἡμετέραν
ἀντίληψιν, καὶ νὰ βασίζηται ἡ διαιρεσις εἰς τοὺς οὐσιώδεις χα-
ρακτῆρας τοῦ σπουδαζομένου ἀντικείμενου. Ἡ ἐργασία, δι' ἣς
διαιροῦμεν ἀντικείμενόν τι εἰς τινα ἀριθμὸν μερῶν ἐπὶ σκοπῷ νὰ
ἔννοησται μέρην αὐτὸν κάλλιον, καλεῖται ἀνάλυσις. Ἡ σύνθεσις εἶναι τὸ
ἀντίθετον τῆς ἀναλύσεως, καθόσον ἡ μὲν εἰς μέρη χωρίζει, ἡ δὲ συ-
γάπτει τὰ κεχωρισμένα μέρη. Εἴτε ἡ σύνθεσις περιέχει μόνον δι', τι
ἡτο ἐν τῇ ἀναλύσει, καὶ τότε εἶναι συγκεφαλαίωτς καὶ κατάταξις
τῶν παρατηρηθέντων γεγονότων, εἴτε μὴ περιορίζομένη εἰς τὴν
τούτων ἔξτησιν διὰ γενικωτέρων δρῶν, ἀναβαίνει εἰς τοὺς νόμους
αὐτῶν διὰ τῆς ἐπαγγελτῆς, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἀληθὲς συμπλήρωμα
τῆς ἐπιζήμιης τῆς θηρευούσης τὴν ὀφέλειαν καὶ γονιμότητα. Γενο-
μένης ἀπαξ τῆς συνθέσεως, μεσολαβεῖ ἡ ἐπαγγελτὴ πρὸς ἐπαλήθευ-
σιν καὶ ἐφαρμογήν. Ἡ μὲν ἀνάλυσις ἔχει ὅργανα τὴν παρατήρησιν
καὶ τὴν πείραν, ἡ δὲ σύνθεσις χρῆται τῷ δρισμῷ καὶ τῇ κατατάξει.

§ 2. Ἡ παρατήρησις γίνεται διὰ τῆς ἀμέσου προσοχῆς τῶν
ἡμετέρων γνωστικῶν δυνάμεων καὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς πείρας
εἰς τὸ ἀντικείμενον ὅπερ προτιθέμεθα νὰ γνωρίσωμεν, ἀφ
προγονικένως διηρέσαμεν αὐτὸν εἰς τὰ ἀναγκαῖα μέρη. Διὰ δὲ
τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως, πολλάκις ἐπα-
ναληφθείσης, φύλανομεν εἰς τὴν ἐμπειρίαν. Τόσον δὲ εἰς τὰς φύ-
σικὰς καὶ φυσιολογικὰς, ὅσον καὶ εἰς τὰς ψυχολογικὰς ἡμεν-
γνώσεις, εἰτιγες εἶναι τρεῖς διάφοροι τρόποι, ἀντίκομεν συγχρό-

νως ἡμεῖς, πλὴν πρέπει νὰ προφυλαττώμεθα ἵνα μὴ συγχύσων μεν τὰ πράγματα, ἄλλως τρέχομεν κίνδυνον νὰ ζητῶμεν εἰς τοῦς νόμους τῆς φυσικῆς τὴν αἰτίαν τῶν γενικῶν δονήσεων, τὴν θέτουσαν τὸν ἐγκεφαλὸν εἰς συγχοινωνίαν μετά τοῦ ὄφρανου, οἰασδήποτε οὐσίης τῆς φύσεως καὶ τῆς μορφῆς τῆς ὅλης τοῦ ἐγκεφάλου, τὴν ἐξήγησιν τῶν ἡμετέρων ἴδεων, βουλημάτων καὶ παθῶν. Εἴντε μέντοι ἀναγκαῖόμεθα νὰ παραδεχθῶμεν κανόνας τῆς παρατηρήσεως· τούτεστι νὰ παρατηρῶμεν μετά προσοχῆς καὶ ἐπιμονῆς πᾶσαν τάξιν φαινομένων διὰ τῆς καταλήλου γνωστικῆς δυνάμεως καὶ νὰ σημειώμεν ἐπ' ἀκριβὲς τὸ τέρμα τῆς συνειδήσεως καὶ τῶν αἰσθήσεων. Εἰς πάσας τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει, καὶ πρὸ πάσης ἀλλῆς εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ παρατήρησις καθίσταται ὁ ἀρχικὸς δρός, οὐσίης ὑπ' ὄψιν καὶ τῆς κατεστάσεως τῆς φυχῆς. Ή πείρα, τρόπος παρατηρήσεως, ἐν μεγίστῃ χρήσει ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις, συντελεῖ ἵνα διὰ τῆς τέχνης ἐμφανιεῖθῇ καὶ παραχθῇ τὸ φαινόμενον. Αὐτὴ κέκτηται τὸ πλεονέκτημα νὰ ποιῇ κανονικωτέρας καὶ συχνοτέρας τὰς παρατηρήσεις, καὶ νὰ παριστᾷ αὐτὰς εἰς τὸ πνεῦμα συστηματικώτερον. Απ' ἐναντίου ἐπὶ τῶν γεγονότων τῆς συνειδήσεως, ἡτικὸν εἶναι ὅλη, ὅπως ἔχῃ ἐπιφρόνην ἡ πείρα, ἀπαιτεῖται ἡ προσοχὴ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ παρατήρησις. Εἴννοιοντες δὲ τοὺς νόμους τῶν φαινομένων ὡς ἀναγκαῖοτητα ἐπιβεβλημένην εἰς πᾶσαν οὐσίαν, ἵνα ἀναπτυχθῇ κατὰ τὸ εἰδός αὐτῆς καὶ τὸν ὅμοειδῆ τρόπον, καὶ ἀγευρίσκοντες τὴν ἔδραν αὐτῶν σχηματίζομεν προβλήματα, ἀπερ ἡ μεταφυσικὴ ἐπιστήμη διαφωτίζει. Ερευνῶντες δὲ τὸν παντοίους νόμους, τοὺς διέποντας τὸν κόσμον, ποιοῦμεν προβλήματα ἀνήκοντα εἰς τὰς ἐπιστήμας τῆς παρατηρήσεως· οὐχ ἡττον ὅμως ἡ ὑπαρξία τῶν νόμων, τούτεστι τῶν σταθερῶν καὶ ἀναλοιώτων ἀρχῶν εἰς ἀς ὑπόκειται ὁ κόσμος, ὅντες αὐτοὶ πρόβλημα ἄλλα γεγονός ἀναμφίλεκτον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἴδεα τοῦ φαινομένου ὑπονοεῖ τὴν ἴδεαν τοῦ νόμου, ἐκ δὲ τοῦ θεάματος τοῦ κόσμου ἡ ἴδεα τῆς ποικιλίας καὶ τῆς πολλαπλότητος συνεπάγεται τὴν ἴδεαν τῆς ἐνότητος καὶ τοῦ ὅμοειδοῦς, τούτου ἔνεκα πρέπει νὰ διαστείλωμεν τὴν φυσικὴν πίστιν εἰς τὴν ὑπαρξίαν τῶν νόμων τῆς φύσεως, τὴν διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπειγόντης ἔρευναν τῶν παντοίων νόμων, τῶν ὑπαρχόντων ἐν τῇ φύσει, καὶ τὴν μεταφυσικὴν θεωρίαν ἐπὶ τῆς οὐσιώδους μορφῆς.

τῶν νόμων καὶ ἐπὶ τῶν σχέσεων μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Αὐτὴ δὲ ἡ φυσικὴ πίστις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως προηγεῖται πάσης ἀνατροφῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως, καὶ ἔχδηλοῦται ἐν ἡμῖν μετὰ ἀκρας ἐνεργείας ἀπὸ τῆς πρώτης προσοχῆς τῆς ἡμετέρας διανοίας· ἡ πίστις εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν νόμων εἶναι φυσική, ἡ γνῶσις τῶν ἴδιαιτέρων νόμων εἶναι ἐπίκτητος, ἡ δὲ σπουδὴ τῶν φαινομένων διδάσκει ἡμᾶς τὴν μορφὴν καὶ τὸν τύπον τῶν νόμων, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν τούτων ὑπαρξίν. Οὐ τύπος τῶν παρατηρθέντων φαινομένων εἶναι ἡ γενικὴ ἔκφρασις τῶν γεγονότων, ἀπερ διὰ τῆς πείρας καὶ δυνάμαι τῶν νόμων τῆς πειραματικῆς μεθόδου ἀνιχνεύσαμεν, ὅτε τὸ ἐπαληθεύον ἐπὶ τῶν παρατηρηθέντων γεγονότων ἴσχυει καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν. Ἐντεῦθεν κατηντήσαμεν εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ τὸν νόμον ἀπάντων τῶν παρόντων καὶ μελλόντων γεγονότων τοῦ αὐτοῦ εἶδους. Τὴν μεθόδον ταύτην ὁ Βάκων συνίστησιν ὑπὸ τὴν προσηγορίαν ἐρμηνείας τῆς φύσεως, ἀντιτάξας αὐτὴν εἰς τὴν ὑποθετικὴν, ἵτοι τὴν ἐκ τῆς προκαταβολῆς μεθόδον, ἥτις ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν γεγονότων ὑποτίθησι τοὺς νόμους, ἀντὶ τοῦ ζητῆσαι καὶ ἀνακαλύψαι τούτους. Ἐπὸ τὸν τύπον συλλογισμοῦ, ἡ τῆς ἐπαγωγῆς ἔκφρασις ἔχει ὡς ἐφεξῆς. Ἀρχὴ τῆς ἐπαγωγῆς. Ἡ φύσις κυβερνᾶται ὑπὸ νόμων, τουτέστιν ὅτι συμβαίνει κατά τινα τρόπον ἐν ὡρισμένῳ τινὶ εἰδεί γίνεται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐν τῷ αὐτῷ εἶδει, ὅταν αἱ περιστάσεις ὥστιν αἱ αὐταί. Πείρα τελουμένη. Μόδι ὀσάκις παρατηρεῖται ἡ πτῶσις τῶν βαρέων σωμάτων, αὐτὴ λαμβάνει χώραν καθ' ὡρισμένον τρόπον. Συμπέρασμα. Ἀρκα πάντα τὰ ἀνάλογα φαινόμενα γίνονται οὕτω, καὶ θέλουσι γίνεσθαι πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν ὥρισμένον τρόπον. Οἱ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς ὑφίσταται εἰς τὴν διηγεκῆ πίστιν τῆς ὑπάρξεως τῶν φυσικῶν νόμων, ἐν φὸ συνήθης συλλογισμὸς ἐπεριίσταται ποτὲ μὲν εἰς ταύτην, ποτὲ δὲ εἰς ἐκείνην τῶν ἀρχῶν. Χρώμενος δὲ τῇ γνικεύσει ἐν τῶν μερικῶν γεγονότων εἰς πάντα τὰ λοιπὰ τοῦ αὐτοῦ εἶδους γεγονότα, δὲ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς οὐθέλεγον εἰσθαι ἀλάνθαστος καὶ ἀπολύτως ἐναργῆς, ἐὰν ὁ ἀλοκληρωτικὸς ἀριθμὸς τῶν φαινομένων μὴ ἥτο ἀόριστος, καὶ ἐὰν ἐξ τῶν παντοδαπῶν ὀποπειρῶν ἐπετρέπετο τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι τὸ θεῖαιώσας δι' ἐπαγωγῆς τοῦ ὅλου τὸ γιγαντούμενον διὰ

παγορεύεται διαζέυκτική. Ο τρόπος τῆς κρίσεως ὑρίσκεται εἰς τὸν βαθμὸν τῆς τοῦ πνεύματος συγκαταθέσεως· ἡ κρίσις λέγεται προσληματική, ὅταν τὸ πνεῦμα θεωρῇ ταύτην ἡς καθαρῶς νοητὴν καὶ καταληπτὴν, ἀποφαντικὴ καὶ διαβεβαιωτικὴ ὅσακις τὸ πνεῦμα συγκατατίθεται ὡς εἰς πραγματικότητα, ἀποδεικτικὴ ὅ-σακις καθ' ὁμοίωτην ἡθελεν εἰσθιας ἐναργῆς ἡ κρίσις. Κατὰ τὸ μέτρον τῆς βεβαιότητος ἡ μὴ ἡ κρίσις λέγεται βεβαία, ὅμοιαλήθηκε καὶ πιθανὴ, ἀμφίβολος ἡ ἐνδεχομένη· κατὰ δὲ τὴν πρὸς ἄλλη-λας σχέσιν λαμβάνουσι καὶ τὴν προστηρόσιν αἱ ἡμέτεραι κρίσεις. Καλοθυται, φέρ' εἰπένι, κρίσις ὑπάλληλοι ὅταν, συμφωνοῦσαι πρὸς τὴν ὅλην καὶ τὴν αὐσίαν, καὶ διαφωνοῦσαι πρὸς τὴν μορ-φὴν, διαφέρωσι μόνον κατὰ τὴν πασότητα, τουτέστι βεβαιόνουσι τὸ αὐτὸν πρᾶγμα, ἡ μὲν ὑπὸ γενικὸν ἔρον, ἡ δὲ ὑπὸ μερικὸν, πε-ριλαμβανόμενον ὅμως ἐν τῷ πρώτῳ. Εάν διαφέρωσιν αἱ κρίσεις κατὰ τὴν ποσότητα, ὅντος περιπτώσεις γεννῶνται· ἡ ἡ μὲν τούτων ἀρνεῖται ἀπλῶς, ὅτι ἡ ἄλλη βεβαιόνει ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, ἡ βεβαιόνει τὴν ποσότητα ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, τὴν μὴ συμβιβα-ζομένην πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς ἄλλης κρίσεως ἀπονεμομένην· λέγον-ται ἀντιφατικαὶ κρίσεις ἐν τῷ πρώτῃ περιπτώσει, ἐν δὲ τῇ δευτέ-ρᾳ, ὅταν τὸ ὑποκειμένον καθολικῶς λαμβάνηται, ἐναντίαι, καὶ ὅταν μερικῶς ὑπεναντίαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ Συλλογισμοῦ καὶ τῶν κανόνων αὐτοῦ.

§ 1. Ἐπειδὴ ἡ τοῦ Θεοῦ διάνοια τελειοτάτη καὶ ἀπειρος ὁ-πάρχει, διὰ τοῦτο ἀκαριών καὶ ἀκριτῶν γινώσκει δὲ τὰ πάν-τα, ἐπειδὴ δὲ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀτελῆς καὶ περιωρισμένη ἐστὶ, τούτου ἔνεκα δὲν γινώσκει τὰ πράγματα ταύτοχρόνως, καὶ οὕτε τὴν φύσιν τῶν ὄντων, οὔτε πάσας τὰς σχέσεις αὐτῶν ἔννοει. Ή ἀτέλεια καὶ ἡ ἀθένεια τῆς ἡμετέρας διαναίξ γίνονται ἀφορμαὶ ἵνα γινώσκωμεν διαδοχικῶς τὰ ἀντικείμενα· ὅταν ἡναὶ ἐκτετα-μένα ταῦτα καὶ περιλαμβάνωτι πολυαριθμους ἴδιοτητας, διε-ροῦμεν πραγματικῶς καὶ κατ' ἐπίνοιαν ὅπως συμμεθαρμόσωμεν αὐτὰ πρὸς τὰς ἀνάγκας ἡμῶν. Ή ἀργασία αὗτη, ἡτοις καλείται

άναλυσις, ἀναλογία κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς τὸν συλλογισμόν, δι' οὗ ζητοῦμεν νὰ βεβαιώσωμεν τὴν σχέσιν τὴν ἐνόνουσαν διό προτάσεις τῇ μεσολαβήσει τρίτης, συναπτομένης μετ' αὐτῶν καὶ προσεγγιζόμενης ἐπίσης εἰς ἀμφοτέρας, ητὶς συντελεῖ εἰς τὴν μετάβασιν ἡμῶν ἐκ τῆς μὲν εἰς τὴν δέ. Θέλομεν νὰ μάθωμεν εἰ ὁ Θεός ἐστιν ἀγαπητός, δὲν ἔξανοίγομεν ἐκ πρώτης ὅψεως τὴν ἐνυπάρχουσαν σχέσιν μεταξὺ τῶν δύο ὅρων, ζητοῦμεν τι ὅντις ἀξιαγάπητον καὶ δυνάμενον νὰ ἀπογεμηθῇ εἰς τὸν Θεόν, εὐρίσκομεν τὴν ἀγαθότητα: θεν λέγομεν ὁ ἀγαθός ἐστιν ἀγαπητός, ὁ Θεός ἐστιν ἀγαθός, ἀρά ἐστιν ἀγαπητός. Ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου καὶ ἄλλων προσομοίων ἔρχονται τὰ ἔξις πορίσματα. α'. Ὁ συλλογισμὸς ἀναπληροὶ τὴν ἀσθένειαν τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ ἀκτείνει τὸν νοητικὸν ἡμῶν ὄριζοντα, ὃν μεγίστης ἀναγκαιότητος ἐξ αἰτίας τοῦ ἡμετέρου περιορισμοῦ. Τπεράνω ἡμῶν ὑπάρχει ἐντελεστέρα διάνοια τῆς ἡμετέρας, οὐδόλως χρήζουσα τοῦ συλλογιζεθείας. β'. Πᾶς συλλογισμὸς ἔχει τρεῖς ὅρους, ἔκεινον ἐπὶ τοῦ ὅποιου βεβαιοῦμεν πρᾶγμα τι, ἔκεινον ὃστις βεβαιοῦται ἐκ τοῦ πρώτου, καὶ ἔκεινον ὃστις μεσολαβεῖ μεταξὺ αὐτῶν, ἡ εἶναι ὁ διάμεσος. γ'. Πᾶς συλλογισμὸς πρέπει νὰ ἐκφράζηται διὰ τριῶν προτάσεων, δηλ. διὰ τῆς ἐκφράζούσης τὴν ζητοῦμένην σχέσιν, καὶ διὰ τῶν ἄλλων δύο, αλτίνες ἐκφράζουσι τὴν σχέσιν τοῦ διαμεσού ὅρου μεταξὺ τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου τῶν δύο ὅρων, οὓς πρόκειται νὰ παραβάλωμεν, δ'. Ὁ διάμεσος ὅρος ἐὰν μὴ ἡ εἰς ἵσην σχέσιν μετὰ τῶν ἄλλων δύο ὅρων, δὲν γίνεται συλλογισμός. έ. Ἐὰν ἡ ἵστης τῶν σχέσεων ἡ καὶ μιᾶς ἐξ αὐτῶν, ἐν αἷς εὑρίσκεται ὁ διάμεσος ὅρος, ἡναὶ ψευδής, ἀμφιβολός ἡ ὑποθετική, ἡ ἀκρίβεια τῆς προτάσεως, τῆς ἔξαγθείσης ἐκ τῶν δύο ἔκεινων σχέσεων, πρέπει νὰ ἦναι ἀμφίβιλος, ὑποθετική καὶ μηδέν.

§ 2. Οταν αἱ τρεῖς προτάσεις ἐκφράζωνται κατὰ συράν ή μία μετὰ τὴν ἄλλην, οἰαδήποτε εἶναι ἡ ἐκλεγθεῖσα ταξίς, συγκριτίζουσι τὸν συλλογισμόν. Ὁ μικροτέραν ἐκτασιν ἔχων ὅρος λέγεται ἐλάσσων, ὁ μεγαλητέραν μείζων, καὶ ὁ παραβάλλομενος ἐναλλάξ μετὰ τοῦ μείζονος καὶ ἐλάσσονος ὅρου καλείται μέσος ὅρος. Η πρότασις ἡ ἐκφράζουσα τὸ προχείμενον νὰ ἀποδειχθῇ προσαγορεύεται ζήτημα, τὸ δὲ ἔξαγόμενον ἐκ τῆς γενομένης ἀποδείξεως ὄγομάζεται συμπέρασμα, συνέπεια. Περιέχει

μεν τὸ συμπέρασμα, ἐὰν μὴ ἴδωμεν ἐνεργῶς ὅτι περιέχεται ἐν ταῖς κειμέναις. Τοῦτο δὲ καταντῷ εἰς τὸ διὰ πρέπει νὰ ἔχωμεν ἀτοίμην φαντασίαν ἵνα εἰρίσκωμεν τοὺς μέσους ὄρους, ὄρθην κρίσιν ἵνα ἔκτιμῶμεν τὴν ἀκρίβειαν προτάσεως τίνος καὶ ἀντιλεμβανώμεθα. τῶν σχέσεων τῶν προτάσεων πρὸς ἀλλήλως. Σημειωτέον δῆμος ὅτι οὐδεὶς κανῶν δύκαται νὰ ἀναπληρώσῃ τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν γονιμάτητα τοῦ πνεύματος ἡμῶν ἀφ' ἐτέρου ἀποιτεῖται ἐνδελεχής καὶ ἀγχίνους ἀτκησίς καὶ σκουδὴ τῶν ἐπηριθμάτων ἐπιστημῶν, ἐνθα ἡ ἔξαγωγὴ ἐφαρμόζεται ὑπὸ πάντας τοὺς τύπους μετ' αὐτηρότητος. Ήμεῖς ἀποεκφράζοντες τὴν μέθοδον τῶν σχολαστικῶν, δὲν πρέπει νὰ ὀλιγωρῶμεν κακή τῶν τεχνικῶν κανόνων. Οὐδὲν ἀλλο βιβλίον κρένομεν εἴλογον νὰ συστήσωμεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰμὴν τὸ νέον ὅργανον, ἢτοι τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔξασκησόντας δικαίως μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος, ἐξ οὗ ἐδανεισθησαν καὶ Βάκωνες καὶ Λεσβίτιοι καὶ Καρτέσιοι καὶ Κάντιοι μετὰ πάντων τῶν λοιπῶν.

§ 3. Ή ἔξαγωγὴ μέθοδος εἶναι ἐν χρήσει καὶ ὅτε δὲν πρόκειται οὔτε νὰ ἀνακαλύψωμεν οὔτε νὰ ἐπαληθύσωμεν συνέπειάν τινα, ἀλλὰ νὰ δώσωμεν λόγον γεγονότος ἀποδειγμένου ἢ ἀφ' ἑαυτοῦ προφανοῦς, ἀναφέροντες τιῦτα εἰς τινα ἀρχὴν χωρίς νὰ προσδράμωμεν εἰς τὴν ἐπαγωγὴν. Ἐκείνο δὲ ὅπερ τάσσεται ἀπέχομεν καὶ εἶναι ἀναντίρρητον εἶναι τὸ γεγονός, καὶ ἔκεινο ὅπερ πρέπει νὰ ἐπαληθεύσωμεν, εἰς καὶ οὐχὶ ὡς γεγονός, εἶναι ἡ ἀρχή. Τοιαύτη ἀρχὴ, ἡ ὡς τοιαύτην ἡ τοιαύτην παραδεχόμενα, καὶ ἡτοι ταῖς ὑπόθεσίς, καὶ ἡ μέθοδος, ὑποθετική. Όπως δὲ ἀποιηῇ λυτίτηλης ἡ μέθοδος αὗτη, ἀπαιτεῖται ἡ ὑπόθεσις νὰ ἔναι δυνατή, νὰ μη ἐγκλέητη δηλαδὴ οὐδὲν τὸ ἀντιφάσχον, νὰ ἔναι πιθανή καὶ ὁμοιαλήθης, τουτέστιν ἀνάλογος εἰς τοὺς νόμους τῆς φύσεως, νὰ παράγῃ σταθερῶς τὰς ἑαυτῆς συνεπείας καὶ νὰ ἔξηγῃ οὐχὲ μόνον πάντα τὰ γνωστὰ καὶ ὑπάρχοντα γεγονότα, ἀλλὰ κάκος τὰ γεγονότα τῆς αὐτῆς φύσεως, τὰ ὅποια πρόκειται νὰ ἀνακαλύψθωσι. Πλὴν αἱ ὑποθέσεις δὲν θεωροῦνται ἐπιστημονικαὶ ἀλήρθειαι, εἰ μὴ ὅταν ἀποδειχθῶσιν ὡς τοιαῦται καθ' ἑαυτάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ μαρτυρίας καὶ κύρους.

§ 1. Καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἐν τῷ βίῳ χρῆσομεν τῆς μαρτυρίας τῶν ἀλλων ἀνθρώπων διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ σπουδάσωμεν ἀφ' ἑαυτῶν πάντα καὶ νὰ μάθωμεν κατ' εὐθεῖαν τὰ πράγματα, ἀτινα ἐπιμυμοῦμεν νὰ γινώσκωμεν. Τῷ ὅντι ἀνευ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀνθρώπων ἡθέλομεν χάστι μετὰ τῶν μαθημάτων καὶ τῆς πείρας τοῦ παρελλόντος τοὺς καρποὺς τῶν παρατηρήσεων τῶν προκατόχων ἡμῶν ἐπὶ τῆς ὥλης περὶ ἣν ἀσχολούμεθα, καὶ δὲν ἡθέλομεν γινώσκει τὸ παραμικρὸν περὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων, ἐν οἷς δὲν ὑπήρχομεν, καὶ περὶ τῶν τόπων εἰς οὓς δὲν μετέβημεν. Διαφέρουσι δὲ ἀπ' ἀλλήλων ἡ μαρτυρία καὶ τὸ κύρος· καθόσον ἡ μὲν μαρτυρία ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ὥλης ἔχει ἀντικείμενον τὰ γεγονότα καὶ ἐγγύησιν τὴν πίστιν, τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ μάρτυρος. Τὸ δὲ κύρος ἔχει ἀντικείμενον οὐχὶ τὰ γεγονότα ἀλλὰ τὴν πίστιν ἔκεινο τὸ ἀποδεχόμεθα δυνάμει τοῦ κύρους, ἀποδεχόμεθα οὐχὶ ὡς ἀποδειγμενον ὑφ' ἡμῶν ἀλλ' ὑπὸ ἀλλων. Τούτου ἔνεκα παραδεχόμεθα τὰ ἀστρονομικὰ, φυσικὰ, κτλ. γεγονότα ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τῶν ἀστρονόμων καὶ φυσικῶν, καὶ συγκατατιθέμεθα εἰς τὴν ἑταῖρησιν ἐπὶ τοῦ κύρους αὐτῶν. Χωρὶς νὰ ἀφαιρῇ οὐδὲν τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ λόγου, τὸ κύρος πρέπει νὰ βασίζηται εἰς τὴν κοινὴν αἰσθησιν. Πρέπει δὲ νὰ διακρίνωμεν τὴν μαρτυρίαν ἐπὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ὥλης τῆς μαρτυρίας τῆς ἔχουσης ἀντικείμενον τὰ γεγονότα τοῦ κοινοῦ βίου. Ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ὥλῃ ἡ δεινότης τοῦ μάρτυρος, ἡ εὐφυΐα αὐτοῦ, ἡ εἰδικὴ αὐτοῦ γνῶσις ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, περὶ οὗ μαρτυρεῖ, πρέπει νὰ ἐκτιμῶνται προστκόντως. Μεταύτως διακρίνεται καὶ ἡ προφορικὴ καὶ ἀμεσος μαρτυρία τῆς γραπτῆς, καὶ ἡ ἐκουσία καὶ ἐσκεμμένη τοῦ μυκημένου καὶ τῆς ὥλικῆς ἀποδείξεως. Ἐπὶ τῆς προφορικῆς μαρτυρίας ὀφείλομεν νὰ βεβαιωθῶμεν ἀν ὁ μάρτυς δὲν ἦναι ὑποκριτής ἡ ἡπατημένος, καὶ ἀν ἦναι ἀξιόπιστος συνεπείᾳ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς διαιγωγῆς αὐτοῦ. Ὁντων πολλῶν μαρτύρων προτιμοτέσσα ἡ ἡθικότης αὐτῶν μᾶλλον ἡ ὁ ἀριθμός· οὐχ ἡ τούς ἔξεταστέους καὶ τὴν ιδιαιτέραν θέσιν τοῦ μάρτυρος, ἡτις ἔχει βα-

ρύτητα πάντοτε, καὶ τὰς εἰς ἕκαστον ἴδιαιτέρως χωρὶς νὰ γίνωσκωσι γενομένας ἐρωτήσεις ἐπειδὴ ἐκ τῆς ἀντιφάσεως καὶ τῆς διακεκομμένης ἀπαντήσεως αὐτῶν ἔξαγεται τὸ ἀπατηλόν. Πρέπει δὲ νὰ ἔχωμεν πρὸ ὁρθαλμῶν ὅτι τὸ ἥθος, ὁ τόνος, ἡ συμπέριφορὰ, ἡ φυσιογνωμία καὶ ἡ ὑπὸ τῶν λέξεων προσδιδομένη ταραχὴ τοῦ μαρτυροῦντος τεχμηριοῦσι τὴν ἀλήθειαν ἢ τὸ ψεύδος. 'Αφ' ἐτέρου διασταλτέον τὸν δόλον, τὴν ὑπόχρισιν, τὴν δειλίαν, τὴν αἰδῶ καὶ τὴν ὄργην κατὰ τὴν ἴδιοσυγχρασίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ διδόντος τὴν μαρτυρίαν. Μεγίστη δὲ προσοχὴ ἀπαιτεῖται εἰς τὰ ἐπίτηδες προβαλλόμενα σοφιστικὰ ζητήματα, ἵνα περιπλεχθῆ ὁ μαρτυρῶν εἰλικρίνεια καὶ εὐնότης, φιλανθρωπία καὶ δικαιοσύνη ἐστωσαν οἱ ἀλάνθαστοι ὄδηγοι τῶν ἔκεταζόντων.

§ 2. Η ἱστορία, ἡ παράδοσις, τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης, οἷον ἀγάλματα, ναοί, τάφοι, ἐπιγραφαὶ, τρόπαια, μετάλλια καὶ πρόσδομοια, αἱ καταβέσεις τῶν ἀγαθῶν καὶ πεφωτισμένων ἀνδρῶν, εἴτε ἔνορκοι εἴτε μὴν, τίσιν εἰδὴ μαρτυρίας, τὰ μὲν ἀφορῶντα παρελθόντα γεγονότα, τὰ δὲ σύγχρονα. Η ἀνθρωπίνη μαρτυρία, μετενεγχθεῖσα ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἀληθειῶν, εἰς ἀς ἀνήκει, εἰς τὰς ἀληθείας, αἵτινες ἀνάγονται εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τῆς ἐναργείας καὶ τῆς ἀποδείξεως, καλεῖται αὐθεντία. Πιστεύομεν εἰς τὸν ἀστρονόμον λέγοντα ὅτι ἡ γῆ εἶναι στρογγύλη, στρεφομένη περὶ τὸν ὥλιον· ἐάν δὲ σπουδάσωμεν τὴν ἀστρονομίαν, τότε πιστεύομεν οὐχὶ ἐξ αὐθεντίας, ἀλλ' ἐξ ἐπιστήμης καὶ γνώσεως. Άδεις τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ πάστις ἄλλης κανονιζόμενην τὰς ἡμετέρας πρὸς τὰς τῶν εἰδημόνων ἰδέας, ἀκολουθοῦμεν τοῖς ἔχοντι τούτων, καὶ φωτίζόμενα ὑπὸ τὴν δῆλα αὐτῶν. Εἶναι ἡ οὐδολογούμενον ὅτι διὰ τὴν στεγότητα τῶν ὁρίων τῆς ἀνθρώπινης διανοίας, ἐπειδὴ μόνος ὁ Θεός εἶναι ὁ παγγνώστης καὶ πάνσοφος, ὁ ἀνθρώπος ὁφείλει νὰ στηρίζηται ἐπὶ τῆς τῶν ἄλλων αὐθεντίας, νὰ πιστεύῃ εἰς τὸν λόγον τῶν σοφωτέρων καὶ ἵκανωτέρων. Καὶ ἀμοιβαίως κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἐλαττον ἀπαντες χρήζουσι τῆς τῶν ἄλλων αὐθεντίας. Ἰνα δὲ ἡ αὐθεντία ἰσχύῃ, πρέπει νὰ θεμελιώηται εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν σύμπνοιαν, εἰς τὴν ἀρετὴν, τὴν εἰλικρίνειαν καὶ τὴν τιμιότητα τῶν εἰδημάτων. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ ἀλάνθαστος αὐθεντία, ἡ παράγουσα τὴν βεβαιότητα διὰ τοῦ λόγου αὐτῆς, εἶναι μόνος ὁ Θεός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ γλώσσης.

§ 1. Οἱ ἀνθρώποι ἔχει τὴν δύναμιν καὶ τὸ πλεονέκτημα ἵνα ἐκφράζῃ τὰς ἑαυτοῦ ἴδεας διὰ σημείων, χρησιμευόντων νὰ δηλῶσι καὶ ἀνταλλάττωσι, νὰ σωματοποιῶσι καὶ διαστέλλωσι, νὰ ἀναλύσωσι καὶ κρατῶσιν αὐτὰς εἰς τὸ πνεῦμα. Ἀναπληροὶ δὲ ταύτας τὰς ὑπηρεσίας ὁ προφορικὸς λόγος, δοτις συνδέεται στενώτατα μετά τοῦ ὄγράνου τῆς ἀκοῆς. Ἡ ἐκφραστικὴ τῆς διανοίας διὰ σημείων ἀποτελεῖ τὴν γλώσσαν. Ὁ λόγος εἶναι θευμάσιον βοήθημα εἰς τὴν διάνοιαν, ἥτις καὶ ἀνευ τούτου συλλαμβάνεται, ἐν ᾧ τὰνάπαλιν ἀνευ τῆς διανοίας αὐτὸς δὲν σημαίνει τι. Μεταξὺ δὲ τοῦ συνθηματικοῦ σημείου καὶ τοῦ πράγματος ὑπάρχει ἀδεσμὸς, δὲν ἡμεὶς καθιδρύσαμεν. Δὲν πρέπει αὖθις ἔτερου νὰ ὑπεραυξάνηται ἡ ἐπιφρόνη τῆς γλώσσης ἐπὶ τῆς διανοίας. Ὁ ἀνθρώπος ἐφεῦρε τὰ σημεῖα ἴδια δυνάμει, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμφυτευθέσην αὐτῷ, καὶ σκοπίμω ἐνεργότητι, ἐνυπαρχούσῃ αὐτῷ καὶ δημιουργούσῃ ταῦτα κατὰ θέλησιν καὶ σύμπνοιαν τῶν λοιπῶν. Ὡσεν τὰ σημεῖα δὲν δημιουργοῦσι παντάπασι τὰς ἵκανότητας καὶ δυνάμεις, ἀλλὰ προϋποθέτουσι ταύτας. Ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ ὄρος τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων εἶναι ἡ ἐλευθέρα θέλησις καὶ ἡ λογικότης· ἡ ἀληθὴ δύναμις τοῦ ἀνθρώπου ὑρίσταται εἰς τὴν θέλησιν αὐτοῦ, ἥτις δύναται τὰ πάντα, ἐν ᾧ τὸ ἄλογον ζῶον ὑπὸ περιστάσεων καὶ ἐλατηρίων ἐξωτερικῶν προσδιορίζει τὰ καθαρῶν ὄργανικὰ κινήματα αὐτοῦ, ὑπεικόν εἰς τὴν καθολικὴν ἴσχυν τῆς φύσεως. Αἱ λειψὴ ἡ ἐσωτερικὴ συνείδησις, ἡ προσωπικὴ καὶ θεμελιώδης ἐνέργεια, τιμοτέστιν ἡ ὑποστατικὴ μορφὴ τῆς ὑπάρκεως, καὶ δὲν ἔθελεν εἰδοῦς τίποτε ὡς πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Τὸ ζῶον στερούμενον τῆς ἐνάρθρου φωνῆς, τῆς λογικότητος καὶ τῆς συνείδήσεως, δὲν δύναται νὰ δημιουργήσῃ γλώσσαν· ἵκανοποιεῖ δὲ μόνον τὰς φυσικὰς ἀνάγκας αὐτοῦ, ὧθούμενον ὑπὸ τῶν ἐνόρμων καὶ ἐντιγμάτων.

§ 2. Διακρίνουσι τὴν γλώσσαν εἰς φυσικὴν καὶ τεχνητὴν· ἡ φυσικὴ εἶναι ἡ τῶν χειρονομιῶν, τῶν τοῦ προσώπου μυωνικῶν διαθέσεων καὶ τῶν τοῦ σώματος ἐν γένει ἴδιατέρων κινήσεων. Ἡ σχέσις τῶν αἰσθημάτων, τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν παθῶν πρὸς

τὰ φυτικὰ σημεῖα, ἔχει μυστηριώδη καὶ ἄγνωστόν τινα ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν νόμων. τῶν διεπόντων τὸ πνεῦμα καὶ τῶν νόμων τῶν κυβερνώντων τὴν ὥλην. Πρὸς παράστασιν εὐγενεστέρων ἀναγκῶν καὶ ὑψηλοτέρων σκοπῶν, εἰδὴ φυτικῆς γλώσσης θεωροῦνται ἡ μουσικὴ, ἡ ζωγραφία καὶ ἡ γλυπτική. Ἡ φυτικὴ γλώσσα δὲν ἔξηγει ἀφηρημένας καὶ γενικὰς ἰδέας, οὕτε ὄντα ἄνλα καὶ κινήματα. τῆς διανοίας, δὲν δύναται γὰρ ἔναις ἀναλυτική. Αὐτὴ ἐκφράζει ὅν τι ἡ αἰσθημάτι ὁποίον είναι, ἀδύνατει γὰρ ἐρμηνεύση χωριστὰ τὰ παντοῖα μέρη καὶ τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἐνότητα τοῦ προσδιορίζομένου ὄντος ὑπὸ τοιούτων χαρακτήρων. Καὶ ἐπειδὴ δὲν είναι ἴμανὴ γὰρ ἐκφράσῃ τὰς ἀφαιρέσεις, ἐπομένως οὐδὲ τὰς γενικὰς ἰδέας καὶ τὰ μινήματα τῆς διανοίας, ἢτοι τὴν σχέσιν διανοήματος μετ' ἄλλου τινός. Ἡ τεχνητὴ γλώσσα μεταδίδουσα τὸ διανόημα καὶ διακοινοῦσα τὴν τε ἰδέαν καὶ τὸ αἰσθημα, κέκτηται ἰδιαίζοντας χαρακτῆρας, ἀντιθέτους πρὸς τοὺς τῆς φυτικῆς ὅθεν ἡ κατάληψις καὶ χρῆσις ἐκείνης ὑποτίθησται τὴν διδασκαλίαν, τὰ ἐαυτῆς σημεῖα σώρισμένα ὑπὸ συνθήκης μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων παρατάνουσιν ἐπ' ἀκριβέστερὴν ἔννοιαν καὶ τὰ σημαντόμενα, ὁ δὲ χαρακτῆρας αὐτῆς είναι ἀναλυτικός. Τούτου ἔνεκεν ἐρρέθη ὅτι καὶ ἡ γλώσσα ἀπεκαλύφθη εἰς τὸν ἀνθρώπων· οἱ ἴσχυριζόμενοι ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς δὲν ἔδημιοργήσει τὴν γλώσσαν ὑποθέτουσιν αὐτὸν οὐδόλως δυνάμενον γὰρ διανοῆται δίχα τοῦ προφρακτοῦ λόγου, τοῦ ἀναγκαίου τούτου δεσμοῦ πάτης κοινωνίας, τὴν δὲ κοινωνίαν ἀρχίσασταν οὐχὶ ἀμαρτῆσαι ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ βαθμηδὸν, παραχρέχονται δηλαδὴ τὴν ἀγρέλαν κατάστασιν ὃς φυτικός.

§ 3. Ἡ γλώσσα ὑπάρχη ἐνταῦτῷ τὸ γόνιμον ὄργανον καὶ ἡ πιστὴ καὶ ἴσχυρὰ ἐκφραστικὴ τῆς διανοίας, θεωρητέα ὑπὸ τὴν ἐποψίαν τοῦ ὑλικοῦ στοιχείου. Ὡπέρ χρῆται, καὶ ὑπὸ τὴν ἐποψίαν τῆς σχέσεως τοῦ σημείου πρὸς τὰς ἰδέας. Τὰ σημεῖα, ἀτινα περιλαμβάνουσι τὴν στάσιν ἡ τὰς κινήσεις τοῦ σώματος, τῆς κεφαλῆς δηλαδὴ, τῆς χειρὸς, τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τῆς φυσιογνωμίας, δηλοῦντα ἰδέαν, θέλησιν καὶ αἰσθημα, ὑπηγορευμένας ὑπὸ τῆς φύσεως, οἷον ἡ ὄργη, ἡ χαρὰ, ἡ θλίψις, ὁ φόβος, κοινὰ ἀποτελταὶ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ οὐδεμίαν προηγουμένην συνθήκην ὑποθέτονται, ὑπάγονται εἰς τὴν πλατυτέραν ἐκδαχὴν τῆς λέξεως. Τὰ τεχνητὰ σημεῖα, κατὰ σύμβασιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἔθνων.

πάραδεδεγμένα, είναι αἱ λέξεις. Ήχός τις σχηματιζόμενος ὑπὸ τῆς ἐκπομπῆς τοῦ ἀέρος, τοῦ περιεχομένου ἐν ταῖς πνεύμοσι, καὶ ἐκφεύγων διὰ μικρᾶς ὁρῆς, χρησιμευούσης ὡς στομίου εἰς τὸν ὄχετὸν τῆς ἀναπνοῆς, καλείται λέξις. Εἶναι μὴ τροποποιηταὶ δὲ ἦχοις ὥπ' οὐδενὸς τῶν ὅργανων τῆς φωνῆς, είναι ἀπλῆς κραυγῆς, ὅποια τοῦ νηπίου ἐν τῇ στιγμῇ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ, καὶ τούναντίον τροποποιούμενος διὰ τίνος ἀνοίγματος τοῦ στόματος μᾶλλον ἡ ἡτον μεγάλου καθίσταται φωνῆν. Ή διὰ τῶν χειλέων, τῆς γλώσσης, τῶν ὀδόντων καὶ τοῦ οὐρανίσκου τροποποιητούς τοῦ φθόγγου γεννᾷ τὰ σύμφωνα, διατρέψαντα καὶ ὑπὸ τῶν γραμματικῶν εἰς λαρυγγικὰ, γλωσσικὰ, χειλικὰ καὶ ὁδοντοπρόφερτα, κατὰ τὸ ὅργανον τῆς φωνῆς τὸ συντρέχον εἰς τὸν σχηματισμὸν αὐτῶν. Έκ τῆς ἐνώσεως φωνήντος καὶ συμφώνου γίνεται ἡ συλλαβὴ, ἐκ ταύτης ἡ καὶ δύο ἡ πλειόνων συλλαβῶν ἡ λέξις, ἐκ δύο, τριῶν ἡ καὶ πλειόνων λέξειν, συμπεριλαμβανούμενων δηλαδὴ καὶ τῶν ἐπεξηγηματικῶν ὅρων, ἀπαρτίζεται ἡ πρότασις, καὶ ἐκ πλειόνων προτάσεων ὁ λόγος. Αφίνοντες κατὰ μέρος πάντα τὰ ἄλλα σημεῖα, θεωροῦμεν τὰς ἐνάρθρους φωνὰς καὶ τὴν γράφην ὡς ὑλικὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης, καθὸ ἐκφραστικὰ καὶ οἰκεῖα καὶ εδοκλα εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμόν.

§ 4. Οἱ ἀναγκαῖοι ὅροι τῆς τεχνητῆς γλώσσης, θεωρουμένης ὑπὸ τὴν σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὴν διάνοιαν, συγχεφαλαιοῦνται εἰς τὸ νὰ ἔναι αὐτὴ μεταφορικὴ, ἀφηρημένη καὶ ἀναλυτικὴ, νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς διανοίας, νὰ ἀναδεικνύῃ τὴν κίνησιν αὐτῶν καὶ νὰ ὑποδέλληται εἰς ἀπλοῦν νόμον. Κατὰ τοὺς ῥήτορας καὶ γραμματικοὺς ἡ μεταφορὰ ἀρμόζει εἰς ἐκφράσεις παρεκτραπείσας κατὰ συμβεβηκός ἐκ τῆς συνήθους αὐτῶν ἐννοίας καὶ καθιερώθείσας διὰ τῆς χρήσεως. Οὕτως ἡ λέξις πνεύμα δῆλοι ἀνεμούν, ὅστις φαίνεται οἵονεὶ ἀσώματόν τι, ἀλλ᾽ εἰχονῖει καὶ τὴν ψυχὴν, ἥτις πραγματικῶς διατελεῖ οὖσα ἀσώματος καὶ ἄϋλος. Πᾶσα δὲ προσδίοριστις τῆς σημασίας ὅρου τινὸς γίνεται κατ᾽ ἀναλογίαν καὶ ἀφαιρέσιν. Καί τοι δὲ αἱ ἀρχικαὶ γλώσσαι δὲν είναι ἐν γένει καὶ ἀφηρημέναι, ὅμως μένει βέβαιον ὅτι ἐφ' ὅσον ἔθνος τι ἔξηγενίσθη καὶ ἔξεπολιτεύθη, τοτοῦτον καὶ ἡ γλώσσα αὐτοῦ ἔχει πλείνας ἀφαιρέσεις, ἔστω ὡς παράδειγμα ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ. Ή ἀνάπτυξις τῆς διανοίας συνεπιφέρει καὶ ἀπαιτεῖ μάλιστα πολυστρίθμους ἀφαιρέσεις. Τούτη

χουσίν ὅροι ἀφηρημένοι καθά καὶ μεταφορικοί. Τῷ ὅντι συμβάλλονται τὰ μέγιστα αἱ ἀφαιρέσεις ἐπιστημονικῆς ἀρχῆς καὶ αἱ ἄλλαι, ὡν ἄνευ δὲν ἡθέλομεν συλλογίζεσθαι, οὐδὲ ἡδυνάμεθα νὰ μεταδίδωμεν καὶ συγχοινωνῶμεν ἀλλήλοις· τὰ ἡμέτερα διανοήματα καὶ νὰ φυλάττωμεν τὴν μνήμην αὐτῶν. Αδύνατον δὲ ὀσαύτως νὰ ἀντιληφθῶμεν σαφῶς ιδέας τινὸς χωρὶς τῆς ἀρωγῆς τῶν καθόλου· διὰ τοῦτο τελειοποιουμένων τῶν γλωσσῶν συμφώνως πρὸς τὴν πρόοδον τοῦ πολιτισμοῦ ἀπαντῶνται ἐν αὐταῖς καὶ αἱ ἀφαιρέσεις συνεχῶς. Οὐχ ἡττον δὲ καὶ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀφαιρέσεως ἔν τινι γλώσσῃ πηγάζει καὶ ὁ τῆς ἀναλύσεως ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα δὲν ἥθελε κατέχει γλώσσαν συνθετικὴν, ἐξηγοῦσαν πᾶσαν ιδέαν καὶ κρίσιν δὲν εἰδικοῦ σημείου ἡ χυρίου ὄνοματος, καὶ τοιαύτη γλώσσα δὲν ἥθελεν ἐπαρκεῖ εἰς τὰς χρείας ἡμῶν, οὖσα αὐτόχρονα ἀνωφελής. Αντὶ νὰ βοηθήσῃ τὴν μνήμην ἥθελεν ἐπιφορτίζει ταύτην διὰ διπλοῦ βάρους· δὲν ἥθελε προσθέτει τίποτε εἰς τὴν σαφήνειαν τῶν τοῦ νοὸς συλλήψεων· δὲν ἥθελεν εύκαλυνει οὔτε τὴν σύγκρισιν, οὔτε τὴν ἀφαιρέσιν, οὔτε τὴν γενικευσιν, οὔτε τὸν συλλογισμὸν· ἀντιστρόφως ἥθελεν αὐξήσει τὸν ἀριθμὸν τῶν νοερῶν ἔργασιών. Ανάλιστις σοφὴ, σκεπτικὴ καὶ προστήκουσα εἰς κεκαλλιεργημένα πνεύματα, οὐχὶ ἀποκλειστικὴ μόνη τῇ ἐπιστήμῃ, καθίσταται ἔργασία πνευματικὴ διηγεκοῦς χρήσεως, τῆς ὅποιας ἡ ἀνάγκη ἐκρέει ἐκ τῆς προφανοῦς δυσαναλογίας τῶν ἡμετέρων δυνάμεων καὶ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, καὶ τὴν ὁποίαν κατ’ ἐμπνευσιν καὶ ὑπαγόρευσιν τῆς φύσεως μεταχειρίζομεδα πρὶν ἡ μάθωμεν τὴν ἀρχὴν, τὴν δραστικότητα καὶ τοὺς κανόνας αὐτῆς. Οἱ μνημονεύθετες χαρακτῆρες εἰσὶ σχετικὲς πρὸς τὰ σημεῖα δι’ ὧν ἐξηγοῦνται τὰ ἀντικείμενα ἡ τὰ φαινόμενα. Ταῦτα τὰ σημεῖα προσαγορεύονται ὑπὸ τῶν γραμματικῶν ὄνοματα καὶ ἐπίθετα, τὰ μὲν παριστῶντα συγκεκριμένα ἡ ἀφηρημένα δυτα, τὰ δὲ τρόπον, ιδιότητας καὶ ποιότητας αὐτῶν. Αλλὰ δὲν εἶναι μόναι αἱ συλλήψεις ἡ ιδέαι· αἱ ἔχουσαι ἀντικείμενον τὰ κεχωρισμένα δυτα ἡ τοὺς τρόπους αὐτῶν, ἡμεῖς προσέτι συλλαμβάνομεν καὶ ἐννοοῦμεν καὶ τὰς σχέσεις τῶν ιδεῶν πρὸς ἀλλήλας· ἐνζεύθεν προκύπτει ὁ σημαντικὸς χαρακτὴρ τῶν γλωσσῶν, ὅτις ἐμφαίνει τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ἀνταποκρίνωνται αὐταὶ εἰς ἄπαντα τὰ στοιχεῖα τῆς διανοίας. Δέγοντες δὲ ὅτι ἡ τεχνητὴ γλῶσσα πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἀνταποκρίνηται εἰς ἄπαντα τὰ στοιχεῖα

τῆς διανοίας, δὲν ἐννοοῦμεν διτὶ ἡ γλῶσσα εἶναι ὡργάνισμένη ἡς: στε εἰς πᾶσαν ἴδιαιτέραν ἰδέαν νὰ ἔχῃ καὶ ὡρισμένον ὄνομα. Στοιχεῖα διανοίας εἴτε νοήματος δὲν εἶναι τὰ παντοῖα ἀντικείμενα, ἀτινα δυνατὸν νὰ διανοηθῶμεν, ἀλλ' αἱ παντοῖαι σχέσεις, τὰς ὅποιας τὸ πνεῦμα δύναται νὰ συλλάβῃ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων, αἱ πολύπλοκοι συλλήψεις, ἡ μᾶλλον αἱ παντοῖαι ἰδέαι ἡνωμέναι ἐν μοναδικῇ συλλήψει διὰ τῆς συλλήψεως τῆς σχέσεως τῆς συνδεούσης αὐτάς. Αἱ σχέσεις αὗται εἶναι αἱ τῆς γενέσεως, διαδοχῆς, συνυπάρκεως, ὑποταγῆς καὶ βαθμολογίας. Ἐννοοῦμεν τὴν σχέσιν τῆς γενέσεως μεταξὺ δύο ἀντικειμένων, ὅταν τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν θεωρῆται ὡς αἵτια τοῦ ἄλλου ὡς πρός τὴν τῆς διαδοχῆς καὶ συνυπάρκεως παρατηρητέον διτὶ αὗται προκύπτουσιν ἐκ τῆς διατάξεως τῶν ἀντικειμένων ἐν τῷ χρόνῳ καὶ ἐν τῷ διαστήματι· ἡ σχέσις τῆς ὑποταγῆς πηγάδει ἐκ τοῦ διτὶ πᾶν πεπερασμένον ὃν ἐνοεῖται ἀναγκαῖως ὡς τὸ ὅλον τῶν μερῶν ἡ ὡς τὸ μέρος τοῦ ὅλου· ἐν τελεῖ ἡ σχέσις τῆς βαθμολογίας ἰδρύεται μεταξὺ δύο συλλήψεων, τῶν ὅποιών τὰ ἀντικείμενα εἶναι ταῦτοις κατὰ τὴν φύσιν, διαφέροντα δὲ κατὰ τὴν ποσότητα. Αἱ παντοδαπαὶ αὗται σχέσεις ἐκφράζονται συνήθως διὰ τῶν προθέσεων καὶ τῶν ἐπιρρήμάτων καὶ διὰ τῶν πτώσεων, ἥτοι τῶν μετασχηματισμῶν τῶν ὄνομάτων. Ή ἐκφραστικός, διὰ μοναδικοῦ σημείου, τοῦ τε ἀντικειμένου καὶ τῆς σχέσεως αὐτοῦ εἶναι ἀληθῆς σύνθεσις· ἡ ἀναλυτικὴ γλῶσσα ἔξηγει συνήθως τὰς ἰδέας καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν διὰ σημείων διαχειριμένων. ἐκ τῆς ἀνάγκης τοῦ συνδυάζειν ἐν τῷ αὐτῷ ὅρῳ πολλὰς τροποποιήσεις ὅπως ἐκφράζωσι τὰς παντοίας σχέσεις, ἥτοι ἐκ τῆς καταχρήσεως τῶν συνθετικῶν ἐκφράσεων, ἀναφύονται πλείστα ὅσα ἀπόπληματα.

§ 5. Μέχρι τοῦδε διελάθομεν περὶ τῶν ἀπλῶν καὶ συνθέτων συλλήψεων, ἥδη ἔξετάζομεν τὴν σύστασιν τῆς γλώσσης ὑπὸ ἄλλην διάφορον ἐποψιν. Αἱ νοεραὶ συλλήψεις δὲν εἶναι διανοήματα καὶ στοχασμοὶ, ἀλλὰ στοιχεῖα τούτων. Ἐν τῷ διανοήματι εἶναι κρίσις, ἥτις κατάσχεσις ἰδεῶν, οὕτως εἰπεῖν, ἥθελε κληθῆ· αἱ δὲ ἰδέαι, καθ' ἑαυτὰς, εἶναι ἀπλαῖ καὶ καθαραῖ ἀντιλήψεις, καθαραῖ μορφαῖ τῆς ἡμετέρας διανοητικῆς ἐνεργότητος. Τὸ κρίνειν εἶναι τὸ βεβαιοῦν ἡ τὴν πραγματικότητα αὐτῶν, καθὸ ἰδεῶν, ἡ τὴν δυνατότητα καὶ τὸ ἐνδεχόμενον αὐτῶν, ἡ τὴν πραγματικότητα.

τητα τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν, ἡ τὴν πραγματικότητα τῶν σχέσεων αὐτῶν. Τὸ κρίνειν εἶναι διαστέλλειν τὰς ἀληθεῖς ιδέας τῶν ψευδῶν, ἀποδέχεσθαι τὰς μὲν ὡς συναδόύσας τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ, ἀπωθεῖν τὰς δὲ ὡς μάταια ὄντερπολήματα. Καθόσον ἡ ὑπὸ τῆς διανοίας κατοχὴ τῶν ιδεῶν δὲν ἔκφραζεται, ὑπάρχουσι μόνα τὰ στοιχεῖα γλωσσης, οὐχὶ δὲ γλῶσσα, ητις ἔκφραζεται διὰ τοῦ φήματος. Μόσπερ ἡ κρίσις ἀποτελεῖ τὴν ζωὴν τῆς διανοίας, ὅντα τὸ φῆμα ἐμψυχόνει τὴν φράσιν καὶ ζωσποιεῖ ταύτην. Ή γλωσσα καταγομένη ἐκ τῆς διανοίας, ἔκφρασις καὶ δργάνον ταύτης οὖσα, ἀναδίδει ἀπαντά τὰ ταύτης στοιχεῖα καὶ ἀπαντάς τοὺς χαρακτῆρας. Τὸ ἔργον τοῦ φήματος εἶναι νὰ ἔκφρασῃ τὴν κατάφασιν εἰτε τῆς φύλης καὶ ὑπλῆς ὑπάρχεως, εἰτε τῆς ὑπάρχεως σχέσεως τινος. Τὰ πρόσωπα, οἱ χρόνοι καὶ αἱ ἐγχέισις, καὶ ἡ σύμπτυξις τοῦ συνδετικοῦ μετὰ τοῦ κατηγορούμενου εἶναι μορφαὶ ἐπίτομοι καὶ συνθετικαὶ, ὑπὸ τῆς φύσεως ὑπαγορευόμεναι, δυναμένων ἀφ' ἑτέρου τῶν παντοίων σχέσεων νὰ ἔκφρασθωσι καὶ δι' ιδιαιτέρων λέξεων ἀναλυτικῶς. Όπως δήποτε τὸ φῆμα, καθὸ ἔκφρασις τῆς κρίσεως, ὑποτηρεῖται δύο εἰδῶν σχέσεις, ἔκφραζει κατάφασιν καὶ βεβαίωσιν ὑπάρχεως· ἥδη ἡ ὑπαρξία καὶ ἡ κατάφασις συνάμα λαμβανόμεναι ἔχουσι διαφόρους τρόπους· εἶναι προτέρα ἡ ὑστερωτέρα, παρελθοῦσα ἡ μέλλουσα, διαδοχικὴ ἡ ὅμοχρονος, πλήρης καὶ ἀτελῆς ὑπαρξία. Ή κατάφασις εἶναι θετικὴ καὶ ὡρισμένη, συνθηματικὴ καὶ ὑποτεταγμένη, βεβαία ἡ κιθανὴ, ἀληθής ἡ ψευδής. Ή τεχνητὴ γλῶσσα καθίσταται διὰ τοῦ φήματος ἔκφρασις τοῦ κινήματος τῆς διανοίας· διότι τὸ φῆμα ἐντυπώνει ἐν τῷ συνόλῳ τῶν λέξεων τὴν ἐνότητα τὴν ἀντετοιχοῦσαν τῇ ἐνότητι τῆς συνειδήσεως, ἐν ἡ πλείονες καὶ δικτύοις ἀλλήλαις ιδέαι, παραβληθεῖσαι καὶ προσεγγίσασαι, ἀποβαίνουσις κία καὶ μόνη διάνοια, εἰς στοχασμός· οὕτω λοιπὸν συγκροτεῖται ἡ πρότασις, ητις εἶναι ἡ ἐκδήλωσις τῆς κρίσεως. Ό ἐλάσσων δρός, οὖτινος ἀναπτύσσεται ἡ αὐξάνει ἡ κατάληψις, προσαγορεύεται ὑποκείμενον, ὃ δὲ μεῖζων κατηγορούμενον· τὸ φῆμα τὸ συνάπτον τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ὄνομάζεται σύνθεσθος ἡ συνδετικόν· τὸ φῆμα εἶναι τὸ χαρακτηρίζον τὴν κρίσιν ὅστε ἡ πρότασις ἔχει τρία, καὶ, ὅστις· τὸ φῆμα εἶναι συνθετικόν, δύο στοιχεῖα· ἡ ἀνάλυσις ἀγενήσικε· καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσεις τρία·

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Αἵτια τῆς ἀπάτης καὶ θεραπευτικὰ μέσα.

§ 1. Τὰ πραγματικὰ αἵτια τῆς ἀπάτης καὶ τῶν παραλογισμῶν εὑρίσκονται ἐν τῇ κακῇ χρήσει τῶν ἡμετέρων μέσων τοῦ γινώσκειν. Αἰτιώμεθα τὰς αἰσθήσεις, τὴν φαντασίαν, τὸν λόγον, τὰς ἡμετέρας διανοητικὰς δυνάμεις. Ή δραστικὸς ὅμως, διδάσκουσσες ἡμᾶς ὅτι τὰ μακρυνὰ ἀντικείμενα ὑποκρύπτουσι τὰς ἀληθεῖς διαστάσεις αὐτῶν, δῆδε εἰς ἡμᾶς ἀφορμὴν νὰ στοχασθῶμεν ὅτι ἡ ἀπόστασις ἐν ἡ βλέπομεν τὸν ἥλιον ἀπατᾷ ἡμᾶς ἐπὶ τῆς ἀληθοῦς διαμέτρου αὐτοῦ. Τῷ σούτι ὁ ἥλιος καὶ ἀπαντά τὰ οὐρανία σώματα εἶναι πολλῷ μεγαλύτερα παρ' ὅτι φαίνονται εἰς τοὺς ὄφθαλμούς. Πολλάκις δὲ ἐκ τοῦ εὐαρέστου χυμοῦ φαγητοῦ τοῦ τινος συμπεραίνομεν καὶ περὶ τοῦ ὑγιεινοῦ τῆς τροφῆς αὐτοῦ πλὴν ἔκατερ διάφορα ὑπάρχουσι, καὶ συλλογιζόμεθα οὐχὶ ὄρθως περὶ αὐτῶν, ταῦτις οντες πράγματα διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων. Αἱ αἰσθήσεις δὲν συλλογίζονται, ἀλλὰ ποιοῦσι γνωστὰς εἰς ἡμᾶς τὰς αἰσθητὰς ποιούτητας τῶν ἀντικειμένων. Περὶ τῆς φαντασίας λέγομεν ὅτι εἰ περιωρίζετο αὕτη εἰς τὰ τῆς δικαιοδοσίας αὐτῆς ἀντικείμενα, εἰς τὴν ποίησιν, τὴν ζωγραφίαν καὶ ἐν γένει τὴν καλλιτεχνίαν, δὲν ἡθέλομεν κατ' αὐτῆς παραπονεῖσθαι. Περὶ τοῦ λόγου δὲ ἥρητέον ὅτι τὰ σοφίσματα καὶ οἱ παραλογισμοὶ δὲν εἶναι ἔργα αὐτοῦ· δὲν προέρχονται ἐκ τῶν ὑπαγορεύσεων καὶ τῶν ἐνταλμάτων αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς διηγήσους παραβιάσεως τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπιβαλλομένων κανόνων, καὶ αἵτιον ταύτης εἶναι τὰ ἡμέτερα ἐλαττώματα καὶ πάθη, ἡ ἀγνοία καὶ ἡ κακὴ ἡμῶν θέλησις. Όθεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς, καὶ οὐχὶ ἀλλαχοῦ ζητητέον τὴν ἀλγήθη αἵτιαν τῆς ἀπάτης. Καθόσον ἐπὶ τέλους ἀφορᾶ τὰς ἡμετέρας διανοητικὰς δυνάμεις σκεπτόμεθα ὅτι αὐταὶ, ἀντὶ νὰ ὠσιν ἔζοχα ὄργανα πρὸς τοῦτον ἡ ἐκείνον τὸν σκοπὸν προωρισμένα, ἀποτυγχάνουσι τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῶν διὰ τὴν ἡμετέραν σκαιότητα καὶ τὴν ἐμπαθῆ ταραχήν. Ή γενικὴ αἵτια τῆς πλάνης ἡμῶν εἶναι ἡ κακὴ χρῆσις τῶν ἡμετέρων δυνάμεων. Πολλὰ καὶ διάφορα παρίστανται τὰ αἵτια τῆς κακῆς χρῆσεως τῶν διανοητικῶν δυνάμεων. Ταῦτα δὲ είναι τὰ ἀκόλουθα.

§ 2. ἀ. Ἡ ἔξις τοῦ πιστεύειν ἄνευ ὄρθης κρίσεως καὶ ἄνευ ἀ-φορμῆς· αὐτὴν παράγει τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν. Τούτου ἔνεκα ὄφειλομεν, πρὶν ἡ παραδεχθῶμεν ὃδέαν τινὰ, νὰ ἀπαιτήσωμεν τὸν λόγον τῆς πιστώσεως καὶ τὰς ἀποδείξεις αὐ-τῆς ὡς πρὸς τὴν συμφωνίαν μετὰ τῆς ἀληθείας. β'. Ἡ ταχύ-της καὶ ἀπερισκεψία, δι' ἣν σπεύδοντες πρὸς τὰ ἀντικείμενα θε-ωροῦμεν τὴν ἐπιφάνειαν αὐτῶν καὶ δὲν ἔμβατεύομεν εἰς τὴν οὐσίαν· διὸ καὶ αἱ ὁδοὶ ἡμῶν τότε δὲν ἔχουσιν οὐδεμίαν ἀξίαν, καὶ πλήρης ἄγνοια ἐναπομένει εἰς ἡμᾶς. γ'. Ἡ ἐλλειψὶς τῆς ὄφειλομένης προσοχῆς· ἐπειδὴ εἰς τὴν ἀλήθειαν, προσερχομένην ἀφ' ἑαυτῆς εἰς ἡμᾶς, προσλιπαροῦσαν καὶ ἐπείγουσαν ἡμᾶς ἵνα ἀτενίσωμεν εἰς αὐτὴν, δὲν δίδομεν τὴν παραμικρὰν προσοχὴν, ἀποποιούμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ γνωρίσωμεν αὐτὴν. δ'. Ἡ ὀῆσις· δι' ἣν ἔμπιστεύομεθα, ὡς μὴ ὅρειλεγ, εἰς τὰς ἡμετέρας δυνάμεις, εἰς τὰς προσωπικὰς δοξασίας ἡμῶν, νομίζοντες ὅτι κατέχομεν τὴν ἀλήθειαν, ἡς ἡ σκιὰ διαφεύγει ἡμᾶς. ε. Ἡ ἀξίω-σις τοῦ νὰ θέλωμεν νὰ γνωρίσωμεν καὶ σταθμίσωμεν πάντα, χωρὶς νὰ σκοπήσωμεν εἰς τὸ περιωρισμένον τῶν ἡμετέρων μέ-σων τοῦ γινώσκειν. Παρὰ τὴν ἀγιωτάτην καὶ ἀλάνθαστον πί-στιν ἡμῶν, ἡς βάσις είναι ἡ οὐρανόθεν ἀποκεκαλυμμένη ἀλήθεια, πόσα ἄλλα ἀκατάληπτα μυστήρια δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τῆς φύσεως, ἀπέναντι τοῦ ἀσθενοῦς καὶ πεπερασμένου πνεύμα-τος ἡμῶν; ζ'. Ἡ κατάχρησις τοῦ κύρους καὶ τῆς αὐθεντίας τῶν ἀνθρώπων. Τινὲς περὶ πολλοῦ ποιοῦνται νὰ μεταχειρίζωνται τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων, κλείοντες τοὺς νοεροὺς ὄρθαλμοὺς αὐτῶν ἐπ' ἐλπίδι νὰ εῦρωσιν ὄδηγοὺς ἔκεινους. Κωλύματα εἰς εὔρεσιν τῆς ἀληθείας είναι καὶ ταῦτα. Τὸ πνεῦμα τοῦ συστήματος, δη-μιουργήσαντος φευδὲς μετρητήριον ἀλήθειας, ἡ προσχηματισθεῖ-σα δόξα χωρὶς νὰ συμβουλεύηται τὰ γεγονότα, καθ' ἣν κρίνου-σιν οἱ ὄπαδοι τοῦ συστήματος ἀνεξαρτήτως αὐτῶν· ἀφ' ἐτέρου αἱ κακῶς γενόμεναι ἀναγνώσεις. Ἡ ἀνάγνωσις είναι δύο εἰδῶν, ἡ προτίθεται τὴν μάθησιν τῶν ὑπ' ἄλλων βιθέντων, πιστευθέν-των καὶ νοηθέντων, ἡ τὴν κρίσιν καὶ συζήτησιν τῶν ὃδεῶν τῶν ἄλλων, ἐξ ὧν τὸ μὲν συντείνει εἰς τὴν πολυμάθειαν, τὸ δὲ εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ ἴσχυροποίησιν τοῦ πνεύματος. Ἡ ἄγνοια τῶν νόμων τῆς διανοίας καὶ τῶν ταύτης δυγάμεων, καὶ ἡ δοκησ-εοφία, τὰ κακὰ αἰσθήματα, ἡ διαστροφὴ τῆς καρδίας, ἡ καρπή

τῶν λέξεων ἐφαρμογὴ καὶ ἡ μὴ ὄρθη ἐτυμολογία αὐτῶν είναις ἐπίσης αἴτια πλάνης. Τὰ δὲ μέσα τῆς θεραπείας είναις ἡ προσοχὴ, ἡ σκέψη, ἡ παραβολὴ, ἡ κρίσις, ἡ ἐξέτασις, ἡ βραδύτης, ὁ ἐρως τῆς ἀληθείας, ἡ πρᾶξις τῆς ἀρετῆς, ἡ γνῶσις τῶν κανόνων τῆς λογικῆς καὶ ὁ ἀχριθῆς τῶν λέξεων ὄρισμός.

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ.

ΠΗΘΟΛΟΓΙΑ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ορισμὸς, ἀντικείμενον, διαίρεσις τῆς Ήθικῆς καὶ κανῶν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

§ 1. Πάντα τὰ ὄντα ἔχουσιν ἴδιον τέλος, καὶ αὐτὸ τὸ εὔτελέστερον τῶν κτισμάτων, ὡς καὶ τὸ εὐγενέστερον, συντρέχουσιν εἰς τὴν καθολικὴν τάξιν. Εἰς τὸ ἀχανὲς σύνολον τῶν παντοίων ὄντων, τὰ μὲν χωρὶς νὰ γινώσκωσι, νὰ θέλωσι καὶ νὰ αἰσθάνωται, ὅργανα τεφλα καὶ ἄλαλα βαδίζουσιν εἰς τὸ τέλος αὐτῶν. τὰ δὲ συγκεχυμένον ἔχοντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἐλαττον τὸ αἰσθήμα τοῦ ἐαυτῶν προορισμοῦ, καὶ ἐνδιαφερόμενα διὰ μόνης τῆς ἡδονῆς ἡ λύπης, ἐν ἀπολύτῳ ἀνικανότητι τοῦ ἐννοῆσαι καὶ συνδραμεῖν εἰς αὐτὸν διατελοῦντα, σπεύδοντιν ἔκει. Πλὴν ἀλλὰ εἰς τὸν ἀνθρωπὸν, τὸ ἀνώτερον πάντων τῶν ὄντων, ὁ δημιουργὸς τῆς φύσεως ἔχαρίσατο τὸ προνόμιον τοῦ γινώσκειν καὶ πραγματοποιεῖν τὸ τέλος καὶ τὸν προορισμὸν αὐτοῦ. Οὐ λόγος καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως είναις ἔξοχα δῶρα, μόνη τῷ ἀνθρώπῳ ἐπιδαψιλευθέντα παρὰ τοῦ Θεοῦ. Δυνάμει τοῦ πρώτου γινώσκει τὸν ἐαυτοῦ προορισμὸν ὁ ἀνθρωπός, δυνάμει τοῦ δευτέρου δύναται νὰ μετάσχῃ ἐνεργητικώτατα αὐτοῦ. Οθεν ἀναφύεται τὸ ἐρώτημα περὶ τοῦ ποιον τὸ τέλος καὶ τίνα τὰ πρὸς τὴν τούτου ἐκπλήρωσιν μέσα τοῦ ἀνθρώπου. Ή ἀπάντησις εἰς τοῦτο τὸ ἐρώτημα καὶ ἡ λύσις τούτου τοῦ μεγάλου προβλήματος.

ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς Ἡθικῆς, δριζούσης τοὺς νόμους εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἐν ὄντος του λόγου, διεπούσης τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων, κανονίζούσης τὰ ἥθη, γνωστοποιούσης τὸν ἡμέτερον προορισμὸν, καὶ διδασκούσης τὰ ἡμέτερα καθήκοντα καὶ δικαιώματα. Καθὼς δὲ ἡ θεωρία τοῦ ἀληθοῦς συνιστᾷ τὴν Λογικὴν, ἡ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς τὴν δυναμολογίαν καὶ Ψυχολογίαν, ἡ τοῦ καλοῦ ἡ ὡραίου τὴν αἰσθητικὴν ἡ Καλλιλογίαν, οὕτως ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγάθου καὶ τοῦ κακοῦ ἡ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἐλαττώματος ἀπαρτίζει τὴν Ἡθικήν.

§ 2. Εἶχοντος τοῦ ἀνθρώπου προορισμὸν, αἱ πράξεις αὐτοῦ διευθύνονται ὑπὸ νόμου. Άπαντες διακρίνουσι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν, ἀναγνωρίζουσι καθήκοντα καὶ ἐπικαλοῦνται δικαιώματα, διότι ἔχουσιν ἀναντίρρητην βεβαιότητα περὶ τοῦ τέλους καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτῶν, ἀνευ τοῦ δοπίου αἱ πράξεις ἡμῶν δὲν ἥθελον εἰσθαι ἀγαθὰ καὶ κακά. Τὴν ἐναργῆ καὶ ἐξτηριζωμένην γνῶσιν τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ ἐπιδιώκει ἡ περὶ ἣς πρόκειται ἐπιστήμη.

§ 3. Η Ἡθικὴ διαιρεῖται εἰς γενικὴν καὶ θεωρητικὴν, καὶ εἰς εἰδικὴν καὶ πρακτικὴν ἡ μὲν περιγράφει καὶ προσδιορίζει τὸ τέλος καὶ τὸν νόμον τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ρύθμιζει καὶ κανονίζει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου συμφώνως πρὸς τὸ τέλος καὶ τὸν νόμον αὐτοῦ. Ἀναπόσπαστα μέρη τῆς Ἡθικῆς εἰσίν ἡ θεωρία τοῦ ἀγάθου, τοῦ δικαίου, τοῦ τιμίου, ἡ θεωρία τῆς ἀρετῆς, ἡ τῆς εὐδαιμονίας καὶ κακοδαιμονίας, τῶν βραβείων καὶ τῶν ποιωνῶν. Ταῦτα δὲ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς τρεῖς δυνάμεις τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, τὴν διάνοιαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αἰσθητικότητα. Η διάνοια γινώσκει τὸ ἀγαθὸν, τὸ δίκαιον, τὸ τίμιον, τὸ καθῆκον, τὸν νόμον· ἡ δὲ συνειδησίς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἀνθρώπος προσδιορίζεται εἰς τὰς πράξεις αὐτοῦ ὑπὸ παντείων αἰτίων καὶ προτίθεται διάφορα τέλη. Εάν τά τε αἴτια καὶ τὰ τέλη ἥσαν νόμιμα καὶ ἀγαθὰ, τότε αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἥθελον ἐνδύεσθαι ἐνα καὶ μόνον χαρακτῆρα· ὁ ἀνθρώπινος βίος δὲν ἥθελε χρῆσιν νόμου, ἡ ἐλευθερία δὲν ἥθελεν ἔχει ἀγνοείμενον. Πάντα μὲν τὰ ὅντα ἔχουσι τὸ ἴδιαίτερον αὐτῶν τέλος, τά τε ζῶα καὶ τὰ φυτά· ἀλλ' ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὁ θεματοφύλαξ καὶ ὁ ἀπόλυτος ἔξουσιαστής τοῦ ἰδίου τέλους. Η ἐλευθερία θέλησις ἀνευ βίας παράγει ἀφ' ἑαυτῆς πράξεις συμμόρφους πρὸς τὸ ἀγαθὸν, ἡ δὲ ἔξις τῶν πράξεων τούτων συνστησίστησι τὴν ἀρετήν. Η αἰσθητικότης συναισθάνεται τὴν ἀγαθικήν.

κλασιν τῶν συμμόρφων πρὸς τὸν νόμον τοῦ ἀγαθοῦ πράξεων ἢ τῶν ἀντικειμένων πρὸς αὐτόν. Αὐτὴν εἶναι εὐδαιμῶν ἢ κακοδαιμῶν, δοκιμάζει ἡδονὴν ἢ λύπην, καθόσον ἡ θέλησις πράττει τὸ ἀγαθὸν ἢ τὸ κακόν. Τὸ πρῶτον τῶν μερῶν τούτων καλεῖται καὶ θεωρία τοῦ δικαίου, τὰ δύο ἀλλα καλοῦνται θεωρία τοῦ γεγονότος. Ἀμφότερα δὲ, τὸ δικαίωμα καὶ τὸ γεγονός, εἶναι τὰ δύο οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς Ἰθικῆς. Ἀνευ τοῦ γεγονότος, ὁ νόμος τοῦ δικαίου δὲν λεμβάνει ἐφαρμογὴν· ἀνευ τοῦ δικαίου δὲν ὑπάρχει κανῶν, πρὸς δὲν αἱ πράξεις τῆς θελήσεως ἡθελον παρεξετασθῆ, ὅπως γνωσθῇ εἰς εἰσιν ἀγαθαὶ καὶ κακαί. Τὸ δικαίωμα δὲν εἶναι τὸ γεγονός, εἶναι τὸ μετρητήριον αὐτοῦ· τὸ γεγονός εἶναι πολλαπλοῦν, ὡς καὶ αἱ πράξεις τῆς θελήσεως, τὸ δικαίωμα εἶναι ἐν, ὡς καὶ μία εἶναι ἡ δικαιοσύνη. Τὸ γεγονός εἶναι ἴδιαιτερον, τοπικὸν, ἀτομικὸν, τὸ δικαίωμα εἶναι καθολικόν· τὸ γεγονός εἶναι κινητὸν, τρεπτὸν, ἀλλοιωτὸν, αἱ δὲ ἀρχαὶ τοῦ δικαιώματος εἶναι ἀναλλοίωτοι. Ἐπομένως διὰ τὴν θεωρίαν τῶν ἀναλλοιώτων ἀρχῶν τοῦ δικαιώτατος, ἡ Ἰθικὴ ἀνάγεται εἰς τὰς ὑπερβατικὰς ἐπιστήμας, ἀσχολούμένας περὶ τὰς ἀναγκαίας ἀληθείας, διὰ δὲ τὴν θεωρίαν τῶν συμμόρφων ἡ μὴ πράξεων πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ τῶν συνοδευουσῶν ταύτας συνεπειῶν τάττεται ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν πρακτικῶν, πειραματικῶν καὶ ἴστορικῶν ἐπιστημῶν, ἔχουσῶν ἀντικείμενον ἐνδεχομένας ἀληθείας.

Σ 4· Διὰ τῆς συνειδήσεως βεβαιούμεθα ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ἐνεργότης κατὰ τρεῖς διακεκριμένους τρόπους ἀναπτύσσεται· ἢ ἀπαρτίζεται αὐτῇ ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ πάθους, ἢ διευθύνεται ὑπὸ τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ συμφέροντος, ἢ κινεῖται ὑπὸ τῆς ἰδέας καθολικῆς ὑποχρεώσεως ἐπιβεβλημένης εἰς τὸ ἡθικὸν ὅν. Ἐν ταύτῃ τῇ τριπλῇ ἀναπτύξει τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργότητος ζητητέος ὁ νόμος ὁ διέπων αὐτήν. Ἐν τοῖς κινήμασι τῆς αἰσθητικότητος καθίσταται ἀπολύτως ἀδύνατον, ὡς καὶ ἐν τοῖς συνδυασμοῖς τοῦ ἐγωισμοῦ, νὰ ἀνακαλυφθῇ ἀρχὴ, ἔχουσα τὸν χαρακτῆρα ἀληθοῦς νήμου. Καπαντα δὲ τὰ συστήματα, ἀτινα ἐπειράθησαν νὰ κανονίσωσι τὴν διαγωγὴν τῶν ἀνθρώπων διὰ τῶν αἰσθημάτων καὶ τῆς ὥρελείας, ἐναυαγγησαν. Εἰς τὰς καθολικὰς ἰδέας τοῦ λόγου ὄφειλομεν νὰ ζητήσωμεν τὸν γνώμονα τῆς ἡμετέρας διαγωγῆς· πρέπει νὰ κατοπτεύσωμεν εἰς ὑψηλόν τινα τόπον τὸν νόμον τῶν ἡμετέρων πράξεων, ἐνθα δὲν ὑπάρχει πρηστωπικὸν ἐλατήριον, ἐπιδιώ-

κοντες τὴν αἰωνίαν τάξιν τῶν πραγμάτων. Οὐχὶ ἔνστι γρα καὶ ἔ-
γωγίσμὸς, οὐχὶ ἴδιοτέλεια καὶ συμφέρον, ἀλλ' ὁ λόγος, ἡ ἴδεα τῆς
ἡθικῆς ὑποχρεώσεως, τοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ δικαιώματος, τῆς
ἀξίας καὶ ἀπαξίας, ἡ φύσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ σχέσις
τοῦ ἡμετέρου ἀγαθοῦ πρὸς τὸ καθολικὸν καὶ ἀπόλυτον, ἡ τῆς
ἀρετῆς καὶ τῆς εὐδαιμονίας συγκροτῦσι τὴν οἰκονομίαν τῆς
ἡμετέρας ἡθικῆς φύσεως. Οὕτων εἰς τὸν λόγον εὑρίσκεται ὁ ἡθικὸς
νόμος ἡτοι ὁ νόμος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, καὶ εἰς τὰς ἴδιου-
θείτας ἐν τῇ ἡθικῇ γενικὰς ἀρχὰς ὑποδεικνύεται ὁ σκοπὸς τῆς
ἡμετέρας ὑπάρξεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Αἴτια καὶ τέλος τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

§ 1. Προλαβόντες εἴπομεν ὅτι ὑπὸ τὴν ἐπιρρόὴν τριῶν αἰ-
τίων, οὓς ιαδῶν διαφόρων, ἀνελίσσεται ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργεια-
ταῦτα δὲ ὡθοῦσιν εἰς τρία ἀπ' ἀλλήλων διακεκριμένα τέλη. Κα-
τόπιν ἐρεύνης καὶ ἀναλύσεως ὑπὸ τῶν ἡθικῶν φιλοσόφων, συ-
χεφαλαιοῦνται εἰς τρία τὰ περὶ ὧν λαλοῦμεν αἴτια, δηλαδὴ εἰς
τὸ ἔνορμον ἢ πάθος, εἰς τὸ συμφέρον ἢ ὀφέλειαν καὶ ἐγωῖσμὸν,
καὶ εἰς τὴν ἡθικὴν ὑποχρέωσιν ἢ τὸ καθῆκον. Τὸ πρῶτον ἀγεν-
ῆμας εἰς τοιούθεν ἢ τοιούθεν ἴδιαίτερον καὶ αἰσθητικὸν ἀγαθὸν,
τὸ δεύτερον προτίθεται τὸ εὖ εἶναι ἐν γένει, τὸ τρίτον ὁδηγεῖ
εἰς τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτό, εἰς τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν. Πρὶν ἢ φω-
τισθῇ ὁ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ λόγος, παρατηρεῖται ὅτι φέρεται οὕτως
δυνάμει ρόπων τινῶν καὶ φυτικῶν τοῦ ὄργανισμοῦ κλίσεων εἰς
τινὰ ἀντιείμενα. Αὕτα δὲ αἱ φύσιαι τῆς ἡμετέρας φύσεως ἐγεί-
ρονται καὶ ἀναπτύσσονται κατ' ἀόριστόν τινα τρόπον. Ίνα δὲ ἐπι-
τευχθῆ ὁ σκοπὸς, συγκεντροῦνται καὶ δυνάμεις ἡμῶν ἐν τῇ ζωῇ
ταύτῃ, ἀλλὰ καὶ ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια παρεντίθενται εἰς τοῦ-
τον. Οἱ ἀγῶνες ἡμῶν δπως ικανοποιήσωμεν τὰς ἀρχικὰς κλίσεις
τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ ἀπολαύσωμεν τὸ ἀγαθὸν, ὅπερ θηρεύ-
ομεν, ἀπολήγουσι χορηγοῦντες ἀτελές καὶ ἀνεπαρκεῖς ἀγαθόν. Οἵταν
εξασκηθεῖσαι αἱ ἡμέτεραι δυνάμεις ἀποκτήσωσι μέρος τοῦ

ἐπιδιωκομένου ἀγαθοῦ, γεννᾶται ἐν ἡμίν φαινόμενόν τι καλούμενον ἡδονή. Ἡ στέρησις ἐξ ἄλλου τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ τούτου ἀποτυχία παράγει τὸ ἀντίθετον φαινόμενον, ὅπερ λέγεται λύπη, ἐδύνη. Ἀμφότερα ταῦτα γεννῶνται ἐν ἡμῖν, διότι εἴμεθα καὶ ἐνεργητικοὶ καὶ αἰσθητικοὶ· διὰ τὸ εἶναι ἡμᾶς αἰσθητικοὺς, ἡ ἡμετέρα φύσις δοκιμάζει ἡδονὴν ἢ λύπην ἀναλόγως τῆς ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας τοῦ θηρευομένου ἀγαθοῦ. Ἐὰν φύσις τις ἡτού ἐνεργητικὴ χωρὶς νὰ ἔναι καὶ αἰσθητικὴ ἐνταῦτῳ, ἡθελεν ὑπάρχει ἐν μόνον τὸ τέλος, ἐν τὸ ἀγαθὸν· τότε δὲ ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ἀνία ἢ ἀλγηδῶν, ἡ αἰσθητὴ ἀντήχησις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ δὲν ἡθελον ἔχει χώραν. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ὁ ἀληθῆς χαρακτῆρ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης, καὶ ταῦτα τὰ φαινόμενα ὑποτάσσονται εἰς τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. Ἡ ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία εἰς τὴν ἐπίζητησιν τοῦ τέλους εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν· εἶναι νόμος τοῦ ἡμετέρου ὄργανισμοῦ νὰ εὐρισκώμεθα εἰς εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον κατάστασιν καθὸ δῆτα αἰσθανόμενα. Ἡ ἡδονὴ εἶναι λοιπὸν ἡ συνέπεια τῆς πραγματοποίησεως τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἡ λύπη ἡ συνέπεια τῆς στερήσεως τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλ' ὁ λόγος ὑπεξαιρεῖ τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ τῆς ἀποκλειστικῆς ἐπικρατείας τοῦ πάθους. Δυνάμει τοῦ λόγου ὁ ἀνθρωπὸς ἐννοεῖ ποὺ τείνουσιν ἀπασαι αἱ ροπαὶ αὐτοῦ καὶ τίς ὁ ὀλικὸς σκοπὸς τούτων, βοηθούμενος δὲν ὑπὸ τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ πλῆρες ἀγαθὸν δὲν ἐπιτυγχάνεται ἐνταῦθα, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὑψοῦται ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθοῦ εἰς τὴν τοῦ ἄκρου ἐφετοῦ, τοῦ δυναμένου νὰ χρητάσῃ καὶ ἵκανοποιήσῃ τὴν ἡμετέραν φύσιν. Θεατὸν ὁ λόγος κυριεύῃ τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων, εἶναι ἀνεξάρτητος τῶν παθῶν καὶ κυβερνᾷ ἀσφαλῶς.

§ 2. Ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως ἡν ποιεῖται ὁ λόγος, ὅπως ἐκ τῶν γεννικῶν ἰδεῶν, αἴτινες γεννῶσι τὴν ἐγωιστικὴν κατάστασιν, ἀναχθῆ εἰς τὰς καθολικὰς καὶ ἀπολύτους ἰδέας, καταντῶμεν εἰς τὴν ἡθικὴν κατάστασιν. Διότι ἀδιαφοροῦντες περὶ τοῦ ἀτομικοῦ, ἰδιαιτέρου καὶ σχετικοῦ ἀγαθοῦ, μεταβαίνομεν ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ, τοῦ καθολικοῦ καὶ ἀπολύτου ἀγαθοῦ. Μορφωθείστης δὲ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ τοιουτοτρόπως ὑπὸ τοῦ λόγου, ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο συμπάθεια βαθεῖα, ἀληθῆς καὶ ἀμεσος, ὡστε ὁ λόγος ὑποκλίνει ἀπέναντι ταύτης τῆς ἰδέας, ὄμοιογει ταύτην ἴεραν καὶ ὑποχρεωτικὴν εἰς ἑαυ-

τὸν, λατρεύει ταύτην ὡς νόμιμον κυριάρχην αὐτοῦ, καὶ ὑποτάσσεται εἰς αὐτὴν ὡς εἰς τὸν φυσικὸν καὶ αἰώνιον αὐτοῦ νόμον. Ή ύψηλὴ ἴδεα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ δὲν είναι ὁ ἐσχατος ὄρος τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας· αὐτη ποιεῖ ἐν βῆμα περατέρω καὶ μεταίρεται ἄχρι τοῦ Θεοῦ, δύντος ἐκάστῳ κτίσματι ἴδιαν σύστασιν, ἴδιον τέλος καὶ ἴδιον ἀγαθόν. Προσκεκολλημένον εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ φύσιν οὕτω, τὸ ἀγαθὸν ἐξέρχεται τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ ἀφαιρέσεως καὶ γίνεται ἡ ἐκφρασίς τῆς θείας διανοίας· ἔκτοτε ἡ ἡθικὴ δεικνύει τὸ θρησκευτικὸν αὐτῆς μέρος. Ή τοῦ Θεοῦ πανάγαθος θέλησις ἴδρυσε τὸ ἀγαθόν, ἡ πάνσοφος αὐτοῦ διάνοια ἐπενόησε τοῦτο· ὅθεν ἡ θρησκευτικὴ ὑποταγὴ ἔγειται μετὰ τῆς ἡθικῆς ἀποτελοῦσα σεβαστὴν τάξιν. Ή δὲ σχέσις ἡ μεταξὺ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἴδεας τοῦ ἀγαθοῦ ὑφισταμένη ἀναδεικνύει τὸ ιερὸν καὶ διηγεκὲς τοῦ ὑπερτάτου καὶ ἀκρού ἐφετοῦ.

§ 3. Ή ἴδεα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἡ τῆς ἡθικῆς ὑποχρεώσεως, ἡ ὑπὸ τούτου ἐπιβαλλομένη, γεννῶσιν ἐν ἡμῖν τὸν προσδιορισμὸν ἐκείνον, ὅστις οὐσιωδῶς διαστέλλεται τοῦ ἐμπαθοῦς καὶ ἐγωιστικοῦ προσδιορισμοῦ. Τὸ ἐγωιστικὸν αἴτιον ἐπιδιέπει εἰς τὴν δοσὸν ἔνεστι μείζονα ἵκανοποίησιν τῆς ἡμετέρας φύσεως, καὶ διατελεῖ προσωπικὸν, τὸ δὲ ἡθικὸν αἴτιον ἀτενίζει εἰς τὴν ἡθικὴν τάξιν, καὶ διαμένει ἀπρόσωπον. Γίπακούοντες εἰς τοῦτο, ὑποβαλλόμεθα εἰς πρᾶγμά τι, ὅπερ ἀπέναντι τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἡναι ἀγαθὸν, καὶ οὕτος ἔστιν ὁ χαρακτὴρ τοῦ νόμου. Ήδη ἡ ἀφοσίωσις ἡμῶν εἰς τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν συνιστᾶ τὴν ἀρετὴν, καὶ διάκις ἐκουσίας καὶ ἐν γνώσει πειθόμεθα εἰς τὸν νόμον, κανόνα τῆς ἡμετέρας διαγωγῆς ἔχομεν τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν, καὶ εἰς τὴν ἐναντίαν περίπτωσιν, ὅταν θεληματικῶς μὴ ὑπακούωμεν εἰς τὸν νόμον, ὑπάρχει τὸ ἡθικὸν κακόν. Οταν ἐκουσίας τελέσωμεν τὸ ἀγαθὸν, ἀνεξαρτήτως τῆς εἰδικῆς ἡδονῆς; Τὴν συναισθάνεται ἡ ἡμετέρα αἰσθητικότης, κρίνομεν ἡμᾶς αὐτοὺς ἀξίους τεμῆς καὶ ἀμοιβῆς· ἐν τῇ ἀντιθέτῳ περίπτωσει, ἀξίους μοιμφῆς καὶ ποινῆς. Αὕτη ἡ κρίσις τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας παραγεται ἀναγκαίως συνεπείᾳ πάστης πράξεως φερούσης ἡθικὸν χαρακτῆρα, εἴτε ἀγαθὸν εἴτε κακόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Θεωρία τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 1. Ἐν γένει ἀγαθὸν ὄντος τινὸς εἶναι τὸ διατηροῦν, βελτεῖν καὶ τελειοποιοῦν αὐτόν κακὸν δὲ τὸ καταστρέφον, χειροτερεύον καὶ ἐκφυλίζον αὐτὸν, τὸ βλάπτον τὴν ἔρδουθμον αὐτοῦ καταστασιν. Ήδη πρὸς ἅπαντα τὰ δημιουργηθέντα ὄντα ὑπάρχει κατάστασις δυνάμεως καὶ ἀδυναμίας, ὑγείας καὶ ἀσθενείας, μεγαλείου καὶ πτώσεως, αὐξήσεως καὶ ἐλαττώσεως, τελειοποιήσεως καὶ ἀλλοιώσεως, προόδου καὶ ὑποβολασμοῦ. ἐκ τῶν δύο τούτων καταστάσεων, ἡ πρώτη εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτῶν, ἡ δευτέρα τὸ κακόν. Πάσται αἱ πράξεις ἐν τῷ βίῳ αἱ τείνουσαι ἵνα φέρωπι τὴν πρώτην τῶν δύο τούτων καταστάσεων εἶναι ἀγαθαὶ, αἱ δὲ παράγουσαι τὸ ἐναντίον ἀποτέλεσμα εἶναι κακαὶ. Τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, ὅπερ ἐλευθέρα θέλησις γεννᾶ, εἶναι τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν καὶ κακὸν, οὕτινος ὁ διακριτικὸς χαρακτὴρ ὑφίσταται εἰς τὸ ἔχειν αὐτουργὸν αὐτὸν τὸ ὃν ἐν ᾧ πραγματοποιοῦνται. Τὸ ἀληθὲς ἔμβλημα τοῦ ἡθικοῦ βίου ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν εἶναι τὸ δένδρον τὸ φέρον ἀγαθούς καὶ κακούς καρπούς, ἀλλὰ τὸ δένδρον τὸ γινόμενον ἀφ' ἑαυτοῦ γόνιμον ἡ ἀγονον, παράγον οἰκοθεν ἡδεῖς ἡ νοσώδεις καρπούς. Τὸ ἀγαθὸν εἶναι τὶ θετικὸν, εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ὄντος ἀπηλλαγμένη πάσης ἀλλοιώσεως, εἶναι τὸ ὃν διακατέχον τὴν ἀρχικὴν ἀκεραιότητα αὐτοῦ· εἶναι νέος τις βαθμὸς ζωῆς, συνεπάγων εἰς ὃν μὴ ἀπρτισμένον τὴν τελειότητα, ἡς ἡ φύσις αὐτοῦ ἔστιν ἐπιδεκτική. Ἀφ' ἔτέρου τὸ κακὸν εἶναι τὸ ἐναντίον τοῦ ἀγαθοῦ, ἀντὶ τοῦ συντηρεῖν καταστρέφει, ἀντὶ τοῦ τελειοποιεῖν ἔξευτελίζει, προσβάλλει τὴν ψυχὴν, τὸ ὡραιότερον ἔργον τοῦ θείου ἀριστοτέχνου, τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ἡμῖν ζῶν, ἡμᾶς αὐτοὺς; διαστρέφει τὴν ἡμετέραν διάνοιαν διὰ τοῦ σοφίσματος, τὸν λόγον διὰ τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀσεβείας, τὴν καρδίαν διὰ τοῦ ἐγωισμοῦ, τὴν ἡθικότητα διὰ τῆς ἀκολασίας, τιτρώσκει πάσας τὰς ζωῆκας δυνάμεις ἡμῶν. Τὸ ἡθικὸν κακὸν τετελεσμένον ἅπαξ ἐν γνώσει τῆς αἰτίας καὶ ἐπιδεβαρυμένον διὰ τῆς ἐπιμονῆς ἡμῶν ἡθελεν εἰσθαι ἀνίατον κακὸν, ἐὰν ὁ Θεὸς, ἐν τῇ ἀπείρῳ αὐτοῦ ἀγαθότητι, μὴ ὥκονόμει εἰς τὸν πεπτωκότα ἄνθρωπον σανίδα σωτηρίας μετὰ τὸ ναυάγιον, ἐὰν μὴ συνεχώρει νὰ ἀναγεννηθῇ ἐκ

τῇ ζωῇ διὰ παλινορθώσεως, διὰ πράξεως ἀγνισμοῦ καὶ μετα-
μελείας.

§ 2. Εἶδις ιδίας φύσεως τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι ἐκ δια-
μέτρου ἐναντία ἀλλήλοις· εἶναι δύο ἀντιθέσεις ἐπίστης ἴσχυραι·
ώς ἡ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους,
τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς εὐνοίας, τῆς ἀπληστίας καὶ τῆς ἀφιλο-
κερδείας, τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ μίσους, τῆς συγγνώμης καὶ τῆς
ἐκδικήσεως, τῆς ὑπερηφανείας καὶ τῆς ταπεινώσεως, τῆς παραφρο-
σύνης καὶ τῆς σοφίας, τοῦ λόγου καὶ τῆς παραλογίας. Η διαφορὰ
αὐτῶν τῶν δύο ἀντιθέτων φαινομένων δὲν εἶναι αὐθαίρετος καὶ
τεχνητὴ ἡ κατὰ συνθήκην, ὡς ἴσχυρισθησάν τινες τῶν ἡθολόγων,
ἀλλ’ εἶναι τάναπαλιν βίζική καὶ οὐσιώδης, εἶναι ἡ διαφορὰ με-
γίστη, ὡς ἡ ἀπαντωμένη μεταξὺ ἀντιφασκουσῶν ἰδεῶν. Ιδρυθεί-
σης τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἡ ἡθικὴ παγιοῦται
καὶ θεμελιώται· τὸ ἀγαθὸν περὶ διστρέφεται ἡ ἡθικὴ εἶναι ἡ
θετικωτέρα τῶν πραγματικοτήτων. Πάς ἄνθρωπος, ὅσον ἀκαλ-
λιέργητος καὶ εὐτελῆς ἀν ὑποτεθῆ, ἔχει ἰδέαν τινὰ τοῦ ἀγαθοῦ
ἐν ἑαυτῷ καὶ τοῦ κακοῦ, αἰσθάνεται διτι ὑπεράνω ἑαυτοῦ ὑπάρ-
χει τι πρὸς διαφέρεται ὁ προορισμὸς αὐτοῦ καὶ ὁ τῶν ἄλλων
ὅντων.

§ 3. Τὸ ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι τὸ ἀγαθὸν τοῦ σώμα-
τος. Τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἴσχυν, καὶ τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος εἶναι
ἡ σωφροσύνη, ἡ λιτότης, ἡ ἐγκράτεια ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ πίνεν.
Τὸ ποιοῦν τὴν ἴσχυν καὶ τὴν ὑγείαν τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ σοφία, ἡ
ἐπιστήμη, δι λόγος, ἡ ἀληθεία, ἡ τελειωποίησις τοῦ πνεύματος
καὶ τῆς καρδίας. Τὸ ἀγαθὸν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ἔχουσι
κοινὸν διτι ἀμφότερα συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ συντηρῶσι καὶ βελ-
τιῶσι τὸ διν εἰς διαφέρονται. Εἶναι ἀγαθὸν τρεπτὸν καὶ ἀ-
ναλλοίωτον. Η ἀγαθότης τῶν νόμων εἶναι κινητὴ καὶ τρεπτὴ,
καθὸ ἔξαρτωμένη ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν καὶ τῆς ἀναλογίας
πρὸς τὰ ἡθο, τὰς ἔξεις, τὰς ἰδέας καὶ τὰς ἐπιδεξιότητας καὶ
τὴν γεωγραφικὴν θέσιν τῶν λαῶν, τῶν πρωτισμένων νὰ κυβερ-
νηθῶσι δι’ αὐτῶν. Έκ τῆς καταλληλίας τῶν νόμων πρὸς τὴν
ἡθικὴν, νοητικὴν, καλλιεργεικὴν ἡ αἰσθητικὴν καὶ τὴν ἐπιστημο-
νικὴν καλλιέργειαν εἰς ἦν ἐφθασε λαός τις, ἐκ τῆς ἔξαπλώσεως
τῶν φώτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἐλευθέρων θεσμῶν
καὶ τῆς συνταγματικῆς ἀνατροφῆς φαίνεται καὶ ἡ ἀγαθότης

αὐτῶν. Οὕμως ὑπάρχει τι ἀναλλοίωτον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ εἰς
ναι ἡ ἐνδόμυχος αὐτοῦ οὐσία, οἷος δήποτε είναι ὁ βαθμὸς τῆς
ἀναπτύξεως τῶν λογικῶν καὶ ἡθικῶν αὐτοῦ δυνάμεων· ἐν τῷ
βάθει είναι πάντοτε τὸ αὐτὸν, ἡ ψυχὴ ὑπὸ τοῦ σώματος ὑπη-
ρετουμένη, νοητικότης ὅργανα μεταχειρίζομένη, οὐσία ἐνεργητι-
κὴ καὶ ἐλευθέρα, κοινωνικὴ καὶ τελειοποιήσιμος. Πᾶν δὲ τι εἴναι
ἀγαθὸν τῇ ψυχῇ σήμερον εἴναι καὶ αὔριον καὶ πάντοτε, αἱ ἀγα-
θαὶ πράξεις συντηροῦσι καὶ βελτιοῦσι τὴν ψυχὴν ἀδιαφόρως εἰς
πάντα τόπον καὶ χρόνον· ως καὶ ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου εἴναι
ἀναλλοίωτος, οὕτω καὶ τὸ ἀγαθὸν τούτου.

§ 4. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ νοητικοῦ ὄντος ὑφίσταται εἰς τὸ γινώ-
σκειν, ἀγαπᾶν καὶ ἀσκεῖν τὴν ἀλήθειαν, καὶ διὰ τῶν στοχασμῶν,
λέξεων καὶ πράξεων σέβεσθαι αὐτήν. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ κοινωνι-
κοῦ ὄντος εἴναι τὸ παρὰ τῶν ἄλλων σέβας εἰς τὸ πρόσωπον
αὐτοῦ, εἰς τὴν ἐργασίαν καὶ εἰς τὴν εἰρηνικὴν ἀπόλαυσιν τῶν
καρπῶν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἐνεργητικοῦ ὄντος
εἴναι ἡ πράξις, τὸ γόνιμον ἐργον. Τὸ ἀγαθὸν ψυχῆς ἐλευθέρας
εἴναι τὸ κυριεύειν τοῦ σώματος, τῶν αἰσθήσων καὶ τῶν παθῶν.
Οὗτον ἡ δικαιοσύνη, ἡ τοι τὸ σέβας πρὸς ἄπαντα τὰ δικαιώματα,
ἡ φιλαλήθεια, ἡ ἀγαθοποιεστία, ἡ πίστις εἰς τὸν λόγον, ἡ εὐθύτης,
ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ υἱκὴ ἀγάπη, τὸ κράτος ἐπὶ τῶν παθῶν καὶ
ἡ φιλοπονία καὶ ὁ ἔρως τῆς ἐργασίας πάντοτε καὶ ἀπανταχοῦ
εἰς σταθερὰ καὶ ἀναλλοίωτα ἀγαθά.

§ 5. Εἴναι δέ τοι ὁ ἀνθρωπὸς ἀφορᾶ εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὴν ἴκανο-
ποιήσιν τῶν κλίσεων τῆς ἑαυτοῦ φύσεως ἔχει τὴν ἴδεαν τοῦ
σχετικοῦ ἀγαθοῦ. Εἴσερχόμενος ἑαυτοῦ κατανοεῖ διτι δὲ προορι-
σμὸς αὐτοῦ ἀνήρτηται εἰς ἀρχὴν ὑπερτέραν, ἐναγκαλίζομένην
τοῦτον· τότε γίνεται ὁ ἀνθρωπὸς ἴκανὸς νὰ ἐνεργῆσῃ ἡθικῶς καὶ
δικαστέχει τὸν νόμον τοῦ ἑαυτοῦ προορισμοῦ. Οἱ θεμελιώδης
χαρακτήρ τοῦ ἀγαθοῦ εἴναι νὰ ὑπάρχῃ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀφ' ἑαυ-
τοῦ, νὰ ὑπάρχῃ ἀπόλυτον· τούτου ἔνεκα εἰς τὰς ἡθικὰς γνώ-
σεις ἔξετάζεται τὸ καθολικὸν καὶ τὸ ἀπόλυτον. Οἱ ἀνθρωποὶ ως
λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὃν γινώσκει τὸ τέλος αὐτοῦ ὅποιον ἔστι,
καὶ κατὰ πάντα ἔξαρτᾶται ἡ πλήρωσις ἡ μὴ ἀπ' ἔκεινου, ἐν δὲ
τὰ λοιπὰ ὄντα ἀγονται εἰς τὸ ἴδιον τέλος χωρὶς νὰ ἐννοῶσιν
αὐτὸν καὶ χωρὶς νὰ θέλωσιν. Όταν ἐπιτύχῃ τοῦ ἑαυτοῦ τέλους
ὁ ἀνθρωπὸς, αἱ πράξεις αὐτοῦ ἔχουσι τὸν διπλοῦν χαρακτῆρα

τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως, εἶναι οὐχὶ μόνον ἀγαθοὶ, ἀλλὰ καὶ ἡθικῶς ἀγαθοί. Τὸ δένδρον τρέφεται ὑπὸ τῶν χυμῶν τῆς γῆς, ὃ ποταμὸς ἀκολουθεῖ τὸν ὥδιον αὐτοῦ, ἡ γῆ περιτρέχει τὴν τροχιὰν αὐτῆς πέριξ τοῦ ἡλίου, τούτο εἶναι ἀγαθὸν, ἀλλ' οὐχὶ ἡθικὸν ἀγαθὸν, ὃς βαδίζοντων αὐτῶν εἰς τὸ ἴδιον τέλος χωρὶς νὰ θέλωσι καὶ νὰ συντρέχωσιν ἐλευθέρως. Απ' ἐναντίου, διὸ οὐκούσιος γινόμενος ὡφέλιμος εἰς τοὺς ὄμοιόυς αὐτοῦ, δι' ἐπασχολήσεως τῆς διανοίας εἰς σωτηριώδεις ἀσκήσεις, ἵσχυροποιούσας καὶ μεγαλυνούσας ταύτην, ἔχει χαρακτήρα ἴδιαζοντα, τουτέστι τὸ ἡθικὸν ἀγαθόν. Πολλοὶ τῶν φιλοσόφων καὶ μάλιστα οἱ τῆς Σωτηρίας σχολῆς ἡμολόγοι συγχίσαντες ἐταῦτασαν τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν μετὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ. Τὸ πάρχει δὲ μεγίστη διαφορὰ μεταξὺ ἀμφοτέρων, διότι τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸν εἶναι μᾶλλον ἔκτεταμένον παρὰ τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἐναγκαλίζεται πάντα τὰ πράγματα, τὸ δεύτερον περιλαμβάνει μόνα τὰ λογικὰ καὶ ἐλεύθερα ὄντα. Εἰὰν μὴ ὑπῆρχε ἀγαθὸν ὑπεράνω τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ ἀγαθὸν μὴ τὸ μέρος τοῦ ἀγαθοῦ τούτου, αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἡδελον εἰσθαι ἀδιάφοροι· εἶναι ἡθικῶς ἀγαθοί, ὅταν συντρέχῃ ὁ ἀνθρώπος ἐλευθέρως εἰς τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ, ἡθικῶς κακοί, ὅταν παρεκκλίνῃ ἐλευθέρως τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ ἀγαθοῦ, καὶ παύῃ νὰ πραγματοποιήσῃ, τὸ ἐπ' αὐτῷ, τὸ καθολικὸν ἀγαθόν. Οὐ Θεὸς εἶναι ὁ τύπος καὶ ἡ αἰώνιος οὐσία τοῦ λόγου καὶ εὐαρεστεῖται εἰς τὸ ἀγαθὸν, διότι εἶναι ἀγαθὸν, καὶ αὐτὸς εἶναι ἡ ἀνεξάντλητος τῆς ἀγαθότητος πηγή. Ή συνειδήσις, ἡτις ἐπικαλεῖται τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἡθικῆς, προθυμεῖται νὰ ὀμολογήσῃ καὶ τὴν οὐσιώδη ἀρμονίαν μεταξὺ τῆς ἡθικῆς καὶ τῆς θρησκείας, ἐπειδὴ ἀμφότεραι στρέφονται περὶ τὸ ἀγαθόν. Εἶπούδεσαν διαφόρως οἱ φιλόσοφοι γὰρ ὅρίσωσι τὸ ἀγαθὸν, εἴτε ἀναλύοντες τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ εἰς τὴν τοῦ ἀληθοῦς εἴτε εἰς τὴν τῶν ἀναγκαίων σχέσεων τῶν πραγμάτων, εἴτε καταφύγοντες εἰς τὴν τελεολογίαν, καὶ συμπεραίνοντες ὅτι τὸ τέλος ἐκάστου ὄντος εἶναι τὸ ἀγαθὸν αὐτοῦ. Τὸ ταύτην τὴν ἔννοιαν ὁ Ἀριστοτέλης ὥριζε τὸν Θεὸν τελικὴν αἰτίαν τοῦ κόσμου, τὸ ἄκρον ἐφετὸν, καὶ τὸ κέντρον τῆς καθόλου ἐπικητήσεως τῶν πραγμάτων. Τὴν ἴδεαν τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἐν ἑαυτῷ καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἀγαθοῦ, τὴν ἴδεαν τοῦ νόμου καὶ τῆς ἴδιαιτέρας ταξιδεώς μετενεγκόντες εἰς τὴν ἴδεαν τοῦ καθολικοῦ νόμου·

καὶ τῆς καθολικῆς τάξεως, ἐξήγησάν τινες τῶν νεωτέρων ὑπὸ ἄλλην ἐπιψιν τὰς δοξασίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Στωϊκῶν ὡς πρὸς τὸ διαληφθὲν ἀντικείμενον.

•••••

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Διαίρεσις τοῦ ἀγαθοῦ εἰς διάφορα εἰδῆ.

§ 1. Οἱ δίκαιοι· δὲν ἐφέργε βεβαίως τὴν δίκαιοσύνην. Ἀλλως δὲν ἐφευρών ἡθελε καὶ καταστρέψει ταύτην· καθ' ὃ δὲ δίκαιωμα αὐτὸς ἡθελεν ἰδρύσει ταύτην, κατὰ τὸ αὐτὸν οἱ τούτου ἀπόγονοι· ἡδύναντο ἄλλην διάφορον νὰ ἰδρύσωσιν· ἔκαστος λαὸς ἡδύνατο ὥσπερ τῶν ἀτεροίων τινὰ νὰ συστήσῃ, καὶ ἡθέλομεν ἔχει τόσας δίκαιοσύνας ὅσα καὶ ἀτομα καὶ λαούς. Οὗτον ὁ πρῶτος δίκαιος ἐφήρμοσε τὴν δίκαιοσύνην, ἡτις ἐδρεύσυσα ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Θεοῦ διῆλθεν εἰς τὴν φυχὴν, τὴν καρδίαν καὶ τὰς πράξεις αὐτοῦ. Ἐνεστραχώθη ταύτην ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ καὶ ἐγένετο κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἡττον ὁ πιστὸς ἀντιπρόσωπος ταύτης. Πρᾶξις λοιπὸν δίκαια δὲν εἶναι· ἡ αὐτόχρημα δίκαιοσύνη, εἶναι ἀπλῶς ἡ λέξις, ἡ ἔκφρασις, ἡ μετάφρασις αὐτῆς, εἶναι τὸ ἀντίγραφον τὸ δομοίαζον τὸ προϋπάρχον πρότυπον. Μόσαύτως δὲ φιλαλήθης δὲν ἐδημιούργησε τὴν ἀλήθειαν, προσήνεγκε διὰ τῆς διανοίας, τῷ λόγῳ καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ σέβας εἰς αὐτὴν, γενόμενος διερμηνεὺς αὐτῆς. Ἡ ἀλήθεια ὑπῆρχε πρὸ αὐτοῦ κανῶν καὶ μέτρον ἀμετάβλητον τῆς διανοίας καὶ τῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, αἵτινες ὑπόκεινται εἰς μεταβολὴν καὶ ἀπάτην. Επομένως ἄλλο τὸ θεωρητικὸν καὶ ἄλλο τὸ πρακτικὸν ἀγαθόν τὸ μὲν ἐννείται ἀνευ τοῦ δευτέρου, προϋποθέτοντος τὸ πρῶτον. Ἡ πρᾶξις εἶναι ἐνδεχομένη, τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν εἶναι ἀναγκαῖον, ἡ πρᾶξις μεταβλητή, τὸ ἀγαθὸν ἀναλλοίωτον, ἡ πρᾶξις πελλαπλάσιος, τὸ ἀγαθὸν ἐν τῷ πρότυπον εἶναι ἀναλλοίωτον, ἡ πρᾶξις μᾶλλον ἡ ἔλαττον σύμμορφος πρὸς αὐτόν ἡ πρᾶξις προσωπική, τὸ ἀγαθὸν ἀπρόσωπον, τὸ ἀγαθὸν ὑπῆρχε καὶ πρὸ ἡμῶν καὶ θέλει ὑπάρχει καὶ μεθ' ἡμᾶς. Ἡ ἀγαθότης δὲ πράξεώς τινος προέρχεται ἐκ τῆς μεγαλητέως ἡ μικρετέρας ὁμοιότητος πρὸς

τοὺς ἀναλλοιώτους κανόνας τοῦ ἀγαθοῦ. Καθ' ἐν τρόπον ὁ ἥχος γίνεται μουσικὸς καμπτόμενος κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἀρμονίας, καὶ ἡ ὅλη κανονικὸν σῶμα ὑποδαλλομένη εἰς τοὺς νόμους τῆς γεωμετρίας, οὕτω καὶ ἡ πρᾶξις συμμορφουμένη πρὸς τοὺς κανόνας τοῦ ἀρχετύπου καθίσταται· ἡ ζῶσα ἔκφρασις τῆς ἀγαθοῦ τητος.

§ 2. Ἐν τῇ φύσει πάσης ἀγαθῆς πρᾶξεως ὑπάρχει τὸ προξενεῖν τέρψιν εἰς τὸν ταῦτης αὐτουργὸν, εἰς τὸν ὄστις εἶναι τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς καὶ εἰς τὸν μαρτυροῦντας αὐτήν. Ἡ παραγομένη ἐκ τῆς πρᾶξεως τέρψις καλεῖται αἰσθητὸν ἀγαθόν. Ἡ τέρψις προϊόν τῆς ἀγαθότητος πρᾶξεώς τινος δὲν εἶναι τὸ πρῶτον τῶν ἀγαθῶν, εἶναι ἐπακόλουθον καὶ παράγωγον ἀγαθὸν, δὲν εἶναι τὸ ἀρχικὸν ἀγαθὸν, ἐξ οὐ ἀπορρέουσι τὰ λοιπά. Ἡ ἡθικὴ τέρψις, ἡ καθαρωτέρα καὶ μείζων ἀπασῶν τῶν τέρψεων καὶ ἡδονῶν, ἀναγνωρίζει προηγούμενόν τι, τουτέστι τὴν ἔξιν τῶν τιμίων πρᾶξεων, τῶν ὄποιων διατελεῖ ἡ ἀμοιβή. Πλὴν ἡ ἀμοιβὴ προϋποτίθησι τὴν ἀξιομισθίαν, αὕτη δὲ τὸ ἀγαθόν. Ἰπὸ πᾶσαν ἔποψιν ἡ τέρψις παρίσταται πάντοτε ὡς συνέχεια μεγαλητέρου καὶ καλλιτέρου ἀγαθοῦ, γεννῶντος ἐκείνην. Διὰ τοῦτο ἀποκλείομεν τὰς ὄλικὰς καὶ σωματικὰς τέρψεις ἐντεῦθεν. Συνέπειαι τῆς ἀγαθῆς πρᾶξεως θεωρητέαι ἡ εὐδαιμονία εἰς τὸν αὐτουργὸν αὐτῆς, ἡ ἀτομικὴ ἄξια, ἡ ὑπόλογψις, ἡ ἀγάπη καὶ ἡ παρὰ τῶν ἄλλων εὔνοια. Ἡ ἔξις τῶν ἀγαθῶν πρᾶξεων συνάπτεται μετὰ τῆς ἔργασίας, τῆς φρονήσεως καὶ τῆς οἰκονομίας, προμηθεύουσα πολλάκις καὶ ὄλικὰ ἀγαθὰ, ἀτινα ὅμως δὲν εἶναι ὁ κύριος σκοπὸς τῆς ἡθικότητος. Δέν πρέπει νὰ συγχέωμεν ποτε τὴν αἰτίαν μετὰ τοῦ ἀποτελέσματος καὶ νὰ προσθέτωμεν εἰς τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν τὴν ὡφέλειαν, ἐπειδὴ συνήθως τὸ φιλάληθες, τὸ φιλοδίκαιον, ἡ εὐθύτης, ἡ αὐταπάρνησις, ἡ γενναιοψυχία καὶ ἡ ἀφοσίωσις εἰς τὴν τῶν ἄλλων εὐδαιμονίαν παραγνωρίζονται καὶ ἀντὶ ὡφελημάτων συγκομίζουσι τὴν καταδρομὴν, τὴν δυστυχίαν, τὴν ὁδύνην. Ἡ ἀρετὴ καταδικομένη καὶ ἐγχαρτεροῦσα εἰς τὸ ἀγαθὸν λάμπει μετὰ μείζονος στιλπνότητος παρ' ὅ,τι περιεβλημένη δόξαν καὶ εὐδαιμονίαν. Συμπεραίνομεν λοιπὸν ὅτι τὸ ἀγαθὸν δὲν εἶναι τὸ ὡφέλιμον, καὶ ὅτι κεχωρισμένον τῆς ὡφελείας δὲν παύει ποτὲ τοῦ εἶναι ἀγαθόν. Οὕτω δὲ πίπτει ἐκ βάθρων τὸ δίδαγμα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Βενθάμου, ὅστις παρ' Ἀγγλοις εἶγαι ὁ αὐτουργὸς.

τοῦ συστήματος τῆς ὡφελείας. Τὸ ἀγαθὸν βεβαίως εἶναι τίμιον, δίκαιον καὶ ὑποχρεωτικὸν, τὸ ὡφέλιμον οὐχί. Ἡ δίκαιοσύνη κατὰ πάντα χρόνον καὶ τόπον εἶναι ἡ αὐτὴ, ἀναλλοίωτος, ἐνῷ τὸ ὡφέλιμον πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως κρίνεται καὶ ὑπάρχει παρὰ τοῖς παντοῖος λαοῖς. Ὁ ἡθικὸς νόμος ἐπιδιώκει τὸ ἀγαθὸν, ὁ πολιτικὸς νόμος, ὅστις ὑπόκειται εἰς ποικίλας μεταρρυθμίσεις, τὴν ὡφέλειαν. Ἀλλ' οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι δὲν εἶναι αἰώνιοι, ὡς ὁ ἡθικὸς, δὲν εἶναι ἐν ἄλλοις ὅτι ἐπρεπε νὰ ἦναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Περὶ ἡθικῆς ὑποχρεώσεως, καθήκοντος, δίκαιωματος καὶ νόμου.

§ 1. Εἴσεταξόντες τὴν φύσιν τῆς ἡθικῆς ὑποχρεώσεως, βλέπομεν ὅτι αὗτη ὑποτίθησι τὴν λογικότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἔνεργοῦντος. Τὰ δένδρα, ἀτινα ἀναφύονται καὶ αὐξάνονται, καὶ τὰ ζῶα, ἀτινα ἀναπαράγονται, διὰ τὸ στερεῖσθαι τῆς διανοίας καὶ τῆς ἐλευθέρας θελήσεως δὲν εἶναι βεβαίως ἐκιδεκτικὰ ὑποχρεώσεως. Αἱ ἐννοιαὶ τῆς ὑποχρεώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας εἰσὶν ἀλληλένδετοι. Ἡ ιδέα τῆς ἐλευθέρας αἰτίας εἶναι ἡ ιδέα αἰτίας ἐπιβαλλούσης ἑαυτῇ τέλος τι, ὑπ' αὐτῆς ὡρισμένον· ὅθεν τὸ αἴτιον, ὑφ' οὐ ἐκείνη προσδιορίζεται, ἐνεργεῖ ἐπ' αὐτῆς ἀνευ ἀνάγκης καὶ βίας εἰς τὸ πρᾶξαι. Τὸ αἴτιον ὅπερ δὲν βιάζει εἶναι ἡ ἡθικὴ ὑποχρέωσις, ἡ ἔχουσα τὴν δύναμιν τοῦ κινῆσαι. Δὲν εἶναι ὕθησις τῆς αἰσθητικότητος οὐδὲ δύναμις ξένη καὶ ἀναγκάζουσα ἡ ἡθικὴ ὑποχρέωσις, εἶναι ἡ ιδέα, ἡ ἐννοια ἡ ἐπιβαλλομένη εἰς τὸν λόγον, χωρὶς ὅμως νὰ δεσπόζῃ τῆς ἐνεργείας. Αὕτη δὲ ἡ ιδέα καὶ ἡ ἐννοια δηλοῖ ὅτι ὅγε ἐλεύθερον προτίθεται δεόντως τέλος τὴν πλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ, τὴν συνδρομὴν εἰς τὴν τάξιν καὶ τὴν κατόρθωσιν τοῦ ἀγαθοῦ. Ἡ ἀρχὴ αὗτη εἶναι ἀκαταμαχήτου ἐναργείας, προσοικειουμένη τὴν ἡμετέραν κρίσιν καὶ ἀφίνουσα ἡμᾶς κυρίους νὰ συμμορφώσωμεν ἢ μὴ πρὸς αὐτὴν τὴν ἡμετέραν διαγωγὴν. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας τῆς ὑποχρεώσεως δεικνύει ὅτι αὗτη πάντοτε ἀναφέρεται εἰς ἐλεύθερον καὶ αὐτόνομον ὅγ. Ἡ ἡθικὴ ὑποχρέωσις δὲν ἐκφράζει οὔτε φυσικὸν πεπρωμένον.

μένον, ως τὸ ποιοῦν τὰ σώματα νὰ ἐπιφέρεισιν εἰς τὴν βαρύ·
τητα, οὔτε μαθηματικὴν ἀνάγκην, ως τὴν θεμελιοῦσαν τὴν ἴσο·
τητα τῶν ἀκτίνων τοῦ κύκλου· αὐτὴ παριστάνει τὴν ἡθικὴν
ἀνάγκην, υφ' ἡς τὸ λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὃν ἀναγνωρίζει ἔκυπτὸ
ὑπόχρεων νὰ ἐνεργήσῃ. Οὐθεμελιώδης χαρακτὴρ τῆς ἡθικῆς ὑπο·
χρεώσεως ὑφίσταται εἰς τὸ καθόλου· ἐπειδὴ ἡ ὑποχρέωσις δὲν
πηγάδει εἰς τῆς αἰσθητικότητος, ἀλλ' ἐκ τοῦ λόγου, θηρεύοντος
τὸ ἀπόλυτον· καὶ τῷ ὃντι αὐτὴ ἔχει ἐπίστις διαχρειτικὸν γνώρισμα
τὸ ἀπόλυτον. Ἐκ ταύτης τῆς ἀναγκαίας καθολικότητος τῆς ὑπο·
χρεώσεως ὁρμηθεὶς, ἴδρυσεν ὁ περικλεῖτης Καινισθέργης φιλό·
τοφος τὸ ἡθικὸν κριτήριον. Οὗτον τὸ αἴτιον τῆς πράξεως φέρῃ τὸ
ἐκμαγεῖον καὶ τὴν σφραγίδα τῆς καθολικότητος, καθίσταται
ἀξίωμα γενικοῦ προσδιορισμοῦ ως πρὸς ἄπαντα τὰ λογικὰ καὶ
ἐλεύθερα ὄντα.

§ 2. Εκ τῆς ἐννοίας ἡθικῆς ὑποχρεώσεως προσποριζόμεθα εὐ·
χόλως τὴν ὃδεν τοῦ καθῆκοντος καὶ τοῦ δικαιώματος. Δυνατὸν
εἰπεῖν ὅτι τὸ καθῆκον καὶ ἡ ὑποχρέωσίς εἰσὶ ταύτα· τὸ καθῆκον
ἡμῶν εἰναι ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ πράττωμεν ὅ,τι ὁ ἡμέτερος
λόγος ὑπαγορεύει ως ἀγαθὸν καὶ ἐπομένως ως ὑποχρεωτικόν.
Ἐντεῦθεν ἡ γνῶσις τοῦ δικαιώματος. Εἴαν τῷ ὃντι ἥναι ἡμέτερον
καθῆκον νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν, ὁ παρέχων ἐμπύδια εἰς τὴν
ἐκπλήρωσιν τούτου τοῦ καθῆκοντος κακῶν φέρεται· ὁ δὲ ἐν
γνώσει καὶ ἐλεύθερως ποιῶν τὸ κακὸν τοῦτο ἐνεργεῖ ἡθικῶς κα·
κὴν πρᾶξιν. Ἄρα τὸ δικαιώματα ἡμῶν ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ πράτ·
τωμεν πᾶν ὅ,τι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον ὃν δὲν δύναται ἀγε·
κλήματος νὰ ἀποτρέψῃ ἡμᾶς τοῦ πρᾶξαι. Πρόδηλον γίνεται ὅτι
οὐδεὶς ἔξουσιοδοτεῖται νὰ παρεμβάλλῃ προσκόμματα εἰς τὴν ὑπὸ^{την}
τῶν ὄμοιών αὐτοῦ ἐκπλήρωσιν τοῦ τέλους, ἥτοι τοῦ καθῆκοντος,
ως οὐδὲ οὔτοι δύνανται νομίμως νὰ ἀκλάνωσιν ἐκείνον. Οὕτως
ἔξηγείται ἡ ἀρχὴ τῶν ὃδεων τῆς δικαιοσύνης καὶ ὁδικίας, τῆς
ἀρετῆς καὶ τοῦ ἐλαττώματος, τοῦ δικαιώματος καὶ τοῦ καθῆ·
κοντος, ἔξαγομένη ἐκ τοῦ λογικοῦ χαρακτῆρος, δηλαδὴ ἐκ τοῦ
καθολικοῦ καὶ ἀπολύτου, ἐκ τῆς ὃδεας τοῦ ἀγαθοῦ. Κριθείσης τῆς
πράξεως ἡθικῶς ἀγαθῆς ὑπὸ τοῦ λόγου, νέα κρίσις ἀναγκαία καὶ
καθολικὴ, ως καὶ ἡ πρώτη, ἀπαγγέλλει ὅτι ὁ ἡθικῶς ἐνεργήσας
ἀξιοῦται τιμῆς καὶ ἀνταμοιβῆς, εἰ δὲ τάναπαλίν ἔστι, ἀποφαίνε·
ται ὅτι είναι ἀξιος ποιηῆς καὶ περιφρονήσεως. Εγ τῷ κύκλῳ τῶν

ἡθικῶν ἰδεῶν ἐγκλείεται ἡ ἔννοια τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας μετὰ τῶν συνοδευόντων αὐτὴν φαινομένων καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπαγομένων συνεπειῶν. Μή ἡθικὴ τάξις ἀπαιτεῖ οὐ μόνον ἵνα τὸ ἀγαθὸν ἐκτελῆται καὶ τὸ κακὸν ἀμποδίζηται, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνταμείβηται πρεπόντως τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ τιμωρῆται τὸ κακόν· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρμονία εὐδαιμονίας καὶ ἀρετῆς δὲν είναι ἀπλῆ ἐπιθυμία τῆς αἰσθητικότητος, ἀλλ' ἀγαγκαία κρίσις τοῦ λόγου, συμπεραίνεται ὅτι πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ ἀναμφιβόλως εἴτε ἐν τῇ παρούσῃ εἴτε ἐν τῇ μελλούσῃ ζωῇ. Σημειωτέον δὲ ὅτι δὲν ἀρέτος καὶ τίμιος ἀνθρώπος πράττει τὸ ἀγαθὸν ἀνευ ἴδιοτε λείας καὶ ἀφίλοκερδῶς, δὲν ἀποβλέπει οὔτε εἰς τὰς ἀμοιβὰς τῆς παρούσης οὔτε εἰς τὰς τῆς μελλούσης ζωῆς, ἃς δικαιοῦται νὰ ἐλπίζῃ, δὲν θέτει τελικὸν σκοπὸν τὴν ἀμοιβὴν καὶ τὴν ἀξίαν, ἀλλὰ ποιεῖ τὸ ἀγαθὸν δι' αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν, καὶ, τελεσθέντος τοῦ καθήκοντος, λέγει ὅτι ἐπράξει τὸ ἔαυτοῦ καθῆκον, ἡ δὲ ἐλπὶς γεννᾶται ἀφ' ἔαυτῆς, χωρὶς νὰ ἥναι ἀντικείμενον, σκοπὸς, ἀγῶν καὶ ἀθλὸν ἡ ἀμοιβή.

§ 3. Τὰ διανοητικὰ καὶ ἐλεύθερα ὅντα δὲν ἔχουσι τοὺς νόμους τοὺς ἀρμόζοντας εἰς τὰ ὅντα τὰ ἀμοιρα διανοίας καὶ ἐλευθερίας. Εἰς ταῦτα προσδιορίζονται νόμοι καταναγκαστικοὶ ἔλκοντες αὐτὰ εἰς τὸν δρόμον ἐνθα δρεῖλουσι νὰ βαδίζωσι χωρὶς ποτε νὰ δύνωνται ἀφ' ἔαυτῶν νὰ βαδίζωσιν. Οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι ἐπιβάλλονται ὑποχρέωσιν ὑπακοῆς χωρὶς νὰ ἔξασκῶσι βίαν καὶ καταναγκασμὸν εἰς οὐδένα· διότι ἄλλως ἥθελεν ἀνασταλῆ ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου ὅντος, καὶ ἥθελε καταντῆσει οὗτος εἰς τὴν θεσιν τοῦ πλανήτου, ὡθουμένου ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ οὐδὲλως παρεκκλίνοντος τῆς χαραχθείσης αὐτῷ ὁδοῦ. Μή ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ νόμου. Οφείλει ὁ ἀνθρώπος νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθὸν, τὸ δίκαιον, τὸ τίμιον ἵνα μὴ ἀθετήσῃ τὸν νόμον· οὐδὲίς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ὑποβιβάσῃ τὴν ἔαυτοῦ ψυχὴν διὰ τῆς ἀγνοίας, τῆς πλάνης, τοῦ σφίσματος, τοῦ ψεύδους, τῆς πανουργίας, τῆς ἀχαριστίας, τῆς ἀτιμίας, τοῦ ἐγωϊσμοῦ καὶ τῆς στρεβλότητος τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος. Μή ἡθικὴ τελειωτούσις φέρει μεθ' ἔαυτῆς τὸν χαρακτῆρα τύπου, καθ' ὃν ἡμεῖς ὀφείλομεν νὰ συμμορφώσωμεν τὸν ἡμέτερον βίον. Εἴπομεν προτγουμένως ὅτι τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν είναι ἀμετάτρεπτον, τοῦτο δὲ τὸ ἀγαθὸν είναι τὸ ἀπειρον,

πιπαινόμενον ὑπὸ τὴν μορφὴν σοφίας, δικαιοσύνης καὶ ἀγαθός· τητος· ὑπὸ δὲ τὴν μορφὴν ἀρχῶν κανονιζούσων τὴν ἡμετέραν ὑπαρξίν ὁφείλομεν εἰς αὐτὸν ὑπακοὴν, σέβας καὶ ἀγάπην. Οὐ νόμος ἡ ἐπιτάττει ἡ ἀπαγορεύει, ἐπιτάττει τὸ ἀγαθὸν, ἀπαγορεύει τὸ κακόν. Ή ἀληθὴς αἰτία τοῦ ὁφειλομένου εἰς τὸν νόμον σεβασμοῦ κείται ἐν τῷ ἀγαθῷ, τῷ χρησιμεύοντι αὐτῷ δίκην βάσεως· διθν τὸ ἀληθὲς ἀγαθὸν εἶναι προτακτικὸν καὶ ἐξ ἴδιας φύσεως ὑποχρεωτικόν. Άφ' ἑαυτοῦ μεταβάλλεται τὸ ἀγαθὸν εἰς ἐντολὴν, εἰς διαταγὴν, εἰς καθῆκον, εἰς νόμον· ἐντεῦθεν πηγάδει ἡ ἀρχὴ τῶν νόμων. Ἐπειδὴ δὲ τρεῖς εἶναι αἱ πρώτισται δυνάμεις τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦτο καὶ τρεῖς χαρακτῆρες διεστέλλουσι πάντα νόμον, ἡ δημοσίευσις διαφωτίζουσα τὴν διάνοιαν, ἡ ὑποχρέωσις συνέχουσα τὴν θέλησιν, καὶ ἡ ποιικὴ καὶ τιμωρὸς κύρωσις, ἡ τιμωροῦσα καὶ ἀνταμείθουσα τὴν αἰσθητικότητα. Οὐ νόμος λέγεται ἡθικὸς ἡ φυσικὸς, καθὸ ἔγγεγρα μμένος εἰς τὴν καρδίαν ἑκάστου· εἶναι δὲ οὗτος τὸ σύνολον τῶν στοιχειωδῶν ἐνταλμάτων, οἷα τὰ τιμῆν τὴν ἀλήθειαν, φεύγειν τὸ ψεύδος, σέβεσθαι τοὺς γονεῖς, κρατεῖν τῶν παθῶν, εὐγνωμονεῖν, ἀποδίδονται ἑκάστῳ τὸ ὁφειλόμενον. Γνωστοποιεῖται ἡμῖν ὁ φυσικὸς νόμος ὑπὸ τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως, δημοσίευεται καὶ ἀποκαλύπτεται ἡμῖν ἐφ' ἑαυτοῦ καὶ ἀμέσως. Οὐ φυσικὸς νόμος λαλεῖ πάντοτε καὶ ἀκαταπαύστως, ἡμέραν τε καὶ νύκτα, πᾶσαν στιγμὴν καὶ ὥραν, δημοσίως καὶ ἐν παραβύστῳ, ἐν τῷ φωτὶ καὶ ἐν τῷ σκότει, εἰς πάντα ἄνθρωπον, πένητα καὶ πλούσιον, ἀμαλῆ καὶ σοφὸν, διὰ τῆς τύψεως καὶ τοῦ ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως τιμωρεῖ, διὰ τῆς εἰρήνης τῆς καρδίας ἀνταμείθει. Οὐ νομοθέτης τούτου τοῦ νόμου εἶναι ὁ Θεός. Οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι, ἀτελεῖς καὶ εὐμετάβλητοι, δὲν ἔχουσι τὸ καθολικὸν καὶ τὸ μονίμον, δανειζόνται τὴν αὐθεντίαν αὐτῶν τὴν τοπικὴν καὶ χρονικὴν ἐκ τοῦ φυσικοῦ νόμου, δταν συμμορφώνται πρὸς τὰ ἀναλοίωτα ἐντάλματα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ἔθνη ὑπόκεινται ἀδιαλείπτως εἰς ἀπάτην, τούτου ἔνεκα καὶ οἱ νόμοι αὐτῶν δὲν βασιλεύουσι πάντοτε καὶ ἀπανταχοῦ. Εστωσαν εἰς παράδειγμα· οἱ νόμοι τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Θάμης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Περὶ ἀρετῆς

§ 1. Οἱ οἰκουμενικοὶ ἀρετὴν τὴν ἔξιν τοῦ πράττειν ἔργα σύμμορφα πρὸς τὸ ἀγαθὸν καθ' ἑαυτὸν καὶ τὸν φυσικὸν ἢ οὐκέτιν νόμον, ἐλάττωμα δὲ τὴν ἔξιν εἰς πράξεις διεφωνούσας πρὸς τὸν ἀθετὸν κόμον. Ή ἀρετὴ εἶναι πρᾶξις ἀπαιτούσα ἐνεργούστε, πόνου καὶ ἀγώνας εἶναι ἐνέργεια καὶ ἐν τῇ ὑπομονῇ καὶ τῇ ὑποκλίσει τοῖς τὸ θεῖον θέλημα, ἀπαιτούσα παρὰ τῆς ψυχῆς ἀγώνα ἵνα πινέσωτι τὸν γογγυνόμαν τῆς φύσεως ἀποκοινωνέντης τὰ ὑποφέρη χωρὶς τὰ προτελείστας, καὶ πρὸ πάγιτων τὰ ὑποφέρη ἐν φόνῳ καὶ τρέπου. Εἶναι πρᾶξις ἀλεύθερα, ἀθελούσις, προσωπικὴ, τελεσθεῖσα ἐν γνώσει καὶ ἐν προθίσει πρωτοφασισθεῖση. Καθὸ δὲ πρᾶξις συναρμολογουμένη μετὰ τῶν ἐντελμάτων τοῦ ἡθικοῦ κόμον, εἴκας ἔργουμα, κανονικὴ, ἔκφραστις τῆς ἡθικῆς τάξεως, καθ' ὃν τρόπον ὁ λίθος διὰ τοῦ κανονικοῦ σχήματος αὐτὸν εἶναι ἡ ἔκφραστις τῆς ὑλικῆς τάξεως. Ή ἀρετὴ ἔξοικοιουμένη τῷ ἀγαθῷ ἐν ἑαυτῷ καὶ τῇ αἰωνιῷ δικαιοσύνῃ καθίσταται θεῖον τι. Ή διάγονα καὶ ἡ θέλησις τοῦ ἀγαθοῦ ἀρκοῦσσιν εἰς τὴν κατόρθωσιν καὶ πρᾶξιν κύτοι. Ή ἀρετὴ εἶναι ἔργον δύσκολον ἐφ' ὅσου δὲν ἀτέβη τούτο ἔξι. Γινόμενος ἐνάρετος, βελτιώνει ἑαυτὸν ὁ ἀνθρωπός, τελειοποιεῖ τὴν ἴδιαν αὐτοῦ φύσιν, ὑψοῦσαι εἰς τὸ ὄν, εὐχάρασται ἐν τῇ ζωῇ, μεγαλύνει τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν διὰ τῆς γνώσεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀσκήσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῆς δικαιοσύνης. Μόνον τὸ κακὸν εἶναι εὔκολον, κεῖται χαρεῖαι, καὶ ὁ παραδιδόμενος εἰς αὐτὸν πάτει καὶ ἀποθαίνει φαῦλος.

§ 2. Η ἀρετὴ εὐρισκομένη εἰς διηνεκῆ διαμάχην ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἡμῶν καθίσταται δύσκολος διότι ἐντὸς ἔχομεν τὰ κακὰ τάθη καὶ τὰ κακὰ ἐντίγματα, τὰς παροτρύνσεις τῆς σαρκὸς, τοῦ αἵματος καὶ τῶν ὄργάνων, ἐκτὸς, τὰς ἀπάτας καὶ τὸ ἐπιγνωμὸν τοῦ κακοῦ, παριστανομένου εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τὴν φάσιν καὶ τὴν φειδῆ εἰκόνα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Εάν τὸ κακὸν ἐνεφανῆτο ἡμῖν οἰόν ἔστι, καθ' ὅλην τὴν γυμνότητα αὐτοῦ, ἥθελε προκαλέσει τὴν γενικὴν ἀποστροφήν. Ή ἀρετὴ ὑφίσταται εἰς τὴν καθ' ἔξιν ὑπακοήν εἰς τὸ καθῆκον, ὥσπερ ἵνα πληρωθῆ ἐπιβάλλει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν πλείονες θυσίας διότι τὸ πάθος ἐμπνέει ἐκδίκησιν, τὸ καθῆκον συγγνώμην, τὸ πάθος πλεονεξίαν,

τὸ καθῆκον ἔντιμον πενίαν ἀπέναντι πλούτου ἀθεμίτως συσσωρευομένου, τὸ πάθος ἀπάτην, τὸ καθῆκον ὑπομονὴν τῆς ἀδικίας μᾶλλον ἢ τὴν πρᾶξιν αὐτῆς, τὸ πάθος προσκαλεῖ εἰς τὴν ὑπερφάγειαν, τὴν ἀκολασίαν, τὴν ἐπίδειξιν, τὸ καθῆκον τάνακαλον προτείνει τὴν μετριοφροσύνην, τὴν ὑποταγὴν καὶ τὴν τάξιν. Ή εὐμένεια καὶ ἡ εὐεργεσία είναι τῆς ἀρετῆς καρποί· αὐτὴ ἐμψυχουμένη εἰς τὴν εὐποίησαν σπουδάζει ὅπως ἔξαντλήσῃ τὴν πηγὴν τῶν δυσυχιῶν καὶ ἐπιτεβῇ κατὰ τοῦ ἐλαττώματος ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ. Ιδίωμα τῆς ἀρετῆς είναι ἡ ἡδικὴ ἐνέργεια καὶ ἡ ἀληθῆς ἀνδρία, δι’ ἣς ὑπερποδῷ πάντα τὰ προσκόμματα εἰς τὴν πρᾶξιν τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 3. Ή ἀρετὴ είναι μία καὶ ἀδιαίρετος. Πλὴν ὑπὸ τὴν ἐποψίην τῶν ἀποτελεσμάτων θεωρουμένη, διαστέλλεται εἰς παντοιαὶ εἰδη. Εἴχομεν ἀτομικὰς ἀρεταῖς, οἷον τὴν σωφροσύνην, τὴν λυτότητα, τὸ φίλεργον καὶ τὴν χοσμιότητα καὶ ἀγνείαν τῶν ἡθῶν, ἢ θεολογικὰς, θρησκευτικὰς καὶ κοινωνικάς. Αἱ μὲν θεολογικαὶ είναι ἡ πίστις, ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ ἀγάπη, συγχεφαλαιούμεναι εἰς τὴν θεοσέβειαν ἢ εὐσέβειαν. Οἱ ἀληθῶς εὐσέβης ἀπονέμει τῷ Θεῷ διπλῆν λατρείαν, ἐσωτερικὴν καὶ ἔξωτερικὴν, ἀνάλογον τῇ διπλῇ τοῦ ἀνθρώπου φύσει, συντεθειμένη ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος. Ή ἐσωτερικὴ λατρεία είναι πρᾶξις καὶ αἰσθημα σύμμικτον, εἰς ὃ συνέρχονται ὡς οὐσιώδη στοιχεῖα ἡ ἀγάπη, ἡ προσκύνησις, τὸ σέβας, ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ ὑπακοή, ἡ ὑπόκλισις εἰς τὸ θείον θέλημα, ἡ ἐξαγνισμὸς καὶ ἡ δέσσις. Οἱ Θεός είναι τὸ τειλειότατον ὃν ὅθεν ὄφειλομεν ἀγάπην εἰς αὐτόν. Είναι ὁ πρωταίτιος ὃν ἀπολαύομεν ἀγαθῶν, διὸ ὄφειλομεν εὐγνωμοσύνην εἰς αὐτόν. Είναι ἡ ἀρχὴ τοῦ φυσικοῦ νόμου, τοῦ ἱεροῦ νόμου τοῦ καθήκοντος, λοιπὸν ὄφειλομεν εἰς αὐτὸν ὑπακοήν. Είναι τὸ ἀπειρον ὃν ἀπέναντι τοῦ ὅποιού τὸ κτίσμα πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ μηδὲν αὐτοῦ, τὴν ἔξαρτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπερτάτην μεγαλειότητα ἐκείνου ὑφ’ οὖν ἐδημιουργήθη τὸ πεπερασμένον ὄφειλει εἰς τὸ ἀπειρον τὴν ὑποταγὴν τῆς οὐσίας αὐτοῦ καὶ ἀπασῶν τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, ἥτοι τὴν λατρείαν. Οἱ Θεός θέλει τὸ ἀγαθὸν τοῦ πλάσματος αὐτοῦ, ἀπασαι αἱ θεμοθεσίαι αὐτοῦ εἰσιν ἡ ἐκφρασις τῆς ἀγάπης, τῆς ἀγαθότητος ἡ καὶ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Οὔτε οὐα δήποτε είναι τὰ συμβεβηκότα τοῦ βίου, εὐτυχῆ ἢ δυστυχῆ, ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ ὑποχωρῇ, ἀποδεχομένη ταῦτα ὡς δείγματα τῆς θείας ἀγαθότητος καὶ δικαιοσύνης. Ή ἀποδοχὴ αὕτη συγκαδευμένη ὑπὸ

τῶν αἰσθημάτων οὐδοῦ, εὐλογοῦντος τὴν πατρικὴν ἀγαθότηταν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ φαινομένῃ αὐτηρότητι, καλεῖται ὑπόκλισις εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Μετὰ τὸ παράπτωμα ὁ ἔνοχος εὑρίσκεται τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ εἰς τὴν μετάνοιαν καὶ τὸν ἔξαγνισμὸν, περιλαμβάνοντα δύο στοιχεῖα, τὴν ὄμολογίαν ἵνα τὸ κεκρυμμένον ἐν τῇ ψυχῇ κακὸν ἔξαγαγή ἔκτὸς, καὶ τὴν ἐκουσίαν ἀποδοχὴν τῆς ποινῆς, ὅπως ἵκανοποιήσῃ τὴν θείαν δικαιοσύνην. Ἡ φιλοσοφία ἀδυνατεῖ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦτο, ἡ δὲ ἀποκάλυψις ὁριστικῶς ἀποφαίνεται περὶ τοῦ ἀνισχύρου τῆς φυσικῆς μετανοίας, δίχα τῆς ἵκανοποιήσεως καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεανθρώπου λυτρώσεως. Ἡ δὲ ἑωτερικὴ λατρεία ἄνευ τῆς δεήσεως καὶ παρακλήσεως μένει ἀτελής. Ἡ δέσις εἶναι ἡ φυσικὴ ἔκφρασις τῶν ἀναγκῶν ἀσθενοῦς καὶ ἐνδεοῦς ὄντος, ἀνικάνου ἵνα ἀρ' ἔαυτοῦ βαδίζῃ εἰς τὴν εὐθείαν ὁδοῦ, ἐὰν μὴ βοηθήται ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος εἶναι διάνοια μεταχειρίζομένη ὄργανο, καὶ ἐνόνει ἐν ἑαυτῷ τὴν πνευματικὴν καὶ τὴν σωματικὴν φύσιν, ὁφείλει διπλῆν λατρείαν, τὴν ψυχῆς καὶ τὴν τοῦ σώματος. Τῷ ὄντι καθὰ πᾶς ἄλλος στοχασμὸς, οὕτω καὶ ὁ τῶν οὐρανίων πραγμάτων χρήσει σημείου ἀνακαλοῦντος ταῦτα καὶ συνεχῶς τὴν μνήμην διεγείροντος. Ἐντεύθεν προκύπτει ἡ ἀνάγκη τῆς ἑξωτερικῆς λατρείας, δηλαδὴ τῆς γονυκλισίας, τῆς μέχρις ἐδάφους προσκυνήσεως, τῆς τῶν χειρῶν ἐπάρσεως, τῶν δακρύων, τῶν ὅμμων, τῶν Ἱερῶν τελετῶν, τῶν θυσιαστηρίων καὶ τῶν Ἱερῶν ναῶν. Ἡ ἀναγκαιότης τῆς ἑξωτερικῆς λατρείας ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν ἀκολούθων. Ὁ ἀνθρώπος δυνάμει τῆς κοινωνικότητος αὐτοῦ ἔχεις ἔκτὸς ἔαυτοῦ πᾶν δ, τι ὑπάρχει ἐν αὐτῷ, κοινοποιεῖ καὶ φανερόνει διὰ τοῦ λόγου τὴν διάνοιαν, τὰ διανοήματα, διὰ τῶν πράξεων τὴν θέλησιν, διὰ τοῦ γέλωτος καὶ τῶν δακρύων τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην. Ἐκχέει τάς ἰδέας καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ ἵνα διανείμῃ ταῦτα εἰς τοὺς ἄλλους, καὶ εἰς ἀνταλλαγὴν λάβῃ τὴν μετάδοσιν τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν αἰσθημάτων αὐτῶν. Διὰ τῆς συγχοινωνίας ταύτης καθίσταται περιληπτικὸν τὸ ἀτομικόν, μέγας ἀριθμὸς ἀνθρώπων μετέχει τῶν ἰδεῶν, θελημάτων καὶ αἰσθημάτων ἐνὸς μόνου, καὶ διὰ ταύτης τῆς ἐκτάσεως αὔξανεις ἡ ἴσχυς, ἥν καθ' ὅλα καὶ ἀπανταχοῦ ἀποτελεῖ ἡ ἔνωσις, ἥτις ἐν τῇ ἰδέᾳ καὶ τῷ αἰσθήματι γίνεται διὰ τῆς ἐκδηλώσεως. Ἐκ τῶν εἰρημένων προσδηλόν ἐστι ὅτι τὰ παντοῖα αἰ-

σθήματα τὰ συγχροτοῦντα τὴν ἑσωτερικὴν λατρείαν, ἵνα προστεῖ ποκτήσωσι τὴν ἐνέργειαν, ἵνα εἶναι ἐπιδεκτικά, πρέπει νὰ κατασταθῶσι περιληπτικά, καὶ μεταξύ πολλῶν νὰ διανεμηθῶσι. Ταῦτα γίνονται κοινὰ μεταδιδόμενα ἀπό μιᾶς εἰς ἄλλην ψυχὴν διὰ τῆς ἐκδηλώσεως: Όντες ἡ ἑξωτερικὴ λατρεία, οὕτα ἐκδήλωσις, εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαῖα καὶ ἀφευκτος εἰς ουμπλήρωσιν τῆς ἑσωτερικῆς αὐτὴν διεγείρει, ἀντενεργεῖ, ἐμψυχόνει καὶ θερμαίνει διὰ τούτου πυρὸς τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας, νέαν ζωὴν εἰς: αὐτὰ παρέχουσα.

§ 4. Καθόσσον ἀφορᾷ τὰς κοινωνικὰς ἀρετὰς, παρατηροῦμεν ὅτι δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, τῇ ἀστυχῇ καὶ πολιτικῇ κοινωνίᾳ καὶ τῇ γενεᾷ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους κοινωνία. Ἐν τῇ οἰκογενείᾳ τὰ τέκνα ἐνόνονται μετὰ τῶν γονέων διὰ δεσμῶν ἀδιαρρήκτων στοργῆς, σεβασμοῦ, εὐγνωμοσύνης. Μετὰ θεού τὰ τέκνα λαμβάνουσι παρὰ τῶν γονέων ὅ,τι κατέχουσιν αὐτοὶ εἰναι οἱ πρῶτοι εὐεργέται καὶ τὰ στηρίγματα τῆς ἀδυναμίας αὐτῶν, οἱ πρῶτοι φύλακες τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν· ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς πατρικῆς καὶ μητρικῆς ἀγάπης ἀναπτύσσεται καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ καρδία τῶν τέκνων. Ή ἔξουσία τῶν γονέων ἐπὶ τῶν υἱῶν καὶ θύγατέρων αὐτῶν εἶναι ἱερὰ, δοθεῖσα παρὰ θεοῦ. Ἐκίσης ἱερὰ εἶναι καὶ τὰ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, οὔτεις καὶ δε εὑθυναν τὰ πρῶτα βῆματα αὐτῶν ἐν τῇ ζωῇ καὶ ἀνεπλήρωσαν τὴν ἐλλειψιν τῆς πειρας καὶ τοῦ λόγου καὶ ἐκυρερησαν αὐτά: Αὐτὴ ἡ φύσις ἐπικαλεῖται τὴν ἀγάπην, τὸ σέβας, τὴν ὑποταγὴν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς. Ή ὑπὸ τῆς φύσεως ἔμπνευσθεῖσα εἰς τὴν καρδίαν τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα ἀγάπη εἶγαι ἡ πρώτη πηγὴ τῶν ἀρετῶν αὐτῶν. Ή ἀγάπη αὕτη καθιστᾶ εὐκολὸν τὴν γενναιότητα, τὴν ὑπομονὴν, τὴν ἀφοσίαν, τὴν αὐταπάρνησιν, τὴν καθημερινὴν μέριμναν, ὥν χρήσουσιν οὐαὶ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὸ δυσχερές ἔργον τοῦ μορφῶσαι τὴν καρδίαν καὶ τὸ πνεῦμα· τῶν τέκνων αὐτῶν, τοῦ διαχύσαι εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν τὰ καθαρώτερα αἰσθήματα, καὶ εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν τὰς ἀγιωτέρας καὶ εὐθυτέρας ἴδεας, καὶ τοῦ ἐντυπῶσαι ἐνωρίς εἰς τὴν θέλησιν αὐτῶν τὰς ἔξεις τῆς τάξεως, τῆς ἐργασίας, τῆς ἐπιμελείας, τῆς γήικότητος, τῆς πειθαρχίας καὶ τοῦ σεβασμοῦ. Μετὰ τῶν ἀγαθῶν ἔξεων ἀρχίζει ἡ ἀνατροφὴ καὶ ἔξακολουθεῖ ἡ ἐκπαίδευσις. Αἱ ἀρεταὶ τῆς γενεκῆς κοινωνίες τοῦ ἀνθρωπίνου γένους στρέφονται περὶ τὴν ἀγάπην τῆς ἀνθρωπότητας

τος, δηλαδὴ τὴν φυσικὴν συμπάθειαν, τὴν συνάπτουσαν ἡμᾶς πρὸς τὰ φυσικὰ κακὰ τῶν δμοίων ἡμῶν, τὴν ἡθικὴν συμπάθειαν, τὴν συνδέουσαν ἡμᾶς μετὰ τῆς τούτων δόξης καὶ ἀδοξίας, τῆς τύχης καὶ μυστυχίας αὐτῶν, καὶ ἀνταποκρινομένην εἰς τὴν κερδίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων, καὶ ἐναγκαλίζονται αὕται τὸ ἐνδιαφέρον ὑπέρ τῶν ὑλικῶν, ἡθικῶν καὶ αἰωνίων συμφερόντων τῆς ἀνθρωπότητος. Αἱ ἀρεταὶ τῆς ἀστυχῆς καὶ πολιτικῆς κοινωνίας ἀνάγονται εἰς τὴν ὑπακοὴν πρὸς τοὺς νόμους, εἰς τὴν δικαιοσύνην, τὴν εὐμένειαν καὶ τὴν φιλοπατρίαν. Οἱ νόμοι εἰσὶν ἡ ψυχὴ πάστης κοινωνίας, ἐνθα βασιλεύουσιν οὗτοι, ἔκασταλίζουσιν εἰς ἔκαστον τὴν προσωπικὴν ἀσφάλειαν, τὴν εἰρηνικὴν ἐξάσκησιν τῶν ἑαυτοῦ δυνάμεων καὶ τὴν ἐπικαρπίαν τῆς ἐργασίας αὐτοῦ. Ἐγθα δὲ αὐθεντία καὶ δὲ ἔξουσία τῶν νόμων ἔξατθενεὶ καὶ ἔξαφανίζεται, ἀρχίζει δὲ ἡ ἀναρχία, τὸ δικαίωμα παραγγωρίζεται, δὲ βία καὶ δὲ ἀδίκια ἐμφιλοχωροῦσιν. Οἱ νόμοι διακελεύουσι τὰς ἀπολύτως ἀνεγκαίας πράξεις εἰς τὴν διατήρησιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως ἀπωθοῦσι τὰ κακούργηματα, ἀτινα ἀπανταχοῦ φέρουσι ταραχὴν. Ή δικαιοσύνη βαίνει πορφρώτερα, κωλύει τὴν βλάβην τῶν ὑλικῶν συμφερόντων τοῦ πλησίον ἐν πρώτοις, καὶ δεύτερον ἀπαγορεύει τὴν βλάβην εἰς τὸ ἡθικὸν αὐτοῦ πρόσωπον διὰ τοῦ κολλητικοῦ παραδείγματος τοῦ ἐλαττώματος, καὶ εἰς τὸ νοητικὸν αὐτοῦ πρόσωπον διὰ τῆς μεταδόσεως ιδεῶν διαττεφουσῶν τὴν διάγοιαν. Ή δικαιοσύνη ἀπαιτεῖ δικαιωματικῶς ἵνα ἔκαστος ἀποτίῃ τὸ χρέος αὐτοῦ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ὑπηρετῇ ταύτην καθὸ μέλος προστατευόμενον ὑπὲρ αὐτῆς. Ή δὲ εὐμένεια χορηγεῖ χωρίς γὰρ ὑποχρεωταὶ νὰ δωσῃ, ἐπιδαψιλεύει δωρεάν καὶ ἀφιλοκερδῶς τὰς εὐεργεσίας, ἐξ αὐθορμήτου ἀγαθότητος χαρίζει τοὺς καρποὺς τῆς ἐργασίας καὶ τῶν πόνων αὐτῆς, δίδει τὸν ἄρτον τῆς ψυχῆς καὶ τῶν σώματος καὶ παρέχει τὸ παράδειγμα τῆς ἀφοσιώσεως καὶ τῆς θυσίας. Ή φιλοπατρία ἐναγκαλίζεται τὰς τύχας ὀλοκλήρου ἔθνους, δὲν εἶναι μόνον ἡ ἀγάπη τοῦ πατρίου ἐδάφους, ἀλλὰ τῶν ὀμογλώτων, τῶν ὁμοθήκων, τῶν ζώντων ὑπὸ τὸ κράτος τῶν αὐτῶν νόμων, τῶν ὁμοφύλων, εἰς τὰς φλέβας τῶν ὀποίων τρέχει τὸ αὐτὸν αἷμα, ζέον ὑπέρ τῆς δόξης καὶ τοῦ μεγαλείου τοῦ ἔθνους. Ἐκ τῆς κόνεως τῶν τάφων τῶν προγόνων ὑψοῦται φωνὴ, διαλαλοῦσα τὰς ἀνδραγαθίας, τὸν ἡρωϊσμὸν, τὴν μεγαλοφυίαν καὶ τὰ θαύματα τῆς ἀγρούς αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Περὶ τῶν πρὸς ἡμᾶς, τὸν πλησίον καὶ τὸν Θεὸν καθηκόντων ἡμῶν.

§ 1. Τὰ πρὸς ἑαυτὸν καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου ἀνάγονται εἰς δύο κατηγορίας, διὰ τὴν διπλῆν αὐτοῦ φύσιν, τὴν σωματικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν. Ή διατήρησις καὶ ἡ κανονικὴ ἀνάπτυξις τοῦ σώματος, ἡ χρήσις τῶν ἴδιαζόντων μέσων πρὸς τὴν τούτοις ἐνίσχυσιν καὶ τελειοποίησιν, καὶ ἡ κατὰ πάσης προσθολῆς προφύλαξις αὐτοῦ εἰναι καθήκοντα ἐπιβελλόμενα ὑπὸ τοῦ γενικοῦ τῆς φύσεως νόμου. Ἀναμφιβόλως ὑποχρεούταν ὁ ἀνθρωπὸς εἰς τὴν συντήρησιν τῆς ὑγείας αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶν ἐν τῶν πρωτίστων ἀγαθῶν ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ καταχρᾶται ὡς πρὸς τὴν βρῶσιν καὶ πόσιν καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας. Ή περὶ τοῦ σώματος μέριμνα καὶ ἡ προσθρύνης ἀσκησις καὶ γύμνασις εἰς τὸ ἐνισχύειν τὴν ὑγείαν, εἰς τὸ ἀναπτύσσειν καὶ ποιεῖν εὔκαμπτη τὰ ὅργανα αὐτοῦ, σχετικῶς πρὸς τὸν γενικὸν σκοπὸν τοῦ ἐπιγείου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσὶ καθήκοντα ἀπόλυτα καὶ καθολικά. Τὸ ἀνθρώπινον σῶμα ἔχει δύο μεγάλως τελετὰς, τὴν τῆς θρέψεως καὶ τὴν τῆς παραγωγῆς. Αἱ δύο αὗται τελεταὶ ἀπαιτοῦσι τὴν ἐνεργὸν μεσολάθησιν τοῦ ἡθικοῦ ὄντος; ὅπαγορεύοντος τὴν σιφροσύνην καὶ τὴν ἐγκράτειαν. Ἐν τῇ ἀρχαιότητι μετὰ τῶν δύο τούτων ἀρετῶν ἡ γυμναστικὴ ἐνηγκαλίζετο πᾶν ὅ,τι συντείνει εἰς τὴν δύναμιν, τὴν εὐκαμψίαν καὶ τὴν ὥραιότητα τοῦ σώματος. Τὴν ἀνάγκην τῆς γυμναστικῆς ἡσθάνθησαν καὶ τὰ νεώτερα ἔθνη, καὶ διὰ τοῦτο καθιδρύσαν σωματικὰ γυμνάσια, ἀτινα ἐν Ἀγγλίᾳ ἔξαιρέτως ἐπολλαπλασιάθησαν καὶ ἐτελειοποιήθησαν. Ήδη βλέπομεν παρὰ Πλάτωνι ἐν Πολιτείᾳς καὶ Νόμοις, καθὰ ἡ γυμναστικὴ ἀνέπτυσσε καὶ ἐνεδυνάμονε τὸ σῶμα, καὶ ἡ μουσικὴ συνεπλήρου τὴν ἐκπαίδευσιν, καλλιεργοῦσσα καὶ τελειοποιοῦσσα τὴν ψυχήν. Πρόδηλον γίνεται καὶ τὸ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου νὰ μὴ ἀποπειρᾶται κατὰ τῆς ἴδιας ζωῆς· καθὼς δὲ ἡ ἡθικὴ καταδικάζει πάντα φόνον, ἐπίστης καὶ τὴν αὐτοχειρίαν.

§ 2. Τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἴδιαν ψυχὴν δυνατὸν νὰ συμπεριληφθῶσιν εἰς δύο γενικοὺς τύπους, τὸν μὲν ἀρνητικὸν ἐπιβάλλοντα αὐτηράν υπηχρέωσιν, τὸν δὲ θετικὸν ἐπε-

Θάλλοντα πλατείαν καὶ ἀτελῆ ὑποχρέωσιν, ἢ κατὰ τὴν ὄνοματολογίαν τῶν ἡθικῶν φιλοσόφων, τὸν μὲν ἐπιθάλλοντα καθῆκοντα ἀρνητικὰ καὶ τέλεια, τὸν δὲ θετικὰ καὶ ἀτελῆ. Οἱ πρῶτοι τύπος λέγει νὰ προφυλάττωμεν τὰς ἡθικὰς ἡμένδην δυνάμεις ἀπὸ παντὸς ὅ, τι δύναται νὰ ἔχειτελίσῃ καὶ διαφθείρῃ ταύτας. Οἱ δεύτεροι ἔχειν οὕτω, νὰ μεταχειρίζωμεθα πάντα τὰ μέσα τὰ κατάλληλα πρὸς διάσωσιν καὶ βελτίωσιν τῶν ἡμετέρων ἡθικῶν δυνάμεων. Ή ἀλήθεια, ή ἀγάπη καὶ ή ἐλέημοσύνη εἶναι ἀρεταὶ ὑπὸ τοῦ πρώτου τύπου ἐμφαίνομεναι, τὸ ψεῦδος, ή πλεονεξία καὶ φιλαργυρία εἶναι ἐλαττώματα ἀποκλειόμενα ὑπὸ αὐτοῦ. Οἱ δεύτεροι τύπος ὑποδεικνύει τὸ ἀτελῆ καθῆκοντα, τὰ μὴ ὡρισμένα, καὶ ὅντις ἡ ἐκπλήρωσις ἐξηρτηται ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν φύσεων, τῶν ίκανοτήτων, τῆς δεξιότητος καὶ τῶν θεσεων. Οἱ Πλάτων ἀνάγων εἰς τὰς οὐσιώδεις δυνάμεις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὰ καθῆκοντα τούτου τοῦ εἰδοῦς, ὑφισταμένας εἰς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν ἐκάστης αὐτῶν καὶ τὴν ἐντελεστέραν ἀρμονίαν, διέκρινε τέσσαρας μεγάλας ἀρετὰς, τὴν σοφίαν, τὴν σωφροσύνην, τὴν ἰσχὺν ἢ ἀνδρίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην, ἀνταποκρινομένας εἰς τὰ τρία μέρη, τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ εἰς τὴν διάνοιαν, τὴν αἰσθητικότητα καὶ τὴν θέλησιν. Ή σοφία εἶναι ἀρετὴ τῆς διανοίας, ή σωφροσύνη τῆς αἰσθητικότητος, ή ἰσχὺς τῆς θελήσεως, ή δὲ δικαιοσύνη εἶναι η τελεία συμφωνία καὶ η ἐνωσις αὐτῶν τῶν τριῶν ἀρετῶν. Καθὼς δὲ τὸ ἀνώτερον τῶν πρὸς τὸ ἡμέτερον σῶμα καθηκόντων εἶναι τὸ σέβεσθαι τὴν ζωὴν, οὕτω καὶ τὸ ἀνώτερον τῶν πρὸς τὴν ἡμετέραν ἡθικὴν ἀξίαν. Ή χαμέρπεια εἶναι ὡς πρὸς τὴν ψυχὴν εἰδός τι αὐτοχειρίας. Τῷ δοντὶ ὁ ἀνθρώπος ὡς πρόσωπον, ὑποκείμενον ἐν ἄλλοις, πεπροικισμένον λόγον ἡθικῶς πρακτικὸν, εἶναι ἀνώτερος πάσσος τιμῆς, περιθάλλεται ἀξίαν ἀναγκάζουσαν τὰ λοιπὰ λογικὰ κτίσματα νὰ προσενέγκωσιν αὐτῷ ὑπόληψιν, καὶ ἐπιτρέπουσαν ἵνα συμπαραβάλληται πρὸς πᾶν ἄλλο ὁμοειδές ἀτομον. Ή ἔξοχότης τῶν ἡθικῶν τοῦ ἀνθρώπου στοιχείων προκαλεῖ τὴν τιμὴν ἑαυτοῦ, τουτέστι τὸ καθῆκον τοῦ σεβασμοῦ πρὸς ἑαυτόν.

§ 3. Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθηκόντα δεν ἀφορῶσι μόνον τοὺς ὅμοιόστους, τοὺς ὄμοιοθνεῖς, τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς συμπολίτας. Οἱ περιπεσῶν εἰς ληστὰς οὔτε τὸν ιερέα οὔτε τὸν λευτῆν,

ἀλλὰ τὸν Σαμαρείτην ἔσχε πλησίον, τὸν ποιήσαντα τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἰς δέον καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔζεστι νὰ λάβωμεν τὸ παράδειγμα, ἐνῷ ὁ Θεάνθρωπος καὶ διδάσκαλος τῆς ὑγιοῦς ἡθικῆς ἔζηγε τί ἔστι πλησίον. Ή ἡμετέρα συνείδητις ὑπαγόρευε εἰς ἡμᾶς δις πᾶς ἀνθρωπος, καθὸ ἀνθρωπος, εἰνας ἵερὸν ὃν, ἔχει δικαιώματα ἀτινα ὄφειλομεν νὰ σεβαζώμεθα, ἔχει τὸν αὐτὸν οὐράνιον πατέρα, τὸ αὐτὸ τέλος καὶ τὸν αὐτὸν προορισμὸν, οἶον καὶ ἡμεῖς, καὶ ὡς αὐτὸς πρέπει νὰ ἐνδιαφέρηται, οὐτω καὶ ἡμεῖς ὑποχρεούμεθα νὰ ἐνδιαφερώμεθα ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ προορισμοῦ καὶ νὰ σεβαζώμεθα τὴν τούτου πλήρωσιν. Οὐχὶ μόνον ὑπὸ τὴν ἐποψίν τῆς κοινωνίας, ἐπίστης ἀρχαίας ὡς είναι ὁ κοινωνικὸς ὑπὸ Θεοῦ πλασθεὶς ἀνθρωπος καὶ συγχρόνου αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ ἀνεξαρτήτως τὴν κοινωνικότητος καὶ τῆς οἰκογενείας, ὑπάρχουσι γενικὰ καθήκοντα τῶν ἀνθρώπων πρὸς τοὺς ὄμοιόντας αὐτῶν. Ἰπδ τὸν ἀρνητικὸν τύπον μὴ κώλυε τὸν ὄμοιόντας σοι τοῦ βαδίζειν εἰς τὸ τέλος αὐτῶν, καὶ ὑπὸ τὸν θετικὸν βοήθει τοῖς ὄμοιόντας σοι ίνα σπεύδωσι πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν, περιλαμβάνονται τὰ καθήκοντα ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Ή πλήρωσις τοῦ τέλους τῶν ἀνθρώπων δὲν είναι μόνον γεγονός, νόμος, ἀγαθὸν, ἀλλ' είναι δικαιώμα, καθῆκον, ἡθικὸν ἀγαθόν· διότι ἀπαντεῖς οἱ ἀνθρωποι εἰμεθα ἐλεύθεροι καὶ ἡθικοί, καὶ είναι ἵερὸν καὶ σεβαστὸν τὸ τέλος ἐκάστου καὶ πάσης τῆς ἀνθρωπότητος. Ή χριστιανικὴ φιλοσοφία διὰ τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς ἀρχῆς τῆς ἡθικότητος, διὰ τοῦ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν καὶ τοῦ ὡς θέλετε ίνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἀνθρωποι ποιεῖτε καὶ ὑμεῖς αὐτοῖς ὄμοιόις, περιγράφουσα διαφόρδην τὰ ἀμοιβαῖα τῶν ἀνθρώπων καθήκοντα, παρήγαγε τὸ περιώνυμον ἀξιώμα, διὰ μισεῖς, ἐπέρω μὴ ποιήσεις καὶ πράττε εἰς τοὺς ἄλλους οὗτι θέλεις οἱ ἄλλοι νὰ πράττωσιν εἰς σέ. Έγ τῇ δικαιοσύνῃ λαπόν καὶ τῇ ἀγάπῃ συγκεφαλαιοῦνται τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἀνθρωπὸν. Έν τῇ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον ἀγάπῃ ισταται ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν δέκα ἑντολῶν, ἥτοι τοῦ δεκαλόγου, ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἑντολαῖς δῆλος. ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται. Ή πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ἀπαγορεύει ἐπομένως καὶ τὸν φόνον καὶ τὴν μοιχείαν κ.τ.λ. Οὗτος είναι νόμος ἐγκεχαραγμένος εἰς τὴν καρδίαν ἡμῶν, τὰς ἑντολὰς αὐτοῦ καθιερόντες καὶ ἐπισφραγίζει ἡ καθολικὴ συνείδητις. Ή ἀρχὴ ἡ

ἐπιβάλλουσα ἡμῖν τὸ σέβας πρὸς τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ὑποχρέος ἡμᾶς ἵνα σεβίσμεθα καὶ τὴν ἴδιοκτησίαν, τὴν ὑπόληψιν, τὴν κελὴν πίστιν ἡ ἀγαθοπιστίκην πρὸς αὐτοὺς, καὶ φυλάττομεν τὰς ἡμετέρας ὑποσχέσεις, ἀπαγορεύει δὲ τὸ φεῦδος, ὅπερ εἶναι κακούμενη, καὶ ἐναντίον ἡμῶν καὶ προσβολὴ κατὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Η ἀγάπη καὶ καλοκάγαθία εἶναι συνάμα εἰσθῆμα καὶ καθηκόν. Οσον ὑψηλὸν ἄν ἡ τὸ αἰσθήμα τῆς ἀγάπης καὶ καλοκάγαθίας, ἀναγκαίως ὑποτάσσεται, καθὰ καὶ ἀπαντε τὰ ἐντιγματα τῆς καρδίας, τὰς τοὺς κανόνας τοῦ λόγου. Δυστυχῶς ἡ ἀγάπη δὲν ὅμιλει τὴν αὐτὴν γλώσσαν πρὸς πᾶσαν καρδίαν, διότι οὐχὶ πάντες ἔνδιαφέρονται: ὑπὲρ τοῦ προορισμοῦ τῶν ὄρεών, δὲν ἀπολαύσουσι τῆς αὐτῶν εὐδαιμονίας καὶ δὲν δοκιμάζουσι τὰς λύπας αὐτῶν, ἡτοι δὲν συμμερίζονται τῆς τύχης αὐτῶν. Τούτου ἔνεκα ἡ ἀγάπη πρέπει να ὑποτάσσηται εἰς τὸν λόγον, σημειοῦντα εἰς ἀπαντα τὰ νοητικὰ καὶ ἐλεύθερα ἡτα τὸν αὐτὸν νόμον, προσαρτῶντα ἀπέναντι τῶν ὄφθαλμῶν αὐτῶν τὸ τέλος τῶν ὄμοιών εἰς τὸ καθολικὸν τέλος, ἥγουν τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὴν ἀθηκὴν τάξιν. Αποδειχθείσης τῆς διαφορᾶς μεταξὺ ἀγάπης, αἰσθήματος καὶ ἀρετῆς καὶ τῆς ὑπαλληλίας τῆς μὲν εἰς τὴν δὲ; εὐκόλιος φαίνεται καὶ ἡ ἐκείνων ἀρμονία. Ο λόγος διαχελεύει ἔκαστον ἵνα συνδράμῃ εἰς τὸ τέλος τῶν ὄμοιών αὐτοῦ ἐπεδίτ τὸ τέλος τούτο εἶναι στοιχεῖον τῆς καθολικῆς τάξεως, καὶ ἐντεῦθεν ἴερὸν, ὡς καὶ τὸ ἴδιον αὐτοῦ, καὶ συγχρόνως τῆς ὑπὲρ τοῦ λόγου ἐπιβολῆς τοῦ νόμου ἐν τῇ θελήσει, τὰ ἴσχυρότερα ἐν: στίγματα τῆς καρδίας; ἀκελουθοῦσι σὸ ἀποτέλεσμα, καθιστῶντας τὴν τῶν ἄλλων εὐδαιμονίαν ἀναγκαίαν εἰς τὴν ἴδιαιτέρων εὐδαιμονίαν ἔκαστου, ὑρισταμένην εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἴδιου αὐτοῦ τέλους. Καὶ τοι δὲ ὁ λόγος καὶ ἡ αἰσθητικότης φαίνονται προτιθέμενα διάφορα ἀντικείμενα, πραγματικῶς δμως συνεργοῦσιν εἰς τὸ αὐτὸν ἀποτέλεσμα. Ο λόγος προσαρτᾷ τὸ τέλος ἔκαστου εἰς τὸ τῶν ὄμοιών, καὶ ἀμφότερα ταῦτα εἰς τὴν καθολικὴν τάξιν ἡ ἀγάπη ταύτιζει τὴν ἴδιαιτέρων ἔκαστου εὐδαιμονίαν μετὰ τῆς τῶν ἀγαπωμένων, ἐνόνουσα τὰ ἀγαπῶντα κτίσσεται διὰ δεσμῶν τῆς αὐτῆς ἀλύτεως μετὰ τοῦ κατ' ἔξοχὴν ἀγαπητοῦ ὄντος, τοῦ ἄκρου ἐφετοῦ τῆς ὑπερτάτης ἑστίας τῆς ἀγάπης καὶ τῆς αἰώνιου πηγῆς τῆς εὐδαιμονίας.

§ 4. Ο ἀνθρωπος οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς ὄμοιόντας αὐτοῦ ἔχει

καθήκοντα, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ κράτος, καθὼς ἀμοιβαίως καὶ τοῦτο πρὸς τοὺς πολίτας. Τὸ κράτος εἶναι τὸ σύνολον τῶν δημοσίων ἀρχῶν τῆς κοινωνίας, τὸ δὲ συναπαρτίζον τὴν κοινωνίαν εἶναι ὁ νόμος. Τὸ κράτος περιλαμβάνει ἀναγκαίως τρεῖς ἔξουσίας, τὴν ἐπιτετραμμένην τὴν σύνθεσιν τῶν νόμων, ἡτοι τὴν νομοθετικὴν, τὴν ἔξουσιαν τὴν δίδουσαν ἵσχυν εἰς τὸν νόμον, ἡτοι τὴν ἐκτελεστικὴν ἡ νομοτελεστικὴν, καὶ τὴν τρίτην ἔξουσίαν ἐρμηνεύουσαν καὶ ἐφαρμόζουσαν τὸν νόμον κατά τινας ἴδιαιτέρας περιπτώσεις, ἡτοι τὴν δικαστικὴν. Ὡς πρὸς τὰς ἐπόψεις ὑφ' ἡς θεωρεῖται ἡ διοργάνωσις τοῦ κράτους, λαμβάνουσι τὴν προτηγορίαν τὰ πολεύματα, οἷον μοναρχικὸν ἀπόλυτον, συνταγματικὸν, ἀριστοκρατικὸν καὶ δημοκρατικόν. Ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ κράτους ἀναφαίνονται τρία δημόσια πρόσωπα, ὁ νομοθέτης, ὁ ἀρχῶν καὶ ὁ δικαστής, περιβεβλημένα ἴδιαζοντα δικαιώματα καὶ ἐκπληροῦντα ἀνάλογα καθήκοντα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς τοῦ νόμου εἶναι νὰ πραγματοποιήσῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὴν ἡθικὴν τάξιν, τὸ πρῶτον καθῆκον τοῦ νομοθέτου εἶναι νὰ συντάξῃ τοὺς νόμους πρὸς τὸ εἰδώνιον πρότυπον τοῦ φυσικοῦ ἡτοι ἡθικοῦ νόμου, καὶ νὰ δώσῃ τὴν κύρωσιν αὐτοῦ, χαρακτηρίζομένην διὰ τῆς καθολικότητος καὶ τῆς ἀναλογίας. Λέγοντες δὲ κύρωσιν νόμου ἐννοοῦμεν ἐνταῦθα τὸ σύνολον τῶν ποινῶν καὶ τῶν ἀμοιβῶν τῶν ἐγγυωμένων τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Τὸ δικαιόματα τῆς ποινῆς, ἐξασκούμενον ἐπὶ τῆς κοινωνίας κατὰ τῶν παραβατῶν τῶν νόμων, θεμελιοῦται ἐπὶ τῆς λογικῆς ἴδεας τῆς ἀξίας καὶ ἀπαξίας ἡ μομφῆς, τῆς ἀμεταβλήτου ἴδεας τῆς τάξεως, ἐξ ἣς πηγάζει ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἡθικὴ ἀνάγκη τῆς ποινῆς, ἐτὶ δὲ ἡ νομιμότης καὶ ἡ γενικὴ ωφέλεια, σκοποῦσα τὴν ἡθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἐνόχου, καὶ τὸ παράδειγμα. Εάν μὴ ἡναὶ δικαία καὶ πρέπουσα ἡ ποινὴ, ἡ ωφέλεια τοῦ παραδείγματος ματαία ἀποβαίνει· ὁ φόδος τῆς ποινῆς μεμιγμένος μετὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀπεγχείας καὶ τῆς ἐκδικήσεως δὲν ἔχει πρὸς τὴν ἡθικὴν διόρθωσιν καὶ βελτίωσιν τοῦ ἐνόχου. Σημειωτέον δὲ ὅτι καθὼς ἡ δικαιούσυνη τῶν ποινῶν καὶ οὐχὶ ἡ αὐστηρότης αὐτῶν συντελεῖ εἰς τὴν ἵσχυν τῶν νόμων, οὕτω καὶ αἱ ἡθικαὶ ποιναὶ εἶναι ωφελιμώτεραι τῶν φυσικῶν καὶ σωματικῶν ποινῶν πρὸς τοῦ ἐνόχου τὴν βελτίωσιν. Ἡ δὲ κεφαλὴν ποινὴ δὲν θεραπεύει παντάπατη τὰς ἀσχημίας τῆς κοινωνίας. Ὡπως εξασφαλισθῇ ἡ ἐφαρμογὴ καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῆς δικαιο-

σάνης, ἀπαιτεῖται νὰ ἔναι ὁ νόμος γνωστὸς, καὶ ἐπομένως συντεταγμένος μετὰ ἐναργείας καὶ ἀπλότητος καὶ ἐκθέσεως τῷν αἰτίων, πρὸς κατάληψιν τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ καρὲ πάσαις ταῖς τάξεσι τῆς κοινωνίας. Διὰ τούτου τοῦ τρόπου καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ νόμου γίνεται πιστὴ καὶ ἡ παραδοχὴ τοῦ νόμου καθίσταται εἰς τὴν διάνοιαν καθήκον καὶ οὐχὶ ἐπιβολὴ ἀνάγκης ἐπὶ τῆς θελήσεως. Αἱ δὲ ἀρχαὶ, αἰτινές εἰσιν ὅργανα τῆς ἐκτελεστικῆς καὶ δικαιοστικῆς ἔξουσίας, ἔχουσι καθήκον νὰ γινώσκωσιν ἐντελῶς καὶ μελετῶσιν ἀκαταπαύστως τοὺς νόμους καὶ τοὺς κανονισμοὺς, ὡς τὴν ἐφαρμογὴν εἶναι ἐπιτετραμμένας· εἰς δὲ τὰς ἀποφάσεις καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν κειμένων νόμων νὰ ἀκολουθῶσι κατὰ συνείδησιν καὶ ἐκ τοῦ καθήκοντος τὸ πνεύμα καὶ τὸ γράμμα τοῦ νόμου, σιγώντων τῶν παθῶν, τιθεμένων κατὰ μέρος τῶν ἀτομικῶν δοξασιῶν καὶ τῆς προσωποληψίας. Ἐπειδὴ δὲ αἱ δημόσιαι τοῦ κράτους ἀρχαὶ ἐκπροσωπεύουσιν αὐτὴν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἡθικὴν τάξιν, τούτου ἔνεκα οἱ πολῖται χρεωστοῦσιν ὑπακοὴν καὶ σέθας εἰς αὐτὰς, ὅταν πιστῶς καὶ εἰλικρινῶς ἐκτελῶσιν αὐταὶ αὐταὶ τοὺς νόμους τοῦ κράτους, καὶ δίδωσιν αὐταὶ πρώτας τὸ παράδειγμα τῆς ὑπακοῆς καὶ τοῦ σεβασμοῦ εἰς τὸν νόμον ἐν γένει. Ἀρχαὶ λαλοῦσαι οὐχὶ ἐν ὄνδριματι τοῦ νόμου, ὅστις εἶναι ἡ κρηπὶς καὶ τὸ παλλάδιον τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἐν ὄνδριματι τῆς ἴδιας αὐτῶν θελήσεως καὶ τῆς ἴδιοτροπίας, δὲν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν λοιπῶν οὐδεμίαν νόμιμον ἔξουσίαν. Ἀποτέλεσμα δὲ ἔσται τότε ἡ παρακοὴ καὶ ἡ ἐπανάστασις. Ὁ φανατισμὸς ὅμως εἶναι μάστιξ ὡς καὶ ἡ ἀναρχία· διὸ πρέπει νὰ ἄρχῃ πάντοτε ὁ νόμος. Οὐδόλως ἀρμόζει νὰ παραβιασθῇ ὁ ἡθικὸς καὶ θεῖος νόμος χάριν τοῦ ἀνθρωπίνου, ἐπειδὴ δεῖ πειθαρχεῖν Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. Ὁφείλει: ἔξαιρέτως ὑπακοὴν εἰς αὐτὸν ὁ ἀνθρωπὸς πρῶτον, καθὸ προὸν τῆς θείας δικαιοσύνης, ὀλιγωρῶν τῶν σκληρῶν βασανιστηρίων, τῶν εἰρκτῶν, τῶν δεσμῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου, ὡς παρατηροῦμεν ἐν τῇ ἴστορίᾳ τῶν μαρτύρων τῆς τε πίστεως καὶ τῆς πατρίδος. Καὶ τοι δε ὅμολογεῖται ἡ ἀγόρπη πρὸς τὸ νόμιμον τῆς τάξεως καὶ τῆς εἰρήνης, δίδονται ὄμως τρομεραὶ καὶ πάνδημοι στιγμαὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν λαῶν, καθ' ἃς ἐγείρεται ὀλόκληρον τὸ ἔθνος, ἵνα διεκδικήσῃ τὰ ἀπαράγραπτα αὐτοῦ δικαιώματα, οίονει φερόμενον ὑπὸ πνοῆς τῆς ἀγεξιχνιάστου θείας Προνοίας πρὸς θραύ-

σιν τῶν πολυχρονίων ἀλύσειν αὐτοῦ καὶ ἐκτέλεσιν τῶν θεῶν
βουλῶν καὶ ἀποφάσεων.

§ 5. Ἡ φυσικὴ θρησκεία, ἄλλως καὶ θεοσορία ἀκούουσα, τὴν
ἔπερξιν καὶ τὰ κατηγορούμενα τοῦ Θεοῦ ἀποδεικνύει, ἡ δὲ ἡ-
θικὴ, στενῶς πρὸς ἐκείνην συνδεδεμένη, διδάσκει τὰς ἀπειρόντις ὑ-
ποχρεώσεις καὶ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ
ἡθικὴ ἐργίδεται ἐπὶ ἀκραδάντων καὶ στερεῶν βάσεων, ἐπὶ τῆς ὑπὸ^{της}
τοῦ καθαροῦ λόγου χορηγουμένης ὥδεσ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἐν τῇ ὑ-
πάρξει τοῦ Θεοῦ εὑρίσκει ὁ ἀνθρωπός τὸν ἐσχατὸν λόγου ἀκα-
σῶν τῶν ἀληθειῶν, τότε δὲ ἡ ἴδεα τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ὀλόκληρος ἡ
ἡθικὴ ἀμφιενύνται θρησκευτικὸν χαρακτῆρα· τὸ καθήκον δὲν
εἶναι μόνον λογικὴ ὑποχρέωσις, ἀλλὰ διαταγὴ τοῦ Θεοῦ· δεν
τίναι ἡ τούτου ἐκπλήρωσις πρᾶξις μόνον ἐπαξία λογικοῦ κτί-
σματος, ἀλλὰ λατρεία. Μετὰ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἀξιοπισθίας
ἔνθεται ἡ ἐλπίς, καὶ μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς λύπης τοῦ ἐνόχου συ-
νάπτεται ὁ φόβος τῶν κρίσεων τοῦ Θεοῦ. Ἐλαλήσαμεν εἰς προ-
μούμενον κεφάλαιον περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας. Δὲν χρίνομεν
δὲ ἀπὸ σκοποῦ καὶ προσθέσωμεν καὶ τὰ ἀκόλουθα εἰς διατράγω-
θην τοῦ ἡθικοῦ τούτου καθήκοντος. Τὰ ὑψηλότερα καὶ βαθύτερα
αἰσθήματα τῆς ἡμετέρας φύσεώς εἰσιν ἐξ ἀπαντος τὰ θρησκευ-
τικά. Τῷ δοντὶ ἔνν οἱ ποιότητες τῶν ὅντων, τῶν ἔχοντων μεθ'
ήμαν σχέσεις τινὰς, διεγείρωσιν ἐν ἡμῖν παντεῖα αἰσθήματα,
ἀσυγκρίτῳ λόγῳ γεννῶσιν εἰς τὴν ἡμετέραν καρδίαν τοιαῦτα
οἱ ὑψηλαὶ καὶ περιπλαθεῖς ἰδιότητες τοῦ ἀπειρού καὶ τελείου ὄν-
τος, τοῦ διαβέτοντος ἐν τε τῇ παρούσῃ καὶ τῇ μελλούσῃ ζωῇ μετὰ
θικαιούσης ἀχέραπτου τὰς ἀμοιβὰς καὶ τὰς ποινὰς τὰς προσκε-
κολλημένας εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν καὶ τὴν πραρείασιν τοῦ ἡθικοῦ
κόρμου, τοῦ ἐκφράζοντος τὴν πανάγιον καὶ πανάγαθον αὐτοῦ θέ-
λησιν. Οὗθεν ἐπειδὴ δὲν ἔχει χρείαν ἡμᾶν, ἀλλ' εἴς σίκειας ἀγά-
θοτητος ὁ Θεός καὶ ἐπλασεν ἡμᾶς καὶ ἔθηκεν ἐν τῷ θαυμασίῳ
τούτῳ κόσμῳ, ἵνα ἀποδαύμεν τῶν ἐν αὐτῷ καλλονῶν, ἐπειδὴ
ἔθωκεν ἡμῖν τὴν κοινωνίαν, ἵνα αὐξάνῃ ἡ ἡμετέρα σωματικὴ καὶ
θιανοπικὴ ζωὴ ἐν τῇ τῶν ὁμοίων, τὸν λόγον, ἵνα ἀντιλαμβανέ-
μεθα καὶ συλλογέωμεθα, τὴν καρδίαν, ἵνα ἀγαπῶμεν, τὴν ἐλευ-
θερίαν τῆς θελήσεως, ἵνα ἐνεργῶμεν, διὰ ταῦτα ὁφείλομεν ὑπο-
ταγγήν, σεβασμὸν, αἰσθηματικής ἀγάπης καὶ θογικοῦ φόβου

εἰς αὐτὸν, ἐν ἐνὶ λόγῳ λατρείᾳν, καθαρίζουσαν, ζωοποιοῦσαν καὶ συσσωματοῦσαν τὸ θρησκευτικὸν αἰσθῆμα.

.....ΩΩΩΩ.....

ΤΜΗΜΑ ΤΕΤΑΡΤΟΝ.

Φυσικὴ Θεολογία ἡ Θεοσοφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ.

§ 1. Εἰκεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ οὐκ ἔστι Θεός. Ἄλλ' ἡ ὑπάρξις τοῦ Θεοῦ εἶναι τοσοῦτον αὐταπόθεικτος καὶ αὐτοφενής, ὡς τε μόνω τῷ ἄφροι ἔξεστιν ἀμφιβάλλειν· εἰς τὸν τοιοῦτον ἡ φιλοσοφία δὲν καταδέχεται νὰ ἀπαντήσῃ. Ὁ ἀθεϊσμὸς ἐκτὸς τοῦ ὃτι εἶναι πλάνη ἀκιδᾶκρυτος τῆς διανοίας, οὐχ ἡττον εἶναι ἀσθένεια καὶ κακοίθης πυρετὸς τῆς ψυχῆς. Η ὑγιὴς φιλοσοφία θαρραλέως ἐπιλαμβάνεται τῆς ἀποδείξεως, τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, ηντα ἔξοπλίση τοὺς ἐμφρονας, καὶ ἐπενέγκη τὰ ιαματικὰ αὐτῆς φάρμακα πρὸς θεραπείαν τῆς βαρείας τούτης ἀσθενείας τῆς ψυχῆς. Δὲν ὠχνησαν καὶ Πλάτων, καὶ Αριστοτέλης, καὶ Ἀνοελμος, καὶ Καρτέσιος, καὶ Νεύτων, καὶ Αειβνίτιος μετὰ καὶ ἄλλοι, μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν νὰ διαλέσωσι περὶ τῆς μεγάλης ταύτης ἀληθείας, τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ.

§ 2. Εἰς τρεῖς τάξεις ἀνάγονται αἱ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἀποδείξεις, ἥτοι εἰς τὰς φυσικὰς, τὰς ἐρειδομένας ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐνάστρῳ διαικόσμῳ, καὶ ἐν τῷ ἐνοργάνῳ ἥτοι ζωὴκρ καὶ φυτικῷ βασιλείῳ, ὡς καὶ ἐν τῷ ἀνοργάνῳ ἥτοι τῷ τῶν δρυκτῶν, εἰς τὰς μεταφυσικὰς, τὰς θεμελιούμενας ἐπὶ τῶν ἀναγκαῖων καὶ καθολικῶν συλλήψεων τοῦ λόγοθ, καὶ εἰς τὰς ἡθικὰς, τὰς στηριζομένας ἐπὶ τῶν πεποιθήσεων τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τῆς μαρτυρίας τῆς ιστορίας. Πλὴν ἀπασται αὗται αἱ ἀποδείξεις κατ' οὐσίαν ἐποικοδομοῦται εἰς τὸν λόγον, ὅστις ἐν ἡμῖν κατέχει τὴν πρώτην θέσιν,

καὶ εἶναι ὑψηλὸν τι, ἀτενίζον ἰδίως εἰς τὸ περισπούδαστον αὐτοῦ ἀντικείμενον, τὸν Θεὸν, τὴν ἀκένωτον πηγὴν τῆς ἀληθείας, καθὼς ἡ ἐσωτερικὴ συναίσθησις ἔχει ἀντικείμενον τὸ ἔγω, καὶ αἱ ἐξωτερικαὶ αἰσθήσεις τὴν φύτιν. Οὕτε ἐπὶ τοῦ λόγου, ὡς ἐπὶ ἐδραίας βάσεως καθιδρύεται ἡ ὑπαρξία τοῦ Θεοῦ, συντελοῦσι δὲ ὡς ὑποκονθήματα λυσιτελέστατα ἡ μαρτυρία τῶν αἰσθήσεων καὶ ἡ τῆς ἱστορίας. Ἐν ἄλλοις ἔχομεν ἀποδεῖξεις ἐκ τῶν προτέρων, ἥτοι τεθεμελιωμένας εἰς τὸν λόγον, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἥτοι εἰς τὴν πείραν καὶ τὰ γεγονότα. Η πείρα κυρόνει μὲν, ἀλλὰ δὲν συνιστᾶ τὴν ἀπόδειξιν ἀφ' ἑαυτῆς, ἐπειδὴ δὲν δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν καὶ προσπορισθῶμεν τὸ ἀναγκαῖον ἐκ τοῦ ἐνδεχομένου καὶ τὸ ἀπειρον ἐκ τοῦ πεπερασμένου· τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων διδόμενα βεβαιοῦσι τὰς ἰδέας τοῦ λόγου, ὅστις εἶναι ἡ γνωστικὴ δύναμις τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ ἀπολύτου, ἡ συλλαμβάνουσα πέραν τῶν περιορισμῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ διαστήματος καὶ τῶν μεταβολῶν τοῦ χρόνου τὸ ἀμετρον καὶ τὴν αἰωνιότητα· ἐπομένως ὁ λόγος ἀνευρίσκει τὴν νόμιμον ἀπόδειξιν τῆς αὐθυπάρχοντος καὶ ὑπερτάτης ἀρχῆς, τῆς πρωτίστης αἰτίας τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν ὄντων, ἀτινά εἰσιν ἐνδεχόμεναι καὶ ἀτελεῖς οὐσίαι, παραχθεῖσαι ἐκ τοῦ τελειοτάτου καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ. Τῷ ὄντι ἐκάστη ἰδέα τοῦ λόγου ἀνακαλύπτει ἡμῖν τὴν ὑπαρξίαν τοῦ ἀπολύτου ὄντος, καὶ ἀπικοσταὶ ἀνεξαρτέως αἱ ἰδέαι τοῦ λόγου ὑπὸ τὸν γενικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα εἶναι καθολικαὶ καὶ ἀναγκαῖαι. Οὐχὶ δὲ ἐκ τοῦ θεάματος τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων καὶ ἐκ τοῦ αἰσθήματος ἡμῶν αὐτῶν τῶν ἀτελῶν καὶ περιωρισμένων, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐν τῷ βάθει τῆς ἡμετέρας ψυχῆς παρούσης καὶ πάντοτε δραστηρίου ἰδέας τοῦ τελείου καὶ ἀπολύτου προκύπτει ἡ ἀπόδειξις τῆς μεγάλης ταύτης ἀληθείας. Διὰ παντοίων δρόμων εἰς τὴν μοναδικὴν ὄδον, εἰς τὸν Θεὸν, ὑψοῦται ὁ ἡμέτερος λόγος, ποτὲ μὲν ἐρειδόμενος ἐπὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ χρόνου καὶ τοῦ διαστήματος, ποτὲ δὲ ἐπὶ τῶν ἐννοιῶν τῆς αἰτίας, τῆς οὐσίας καὶ τῶν συλλήψεων αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ἀπόλυτον αὐτῶν χαρακτῆρα θεωρουμένων. Αὐτὴ ἡ ἀρχοντία ἀφ' ἑτέρου τῶν φαινομένων τῆς φύσεως δειχνύει τὸν ἀριστοτέχνην καὶ τὸν πάνσοφον ἀρχιτέκτονα τοῦ κόσμου, πλὴν ἀπαιτεῖται καὶ ἡ μεσολάθησις ἀλλων ἐπιχειρημάτων ἵνα μεροφώσωμεν τὴν ἰδέαν τῆς παντοδύναμίας, τῆς τελειοτάτης σοφίας, καὶ τῆς ἀπολύτου ἐνότητος τοῦ ὑπερτάτου δημιουργοῦ. Συμπτε-

φαίνομεν ὅτι ἡ ἀπόδειξις τῆς θείας ὑπάρχεως εἰναι μία καὶ μόνη καὶ οὐσίαν ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἑαυτῆς μορφῶν, ὡς καὶ ὁ λόγος εἰναι εἰς ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν ἑαυτοῦ στοιχείων.

§ 3. Ακαταγώνιστά εἰσι τῷ ὅντι τὰ ἐπιχειρήματα, δι' ὃν ἀποδεικνύεται ἡ τοῦ Θεοῦ ὑπαρξία. Εἴτε ἀποβλέψωμεν εἰς τὴν ὡραιότητα τοῦ οὐρανοῦ, τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων, τὴν δύναμιν τῶν ἀνέμων, τὴν πληθὺν τῶν ἐν αὐτοῖς πτηνῶν, τὰς σταθερὰς καὶ διηνεκεῖς κινήσεις τῶν πλανητῶν καὶ τὴν περιοδείαν τῶν κομητῶν, εἴτε εἰς τῆς γῆς τοὺς θηταυροὺς καὶ τὴν γονιμότητα, εἰς τὰ παντοῖα γένη τῶν ἐν αὐτῇ ζώων καὶ ἐντόμων, τὰ ποικίλα βότανα, τὰ πολυειδῆ ἄνθη καὶ δένδρα, εἰς τῶν ποταμῶν τὰ καλλιρόφα ὕδατα καὶ τῶν θαλασσῶν καὶ τῶν ὥκεανῶν τοὺς ἵχθυς καὶ τὰ πελώρια κήτη, εἴτε εἰς τὴν ἔρηθρον κατασκευὴν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ τὴν εὐγένειαν, λογικότητα καὶ πνευματότητα τῆς ἐν αὐτῷ ἀνθρωπίνης ψυχῆς, σπέρπει νὰ ὅμοιογήσωμεν ἀφεύκτιως δημιουργὸν καὶ αἴτιον τοῦ παντὸς τὸν Θεόν. Τῷ ὅντι οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποιησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· ἐπ' ἀλήθειας τὰ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἡτε αἰδίος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Βεβαίως ἡ εκόπιμος τῶν ὅντων ἐν γένει διάταξις, καὶ ἡ κίνησις τῶν σφαιρῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς καὶ ἡ συντήρησις τοῦ σύμπαντος, δὲν εἰναι ίδιότητες τῆς ὅλης, ἀλλ' ἀσωμάτου οὐσίας, μόνης αἰτίας τῶν φαινομένων, μόνης δυνάμεως τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως, τοῦ ἐψίστου ἀριστοτέχνου. Οὕτων ἡ καλλονὴ τούτου τοῦ μηχανισμοῦ, ἡ ἀμετρος ἔκτασις ἐν τε τῷ μεγέθει καὶ τῇ σμικρότητι, ἡ ἀρμονία τῶν συγκροτούντων αὐτὸν μερῶν καὶ ἡ ἀναλογία τῶν μέσων πρὸς τὰ τέλη, οὐδὲν ἄλλο δηλοῦσιν ἢ τὸν σοφὸν, παντοδύναμον καὶ ἐλεύθερον Κτίστην τοῦ κόσμου.

§ 4. Φέρονται καὶ ἄλλαι ἀποδείξεις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρχεως. Ἡ ὅλη, τὰ μόρια καὶ τὰ ἄτομα ταύτης, ἐξ ὧν συντίθεται ὁ ἔνυλος κόσμος, οὐχὶ μόνον δὲν ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς τὴν κίνησιν καὶ τὴν διάταξιν, ἀλλ' οὐδὲ ἡ ὑπαρξία ἀνήκει αὐτοῖς· καθότι ἡδύναντο καὶ νὰ μὴ ἦναι καθ' ὅν τρόπον ὑπάρχουσι, καὶ οὐδόλως διεσκολευόμεθα νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὰ μὴ ὑπάρχοντα, ἢ καὶ ἄλλως διακείμενα· διπερ δὲν ἦθελε συμβῆ, ἐὰν ἡ ὑπαρξία ἦτο οὐσιώδης ἰδιότης αὐτῶν. Λοιπὸν ὁ κόσμος οὗτος καὶ τὰ ἐν αὐτῷ είνας

μίγμα καὶ ἄθροισμα ἐνδεχομένων. ὄντων ἐπομένως ἔξω τοῦ κόσμου ὑπάρχει ὃν ἀναγκαῖον καὶ αὐθύπαρκτον, παρ' οὐ ἐλασσον ὑπάρξειν τὰ πάντα, τὴν ὅποιαν ἀφ' ἔαυτῶν οὐδόλως ἐκέκτηντο. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἐνδεχόμενα ὄντα, οἷα ἡ ὥλη, τὰ μέρη καὶ τὰ φαινόμενα ταύτης, ἀπερ ἔξανοίγομεν ἐν τῷ κόσμῳ, δὲν ἔχουσιν ἐν ἔαυτοῖς τὸν ἀποχρῶντα λόγον τῆς ὑπάρξεως, συμπεραίνομεν ὅτι ὑπάρχει ἀφ' ἔαυτοῦ καὶ ἀναγκαῖος ὃν, εἰς δὲ χρεώστεῖται ὁ ἀποχρῶν λόγος ἐκείνων, καὶ ὅπερ ἔξήγαγεν αὐτὰ εἰς ὑπάρξιν.

§ 5. Ὁ ἔλεγχος τῆς συνειδήσεως μαρτυρεῖ κριτήν παντέφρορον καὶ νομοθέτην τοῦ ἡθικοῦ νόμου, ἐπιβάλλοντα εἰς τὸν ἐνοχεὸν τὴν ποιῶν, ἥτις εἶναι αὐτὴ ἡ τύψις, ἣν αἰσθάνεται ἀκαταπάυστως ὁ ποιῶν τὸ κακὸν καὶ παραβιάζων ἐπομένως τὸν ἡθικὸν νόμον, ὅστις κατὰ πάντα χρόνον καὶ τόπον εἶναι ὁ αὐτὸς, καὶ χρησιμεύει ὡς τύπος καὶ γνώμων τῶν ἀνθρωπίνων νομοθετῶν, σπουδαζόντων, ὃσον ἔνεστιν ἀνθρώποις, νὰ μιμῶνται αὐτὸν. Ὁ ἡθικὸς νόμος ἔξι ὑπαμοιβῆς ἀποδεικνύει ὑπέρτατον νομοθέτην τὸν Θεόν.

§ 6. Ἡ ὡμόθυμος σύμπνοια πάντων τῶν λαῶν ἀποδεικνύει ὀσαύτως τὴν ὑπάρξιν τοῦ Θεοῦ. Είναι γεγονὸς ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἐπιμαρτυρούμενον ὅτι ἀπαντα τὰ ἔθνη μετ' ὁμοφροσύνης ἀνεγνώρισαν τὴν τοῦ Θεοῦ ὑπάρξιν, καὶ τοι ἐπ' ἀκριβέες δὲν εἶχον τὴν αὐτὴν ὄρθην ἰδέαν, ἐπειδὴ τὰ μὲν καλλιώτερον, τὰ δὲ χειρότερον ἐνόσουν τὸν Θεόν, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς διαγοητικῆς αδτῶν ἀναπτύξεως. Διαφωνοῦντα εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἐννοεῖν τὸν Θεόν, ἐν ἐνὶ στόματι ἐκήρυξαν τὴν ὑπάρξιν αὐτοῦ. Ἡ περὶ Θεοῦ πίστις ἀρχαία ὡς ὁ κόσμος, εἰ καὶ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς παριστανομένη καὶ κατὰ καιροὺς τυλισσομένη εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν μεταξὺ δεισιδαιμονιῶν καὶ προλήψεων, εἶναι θαυμάσιον φαινόμενον, ἔχασκοιν ἐπιφρότην ἥτις ὄφειλεται εἰς τὴν μεγάλην ἀλήθειαν, τὴν εἰσδύουσαν εἰς πάσας τὰς διανοίας.

§ 7. Αἱ μεταφυσικαὶ ἀποδείξεις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως ἔχουσιν ὡς ἐφεξῆς. Ὁ ἀνθρωπὸς εἶναι ὃν διαγοούμενον, ἥτοι κρένον, παραβάλλον, συλλογίζομενον, σταθμίζον τὰ ὑπέρ καὶ κατὰ, πιστεῦον, ἀμφιβάλλον, ἀπατώμενον, ἀγνοοῦν, ζητοῦν καὶ πολλάκις μὴ εὑρίσκον τὴν ἀλήθειαν εἶναι ὃν, τοῦ ὅποιού αἱ νοεραὶ ἐργασίαι βεβαιοῦσι τὴν ἴδιαν πνευματότητα, εἶναι ψυχὴ, ἥς τὸ πρῶτον κατηγορούμενόν ἔστιν ἡ διάνοια. Ἀλλ' αὗτη ἡ διάνοια

πρὸ τινῶν ἐτῶν δὲν ἦτο ἐν τῷ ὄστερον γεννηθέντι ἀνθρώπῳ. Πόθεν ἦλθεν αὐτὴ; πόθεν ἐδόθη; ἐξ ἀπαντος δὲν εἶχεν αὐτὴν ὁ ἄνθρωπος πρὶν ἡ ὑπάρξη, τότε ἦτο μηδὲν διανοίας. Η πηγὴ αὐτῆς τῆς διανοίας προδήλως εὑρίσκεται ἀλλαχοῦ, ἐκτὸς τοῦ ἀνθρώπου· ὃν ἀνώτερον, ἔχον ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἐκ περιουσίας τὴν διάνοιαν, μετέδωκεν αὐτὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον, πρώην οὐκ ὅντα καὶ στερούμενον ταύτης. Τὸ δὲν τοῦτο, ὅπερ ἐστὶν ἡ πηγὴ πάσης διανοίας, εἶναι εἰς ἄκρον διανοητικὸν, ὑπέρτατος λόγος καὶ ὑψιστος νοῦς, Θεός· ἡ ἡμετέρα ψυχὴ διδάσκει ἡμᾶς τὴν ὑπάρξιν τοῦ Θεοῦ ἐπίτης καλῶς, καὶ καλλιώτερον μάλιστα ἡ τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς ἀντικείμενα, ἀποκαλύπτουσα ἡμῖν τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ τούτου προσόντα ἦτοι κατηγορούμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Κατηγορούμενα, ἦτοι προσόντα τοῦ Θεοῦ.

§ 1. Ἀποδειχθείσης τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ὑδέας τοῦ ὄντος, τοῦ ἀπειρού, τοῦ ἀναγκαίου, τοῦ ἀπολύτου, τοῦ τελείου, διὰ τῶν καθολικῶν ἀληθειῶν, τῶν χαρακτηρίζουσῶν τὸν ἀνθρώπινον λόγον, καὶ διὰ τῆς γνώσεως τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς γενικῆς κατασκευῆς τοῦ κόσμου, ὁ λόγος ἀνακαλύπτει καὶ τὰς ἴδιοτητας αὐτοῦ, τὴν ἐνότητα καὶ ἀπλότητα, τὸ ἀναλλοίωτον, τὸ ἀπειρον, τὴν αἰώνιότητα, τὴν σοφίαν μετὰ τῆς διανοίας, τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐλευθερίαν μετὰ τῆς παντοδυναμίας, τὴν πρόνοιαν, τὴν δικαιοσύνην μετὰ τῆς ἀγαθότητος. Τῷ δόντι πρέπει νὰ ἀπονεμηθῶσιν εἰς τὸν Θεόν τὰ μνημονεύθεντα προσόντα, διότι αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ ἀφρηρημένος Θεὸς τυφλῆς λογικῆς, ἀλλ' εἶναι ὁ Θεὸς τῆς συνειδήσεως, ἡ αἵτια τῶν αἰτιῶν, ὁ καθολικὸς λόγος, τὸ παντέλειον δὲν, ὁ κτιστης καὶ προνοητὴς τοῦ σύμπαντος. Τὰ κατηγορούμενα ταῦτα ἐπομένως διαιροῦνται εἰς μεταφυσικὰ καὶ ἡθικά. Εφ' ὅσον ἐκ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ ἀποκλείεται πᾶν εἶδος ἀτελείας καὶ ἀδυναμίας, τοσοῦτον λογιστέα καὶ πλειστά δσα μεταφυσικὰ κατηγορούμενα εἰς τὸν Θεόν. Εξετάζομεν τὰ μεταφυσικὰ πρῶτον, καὶ εἶτα τὰ ἡθικά.

§ 2. Λέγοντες ἐνότητα Θεοῦ ἐννοοῦμεν ὅτι εἰς μόνος Θεὸς ὑπάρχει καὶ οὐχὶ πολλοὶ λέγοντες δὲ ἀπλότητα ἐννοοῦμεν ὅτι ἡ φύσις τοῦ Θεοῦ ἀποκλείει πᾶσαν σύνθεσιν μερῶν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ Πᾶν, τὸ σύνολον τῶν ὄντων, ἀθροισμα καὶ ἀλγεβρικὸν ἡ ἀριθμητικὸν κεφάλαιον, ἀλλ’ εἶναι δὲν ὑπέρτατον, αὐθύπαρκτον καὶ ἐν ἑαυτῷ ἀδιαιρέτον, μία μόνη καὶ ἡ αὐτὴ φύσις, ἀπολύτως τελεία καὶ ἀπειρος. Ή τελειότης μόνον εἰς ἐν ὃν ἀνήκει, διότι ἐπὶ δύο ὄντων τελειότης δὲν δύναται νὰ ὑφίσταται καὶ εἶναι μεγίστη ἀντίφασις τούτο. Εἰς δύο διακεκριμένα ὄντα φαίνεται ἀναμφίβολως ἀρχὴ διαφορᾶς· ἐπειδὴ δύο ὄντα ἀπολύτως ταύτούσια εἶναι ἀδιόρατα καὶ ἐπομένως σχηματίζουσιν ἐν, ὡς ἐν τῇ γεωμετρίᾳ ἔχουσι δύο κοινάς στιγμάς· ἐξ ἀνάγκης λοιπὸν μεταξὺ τῶν δύο φανταστῶν τελείων ὄντων ὑπάρχει διαφορὰ ἐνδεχομένη, ἡ ὁποία δὲν προέρχεται ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῶν, ἢτις εἶναι ἡ τελειότης, οὔτε ἐκ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν, διότι ἀμφότερα διακατέχουσι πάσας τὰς τελειότητας, οὔτε ἐν τέλει ἐκ τοῦ διαφόρου βαθμοῦ αὐτῶν τῶν τελειοτήτων, διότι τελειότητες ἀπολύτως κατεχόμεναι δὲν ἔχουσι βαθμόν. Πρὸς τούτοις ἔκαστον τῶν δύο τελείων καὶ ἀπειρών ὄντων θέλει περιορίσει τὸ ἄλλο, καὶ ἐπομένως οὐδὲν ἔσται ἀληθῶς ἀπειρον καὶ τέλειον. Ωσαύτως ῥήτεον περὶ δύο διαστημάτων καὶ δύο χρόνων ἀπειρών ταῦτα δὲν ἥθελον διαφέρει παντάτασι κατὰ τὰς ἰδιότητας αὐτῶν, ἐπομένως ἥθελον εἰσθαι ἐν· αὗται δὲ εἶναι χιμαιρικαὶ τῆς φαντασίας ὑποθέσεις. Ή ἀπόδειξις αὕτη λέγεται ἐκ τῶν προτέρων καὶ δὲν διανείσται τίποτε ἐκ τῆς πείρας. Άλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν κατηγορούμενών τούτων καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρχεις, εἰ καὶ ἡ πείρα δὲν θεμελιώνει τὰς μεταφυσικὰς ἀρχὰς, ὅμως ἐπιβεβαιοῖ ταύτας· ὑπὸ τὴν ἐποψίν ταύτην ἡ ἐνότης τοῦ Θεοῦ δυνατὸν νὰ ἀποδειχθῇ καὶ διὰ τῆς ἐνότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς καταπληκτικῆς ἀρμονίας τῶν νόμων αὐτοῦ. Ό Θεὸς εἶναι ἀπλοῦς· διότι ἔὰν συνετίθετο ἐκ μερῶν, τότε τὰ μὲν ἥθελον φυλάττει τοὺς χαρακτῆρας τῆς θείας οὐσίας, τὰ δὲ οὐχὶ, διπερ ἀποτον, ἀλλὰ ἥθελον εἰσθαι μέρη ἐνδεχομένου, πεπερασμένου καὶ ἀτελοῦς ὄντος, ἐπομένως δὲν ἥθελομεν ἔχει τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἀπειρον καὶ τέλειον. Όθεν ὁ Θεὸς εἶναι φύσεως ἀπολύτως ἀπλῆς καὶ ἀδιαιρέτου. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὥδειακὴ καὶ ψιλὴ ἐνότης, ἀλλὰ πραγματικὴ, ζῶσα, γόνιμος

πλουτοῦσα ἀναριθμήτων κατηγορουμένων, ἀπερ οὔτε νὰ συμπεριλάβῃ οὔτε νὰ ἔξαντλήσῃ δύναται ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια. Ή δὲ ἐνότης συνεπιφέρει καὶ τὴν ἀπλότητα.

§ 3. Εἶπεδη ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τελειότατον ὅν, ἡ δὲ τελειότης ἀποκρούει τὴν τροπὴν καὶ μεταβολὴν, ἔπειται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀπολύτως ἀναλλοίωτος. Διότι ἡ ἴδεα τῆς ἀλλοιώσεως εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν τῆς τελειότητος· τὸ μεταλλάττει δῆλοι στρεισθαι ἡ κτᾶσθαι τι· ἡδη τὸ τελειότατον ὅν, ἐγχλεῖον ἐν ἐαυτῷ πάτας τὰς δύνατας τελειότητας, οὐδόλως χρῆσι νέας τινὸς, οὐδὲ δύναται νὰ χάσῃ τὰς ὁποίας κατὰ φύσιν καὶ οὐσίαν κέκτηται, ἀλλως παύει τοῦ εἶναι τέλειον. Οὐδὲ ἐπιτρέπονται βαθμολογίαι, διότι ἡ θεία οὐσία κατ' ἀπόλυτον τρόπον, ἡτοι ἀνευ βαθμοῦ, διακατέχει τὰς τελειότητας αὐτῆς. Ἀρα τὸ τελειότατον ὅν, ὁ Θεὸς, δὲν δύναται νὰ ἀλλάξῃ κατ' οὐδένα τρόπον· δθεν ἀμεταβλητος καὶ ἀπολύτως ἀναλλοίωτος καὶ αὐτούσιος, ζῶν διηνεκῶς, διανοούμενος, ἐνεργῶν, δημιουργῶν καὶ ἐπαγρυπνῶν ἐπὶ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.

§ 4. Ἐνῷ τὰ πάντα ῥέουσι καὶ φεύγουσιν ἐν τῷ χρόνῳ, μόνος ὁ Θεὸς δὲν παρέργεται, ἀλλὰ μένει ἐν ἐαυτῷ, ἐν τῇ ἀπολύτῳ ταύτῃ τοῦ αὐτοῦ, εἶναι ὑπεράνω τοῦ χρόνου. Τὸ ἀναρχον καὶ ἀτελεύτητον χαρακτηρίζει τὴν αἰώνιότητα τοῦ Θεοῦ. Ή διάρκεια ὑπονοεῖ ὑπαρχεῖν διαιρετὴν καὶ πειρωρισμένην, καὶ ἀντίκειται τῇ διαμονῇ. Οὐδὲν προαιώνιος καὶ αἰδίος, ἀνάρχως καὶ ἀτελευτήτως ἐστὶν ὁ ποιητὴς τῆς κτίσεως καὶ τῶν αἰώνων, εἰς δινούσι τὸ χρόνος διήκει· εἶναι ὁ ὅν ἐκτὸς τοῦ χρόνου, καὶ πρὸ τῆς ὑπὸ αὐτοῦ γενομένης δημιουργίας καὶ ἀείποτε καὶ διηνεκῶς ὑπάρχων. Ἀνάλογον τῇ αἰώνιότητι εἶναι τὸ προσὸν τῆς ἀπειρίας. Καθὼς ἡ αἰώνιότης τοῦ Θεοῦ οὐσιωδῶς ὑφίσταται εἰς τὴν αὐτοῦ ὑτρεψίαν, ἀντίθετον εἰς τὰς διαδοχὰς καὶ μεταβολὰς τοῦ χρόνου, οὕτω καὶ ἡ ἀπειρία εἶναι ἡ ἐνότης αὐτοῦ, ἀντίκειμένη εἰς τὰ πέρατα καὶ τοὺς πειρορισμοὺς τοῦ διαστήματος. Καθὼς ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ χρόνου, οὕτω διατελεῖ ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τοῦ διαστήματος. Λέγοντες ὅτι ὁ Θεὸς πληροὶ τὰ πάντα καὶ εἶναι ἀπανταχοῦ παρὸν, δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ἔννοήσωμεν ὅτι κείται ἐν τόπῳ καὶ εύρισκεται διεσπαρμένη ἐν τῷ διαστήματι ἡ θεία οὐσία, ἡτις διατελεῖ ἀχώρητος. Ο Νεύτων καὶ ὁ Κλάρκιος ὡς πρὸς τοῦτο τὸ ἀντικείμενον ἐλανεῖ

θάσθησαν μεγάλως. Ὁ Θεὸς πάρεστι καὶ ἄνευ τοπικῆς καὶ ἄνευ κατ' ἐπίνοιαν ἔκτασεως. Ἡ δημιουργία χωρὶς αὐτοῦ δὲν ὑφίσταται, πάντα τὰ ὄντα, μικρά τε καὶ μεγάλα ἀνεξαιρέτως, ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ καθυλικότης τῆς παρουσίας καὶ τῆς ἐνέργειας αὐτοῦ, τὸ ἀδιάλειπτον τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀρωγῆς, κυβερνήσεως καὶ συντρήσεως τοῦ κόσμου ἐκράζει τὴν ἀπανταχοῦ παρουσίαν. Οὕτω πως διαστέλλεται ἡ θεία φύσις τῶν πεκερασμένων ὄντων.

§ 5. Τὰ ἡθικὰ κατηγορούμενα τοῦ Θεοῦ εἰναι ὅσα ἀνιχνεύομεν θεωροῦντες αὐτὸν ποιητὴν καὶ προνοητὴν. Ἐὰν θεωρήσωμεν τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, τὴν λάμπουσαν θαυμαστὴν τάξιν ἐν τῷ κόσμῳ, τὰ τεκμήρια τοῦ μεγαλείου, τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς σοφίας, ἀπανταχοῦ ἐπαισθητῆς, ἐὰν ἐμβατεύσωμεν εἰς τὸν κόλπον τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, εἰς τὸ ἡθικὸν τοῦτο σύμπαν, ἔνθα ὁ Θεὸς ηὐδόκησε νὰ ἀντανακλάται διὰ τρόπου διακεκριμένου καὶ πληρεστάτου, φθάνομεν νὰ ἐννοήσωμεν τοὺς οὐσιώδεις χαρακτῆρας, τοὺς ἀπαρτίζοντας τὴν θείαν φύσιν. Ἡ ἐλευθερία μετὰ τῆς παντοδύναμίας, ἡ σοφία μετὰ τῆς διανοίας, ἡ δικαιούση μετὰ τῆς ἀγαθότητος εἰναι τὰ μᾶλλον ἀξιοσημείωτα τοῦ Θεοῦ κατηγορούμενα. Ἀναλογούμενης τῆς ἰδέας τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου, κατατάσσουμεν εἰς δυνάμεις καὶ νόμους, τὰ δὲ λοιπὰ εἰναι φαινόμενα καὶ σχέσεις· ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ νόμου, ἀπηλλαγμένων παντὸς περιορισμοῦ, ὑψόνει ἡμᾶς· εἰς τὴν ἰδέαν δυνάμεως ἐντελῶς νοητεκῆς, ἵκανῆς νὰ διαχύσῃ ἄνευ μέτρου εἰς τὸ σύμπαν τὴν τάξιν καὶ τὴν ζωὴν. Ἡ κατόπτευσις τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ αὐτὸς ὁ κόσμος, θεωρούμενος εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς ἔκεινην, πλουτίζουσιν εἰσέτι τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἰδέαν, προσθέτουσιν εἰς τὴν δύναμιν τὴν ἐλευθερίαν, εἰς τὴν διάνοιαν τὴν σοφίαν, τὴν δικαιούσην εἰς τὴν ἀγαθότητα. Διορώμενος ἐκ τοῦ βάθους τῆς συνειδήσεως ὁ Θεὸς δὲν εἰναι μόνον ὁ παντοδύναμος ποιητὴς καὶ ὑπέρτατος παντέφορος τῶν κόσμων, ἀλλ' εἰναι ὁ τύπος τοῦ καλοῦ ἡ ὥραιον καὶ τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ ἡθικοῦ κόσμου, ὁ διαιτητὴς τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ, ὁ κριτὴς καὶ πατὴρ τῶν ἀνθρώπων. Εἰναι δεδομένον εἰς ἡμᾶς τοὺς περιωρισμένους νὰ γινώσκωμεν μικρόν τιναχ ἀριθμὸν τῶν ἀταριθμήτων κατηγορούμενων τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ δὲ καὶ τὴν ἀπειρον καὶ ἀκατάληπτον αὐτοῦ φύσιν.

§ 6. Ο Θεὸς εἶναι ἄπειρος καὶ τελειοτάτη αἰτία, παραγαγοῦσα τὸν κόσμον ἐκ τοῦ μηδενὸς διὰ μόνης τῆς ιδίας αὐτοῦ ἐλευθέρας θελήσεως. Οὗτον ὁ κόσμος δὲν εἶναι παντάπασιν ἀπόρροια τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ προϊὸν καὶ ἔργον αὐτοῦ. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου προβλήματος τῆς δημιουργίας ἔκυμάνθησαν καὶ ἔξωκειλαν εἰς ἀτοπήματα ἀσύγγνωστα πολλοὶ φιλοσοφικοὶ νόες τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐφαντάσθησαν τὸν δυαδισμὸν, ὅστις ὑποτίθησι δύο συναιωνίους ἀρχὰς, τὸν Θεὸν καὶ τὴν ὑλὴν φεῦ! καὶ τὸν πανθεϊσμὸν, ὅστις πρεσβεύει τὸν κόσμον ἀπόρροιαν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς θείας οὐσίας, ἀλλοὶ δὲ ἀπερρόφησαν πᾶσαν πραγματικὴν ὑπαρξίαν εἰς τὸν κόλπον ἀκινήτου ἐνότητος, ἢ ἐπεγόνοσαν τὸ σύστημα τῶν ἀτομιστῶν, τὸν ἀπόλυτον ὑλισμὸν, παραδεχόμενον ως πραγματικὰ μόνα τὰ πεπερασμένα ὄντα, καὶ διασπείροντα τὴν ὑπαρξίαν εἰς ποικιλίαν αἰώνιως κινητήν. Τὰ φιλοσοφήματα ἔκείνων περὶ δημιουργίας εἶναι ὄνειροπολήματα. Ή χριστιανικὴ φιλοσοφία ἐπερειδομένη εἰς τὴν ἀλήθειαν, συστηματισθεῖσα διὰ τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἱερῶν συνόδων, ἀνεσκεύασε τὰς αἰρέσεις ταύτας, τὸν δυαδισμὸν καὶ τὸν πανθεϊσμὸν, ἐπειδὴ εἰς τὸν μὲν, ὄντα μανιχαϊσμὸν μετημφιεσμένον, ἀντιτάττει τὴν τελείαν ἐνότητα τῆς πρώτης ἀρχῆς, εἰς τὸν δὲ, προσπαθοῦντα Ἱεροσύλων νὰ θεοποιήσῃ τὴν φύσιν, τὴν οὐσιώδη καὶ ἐνδόμυχον διάκρισιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου· ὁ κόσμος εἶναι δημιούργημα αὐτοῦ καὶ ἡ ὑπαρξία τοῦ κόσμου ἔξαρταται ἀπὸ τῆς παγτοδυναμίας τοῦ Θεοῦ, ἥτις εἶναι ἄπειρος εἰς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, καὶ τῆς τελείας ἐλευθερίας αὐτοῦ.

§ 7. Μεταξὺ τῶν κατηγορούμένων τῆς σοφίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀγαθότητος ἐνυπάρχουσιν ἀναλογίαι ἐνδόταται. Ταῦτα δὲ μετὰ τῆς ἀπείρου διανοίας ἀποδεικνύουσι τὸν Θεὸν προνοητὴν, ως ἀφ' ἑτέρου ἡ παντοδυναμία καὶ ἡ ἐλευθερία παριστάνουσιν αὐτὸν ἀνεξάρτητον κύριον καὶ δημιουργόν. Ἀποβαίνει ὅλως ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν τὸν Θεὸν αὐθύπαρκτον, ἐὰν μὴ ἐννοήσωμεν αὐτὸν ἔχοντα ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ πλήρωμα τοῦ ὄντος, καὶ ἐπομένως ἀπαντας τοὺς τρόπους τοῦ ὄντος ἐπ' ἄπειρον. Τούτου ἔνεκα ἡ διάνοια, οὕσα τρόπος τοῦ ὄντος, ὑπάρχει φύσει ἄπειρος ἐν αὐτῷ· τὴν δὲ ἡμετέραν διάνοιαν οὐκ οὕσαν ἀφ' ἑαυτῆς ἐδῶκεν ἡμῖν σὺν τῇ ὑπάρξει ὁ Θεός. Ἐντεῦθεν γίνεται δῆλον

δτι είχεν ὁ Θεὸς ταύτην; ἄλλως δὲν ἤδυνατο νὰ μεταδώσῃ ὅ-
περ δὲν ἤθελεν ἔχει· ὅθεν ὁ Θεὸς κέκτηται ἀἰδίως ἀπειρον τὴν
διάνοιαν, ἡς ἔχει τὸ πλήρωμα, καθὼς ἔχει καὶ τὸ τοῦ ὄντος, οὐ-
τίνος τρόπος εἶναι ἔκεινη. Γινώσκων καὶ νοῶν ἐσυτὸν ὁ Θεὸς;
γιγώσκει καὶ ἔννοεῖ τὴν καθολικὴν καὶ ἀπειρον νοητικότητα τὴν
ἐνοῦσαν αὐτῷ. Ἡ ἐναργεστάτη γνῶσις τῆς ἴδιας αὐτοῦ οὐσίας
συνεπάγεται καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ὄντων ἀκριβεστάτην γνῶσιν.
Ἐπειδὴ μόνος ὁ Θεὸς εἶναι τὸ τελειότατον ὃν καὶ ἡ ὑπερτάτη
διάνοια, ἀντιλαμβάνεται διὰ μιᾶς καὶ ἀνευ διαδοχῆς τῶν ἀντε-
κειμένων καὶ τῶν ἴδιοτήτων αὐτῶν καὶ τοῦ συνδέσμου ἀπασῶν
τῶν ἀληθειῶν. Ἡμεὶς δὲ τούναντίον πεπερασμένα ὄντα διατε-
λοῦντες, ἀντιλαμβανόμεθα ὀλιγίστων πραγμάτων καὶ βαθμηδόν.
Ἡ ἐπιστήμη ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχει οἰκοθεν, ἐστὶ συνημμένη τῇ
ἀύλῳ, ἀπλῇ καὶ ἀναλλοιώτῳ αὐτοῦ οὐσίᾳ, ἐστίᾳ καὶ ἀνεξαν-
τλήτῳ πηγῇ πάσης γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ἐρχομένης παρὸ
ἀνθρώποις ἔξωθεν, ὡς ἐπικτήτου καὶ διδαχτῆς. Ὁ Θεὸς ποιήσας
τὰ ὄντα καὶ τὰς παντοίας ὑπάρξεις διὰ τῆς ἴδιας αὐτοῦ ἐλευθέ-
ρας θελήτως παρέχει ἡμῖν φυλαφητὴν τὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑψί-
στης αὐτοῦ διανοίας, ἥτις συνάγεται καὶ ἐκ τῶν προτέρων καθὸ
ἀναγκαία συνέπεια τῆς θείας τελειότητος, καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων,
δηλαδὴ ἐκ τῆς ἀρμονικωτάτης τάξεως τοῦ κόσμου, καὶ τῆς τῶν
νιερῶν καὶ λογικῶν κτισμάτων παραγωγῆς. Λοιπὸν οὐχὶ εἰ-
μαρμένη καὶ τυφλὴ τύχη, ἀλλὰ νοῦς ὑπέρτατος ἐξ οὐκ ὄντων
εἰς τὸ εἶναι τὴν δημιουργίαν καὶ τὰ μυριότροπα αὐτῆς ἀποτε-
λέσματα θαυμασίως ἐπετέλεσεν, οὐχὶ πρὸς ἴδιαν δόξαν, ἀλλὰ
πρὸς μέθειν τῆς θείας ἀγαθότητος ὑπὸ τῶν ἀναριθμήτων τῆς
οἰκουμένης ὄντων. Ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ ὑφίσταται εἰς τὴν χρῆσιν
τῆς παντοδυναμίας αὐτοῦ, προτιθεμένης ἀξιστον σκοπὸν ἐπιτυγ-
χανόμενον διὰ τῶν πρὸς τοῦτον ἀρίστων μέσων. Ἡ δικαιοσύνη δὲ
τοῦ Θεοῦ στρέφεται περὶ τὴν αὐστηρὰν καὶ ἀπροσωπόληπτον ἀ-
μοιβὴν καὶ τιμωρίαν συμφώνως πρὸς τοὺς θείους αὐτοῦ νόμους,
οὓς ἔθηκε τοῖς λογικοῖς κτίσμασιν. Ἐὰν ὑπάρχωσιν ἐν τῷ ἀνθρώ-
πῳ τὰ θετικὰ ταῦτα κατηγορούμενα, καὶ τοι ἀτελῆ καὶ ἐλατ-
τωματικὰ, πόσω μᾶλλον δὲν ἀρμόδουσι τῷ ἀπείρῳ καὶ τελειο-
τάτῳ Θεῷ, τῷ ὄντως ὄντι; Ἡ ἀγνοία, ἡ λύθη, ἡ κακία, ἡ ἀπρο-
νοησία καὶ ἡ ἀδίκια μάχονται οὐσιωδῶς; καὶ ἀντιράσκουσιν εἰς
τὴν θείαν τελειότητα.

§ 8. Ο Θεὸς εἶναι ἀγαθὸς ἐξ ἴδιας φύσεως, ωὐχὶ μόνον διότι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ κανονίζεται πάντοτε ὑπὸ τελείου λόγου, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς ἄκρον ἀγαπᾶ τὰ ἑαυτοῦ κτίσματα ἐπιχέων αὐτοῖς, καθόσον ἐπιτρέπει ἡ σοφία αὐτοῦ καὶ ἐπιδέχεται ἡ εὔθραυστος αὐτῶν φύσις, τὴν πρέπουσαν εὐδαιμονίαν. Παρ' ἀνθρώποις ἡ ἀγάπη ὑποθέτει ἀνάγκην τοῦ ἀγαπωμένου ἀντικειμένου, παρὰ δὲ Θεῷ τὸ ἀγαπᾶν ἔστιν ἀγαθοποιεῖν, εὐεργετεῖν τὰ ὑπὸ αὐτοῦ διακατεχόμενα ὄντα. Οὐδὲν ἀγαπᾶ καὶ κατέχει πάντα αὐτοῦ τὰ κτίσματα ἀναλόγως πρὸς τὴν ἔκείνων σχετικὴν ἀγαθότητα, τουτέστι καθόσον εἶναι ἄξια νὰ ἀγαπῶνται ὑπὸ αὐτοῦ. Τοῖς λογικοῖς κτίσμασι, γινώσκουσι καὶ ἀγαπᾶντιν αὐτὸν, ἐδῶκεν ἐνταῦθα εὐδαιμονίας σπέρματα, ἐν δὲ τῷ μελλούσῃ ζωῇ ὑπεσχέθη καὶ ἐπιγγείλατο ἀθάνατον εὐδαιμονίαν καὶ ἀτελεύτητον μακαρίοτητα. Ή ἀγαθότης παρίστησι τὸν Θεὸν πατέρα πάντων. Τὰ δὲ ἐγειρόμενα ἀπορήματα ἀπέναντι τῆς σοφίας, δικαιοσύνης καὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ προκύπτουσι μᾶλλον ἐκ τῆς ἀτελείας τοῦ ἡμετέρου ὄντος καὶ ἐκ τῶν στενῶν ὄρίων τῆς πείρας. Οὐχ' ἡτούν δὲ ἀναφύονται καὶ ἐντάσεις κατὰ τῆς θείας προνοίας ἐξ τοῦ τριπλοῦ κακοῦ, ὅπερ συνεχώρησεν ὁ Θεὸς νὰ εὐρίσκηται ἐν τῷ κόσμῳ διὰ λόγους ἀνεξιχνιάστους καὶ ἀνεξερευνήτους. Εἴστε δὲ μεταφυσικὸν κακὸν, ἦτοι ἀτέλεια ἐμφαίνουσα πᾶν κτίσμα μίγμα ἴσχύος καὶ ἀσθενείας καὶ ποικίλων ἐλλειμμάτων, ἥθικὸν κακὸν, ἦτοι ἡ ἀμαρτία μετὰ τῶν ὀλεθρίων συνεπειῶν αὐτῆς, φυσικὸν κακὸν, ἦτοι ἡ ὄδυνη καὶ ἡ ἀλγηδών.

ΤΜΗΜΑ ΗΜΠΤΟΝ.

Περὶ καλοῦ ἥτοι ὡραίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ορισμὸς καὶ εἰδὴ τοῦ καλοῦ.

§ 1. Εν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἀνθρώπου θυσιαστηρίῳ, καὶ οὐχὶ ἐν τῇ τάξει τῆς ἔξωτερικῆς φύσεως ζητητέαι αἱ τρεῖς ἀρχικαὶ ἰδέαι τοῦ ἀληθοῦ, τοῦ ἀγαθοῦ, περὶ ὧν διελάθομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις τμήμασι, καὶ τοῦ καλοῦ, περὶ οὗ ἐν συνόψει θέλομεν λαλήσει, παραπέμποντες εἰς ἐκ προθέσεως πραγματείαν, δηλαδὴ τὴν αἰσθητικὴν, ἐνθα καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὰς μικρὰς ἡμῶν δυνάμεις, ἐπραγματεύθημεν ἐν ἐκτάσει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Εἰς τῶν μνημονευθείσῶν τριῶν θεμελιώδῶν ἰδεῶν, ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς τὴν διάνοιαν, ἡ δευτέρα εἰς τὴν θέλησιν καὶ ἡ τρίτη εἰς τὸ αἰσθημα. Ή ἐπιστήμη ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἡθικότητος καὶ τῆς ἀρετῆς, ἡ δὲ τέχνη, πηγὴ ἀνεξάντλητος καθαρῶν ἀπολαύσεων, φέρει εἰς τὸ καλόν.

§ 2. Καθὼς δὲ τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθὸν, οὗτας ἀνάγεται καὶ τὸ καλὸν εἰς καθολικὸν καὶ ἀναγκαῖον νόμους τοῦ λόγου. Οὐπως ὁρισθῇ τὸ καλὸν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἐποφίν. Οἱ Κάντιος ἀπωθεῖ τὸ ἀντικείμενον ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ καλοῦ, καὶ μόνην τὴν ἡθικὴν κατάστασιν τοῦ ἀντιλαμβανομένου ὑποκειμένου θεωρεῖ. Ἐπομένως τὸ καλὸν ἐννοεῖται διὰ τῆς αὐθορμήτου καὶ ἀρμονικῆς ἀσκήσεως τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Πρὸς τὴν ἀσκησιν ταύτην οἱ μὲν ἐζήτησαν τὴν ἐργασίαν τῆς φαντασίας καὶ τῆς διανοίας, οἱ δὲ προσέθηκαν ὑψος καρδίας καὶ νοός, ὥστε ἐκ τοῦ πεπερασμένου καὶ ἰδαιτέρου νὰ ἀρθῇ ἡ ψυχὴ εἰς τοὺς χώρους τοῦ ἀοράτου καὶ ἰδανικοῦ. Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων διεγείρεται ἀναγκαῖος καὶ τὸ αἰσθημα τοῦ καλοῦ ὅθεν καλὰ ἡ ὡραῖα καλοῦνται τὰ ἀντικείμενα, ὅσα διεγείρουσι τὴν ἐλευθέραν ἀρμονίαν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐντεῦθεν τὸ αἰσθημα τοῦ καλοῦ. Άλλοι

δὲ προσκολλώμενοι εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον ἔθηκαν τὸ καλὸν εἰς τὴν μορφὴν τῶν πραγμάτων. Ή ἰδέα τοῦ καλοῦ ἴδιαζουσα εἰς μόνον τὸν λόγον, ἐξάγεται ἐκ τῆς σφαιρᾶς τοῦ πνευματισμοῦ, ὅστις δίδει ἔκφρασιν καὶ σημασίαν εἰς τὴν μορφήν. Πρέπει δὲ νὰ ὑπάρχῃ ἐντελὴς ἀρμονία μεταξὺ ἰδέας καὶ μορφῆς ἐπιφαινομένη διὰ τῆς ζωηρᾶς ἔκφρασεως. Τινὲς θεωρήσαντες τὸ καλὸν ὡς χαρακτῆρα τοῦ ὄντος, εἰπον αὐτὸν ὄντότητος ὑπεροχὴν καὶ ἔκφρασιν τοῦ ἴδαινοκοῦ διὰ τοῦ πραγματικοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τε τὰ ἔργα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης παρίσταται ἡ τάξις, ἡ ἀρμονία καὶ ἡ τελεότης, τούτου ἔνεκα διαιρείται τὸ καλὸν εἰς φυσικὸν καὶ τεχνητόν. Ἐν τῇ δημητιοργίᾳ, ἐν τῷ θεάματι τοῦ σύμπαντος, ἔνθα ἀντανακλᾶ ἡ ἀκτίς τοῦ φωτὸς τοῦ ἀιδίου καὶ τοῦ ἀύλου Θεοῦ, καὶ εἰναι ἐγκεχαραγμένη ἡ σφραγὶς αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου δημητιοργοῦ, διαλάμπει ἡ ἀληθής, ἡ ὑπερτάτη ὥραιότης, καὶ ὁ ἀνθρωπὸς αἰσθάνεται ἐνδομάχως τὸ κράτος τῶν αἰωνίων νόμων. Ἐνῷ τὸ φυσικὸν καλὸν γεννᾶται ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ ἀναγκαίων νόμων, τὸ τεχνητὸν εἶναι προϊὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Τὸ τεχνητὸν καλὸν παράγεται ἐκ τῆς ψυχῆς, ἐκ τῆς ἐστατερικῆς ἡμῶν φύσεως. Βεβαιώτατα καλὸν καὶ ὥραιον εἶναι τὸ κυανοῦν τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ, τὸ μειδίαμα τῆς ἀναγεννωμάτης φύσεως κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ἔαρος, ὁ βαθμὸς τῶν χρωμάτων τῆς ἥριδος, ἡ ὄμαλὴ ἐπιφάνεια τῆς ἀτελευτῆτου θαλάσσης, ἀλλ' οὐχ ἡ ττον καλὸν καὶ ὥραιον εἶναι τὸ ὀριστούργημα τοῦ Πραξιτέλους, ἡ Ἀφροδίτη τῆς Κνίδου, τὸ περιώνυμον ἄγαλμα τοῦ Ὄλυμπίου Διὸς, ἀριστούργημα τοῦ Φειδίου, ἡ Ἐλένη τοῦ Ζεύξιδος, ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Ῥαφαήλου, τὸ Stabat maler τοῦ Ροσσίνη καὶ τοῦ Περγολέση, δι' ἣν κινεῖται τὸ ἡμέτερον αἰσθήμα, ἐγείρεται ἡ φαντασία καὶ ὑψοῦται ἡ διάνοια εἰς τὰς χώρας τοῦ ἴδαινοκοῦ. Τὸ καλὸν λοιπὸν εἶναι ἡ ἐνσώματος ἰδέα, ἡ αἰσθητὴ μορφὴ ἐν ἀρμονίᾳ καὶ ἴσορφοπίᾳ μετὰ τῆς ἰδέας.

§ 3. Μορφαὶ τῶν φαινομένων τοῦ καλοῦ καὶ τροποποιήσεις αὐτοῦ εἶναι τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ χαρίζειν. Διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς φαντασίας ἀναβαίνομεν εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ ὑψηλοῦ, ὅπερ ὁρίζεται διὰ εἰναι τὸ μεγαλοπρεπὲς, διεγείρον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου. Θεωροῦντες ἐν γαληνιστικῇ νυκτὶ, φωτιζόμενη ὑπὸ τῆς σελήνης, τὴν ἔκτασιν τοῦ στερεώματος, φανταζόμενοι τοὺς ἀναριθμήτους ἀστέρας, ἐσκορπισμένους ἐν τῷ θόλῳ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ διὰ τοῦ

λόγου φεύγοντες εἰς τὸ ἀπειρον διάστημα καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς αὐτοῦ ὑπέρχουσαν ἀναρχον καὶ ἀτελεύτην καὶ παντοδύναμον ποιητικὴν αἵτιναν, τὴν λέγουσαν γεννθῆτω φῶς, καρφόνομεν τὸ αἰσθημα τοῦ ὑψηλοῦ. Ή δὲ ἔνοιαι τῶν ὑπελασθέντων τὸ στοιχεῖον τοῦ ἀπειρον συνθείεται ὑπὸ θεομητροῦ καὶ σεβασμοῦ συναέμεται.

§ 4. Τὸ ὑψηλὸν διαιρεῖται εἰς φυσικὸν καὶ ψυχικὸν, ἡτοι τὸ φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος. Ὁ ἀπέραντος ὥκεινος, ἡ ἀτελεύτητος ἐπιφάνεια τῆς θελάσσης, ἡς τὸ διάστημα εἶναι εἰληφτές ζωής, δύναμέως, αἱ μεγάλαι ἀλλούσεις τῶν ὄρέων, πρῶτην περιεβόλου δυνάμεως, πυρκαϊκής ὄρυκτικής, σεισμὸς, κατεστρεψτούς, θύελλας καὶ καταγιγής τρομερὰ, πάντα ταῦτα εἶναι τοῦ πρώτου εἰδούς. Τὸ ψυχικὸν ὑψηλὸν ἐνεγκαλίζεται τὸ διενοητικὸν καὶ τὸ θήματον, τὸ μὲν ἀναφέρεται εἰς ἀκατάληπτον μεγελεῖν διενοίας καὶ ἀνεξιντλήτου σοφίας, μαρτυρουμένης ὑπὸ τῶν σύριγκων, τὸ δὲ εἰς τὴν ἐκφραστιν γενναίων διαθέσεων καὶ τὴν ἀποιελυψήν μεγάλων χαρακτήρων, δηλούντων τῆς ψυχῆς τὸ ὑψός. Ταυτὸν θήματον ὑψηλὸν καρατρεῖται ἐν τῷ Θεονθρόπῳ ἐπὶ τῶν ὄρους τῶν ἐλασσῶν, ἐνθα πληρέστατα θριαμβεύει κατὰ τῆς πελεκούστης ἀνθρωπίνης φύσεως· ὑποστὰς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τὰ σκληρότερα μερτύρια ἐν τῷ Γολγοθᾷ, καὶ διὰ θερμοτάτης περιελάνεται εἰς τὸν συνάντηρον αὐτοῦ Πατέρα· ὑπὲρ τῶν ὑδάτων αὐτοῦ ἐγέρειν, ἡ Πάτερ ἄφεις αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἰδατί τι ποιοῦσι οἱ δεπθεῖς, ἀποδεικνύει τὸ θήματον ὑψός τῆς παναγίας αὐτοῦ καὶ θείας ψυχῆς, καὶ οὕτως ὁ θεόντας αὐτοῦ, σὺν τοῖς ἄλλοις χαρακτήραις, ἐπετερπάγει τὴν ἐαυτοῦ θεότητα.

§ 5. Εἰς τὸ ὑψηλὸν ἐπικρατεῖ ἡ ὑδεῖα, εἰς τὸ κορυφὸν δὲ, περιλαμβάνον τὸ εὐμενὲς, τὸ εὐγένεις καὶ τὸ χαρίεν, ὑπερτερεῖ ἡ μαρφάγη ἀλλ' οὐχ ἡ τον εἶναι ἀναγκαῖον τὸ πνεῦμα, τὸ ὄπεδον πρέπει νὰ ἀνακύπτῃ ἐκ τῆς μαρφῆς δι' εὐχρέστου καὶ ἀδρᾶς ἐκφράσεως καὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ ἀποκλειστικοῦ καὶ τερπνοῦ αἰσθηματος τῆς χαρᾶς, ἱλαρότητος καὶ εὐφροσύνης. Τὸ εὐμενὲς καὶ τὸ κομψὸν δυνατὸν νὰ ἀναρρέωνται καὶ εἰς ἄφυγα ὄντα καὶ εἰς ζῶα, ἐν ὧ ἡ χάρις καὶ ἡ εὐγένεια εἰς ἀνθρώπους μόνον καὶ ὑψηλότερα διητα· τὰ μὲν ἐκφράζουσιν εὐάξεστον αἰσθημα διεγειρόμενον ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῆς μαρφῆς αὐτῶν, αἱ δὲ αἰσθηματα ὑψηλότερον καὶ ἀνώτερον προσεγγιζον εἰς τὴν θήματον. Ή χάρις ἔχει τι

τὸ γλυκὸν, τὸ συμπαθές καὶ εὐπροσήγορον· ἡ κομψύτης ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ ἔργα ὑψηλῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ζωγραφίας, ἡ δὲ χάρις εἰς τὸν ἀνθρωπὸν χωρίως ἀρμόζει. Τὸ χαρίεν ἀπαρτίζεται ἐκ τοῦ ἔξαιρέτου θελγήτρου ζωηρᾶς ἐκφράσεως καὶ αἰσθητικῆς ἔξωτερικεύσεως, ἡνωμένου μετὰ τῆς γοντείας κομψοτάτης μορφῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Περὶ τέχνης.

§ 1. Τὸ προϊὸν οἰουδήποτε ἀντικειμένου διὰ τῆς δεσποτείας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῆς ὅλης καλεῖται τέχνη. Καθόσον ὁ ἀνθρώπος δυνάμει τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργότητας, καθὰ λογικὸν καὶ ἐλεύθερον δὲ, προτίθεται τέλος ἀνεξαρτήτως τῆς ἀνάγκης τῆς φύσεως, μεταχειρίζεται τὴν τέχνην. Ἐνεργεῖ ὁ ἀνθρώπος κατ' ἐλευθέρους κανόνας καὶ μετὰ συνειδήσεως, τούναντίον δὲ ἡ φύσις ἔργαζεται κατὰ μηχανικοὺς νόμους, προσαγορευομένους φυσικούς. Ἡ τέχνη ὑποτίθεται τὴν ὅλην, διότι ὁ καλλιτέχνης μόνην τὴν μορφὴν διὰ τῆς δημιουργικῆς αὐτοῦ φαντασίας πλάττει, οὐχὶ δὲ τὴν ὅλην, ἣν δανειζεται παρὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς ιστορίας. Εἰς τὰς μηχανικὰς τέχνας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα περιορίζεται καὶ ἔξαρταται ἀπὸ τῆς ἔξωτερηκῆς ἀνάγκης συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ κοινοῦ βίου· εἰς δὲ τὰς ἐλευθερίους τέχνας προτίθεται σκοπὸν να ἰκανοποιήσῃ τὴν καλαισθησίαν κατὰ τὰς αἰσθητικὰς ἀρχὰς. Ἡ ἐπιστήμη ἐνδιαφέρει τὴν διάνοιαν, ἡ καλλιτεχνία τὴν φαντασίαν καὶ τὸ αἰσθητήμα· ἡ μὲν ἐξ ἴδιας ὑποστάσεως εἶναι παραστατικὴ, ἡ δὲ τούγαντίον στρέφεται περὶ τὸ γενικὸν, τοὺς νόμους καὶ τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων, ἀντικείμενον ἔχουσα τὸ ἀληθές. Τὸ πρωτότυπον τῆς ἐπιστήμης είναι τὸ πραγματικὸν, τῆς δὲ ἐλευθερίου τέχνης ἡ ἴδεα. Αἱ ἀπολύτως ἐλευθέριοι τέχναι πηγάζουσιν ἐκ τῆς ἐμπνεύσεως καὶ ἀρέσκουσι καθ' ἑαυτάς· τὸ καλὸν, ὅπερ ἐδρεύει εἰς τὴν ἀρμονίαν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ ἀτομικοῦ στοιχείου μετὰ τοῦ ἴδαικοῦ, ὑπερισχύει ἐν αὐταῖς καὶ εἶναι τὸ ἴδιαιτερον αὐτῶν τέλος.

§ 2. Αἱ ἀπολύτως ἐλευθέριοι τέχναι καλοῦνται καλαὶ ἡ ὥραιαι·

τέχναι, τῶν ὁποίων ὁ πρώτιστος σκοπὸς εἶναι ἡ ὅσον ἔνεστι καλλιωτέρα παράστασις τοῦ καλοῦ ἡ ὥραιον, οὐχὶ δὲ ἡ τῆς φύσεως μίμησις κατὰ τὴν ἀποδιδομένην τῷ Ἀριστοτέλει γνώμην ὑπὸ τῶν μὴ ὄρθως ἐννοησάντων αὐτὸν. Καθότι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπαινίτεται τὴν ἱστορικὴν ἀρχὴν τῆς τέχνης ἐκ τῆς μιμήσεως, οἱ δὲ ἐρμηνευταὶ ἀπένειμαν αὐτῷ τὴν γνώμην ἐκείνην ἐκ παρεννοήσεως. Οἱ αὐτὸς ἐν τῇ παραλληλίᾳ μεταξὺ ποιήσεως καὶ ἱστορίας ὑποστηρίζει ὅτι αἱ καλαὶ ἡ ὥραιαι τέχναι εἶναι ἔξοχῶτεραι καὶ φιλοσοφικῶτεραι τῆς ἱστορίας, ὡς παριστανούστης τὰ συμβάντα ὁποιά εἰσι ἐν ᾧ ἡ ὥραια τέχνη, ἡ ποίησις, φέρε' εἰπεῖν, ἔξεικοντεί ταῦτα πῶς δύνανται καὶ πρέπει νὰ ἦναι ὅμοιόμορφα πρὸς τὸ ἴδαινον τὸ ὑπὸ τοῦ λόγου σχηματισθέν. Αὐτὴ δὲ ἡ φύσις παρεισάγεται κατὰ γενικὸν καὶ ἀόριστον τρόπον. Ἐπειδὴ τινὲς μίμησιν τῆς φύσεως ὑπέλαβον τὸ πανομοιότυπον καὶ ἀπόγραφον τοῦ ἀντικειμένου, καὶ ἄλλοι δὲν ἥθελησαν νὰ ἐννοήσωσι τὴν ὄλοκληρον συμφωνίαν τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τὴν φύσιν, ὅποια ἐπιφαίνεται εἰς τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις, ἢτοι πρὸς τὸν πραγματικὸν κόσμον, ἀλλὰ πρὸς τὴν φύσιν, οἷαν ἐννοοῦμεν ἐν τῇ ἴδεᾳ, ὃ ἔστιν ἐν τῷ ἴδαινοικῷ κόσμῳ. Τὸ ἔργον τῆς τέχνης εἶναι ἐλευθέρα παραγωγὴ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, εἶναι καρπὸς τῆς μεγαλοφυΐας, ἐκδηλούμενος διὰ τῆς πρωτοτυπίας. Ή ἀπομίμησις εἶναι βάναυσόν τι τεχνούργημα· καλλιτεχνικὸν δὲ εἶναι τὸ προϊόν, ἐν ᾧ διαλάμπει μεγαλοφρεπής καὶ γενναία ἴδεα, τὸ πνεῦμα. Τί δὲ ἐκ τῆς φύσεως μιμεῖται ἡ λυρικὴ ποίησις, ἡ μουσικὴ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ;

§ 3. Ή τέχνη ὑποτίθεται τὴν μεγαλοφυΐαν, ἢτις δὲν περιορίζεται ἀφ' ἔτερου εἰς μίαν δύναμιν τῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἐκτείνεται εἰς ἀπάσας. Ή ἐπιστημονικὴ καὶ πρακτικὴ μεγαλοφυΐα φανερούνται διὰ τῆς ἀνακαλύψεως εἰς τὰς ἐπιστήμας καὶ εἰς τὸν βίον ἐν γένει. Ή καλλιτεχνικὴ ὅμως μεγαλοφυΐα ὑφίσταται εἰς τὴν δημιουργὸν δύναμιν τοῦ καλλιτέχνου, ἐνεργοῦσαν ἀρχετύπως κατὰ νόμους ἴδιογενεῖς, ἐν ὅλοις εἰς τὴν δύναμιν τοῦ νοος τοῦ πλάττειν ἴδια ἴδαινικὰ καὶ παριστάνειν αὐτὰ ὑπὸ καταλήλους μορφάς. Ἐπομένως γονιμότης, πρωτοτυπία, παραδειγματικότης ἡ κλασικότης, καλαισθησία, φαντασία, λόγος, διάνοια καὶ αἰσθημα εἶναι τὰ πλεονεκτήματα τῆς μεγαλοφυΐας· ὡς ὅρος δὲ τῆς μεγαλοφυΐας εἶναι ἡ ἐμπνευσις, ἢτις ποιεῖ τὸ καλὸν, αὐτὴ αὐθορ-

μήτως ἐνεργεῖ καὶ θερμαίνει, ἵερὸν πῦρ, μυστικὴ ἀπόρροια τῆς ἐν Θεῷ αἰτιότητος διατελοῦσα, ἵς ἀνευ ὁ καλλιτέχνης δὲν δύναται νὰ μεταγγίσῃ εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἔφρασιν, τὴν ιδέαν καὶ τὴν μορφήν.

§ 4. Καὶ τοι ἡ τέχνη ἐν τῇ ὑποστάτει αὐτῆς τυγχάνει οὖσα μία, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ἔκδηλοι τὴν ιδανικὴν αὐτῆς σύλληψιν ὑπὸ τοὺς δρους τοῦ πολλαπλοῦ, διαιρουμένη εἰς παντοίας καλὰς ἡ ωραίας τέχνας. Ἰνα δὲ ἐξωτερικευθῆ ἡ τέχνη, μεταγειρίζεται παντοία παραστατικὰ μέσα: ἐκ τούτων τὰ μὲν εἰναι κατάλληλα πρὸς τὰς εὐγενεστέρας αἰσθήσεις, τὴν δρασιν καὶ τὴν ἀκοὴν, ἐξ ὧν γεννᾶται ἡ εἰκονικὴ καὶ διατονικὴ τέχνη, τὰ δὲ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἡμῶν φύσιν, οἷα τὰ σημεῖα καὶ τὰ σύμβολα τῆς διανοίας, ἥτοι αἱ λέξεις, καὶ προκύπτει ἡ ποίησις ἐντεῦθεν. Πλὴν ἡ οὐσία τῆς ποιήσεως δὲν ὑφίσταται εἰς τὰς λέξεις καὶ τοὺς ἥχους. Ἡ εἰκονικὴ περιλαμβάνει τὴν γλυπτικὴν καὶ τὴν ζωγραφικὴν, ἡ διατονικὴ τὴν μουσικὴν προστιθεμένης δὲ καὶ τῆς ποιήσεως, ἔχομεν τὰς τέσσαρας καλὰς ἡ ωραίας τέχνας. Σημειώτεον δὲ ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, ἡ ξυλογραφία, ἡ χαλκογραφία, ἡ λιθογραφία καὶ ἡ καλλιγραφία εἰναι μικταὶ τέχναι καὶ παράγωγοι, οὐχὶ δὲ ωραίαι. Ἡ μουσικὴ ἐνεργεῖ ἐν χρόνῳ διὰ τοῦ ρυθμοῦ, ἡ ποίησις διὰ τοῦ λόγου, ἡ δὲ ζωγραφικὴ καὶ γλυπτικὴ ἐν τῷ διαστήματι διὰ τῆς συμμετρίας.

ΤΜΗΜΑ ΕΚΤΟΝ.

‘Ιστορία τῆς φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α’.

Σπουδαιότης τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας.

§ 1. Ἀπαραίτητος ὅρος εἶναι εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας ἡ ιστορία αὐτῆς, ἥτις ἐναγκαλίζεται πάσας τὰς ἀποπείρας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος κατὰ τὰς παντοίας ἐποχὰς ἵνα ἐπιστημονικῶς πληροφορηθῇ περὶ τῆς ιδίας αὐτοῦ φύσεως, καὶ τῆς τοῦ

Θεοῦ, καὶ τῶν σχέσεων τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ κόσμου. Οἱ χρόνοι καὶ οἱ πολιτισμοὶ ἀλλάσσουσιν, ἀλλὰ τὸ φιλοσοφικὸν πρό-
βλημα μένει πάντοτε τὸ αὐτό. Πρέπει νὰ ἔρευνήσωμεν εἰς τὰς
παντοδαπὰς σχολὰς ἢν περιέχωσι πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ἢ μέρος
αὐτῆς, καὶ νὰ συνάψωμεν ὑπὸ σύστημα κανονικὸν καὶ πλῆρες
τὰ ἐσπαρμένα μὲλη τῆς ἀπολύτου ἀληθείας. Η ἱστορία τῆς φι-
λοσοφίας οὐχὶ μόνον διδάσκει ἡμᾶς τί οἱ προγενέστεροι φιλό-
σοφοὶ ἐσκέφθησαν, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτει τὰς αἰτίας καὶ ἀνα-
πτύσσει τὰς συνεπείας τῶν συστημάτων πρὸς μείζονα κατάλη-
ψιν αὐτῶν. Η ἐπιρρόη τῶν ἐπικρατησάνων ἰδεῶν ἐν ταῖς δια-
φόροις ἐποχαῖς, ἢ ἀπάτη τῶν φιλοσόφων καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν γί-
νονται εἰς ἡμᾶς γνωστὰ διὰ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Κα-
θὼς δὲ ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας νόμοι κανονίζουσι τὸ ἀνθρώ-
πινον πνεῦμα, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Τῷ ὅντι
δὲν πρόκειται ἐνταῦθα νὰ ἔξετασθῇ ἀπλῶς καὶ ως ἔτυχεν, ἀλλὰ
βασίμως καὶ ἐπιστημονικῶς, διὰ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ἀρ-
χῶν καὶ συνεπειῶν, καὶ τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων, ἢ πρό-
οδος καὶ διποθυδρόμησις, ἢ πηρεία τῆς φιλοσοφίας.

§ 2. Εἰπόν τινες ὅτι οἱ Ἰνδοὶ, οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Έβραιοί
ἐκαλλιέργησαν ἀρχετύπως τὴν φιλοσοφίαν. Πλὴν, δταν ρίψωμεν
προσεκτικὸν βλέμμα, βεβαιούμεθα ὅτι μόνοι οἱ Έλληνες ἔζητη-
σαν τὴν εἰς τὰς ἐπιστήμας φέρουσαν ὄδον, ἀγωνισθέντες ἀποτε-
λεσματικῶς περὶ τε τὴν ὥλην καὶ τὸ εἰδός τοῦ φιλοσοφεῖν, καὶ
καθὸ ἀρχετύπως φιλοσοφήσαντες ἀφῆκαν ἐποχὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ
τῆς φιλοσοφίας. Τὰ ἀνατολικὰ ἔννη ἐποίησαν ἀναμφίβολως βη-
ματα εἰς τὸν πολιτισμὸν, ἀλλ’ οἱ Έλληνες διὰ τοῦ ἐπιστημονι-
κοῦ αὐτῶν χαρακτῆρος καὶ τῆς γλαφυρᾶς αὐτῶν γλώσσης, τοῦ
όργανου τῆς διανοίας, ἐπήρθησαν εἰς τὸν ὄψιστον βαθμόν. Η σο-
φία τῶν Ασιανῶν ἦτο προϊὸν δεισιδαιμονος θρησκείας καὶ τερα-
τώδους φαντασίας· ὁ λόγος παρ’ αὐτοῖς ἐδεσμεύετο, καὶ ἡ ἐπι-
στήμην νήδυμον ὑπνον ἐκοιμᾶτο. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ δύκος τῆς
Ὄλης ὁ καταπιεζῶν ἐκείνους, τὸ κλίμα, ἡ τυραννία, ἡ δεσπο-
τεία, ἡ δουλεία καὶ ἡ ἀθλία διοικησις ἐχώλυον τὴν ἐλευθέραν
τοῦ νοὸς ἀνάπτυξιν. Η φιλοσοφία λοιπὸν ἐγεννήθη ἀληθῶς ἐν
Ἐλλάδι, καὶ ἐντεῦθεν τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα μετωχετεύθη εἰς
τὴν ἐπερίαν Εὐρώπην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'..

Μέθοδος καὶ πηγαὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

§ 1. Ή φιλοσοφία πρέπει νὰ προβαίνῃ ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἀγνωστον, ἐκ τοῦ ἀπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον, ἐκ τοῦ εὐκόλου εἰς τὸ δύσκολον. Πρέπει δὲ νὰ γινώσκωμεν προηγουμένως τὴν οὐσίαν τῆς φιλοσοφίας, τοὺς νόμους καὶ τὰς ἀνάγκας αὐτῆς, καὶ ὑστερὸν τὰ συστήματα καὶ τὰς αἱρέσεις ἢ σχολὰς αὐτῆς. Οὐθεν τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νὰ μορφώσῃ ἀκριβῆ ἰδέαν τῶν συστημάτων καὶ νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ κρίνῃ αὐτὰ προσηκόντως. Ο πρῶτος ὅρος τῆς μεθόδου ἀφορᾷ τὴν σπουδὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἐν τῷ ἀτόμῳ διὰ τῆς συνειδήσεως πρὶν ἢ σπουδάσωμεν ταύτην ἐν τῇ ἀνθρωπότητι διὰ τῆς ἱστορίας. Ή εὐχρινής τάξις τοῦ σπουδάσαι τὰς παντοδαπὰς σχολὰς ἐν γένει καὶ ὁ κατάλληλος τρόπος τοῦ μελετῆσαι ἑκάστην σχολὴν ἐν μέρει ἀποτελοῦσι τὴν μεθόδον. Παντοὶ δὲ εἶναι αἱ μέθοδοι: ἀλλ' ἢ προτιμοτέρα εἶναι νὰ λά�ωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς ἀρχικὰς ἐποχὰς, ἐν αἷς παρίσταται πλήρης ἢ ἀνάπτυξις τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, πλὴν ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν ὥστε τὸ πνεῦμα ἀκολουθῆσαν ἄχρι τέλους τὴν ἱστορίαν σχολῆς τινος ἢ ἔθνους νὰ μὴ μεταφέρηται αἰφνης ὀπίσω, καθ' ἣν στιγμὴν ἐπιχειρεῖ τὴν ἱστορίαν τῶν συγχρόνων σχολῶν. Διὰ τῆς συμφωνίας τῶν παντοδαπῶν μεθόδων ἡ σχέσις τῆς φιλοσοφίας μετὰ τοῦ γενικοῦ χαρακτήρος τοῦ πελιτισμοῦ ἐποχῆς τινος ἰδρύεται εὐχερέστερον καὶ πληρέστερον ἢ διαιρέσις εἰς ἐποχὰς μακροτέρας καὶ βραχυτέρας ἔχει τὸ πλεονέκτημα τοῦ ἀνακούφιζειν τὴν μνήμην, καὶ διὰ τοῦ συνεχοῦς παραλληλισμοῦ ἀποκαθιστάνειν ταύτην ἀσφαλεστέραν καὶ ἔτοιμοτέραν ἐνταῦτῷ.

§ 2. Επειδὴ δὲ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι φιλὴ ἔκθεσις τῶν γεγονότων, ἀλλὰ ἐπίμονος ἐξήγησις αὐτῶν διὰ τῶν αἰτιῶν, τούτου ἔνεκα τὸ σχέδιον τῆς κατατάξεως τῶν σχολῶν πρέπει νὰ δρισθῇ ἐκ τῶν πραγματικῶν αἰτιῶν καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν ἐνδεχομένων, ἐκ τῆς ἐπαγγηῆς καὶ οὐχὶ ἐκ τῆς ὑποθέσεως. Ή χρονολογικὴ κατάταξις, τὰ ἀξιομνημόνευτα γραμματολογικὰ καὶ πολιτικὰ συμβάντα, ὁ ἔξευγενισμὸς, αἱ ἔξεις, αἱ πεποιθήσεις τῶν λαῶν τῆς τοιᾶςδε περιόδου, ἡ περιγραφὴ τῶν γενικωτέρων χαρακτήρων τῆς ἐποχῆς, ἐν ἣ ἐλαβε τὰ γενέθλια ἡ προκειμένη φιλοσοφικὴ

ΤΜΗΜΑ ΠΕΜΠΤΟΝ.

Περὶ καλοῦ ἥτοι ώραίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ορισμὸς καὶ εἰδὴ τοῦ καλοῦ.

§ 1. Εν τῷ ἑστιατηριῳ τοῦ ἀνθρώπου θυσιαστηρίῳ, καὶ οὐχὶ ἐν τῇ τάξει τῆς ἑστιατηρικῆς φύσεως ζητητέαι αἱ τρεῖς ἀρχικαὶ ὢδαί τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ, περὶ ὧν διελάθομεν ἐν τοῖς προηγουμένοις τμήμασι, καὶ τοῦ καλοῦ, περὶ οὗ ἐν συνόψει θέλομεν λαλήσει, παραπέμποντες εἰς ἐκ προθέσεως πραγματείαν, δηλαδὴ τὴν αἰσθητικὴν, ἐνθα καὶ ἡμεῖς, κατὰ τὰς μικρὰς ἡμῶν δυνάμεις, ἐπραγματεύθημεν ἐν ἐκτάσει περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. Ἐκ τῶν μνημονευθεισῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἴδεων, ἡ πρώτη ἀναφέρεται εἰς τὴν διάνοιαν, ἡ δευτέρα εἰς τὴν θέλησιν καὶ ἡ τρίτη εἰς τὸ αἰσθημα. Η ἐπιστήμη ὅδηγει εἰς τὸ ἀληθές, τὸ ἀγαθὸν ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἡθικότητος καὶ τῆς ἀρετῆς, ἡ δὲ τέχνη, πηγὴ ἀνεξάντλητος καθαρῶν ἀπολαύσεων, φέρει εἰς τὸ καλόν.

§ 2. Καθὼς δὲ τὸ ἀληθές καὶ τὸ ἀγαθὸν, οὕτως ἀνάγεται καὶ τὸ καλὸν εἰς καθολικοὺς καὶ ἀναγκαίους νόμους τοῦ λόγου. Οπως δρισθῇ τὸ καλὸν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν καὶ τὴν ὑποκειμενικὴν ἐποψίν. Ο Κάντιος ἀπωθεῖ τὸ ἀντικείμενον ἐκ τῆς ἴδεας τοῦ καλοῦ, καὶ μόνην τὴν ἡθικὴν κατάστασιν τοῦ ἀντιλαμβανομένου ὑποκειμένου θεωρεῖ. Ἐπομένως τὸ καλὸν ἐννοεῖται διὰ τῆς αὐθορμήτου καὶ ἀρμονικῆς ἀσκήσεως τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Πρός τὴν ἀσκησιν ταύτην οἱ μὲν ἑζήτησαν τὴν ἐργασίαν τῆς φαντασίας καὶ τῆς διανοίας, οἱ δὲ προσέθηκαν ὑψος καρδίας καὶ νοός, ὥστε ἐκ τοῦ πεπερασμένου καὶ ἴδαιτέρου νὰ ἀρθῇ ἡ ψυχὴ εἰς τοὺς χώρους τοῦ ἀοράτου καὶ ἴδαινικοῦ. Διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν νοητικῶν δυνάμεων διεγείρεται ἀναγκαῖος καὶ τὸ αἰσθημα τοῦ καλοῦ ὅθεν καλὰ ἡ ώραία καλοῦνται τὰ ἀντικείμενα, δσα διεγείρουσι τὴν ἐλευθέραν ἀρμονίαν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων καὶ ἐντεῦθεν τὸ αἰσθημα τοῦ καλοῦ. Άλλοι

δὲ προσκολλώμενοι εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον ἔθηκαν τὸ καλὸν εἰς τὴν μορφὴν τῶν πραγμάτων. Ή ἰδέα τοῦ καλοῦ ἰδιάζουσα εἰς μόνον τὸν λόγον, ἐξάγεται ἐκ τῆς σφαιρᾶς τοῦ πνευματισμοῦ, ὅπτις δίδει ἔκφραστιν καὶ σημασίαν εἰς τὴν μορφήν. Πρέπει δὲ νὰ ὑπάρχῃ ἐντελὴς ἀρμονία μεταξὺ ἰδέας καὶ μορφῆς ἐπιφαινομένη διὰ τῆς ζωηρᾶς ἔκφρασεως. Τινὲς θεωρήσαντες τὸ καλὸν ὡς χαρακτῆρα τοῦ ὄντος, εἴπον αὐτὸν ὄντότητος ὑπεροχὴν καὶ ἔκφραστιν τοῦ ἰδαικοῦ διὰ τοῦ πραγματικοῦ. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τε τὰ ἔργα τῆς φύσεως καὶ τῆς τέχνης παρίσταται ἡ τάξις, ἡ ἀρμονία καὶ ἡ τελειότης, τούτου ἔνεκα διαιρείται τὸ καλὸν εἰς φυσικὸν καὶ τεχνητόν. Ἐν τῇ δημητουργίᾳ, ἐν τῷ θεάματι τοῦ σύμπαντος, ἔνθα ἀντανακλᾶ ἡ ἀκτὶς τοῦ φωτὸς τοῦ ἀιδίου καὶ τοῦ ἀύλου Θεοῦ, καὶ εἴναι ἐγκεχαραγμένη ἡ σφραγὶς αὐτοῦ τοῦ τελειοτάτου δημητουργοῦ, διαλάμπει ἡ ἀληθής, ἡ ὑπερτάτη ὠραιότης, καὶ ὁ ἀνθρωπὸς αἰσθάνεται ἐνδομύχως τὸ κράτος τῶν αἰωνίων νόμων. Ἐν ᾧ τὸ φυσικὸν καλὸν γεννᾶται ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ ἀναγκαίων νόμων, τὸ τεχνητὸν εἴναι προὶὸν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας. Τὸ τεχνητὸν καλὸν παράγεται ἐκ τῆς ψυχῆς, ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἡμῶν φύσεως. Βεβαίότατα καλὸν καὶ ὠραιόν εἴναι τὸ κυανοῦν τοῦ ἀστερόεντος οὐρανοῦ, τὸ μειδίαμα τῆς ἀναγεννωμένης φύσεως κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ ἥαρος, ὁ βαθμὸς τῶν χρωμάτων τῆς ἥριδος, ἡ ὁμαλὴ ἐπιφάνεια τῆς ἀτελευτήτου θαλάσσης, ἀλλ' οὐχ ἡττον καλὸν καὶ ὠραιόν εἴναι τὸ ἀριστούργημα τοῦ Πραξιτέλους, ἡ Ἀφροδίτη τῆς Κνίδου, τὸ περιώνυμον ἄγαλμα τοῦ Ὄλυμπίου Διός, ἡριστούργημα τοῦ Φειδίου, ἡ Ἐλένη τοῦ Ζεύςιδος, ἡ Μεταμόρφωσις τοῦ Ράφαηλου, τὸ Stabat mater τοῦ Ροσσίνη καὶ τοῦ Περγολέση, δι' ἀκίνετας τὸ ἡμέτερον αἰσθημα, ἐγείρεται ἡ φαντασία καὶ ὑψοῦται ἡ διάνοια εἰς τὰς χώρας τοῦ ἰδαικοῦ. Τὸ καλὸν λοιπὸν εἴναι ἡ ἐνσώματος ἰδέα, ἡ αἰσθητὴ μορφὴ ἐν ἀρμονίᾳ καὶ ἰσορροπίᾳ μετὰ τῆς ἰδέας.

§ 3. Μορφαὶ τῶν φαινομένων τοῦ καλοῦ καὶ τροποποιήσεις αὐτοῦ εἴναι τὸ ὑψηλὸν καὶ τὸ χαρίσν. Διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς φαντασίας ἀναβαίνομεν εἰς τὴν σφαιρὰν τοῦ ὑψηλοῦ, ὅπερ ὅρίζεται διὰ εἴναι τὸ μεγαλοπρεπὲς, διεγείρον τὴν ἰδέαν τοῦ ἀπείρου. Θεωροῦντες ἐν γαληνιστικῇ νυκτὶ, φωτίζομένη ὑπὸ τῆς σελήνης, τὴν ἔκτασιν τοῦ στερεώματος, φανταζόμενοι τοὺς ἀναριθμήτους ἀστέρας, ἐσκυρπισμένους, ἐν τῷ θόλῳ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ διὰ τοῦ

τὸ ἀληθὲς σύστημα. Εὑρίσκομεν τοιοῦτο σύστημα παρὰ Φοίνιξ,
Χαλδαῖοις, Πέρσαις καὶ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις πρὶν ἡ ἀναμιχθῶσι
μετὰ τῶν Ἑλλήνων; οὐχὶ βεβαίως. Ἀπαντῶμεν τοιοῦτο σύ-
στημα παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς; Οὐχὶ ἐξ ἀπαντος. Μόνον ὡς ἀντικεί-
μενον θρησκείας ἐκληπτέον τὰ Βράχμα, μέγα, δημιουργικὴ
δύναμις, Βίσχυν, συντηρητικὴ δύναμις, Σίδα, καταστρεπτικὴ καὶ
μεταμορφωτικὴ τῶν εἰδῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν Βραχμάνων εὑρί-
σκονται περὶ Θεοῦ, κόσμου καὶ ψυχῆς διάφοροι αἱ δόξαι. Τὰ πα-
ρ’ αὐτοῖς Ἱερὰ βιβλία Βέδας, τὰ Μιμάνσα, τὰ Σούτρας, τὰ Βέ-
δαντα, θρησκευτικὰ καὶ ταῦτα, πολὺ ἀπέχουσι τοῦ νὰ ἴναι φι-
λοσοφικὰ συστήματα. Ή φιλοσοφία λοιπὸν καὶ τὰ συστήματα
ταύτης εἴναι αὐτόχρονα προϊὸν τῆς Ἑλλάδος. Διαιρεῖται δὲ ἡ
ιστορία τῆς φιλοσοφίας εἰς τρεῖς ἀρχικὰς περιόδους, εἰς τὴν ἀρ-
χαίαν φιλοσοφίαν ἡτοι τὴν Ἑλληνικὴν, εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἡτοι
τὴν σχολαστικὴν, καὶ εἰς τὴν νεωτέραν.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

Περίοδος πρώτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Απὸ Θαλῆτος μέχρι Σωκράτους.

Ίωνικὴ Σχολή.

§ 1. Ή Ίωνία, καὶ τοι ἀτελῶς, ἀνέπτυξε φιλοσοφικὸν πνεῦμα
ἐρεύνης, ποιῆσαν ὥθησιν καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἑλληνικαῖς ἀπο-
κίαις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μετὰ δὲ τοὺς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ τῇ
Μεγάλῃ Ἑλλάδι πολιτικοὺς περισπασμοὺς ἡ φιλοσοφία κατέφυ-
γεν εἰς Αθήνας, ὡς εἰς κέντρον καὶ ἐστίαν, ἐξ ὧν κατόπιν διεδό-
θη κατὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ἐπιδιώκουσα τὴν ἐξήγησιν τοῦ
ζητήματος περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων,
ἡτοι περὶ γενέσεως καὶ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, ποτὲ μὲν
ἐμπειρικῶς καὶ φυσικῶς, ποτὲ δὲ θεωρητικῶς καὶ ἐποπτικῶς,

τριντέστιν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐκ τοῦ ὑποκειμένου, ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια ἀνενδότως ὕδειν εἰς τὸ φιλοσοφεῖν. Θαλῆς ὁ Μιλήσιος 600 π. Χ. ἐθεμελίωσε τὴν Ἰωνικὴν σχολὴν ἦτοι τῶν φυσικῶν, παραδεχόμενος ἀρχὴν τοῦ παντὸς τὸῦ οὐδώρ, πρῶτον δηλαδὴ στοιχείον, ἐξ οὗ συνετεῖλησαν τὰ πάντα, τὴν δὲ ψυχὴν ὑπολαμβάνων καντικὴν ἀρχήν. Ὅπαδοι τῆς Ἰωνικῆς σχολῆς ἐγένοντο οἱ ἔξι. Ὁ Ἀναξίμανδρος, γεννηθεὶς ἐν Μιλήτῳ περὶ τὸ 600 π. Χ., διαφόρως τοῦ φίλου καὶ προκατόχου ἐθεώρει ἀρχὴν τῶν πραγμάτων καὶ πρώτην ὑπόστασιν τὸ ἀπροσδιόριστον, ἀμετρον καὶ ἀπειρον, χρεωστουμένων εἰς αὐτὸν τῶν διηγεκῶν ἀλλοεώσεων καὶ μεταβολῶν, τοῦτο δὲ ἐκάλει θεῖον ὡς περιέχον ἐν ἑαυτῷ πάντα. Ὁ Φερεκύδης ὁ Σύριος, γεννηθεὶς ἐν τῇ νήσῳ Σύρῳ, μιᾶς τῶν Κυκλαδῶν, διδάσκαλος τοῦ Πιθαγόρου, νεώτερος τοῦ Θάλητος καὶ σύγχρονος τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ἀναγνωρίζει ἀρχὴν τῶν ὄντων τὸν ἀέρα, διν προσαγορεύει Δία, τὸν χρόνον καὶ τὴν ὥλην ἡ τὸ χάος, ἀπερ ἐνόμιζεν αἰώνια καὶ ἀτρεπτα. Ἀμφότεροι οὗτοι ἀφῆκαν, τῶν ἀλλων πρῶτοι, φιλοσοφικὰ συγγράμματα. Ἀναξιμένος ὁ Μιλήσιος 557 π. Χ. βαδίσας τὰ ἔχην τοῦ φίλου αὐτοῦ Ἀναξιμάνδρου καὶ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης ἐξέλαθον τὸν ἀέρα ὡς πρώτην ἀρχὴν καὶ ἀπειρον στοιχείον τῶν πραγμάτων καὶ τῆς οὐσίας τῶν ψυχῶν. Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος περὶ τὸ 500 π. Χ. ὑπάρξας, μελαγχολικῆς κράσεως καὶ εἰς φύγον ἐπιφρεπής, ἐκαλείτο κλαυσίνος. Οὗτος ὑπέθεσε τὸ πῦρ ὡς πρῶτόν τι στοιχείον, ὡς τὴν ὑποκειμένην φύσιν καὶ οὐσίαν πάντων τῶν πραγμάτων, καὶ τὸν κόσμον ὡς πῦρ ζῶν, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀναπτύμενον καὶ σθεννύμενον, ἐντεῦθεν ἐξαγαγάνων τὴν φύην καὶ τὸ τρεπτὸν τῶν πραγμάτων καὶ τὴν διάλυσιν αὐτῶν εἰς τὸ πῦρ. Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντῖνος περὶ τὸ 460 π. Χ. ἀκμάσας, ἐγένετο ἐπίστημος διὰ τε τὸ φιλοσοφικὸν αὐτοῦ πνεῦμα καὶ διὰ τὰς ἐκτεταμένας φυσικὰς καὶ ιατρικὰς αὐτοῦ γνώσεις. Ἐνόμιζε τὴν ψυχὴν κρᾶσιν τῶν τεσσάρων στοιχείων, τὴν γνῶσιν, συνταῦτισι τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τὰ τεσσαρα στοιχεῖα οὐχὶ ἀπλᾶ, καὶ ἐκ τούτων τὸ πῦρ δραστηριώτερον ὡς ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, πᾶσαν τὴν ὥλικὴν φύσιν, θείαν, τὴν φιλίαν, ἐνωτικὸν στοιχείον, τὴν δὲ ἔχθραν, ἀντίθεσιν, καὶ παρὰ τὴν φιλίαν καὶ ἔχθραν ὑπέλαθεν ἐξηγητικὸν στοιχείον τὴν Τύχην.

Πυθαγόρειοι ἡ Ἰταλικὴ Σχολὴ.

§ 2. Ὁ Πυθαγόρας γεννηθεὶς ἐν Σάμῳ περὶ τὸ 584 π. Χ., κατέβαλε τὰς πρώτας βάσεις τῆς Ἀριθμητικῆς, Γεωμετρίας, Μουσικῆς καὶ ἀστρονομίας ἀπέδιδεν εἰς τοὺς ἀριθμούς αἰνιγματώδη τινὰ ἴδιοτητα. Ὁ Πυθαγόρας σπάνια πνευματικὰ προτερήματα ἔχων περιγγήθη τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἑλλάδα· μεταβαῖς δὲ εἰς Κρότωνα τῆς Ἰταλίας ἐθεμελίωσε φιλοσοφικὴν σχολὴν, ἀφορῶσαν τὴν τε διανοητικὴν καὶ τὴν ἡθικὴν καὶ θρησκευτικὴν τελειοποίησιν. Ἡ σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου ἐπενήργησε μεγάλως εἰς τοὺς ἔξοχους τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφους, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὸν Πλάτωνα. Ως παλαιοὶ Πυθαγόρειοι τάττονται ὁ Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης, ὁ Ἐκφαντος, ὁ Ἀρχύτας, ὁ Ὁκελλος καὶ Τίμαιος ὁ Λοχρός. Κατὰ τοὺς Πυθαγορείους ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ αἰνέρος, ὁ κόσμος εἶναι δόλον τι ἀρμονικῶς διατεταγμένον, ὅπερ συνίσταται ἐκ δέκα μεγάλων σωμάτων κινουμένων περὶ τὸ κέντρον κατὰ ἀρμονικὴν ἀναλογίαν, τὸ δὲ τούτου κέντρον, λεγόμενον ἑστία τοῦ παντὸς, πῦρ ἐν μέσῳ, μονὰς, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θερμότητος καὶ τῆς ζωῆς· τὰ δύντα εἶναι μίμησις τῶν ἀριθμῶν, διαιρουμένων εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους, εξ ὧν οἱ πρῶτοι ἔχουσιν ἀρχὴν τὴν μονάδα, οἱ δεύτεροι τὴν δυάδα, οἱ μὲν τέλειοι, οἱ δὲ ἀτελεῖς, καὶ δι' ἀριθμητικῶν σχέσεων καταγοεῖται ἡ γένεσις τῶν ὄντων. Οἱ Πυθαγόρειοι ἐπρέσβευον τὴν μετεμψύχωσιν, περιέκλειον τὸ ἡθικῶς ἀγαθὸν εἰς τὴν ἴδεαν τῆς μονάδος καὶ τοῦ πεπερασμένου, τὸ δὲ κακὸν εἰς τὴν τῆς πληθύος καὶ τοῦ ἀπείρου· ὥριζον τὴν ἀρετὴν ἀρμονίαν καὶ ἐνότητα τῶν ψυχῶν καὶ δρμοιότητα πρὸς τὸν Θεόν. Πρῶτοι δὲ οἱ Πυθαγορείοι συνέταξαν δοκίμιον ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων, καὶ διέστειλαν τὰς ψυχικὰς δυνάμεις εἰς νοῦν, θυμὸν καὶ φρένας. Ἡ φυσικὴ, ἡ ἡθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Πυθαγορείων ἐστηρίζοντο δι' ἀλλοκότων ἀναλογιῶν ἐπὶ τῶν οὐσιώδῶν σχέσεων τῶν ἀριθμῶν, καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀρχῆς ἐκαρποῦντο χαρακτῆρα ἐνότητος καὶ τάξεως, ὑψόνοντα καὶ ἐνισχύοντα αὐτάς. Ἡ σχολὴ αὗτη, ἀπανταχοῦ φέρουσα τὰς ἐκυτῆς συστηματικὰς ἴδεας καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος, ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τῆς αὐθεντίας καὶ ἀπένειμεν εἰς τὸν λόγον τοῦ Πυθαγόρου τὸ ἀλάγθαστον, αὐτὸς ἔφα.

Ἐλεατικὴ Σχολή.

§ 3. Αἱ προμνημονευθεῖσαι σχολαὶ ἐσπούδαζον νὰ μάθωσι τὴν φύσιν τῶν ὄντων καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὸ αἰώνιον διὰ τῆς πείρας καὶ τῆς ἐποπτείας, ἡ δὲ Ἐλεατικὴ, ιδρυθεῖσα ἐν Ἐλέα τῆς Ἰταλίας, ἀπέρριψε τὴν πείραν καὶ διὰ τοῦ λόγου ἦτοι διὰ τῶν ἴδεων τοῦ νοὸς ὡρίσε μίαν τοῦ παντὸς οὐσίαν· ὅθεν ἐτάυτισε τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον. Τέσσαρες, οἱ ἕπτης, εἶναι οἱ ἐπισημότεροι φιλόσοφοι τῆς σχολῆς ταύτης. Σενοφάνης ὁ Κολοφώνιος ιδρυσεν ἐν Ἐλέᾳ περὶ τὸ 536 τὴν σχολὴν ταύτην· οὗτος ἐξήγαγεν ἐκ τῆς θέσεως, ἐκ μηδενὸς μηδὲν γίνεται, ὅτι καὶ ἐκ τίνος τίποτε δὲν γίνεται, ἐθεώρησε τὸ ὃν αἰώνιον καὶ ἄτρεπτον, ἀλλ' ἐφαντάσθη Θεὸν καὶ κόσμον ἐν καὶ τὸ αὐτό. Σφαροειδῆ οὐσίαν καὶ αἰσθήσεις ἀπένειμε δώρεαν σίς τὸν Θεὸν. ὁ ἡμέτερος σχολάρχης, οὐχ ἡττον οὔτε ἀπειρον οὔτε πεπερασμένον ἐνόμιζε τὸν Θεὸν, ἀλλ' ὅμως ἔχοντα νόησιν ἄτρεπτον· τὸ ὄντωρ καὶ τὴν γῆν στοιχεία τῶν μεταβλητῶν πραγμάτων ὑπελάμβανεν· ἀφ' ἑτέρου ἐδόξαζεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκληρώθη τὴν ἀβεβαιότητα. Παρμενίδης ὁ Ἐλεάτης ἀποδημήσας περὶ τὸ 460 π. Χ. εἰς Ἀθήνας μετὰ τοῦ Ζήνωνος ἐβελτίωσε τὸ αὐτοῦ σύστημα· ὑπεστήριζεν ὅτι ὁ λόγος γινώσκει τὸ εἶναι καὶ ἐπομένως τὴν ἀλήθειαν, ἡ διὰ τῶν αἰσθήσεων γνῶσις εἶναι φαινομένη, ἡ δὲ διὰ τοῦ λόγου ἀληθής καὶ πραγματικὴ, τὸ πραγματικὸν. ὃν εἶναι ἀμετάτρεπτον καὶ πληροῦν ὅλον τὸν χῶρον. Πρὸς ἐξήγησιν τῶν αἰσθητῶν προστέρχεν εἰς τὸ πῦρ καὶ τὴν γῆν, εἰς τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν. Μέλισσος ὁ Σάμιος περὶ τὸ 444 διαβοηθεὶς ἀνέπτυξε σαφέστερον τὰς ἀρχὰς τῶν μνημονευθέντων δύο. Κατ' αὐτὸν τὸ ὃν δὲν ἔχει ἀρχὴν οὔτε τέλος, εἶναι ἀπλοῦν, δὲν εἶναι σῶμα οὐδὲ τριχὴ διαστατὸν, δὲν γίνεται οὔτε ἀπογίνεται, τὰ δὲ προσθάλλοντα τὰς αἰσθήσεις εἰσὶ φάσματα. Ζήνων ὁ Ἐλεάτης φίλος καὶ συνοδοιπόρος τοῦ Παρμενίδου, ὑπερασπιστὴς τῆς ἐλευθερίας, ἐφρόνει ὅτι ὁ τόπος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ, διότι ἐὰν ἦναί τι πρέπει ἀλλος τόπος νὰ περιέχῃ αὐτὸν, ὅτι ἡ πληθὺς τῶν ὄντων συνεπάγεται κατηγορούμενα ἀντιφατικὰ, ἐνότητα καὶ πολλαπλότητα, κίνησιν καὶ ἡρεμίαν, δμοιότητα καὶ ἀνομοιότητα, ἡ δὲ ἀπόλυτος μονὰς, ἦν περ ὁ λόγος ἐννοεῖ ὡς μόνην πραγματικὴν, δὲν ἀποδεικνύεται διὰ τῆς πείρας.

Ατομολογική Σχολή.

§ 4. Οι θιασῶται ταύτης τῆς αἰρέσεως, διαιρέσαντες τὴν ὕλην εἰς μηχανικῶς ἀδιαίρετα καὶ ἀόρατα μόρια, καλούμενα ἄτομα, ὑπεθεσαν ὡς τὸ ὄν ταῦτα, ἀτινα μετὰ τοῦ κενοῦ καὶ τῆς κινήσεως συγκροτοῦσι καὶ τὸ αὐτῶν σύστημα. Ἡ συνοχὴ καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν ἀτόμων γεννῶσι καὶ ἀφανίζουσι τὰ σώματα, ἡ ψυχὴ σφαιροειδῶν ἀτόμων συνδυασμὸς εἶναι, γεννώντων τὴν θερμότητα, τὴν κίνησιν καὶ τὴν νόησιν, εἰς τὸν ἀέρα αἰωροῦνται ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλα, φέροντα εἰς τοὺς παντοδαποὺς ὄντες, τὸ εὖ εἶναι δὲ εὐθυμίας ἐν τῇ ἡθικῇ ὡς ἀργὴ τιθέμενον, πάντα ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια εἶναι τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν θεωρίαν τῶν ἀτομιστῶν. Τὰ ὄντα τῶν τὴν σχολὴν ταύτην κοσμούντων εἶναι τὰ ἀκόλουθα. Λεύκιππος ἀκμάσας περὶ τὰ 500 π. Χ., Δημόκριτος ὁ Ἀθηναῖος 490 π. Χ. γεννηθεὶς καὶ γελασίνος ἐπικληθεὶς, καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, ὅστις ὑπῆρξε κατὰ τὸ 500 π. Χ., διαπρέψας ὅτι ἀπεδέχθη τοῦ κόσμου δημιουργὸν τὸν κατ' ἐξοχὴν νοῦν.

Σοφισταῖ.

§ 5. Ναὶ μὲν εὔροια λόγου, φητορικὴ καὶ πολιτικὴ διαχρίνει τὴν σοφιστικὴν, πλὴν δὲν ἀναφαίνεται ἐν αὐτῇ καὶ φιλοσοφικὸν πνεῦμα. Γοργίας, Πρωταγόρας, Πρόδικος, Πώλος, Θρασύμαχος, Καλλιχλῆς καὶ Ἰππίας, ἐπιτήδευμα καὶ ἐπικερδῆ πορισμὸν είχον τὴν σοφιστικὴν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Συνέχεια τῆς πρώτης περιόδου.

Ἄπὸ Σωκράτους ἄχρι τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Φιλοσοφία Σωκράτους.

§ 1. Άπεναντι τῆς Σχολῆς τῶν φυσικῶν, ἀπορρίφησάντων αὐτὴν τῶν φαινομένων τὴν πραγματικότητα ἐν τῇ παρατηρήσει, τῆς τῶν ἴδαιςτῶν, θυτισάντων τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα εἰς τὴν ἀφηρημένην μορφὴν τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὰ φαινόμενα, ἀπομονωθέντων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων καὶ συγκεντρωθέντων ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἀπολύτου, καὶ τῆς τῶν σοφιστῶν, ἐπαγγελλομένων ἀρνητικὰς διδασκαλίας καὶ μετερχομένων τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἐπιτήδευμα, ἐπομένως ἐξ ὑπαρμοιοῦσις χρωμένων ταῖς τιμαλφεστέραις τῆς διανοίας δυνάμεσιν εἰς ὑποστήριξιν τῆς τε ἀληθείας καὶ τοῦ φεύδους, ἡγέρθη ὁ Σωκράτης, ἐνεργήσας ἐπανάστασιν κατὰ τῶν προκατόχων φιλοσόφων. Ὁ χαρακτὴρ τὸν ὅποιον ἀντέταξεν ἦτο ἡ μετριότης καὶ ἡ φρόνησις, δὲν ἐκήρυξεν ὁ Σωκράτης, ὡς οἱ Ἰωνικοὶ καὶ οἱ Πυθαγορικοὶ, ὅτι εἶχε νὰ μεταδώσῃ τὸ μυστήριον του παντὸς, οὐδὲ ἐκαυχήθη, ὡς οἱ σοφισταὶ, ὅτι διακατέχει τὴν καθόλου ἐπιστήμην. Θαυμάζων τοὺς ἄλλους ἐνεκα σοφίας, ὁ Σωκράτης ἔλεγεν ὅτι οὐδὲν οἶδεν, οἵονεὶ ταπεινὸς μαθητῆς περιπλέκει, συγχύζει καὶ ἀποφράττει τοὺς ὑπερηφάνους διδασκάλους καὶ φιλοσόφους. Πρόδρομος αἰσιωτέρας ἐποχῆς, λαμπάς ἐρεύνης, πρότυπον τῆς πολιτικῆς ἀνδρίας, πατὴρ καὶ μάρτυς τῆς φιλοσοφίας, ἦν κατὰ Κικέρωνα ἐξ οὐρανοῦ μετακαλέσας ἐτοποθέτησεν ἐν ταῖς πόλεσιν, ὑπῆρξεν ὁ Σωκράτης, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις τὸ δέ ἔτος τῆς οζ' ὀλυμπιαδὸς περίπου 470 πρὸ Χριστοῦ Σωκρότος. Ο Σωκράτης ἀναμφιλέκτως ἐσπούδασε τὴν γλυπτικὴν

ὅπο Σωφρονίσκου τὸν ἔαυτοῦ πατέρα ἔργον δὲ τοῦ γλυφείου τοῦ Σωκράτους ἡσαν ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλει αἱ κεκαλυμμέναι Χάριτες, ἀς καὶ ὁ Παυσανίας εἶδεν. Ἐντεῦθεν ἡ καλαισθησία ἴδιαίτατον τῇ σωκρατικῇ σχολῇ πλεονέκτημα· ἀναφράίνεται. Ὁ ἄλλος οὗτος Προμηθεὺς, ὁ τὸ πῦρ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ γῇ ἀνάφας, παρήγετο, κατὰ προτροπὴν καὶ συμβουλὴν τοῦ βοσκλούτου Κρίτωνος, συμπολίτου αὐτοῦ καὶ ὄμιλητοῦ καὶ θερμοῦ προστάτου καὶ φίλου, τὴν γλυπτικὴν, ἵνα ἀφιερωθῇ εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν τῆς σοφίας ἔρευναν καὶ μελέτην. Ἀκολουθῶν ὁ Σωκράτης εἰς τὰ ἔαυτοῦ διαβήματα τὴν ἀριστόνοιαν, ἣν ἐκέκτητο, διέπρεψεν ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Κατ’ ἐκείνους τοὺς χρόνους αἱ ἐπιστῆμαι ἐν Ἀθήναις δὲν ἡσαν μὲν εἰς τὰ σπάργανα, ἀλλὰ δὲν ἐκαθάρευον καὶ ἐλαττωμάτων, αἱ δὲ θρησκευτικαὶ καὶ ἡθικαὶ διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν θεοκρατίαν ἐκλείοντο εἰσέτι ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν βωμῶν. Ὁ Σωκράτης στραφεὶς πρὸς τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπομένως, νέον καὶ φωτεινὸν τοῖς Ἑλλησι στάδιον ἦνοιξεν, ἐδώκει τῷ ἑλληνικῷ πνεύματι ἀφορμὴν τοῦ ἐξετάζειν πάντα τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὑπὸ νέαν καὶ σπουδαίαν ἐποψίν. Διήνυσε τὰ τῆς μουσικῆς μαθήματα ὑπὸ τὸν Δάμωνα καὶ Κόννον, τὰ τῆς ῥητορικῆς ὑπὸ Πρόδικον τὸν Κείον, τὰ τῆς ποιητικῆς ὑπὸ Εὔηνον τὸν Πάριον, τὰ τῆς Γεωμετρίας ὑπὸ Θεόδωρον τὸν ἐκ Κυρήνης, τὰ τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τὸν Ἀρχέλαον κατάτινας, κατ’ ἄλλους δὲ ὑπὸ Ἀναξαγόραν τὸν Κλαζομένιον, διδάσκαλον καὶ τοῦ Περικλέους διατελέσαντα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο ὁ Πλάτων ἐν Φαιδρῷ· ἔξ οὖ συνάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης εἴτε αὐτήκοος τοῦ Ἀναξαγόρου χρηματίσας, εἴτε συσχετισθεὶς καὶ οἰκειωθεὶς αὐτῷ καὶ τοῖς ὀπαδοῖς καὶ ἀναγνούνς τὰ συγγράμματα, ἀσμενος τεισθεν τιδάσκαλον εὗρεν. « Ἀλλ’ ἀκούσας μὲν ποτε ἐκ βιθνόιου τινὸς, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρῳ ἀναγνώσκοντος καὶ λέγοντος ὡς ἄρα Νοῦς ἐστιν· διακεσμῶν τε καὶ πάντων αἰτίας, ταύτη δὴ τῇ αἰτίᾳ ἡσθην τε καὶ ἐδοξέ μοι τρόπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἰτίον. . . . ταῦτα δὲ λογζόμενος, ἀσκενος εὑρηκέναι ὥμην διδάσκαλον τῆς αἰτίας περὶ τῶν ὄντων κατὰ νοῦν ἐμαυτῷ, τὸν Αναξαγόραν ». Ὁ ἐκ Τάραντος Ἀριστοξένος, μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ὁ Λουκιανὸς θέλουσι τὸν Σωκράτην μαθητὴν τοῦ Ἀρχελάου, φιλοσόφου Μιλησίου καὶ μαθητοῦ τοῦ Ἀναξαγόρου.

§ 2. Ο Σωκράτης οίκειος τῷ Ἀναξαγόρᾳ καὶ τῷ συγγραφεῖ μάτων αὐτοῦ θευματῆς, ἐμελέτης καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Παρμενίδου, τοῦ Ζήνωνος τοῦ ἐξ Ἐλέας, τοῦ Ἡρακλείτου καὶ πάντων τῶν διαπρεψάντων ἐν Ἑλλάδι, Σικελίᾳ καὶ Ἰωνίᾳ κατά τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν διαιλεκτικὴν. Ἀποσκορακίσας τὰς λεπτολόγους καὶ ἀσκόπους θεωρίας τῶν μεταφυσικῶν καὶ σοφιστῶν, προείλετο ὁ Σωκράτης γὰρ ἐμβατεύση εἰς τὴν ἀληθῶς ἀγθρωπίνην ἐπιστήμην, εἰς ταύτης τὴν ἐπικράτειαν εἰσῆλασε, τὸν ἀνθρωπὸν προθέμενος πρωτίστην καὶ ἀρχικὴν φιλοσοφικὴν μελέτην καὶ σπουδὴν. Τὸ γνῶθι σαυτὸν, ἐπιγεγραμμένον ἐν τῷ ναῷ τῶν Δελφῶν, ἐνετυπώθη τοσοῦτον ἰσχυρῶν εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ; ὥστε τὸ οίκειον δαιμόνιον, ὡφ' οὐ ἐνεπνέετο, τοιοῦτο τέρμα καὶ σκοπὸν ὑπηγόρευσεν αὐτῷ ἐν τῷ βίῳ. Τοῦ αὐτούργοῦ τούτου τῆς φιλοσοφίας μαθηταὶ ἐγένοντο ὁ Κρίτων, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Πλάτων, ὁ Εὔενοφῶν, ὁ Ἀντιστέθηνς, ὁ Αρίστιππος; ὁ Φαιδῶν, ὁ Κέβης, ὁ Σεμμίας, ὁ Αἰσχίνης, οὐχὶ ὁ φίτωρ, καὶ ὁ Εὐκλείδης ὁ Μεγαρεὺς, διάπυρος ζηλωτὴς τοῦ διδασκάλου. Ἀναμφιβόλως ἐνεφώλευε μυστικόν τι ἐν τῇ Σωκράτους ψυχῇ, θεός τις. Τίς οὗτος λοιπὸν ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους; ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους οὗτος εἰδός τι ἐσωτερικῆς φωνῆς, συνείδησις περὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ζωηροτέρετος παρ' αὐτῷ ή παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἀνθρώποις αὕτη δὲ ή συνείδησις ἀπέδαινε μυστικόν τι προοιώνισμα καὶ προμήνυμα τοῦ μέλλοντος, ἀπαύγασμα τῆς θεότητος, αὐτόλαλος ἀπόδειξις τῆς θείας οὐσίας, λέξις τις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐνταῦθα ιστατο τὸ μυστήριον τῆς ψυχικῆς ἀνδρίας τοῦ Σωκράτους, τῆς ἐπιμονῆς εἰς τὸν ἔαυτοῦ σκοπὸν καὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ θανάτου.

§ 3. Ή μέθοδος τοῦ Σωκράτους νέα καὶ μοναδικῷ τῷ τρόπῳ ἐλκυστικὴ, οὗτος ή ὁδός, ή πορεία τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ή μέθοδος αὕτη βαθέως φιλοσοφικὴ ήτο οὐσιωδῶς δημοτικὴ. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν τοῖς κήποις τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις, δὲν ἐλάμβανεν ὅφος διδασκάλου ἐκπαιδεύοντος ὡς ἐκ καθέδρας, ἀλλὰ ὀμιλεγομένου ἐπιθυμοῦντος νὰ διδάξῃ ἔαυτόν. Ἐν ᾧ οἱ σοφισταὶ πορπωδῶς ἐξήρχοντο εἰς τὸ δημηγορεῖν, συζητοῦντες πολιτικὰ καὶ ηθικὰ προβλήματα, ως ἔθος ήν τῇ τότε σχολαστικῇ, ὁ Σωκράτης ἐξεργάτη τῷ διαλόγῳ, δι' οὐ γέννησεν μεθόδον συγέστησεν. Εἴθετε ζήτηται

αὐτῷ μὲν πρὸς ἄλλο, καὶ ἀπὸ ζητήσεως ἐξ ἀπόκρισεως εἰς ἀπόκρισιν ὀδήγει τοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἵνα εὑρῶσιν ἀφ' ἐσυτῶν τὴν λύσιν, ἀφίσαι τὸν οὐρανὸν αὐτοῦ ἀνεξαρτεῖσαν. Ἀλλ' ὅτε συνεπεισθεῖσιν τοις οὐρανοῖς, ἐγίνετο σοφιστῆς ἵνα καταπολεμήσῃ τοὺς οὐρανούς τοις οὐρανοῖς καὶ ἔξωχωμένοις ὑπὸ κενοδοξίας καὶ τύφου τοις οὐρανοῖς τοις οὐρανοῖς, λαζανεύστροχως καὶ ἐπιδεξίως διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ ἔφερεν ἔκείνους εἰς τὸ ὄμολογῆσαι τὴν ἀπόκρισιν τοῦ τὸ ψεῦδος αὐτῶν διὰ δὲ τῆς λεπτοφυοῦς αὐτοῦ τοῦτον τὸν τὸν συλλογισμοὺς αὐτοῦ, καταδεικνύων τὸ ἀπόκρισιν καὶ ἐπιβούλευτικὸν τῶν ὑπενυντίων. Οὐ τρόπος οὔτος οὐδὲ φιλοσοφεῖν καλεῖται σωκρατικὴ μέθοδος, οἵτις ἀφ' ἐνὸς μὲν λαζανεύσεως ἔξηγε σειρὰν ἐπαγωγῶν, ἐπιτηδείων ἵνα διαφωτίσωτι τὸ πνεῦμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς εἰρωνείας ἡγάγραξεν τὰ ἐξέρχωνται ὄμολογίαι ἵκαναι εἰς τὸ θεραπεῦσαι τὴν καρδίαν. Αὐτὸς ὁ Σωκράτης παρέβαλλε τὴν πρώτην τούτων τῶν πορειῶν πρὸς τὴν μαιευτικὴν τέχνην τῆς ἴδιας αὐτοῦ μητρὸς Φαιναρότης ἐπίσης ἡδύνατο τὴν δευτέραν να συγχρίνῃ πρὸς τὴν τοῦ πατρὸς γλυπτικὴν, οἵτις ἐκ τοῦ ἀμόρφου ὅγκου ἀφαιρεύσα παράγει ὡραῖον τι ἄγαλμα.

§ 4. Οιανδήποτε ἐπιβρόην ἀποδώσωμεν τῷ Σωκράτει ἐπὶ τῶν ἥθῶν καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ καιροῦ αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι ἐγένετο ὁ θεμελιωτὴς μεγάλης σχολῆς καὶ προσαγωγὸς πασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν, τῶν μετ' αὐτὸν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπτως ἀναφυεισῶν καὶ ἀναπτυχθεισῶν. Οὐχὶ μόνον ἡ Ἀκαδημία, ἀλλὰ καὶ τὸ Λύκειον, κλάδος ἀπεσπασμένος ἐκ τῆς Ἀκαδημίας, ἔτι δὲ ἡ στωικὴ καὶ ἐπικούρειος σχολὴ καὶ αὐτὸς ὁ πυρὸώνισμὸς, ἅπασαι ἐν ἐνὶ λόγῳ αἱ ἐλληνικαὶ σχολαὶ ἀντεποιοῦντο ὅτι προσκολλῶνται τῷ Σωκράτει καὶ οὐγὶ ἀνευ λόγου ἐπειδὴ εὑρισκομένων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Σωκράτους ἴδιαιτέρων τινῶν γνωμῶν, ἀς ἀνειλιξεν ὁ Πλάτων, ὁ μείζων τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἡ γιλοσοφία ἔκείνου διαπρέπει ἐν τοιούτῳ διά τινος γενικοῦ πνεύματος, οὐτινος ἐκοινώνησαν ἅπασαι αἱ φιλοσοφικαὶ τῆς Ἑλλάδος σχολαῖ. Δυνατὸν εἰπεῖν ὅτι ὁ Σωκράτης ὥρυσεν οὐχὶ τοιοῦτον ἡ τοιοῦτο φιλοσοφίας σύστημα, ἀλλὰ τὴν γιλοσοφίαν αὐτὴν, τὸ φιλοσοφικὸν δηλαδὴ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἀναλύσεως, ἐπιστῆσαι

έκυτὸ εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ὄντος, ἀντὶ τοῦ ὑποτιθέναι τὸ ἐνάδεχόμενον νὰ ἦναι. Διὰ τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων πεποιθαμεν ὅτι πρὸ τοῦ Σωκράτους ἡ φιλοσοφία διετέλει οὕτα εἰδός τι μαντείας μᾶλλον ἢ ἔρευνα καρτερικὴ καὶ εἰλικρινὴς τῆς ἀληθείας, ὑπὸ τῶν γεγονότων ἐπιθεταιωμένης. Μετεχειρίζοντο ἐπὶ ἀσκόπων ἀναλογιῶν ἀρχήν τινα γενικὴν ἐφ-αρμοζομένην ὑστερον ἐπὶ τῶν τῆς φύσεως φαινομένων, προστρέχοντες εἰς ὑποθέσεις, εἰς ἔξαγωγάς, εἰς ιδιαιτέρους συλλογισμοὺς, εἰς λογικὰς προόδους, ὡς παρατητεῖται ἐν τῇ ἐλεατικῇ, ἐν τῇ τοῦ Δημοκρίτου ἢ τῇ τῶν ἀτόμων σχολῇ. Τοιούτος είναι ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος συστημάτων, ἔνθα ἡ ἀλήθεια αὐτὴ παρίσταται ἀνευ ἀποδείξεως καὶ κύρους. Ἡ σοφι-στικὴ ἄνευ τοῦ ἀσπάζεσθαι σύστημά τι, ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν οὐχὶ ὡς τινα ἐπιστήμην, ἀλλ’ ὡς τι τέχνασμα, δι’ οὐ ἀποδει-κνύεται καὶ ἀνατρέπεται τὸ πᾶν, ἢ ὑποστηρίζονται αἱ μᾶλλον ἔναντιαί θέσεις. Ὁ Σωκράτης ἤλθεν ἵνα πολεμήσῃ συνάμα τὸ σό-φισμα καὶ τὴν ὑπόθεσιν. Ἐδίδασκε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νὰ ἀγα-πῶσι τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἐπιστήμην διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ οὐχὶ διὰ δευτερεύοντα τέλη, νὰ ζητῶσι δηλαδὴ τὴν ἀλήθειαν καθ’ ἔαυτὴν εἰς τὰ γεγονότα διὰ βραδείας καὶ ἐπι-μόνου ἔξερευνήσεως, πρὶν ἢ ἀποφασίσωσι τι πρότερον.

§ 5. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα παρεκίνει τὸν Σωκράτην ἵνα δια-πραγματεύῃται περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τούτου τοῦ διανοητικοῦ, ἡ-θικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ὄντος, περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὡς βάσεως τῶν ἔαυτοῦ ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεων. Τῷ ὅντι τί δυνάμεθα νὰ μάθωμεν, ἔὰν ἀγνοῶμεν ἡμᾶς αὐτούς; Τί είναι πλησιέστερον εἰς ἡμᾶς εἰμὴν ἡμεῖς; Τί βεβαιότερον καὶ συνάμα τιμαλφέ-στερον συμφέρον εἴμὴν τὸ ἀφορῶν τὴν ὑπαρξίν ἡμῶν τε καὶ τοῦ ὁμοφύλου; Ἐντεῦθεν τὸ πολύχροτον γνωμικὸν «Γνῶθι σαυτὸν»,⁹ εἰς δὸ Σωκράτης ἀπένειμεν ἔννοιαν ταύτοχρόνως θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἡθελεν ὥστε νὰ ἦναι ἡ φιλοσοφία ἀποκλειστικῶς ἢ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου. Πᾶσα ἄλλη γνῶσις, μάλιστα ἡ φυτι-κὴ, καθὰ ἐνοεῖτο πρὸ αὐτοῦ, τουτέστιν ἡ καθολικὴ τῆς φύσεως ἐπιστήμη, ἐφαίνετο αὐτῷ μεταίν καὶ προσέτι κινδυνώδης· ἢ περὶ ἀνθρώπου ἐπιστήμη συνταύτιζομένη μετὰ τῆς σοφίας τείνει νὰ ἀποκαταστήσῃ τοῦτον βελτίονα καὶ εύδαιμονα· τὰ ὑπὸ τοῦ βενοφῶντος ἀγαφερόμενα καὶ παρατιθέμενα ἐν Ἀπομν. δ', 2 ἐμ-

κανοτέρον δαικνύεται ὅτι γινώσκοντες τούναντι ταύτους γινώσκοντες γινώσκουσι πᾶν περὶ τίνα εἶναι ίχανοι ἢ οὐχί· οὕτως ταῦτα εἴτι επίστανται, ζητοῦσι νὰ ἀποδεῖσθαι, καὶ ἀπέρχοντες ἐντελῶς τοῦ ὑπερβολικοῦ καὶ γνῶσιν αὐτῶν, ἀποφεύγουσι τὰς ταῦτας αἰχμάτα. Πλὴν οἱ μὴ γινώσκοντες ἔσυτον καὶ τὰς οἰκείας αὐτῶν δύναμεις εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ τούς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐν γένεσιν εὗται τί ἐλλείπει αὐτοῖς, εὗται τί ἔχουσιν, εὗται τοις χρησιμεῦσιν πλανώμενοι εἰς ταῦτα διαφεύγουσι τοις πρεστολῶμενοι εἰς μόνα τὰ κακά. Ή φιλοσοφία τοῦ ἀπερειδέται εἰς τὴν συνειδήσιν, εἰς τὴν ἐνδόμυχον αἰσθήσιν. Τούτων εὕτως εἰργμένων, συμπεραίνομεν ὅτι ή σωτηρία μεθίδος ὑφίστατο εἰς δύο ὅρους· ὁ μὲν ἡτο καθαρῶς κριτικός, ἔχων σκοπὸν νὰ συγχύσῃ τὴν πλάνην, νὰ διασκεδάσῃ τὴν ἀκτῖνην, νὰ ἔξευτελίσῃ τὴν ψευδῆ ἐπιστήμην, ἐφαρμοζόμενός ανθρώπως κατὰ τῶν σοφιστῶν· ὁ δὲ ἀπεβλεπεν εἰς τὸ νὰ δώσῃ πίστιν τῇ ἀληθείᾳ, εἰς τὸ νὰ ὀθήσῃ τὰ πνεύματα πρὸς ζήτησιν καὶ ἀνακάλυψῃ ταύτης, βαδίζοντα βαθυτηδὸν ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἀγνωστὰ, ἐκ τῆς ἀμαθείας εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐκ τῆς ἀγνοίας εἰς τὴν γνῶσιν. Οὗτοι οἱ δύο ὅροι εἰσὶν ή εἰρωνεία καὶ ή μαιευτικὴ ή ἡ τέχνη τοῦ μαιεύειν τὰ πνεύματα. Ή εἰρωνεία, ής μνείαν ποιούμεθα καὶ ἀνωθε, ὑπάρχει ούτιώδες γαρακτηριστικὸν τῆς σωκρατικῆς μεθόδου. Ανέξαιρέτως πρὸς ἀπαντας τὸν κεραυνὸν τοῦτον ἐρρίπτεν ὁ Σωκράτης· εἴτε ἀπήντα φιλόσοφόν τινα ἀφωσιωμέγον τινὶ τῶν ἐνδοξότερων αἰρέσσεων τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ή σοφιστὴν τιγα ἀλλότριον αὐτῶν, ὑπερήφανον ἐπὶ ματαίῃ ῥητορικῇ ἐπιδείξει, νεανίαν τινὰ ἀμαθῆ καὶ δοκησίσσοφον, ὑπεδέχετο ἀπαντας διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου.

§ 6. Ο Σωκράτης οὐ χρῆται ἀποδείξει εὐθεία ἀφινούσῃ ἔξοδον εἰς τὸν ἀκροαζόμενον· εἰς τὸν τῆς Κρήτης λαβύρινθον περιεπλανῆτο ὁ μὴ ἔχων τὸ νῆμα τῆς Ἀριάδνης ἵνα ἐξέλθῃ· οὗτος ἐρωτώμενος ἐβιάζετο νὰ ἀπαντήσῃ, ἀλλ' ἡ δίστομος τοῦ Σωκράτους μάχαιρα ἐκοπτεν αὐτόν· είχε τὴν τέχνην ὁ Σωκράτης νὰ φέρῃ τὸν ἀντίπαλον αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ δμωλογήσῃ τὴν ἀσθένειαν ἢ τὸ

ψεῦδος τῆς αὐτοῦ δοξασίας, διὰ τινος δικαίας καὶ καταλλήλου χλεύης κάμνει αὐτὸν νὰ ἐρυθρᾷ. Ιδοὺ ἡ εἰρωνεία, τρόπος ἐρεύνης, οὕτινος τὸν τύπον ἡνεγκεν ὁ Σωκράτης εἰς τοιούτον βαθμὸν τελειότητος, ὥστε ἔμεινεν ἀρχικὴ καὶ ἀναπαλλοτρίωτος αὐτοῦ ἴδιοκτησία. Ἡ ἐρώτησις, στοιχείον ὄμογενες, ἔχρησίμευεν ἵνα τὸν ὑπεναντίον ἡ τὸν ὄμιλητὴν ἐκ τῆς Φευδοῦς γνώσεως εἰς πληρεστέραν καὶ ὄρθοτέραν ἔννοιαν χειραγωγῆσῃ· ἀπαξὲ ἐκ τῆς ἀμφιθολίας εἰς τὴν ἄγνοιαν καὶ εἰς τὴν ὄμολογίαν τῆς ἴδιας ἀμαθείας μεταβιβάζων, ὑψονεν αὐτὸν ἀκολούθως ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς ἀκριθεστέρας ἴδεας· ἐγίνετο ἀφορμὴ εἰς τὸν συνδιαλεγόμενον ἵνα ἐρευνῷ ἔσυτὸν, καὶ ἐνίσχυε τοῦτον εἰς τὸ ἀποκαλύπτειν πᾶν δ, τι ἔκρυπτεν αὐτὸς ἐν ἀγνοίᾳ ἐκείνου ἐντὸς τοῦ μυχοῦ καὶ τοῦ βάθους τῆς ἔσυτοῦ διανοίας· ὁ Σωκράτης ἔκρινε τὰ σπέρματα τῶν γενικῶν ἴδεῶν καὶ τῶν ἀφαιρέσεων πηγὴν ἀνεξάντλητον παντὸς συλλογισμοῦ καὶ τῶν ὄρισμῶν, ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης. Διὸ ὁ Σταγειρίτης λέγει δοτὶ ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ὁ εὐρετὴς τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοῦ ὄρισμοῦ. (Ιδεῖ Ἀριστοτ. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Ἀλφα τὸ μείζον § 6). «Μετὰ δὲ τὰς εἰρημένας φιλοσοφίας ἡ Πλάτωνος ἐπεγένετο πραγματεία, τὰ μὲν πολλὰ τοῖς Πυθαγορείοις τούτοις ἀκολουθοῦσσα, τὰ δὲ καὶ ἴδια παρὰ τὴν τῶν Ἰταλικῶν ἔχουσα φιλοσοφίαν· ἐκ νέου γὰρ συγγενόμενος πρῶτον Κρατύλῳ καὶ ταῖς Ἡράκλειτοίς δόξαις, ὡς ἀπάντων τῶν αἰσθητῶν ἀεὶ φεόντων, καὶ ἐπιστήμης περὶ αὐτῶν οὐκ οὔσης, ταῦτα μὲν ὑπερέπειραν οὔτερον οὔτερος ὑπέλαβε. Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἡθικὰ πραγματευομένου, περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐδὲν; ἐν μέν τοι τούτοις τὸ καθόλου ζητοῦντος καὶ περὶ ὄρισμῶν ἐπιστήσαντος πρώτου τὴν διάνοιαν, ἐκείνον ἀποδεξάμενος, διὰ τὸ ζητῆσαι περὶ τῶν καθόλου, τοιούτον ὑπέλαβεν, ὡς περὶ ἐτέρων τοὺς ὄρισμοὺς ταύτους γινομένους καὶ οὐ περὶ τῶν αἰσθητῶν τινος. Ἀδύνατον γὰρ εἶναι τὸν κοινὸν ὅρον τῶν αἰσθητῶν τινος ἀείγε μεταβαλλόντων. Οὕτος οὖν (ὁ Πλάτων) τὰ μὲν τοιαῦτα πῶν ὄντων ἴδεας προσηγόρευσε, τὰ δὲ αἰσθητὰ περὶ τὰ παρὰ ταῦτα καὶ κατὰ ταῦτα λέγεσθαι πάντα.»

§ 7. Ο συνήθης τοῦ Σωκράτους σκοπὸς ἦν ἡ ἀνακάλυψις τοῦ γενικοῦ καὶ ἀμεταβάλητου ἐν τῇ ἡθικῇ. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, θην ἐφήρμοσεν ὁ μέγας τῆς Ἀγγλίας νοῦς, ὁ Βάκων, ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, στηριζόμενης εἰς ἀξιώσεις, ἀπαλείψεις, παρατη-

Πυθαγόρειοι ἡ Ἰταλικὴ Σχολὴ.

§ 2. Οἱ Πυθαγόρεις γεννηθεὶς ἐν Σάμῳ περὶ τὸ 584 π. Χ., κατέβαλε τὰς πρώτας βάσεις τῆς Ἀριθμητικῆς, Γεωμετρίας, Μουσικῆς καὶ Ἀστρονομίας ἀπέδιμεν εἰς τοὺς ἀριθμοὺς αἴνιγματώδη τινὰ ἴδιότητα. Οἱ Πυθαγόρεις σπάνια πνευματικὰ προτερήματα ἔχων περιηγήθη τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἑλλάδα· μεταβὰς δὲ εἰς Κρότωνα τῆς Ἰταλίας ἐθεμελίωσε φιλοσοφικὴν σχολὴν, ἀφορῶσαν τὴν τε διανοητικὴν καὶ τὴν ἡθικὴν καὶ θρησκευτικὴν τελειοποίησιν. Η σχολὴ τοῦ Πυθαγόρου ἐπενήργησε μεγάλως εἰς τοὺς ἔξοχους τῆς Ἑλλάδος φιλοσόφους, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὸν Πλάτωνα. Ως παλαιοὶ Πυθαγόρειοι τάττονται ὁ Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης, ὁ Ἐρχαντος, ὁ Ἀρχύτας, ὁ Ὀκελλος καὶ Τίμαιος ὁ Λοκρός. Κατὰ τοὺς Πυθαγόρειούς ἡ ψυχὴ σύγκειται ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ αἰθέρος, ὁ κόσμος εἶναι ὅλον τι ἀρμονικῶς διατεταγμένον, ὅπερ συνίσταται ἐκ δέκα μεγάλων σωμάτων κινούμενων περὶ τὸ κέντρον κατὰ ἀρμονικὴν ἀναλογίαν, τὸ δὲ τούτου κέντρον, λεγόμενον ἔστια τοῦ παντὸς, πῦρ ἐν μέσῳ, μονάς, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς θερμότητος καὶ τῆς ζωῆς· τὰ ὄντα εἶναι μίμησις τῶν ἀριθμῶν, διαιρουμένων εἰς περιττοὺς καὶ ἀρτίους, εἰς ὡν οἱ πρῶτοι ἔχουσιν ἀρχὴν τὴν μονάδα, οἱ δεύτεροι τὴν δυάδα, οἱ μὲν τέλειοι, οἱ δὲ ἀτελεῖς, καὶ δι’ ἀριθμητικῶν σχέσεων καταγοεῖται ἡ γένεσις τῶν ὄντων. Οἱ Πυθαγόρειοι ἐπρέσβευον τὴν μετεμψύχωσιν, περιέλειον τὸ ἡθικῶς ἀγαθόν εἰς τὴν ἴδεαν τῆς μονάδος καὶ τοῦ πεπερασμένου, τὸ δὲ κακὸν εἰς τὴν τῆς πληθύος καὶ τοῦ ἀπέιρου· ὥριζον τὴν ἀρετὴν ἀρμονίαν καὶ ἐνότητα τῶν ψυχῶν καὶ ὥροιότητα πρὸς τὸν Θεόν. Πρῶτοι δὲ οἱ Πυθαγόρειοι συνέταξαν δοκίμιον ψυχολογικῆς ἐρμηνείας τῶν ἐσωτερικῶν φαινομένων, καὶ διέστειλαν τὰς ψυχικὰς δυνάμεις εἰς νοῦν, θυμὸν καὶ φρένας. Ἡ φυσικὴ, ἡ ἡθικὴ καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν Πυθαγόρειών ἐστηρίζοντο δι’ ἀλλοκότων ἀναλογιῶν ἐπὶ τῶν οὐσιώδῶν σχέσεων τῶν ἀριθμῶν, καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀρχῆς διαρποῦντο χαρακτῆρα ἐνότητος καὶ τάξεως, ὑψόνοντα καὶ ἐνισχύοντα αὐτάς. Ἡ σχολὴ αὗτη, ἀπανταχοῦ φέρουσα τὰς ἐκυπετταῖς συστηματικὰς ἴδεας καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐνότητος, ἀνέλαβε τὸ ἀξίωμα τῆς αὐθεντίας καὶ ἀπένειμεν εἰς τὸν λόγον τοῦ Πυθαγόρου τὸ ἀλάνθαστον, αὐτὸς ἔφα.

ριος), ἐκεῖνος εὐλόγως ἐζήτει τὸ τί ἔστι, συλλογίζεσθαι γάρ εζήτει ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τὸ τί ἔστι· διαλεκτικὴ γάρ ἵσχυς οὕπω τότ’ ἦν, ὅτε δύνασθαι καὶ χωρὶς τοῦ τί ἔστι τάναντία ἐπισκοπεῖν, καὶ τῶν ἐναντίων εἰ ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη. Δύο γάρ ἔστιν, ἡ τις ἀνάποδοι· Σωκράτει δικαίως, τοὺς τ’ ἐπακτικοὺς λόγους καὶ τὸ ὄρθιζεσθαι καθόλου· ταῦτα γάρ ἔστιν ἀμφιεπεὶς ἀρχὴν ἐπιστήμης· ἀλλ’ ὁ μὲν Σωκράτης τὰ καθόλου οὐ χωριστὰ ἐποίει οὐδὲ τοὺς ὄρισμούς· οἱ δὲ ἔχωρισαν καὶ τὰ τοιεῦτα τῶν ὄντων ἰδέας προσηγόρευσαν, ὥστε συνέδαινεν αὐτοῖς σχεδὸν τῷ αὐτῷ λόγῳ πάντων ἰδέας είναι τῶν καθόλου λεγομένων καὶ παραπλήσιον. ὥσπερ ἀνέτις ἀριθμῆσαι βουλόμενος, ἐλαττόνων μὲν ὄντων οἰστα μὴ δύνασθαι, πλείω δὲ ποιήσας ἀριθμούν· καὶ ἀγωτέρω· «Συνέδη δὲ ἡ περὶ τῶν εἰδῶν δόξα τοῖς εἰποῦσι, διὰ τὸ πεισθῆναι περὶ τῆς ἀληθείας τοῖς ἡρακλεῖτοῖς λόγοις, ὡς πάντων τῶν φιλοθεῶν ἀεὶ φεύγοντων, ὥστε εἰπερ ἐπιστήμη τινὸς ἔσται καὶ φρόνησις, ἔτερας δεῖν τινὰς φύσεις εἰναι· παρὰ τὰς αἰσθητὰς μενούσας· οὐ γάρ είναι τῶν φεύγοντων ἐπιστήμην.»

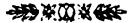
§ 9. Ή μέθοδος τοῦ Σωκράτους ἡτο μᾶλλον τρόπος τις, πρακτικὴ τις ἡ γενικὴ θεωρία. Ως ἐν ἀπασι προηγήθη ἡ πρᾶξις τῆς θεωρίας, οὕτω καὶ ἐνταῦθα· εἰς τὸν μαθητὰς τοῦ Σωκράτους, παρατηρήσαντας τὴν πρᾶξιν, ὄφειλομεν τὴν θεωρίαν. Οὐ Σωκράτης δὲν ἐδίμαζεν αὐτὴν εἰμὴ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ· οὐδέποτε ἐδώκει λογικῆς κανόνας. Τέλος πάντων, οὕτως ὁ τρόπος τοῦ ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποδεικνύειν αὐτὴν ἡτο ὁ ἀρμότζων μᾶλλον τὸ σκωπτικὸν πνεῦμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν σκτυρικὴν αὐτοῦ ἐπιείκειαν καὶ ἀγαθότητα. Προσεποιεῖτο τὸν ἀμαθῆ, ὅπως διὰ τῶν ἐπανειλημμένων αὐτοῦ ζητημάτων συγχέη ἔτι μᾶλλον τὴν ψευδὴ τῶν σοφιστῶν ἐπιστήμην, ἀλλὰ εἰλικρινῶς ἐλεγεν «ἐν οίδα διτοι οὐδὲν οίδα». αἴται αἱ λέξεις περιέχουσι συνάμα μετριοφροσύνης μάθημα καὶ μεθύδου κανόνα, δεικνύουσαι διτοι ὁ πρῶτος τῆς σοφίας βαθμὸς είναι νὰ ἔχωριν τὸ πνεῦμα ἐλεύθερον προλήψεων καὶ πλάνης. Τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο είναι ἡ ἔχφρασις τῆς μεθοδικῆς ἀμφιβολίας, ὡς ἀποδεικνύει ἡ παρατιθεμένη παρὰ πόδας σύγκρισις, ἦν περ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Σοφιστῇ ποιει· καὶ τούτῳ δὴ τῷ τρόπῳ τῶν περὶ αὐτοὺς μεγάλων καὶ σκληρῶν δοξῶν ἀπαλλάττονται, πασῶν ἀπαλλαγῶν ἀκούειν

Ατομολογικὴ Σχολὴ.

§ 4. Οἱ θιασῶται ταύτης τῆς αἱρέσεως, διαιρέσαντες τὴν ὥλην εἰς μηχανικῶς ἀδιαιρέτα καὶ ἀόρατα μόρια, καλούμενα ἀτομα, ὑπέθεσαν ὡς τὸ ὄν ταῦτα, ἀτινα μετὰ τοῦ κενοῦ καὶ τῆς κινήσεως συγκροτοῦσι καὶ τὸ αὐτῶν σύστημα. Ἡ συνοχὴ καὶ ὁ χωρισμὸς τῶν ἀτόμων γεννῶσι καὶ ἀφανίζουσι τὰ σώματα, ἡ ψυχὴ σφαιροειδῶν ἀτόμων συνδυασμὸς εἰναι, γεννώντων τὴν θερμότητα, τὴν κίνησιν καὶ τὴν νόησιν, εἰς τὸν ἀέρα αἰωροῦνται ἀνθρωπόμορφα εἰδῶλα, φέροντα εἰς τοὺς παντοδαποὺς ὄνειρους, τὸ εὖ εἰναι διὲ εὐθυμίας ἐν τῇ ἡθικῇ ὡς ἀργὴ τιθέμενον, πάντα ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια εἰναι τὰ ἀπαρτίζοντα τὴν θεωρίαν τῶν ἀτομιστῶν. Τὰ ὄνόματα τῶν τὴν σχολὴν ταύτην κοσμούντων εἰναι τὰ ἀκόλουθα. Λεύκιππος ἀκμάτας περὶ τὰ 500 π. Χ., Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης 490 π. Χ. γεννηθεὶς καὶ γελασίνος ἐπικληθεὶς, καὶ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, δοτις ὑπῆρξε κατὰ τὸ 500 π. Χ., διαπρέψας ὅτι ἀπεδέχθη τοῦ κόσμου δημιουργὸν τὸν κατ' ἔσχον νοῦν.

Σοφισταὶ.

§ 5. Ναὶ μὲν εὔροια λόγου, φητορικὴ καὶ πολιτικὴ διακρίνει τὴν σοφιστικὴν, πλὴν δὲν ἀναφαίνεται ἐν αὐτῇ καὶ φιλοσοφικὸν πνεῦμα. Γοργίας, Πρωταγόρας, Πρόδικος, Πώλος, Θρασύμαχος, Καλλικλῆς καὶ Ἰππίας, ἐπιτήδευμα καὶ ἐπικερδὴ πορισμὸν εἴχον τὴν σοφιστικήν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

Συνέχεια τῆς πρώτης περιόδου.

Απὸ Σωκράτους ἄχρι τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α.

Φιλοσοφία Σωκράτους.

§ 1. Απέναντι τῆς Σχολῆς τῶν φυσικῶν, ἀπορρίφησάντων αὐτὴν τῶν φαινομένων τὴν πραγματικότητα ἐν τῇ παρατηρήσει, τῆς τῶν ἴδαιςτῶν, θυτισάντων τὴν αἰσθητὴν πραγματικότητα εἰς τὴν ἀφηρημένην μορφὴν τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὰ φαινόμενα, ἀπομονώθεντων ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων καὶ συγκεντρωθέντων ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ἀπολύτου, καὶ τῆς τῶν σοφιστῶν, ἐπαγγελλομένων ἀρνητικὰς διδασκαλίας καὶ μετερχομένων τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἐπιτήδευμα, ἐπομένως ἐξ ὑπαρμοιθῆς χρωμένων ταῖς τιμαλφεστέραις τῆς διανοίας δυνάμεσιν εἰς ὑποστήριξιν τῆς τε ἀληθείας καὶ τοῦ φεύδους, ἡγέρθη ὁ Σωκράτης, ἐνεργήσας ἐπανάττασιν κατὰ τῶν προκατόχων φιλοσόφων. Ὁ χαρακτὴρ τὸν ὄποιον ἀντέταξεν ἦτο ἡ μετριότης καὶ ἡ φρόνησις, δὲν ἐκήρυξεν ὁ Σωκράτης, ὡς οἱ Ίωνικοὶ καὶ οἱ Πιθαγορικοὶ, ὅτι εἴχε νὰ μεταδώσῃ τὸ μυστήριον του παντὸς, οὐδὲ ἐκαυχήθη, ὡς οἱ σοφισταὶ, ὅτι διακατέχει τὴν καθόλου ἐπιστήμην. Θαυμάζων τοὺς ἄλλους ἔνεκα σοφίας, ὁ Σωκράτης ἐλεγεν διτὶ οὐδὲν οἶδεν, οίονεὶ ταπεινὸς μαθητῆς περιπλέκει, συγχύει καὶ ἀποφράττει τοὺς ὑπερηφάνους διδασκάλους καὶ φιλοσόφους. Πρόδρομος αἰσιωτέρας ἐποχῆς, λαμπάς ἐρεύνης, πρότυπον τῆς πολιτικῆς ἀνδρίας, πατὴρ καὶ μάρτυς τῆς φιλοσοφίας, ἦν κατὰ Κικέρωνα ἐξ οὐρανοῦ μετακαλέσας ἐτοποθέτησεν ἐν ταῖς πόλεσιν, ὑπῆρχεν ὁ Σωκράτης, γεννηθεὶς ἐν Ἀθήναις τὸ δέκατος τῆς οζ' ὀλυμπιάδος περίπου 470 πρὸ Χριστοῦ Σωτῆρος. Ὁ Σωκράτης ἀναμφιλέκτως ἐσπούδασε τὴν γλυπτικὴν

νπὸ Σωφρονίσκου τὸν ἑαυτοῦ πατέρα· ἔργον δὲ τοῦ γλυφείου τοῦ Σωκράτους ἡσαν ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν ἀκροπόλει αἱ κεκαλυμμέναι Χάριτες, ἃς καὶ ὁ Παυσανίας εἶδεν. Ἐντεῦθεν ἡ καλαισθησία ἰδιαίτατον τῇ σωκρατικῇ σχολῇ πλεονέκτημα· ἀναφεύνεται. Ὁ ἄλλος οὗτος Προμηθὺς, ὁ τὸ πῦρ τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ γῇ ἀνάφυε, παρήγετο, κατὰ προτροπὴν καὶ συμβούλην τοῦ βούσπλούτου Κρίτωνος, συμπολίτου αὐτοῦ καὶ ὄμιλητοῦ καὶ θερμοῦ προστάτου καὶ φίλου, τὴν γλυπτικὴν, ἵνα ἀφιερωθῇ εἰς τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν τῆς σοφίας ἔρευναν καὶ μελέτην. Ἀκολουθῶν ὁ Σωκράτης εἰς τὰ ἑαυτοῦ διαβήματα τὴν ἀριστόνοιαν, ἣν ἐκέκτητο, διέπρεψεν ὡς οὐδεὶς ἄλλος. Κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους αἱ ἐπιστῆμαι ἐν Ἀθήναις δὲν ἦσαν μὲν εἰς τὰ σπάργανα, ἀλλὰ δὲν ἐκαθάρευον καὶ ἐλαττωμάτων, αἱ δὲ θρησκευτικαὶ καὶ ἡθικαὶ διὰ τὴν ἐπιπολάζουσαν θεοκρατίαν ἐκλείοντο εἰσέτι ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῶν βωμῶν. Ὁ Σωκράτης στραφεὶς πρὸς τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπομένως, νέον καὶ φωτεινὸν τοῖς Ἑλλησι στάδιον ἦνοιζεν, ἐδωκε τῷ ἐλληνικῷ πνεύματι ἀφορμὴν τοῦ ἐξετάζειν πάντα τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ὑπὸ νέαν καὶ σπουδαίαν ἐποψίν. Διήνυσε τὰ τῆς μουσικῆς μαθήματα ὑπὸ τὸν Δάμωνα καὶ Κόννον, τὰ τῆς ῥητορικῆς ὑπὸ Πρόδικον τὸν Κείον, τὰ τῆς ποιητικῆς ὑπὸ Εὔηνον τὸν Πάριον, τὰ τῆς Γεωμετρίας ὑπὸ Θεόδωρον τὸν ἐκ Κυρήνης, τὰ τῆς φιλοσοφίας ὑπὸ τὸν Ἀρχέλαον κατά τινας, κατ' ἄλλους δὲ ὑπὸ Ἀναξαγόραν τὸν Κλαζομένιον, διδάσκαλον καὶ τοῦ Περικλέους διατελέσαντα. Μαρτυρεῖ δὲ τοῦτο ὁ Πλάτων ἐν Φαιδρῷ· ἔξ οὐ συνάγεται ὅτι ὁ Σωκράτης εἴτε αὐτέκουσ οἱ Αναξαγόρου χρηματίσας, εἴτε συσχετισθεὶς καὶ οἰκειωθεὶς αὐτῷ καὶ τοῖς ὀπαδοῖς καὶ ἀναγνοῦς τὰ συγγράμματα, ἀσμενος τοιςύπον διδάσκαλον εὔρεν. « Ἀλλ' ἀκούσας μέν ποτε ἐκ βιβλίου τινὸς, ὡς ἔφη, Ἀναξαγόρου ἀναγινώσκοντος καὶ λέγοντος ὡς ἄρα Νοῦς ἐστιν ὁ διακεσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, ταύτη δὴ τῇ αἴτιᾳ ἡθῶν τε καὶ ἐδοξέ μοι τρίπον τινὰ εὖ ἔχειν τὸ τὸν νοῦν εἶναι πάντων αἴτιον . . . ταῦτα δὲ λογιζόμενος, ἀσμενος εὐρηκέναι ὥρην διδάσκαλον τῆς αἴτιας περὶ τῶν ὄντων κατὰ νοῦν ἐμαυτῷ, τὸν Αναξαγόραν ». Ὁ ἐκ Τάραντος Ἀριστοδένεος, μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ ὁ Λουκιανὸς θέλουσι τὸν Σωκράτην μαθητὴν τοῦ Ἀρχελάου, φιλοσόφου Μιλησίου καὶ μαθητοῦ τοῦ Ἀναξαγόραν.

§ 2. Ό Σωκράτης οίκειος τῷ Ἀναξαγόρᾳ καὶ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ θαυμαστῆς, ἐμελέτης καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Παρμενίδου, τοῦ Ζήνωνος τοῦ ἐξ Ἐλέας, τοῦ Ηρακλείτου καὶ πάντων τῶν διαπρεψάντων ἐν Ἑλλάδι, Σικελίᾳ καὶ Ιωνίᾳ κατά τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν διαλεκτικήν. Ἀποσκορακίσας τὰς λεπτολόγους καὶ ἀσκόπους θεωρίας τῶν μεταφυσικῶν καὶ σοφιστῶν, προείλετο ὁ Σωκράτης γὰρ ἐμβατεύση εἰς τὴν ἀληθῶς ἀγθρωπίνην ἐπιστήμην, εἰς ταύτης τὴν ἐπικράτειαν εἰσῆλασε, τὸν ἄνθρωπον προθέμενος πρωτίστην καὶ ἀρχικὴν φιλοσοφικὴν μελέτην καὶ σπουδὴν. Τὸ γνῶμι σαυτὸν, ἐπιγεγραμμένον ἐν τῷ γαῖας τῶν Δελφῶν, ἐνετυπώθη τοσοῦτον ἰσχυρῶς εἰς τὸν νοῦν αὐτοῦ; ὥστε τὸ οίκειον δαιμόνιον, ὡφ' οὐ ἐνεπνέετο, τοιοῦτο τέρμα καὶ σκοπὸν ὑπηγόρευσεν αὐτῷ ἐν τῷ βίῳ. Τοῦ αὐτούργοῦ τούτου τῆς φιλοσοφίας μαθηταὶ ἐγένοντο ὁ Κρίτων, ὁ Ἀλκιβιάδης, ὁ Πλάτων, ὁ Εὔενοφῶν, ὁ Ἀντιοθένης, ὁ Αρίστιππος; ὁ Φαιδῶν, ὁ Κέρης, ὁ Σεμιμίας, ὁ Αἰσχίνης, οὐχὶ ὁ δρήτωρ, καὶ ὁ Εὐκλείδης ὁ Μαγαρεὺς, διάπυρος ζηλωτὴς τοῦ διδασκάλου. Ἀναμφιβόλως ἐνεφάλευε μυστικόν τι ἐν τῇ Σωκράτους ψυχῇ, θεός τις. Τίς οὖτος λοιπὸν ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους; ὁ Θεὸς τοῦ Σωκράτους οὗτος εἰδός τι ἐσωτερικῆς φωνῆς, συνείδησις περὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ζωηροτέρωτοῦ αὐτῷ ἢ παρὰ τοῖς συγχρόνοις ἀνθρώποις αὕτη δὲ η συνείδησις ἀπέβαινε μυστικόν τι προοιώνισμα καὶ προμήνυμα τοῦ μέλλοντος, ἀπαύγασμα τῆς θεότητος, αὐτόλαλος ἀπόδειξις τῆς θείας οὐσίας, λέξις τις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Ἐνταῦθα ίστατο τὸ μυστήριον τῆς ψυχῆς ἀνδρίας τοῦ Σωκράτους, τῆς ἐπιμονῆς εἰς τὸν ἔαυτοῦ σκοπὸν καὶ τῆς γενναιότητος αὐτοῦ ἀπέναντι τοῦ θανάτου.

§ 3. Ή μέθοδος τοῦ Σωκράτους νέα καὶ μοναδικῷ τῷ τρόπῳ ἐλκυστικὴ, οὗτος ή ὁδός, ή πορεία τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ή μέθοδος αὗτη βαθέως φιλοσοφικὴ ήτο οὐσιωδῶς δημοτική. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ, ἐν τοῖς γυμνασίοις, ἐν τοῖς κήποις τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἐν τοῖς ἐργαστηρίοις, δὲν ἐλάμβανεν ὅφος διδασκάλου ἐκπαιδεύοντος ὡς ἐκ καθέδρας, ἀλλὰ διαλεγομένου ἐπιθυμοῦντος νὰ διδάξῃ ἔαυτόν. Ἐνῷ οἱ σοφισταὶ παριπαδῶς ἐξήρχοντο εἰς τὸ δημηγορεῖν, σύγητοῦντες πολιτικὰ καὶ θειακὰ προβλήματα, ὡς ἔθος ήν τῇ τότε σχολαστικῇ, ὁ Σωκράτης ἐγρῆτο τῷ διαλόγῳ, δι' οὐ γέαν μέθοδον συγέστησεν. Μέθετε ζήτησεν

μά τι, ή λύσις ἔχορήγει αὐτῷ ὅλην πρὸς ἄλλο, καὶ ἀπὸ ζητήματος εἰς ζήτημα, ἐξ ἀποκρίσεως εἰς ἀπόκρισιν ὀδήγει τοὺς συνδιαλεγομένους αὐτῷ ἵνα εὔρωσιν ἀφ' ἔσυτῶν τὴν λύσιν, ἀφίνων ἔκάστω τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἀνεξαρτησίαν. Άλλ' ὅτε συνελάλει κούφοις τισὶ καὶ ἔξωγκωμένοις ὑπὸ κενοδοξίας καὶ τύφου διὰ τὴν ἔσυτῶν σορίαν, ἐγίνετο σοφιστὴς ἵνα καταπολεμήσῃ τοὺς σοφιστάς· τότε λίαν εὐστόχως καὶ ἐπιδεξίως διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ μέσων αὐτοῦ ἐφερεν ἔκεινους εἰς τὸ ὄμολογῆσαι τὴν ἀμάθειαν καὶ τὸ φεῦδος αὐτῶν· διὰ δὲ τῆς λεπτοφυοῦς αὐτοῦ εἰρωνείας ἥρτυνε τοὺς συλλογισμοὺς αὐτοῦ, καταδεικνύων τὸ ἀπατηλὸν καὶ ἐπιθυμευτικὸν τῶν ὑπενωντίων. Οὐ τρόπος οὗτος τοῦ φιλοσοφεῖν καλεῖται σωκρατικὴ μέθοδος, ητις ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τῆς ἀγαλύσεως ἔξηγε σειρὰν ἐπαγωγῶν, ἐπιτηδείων ἵνα διαφωτίσωτι τὸ πνεῦμα, ἀφ' ἔτερου δὲ διὰ τῆς εἰρωνείας ἡνάγκαζε νὰ ἔξερχωνται ὄμολογοίαί ικαναὶ εἰς τὸ θεραπεῦσαι τὴν καρδίαν. Αὐτὸς ὁ Σωκράτης παρέβαλλε τὴν πρώτην τούτων τῶν πορεῶν πρὸς τὴν μαιευτικὴν τέχνην τῆς ἴδιας αὐτοῦ μητρὸς Φαιναρέτης· ἐπίσης ἡδύνατο τὴν δευτέραν νὰ συγχρίνῃ πρὸς τὴν τοῦ πατρὸς γλυπτικὴν, ητις ἐκ τοῦ ἀμόρφου ὄγκου ἀφαιροῦσα παράγει ὠραίον τι ἄγαλμα.

§ 4. Οιανδήποτε ἐπιρρόην ἀποδώσωμεν τῷ Σωκράτει ἐπὶ τῶν ἥθῶν καὶ τῶν ὥδεων τοῦ καιροῦ αὐτοῦ, δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι ἐγένετο ὁ θεμελιωτὴς μεγάλης σχολῆς καὶ προαγωγὸς πασῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι φιλοσοφικῶν ἐρευνῶν, τῶν μετ' αὐτὸν πολυειδῶν καὶ πολυτρόπων ἀναφυεισῶν καὶ ἀναπτυχθεισῶν. Οὐχὶ μόνον ἡ Ἀκαδημία, ἀλλὰ καὶ τὸ Λύκειον, κλάδος ἀπεσπασμένος ἐκ τῆς Ἀκαδημίας, ἐτι δὲ ἡ στωικὴ καὶ ἐπικούρειος σχολὴ καὶ αὐτὸς ὁ πυρφόρωνισμὸς, ἀπασαι ἐν ἐνὶ λόγῳ αἱ Ἑλληνικαὶ σχολαὶ ἀντεποιοῦντο ὅτι προσκολλώνται τῷ Σωκράτει καὶ οὐχὶ ἀνευ λόγου· ἐπειδὴ εὐρισκομένων ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Σωκράτους ὥδαιτέρων τινῶν γνωμῶν, ἃς ἀνειλικεν ὁ Πλάτων, ὁ μείζων τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἡ φιλοσοφία ἔκεινου διαπρέπει ἐν τοιούτῳ διά τινος γενικοῦ πνεύματος, οὗτινος ἐκοινώνησαν ἀπασαι αἱ φιλοσοφικαὶ τῆς Ἑλλάδος σχολαῖ. Δυνατὸν εἴπειν ὅτι ὁ Σωκράτης ὥρυσεν οὐχὶ τοιοῦτον ἡ τοιούτο φιλοσοφίας σύστημα, ἀλλὰ τὴν φιλοσοφίαν αὐτὴν, τὸ φιλοσοφικὸν δηλαδὴ πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἀναλύσεως, ἐπιστῆσαι

έσυτο εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ ὄντος, ἀντὶ τοῦ ὑποτιθέναι τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἥναι. Διὰ τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων πεποιθαμεν ὅτι πρὸ τοῦ Σωκράτους ἡ φιλοσοφία διετέλει οὖσα εἰδός τι μαντείας μᾶλλον ἢ ἔρευνας καρτερικὴ καὶ εἰλικρινῆς τῆς ἀληθείας, ὅπο τῶν γεγονότων ἐπιθεταιωμένης. Μετεχειρίζοντο ἐπὶ ἀσκόπων ἀναλογιῶν ἀρχήν τινα γενικὴν ἐφ-αρμοζομένην ὑστερον ἐπὶ τῶν τῆς φύσεως φαινομένων, προστρέχοντες εἰς ὑποθέσεις, εἰς ἔξαγωγάς, εἰς ιδιαιτέρους συλλογισμούς, εἰς λογικὰς προόδους, ὡς παρατηρεῖται ἐν τῇ ἐλεατικῇ, ἐν τῇ τοῦ Δημοκρίτου ἢ τῇ τῶν ἀτόμων σχολῇ. Τοιούτος είναι ὁ γενικὸς χαρακτὴρ τῶν πρώτων τῆς Ἑλλάδος συστημάτων, ἔνθα ἡ ἀλήθεια αὐτὴ παρίσταται ἀνευ ἀποδείξεως καὶ κύρους. Ἡ σοφική ἄνευ τοῦ ἀσπάζεσθαι σύστημά τι, ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν οὐχὶ ὡς τινα ἐπιστήμην, ἀλλ’ ὡς τι τέχνασμα, δι’ οὗ ἀποδεικνύεται καὶ ἀνατρέπεται τὸ πᾶν, ἢ ὑποστηρίζονται αἱ μᾶλλον ἐναντίαι τέσσεις. Ὁ Σωκράτης ἤλθεν ἵνα πολεμήσῃ συνάμα τὸ σοφισμα καὶ τὴν ὑπόθεσιν. Ἐδίδασκε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νὰ ἀγαπῶσι τὴν ἀλήθειαν διὰ τὴν ἀλήθειαν, τὴν ἐπιστήμην διὰ τὴν ἐπιστήμην καὶ οὐχὶ διὰ δευτερεύοντα τέλη, νὰ ζητῶσι δηλαδὴ τὴν ἀλήθειαν καθ’ ἑαυτὴν εἰς τὰ γεγονότα διὰ βραδείας καὶ ἐπιμόνου ἔξερευνήσεως, πρὶν ἢ ἀποφασίσωσι τι πρότερον.

§ 5. Αὐτὸ τοῦτο τὸ πνεῦμα παρεκίνει τὸν Σωκράτην ἵνα διαπραγματεύηται περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τούτου τοῦ διανοητικοῦ, ἡθικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ὄντος, περὶ ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὡς βάσεως τῶν ἑαυτοῦ ἔρευνῶν καὶ παρατηρήσεων. Τῷ ὄντι τί δυνάμεθα νὰ μάθωμεν, ἔὰν ἀγνοῶμεν ἡμᾶς αὐτούς; Τί είναι πλησιέστερον εἰς ἡμᾶς εἰμὴν ἡμεῖς; Τί βεβαιότερον καὶ συνάμα τιμαλφέστερον συμφέρον εἰμὴν τὸ ἀφορῶν τὴν ὑπαρξίν ἡμῶν τε καὶ τοῦ ὁμοφύλου; Ἐντεῦθεν τὸ πολύκροτον γνωμικὸν «Γνῶθι σαυτὸν», εἰς δὲ ὁ Σωκράτης ἀπένειμεν ἔννοιαν ταύτοχρόνως θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἡθελεν ὥστε νὰ ἥναι ἡ φιλοσοφία ἀποκλειστικῶς ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀνθρώπου. Πᾶσα ἄλλη γνῶσις, μάλιστα ἡ φυσικὴ, καθὰ ἔνοειτο πρὸ αὐτοῦ, τουτέστιν ἡ καθολικὴ τῆς φύσεως ἐπιστήμη, ἐφαίνετο αὐτῷ μχταίς καὶ προσέτι κινδυνώδης: ἢ περὶ ἀνθρώπου ἐπιστήμη συνταύτιζομένη μετὰ τῆς σοφίας τείνει νὰ ἀποκαταστήσῃ τοῦτον βελτίονα καὶ εὐδαίμονα τὰ ὅπο τοῦ δενοφῶντος ἀγαφερόμενα καὶ παρατιθέμενα ἐν Ἀπομν. δ', 2 ἐμ-

πεδοῦσι. τὰ λεγόμενα. Μήλιον φαεινότερον δεικνύεται ὅτι γινώσκοντες ἔαυτοὺς οἱ ἀνθρωποι ἀποδαίνουσιν εύτυχέστεροι, τούναντίον δὲ δυστυχέστεροι. Οἱ ἔαυτοὺς γινώσκοντες γινώσκουσι πᾶν πò αὐτοῖς ἀνήκον, διακρίνουσι περὶ τίνα εἶναι ἵκανοι ἢ οὐχί· οὗτοι εὐφρεστοῦνται νὰ πράττωσιν εἴτι ἐπίστανται, ζητοῦσι νὰ ἀποκτῶσιν δὲ, τι λείπει αὐτοῖς, καὶ ἀπέχοντες ἐντελῶς τοῦ ὑπερβαίνοντος τὴν ἀντίληψιν καὶ γνῶσιν αὐτῶν, ἀποφεύγουσι τὰς πλάνας καὶ τὰ ἐλλείμματα. Πλὴν οἱ μὴ γινώσκοντες ἔαυτοὺς καὶ λανθανόμενοι εἰς τὰς οἰκείας αὐτῶν δυνάμεις εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ ἀγνοίᾳ ὡς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἐν γένει· δὲν ἔξερουσιν οὗτε τί ἐλλείπει αὐτοῖς, οὗτε τί ἔχουσιν, οὗτε τί τὸ αὐτοῖς χρησιμεύον· πλανώμενοι εἰς ταῦτα διαφεύγουσι τὰ ἀγαθὰ, προσκολλώμενοι εἰς μόνα τὰ κακά. Ή φιλοσοφία τοῦ Σωκράτους ἐπεριέδεται εἰς τὴν συνείδησιν, εἰς τὴν ἐνδόμυχον παρατήρησιν. Τούτων οὕτως εἰργμένων, συμπεραίνομεν ὅτι ἡ σωκρατικὴ μέθοδος ὑφίστατο εἰς δύο ὅρους· ὁ μὲν ἥτο καθαρῶς κριτικὸς, ἔχων σκοπὸν νὰ συγχύσῃ τὴν πλάνην, νὰ διασκεδάσῃ τὴν ἀπάτην, νὰ ἔξευτελίσῃ τὴν φευδῆ ἐπιστήμην, ἐφαρμοζόμενος αυρίως κατὰ τῶν σοφιστῶν· ὁ δὲ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ δώσῃ πίστιν τῇ ἀληθείᾳ, εἰς τὸ νὰ ὠθήσῃ τὰ πνεύματα πρὸς ζήτησιν καὶ ἀνακάλυψιν ταύτης, βαδίζοντα βαθμηδὸν ἐκ τῶν γνωστῶν εἰς τὰ ἀγνωστά, ἐκ τῆς ἀμάθειας εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἐκ τῆς ἀγνοίας εἰς τὴν γνῶσιν. Οὔτοι οἱ δύο ὅροι εἰσὶν ἡ εἰρωνεία καὶ ἡ μαιευτικὴ ἢ ἡ τέχνη τοῦ μαιεύειν τὰ πνεύματα. Ή εἰρωνεία, ἡς μνείαν ποιούμεθα καὶ ἀνωθεὶ, ὑπάρχει οὐσιώδες χαρακτηριστικὸν τῆς σωκρατικῆς μεθόδου. Άνεξαιρέτως πρὸς ἀπαντας τὸν κεραυνὸν τούτον ἐβρίπτεν ὁ Σωκράτης· εἴτε ἀπήντα φιλόσοφόν τινα ἀφωσιωμέγον τινὶ τῶν ἐνδοξοτέρων αἰρέσεων τοῦ καιροῦ ἐκείνου, ἢ σοφιστήν τινα ἀλλότριον αὐτῶν, ὑπερήφανον ἐπὶ ματαιά βητορικῇ ἐπιδείξει, νεανίαν τινὰ ἀμαθῆ καὶ δοκησίοφον, ὑπεδέχετο ἀπαντας διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου.

§ 6. Οἱ Σωκράτης οὐ χρῆται ἀποδεῖξει εὐθείᾳ ἀφινούσῃ ἔξοδον εἰς τὸν ἀκροαζόμενον· εἰς τὸν τῆς Κρήτης λαβύρινθον περιεπλανῆτο ὁ μὴ ἔχων τὸ νῆμα τῆς Ἀριάδνης ἵνα ἔξελθῃ· οὗτος ἐρωπώμενος ἐβιάζετο νὰ ἀπαντήσῃ, ἀλλ᾽ ἡ δίστομος τοῦ Σωκράτους μάχαιρα ἔκοπτεν αὐτόν· εἶχε τὴν τέχνην ὁ Σωκράτης νὰ φέρῃ τὸν ἀντίταλον αὐτοῦ εἰς τὸ νὰ δικλογήσῃ τὴν ἀσθένειαν ἢ τὸ

ψεῦδος τῆς αὐτοῦ δοξασίας, διὰ τινος δικαίας καὶ καταλλήλου χλεύης κάμνει αὐτὸν νὰ ἐρυθρᾷ. Ιδοὺ ἡ εἰρωνεία, τρόπος ἐρεύνης, οὕτινος τὸν τύπον ἡνεγκεν ὁ Σωκράτης εἰς τοιούτον βαθμὸν τελειότητος, ὥστε ἔμεινεν ἀρχικὴ καὶ ἀναπαλλοτρίωτος αὐτοῦ ἴδιοκτησία. Ἡ ἐρώτησις, στοιχείον ὄμογενες, ἔχρησίμευεν ἵνα τὸν ὑπεναντίον ἢ τὸν ὄμιλητὴν ἐκ τῆς Φευδοῦς γνώσεως εἰς πληρεστέραν καὶ ὄρθοτέραν ἔννοιαν χειραγωγήσῃ. ἀπαξ ἐκ τῆς ἀμφιθολίας εἰς τὴν ἄγνοιαν καὶ εἰς τὴν ὄμολογίαν τῆς ἴδιας ἀμφιθείας μεταβιβάζων, ὑψονεν αὐτὸν ἀκολούθως ὅλιγον κατ' ὅλιγον εἰς ἀκριβεστέρας ἴδεας· ἐγίνετο ἀφορμὴ εἰς τὸν συνδιαλεγόμενον ἵνα ἐρευνᾷ ἔαυτὸν, καὶ ἐνισχύει τοῦτον εἰς τὸ ἀποκαλύπτειν πᾶν ὅ, τι ἔκρυπτεν αὐτὸς ἐν ἀγνοίᾳ ἐκείνου ἐντὸς τοῦ μυχοῦ καὶ τοῦ βάθους τῆς ἔαυτοῦ διανοίας· ὁ Σωκράτης ἔκρινε τὰ σπέρματα τῶν γενικῶν ἴδεῶν καὶ τῶν ἀφαιρέσεων πηγὴν ἀνεξάντλητον παντὸς συλλογισμοῦ καὶ τῶν ὄρισμῶν, ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης. Διὸ ὁ Σταγειρίτης λέγει ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξεν ὁ εὐρετὴς τῆς ἐπαγωγῆς καὶ τοῦ ὄρισμοῦ. (Ιδε Ἀριστοτ. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ Ἀλφα τὸ μετ' ον § 6). «Μετὰ δὲ τὰς εἰρημένας φιλοσοφίας ἡ Πλάτωνος ἐπεγένετο πραγματεία, τὰ μὲν πολλὰ τοῖς Πυθαγορείοις τούτοις ἀκολουθοῦσσα, τὰ δὲ καὶ ἴδια παρὰ τὴν τῶν Ἰταλικῶν ἔχουσα φιλοσοφίαν· ἐκ νέου γὰρ συγγενόμενος πρῶτον Κρατύλῳ καὶ ταῖς Ἡρακλειτέοις δόξαις, ὡς ἀπάντων τῶν αἰσθητῶν ἀεὶ φεόντων, καὶ ἐπιστήμης περὶ αὐτῶν οὐκ οὕστης, ταῦτα μὲν ὑστερὸν οὕτως ὑπέλαβε. Σωκράτους δὲ περὶ μὲν τὰ ἡθικὰ πραγματευομένου, περὶ δὲ τῆς ὅλης φύσεως οὐδὲν, ἐν μέν τοι τούτοις τὸ καθόλου ζητοῦντος καὶ περὶ ὄρισμῶν ἐπιστήσαντος πρώτου τὴν διάνοιαν, ἐκείνον ἀποδεξάμενος, διὰ τὸ ζητῆσαι περὶ τῶν καθόλου, τοιούτον ὑπέλαβεν, ὡς περὶ ἐτέρων τοὺς ὄρισμοὺς τούτους γινομένους καὶ οὐ περὶ τῶν αἰσθητῶν τινος. Ἀδύνατον γὰρ εἶναι τὸν κοινὸν ὄρον τῶν αἰσθητῶν τινος ἀείγε μεταβαλλόντων. Οὕτος οὖν (ὁ Πλάτων) τὰ μὲν τοιαῦτα τῶν ὄντων ἴδεας προσηγόρευσε, τὰ δὲ αἰσθητὰ περὶ τὰ παρὰ ταῦτα καὶ κατὰ ταῦτα λέγεσθαι πάντα.»

§ 7. Ο συνήθης τοῦ Σωκράτους σκοπὸς ἦν ἡ ἀνακάλυψις τοῦ γενικοῦ καὶ ἀμεταβάλτου ἐν τῇ ἡθικῇ. Διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, ἦν ἐφήρμοσεν ὁ μέγας τῆς Ἀγγλίας νοῦς, ὁ Βάκων, ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, στηριζομένης εἰς ἀξιώσεις, ἀπαλείψεις, παρατη-

ρήσεις καὶ διαδοχικὰς συγχρίσεις, διὰ τῆς ἐπαγωγῆς, προχωροῦσ-
σης τῇ ἀφαιρέσει καὶ διερχομένης ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῆς ἀναλογίας
ἀφ' ἐνὸς εἰς ἔτερον ἀντικείμενον, ἐξικνεῖτο ὁ Σωκράτης εἰς ιδέαν
καθαρωτάτην, καθολικωτάτην, ἀκριβεστάτην, πλουτοῦσαν τῶν
χαρακτήρων τῆς βεβαιότητος ἵνα ικανοποιήσῃ ὀλοκλήρως τὸ
πνεῦμα. Αὕτη ἡ ιδέα ἡπαξ εὑρεθεῖσα ἀπέδαινε φυσικῶς ὁ ὄρος
σμὸς τοῦ προβεβλημένου ἀντικειμένου, καὶ ἐπομένως κατὰ τὴν
σωκρατικὴν μέθοδον συνεδέετο ἀναγκαίως ὁ ὄρισμὸς μετὰ τῆς
ἐπαγωγῆς.

§ 8. Κατὰ ταύτην τὴν μέθοδον, ὃσον ἀν φαίνηται ἀπλῆ, εὔ-
χολον νὰ ιδωμεν ἀρχικῶς καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως τὰ δύο οὐσιω-
δέστερα μέρη τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, τὴν διαλεκτικὴν καὶ
τὴν θεωρίαν τῶν ιδεῶν. Ή πλατωνικὴ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι ἀλλο
τι εἰμὴ αὐτῇ ἡ ἐπαγωγὴ τοῦ Σωκράτους, ὡθημένη εἰς τὰς ἐσ-
χάτας αὐτῆς ἀναπτύξεις καὶ ἐφρημοσμένη εἰς ἀπαντα τὰ ἀντι-
κείμενα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, εἰς ἡπακέναν ἐν γένει τὸ ἐπιστη-
τόν. Ἐξ ἀλλου αὐτὸ τὸ ὄνομα τῆς διαλεκτικῆς καὶ αὐτὸ τὸ πρᾶγ-
μα ἡσαν γεννήματα τοῦ Σωκράτους, συνιστῶντας τοῖς ὄμιλη-
ταῖς αὐτοῦ τὴν ἔξασκησην ἐν τῷ διαλέγεσθαι, ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ
ἔρωτῷν καὶ ἀποκρίνεσθαι, ἐν ἀλλοις ἐν τῇ διαλεκτικῇ, ὡς βλέ-
πομεν ἐναργῶς ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι, καὶ βεβαιοῦντος ὅτι
τούτο ἦν ἀσφαλές μέσον τοῦ νὰ ἀποδῶντι ἀνδρες ἀγαθοί. Καθό-
σον δὲ ἀφορᾶ τὴν θεωρίαν τῶν ιδεῶν, ὀφείλομεν νὰ ὅμοιογή-
σωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης οὐδὲ κατ' ὄνομα ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἐπειδὴ
ὅ βενοφῶν ἀποδίδει ἐκείνω τὴν ἐρευναν τῶν γενῶν, οὐγὶ δὲ τὴν
τῶν ιδεῶν, ἐξελθοῦσαν ἐκ τῆς θεωρίας τῶν αὐστηρῶν ὅρων ἡ ὄ-
ρισμῶν. Αὕτη ἡ σχέσις δὲν διέφυγε τὴν ὄξυδέρκειαν τοῦ Ἀριστο-
τέλους, καθὰ παρατηροῦμεν ἐν βιβλίῳ μ'. τῆς Μεταφυσικῆς αὐ-
τοῦ· τῷ ὅντι ὁ ὄρισμὸς φέρει ἐπὶ τινος τάξεως ὅντων ιδιαιτέρων,
χωρὶς νὰ ἐφαρμόζηται ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων, ὑποκειμέ-
νων εἰς αἰώνιαν τινὰ μεταβολήν. ο Σωκράτους δὲ περὶ τὰς ἡ-
θικὰς ἀρετὰς πραγματευομένου περὶ τούτων ὁρίζεσθαι καθόλου
ζητοῦντας πρώτου (τῶν μὲν γάρ φυσικῶν, ἐπὶ μικρὸν Δημόκρι-
τος ἥψατο μόνον, καὶ ὡρίσατό πως τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, οἱ
δὲ Πυθαγόρειοι πρότερον περὶ τινῶν ὀλίγων, ὡν τοὺς λόγους εἰς
τοὺς ἀριθμοὺς ἀνῆπτον, οἷον τί ἐστι καιρὸς, ἢ τὸ δίκαιον ἢ γά-

μος), ἐκεῖνος εὐλόγως ἐζήτει τὸ τί ἔστι, συλλογίζεσθαι γάρ εζήτει ἀρχὴ δὲ τῶν συλλογισμῶν τὸ τί ἔστι· διαλεκτικὴ γάρ ἵσχυς οὕπω τότε ἦν, ὅτε δύνασθαι καὶ χωρὶς τοῦ τί ἔστι ταναντία ἐπισκοπεῖν, καὶ τῶν ἐναντίων εἰς ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη. Δύο γάρ ἔστιν, ἡ τις ἀν ἀποδοίη Σωκράτει δικαίως, τοὺς τ' ἐπακτικοὺς λόγους καὶ τὸ ὄρθιζεσθαι καθόλου· ταῦτα γάρ ἔστιν ἀμφιεποὶ ἀρχὴν ἐπιστήμης· ἀλλ' ὁ μὲν Σωκράτης τὰ καθόλου οὐ καριστά ἐποίει οὐδὲ τοὺς ὄρισμούς· οἱ δὲ ἔχωρισαν καὶ τὰ τοιεῦτα τῶν ὄντων ἴδεας προσηγόρευσαν, ὥστε συνέβαινεν αὐτοῖς σχεδὸν τῷ αὐτῷ λόγῳ πάντων ἴδεας εἶναι τῶν καθόλου λεγομένων καὶ παραπλήσιον. ὥσπερ ἂν εἴτις ἀριθμῆσαι βουλόμενος, ἐλαττόνων μὲν ὄντων οἰστα μὴ δύνασθαι, πλείω δὲ ποιήσας ἀριθμούν· καὶ ἀνωτέρω· « Συνέβη δὲ ἡ περὶ τῶν εἰδῶν δόξα τοῖς εἰποῦσι, διὰ τὸ πεισθῆναι περὶ τῆς ἀληθείας τοῖς ἡρακλειτείοις λόγοις, ὡς πάντων τῶν αἰσθητῶν ἀεὶ ῥεόντων, ὥστ' εἰπερ ἐπιστήμην τινὸς ἔσται καὶ φρόνησις, ἔτερας δεῖν τινάς φύσεις εἶναι· παρὰ τὰς αἰσθητὰς μενούσας· οὐ γάρ εἶναι τῶν ῥεόντων ἐπιστήμην. »

§ 9. Ἡ μέθοδος τοῦ Σωκράτους ἡτο μᾶλλον τρύπος τις, πρακτικὴ τις ἡ γενικὴ θεωρία. Ως ἐν ἅπασι προηγήθη ἡ πρᾶξις τῆς θεωρίας, οὗτα καὶ ἐνταῦθα· εἰς τὸν μαθητὰς τοῦ Σωκράτους, παρατηρήσαντας τὴν πρᾶξιν, ὄφειλομεν τὴν θεωρίαν. Οὐ Σωκράτης δὲν ἐδίμαζεν αὐτὴν εἰμὴ διὰ τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ· οὐδέποτε ἐδώκει λογικῆς κανόνας. Τέλος πάντων, οὗτος ὁ τρόπος τοῦ ζητεῖν τὴν ἀλήθειαν καὶ ἀποδεικνύειν αὐτὴν ἡτο ὁ ἀρμότζων μᾶλλον εἰς τὸ σκωπτικὸν πνεῦμα αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν σκτυρικὴν αὐτοῦ ἐπιείκειαν καὶ ἀγαθότητα. Προσεποιεῖτο τὸν ἀμαθῆ, ὅπως διὰ τῶν ἐπανειλημμένων αὐτοῦ ζητημάτων συγχέη ἔτι μᾶλλον τὴν ψευδὴ τῶν σοφιστῶν ἐπιστήμην, ἀλλὰ εἰλικρινῶς ἐλεγεν « ἐν οίδα διτοι οὐδὲν οίδα ». αἴται αἱ λέξεις περιέχουσι συνάμα μετριοφροσύνης μάθημα καὶ μεθύδου κανόνα, δεικνύουσαι διτοι ὁ πρῶτος τῆς σοφίας βαθμὸς εἶναι νὰ ἔχωμεν τὸ πνεῦμα ἐλεύθερον προλήψεων καὶ πλάνης. Τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς μεθοδικῆς ἀμφιβολίας, ὡς ἀποδεικνύει ἡ παρατιθεμένη παρὰ πόδας σύγκρισις, ἦν περ ὁ Πλάτων ἐν τῷ Σοφιστῇ ποιεῖ· καὶ τούτῳ δὴ τῷ τρόπῳ τῶν περὶ αὐτοὺς μεγάλων καὶ σκληρῶν δοξῶν ἀπαλλάττονται, πασῶν ἀπαλλαγῶν ἀκούειν

τε ἡδίστην καὶ τῷ πάτχοντι βεβαιότατα γιγνομένην. Νομίζοντες γάρ, ὡς πει φίλε, οἱ καθαίροντες αὐτοὺς, ὡσπερ οἱ περὶ τὰ σώματα ἵστροι νενομίκασι, μὴ πρότερον ἀν τῆς προσφερομένης τροφῆς ἀπόλαύειν δύνασθαι σῶμα, πρὶν ἂν τὰ ἐμποδίζοντα ἐν ἑαυτῷ τις ἐκβάλῃ, ταύτον καὶ περὶ ψυχῆς διενοήθησαν ἐκεῖνοι, μὴ πρότερον αὐτὴν ἔχειν τῶν προσφερομένων μαθημάτων ὄντησιν πρὶν ἂν ἐλέγχων τις τὸν ἐλεγχόμενον εἰς αἰσχύνην καταστήσας, τὰς τοις μαθήμασιν ἐμποδίους δόξας ἔξελῶν καθαρὸν ἀποφήνῃ καὶ ταῦτα ἡγούμενον, ὅπερ οὐδεν, εἰδέναι μόνας πλείω δὲ μὴσ· καὶ ἀνωτέρω· *α. Σ.* Ἀγνοίας γοῦν μέγα τί μοι δοκῶ καὶ χαλεπὸν ἀφωρισμένον δρᾶν εἰδὺς πᾶσι τοῖς ἄλλοις αὐτῆς ἀντίσταθμον μέρεσι· *Θ.* Ποιῶν δή; *Ξ.* τὸ μὴ κατειδότα τι δοκεῖν εἰδέναι, δί· οὐ κινδυνεύει πάντα, δοσα διανοία σφαλλόμεθα, γίγνεσθαι πᾶσιν. Οἱ ἵστροι, λέγει, νομίζουσιν ὅτι ἡ τροφὴ δὲν χρησιμεύει τῷ σώματι, ἐὰν τοῦτο, πρὶν ἡ λάθη ταύτην, μὴ καθαρισθῇ ἐπίσης οἱ βουλόμενοι καθᾶραι τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν ὑποχρεοῦνται· νὰ ἔχωσιν αὐτὴν ἑτοίμην εἰς τὸ δέχεσθαι ἀπάσας τὰς γνώσεις, ὃν ἐκείνη χρεῖει, καὶ νὰ ἀποσπῶσιν ἐν πρώτοις τὰς αἰσχώσεις τινὸς φαντασιώδους γνώσεως. Δὲν ὑπάρχει αἰτχροτέρα ἀμάθεια, ἐλεγον ἀκόμη ὁ Σωκράτης, παρὰ νὰ πρεσβεύῃ τις ὅ, τι δὲν γινώσκει· ὅταν δὲ ἀπελευθερωθῇ οὗτος ψευδοῦς τινος δοξασίας, τότε χαίρει πᾶν ἀγαθόν. Τοῦτο ἔστιν ἐπ' ἀχριβές ὅπερ ὁ μνημονευθεῖς Βάκχων καὶ ὁ Καρτέσιος εἴκοσιν αἰῶνας βραδύτερον ἐδίδαξαν, ἐπιχροτησάσης τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης, ἐνῷ τὸ ἔναυσμα καὶ τὸ ζωτικόν ἔσται ἐλληνικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Φιλοσοφία Πλάτωνος.

§ 1. Οἱ Πλάτων ἐγενήθη ἐν τῇ νήσῳ Αἰγίνῃ, τὸ γένος τῆς πτυχίας, καὶ ἀπέθανε τὸ ἀέτος τῆς ρή. Ο βίος τοῦ Πλάτωνος ἐναγκαλίζεται περιόδον ὄγδοοντα τῶν, ἀντιστοιχοῖσαν εἰς τὴν δυστυχεστέραν ἐποχὴν τῆς τῶν Ἀθηνῶν ἱστορίας. Οἱ Πλάτων τὴν νεότητα αὐτοῦ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας δέν καθίερωσεν εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σπουδὰς,

ἀλλ᾽ εἰς τὰς τέχνας καὶ εἰς τὴν ποίησιν. Ὁ Σωκράτης ὅμως ἀπεκάλυψεν αὐτῷ τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ κλήσιν. Ὁ Πλάτων ἦν εἰκοσαετής προτροπιτής τῷ Σωκράτει· οὗτος ἐγένετο πιστὸς τοῦ διδασκαλοῦ ὥπαδος μέχρι· τῆς τελευταίας ἡμέρας, τουτέστιν ἐπὶ δεκαετίαν. Πρὶν δὲ γνωρίσῃ δὲ τὸν Σωκράτην, ἡκολούθησε τὰ μαθήματα τοῦ Κρατύλου, μαθητοῦ τοῦ Ἰάρακλείτου. Ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Σωκράτους ἐγγάρισε τὸν Εὔκλειόν, πρώην μαθητὴν τοῦ Παρμενίδου τοῦ ἐξ Ἐλίας, καὶ τὸν Σιμμίαν τοῦ πυθαγορείου Φιλολάου.

§ 2. Ἡ πρώτη ἔποφις, ἀφ' ἣς ἐξήρτηται ἡ κατάληψις παντὸς τοῦ ευστήματος τοῦ Πλάτωνος, εἶναι τὸ πρόβλημα περὶ τῆς αὐτοῦ μεθόδου, συνήθως ἀμφισβητούμενον. Ὁ ἀρχικὸς χαρακτὴρ ταύτης τῆς μεθόδου εἶναι ὅτι αὐτή ἀπείρως ποικιλλεῖ, οὖσα συνάμα αὐτηρῶς ἀπλῆ ἐνόνει πάσας τὰς μεθόδους, τὰς ὁποίας μεταχειρίζεται συνήθως τὸ ἀνθεώπινον πνεῦμα κατὰ τὰς διαφόρους αὐτοῦ ἔξερευνήσεις. Εύρισκομεν ἐν τῷ Πλάτωνι τὴν μέθοδον τὴν ιδιαίουσαν τῷ Σωκράτει, τὴν εἰρωνείαν. Οὗτος μεταχειρίζεται πανταχοῦ τὴν ἐπαγωγήν. Ὁ δρισμὸς εἶναι τὸ ἀντικείμενον σχεδὸν πάντων τῶν αὐτοῦ διαλόγων ἀλλὰ προστίθεται ἐνταῦθα μεθόδος τις διαιρέσεως, ἡς διαγράφει τοὺς κανόνας εἰς τὸν Φαιδρον, τὸν Σοφιστὴν, τὸν Πολιτικὸν. Μεταχειρίζεται τὴν καθολίκευσιν, τὴν ἐξαγωγήν. Αγαπᾷ τὰ παραδείγματα καὶ τὰς συγκρίσεις. Απευθύνεται ἐπίσης εἰς τὴν ἐμπνευσιν καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν. Τέλος πάντων, δύναται ἐκ περιτροπῆς νὰ κάμη χρῆσιν ἀπασῶν τῶν δυνάμεων τῆς διανοίας, ἡ κατὰ τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνόηῃ ταύτας καὶ πάσας τὰς κινήσεις, πάντα τὰ τεχνάσματα ἔκείνης.

§ 3. Αὐτὴ ἡ μέθοδος, λίαν ποικίλη εἰς τοὺς αὐτῆς τρόπους, εἶναι ἀπλῆ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς. Ἡ ἀνάλυσις τῶν διανοητικῶν δυνάμεων θέλει δώσει ἡμῖν τὸ μυστήριον τῆς ἐνότητος ταύτης. Τίπαρχουσι κατὰ τὸν Πλάτωνα τέσσαρες βαθμοὶ γνώσεων· ἡ εἰκασία, ἡ πίστις, αἰτίες ἐνοῦνται ὑπὸ τὸ κοινὸν ὄνομα δόξης· ἡ διάνοια, ἡ νόσης, αἰτίες σχηματίζουσι τὴν ἐπιστήμην. Ἡ δόξα ἀντίκειται τῇ ἐπιστήμῃ· ἡ μὲν δὲν ἔχει ἀρχάς, ἡ δὲ ζητεῖ τὰς ἀρχάς· ἡ μὲν καὶ ἀληθῆς οὖσα δὲν δίδει λόγον ἐσαυτῆς, ἡ δὲ ἐπέρα φέρει πανταχοῦ μεθ' ἐσαυτῆς τὴν ἐνάργειαν· ἡ μὲν εἶναι κινητὴ καὶ ἀβέβαιος, ὡς τὸ φαινόμενον, τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς· ἡ δὲ ἐπέρα εἶναι στερεὰ καὶ αἰωνία, ὡς τὸ ὄν. Ἡ διάκρισις τῶν

δύο βαθμῶν τῆς δόξης εἶναι ὀλίγον σπουδαία καὶ μόλις σεσή-
μειωμένη· ἡ διάκρισις τῶν δύο βαθμῶν τῆς ἐπιστήμης εἶναι οὐ-
σιωδεστάτη· ἡ μὲν, ἡ διάνοια, ἐξάγει τὰς συνεπείας ἐκ τῶν
ἀρχῶν, ἡ ἄλλη δὲ, ἡ νόησις, ἀντιλαμβάνεται τῶν ἀρχῶν αὐτῶν.
Η κίνησις, δι' ἣς τὸ πνεῦμα ὑψοῦται ἐκ τῆς δόξης εἰς τὴν ἐπι-
στήμην, εἶναι ὅπερ καλεῖ ὁ Πλάτων ἀνάμυνησιν. Τῷ οὖτι ἀνα-
φύεται αὐτομάτως εἰς τὴν ὄψιν τῶν ἴχνῶν ἀληθείας, καλλονῆς,
ὅμοιότητος, ἐνότητος, ὑπάρχεως, ἀτινα συναπαντῶνται, εἰς τὰ ἀν-
τικείμενα τῆς δόξης· φαίνεται ὅτι ταύτα τὰ προσόντα εἶναι ἡ-
μῖν γνωστὰ ἀρχῆθεν, καὶ διτὶ δὲν ποιοῦμεν ἄλλο εἰμὴ νὰ ἀνα-
γνωρίσωμεν αὐτά. Ἐντεύθεν προκύπτει ὅτι, ὡς πρὸς τὸν Πλά-
τωνα, ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀνάμυνησις· πρᾶγμα ὅπερ δῆλοι ἀπλῶς
ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι οὐσιωδῶς ἐνορατική, ἐδρεύουσα ὀλόκληρος
εἰς αὐτὴν τὴν νόησιν. Εἰ καὶ ἡ ἀνάμυνησις εἶναι πρᾶξις ἐντελῶς
ἀπλῆ, δὲν ἔχει τόπον ἐν τούτοις ἀνευ βαθμῶν καὶ ἀνευ μετα-
βάσεως. Κατ' ὄρχας αὐτὴ κωλύεται ὑπὸ τῶν ἐντυπώσεων τῶν
αἰσθήσεων, τῶν ἡρειῶν τοῦ σώματος καὶ πασῶν τῶν ψευδῶν
διάξων, δι' ὧν ἡ κακὴ ἀνατροφὴ καὶ αἱ φθοροποιοὶ διδασκαλίαι
σκοτίζουσι τὰ πνεύματα. Περιπλέον ὁ νοητὸς κόσμος δὲν δύνα-
ται νὰ καταληφθῇ ὀλόκληρος διὰ μιᾶς μόνης παρατηρήσεως· ἔχει
οὖτος τοὺς αὐτοῦ βαθμούς, οὓς ἡ διάνοια πρέπει νὰ διαπερᾶ ἀλ-
ληλοδιαδόχως· καὶ αὐτὴ δὲν ἐπενεργεῖ εἰς αὐτὸν, ἐὰν ἡ θεωρία
αὐτῆς, φυσικῶς ὑγιής, μὴ ὑπεξαιρῆται κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν ψευ-
δῶν ἀμυδρῶν φώτων τῶν διαφθειρόντων αὐτὴν, καὶ ἐὰν ἀνεπα-
σθήτως μὴν οἰκεῖσθαι μετὰ τοῦ ἀληθοῦς αὐτῆς ἀντικειμένου
διὰ πορείας συνιστώσης τὴν Πλατωνικὴν διαλεκτικήν.

§ 4. Η διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνος, θυγάτηρ τῆς μεθόδου τοῦ
Σωκράτους, ἀπαλλάττει ἐν πρώτοις ἐκ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀν-
θρώπου διὰ τῆς ἀνασκευῆς τὰς ματαίας ἐντυπώσεις καὶ τὰς
ψευδεῖς δόξας· αὐτὴ ἀποκαλύπτει τὰς ἀντιφάσεις τούτων καὶ
παραβάλλουσα αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας ὁδηγεῖ τὴν διάνοιαν, οὖτως
ἀπογεγυμνωμένην τῶν προσφλεστέρων αὐτῆς γνωμῶν, εἰς τὴν
ἀμφιβολίαν πρῶτον, καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν πεποιθησιν καὶ τὴν ὁ-
μολογίαν τῆς ἀγνοίας αὐτῆς. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἀγνοία εἶναι ἡ ἀλη-
θὴς ἀρχὴ τῆς ἐπιστήμης. Ἰνα δὲ παραγάγῃ εἰς τὸ πνεῦμα ταύ-
την τὴν ἀληθῆ ἐπιστήμην, ὁ Πλάτων μεταχειρίζεται τίνα τε-
χνάσματα, ἀπερι συνέχεαν μετ' αὐτῆς τῆς μεθόδου ἐκείνου, καὶ

·ἔτινα εἶναι μόνον τὰ μέσα ταύτης· ὁ μῦθος, τὸ παράδειγμα, ἀναγκαῖαι μυήσεις τῶν πρωτοπείρων διανοιῶν, ὁ ὅρος ὁ ἀποκαλύπτων εἰς ἔκαστον ἀντικείμενον τοῦ στοχασμοῦ τὸ οὐσιῶδες, καθολικὸν καὶ εὐκατάληπτον στοιχεῖον· ἡ διαιρέσις ἡ χωρίζουσα τὰς ἴδεας, τὰς μὲν ἐκ τῶν δὲ, κατὰ τὰς ἐνδομύχους αὐτῶν διαφοράς· ἡ γενίκευσις καὶ ἡ κατάταξις, αἵτινες προσεγγίζουσιν αὐτὰς καὶ συναρμολογοῦσιν, ἀποκαλύπτουσαι τὴν τούτων τάξιν καὶ τὴν ἱεραρχίαν· ἡ ὑπόθεσις, ἥτις στηρίζει τὰς ἀρχάς· ἡ ἐκαγωγὴ, ἥτις ἐρμηνεύει τὰς συνεπείας. Πᾶσαι αἱ διαλεκτικαὶ αὗται ἔργασίαι ἔχουσι σκοπὸν ἵνα βοηθήσωσι τὴν ψυχὴν ὅπως ἀντιλαμβάνηται τοῦ ἀληθοῦς ἐν ἑαυτῷ, καὶ οὐχὶ ἐν ταῖς ἀπλαῖς ἐμφανίσεσι καὶ ἀνεπαρκέσιν ἀπαυγάσμασι· καὶ ὑπὸ ταύτας τὰς λογικὰς μεθόδους κρύπτεται ἡ ζῶσα ἐνόρασις τοῦ ἀπολύτου ὄντος. Αἱ ἀφαιρέσεις τῆς διαλεκτικῆς εἶναι βαθμοί, οἵτινες χρησιμεύουσιν εἰς τὴν ψυχὴν ὡς ἐρείσματα ὅπως ὑψωθῇ μέχρι τῶν πραγματικῶν οὐσιῶν καὶ εἰς τὴν ἀποτελεσματικὴν καὶ ζῶσαν ἀρχὴν ἀπασῶν τῶν οὐσιῶν. (Πολιτείας βιβλίον 6 καὶ 7).

§ 5. Ή μέθοδος τοῦ Πλάτωνος θεωρουμένη εἰς τὰς ἐφαρμογὰς καὶ τὰ ταύτης ἀποτελέσματα, ἔχει οὕτως. Ἐπὶ Πλάτωνος πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ διδασκαλίαι συνεκεφαλαιοῦντο εἰς δύο μεγάλα συστήματα, τὸ τοῦ Ἡράκλειτου καὶ τὸ τοῦ Παρμενίδου. Ἀμφότεραι αὗται αἱ σχολαὶ ἐφθασαν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς φύσεως τοῦ ὄντος εἰς συμπεράχσματα ἐκ διαμετροῦ ἐγκαντία. Οἱ Ἡράκλειτος περιώριζε τὴν φύσιν εἰς τὴν κίνησιν καὶ τὸ φαινόμενον· ὁ Παρμενίδος, εἰς τὴν ἀπόλυτον ἡρεμίαν καὶ εἰς τὸ ἀπολύτως ἀπλοῦν ὅν· ὁ εἰς ἡρεμεῖτο τὴν μονιμότητα καὶ τὴν ἐνότητα ἐν τοῖς πράγμασιν· ὁ ἔτερος ἡρεμεῖτο τὴν πιθανότητα αὐτῆς τῆς πληθύος καὶ τῆς μεταβολῆς. Οἱ Πλάτων ἀπεφήνατο κατ' ἀμφοτέρων τούτων τῶν διδασκαλιῶν, καὶ συνετέλεσεν ἵνα δειχθῇ ὅτι ἡ το ἀδύνατον τὸ χωρίσαι ταύτας τὰς διαφόρους ἀρχάς. Κατὰ τοῦ, Ἡράκλειτου πρεσβεύει θύτος ἐν τῷ Θεαιτήῳ ὅτι, ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀόριστος κίνησις παρεισάγει ἀντίφασιν· ὅτι ἐὰν μηδὲν ὑπάρχῃ σταθερὸν, οὐδὲν εἶναι κινητόν· ὅτι ἡ κίνησις εἰς τοῦτο τὸ σύστημα καταβροχθίζει αὐτὴ ἑαυτὴν ὄπωσοῦν· καὶ ὅτι τὸ φαινόμενον αὐτὸς διασκορπίζει ἑαυτὸν εἰς τὸ μηδέν. Κατὰ τοῦ Παρμενίδου φρονεῖ, ἀπ' ἐναντίου, ἐν τῷ Σοφιστῇ, ὅτι τὸ ὄν, ἐνούμενον ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτοῦ ἀφαιρέσει, δὲν εἶναι πλέον τὸ

δν είμη τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ· ὅτι, ἀπογυμνούμενον παντὸς προσδιορισμοῦ, ἐκφεύγει ὡς τὸ μὴ ὃν τὸν στοχασμὸν καὶ τὴν γλῶσσαν· ὅτι αὐτὴ ἡ μεγαλοπρεπῆς ὄντότης δὲν εἶναι ἀκόμη είμη τὸ μηδέν. Τὸ μὴ ὃν, τουτέστιν ἡ διαφορὰ, ἡ πληθυς καὶ ἡ κίνησις εἶναι οἱ ἀναγκαῖοι δροὶ τῆς ἀληθεῖς ὑπάρχεως· πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν αὐτοὺς ταῦτοχρόνως ὡς τὸ ἐν, τὸ ἀπλοῦν, τὸ ἀπόλυτον· ἐν τῇ συνδιαλαγῇ τῶν δύο τούτων ὅρων εἶναι τὸ μυστήριον τοῦ προσβλήματος τῶν ὄντων. Ή αἰσθητικὴ, ἡ πολιτικὴ, ἡ γένετικὴ, ἡ ψυχολογία, ἡ φυσικὴ, ἡ διαλεκτικὴ ἐτέλει, πάντα ἐρμηνεύονται διὰ τοῦ συστήματος τῶν ὄρων, πάντα συνάπτονται καὶ συναρμολογοῦνται πέριξ τῆς ἴδεας τοῦ ἀγαθοῦ, ἡ τῶν ἀμέσων αὐτοῦ ἀπορόδοιῶν·

§ 6. Ιδωμεν τὸ ἐν καὶ τὸ πολλαπλοῦν κατὰ Πλάτωνα. Τοιουτορότως εἰς τὸ σύστημα τοῦ Πλάτωνος ἐνοῦνται συμφωνοῦσαι αἱ δύο ἀρχαὶ, μέχρι τότε ἀνταγωνίστραι, τοῦ ἐνος καὶ τοῦ πολλαπλοῦ. Ἀπαντα τὰ πράγματα εἶναι σύνθετα ἐκ δύο στοιχείων, τοῦ ὡρισμένου καὶ τοῦ ἀορίστου. Ο Πλάτων περιγράφει τὸ ἀορίστον ὡς τὸ ἐπιδεκτικὸν τοῦ μαλλον ἡ ἡττον, τῆς προσθαιφαρεσσεως καὶ αἰξομειώσεως, ἡτοι ὡς τὸ μὴ ἔχον καθ' ἑαυτὸν οὐτε ἐνότητα, οὔτε σταθερότητα, οὔτε προσδιορισμόν· εἶναι τὸ γίνεσθαι καὶ ἀποκαθίστασθαι τοῦ Ήρακλείτου. Τὸ πέρας εἶναι ἀπ' ἐναντίου ἐν, προσδιωρισμένον, φέρον μεθ' ἑαυτοῦ πανταχοῦ τούτους τοὺς χαρακτήρας. Αὗται αἱ δύο ἀρχαὶ δὲν εἶναι αὐθαίρετοι ὑποθέσεις. Ἀνταποκρίνονται εἰς τοὺς δύο βαθμοὺς τῆς γνώσεως, τὴν δόξαν καὶ τὴν ἐπιστήμην· τὸ ἀντικείμενον τῆς δόξης εἶναι τὸ ἀόριστον· τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τὸ ὡρισμένον· ἡ δὲ ἀνάμνησις συντείνει ἵνα μεταβῶμεν ἐκ τῆς δόξης εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ ἐκ τοῦ ἀορίστου εἰς τὸ ὡρισμένον. Τί εἶναι τὸ πρῶτον ἀντικείμενον τῆς γνώσεως, ἡ ἀρετηρία τῆς διελεκτικῆς; εἶναι τὸ φαινόμενον. Ἀλλ' εἰς ἀπαντα τὰ φαινόμενα ὑπάρχει τὸ ἐν καὶ αὐτότατον καὶ αὐτούτιον, διπέρ διδειεις τὰ φαινόμενα σταθεράν τινα μορφήν· παραδείγματος χάροιν, δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὸ πλήθος τῶν ὡραίων πραγμάτων χωρίς νὰ συλλάβωμεν ὅτι ἀπαντα εἶναι ὡραία διὰ τῆς παρουσίας ἐνὸς μόνου καὶ τοῦ αὐτοῦ πεάγματος, τῆς καλλονῆς· ὡσαύτως ὡς πρὸς τὰ ἴσα ἡ τὰ ἀγαθὰ πράγματα, ἀποκαλύπτοντα ἡμῖν τὴν ὅπαρξιν τῆς ἴσοτητος καὶ τῆς ἀγαθότητος. Εγ γένει πάσα

πληθύς, ἐνδεδυμένη κοινόν τινα χαρακτῆρα καὶ καλουμένη τῷ αὐτῷ ὄνόματι, δὲν ὄφειλει ταύτην τὴν κοινότητα τοῦ ὄνόματος, καὶ τοῦ χαρακτῆρος, εἰμὴ εἰς τὴν ἴσχυν μοναδικῆς ἀρχῆς ἐφεδραζομένης ἐν αὐτῇ, κοινωνούσῃς τὴν ἐνότητα, εἰδικευούσῃς καὶ διαχωριζούσῃς αὐτὴν ἀπὸ πάσης πληθύς, ἐνδεδυμένης ἀλλον χαρακτῆρα καὶ ὄνομαζομένης ἐπέρω τινὶ ὄνόματι. Αὕτη ἡ μία καὶ διακριτικὴ ἀρχὴ εἶναι τὸ παρὰ τοῦ Πλάτωνος προσαγορευόμενον εἶδος, ἴδεα. Ή ἴδεα δὲν εἶναι ἀλλο τι εἰμὴ ἡ οὐσία, καὶ, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ μορφὴ τῶν ὅντων εἶναι ὁ τέλειος τύπος, καθ' ὃν κανονίζεται, σχεδιάζεται καὶ συμμεθαρμόζεται τι σύμπλεγμα φαινομένων. Ἐντεῦθεν ἔπειται ὅτι αἱ Πλατωνικαὶ ἴδεαι δὲν εἶναι παντάπασιν ἀπλαῖς ἀντιλήφεις τοῦ πνεύματος, εἰ καὶ αὐταὶ εἰσιν αἱ ἀληθεῖς ἀρχαὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διανοίας, εἶναι αὐταὶ αἱ οὐσίαι τῶν ἀντικειμένων, εἶναι τὸ πραγματικῶς, αἰώνιας, καθολικῶς ὑπάρχον ἐν τοῖς πράγμασιν. Ἀρα, καθότι ὑπάρχουσιν αὐταὶ αἰώνιοι καὶ ἀπόλυτοι, δὲν δύνανται νὰ ἐδρεύσωσιν εἰς τὰ πράγματα εἰμὴ διὰ συμμετοχῆς δυσνοήτου, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ἀπορρίφωσι παντελῶς. Αὐταὶ διαχωρίζονται ἀπὸ τῶν πραγμάτων καὶ ὑπάρχουσιν ἐν ἔαυταις, ἡνωμέναι διά τινων σχέσεων, συνηρμολογημέναι κατὰ τοὺς βαθμοὺς τῆς αὐτῶν τελειότητος· αὐταὶ σχηματίζουσι κόσμον ἴδιαίτερον, τὸν κόσμον τῶν νοητῶν, ὅστις εἶναι ὡς πρὸς τὸν αἰσθητὸν κόσμον ὅ, τι ὁ λόγος εἶναι εἰς τὴν δοξασίαν. Ἀλλ' ὁ κύριος τῶν ὑδεῶν δὲν εἶναι, ὡς ἐνόμισαν αὐτὸν ἐνίστε, ἔνωσις διαφόρων καὶ ἀτομικῶν οὐσιῶν· εἶναι ἐνταῦθε διερμηνεία τις ὀλίγον βαθεῖα τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος. Αἱ ἴδεαι καθ' αὐτὸ δὲν διακρίνονται ἀπὸ ἄλληλῶν, εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν ἡ κοινὴ αὐτῶν ὑπόστασις, ἡ διδοῦσα εἰς πάσας τὴν οὐσίαν αὐτῶν, εἶναι ἡ ἴδεα τοῦ ἀγαθοῦ. Ήδη τίς εἶναι ἡ ἴδεα τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ συστήματι τοῦ Πλάτωνος; εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός. Τῷ ὅντι, εἰς τὸν Θεὸν μόνον δύνανται νὰ ἀρμόζωσι τὰ προσόντα τῆς ἴδεας τοῦ ἀγαθοῦ· αὐτὴ ἡ ἴδεα εἶναι εἰς τὸ ἐπακρον τῶν νοητῶν, αὐτὴ δὲν ἐπαναπαύεται εἰμὴ εἰς ἔαυτὴν, τὸ ἀγυπόθετον, αὗτη εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ὄντος. Ή ἴδεα τοῦ ἀγαθοῦ, ὁ νοητὸς ἥλιος, δὲν εἶναι ἀλλο τι εἰμὴ τὸ ἀπόλυτον ὄν, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τῷ Σοφιστῇ, οὗτινος ἀδύνατον, λέγει ὁ Πλάτων, νὰ ὄποιοι θῶμεν τὴν ζωὴν, τὴν κίνησιν, τὴν σεβαστὴν καὶ ἀγίαν διάνοιαν.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ἐπειδὴ εἶναι αὐτὸς ὁ Θεὸς, αἱ ἄλλαι ἰδέαι ἀντί προσκολλώμεναι εἰς ταύτην, ὡς εἰς κοινὴν οὐσίαν, εἶναι οἱ προσδιορισμοὶ τῆς θείας ὑπάρξεως, δι’ ὃν ἐννοοῦμεν τὸν ὄντως ὄντα, ἔνα Θεὸν ἀληθίνον.

§ 7. Μόνον διὰ φευδοῦς ἐκτάσεως τῆς Πλατωνικῆς διδασκαλίας δυνατὸν νὰ παραδεχθῶμεν ἰδέας τοῦ μὴ πραγματικοῦ καὶ μὴ μετέχοντός τινος μέρους τῆς τελείοτητος. Ἀπορρίπτομεν ἐπομένως τὰς ἰδέας τῶν ἀρνήσεων, τῶν κακῶν πραγμάτων, κτλ. ἀλλὰ δὲν θέλομεν εἶπει ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἔθεώρησε πολλάκτις ὡς πραγματικὰς ἰδέας τὰ ἀφροδημένα καὶ γενικὰ πράγματα, ἔτινα ἐν τοῖς ὄφθαλμοις ήμῶν δὲν εἶναι εἰμὴ καθαραὶ ἀντιλήψεις, ἐπὶ παραδείγματος, ἡ ταχύτης, ἡ βραδύτης, ἡ ὑγεία, ἡ ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος ἐν ἑαυτῷ, ὁ βοῦς ἐν ἑαυτῷ, ἡ κλίνη ἐν ἑαυτῇ. Αὗται εἶναι οἱ ὑπερβολαὶ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας· ὁ Πλάτων δὲν προσδιώρισεν ἀρκούντως καὶ ἀκριβῶς τὸ ὅριον ἐνθα δψειλε νὰ σταματήσῃ ὡς πρὸς τοῦτο. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ὑψωθὲν διὰ τῆς διαλεκτικῆς ἐκ τῆς φύσεως μέχρι τοῦ Θεοῦ, πρέπει πάλιν νὰ καταβῇ ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν φύσιν. Εἶναι τὸ δεύτερον μέρος τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀρχαίων ἡ φυσική. Εἰδομεν ἥδη ὅτι ὁ Πλάτων συντίθησι τὴν φύσιν ἐκ δύο ἀρχῶν, τοῦ πεπερασμένου καὶ τοῦ ἀπέριου, ἐν ἄλλαις λέξεσι, τῆς ἰδέας καὶ τῆς ὑλῆς· ὁ Πλάτων εἶναι πόρρω τοῦ ἔχειν ἐπὶ τῆς ὑλῆς ἀκριβεῖς γνώσεις· ὅτε μὲν νομίζει αὐτὴν ὡς τὴν ἀπροσδιόριστον οὐσίαν, λαμβάνονταν διαδοχικῶς πάσας τὰς μορφὰς, ὅτε δὲ ὡς εἰδός τι κενοῦ ἡ χώρας, ἐνθα ἔχει τόπον ἡ γένεσις τῶν πραγμάτων. Ἐν τῷ Φιλήσφῳ καλεῖ αὐτὴν τὸ πλέον ἡ τὸ ἥττον· εἶναι ἡ δυάς τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ μικροῦ, τὸ μέγα καὶ τὸ μικρὸν, περὶ ὃν λαλεῖ συνήθως ὁ Ἀριστοτέλης· τέλος ἐν τῷ Σοφιστῇ δίδει αὐτῇ τὸ ὄνομα τοῦ μὴ ὄντος, τὸ μὴ ὄν, καὶ φαίνεται παριστῶν εἰς ἑαυτὸν αὐτὸς ὡς τὸ πέρας, τὴν διαφορὰν τῶν πραγμάτων. Δυνάμεθα, τέλος, νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Πλάτων, χωρὶς νὰ φύσῃ ποτὲ εἰς θεωρίαν λίγην προσδιωρισμένην ἐπὶ τῆς φύσεως τῆς ὑλῆς, ἥτο διατεθειμένος ἵνα μὴ ἰδῃ εἰμὴ ἀρνητικὴν καὶ λογικὴν ἀρχὴν μᾶλλον ἡ πραγματικὴν ὄντότητα· ἐν τούτοις, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι δὲν ἀπένειμε βαθμόν τινα ὑπάρξεως εἰς τὴν ὑλην. Αὐτὴ ἐνήργει, καὶ αὐτὸν, συμφώνως πρὸς τὴν διοργανιτικὴν ἀρχὴν ὡς πρὸς τὴν τοῦ κάσμου μόρφωσιν· αὕτη ἥτο κατά τινα τρόπουν ἡ μήτηρ·

δ Θεὸς ὁ πατὴρ, καὶ ὁ κόσμος ὁ νἰὸς, ὁ τόκος· αὕτῃ εἰναις ἡ Πλατωνικὴ τριάς: Φεῦ τῆς ἀτοπίας καὶ βλασφημίας! Ὁ Πλάτων ἔλεγεν εἰσέτι ὅτι ἀπαντα τὰ πράγματα προκύπτουσιν ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς τε διανοίας καὶ τῆς ἀνάγκης, ἀποδίδοντας τὴν ἀνάγκην τῇ ὑλῇ, τὴν διάνοιαν τῇ πρωτίστῃ καὶ θείᾳ ἀρχῇ. Τὸ σύστημα τοῦ Πλάτωνος εἶναι δυαδισμὸς ἡττον κεχαρακτηρισμένος παρὰ τὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ’ εἶναι δυαδισμός. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου, εἶναι ὁ μορφωτὴς, καὶ διοργανιστὴς αὐτοῦ· εἶναι ὁ σπείρων τὸν σπόρον παντὸς ἀγαθοῦ καὶ πεπροικισμένου ζωήν. Τί δὲ κατηνάγκασε τὸν Θεὸν νὰ μεταποιήσῃ τὴν ὑλὴν καὶ δημιουργήσῃ δικαίωμαν; Ή ἀγαθότης αὐτοῦ ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ ἐνεργεῖ πάντοτε κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀρίστου. Ἐχει πάντοτε παροῦσαν εἰς τοὺς ὄφθαλμοὺς αὐτοῦ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, ὅπερ εἶναι αὐτὸς οὗτος, καὶ μορφόνει τὰ αὐτοῦ ἔργα ἐπὶ ἀπολύτου, αἰωνίου, ἀμιμήτου ἀρχετύπου εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ τελειότητα, τὸν νοήτον κόσμον, τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν. Δὲν δυνάμεθα νὰ ἀκολουθήσωμεν εἰς πάσας αὐτοῦ τὰς ἀναπτύξεις τὴν φυσικὴν τοῦ Πλάτωνος ὀλόκληρον ἐμπνεομένην ἐκ τῶν ἀρχῶν τῶν τελειῶν αἰτίων.

§ 8. Ήθέλησάν τινες νὰ πορισθῶσιν ἐκ τῆς διηγήσεως τοῦ Τιμαίου τὴν ἀπόδειξιν τοῦ πρεσβευομένου πολυθείσμοῦ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἐκτὸς τοῦ διτὶ αὐτῇ ἡ δοξασία εἶναι ἐναντία εἰς τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ Πλατωνικοῦ συστήματος, εὔκολον νὰ ἴδωμεν διὰ τοῦ χωρίου τοῦ Τιμαίου διτὶ τὴν τῶν θεῶν ὑπαρξίν δὲν παρεδέχθη εἰμὴν χαριζόμενος εἰς τὰς δημιώδεις προλήψεις. Κατ’ οὐσίαν οἱ θεοὶ τοῦ Πλάτωνος εἶναι διάμεσα αἰτία μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, οἵτινες μετέχουσιν ὑπὲρ πάντα τὰ ὅλα τῆς θείας φύσεως, καὶ οἵτινες, ὑπακούοντες ταῖς τοῦ Θεοῦ δικασταῖς, ἀπαρτίζουσι κατὰ τοὺς αὐτοῦ σκοποὺς τὰ κατώτερα τῆς δημιουργίας ἔργα, εἰς ἡνὶ αὐτοῦ μεγαλειότης δὲν ἐπιτρέπει αὐτῷ θεῖναι τὴν χειρα ἄνευ τοῦ νὰ ἀναιρέσῃ ταῦτα. Ός πρὸς τὴν φυχὴν, αὐτὴ εἶναι ἐν τῶν δεδημιουργημένων ἀμέσως παρὰ τοῦ Θεοῦ ἔργων, αὐτὴ εἶναι, ἐξέστω εἰπεῖν, τὸ πρῶτον τῶν αὐτοῦ ἔργων, ἐπειδὴ εἶναι τὸ τελειότερον. Ὁ Θεὸς συνέθηκεν αὐτὴν ἐκ δύο στοιχείων, τουτέστιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τοῦ ἑτέρου, ἐξ ἣν τὸ αὐτὸ δεῖναι τι θεῖον πρᾶγμα, καὶ τὸ ἑτερὸν μετέχον τῆς διαιρετῆς καὶ σωματικῆς φύσεως, συνέμιξε ταύτας τὰς δύο ἀρ-

χάς κατὰ τοὺς ἀριθμητικοὺς συνδυασμοὺς, ὃν τὸ μυστήριον, λαμ-
βανόμενον ἐκ τῆς Πυθαγορικῆς σχολῆς δὲν ἐνδιαφέρει εἰμὴ με-
τρίως τὴν ἐπιστήμην τῶν χρόνων ἡμῶν. Ή ἴδιότης τῆς ψυχῆς
εἶναι νὰ φέρῃ μεθ' ἔαυτῆς τὴν ζωὴν καὶ τὴν κίνησιν. Αὐτὴ κινεῖ
πάντα τὰ θνητὰ ζῶα, καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τουτέστιν ἐν τῷ μᾶλ-
λον ἔξαιρέτῳ εἰδεὶ πάντων τῶν ζῶων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, μετέχει
τῶν θείων πραγμάτων διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ή
ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἐνοῦται τῷ σώματι, εἴτε αὐτῇ ἀρχικῶς εἰς αὐ-
τὸ ἔτεινη ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, εἴτε αὐτῇ, εἰς αὐτὸ τυχαίως πε-
σοῦσα, ἀγνίζει τοῦτο διὰ τῆς ἐμπορίας αὐτῆς μετά τίνος γηίνης
καὶ θνητῆς οὐσίας, ή τὰ ἀμερότήματα πρώτης τινὸς γεννήσεως.
Οὐ π δήποτε εἶναι, ή ψυχὴ οὐσιωδῶς διακρίνεται τοῦ σώματος,
τὸ σῶμα μετέχει τοῦ ἐφημέρου καὶ πολλαπλοῦ, ή ψυχὴ τοῦ αἰ-
ωνίου. Τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα τῆς ψυχῆς είναι αἱ αἰώνιοι οὐσίαι,
αἱ ἴδεαι· αὐτῇ ὑπακούοντα τῷ σώματι ταράττεται, καὶ οὐδὲν
ἔτι διακεκριμένως ἐνοεῖ, ἀλλ' ἐλευθερουμένη τῶν δεσμῶν τοῦ
σώματος εὐρίσκει τὴν καθαρότητα καὶ τὴν γαλήνην τῆς φύσεως
αὐτῆς, αὐτῇ ἐπαναπανεται εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ ἀθανάτου, μαρ-
τυροῦσα ἐντεῦθεν ὅτι είναι τῆς αὐτῆς φύσεως. Οὐχὶ μόνον ἡ ψυ-
χὴ είναι ἐτέρα παρὰ τὸ σῶμα, ἀλλ' αὐτῇ διατάττει τοῦτο, καὶ
ἐπειδὴ ὁ ἀνθρωπὸς είναι ἡ ψυχὴ αὐτὴ, δυνάμεθα ὀρίσαι τὸν ἀν-
θρωπὸν τὸ χρώμενον σώματι. Οὕτως ἡ ψυχὴ δὲν είναι ἡ ἀρμο-
νία τοῦ σώματος· αὐτὴ δίδωσιν ἐκείνῳ τὸν τόνον, ἀντὶ τοῦ δέ-
χεσθαι τοῦτον. Αὐτὴ είναι ἐπομένως οὐσιωδῶς ἀπλῆ, διάφορος
τοῦ σώματος, ἀνωτέρα τοῦ σώματος καὶ τέλος θεία.

§ 9. Όμως ὁ Πλάτων φαίνεται παραδεχόμενος διαιρέσιν εἰς
τὴν ψυχὴν· διότι διακρίνει ἐν τῷ Τίμαιῳ τὴν θείαν ψυχὴν, ή
τίθησι τὴν ἔδραν ἐν τῷ χώρῳ τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ τὴν θνητὴν
ψυχὴν καθημένην ἐν τῷ στελέχει· καὶ ὑποδιαιρεῖ πρὸς τούτοις
ταύτην τὴν δευτέραν ψυχὴν εἰς δύο νέα μέρη, ἐξ ὃν τὸ ἐν, ἔδρα
τῶν παθῶν καὶ τῶν παθήσεων, ἐπικάθηται ἐν τῷ στήθει, καὶ τὸ
ἔτερον, ἔδρα τῶν παχυλῶν ὄρέζεων, ἐν τῇ κοιλίᾳ ὑποκάτω τοῦ
διαφράγματος. Δέχεται λοιπὸν κατ' ἐπιφάνειαν τρεῖς ψυχὰς, ὡς
ἐποίησαν ὄψιαί τερόν τινες τῶν σχολαστικῶν. Άλλὰ παρατηρ-
τέον ὅτι ὁ Τίμαιος ἔχει ποιητικόν τινα καὶ μυθικὸν χαρακτῆρα
προδηλόστατον καὶ ὄμοιογούμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος· καὶ
ὁ Πλάτων ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τῶν Πολιτειῶν ἐπανάγει τὴν δο-

ξεσίαν ταύτην εἰς φιλοσοφικωτέρους δρους. Δὲν δέχεται ἔκει εἰμὴ μίαν μόνην ψυχὴν, ἀλλὰ πεπροκισμένην διαφόρους δυνάμεις, τὴν διάνοιαν ἢ τὸν νοῦν, τὴν καρδίαν ἢ τὸν θυμὸν, τὴν δρεξινὴν ἢ τὸ ἐπιθυμητικόν. Ὁ λόγος διακρίνεται ἐκ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ, ἀνθεζάμενος αὐτῷ· τοῦ ἐπιθυμητικοῦ λέγοντος ναι, ὁ λόγος λέγει οὐχί. Τῷ λόγῳ μόνῳ ἀνήκει τὸ δικαίωμα τοῦ προσπίζειν καὶ διατάττειν, αὐτὸς ἔχει μόνον τὴν κυριαρχίαν. Τὸ ἐπιθυμητικὸν ἀπὸ ἐναντίου δὲν είναι εἰμὴ τυφλὴ ἵσχυς δυναμένη νὰ ἐλκύῃ, ἀλλὰ μηδένα ἔχουσα τίτλον ὅπως διατάττῃ. Μέση πρὸς τὸν θυμὸν, δὲν διακρίνεται ἡ τον τοῦ ἐπιθυμητικοῦ παρὰ τὸν λόγον. Ἐν τῇ συγκρούσει τῶν δύο τούτων δυνάμεων ὁ θυμὸς λαμβάνει μέρος ὑπὲρ τοῦ λόγου, ἀλλ᾽ ἄνευ τοῦ συγχρέσθαι μετ' αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἀπαντάται ἐπίστης οὗτος παρὰ τοῖς παισὶν, ἔνθα ὁ λόγος δὲν γεννᾶται εἰσέτι· καὶ τέλος, ὁ λόγος διακελεύει τὸν θυμὸν οὓς ἐπίστης τὸ ἐπιθυμητικόν. Τοιαύτη ἡ θεωρία τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος.

§ 10. Στοιχείον τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς είναι καὶ ὁ ἔρως, εἰς ὃν δὲν Πλάτων περιάπτει μεγάλην σημαντικότητα. Ὁ ἔρως, παρίσταται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν τῷ Φαιδρῷ ὡς παράνοιά τις· ἀλλ᾽ ἡ παράνοια δὲν είναι ἐν ἑαυτῇ τι κακὸν πρᾶγμα· ἡ παράνοια είναι ὁ ἐνθουσιασμὸς, καὶ ὁ ἐνθουσιασμὸς είναι ἔμπνευσίς τις θεία. Τοιουτοτρόπως τὸ δῶρον τῆς προφητείας είναι κατ' αὐτὸν παραφορά· τις, παράνοιά τις, ἀλλὰ θεία παραφορά. Ωσαύτως ῥητέον περὶ τοῦ ἔρωτος. Τίς είναι ἡ θεία τοῦ ἔρωτος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καὶ εἰς τίνας τῶν τριῶν τῆς ψυχῆς λειτουργιῶν ὁφείλομεν νὰ προσάψωμεν αὐτὸν; Ὁ Πλάτων διακρίνει δύο εἰδὸν ἔρωτος· τὸ ἐν ὑλικὸν καὶ γάϊνον, δύπερ δὲν θηρεύει εἰμὴ τὴν αἰσθητὴν ἀπόλαυσιν· τοῦτο τὸ κατώτερον μέρος τοῦ ἔρωτος προσκολλᾶται προφανῶς εἰς τὸ ἐπιθυμητικόν· τὸ ἔτερον, εὐγενὲς καὶ γενναῖον, ἔχει ὡς ἀντικείμενον τὴν καλλονήν, οὐχὶ τὴν σωματικὴν καλλονήν, ἀλλὰ τὴν ἡθικὴν, διανοητικὴν, θείαν καλλονήν. Οὗτος ὁ ἔρως, ἀδιασπασίας συνόμιλος τοῦ λόγου, καὶ διὸ ὁ Πλάτων παρασκάλλει πρὸς γενναῖον τίνα κέλητα, ἥτοι ἵππον ὥραιον, οὐτεινος ὁ λόγος είναι αἱ ηνίαι, ἔγειρεται εἰς ἡμᾶς, ὅταν ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἀποκαλύπτῃ ἡμῖν τίνα ἵγην τῆς καλλονῆς, ἥς ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται δίψαν ἔνεκκα τῆς θείας οὐσίας τῆς φύσεως αὐτῆς· διὰ τῆς ἀναμνήσεως ἀποτελεῖται ἡ ἔγερσις τοῦ ἔρωτος ὡς; καὶ τοῦ λόγου· διερχομένης τῆς ψυχῆς τοὺς διαρρόους βαθμοὺς; τῆς καλλονῆς, ἀπὸ τῆς σωματι-

κῆς καὶ αἰσθητῆς καλλονῆς μέχρι τῆς ἐν ἑαυτῇ καλλονῆς, ὁ ἔρως συμπληροῖ τὴν αὐτοῦ πορείαν, μιμούμενος ἢ μᾶλλον παρασκευάζων τὴν κίνησιν τοῦ λόγου αὐτοῦ, ὅστις ὑψοῦται ἐπίσης, ὡς εἰδόμεν, ἀπὸ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου εἰς τὸν νοητὸν τῇ αριγή τῶν ἴδεων. Τοιοῦτος εἶναι ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ μεταφυσικῇ τοῦ Πλάτωνος. Ἡ ψυχολογία ἄγει ἡμᾶς φυσικῶς εἰς τὴν ἡθικήν.

§ 11. Οἱ Πλάτων προσδιορίζει ἐν τῷ Φιλήβῳ διὰ σχοινοτενῶν καὶ σορῶν ἀναλύσεων τὴν διαφορὰν τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Ἀλλὰ τὸ ἀγαθὸν δὲν ἔχει κατὰ αὐτὸν χαρακτῆρα ἀποκλειστικῶς ἡθικὸν· φέρει συνήθως τὴν ἴδεαν τοῦ ἀγαθοῦ εἰς ἐκείνην τῆς εὐδαιμονίας. Ἀνενδοιάστως τὸ ἡθικὸν στοιχεῖον ἐπικρατεῖ ἐν τῷ ἀγαθῷ, κατὰ τὸν Πλάτωνα· ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον, τὸ ὀφέλιμον, τὸ λυτελές ἐνοῦται σχεδὸν πανταχοῦ· εἶναι, τοῦ λοιποῦ, κοινὸν τι γνώρισμα εἰς ἄπασαν τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν. Τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἐμπεριλαμβάνει ἀείποτε τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ ἡθικοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς εὐδαιμονίας. Ἐνίστε καὶ αὐτὸς ὁ Πλάτων ἐν τῷ Πρωταγόρᾳ, ἐπὶ παραδείγματος, φαίνεται συγχέων τὸ ἀγαθὸν μετὰ τοῦ εὐαρέστου. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔκει προφανῶς αὐτη ἡ ἀληθῆς αὐτοῦ δοξασία· πρέπει νὰ ἀναγινώσκωμεν ἐν τῷ Γοργίᾳ, ἐν τῷ Φιλήβῳ τὴν βαθεῖαν πολεμικὴν, ἣν συνίστησι κατὰ τῆς σοφιστικῆς ἀναγωγῆς τοῦ ἀγαθοῦ εἰς τὴν ἡδονήν. Ἐν τούτοις, ἀνευ τοῦ συγχέειν τὸ ἀγαθὸν μετὰ τῆς ἡδονῆς, ὁ Πλάτων νομίζει τὴν ἡδονὴν ὡς ἀναγκαῖον τοῦ ἀγαθοῦ στοιχείον. Ἀμφότερα τὰ τοῦ ἀγαθοῦ στοιχεῖα είσιν ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ διένοια· ἀλλὰ τὸ κρείττον μέρος ἴσταται ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ τῇ σοφίᾳ· ἡ διάνοια εἶναι ἡ διδοῦσα τὸν αὐτῆς χαρακτῆρα τῆς ἀγαθότητος· ἐπειδὴ αὐτη εἶναι ἡ ἀγούσα τὸ μέτρον καὶ τὸν κανόνα. Πρὸς τούτοις πᾶν ἡδονῆς εἶδος δὲν πρέπει νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ ἐν τῷ μίγματι, ὥπερ δίδωσιν ὁ Πλάτων τὸ τοῦ ἀγαθοῦ ὄνομα· ἐπειδὴ ὑπάρχουσι καὶ σύμμικτοι καὶ καθαραὶ ἡδοναί. Αἱ καθαραὶ ἡδοναὶ δὲν εἶναι αἱ ζωηρότεραι καὶ ἰσχυρότεραι ἡδοναὶ, ἀλλ' ἔκειναι μεθ' ὧν οὐδεμία ἀναμιγνύεται λύπη, ἐν ἐνὶ λόγῳ αἱ ἀπλαῖ ἡδοναὶ, οἵαί εἰσιν ἡ θέα τῶν ὡραίων γραμμῶν, τῶν ὡραίων σχημάτων, ἡ ἀκρόσις τῶν ὡραίων ζηχων, πρὸ πάντων δὲ αἱ προσαρτώμεναι ἡδοναὶ τῇ τῶν ἐπιστημῶν καλλιεργείᾳ. Τοῦ λοιποῦ, ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἴδεσ, οἷα ἀναπτύσσεται ἐν τῷ Φιλήβῳ, δὲν

είναι εἰμὴ ἡ ἴδεα σχετικοῦ τινος ἀγαθοῦ, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ἑαυτῷ, τύπου καὶ ἀρχῆς πάντων τῶν ἀγαθῶν.

§ 12. Τὰ τεθέν ἐν τῷ Φιλήβῳ ζήτημα είναι τὸ τῆς μᾶλλον ἀξιοτίμου καὶ λυστελοῦντος ζωῆς ὡς πρὸς τὸν ἀνθρώπον· ἐν ταύτῃ τὸ μίγμα τῆς ἡδονῆς είναι ἀναγκαῖον. Ἐπειδὴ, ὡς πρὸς τὴν θείαν ζωὴν, ὁ Σωκράτης ἐπαναλαμβάνει πολλάκις ὅτι είναι ἐτεροιόν τι πρᾶγμα. Εἶς ἀλλοῦ είναι ἀριθμοί τοῦτο τὸ εἶδος τοῦ ἀγαθοῦ, ἐνθα ὁ Πλάτων εἰσάγει τὰς κατωτέρας ἐπιστήμας καὶ αὐτὰς τὰς μηχανικὰς τέχνας, δὲν είναι εἰμὴ σχετικόν τι ἀγαθὸν, τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἀληθές ἀγαθὸν ἔκεινο, οὐτινος ἡ δικαιοσύνη περιλαμβάνει τὴν οὐσίαν, πρὸς δὲ ὄφειλομεν πάντοτε στρέφειν τὰ ἡμέτερα βλέμματα, ὅπως διάγωμεν τιμίως ἐν τῷ δημοσίῳ καὶ τῷ ἴδιωτικῷ βίῳ, είναι ἡ ἴδεα τοῦ ἀγαθοῦ ἡ οὐσία ἐν τῷ κολοφῶνι τοῦ τε ἡθικοῦ καὶ τοῦ διανοητικοῦ κόσμου. Εἰς τοῦτο τὸ ἀπόλυτον ἀγαθὸν, τὸ αἰώνιον, τὸ ἀμεταβλήτου καλλονῆς, ἡ δικαιοσύνη προσκολλᾶται. Ἡ δικαιοσύνη δὲν είναι, ὡς δισχυρίζονται οἱ σοφισταὶ, δοξασία τις τυχόντως ποικίλουσσα κατὰ τοὺς χρόνους καὶ τόπους. Αὕτη δὲν είναι προσέτι τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου οὐδὲ ἡ δύναμις τοῦ παραδοθῆναι εἰς πάντα τὰ πάθη καὶ ἡ τέχνη τοῦ ἴκανον ποιῆσαι ταῦτα, καθὰ λέγουσιν ὅτε Καλλικλῆς ἐν τῷ Γοργίᾳ καὶ ὁ Θρασύμαχος ἐν τῷ Πολιτείᾳ. Είναι ἀληθές ὅτι ὑπάρχει διαφορά τις μεταξὺ τῆς κατὰ νόμον δικαιοσύνης καὶ τῆς κατὰ φύσιν δικαιοσύνης ἀλλ' ἡ κατὰ φύσιν δικαιοσύνη δὲν είναι ἡ ἀληθής δικαιοσύνη· ἐπειδὴ αὕτη συγχέει τὴν ἡθικότητα μετὰ τῆς ἰσχύος καὶ τὸ ἀγαθὸν μετὰ τῆς ἡδονῆς· αὕτη ἐπικυροὶ καὶ καθιεροὶ τὸ ἄνισον καὶ τὴν καταδυναστείαν. Ἡ ἀληθής δικαιοσύνη δὲν ἐδημιουργήθη δὲν συνεστάθη ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων· είναι αὕτη, ἀπ' ἐναντίου, ἡ ἀρχὴ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων, ἡ ὑπὸ τούτων ἀποκαλυπτομένη. Ἡ ἀληθής δικαιοσύνη δὲν κάμνει τὸν ἀνθρώπον κέντρον πάντων τῶν πραγμάτων, αὕτη ὑποτάσσει τοῦτον, ἀπ' ἐναντίου, ὡς τὸ μέρος εἰς τὸ δόλον. Επίσης ὁ Πλάτων συγχροτεῖ τὴν εὐδαιμονίαν ἐκ τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς τάξεως. Ἐντεῦθεν ἐξάγεται αὕτη ἡ θαυμαστὴ τοῦ Γοργίου ἀρχὴ ὅτι δηλαδὴ είναι κάλλιον καὶ προσέτι ὡφελιμώτερον τὸ ὑποστήναι ἀδικίαν τινὰ ἢ τὸ πρᾶξαι ταύτην. Ἡ ἀδικία είναι τὸ κακὸν τῆς ψυχῆς, ὡς ἡ δικαιοσύνη είναι τὸ ἀγαθὸν αὐτῆς· ἀλλ' ἡ

ἀδικία ὁ δὲ εἶναι κακὸν ἀδεράπευτον· ἡ θεραπεία εἶναι ἡ τιμωρία. Ἡ τιμωρία ἀποκαθίστα τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ καὶ φυσικὴν κατάστασιν, τουτέστιν εἰς τὴν τάξιν. Ἡ τιμωρία εἶναι λοιπὸν ἀγαθὸν τι, ἡ δὲ ἀδυναμία ἀποδίδει κακόν τι καὶ ἐν ἡ ἀδικία ἔναι τὸ δόν μέγα τι κακὸν, ἡ ἀτιμώρητος ἀδικία εἶναι τὸ μεγαλείτερον τῶν κακῶν.

§ 13. Ἀλλ' ἡ δικαιοσύνη, καὶ τοι ἡ ἔξοχωτέρα ἀπασῶν τῶν ἀρετῶν, δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ ἀρετὴ. Τί δὲ εἶναι ἡ ἀρετὴ κατὰ Πλάτωνα καὶ τίνα τὰ διάφορα μέρη ταύτης; Κατὰ τὸν διδάσκαλον εὐτοῦ, τὸν Σωκράτην, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀπαράλλακτος καὶ αὐτούσιος τῇ ἐπιστήμῃ καὶ γνώσει, τὸ δὲ ἐλάττωμα, ἡ κακία, εἶναι ταῦτον τι τῇ ἀμαθείᾳ καὶ ἀγνοίᾳ. Τῷ ὅντι ἡ διαφορὰ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οὐ μὲν θέλουσι τὸ ἀγαθὸν, οἱ δὲ τὸ κακόν· ἐπειδὴ οὐδεὶς ἀνθρωπὸς ζητεῖ ἑκουσίως καὶ ἐπισταμένως τὸ ἐπιβλαβές εἰς ἑαυτόν· ἀλλ' ὁ ἀνθρωπὸς ζητεῖ τὸ κακόν, διότι ἐκλαμβάνει τοῦτο ἀντὶ ἀγαθοῦ, καὶ τοιουτρόπως τὸ ἐλλειπμα αὐτοῦ προκύπτει ἐκ τῆς ἀγνοίας αὐτοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται μαχόμενος πρὸς τὴν οἰκείαν αὐτοῦ θεωρίαν ἐν τε τῷ Πρωταγόρᾳ καὶ τῷ Μένωνι, ἀποφαινόμενος ὅτι ἡ ἀρετὴ δὲν δύναται νὰ διδαχθῇ, καὶ ὅτι ζων αὐτὴν δύξασίαν τινὰ ὀρθήν· ἀλλὰ παρατηρητέον ὅτι ἐν τῷ Μένωνι ὁ Πλάτων λαλεῖ περὶ ἀρετῆς οὐαὶ πάρχειν εἰς τοὺς πλείστους τῶν ἀνθρώπων, ἀρετῆς ἀνευ ἀρχῆς καὶ ὅλως ἐνόρμου καὶ ἐνστιγματικῆς, ἀλλ' οὐχ ἔττον βεβαίας ἀρετῆς, ἐπειδὴ αὗτη εἶναι εἰδός τι ἐμπνεύσεως τοῦ Θεοῦ· τοιαύτη ἀρετὴ οὐδόλως χρεῖται διδασκαλίας, καὶ δὲν ἐπιδέχεται ταύτην. 'Αλλ' ὁ Πλάτων διαχρίνει τὴν ἀληθινὴν ἀρετὴν τῆς σκιᾶς τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀληθὴς ἀρετὴ ἐρειδεται ἐπὶ τοῦ καθαροῦ σκοποῦ τοῦ ἀγαθοῦ· εἶναι λοιπὸν ἡ γνῶσις, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ δύνατὸν νὰ διδαχθῇ ὡς ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ, δὲν εἶναι ἐπιστήμη ἀσθενῆς καὶ ἀδρανῆς, εἶναι ἐνέργειά τις, ἴσχυς διατάττει καὶ ἀποφασίζει τὴν ἐκτέλεσιν.

§ 14. Ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει τέσσαρα ἀρχικὰ μέρη ἡ τέσσαρας ἀρχικὰς ἐπόψεις τῆς ἀρετῆς, ἣτις εἶναι μία ἐν ἑαυτῇ. Αἱ τέσσαρες αὗται ἀρεταῖ, ἀς βραδύτερον ἐκάλεσαν πρωτίστας ἀρεταῖς, εἰσὶν ἡ φρόνησις ἡ σοφία, ἡ ἀνδρία, ἡ ἐγκράτεια ἡ σωφροσύνη καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ός πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς διαιρέσεως σημειωτέον ὅτι αὕτη εἶναι ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ Πλάτωνος, δια-

ότειλαντες τρεις δυνάμεις τῆς ψυχῆς, τὸν λόγον, τὸν καρδίαν, τὴν ἐπιθυμίαν. Εἶστη τῶν δυνάμεων τούτων ἔχει τὴν οἰκείαν ἀρετὴν, ὡρισμένην ὑπὸ τῆς λειτουργίας αὐτῆς. Τοῦ λόγου ἡ λειτουργία ἐστὶ τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τοῦ ἀληθοῦς καὶ τὸ ἐπιτάττειν ταῖς ἀλλαῖς δυνάμεσιν· ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ εἶναι ἡ σοφία. Ἡ λειτουργία τῆς καρδίας ἰσταται εἰς τὸ ἐπιτελεῖν τὰς διαταγὰς τοῦ λόγου, εἰς τὸ ἀνατρέπειν τὰ ἐμπόδια καὶ παλαίειν κατὰ τῶν παθῶν, ἔχόντων τὴν πηγὴν αὐτῶν ἐν τῷ σώματι· ἡ ἀρετὴ αὐτῆς εἶναι ἡ ἀνδρία, ὑποτεταγμένη εἰς τὴν σοφίαν. Τέλος, ἡ τρίτη δύναμις, ἡ ὄρεξις, εἶναι ὁ δεσμὸς δι' οὗ ἡ ψυχὴ ἐνοῦται τῷ σώματι, εἶναι ἀναγκαῖος τις σύντροφος, εἰς δὲν πρέπει νὰ μεταδῷ τὴν αὐτῆς μερίδα, κανονίζουσα τοῦτον ἀκαταπαύστως, εἶναι ἄγριόν τι θηρίον, ὅπερ ὀφεῖται νὰ τρέψῃ ἀνευ τοῦ ἐκλύσαι τοῦτο ἐκ τῶν δεσμῶν· ἡ ἐπιθυμία ἐκ φύσεως αὐτῆς ὑποτέτακται τῷ λόγῳ καὶ τῇ καρδίᾳ· ἡ μόνη ἀρετὴ, ἡς ἐστιν ἐπιδεκτὴν, συνίσταται εἰς τὸ εὐτεβάστως. ὑπεικειν ταῖς ὑπαγορεύσεσι τοῦ ὄρθοῦ λόγου, αὐτῇ δὲ εἶναι ἡ σωφροσύνη. Ἡ δικαιοσύνη δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς εἰδικὴν τινα δύναμιν, ἀλλ' εἶναι ἡ τάξις καὶ ἡ ἀρμονία τῶν τριῶν ἀλλών ἀρετῶν· αὐτὴ ἐκφράζει τὴν αὐτῶν σχέσιν καὶ ἀναλογίαν, εἶναι μεταξὺ ἀπασῶν ἡ πρωτίστη ἀρετὴ, ἡτις συγχεφαλαιοὶ καὶ περιλαμβάνει πάσας τὰς ἀλλας εἰς τὴν αὐτῆς ἐνότητα, ὡς ἡ ἐνότης τῆς ψυχῆς ἐμπεριέχει καὶ συνάγει εἰς τὴν ποικιλίαν καὶ τὰς αὐτῶν σχέσεις τὰς τρεις συστατικὰς δυνάμεις τὰς ἐκδηλούσας αὐτήν. Ἡ δικαιοσύνη εἶναι λοιπὸν ἡ θεμελιώδης ἀρετὴ τῆς ψυχῆς, συνδεομένη ἀρ' ἐνὸς πρὸς τὴν ψυχὴν, ἡς εἶναι, κυρίως εἰπεῖν, ἡ ἀληθὴς ζωὴ, ἀφ' ἔτερου δὲ ἐνουμένη μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, ἡς διατελεῖ οὖσα ἡ δήλωσις ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· αὐτῇ λοιπὸν ἀποτελεῖ τὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ.

§ 15. Ἡ δικαιοσύνη ἔχει δύο μορφάς· εἶναι ἀτομικὴ ἢ κοινωνικὴ, ἰδιαιτέρα ἢ δημοσία. Τοῦτο ἄγει εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ Πλάτωνος. Τίπερχουσι δύο πολιτικαὶ παρὰ Πλάτωνι· ἡ μὲν ἰδινικὴ, ἀπόλυτος, ἡ δὲ μᾶλλον εὐδιάλλακτος καὶ πρακτικὴ· ἡ πολιτικὴ τῆς δημοκρατίας ἡ πολιτείας, καὶ ἡ πολιτικὴ τῶν νόμων. Ἡ δευτέρα ἔξ ἄλλου, οὖσα μεταμόρφωσις τῆς πρώτης, θεμελιούται ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἀρχῶν. Κατὰ Πλάτωνα ἡ πόλις ἔχει τὴν αὐτῆς ἀρχὴν. εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ἀγάγκην, ἣν ἔχουσιν οἱ ἀνθρώ-

ποι πρὸς ἄλλήλους· αἱ δύο πρῶται τῆς πόλεως τάξεις εἰναι ἡ γεωργοὶ καὶ οἱ βιομήχανοι ἢ χειροτέχναι εἰς τὰς δύο ταύτας τάξεις προσθετέον ἑτέρας δύο, τοὺς μαχίμους, προασπίζοντας τὸ κράτος, καὶ τοὺς ἐν τέλει, κυβερνῶντας τοῦτο. Αἱ δύο κατώτεραι τάξεις ἔχουσιν ὡς λειτουργημα τὸ ἔργαζεσθαι καὶ τὸ ὑπείκειν· δὲν φαινονται ἀξιζουσαι τὴν εἰδικὴν προσοχὴν τοῦ νομοθέτου, ἐπειδὴ ὁ Πλάτων, κυρίως εἰπεῖν, ἐνασχολεῖται ἐπὶ τῶν μαχίμων καὶ τῶν ἐν τέλει ἢ ἀρχόντων. Τὸ ἔργον τῶν μαχίμων εἰναι τὸ πολεμεῖν τὸν ἔχθρον ἔξωθεν καὶ τὸ πνίγειν τὴν στάσιν ἔσω. ὅπως δὲ ὡσιν ἀξιοὶ τοιούτου ἔργου, ἀπαιτεῖται μέγα θάρρος παρ' αὐτοῖς· ἀλλὰ τὸ θάρρος τοῦτο πρέπει νὰ συνοδεύηται μετὰ γλυκύτητος, ἵνα μὴ στρέψωσι καθ' ἔαυτῶν καὶ κατὰ τῶν αὐτοῖς συμπολιτῶν τὰ ἐναντίον τῶν ἔχθρῶν προωρισμένα ὅπλα. Τὸ κράμα τοῦτο τῶν ἀντιθέτων ποιοτήτων, ἢ γλυκύτης καὶ ἡ ῥίξ δὲν δύνανται νὰ ἐπιτευχθῶσιν εἰ μὴ δι' ἀγωγῆς συνδυαζούσης ἐντέχνως τὰ δύο οὐσιώδη μέρη τῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀρχαίων, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν γυμναστικὴν. Ός πρὸς τοὺς ἐν τέλει, ἢ ἀγωγὴν αὐτῶν ὀφείλει νὰ ἔναι πρὸ πάντων φιλοσοφική. Τῷ δοντε μόνον δὲ οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ κράτους θέλουσι γίνει φιλόσοφοι, ἢ ὅτε οἱ φιλόσοφοι θέλουσι λάβει τὴν διοίκησιν τῶν κρατῶν, οἱ λαοὶ σωζονται τῶν κακῶν, ἀτινα ἐρημοῦσιν αὐτούς· ἐπειδὴ ὁ φιλόσοφος ἔξειρει τὴν ἴδεαν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ, ἐὰν ἔναι ἀληθῶς φιλόσοφος καὶ ὡχὶ κατὰ τὸ φαινόμενον, δὲν θέλει εὐαρεστηθῆ νὰ γινώσκῃ μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ νὰ πράττῃ. Οὕτω σχηματίζεται ἡ τάξις τῶν ἐν τέλει. Τοιαῦτά εἰσι τὰ στοιχεῖα τῆς πόλεως τοῦ Πλάτωνος. Τοιαῦτη πόλις, οὕτω συντεταγμένη, ἐμπερικλείει ἀπάσας τὰς θεμελιώδεις ἀρετὰς, ἀς ἀνεγγωρίσαμεν εἰς τὸ ἄτομον, τὴν σοφίαν, ἥτις εἰναι τὸ προσὸν τοῦ ἀρχοντος, τὴν ἀνδρίαν, ἥτις εἰναι τὸ προσὸν τῶν μαχίμων, τὴν σωφροσύνην, συνισταμένην εἰς τὴν πειθαρχίαν τῶν τάξεων ἢ κλάσεων, αἵτινες ὄφείλουσιν ὑπακοὴν ταῖς ταύτας διαταττούσαις ἀρχαῖς· τέλος, τὴν δικαιοσύνην ἢ τὴν ἀκριβῆ κηδεμονίαν ἐκάστης κλάσεως εἰς τὸ ἔκπληρον τὴν λειτουργίαν τὴν ἴδιαζουσαν. αὐτῇ καὶ τὴν ἀρμονικὴν αὐτῶν συνέργειαν εἰς ἐν μοναδικὸν τέλος. Ή ἐνότης, τοιοῦτος εἰναι ὁ ἐσχατος τῶν Κρατῶν νόμος, εἰναι τὸ ἀληθὲς αὐτῶν ἀγαθόν. Ἀλλ' ἡ ἐνότης ἀπαντᾷ δύο ἀνυπέρβλητα ἐκπόδια, τὴν ἴδιοκτησίαν καὶ τὴν οίκογένειαν· τὴν ἴδιοκτησίαν,

ἐξ ἣς γεννῶνται αἱ δίκαιαι, αἱ ζηλοτυπίαι, ὁ τῶν πλουσίων καὶ τῶν πτωχῶν πόλεμος· τὴν οἰκογένειαν ἀρχὴν ἀδιορθώτου ἐγώι-
σμοῦ. Ὅπως δὲ πραγματοποίησωμεν τὴν ἐνότητα, ὁρείλομεν νὰ καταργήσωμεν τὰς δύο ἀρχὰς· τῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἔχθροπρα-
ξίας. Πρέπει πάντα νὰ ἔναις κοινάς τὰ ἀγαθὰ, αἱ γυναικεῖς, τὰ παιδία. Τοιαύτη εἶναι ἡ πολιτικὴ τῆς πολιτείας ἡ δημοκρατίας τοῦ Πλάτωνος θεωρία. Ἡ βάσις τῆς πόλεως εἶναι αἱ ἐντάξεις ἡ φυλαί· τὸ ἀντικείμενον τῆς πόλεως εἶναι ἡ ἐνότης· ἡ μόνη ἐνό-
της τοῦ Κράτους εἶναι ἡ κοινότης. Ἡ κοινότης, τόσον ἐναντία εἰς τὰ ἥθη, τὰς συνηθείας, εἰς τὰς τῶν ἀνθρώπων πραγματικὰς προλήψεις, δὲν θέλει πραγματοποιηθῆ εἰμὴ ἐάν ἡ κυβέρνησις τεθῇ εἰς τὰς χειρὰς φιλοσόφων, καὶ ἐάν ἡ νεολαία ὑψωθῇ εἰς τὰς ἀρ-
χὰς τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας. Ἐν τῇ περὶ Νόμων πραγματείᾳ ὁ Πλάτων ἐπιφέρει εἰς τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ σύστημα σοβαρὰς με-
ταβολάς. Αἱ κύριαι εἶναι ἡ καθίδρυσις τῶν πολιτικῶν καὶ ποινι-
κῶν νόμων, ἡ ἀναγνώριστις τῆς ἴδιοκτησίας καὶ τῆς οἰκογενείας, ἡ διαιρέσις τοῦ Κράτους οὐχὶ πλέον εἰς ἐντάξεις, ἀλλ' εἰς κλά-
σεις προσδιωρισμένας διὰ τοῦ τιμήματος, αἱ ἀρχαὶ καὶ ἔξουσίαι, ἐμπιστευόμεναι εἰς τὸν λαὸν, εἰς τὴν δημωδὴν ἔκλογήν. Ἀλλ' ἐ-
κάστη τῶν κεφαλαιωδῶν παραχωρήσεων, ὅσον ἔνεστι διορθοῦται διὰ συπτολῆς καὶ περιορισμοῦ. Ἡ ἴδιοκτησία δὲν ἀνήκει εἰς τὸ ἀ-
τομον ἀλλ' εἰς τὸ Κράτος· αὕτη εἶναι ἀναπαλλοτρίωτος, αὕτη δὲν δύναται νὰ αὐξῆσῃ εἰμὴ μέχρι τινὸς ὅρου· τὰ κακὰ τῶν γάμων ἀποτελέσματα ἀνακουφίζονται διὰ τῆς θεσμοθεσίας, ἥτις διεκδικεῖ τὴν γυναῖκα φέρουσαν προίκα εἰς τὸν οἶκον. Ὁ δημο-
κρατικὸς χαρακτὴρ τῆς νέας πόλεως ἔχει τὸ ἀντίφροπον αὐτοῦ εἰς τὸν νόμον, τὸν βιάζοντα τὰς ἀνωτέρας τάξεις νὰ παρευρί-
σκωνται εἰς τὴν ψυφοφορίαν, καὶ ἀφίνει τὰς κατωτέρας ἐλευθέρας ἵνα ἀπέχωσιν αὐτῆς. Τέλος ὁ Πλάτων, πιπτός εἰς τὸ πνεῦμα τῆς δημοκρατίας, θέτει εἰς τὴν χορυφήν. τῆς κυβερνήσεως ταύτης συμβούλιον, ὃ καλεῖ θεῖον συμβούλιον, συντεθειμένον ἐκ φιλοσό-
φων, εἰς ὃ ἀνήκει ἡ ἀνωτάτη ἀπόφασις τῶν ὑποθέσεων τοῦ Κρά-
τους. Σημειωτέον δὲ μεταξὺ τῶν μεγάλων τῶν νόμων ἐπό-
ψεων τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ προηγήται τῶν νόμων ἔκθεσίς τις τῶν αἰτίων, τὴν καθίδρυσιν εἰδούς τινὸς ὄρκωτῶν ἢ ὄρκοδικείου, τὴν θεσμοθεσίαν τῶν σωφρονιστηρίων ἢ μετανοήτηρίων, προωρισμέ-
νων εἰς τὸ διορθοῦν τοὺς ἐνόχους οὐχ ἡττον ἢ τιμωρεῖν αὐτούς.

Ἐν τέλει τὸ πνεῦμα τοῦ διαλόγου περὶ Νόμων εἶναι πάντοτε τὸ αὐτὸν ὡς τὸ τῆς Πολιτείας. Μετὰ λύπης ὁ Πλάτων παραιτεῖται τοῦ ἑαυτοῦ ἴδιαντος, καὶ σπουδάζει πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ τοι δοκῶν ὅτι παραιτεῖται, ἵνα ἐπαναλάβῃ τοῦτο διὰ τίνος χωρίου. Οἱ σκοποὶ αὐτοῦ εἶναι πάντοτε νὰ πραγματοποιήσῃ διὰ πολιτικῶν θεομῶν τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν, τὴν ἀρετὴν· τὰ μέσα αὐτοῦ τείνουσιν ἵνα χορηγήσωσιν εἰς τὸ ἄτομον πᾶν οὐτινὸς δύναται νὰ ὑποφέρῃ τὴν στερησίν· ἡ διοικησις αὐτοῦ εἶναι ἔκεινη τῶν σοφωτέρων καὶ τῶν καλλιτέρων, τῶν φιλοσόφων, τῶν νοημόγυνων, ἐν βραχυλογίᾳ ἡ ἀριστοκρατία. Εἰν συντόμῳ ἡ πολιτικὴ τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἐπίκρισις τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς. Ἐντεῦθεν ἡ προτίμεσις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ τῆς Κρήτης καὶ Λακεδαιμονίου συγτάγματα. Ἐντεῦθεν ἡ συχνὴ αὐτοῦ ἀπιστία εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Δύσεως. Αἱ ὑπερβολαὶ τῆς δημαρχίας ἡνεγκον αὐτὸν εἰς τὰς ἀντιθέτους ὑπερβολάς· εἰς τοὺς κινδύνους ψευδοῦς τίνος ἴσοτητος καὶ ἐλευθερίας ἀκαθέκτου, εἰς τὸ εὐμετάβλητον τοῦ πλήθους, εἰς τὸ ἄστατον τῶν νόμων, εἰδὲν ὁ Πλάτων μοναδικὴν θεραπείαν νὰ ὑποτάξῃ ἀπαντας τοὺς πολίτας ὑπὸ τὸν ζυγὸν ἀδυνάτου καινότητος.

§ 16. Ἡ αἰσθητικὴ τοῦ Πλάτωνος, ὡς καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ὀλόκληρος, δεσπόζεται ὑπὸ ἡθικῶν ἰδεῶν. Οὕτω δὲν παραδέχεται ὁ Πλάτων ὅστε ἡ φητορικὴ ἡ ποίησις νὰ ἐπίκηπτῶσι μόνον τὸ θέλγειν καὶ ἀρέσκειν. Ἐν Γοργίᾳ πρεσβεύει ὅτι ἡ φητορικὴ ὄφελεις νὰ ἔχῃ ἡθικόν τινα σκοπὸν, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀξιοῖ μόνην τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου. Ἐν Ιωαὶ καὶ ἐν Πολιτείᾳ χλευάζει καὶ διαφρημεῖ τὴν ποίησιν, ἀδουσαν κατὰ τύχην τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἐλάττωμα, διεγείρουσαν τὰ πάθη, ἐκθηλύνομαν τὴν ψυχὴν, καὶ διαχέουσαν ψευδεῖς ἐπὶ τῆς θεότητος γνώσεις. Ταῦτην τὴν ποίησιν ἀτοβάλλει ἐκ τῆς πολιτείας. Άλλα δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν ὅτι ἀπαρυσίται τὴν φητορικὴν καὶ τὴν πρίτην· αὐτὸς οὗτος πειρᾶται νὰ δώσῃ ἡμῖν πρότυπα τῆς ὑπὸ αὐτοῦ προσαγορευομένης ἀληθοῦς εὐγλωττίας ἡ φητορικές ἐν Μενεκένῳ καὶ ἐν Φαιδρῷ. Τίς ἡδύνατο νὰ εἰπῃ ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Συμποζίου ὀλιγωρεῖ τῆς ποιήσεως; Πόρρω τούτου ὁ ποιητὴς φαίνεται αὐτῷ ὅν τι ἐμπεπνευμένον. Ο ποιητικὸς ἐνθουσιασμὸς, ὡς ὁ ἔρως, εἶναι παραφραστόν θατέμπερος μένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· εἶναι ἀληθεῖς καὶ ἀγαθοῦ, ὅτε ἐμπνέεται ὑπὸ

τοῦ ἀληθίους καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Πρέπει νὰ ὑπεξαιρεθῇ τῶν χροφαν
καὶ φαντασμῶν ἐντυπώσεων, ἵνα ὀδηγηθῇ ὑπὸ τῆς αἰωνίας ἀλη-
θείας, τοῦ ἀρεταβλήτου πρατύπου τῷ καλοῦ, τοῦ ἰδανικοῦ κα-
λοῦ· ἐν ἐνὶ λογῳ, τῷ ἀρχικοῦ καὶ ἀδιάφορον καλῶν, περὶ οὗ ἐλέ-
χθη ἐν Συμποσίῳ, ἃ τι δύνατος νὰ δώσῃ τιμὴν εἰς τὴν ζωὴν
ταύτην, εἶναι τὰ θέαμα τῆς αἰωνίας καλλονῆς. Οὕτως αἱ ὁδέαι
τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῆς τέχνης συγκεντοῦνται εἰς τὸ κοινὸν κέντρον
τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Αἰσθητικὴ, πολιτικὴ, θεοκτή, ψυχολογία,
φυσικὴ, διαλεκτικὴ ἐν τέλει, πάντα ἐρμηνεύονται διὰ τοῦ συ-
στάματος τῶν ὁδῶν, πάντα συγάπτονται ἢ συναρμολογοῦνται
πέριξ τῆς ὁδίας τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τῶν ἀμέσων αἰτοῦ ἀπορροιῶν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Αριστοτέλης

§ 1. Οἱ Ἀριστοτέλης ἐγεννήθη ἐν Σταγείροις 384 π. Χ. δο-
λυμ. ψθ', ἡτού οὐρὸς Νικομάχου, ἱετροῦ καὶ φίλου τοῦ τῆς Μα-
κεδονίας βασιλέως Ἀμύντου· κατὰ τὸ 368 ἐγένετο φοιτητής
τοῦ Πλάτωνος, διδαχθεὶς εἰκοσιν ἐτῇ ὑπὸ αὐτοῦ καὶ ἐγγυμναζό-
μενος εἰς τὴν ἀναλυτικὴν ὁξύοιαν· περὶ τὸ 343 ἐγένετο ὁ διδά-
σκαλος καὶ παιδαγωγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐπαιξήσαντος
τὴν κλίσιν εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει, καὶ ἴδιας τὸν ζῆλον εἰς
τὰς φυσικὰς διά τε τῆς συλλογῆς ἀντικειμένων φυσικῆς ἱστορίας
καὶ δι' ἀδρῶν ποσοτήτων ἀργυρίου εἰς ἀπόκτησιν καὶ ἀγορὰν βι-
βλίων. Εἰς τοὺς περιπάτους τοῦ Δυκείου ἐθεμελίωτε τὸ 334
ἰδίαν σχολὴν τὴν περιπατητικήν. Ὅποτες ἀθείσμοι ἡναγκάσθη
νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπέβανεν ἐν Χαλκίδῃ τῆς Εύ-
βοίας τὸ 322.

Οἱ Ἀριστοτέλης συνέταξεν ἀξιόλογα συγγράμματα περὶ πάσης
Ἐλληνικῆς ἐπιστήμης, καὶ μάλιστα περὶ τῆς φιλοσοφίας. Τὰ φι-
λοσοφικὰ αὐτοῦ συγγράμματα διαιροῦνται εἰς ἔξιτερικὰ καὶ ἀ-
κροαματικά. Τὰς ἴδιαιτέρας τύχας τῶν τούτου συγγραμμάτων
εὐκόλυναν ἢ τε Κρατικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐξηγησίς αὐτῶν τῶν
συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἀτιγα διὰ τὸ συνεπτυγμένον καὶ τὴν ὁδ-

αιτέραν ὄνοματολογίαν οὐχὶ ἐναργῶς ἐνοήθησαν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἡτοῖ εἰς ἄκρον πεπροικισμένος ὁζύνοιαν, ἔχων καὶ πλῆθος παντοδεπῶν γνώσεων ἐκ τῶν βιβλίων καὶ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως. Ἐπειδὴ δὲ κύριον σκοπὸν προέθετο τὴν τῆς φύσεως ἐρευναν, τούτου ἔνεκα ἀπέρριψε τὰς ἴδεας, ὡς διορᾶται ἐν Μετα-φυσικῇ Α', 7. ΙΒ', 9, καὶ ἐφαντάσθη ὅτι πᾶσαι αἱ ἔννοιαι, καὶ αὐταὶ τοῦ νοὸς; αἱ δύνηλόταται, δίδονται κατὰ τὴν ὥλην ἐκ τῶν ἔκτος, ὡς δείκνυνται ἐν Ἀναλυτ. Προτερ. Α', 30, ὁ κόσμος εἶναι ἀΐδιος κατ' εἶδος, καὶ οὐχὶ μόρφωμα νοός τινος. Δὲν ἐνησμενίζετο εἰς τὰ ἴδαικα, ὡς ὁ Πλάτων, δὲν προέβαινεν εἰς τὸ νοητικὸν σύστημα ἐκ τῶν καθόλου εἰς τὰ κατὰ μέρος, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἀπὸ τῶν μερικῶν εἰς τὰ καθόλου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὴν φιλοσοφίαν ὡς τὴν ἐξ ἀρχῶν ἐπιστήμην, χρησιμεύουσαν εἰς ἀπόκτησιν γνώσεων, αἰτίαν εἶναι δύο εἰδῶν, ἐμμεσοὶ καὶ ἀμεσοὶ τὰς μὲν ἀμέσους ἀρχούμεθα ἐκ τῆς πείρας, προηγοῦνται τὰ μερικὰ, ὑστερον ἔπονται τὰ καθόλου, δι' ὧν γινώσκεται τὸ οὐσιῶδες καὶ ἀναγκαῖον τῶν πραγμάτων τῇ συνδρομῇ τῶν ὀρισμῶν· καὶ ἀξιωμάτων, ἡ ἀμεσος γνῶσης φέρει εἰς τὴν ἐμμεσον διὰ τῶν ἀποδείξεων τῶν ἐκ τῆς λογικῆς ἐξαντλαυμένων, ἡτοὶ διὰ συλλογισμῶν. Διὰ τοῦτο ἡ λογικὴ καλεῖται τὸ ὄργανον ἀπάσης ἐπιστήμης, καὶ ὁ Ἀριστοτέλης οὐχ ἡττον παραδεχόμενος τὴν ὥπαρξιν τοῦ λόγου καὶ τὴν πραγματικότητα ἀνάγκην τῶν νόμων αὐτοῦ, συνεβάλετο τὰ μέγιστα εἰς μόρφωσιν καὶ συστηματοκοίνων αὐτῆς πρὸ παντὸς ἄλλου, καὶ αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος.

§ 3. Ὁ Ἀριστοτέλης περιελάμβανεν εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὰς ἐμπειρικὰς, λογικὰς καὶ συμμίκτους ἐπιστήμας. Παρεδέχετο τὴν διαιρεσιν τῆς φιλοσοφίας εἰς θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν, ὑπῆγεν εἰς τὴν πρώτην τὴν φυσικὴν, μαθηματικὴν καὶ μεταφυσικὴν, ἡ πρώτην φιλοσοφίαν ἐν γένει, ἰδιαιτέρως δὲ θεωρητικὴν φιλοσοφίαν ἐξελάμβανε τὴν κοσμολογίαν, ψυχολογίαν, θεολογίαν καὶ τὴν φυσικὴν αὐτήν. Ήστε τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφία πραγματεύεται τὸ ὃν ἀνεξαρτήτως τῆς θελήσεως. Ή δὲ πρακτικὴ φιλοσοφία ἐξετάζουσα τὰ προκύπτοντα ἐκ τῆς θελήσεως ἐναγκαλίζεται τὴν ἡθικὴν, πολιτικὴν καὶ οἰκονομίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης φυσικὴν ἐπιστήμην θεωρεῖ τὴν περὶ τῶν σωμάτων καὶ τῶν ὄντων διδασκαλίαν, καθόσον διὰ τῆς πείρας καθίστανται γνωστὰ ταῦτα, ἐπομένως τὴν κίνησιν, τὴν αἰτίαν, τὴν ἀλλοιώσιν, τὸν χρόνον, τὴν ὥλην,

τὸ εἶδος, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἀπειρον εἶναι ἀντικείμενα τῆς φυσικῆς. Ή κοσμολογία περὶ λαμβάνουσα τὸν Κόσμον ἢ τὸν Οὐρανὸν, ὃντα συμπλήρωμα πάντων τῶν τρεπτῶν ὄντων, ἀναγνωρίζει τὴν Γῆν ὡς κέντρον, τὴν βαρύτητα, ἥτοι τὴν ἐπὶ τὸ μέσον κίνησιν, τὸ πῦρ, τὸ κοῦφον, ἥτοι τὴν ἀπὸ τοῦ μέσου κίνησιν, καὶ τὴν ἀνωτάτην σφαιρὰν τοῦ οὐρανοῦ, ἥτοι τὴν περὶ τὸ μέσον κίνησιν. Οἱ Ἀριστοτέλης ὑπελάμβανε τὸν Οὐρανὸν τελειότατον καὶ θείον σῶμα, ἄφθαρτον, ἀτρεπτον καὶ ἀπαθέτη, καὶ ἀνωτέρας φύσεως παρὰ τὰ σώματα τὰ ὑποκάτω τῆς Σελήνης τοιαῦται ἐν γένει εἶναι αἱ θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ κοσμολογίας. Εἶναι ἀναντίόργητον ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης πρῶτος ἐπεξειράσθη ἐπὶ τὸ ἐπιστημονικῶτερον τὴν ψυχολογίαν. Ή ψυχὴ εἶναι διάφορος τοῦ σώματος, ἀλλὰ καθὸ εἶδος καὶ ἐντελέχεια εἶναι ἀναπόσπαστος αὐτοῦ εἶναι δὲ αἰτία τῆς ζωῆς καὶ παντὸς ὄργανικοῦ σώματος τὸ πρῶτον εἶδος· ἀπὸ δὲ ἑλέπων δὲ εἰς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν οὐσίαν τῆς ψυχῆς, ἀπόφαινεται περὶ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, νοήσεως, αἰσθήσεως, ὀρέξεως, γεννήσεως καὶ θρέψεως, φαντασίας καὶ κοινῆς αἰσθήσεως, ἢ συνειδήσεως. Ή μεταφυσικὴ, ἢ πρώτη φιλοσοφία, εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἐπιστήμη τοῦ ὄντος. Τὸν Θεὸν δοξάζει ὡς τὸν τελειότατον θεωρητικὸν λόγον, ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ πλήρη ἐνέργειαν καὶ τελειοτάτην μακαριότητα, ἀπόλυτον αἰτίαν πάσης κινήσεως καὶ ἔσχατον σκοπὸν τῆς φύσεως. Αἱ οὐσίαι εἶναι τὰ πρῶτα τῶν ὄντων, καὶ καθὸ ἀπλαὶ εἶναι ἀνώτερα τῶν συνθέτων, ἐπομένως ὁ Θεὸς εἶναι τὸ ἀμετάβλητον ἐλαττύριον καὶ ἡ ἀναγκαία αἰτία τῆς αἰωνίας κινήσεως, οὗτε ἀρχὴν λαβὼν οὗτε τέλος ἔχων ποτέ. Ή ἐνέργεια αὐτοῦ δὲν ἔχει ὅρια οὗτε ἐν τῷ χρόνῳ, οὗτε ἐν τῷ διαστήματι, καὶ ἐπειδὴ εἰς τὸν Θεὸν ὡς εἰς ἀμετάβλητον κέντρον ἀπολήγουσι τὰ πάντα, τούτου ἔνεκα διὰ τὸ πλήρωμα τοῦ ὄντος ἐν ἑαυτῷ κέντηται τὸ ἀπόλυτον ἀπειρον. Οὗτον ὁ Θεὸς εἶναι οὐσία αἰωνία, ἀπλῆ, ἀσώματος, ἀπειρος, ἀενάως ἐνεργοῦσα. Ήδε Μεταφυσικὴν αὐτοῦ. Εν τῇ πρακτικῇ φιλοσοφίᾳ ἔξετάζει ὁ Ἀριστοτέλης τὸ ὑπέροτατον ἀγαθὸν, καὶ τὸ τέλος, ὅπερ ὑφίσταται εἰς τὴν εὐδαιμονίαν τὴν προκύπτουσαν ἐκ τελείων καὶ ἐναρέτων πράξεων. Ή ἀρετὴ, διαιρουμένη εἰς διανοητικὴν, ιδιάζουσαν μόνω τῷ Θεῷ καὶ παράγουσαν τὴν ὑπερτάτην εὐδαιμονίαν ἢ ὅλβιότητα, καὶ εἰς ἡθὴν, ἀνήκουσαν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ οὐσαν ἔξιν ἐπίκτητον καὶ τα-

λειοποίησιν τῆς ὄρεξεως διὰ τοῦ λόγου, ὅρίζεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τελείωτης τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ λόγου. Εἰς τὴν ἡθικὴν ἀρετὴν ὑπάγεται ἡ ἀνδρία, ἡ μεγαλοψυχία, ἡ σωφροσύνη, ἡ ἐλευθεριότης, ἡ μεγαλοπρέπεια, ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ πραότης. Αἱ περὶ δικαιού θεωρίαι τοῦ Ἀριστοτέλους εἰσὶν εὐφυεῖς καὶ πολλοῦ λόγου ἀξιατε. Μετὰ τῆς ἡθικῆς συνδέεται στενώτατα ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ οἰκονομία, αἵτινες διαλαμβάνουσι περὶ τοῦ πᾶς δυνατὸν νὰ ἐπιτύχωμεν τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι τῆς εὐδαιμονίας, ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ οἰκιακῇ κοινωνίᾳ, εἰς δὲ φύσιον μεν διὰ τῆς ἐντελοῦς πολιτείας καὶ τῆς διατάξεως τοῦ ρέκου· ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ ὠφέλεια καὶ ἡ σκοπιμότης. Ιδεὶ ἡθικῆς Η', 9. καὶ Πολ. Α'.

§ 4. Ὁ Ἀριστοτελισμὸς ἀπεχωρίσθη τοῦ Πλατωνισμοῦ διὰ τῶν ὀπαδῶν, μαθητῶν καὶ διαδόχων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀναπτυξάντων καὶ μεταδόντων ἐπ' ἀκριβὲς τὴν ἔκείνου διδασκαλίαν δι' ἐμβριθῶν ὑπομονημάτων καὶ εὐχρινῶν παραδόσεων. Ἀμεσος διαδόχος τοῦ Ἀριστοτέλους ἦτο ὁ Θεόφραστος ὁ Ἐρέσιος, συγγραφεὺς τῶν Χαρακτήρων, ὀπαδὸς αὐτοῦ ἦταν Εὐδημος ὁ Ρόδιος, ὁ Δικαιάρχος, ὁ Ἀριστόζενος ὁ μουσικὸς, ἀμφότεροι Ἰλισταὶ, Στράτων ὁ Λαμψακηνὸς, Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, ἔξοχος πολιτικός καὶ ἡγεμὼν. Ἐκ δὲ τῶν μεταγενεστέρων τάττονται ως ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὁ Ἀρίστων ὁ Κεῖος, ὁ Κριτόλαος, ὁ Διόδωρος, καὶ Ἰερώνυμος ὁ Ρύδιος. Ὁ Ἀριστοτελισμὸς ἐπεκράτησεν ἐπὶ πολὺ καὶ μάλιστα ἐν τῇ μέσῃ ἡλικίᾳ, ἀνταγωνιζόμενος εἰς τὸν Πλατωνισμὸν, ἡ δὲ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔσχε πάντοτε μεγίστην τὴν ἐπιφύλαξιν, οὐχ ἡττον δὲ μεταξὺ τῶν σχολαστικῶν θεολόγων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Ἐπικούρειοι καὶ Στωϊκοί.

§ 1. Τρεῖς αἰώνας π. Χ. ἡ περιπατητικὴ ἡτοὶ Ἀριστοτελικὴ, καὶ ἡ Πλατωνικὴ ἡτοὶ Ἀκαδημαϊκὴ σχολὴ ὑποβιβασθεῖσαι καὶ ἔξευτελισθεῖσαι ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ δύο ἄλλων σχολῶν, τοῦ Ἐπικουρισμοῦ καὶ τοῦ Στωϊσμοῦ. Ὁ Ἐπίκουρος ἐγεννήθη περὶ

τὸ 337 π. Χ., πεπροικισμένος νοῦν δεξιὸν, ἐγένετο ὄμιλητής τοῦ Σενοκράτους καὶ τοῦ Θεοφράστου ἴδρυσε φιλοσοφικὴν σχολὴν ἐν Λαμψάκῳ, καὶ ἀκολούθως ἡλθεν εἰς Ἀθήνας. Ἐδίδασκεν ἐν τινι κήπῳ εὐρών πλείστους ὅσους διπαδούς, ἐθίρευε τὴν εὐδαιμονίαν· ἡ ἡθικὴ ἦτο τὸ κυριώτερον μέρος τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἡ δὲ φυσικὴ καὶ κανονικὴ, ἦτοι λογικὴ, ἐθεωροῦντο ὑποδεέστερα· ἡ αἵρεσις τῶν Ἐπικούρεων ἐπιδιώκει τὴν εὐδαιμονίαν δανεισαμένη πολλὰ ἐκ τοῦ ἀτομολογικοῦ τῆς φυσικῆς συστήματος, ὅπερ διδάσκει ὅτι τὰ ἀτομα ἀπορρέοντα ἐκ τῶν σωμάτων ἐμφιλοχωροῦσιν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν τοῦ ἀνθρώπου ὄργανων καὶ παράγουσι τὴν αἰσθησιν, εἴτε εὐάρεστον εἴτε δυσάρεστον, ἵτις συνοδευομένη ὑπὸ τῆς αἰσθητῆς ἀντιλήψεως γεννᾷ τὰς γενικὰς ἰδέας· ὅθεν ὁ Ἐπικουρὸς δὲν ἀνεγνώριζεν ἰδέας ἀναγκαίας καὶ ἀπολύτους, ἀλλ᾽ ἐνδεχομένας καὶ σχετικάς.

§ 2. Ὁ Ἐπικουρὸς ἀκολούθων τὰς φυσικὰς θεωρίας τῶν ἀτομολόγων δὲν παραδέχεται οὔτε θεὸν, οὔτε πρόνοιαν, καὶ τοι δὲ ὄμιλει περὶ θεῶν, ἡναγκάζετο ὑπὸ φόβου. Ἡ ψυχὴ κατ' αὐτὸν συντίθεται ἐκ πυρὸς, ἀέρος, φωτὸς, καὶ ἀκατανομάστου τινὸς ὑλῆς, ἐγκαθημένης ἐν τῷ στήθει· ὁ ἐστιν ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα σύνθετον ἐκ λεπτοτέρων, ἐντελεστέρων καὶ στρογγύλων ἀτόμων, ἐπομένως εἶναι θνητὴ, ὀλέθριον τοῦτο καὶ παράλογον σύστημα, αὐτόχρημα ἀθεῖα. Τοιαύτη ἡ κανονικὴ, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ Ἐπικυροῦ. Μὲς πρὸς τὴν ἡθικὴν, εἶναι σύμφωνος ὁ Ἐπικουρὸς πρὸς τὰς μηνηγενεῖσας ἰδέας αὐτοῦ. Οὔτε ἀπόλυτον κανόνα, οὔτε μέλλουσαν ἐλπίδα ἀσπάζεται, ἀλλ' ἐπιδιώκει τὴν ἡδονὴν, ἀποκρούει τὴν λύπην. Παρατηρητέον ὅμως ὅτι αὐτὸς ἔζησε ζωὴν ἀμεμπτον καὶ ἄψιγον, καὶ δὲν ἡκολούθησε τὰ ἐντάλματα τοῦ φθοροποιοῦ αὐτοῦ συστήματος. Μαθηταὶ δὲ τοῦ Ἐπικούρου ἦσαν Μητρόδωρος ὁ Λαμψάκηνός, Ξέρμαχος, Φαιδρός, Φιλόδημος καὶ ἄλλοι.

§ 3. Οἱ Στωϊκοὶ ἐφάνησαν ὄλιγώτερον συνεπεῖς καὶ ἵκανοι παρὰ τοὺς Ἐπικουρείους· ὅμως ἡ διδασκαλία αὐτῶν ἐβασίλευσε μακρὸν χρόνου, διότι ἀφῆκαν καὶ μεγάλα ἡθικῆς παραδείγματα, λαμπρὰς γνώμας, εὐγενῆ ἀξιώματα καὶ μνήμην σεβαστήν· ἡ ἡθικὴ αὐτῶν ὑπῆρξε καθαρά, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ καθήκοντος, ἐφ' ἣς ἐρείδεται τὸ σύστημα αὐτῶν, ἡρκεσεν ἵνα λημονηθῶσι τὰ λάθη αὐτῶν. Τὰ κυριώτερα αὐτῶν δόγματα συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὸ

ἡθικὸν ἀγαθὸν, ἐκ διαμέτρου ἐναντίον τοῦ φαύλου καὶ κακοῦ, εἰς τὴν ἀρετὴν, ἥτις εἶναι ἡ μόνη εὐδαιμονία καὶ εὔροια τοῦ βίου, εἰς τὰ καθήκοντα, τουτέστι τὰ ἔργα ἡμῶν συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὸν λόγον, εἰς τὴν ἐνότητα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας, καθόστον ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ κακία εἶναι μία, πάντα δὲ τὰ ἀμφορτήματα καὶ αἱ ἀγαθοεργίαι θεωροῦνται ἵστοιμα, ὡς προκύπτοντα ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἥτοι ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ σκοποῦ τῆς προαιρέσεως. Η ψυχολογία αὐτῶν ἐθεώρει τὴν ψυχὴν πύρινον ἀέρα, τουτέστι σῶμα καὶ φλαρτόν τι. Ἐνόμιζον οἱ Στωϊκοὶ ὅτι ὁ κόσμος εἶναι οὐσία ζῶσα καὶ θεία, ὅτι δύο ἀρχαὶ ὑπάρχουσιν εἰς πᾶσαν οὐσίαν, ἡ μὲν, ἥτις εἶναι πάσχουσα, καὶ ὁ Θεός, δοτις εἶναι ἐνεργῶν· κατ' αὐτοὺς πᾶν δὲ εἶναι σωματικὸν εἶναι οὐδὲν, ἡ δὲ ἡμετέρα ψυχὴ, ὑπάρχασσα μακράν τινα χρόνον, διαλύεται ὡς τὰ λοιπὰ σώματα, ὁ Θεός κατ' αὐτοὺς εἶναι ὁ ζωτικὸς χυμὸς, ὁ διεσπαρμένος εἰς πάντα τὸν κόσμον, ὁ λόγος, ἐλευθέρα ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, ἔφηρμοσμένη εἰς τὴν αἰσθησιν. Καὶ τοι δὲ ἡ ψυχολογία καὶ ἡ φυσιολογία αὐτῶν ἐξώκειλαγ εἰς ἀτοπήματα, ὅμως ἐν τῇ ἡθικῇ θυσιάζουσιν οἱ Στωϊκοὶ πάντα εἰς τὸ καθῆκον, ἡ λογικὴ αὐτῶν οὐδόλως διαφέρει τῆς κανονικῆς τῶν Ἐπικουρείων· τὰς καταληπτικὰς ἐννοίας, τουτέστι τὰς ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου προσδιωρισμένας ἐθεώρουν κρηπίδα καὶ κριτήριον τῆς ὑλικῆς ἀληθείας, ἡ λογικὴ αὐτῶν χαρακτηρίζεται ὡς λεπτολόγος καὶ διαπρέπει εἰς τὴν θεωρίαν τῶν ὑποθετικῶν καὶ διαζευκτικῶν συλλογισμῶν. Θεμελιωτὴς τῆς Στωϊκῆς σχολῆς, φερωνύμου τῆς στοᾶς, ἐξ ἣς ἐξῆλθον ἐνάρετοι ἄνδρες, λαβόντες ἐπιρρόην εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον, ὑπῆρξεν ὁ Ζήνων ἀπὸ Κιττίου τῆς Κύπρου. Τούτου δὲ ὀπαδοὶ ἐγένοντο ὁ Κλεάνθης, ὁ Χρύσιππος, ὁ Διογένης, ὁ Ἀντίπατρος, ὁ Παναίτιος καὶ ὁ Ποσειδώνιος. Ἐν δὲ τῇ ἡώμῃ μεγάλως συνέτεινεν ἡ Στωϊκὴ φιλοσοφία εἰς ἐμβύχωσιν τῶν δημοκρατικῶν φρονημάτων καὶ τὴν μέροσιν τῆς περιωνύμου ὁμοιωτικῆς νομοθεσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Νέα Ἀκαδημία καὶ Πυρόβωνισμός.

§ 1. Οἱ ἐπικρατῶν δογματισμὸς ἐν τῇ Στοᾷ ἡρέθισε τοὺς ὄπαδοὺς τοῦ Πλάτωνος ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ διὰ τοῦτο οἱ Πλατωνικοὶ, οὐδόλως ἀνεχόμενοι τῶν ὑδρεων κατὰ τοῦ ἀρχηγούτου αὐτῶν, ἐθεμελίωσαν τὴν νέαν ἣ μεστὴν Ἀκαδημίαν, ἐπινοήσαντες νέον τινὰ τρόπον τοῦ φιλοσόφειν, τὸν σκεπτισμόν. Οἱ Ἀρχεσίλαος γεννηθεὶς περὶ τὸ 316 π. Χ. ἐν Πιτάγη τῆς Λιολίδος, ἀνὴρ διαπρέπων εἰς τὴν ποιητικὴν, φήτορικὴν καὶ μαθηματικὴν, εἰς πνεῦμα διαλεκτικὴν, καὶ χεράλαιον παντοίων καὶ δαψιλῶν γνώσεων ἔχων, συνέστησε τὴν νέαν ταύτην αἱρέσιν ἣ σχολήν. Οὗτος δὲν περιωρίσθη μόνον εἰς τὴν ἀνασκευὴν τῶν Στωϊκῶν, ἀλλὰ καὶ ἡμιφισθῆτε ἐν γένει τὴν ὑπαρχὴν τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας, βαδίσας οὕτω τὴν ὁδὸν τοῦ σκεπτικισμοῦ. Μετ' αὐτὸν ὁ Καρνεάδης ὁ Κυρηναῖος, γεννηθεὶς περὶ τὸ 215 π. Χ., ἡρύθη τὸ ἐνδεχόμενον τῆς ἀποδείξεως περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τῆς γνώσεως, παραδεχόμενος μόνον τὸ πιθανὸν καὶ ὄμοιάληθες. Διάδοχοι τοῦ Καρνεάδου, ἡσαν Φίλων ὁ Λαρισσαῖος καὶ Ἀντίοχος ὁ Ασκαλωνίτης, διδάξαντες ὁ μὲν ἐν Ρώμῃ, ὁ δὲ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ Ἀθήναις, ἔτι δὲ ἀκόλουθος αὐτῶν ἦτο ὁ Κλειτόμαχος ὁ Καρχηδόνιος. Η νέα Ἀκαδημία ἐζήτησε μετὰ πολλῆς λεπτολογίας νὰ παρεμβάλῃ πάντοτε τὴν ἀμφισθολίαν εἰς τὰς ὑπαρχούσας πληροφορίας καὶ κατίντησεν εἰς γενικήν τινα ἀπορίαν. Περὶ θεοῦ ἐδόξαζεν ὅτι οὐδεμία ἡθικὴ καὶ ὄντολογικὴ ἴδεα ἐφαρμόζεται εἰς αὐτόν.

§ 2. Οἱ Πυρόβωνισμὸς, διστις ἐκλήθη ἐκ τοῦ φιλοσόφου τῆς Ηλιδίου Πύρρωνος, ἀκμάσαντος ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ καὶ Ἀριστοτέλους, περὶ πάντων ἀμφιθάλλων καὶ διστάζων, καὶ ὡς πραγματικὸν καὶ ἀληθὲς οὐδὲν παραδεχόμενος, ἡνωφθώθη ὑπὸ τοῦ Αἰνησιδήμου ἐκ Κνωσοῦ τῆς Κρήτης. Οἱ Πυρόβωνισμὸς ἐξαντλήσας ἀπάσας τὰς μορφὰς τοῦ Σκεπτικισμοῦ, ἡμιφισθῆτει πρῶτον περὶ τῶν γενικῶν ὅρων τῆς γνώσεως, περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἀληθοῦς καὶ περὶ τοῦ κριτηρίου, μετέπον δὲ ἀνέτρεψε τὴν θεωρίαν τῆς ἀποδείξεως ἀποκαθιστῶν οὕτω πάσαν ἐπιστήμην ἀδύνατον καὶ πᾶσαν ἐφαρμόγηται τῆς ἀνθρωπίνης δια-

νοίας προβληματικήν, κατὰ δὲ τῆς ιδέας τῆς αἰτίας, καθὸ ἀκαταλήπτου τῆς σχέσεως ταύτης πρὸς τὴν ἐνέργειαν, συσσωρεύσας πάσας τὰς ἐντάσεις τὰς ἀνανεῳστας μετέπειτα ὑπὸ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς χριτικῆς φιλοσοφίας. Ὡπαδὸι δὲ τούτου ἥσαν ὁ Ἀγρίππας, ὁ Μηνόδοτος καὶ Σέξτος ὁ ἐμπειρικός.

§ 3. Οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες εἰς τὴν πολεμικὴν καὶ τὴν νομοθεσίαν ἔξειχον, ἐδανεισθησαν πάντα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς φιλοσοφίας. Οἱ Κικέρων διεκρίθη ὡς ἀκαδημιακὸς καὶ στωϊκὸς, ὁ Σενέκας ἐφημίσθη ὡς στωϊκὸς καθὼς ὁ Ἀντωνῖνος ὁ αὐτοκράτωρ, καὶ ὁ ἐκ Φρυγίας Ἑλλην ἐπίκτητος, δοῦλος τοῦ Ἐπαφροδίτου, ὅστις εὐνοοθεῖ, ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἐδίδαξεν ἐν Ῥώμῃ τὴν Στωϊκὴν φιλοσοφίαν, ἥν ἐπὶ τῆς ἔξορίας αὐτοῦ διδάξας εἶχεν ἐν Νικοπόλει τῆς Ἡπείρου εἰς τοῦτον ἀπεδόθη τὸ γνωστὸν ἐγχειρίδιον. Μὲς περιπατητικοὺς μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων δὲν ἔχομεν να κατατάξωμέν τινας, ἐπειδὴ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ἔλαβεν ἐπιρρόὴν παρ' αὐτοῖς· ἀναφέρονται δὲ ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς Ἀνδρόνικος ὁ Ῥόδιος καὶ Νικόλαος ὁ Δαμασκηνός. Μὲς Πιθαγόρειοι παρὰ Ῥωμαίοις ἥσαν ὁ Σέξτιος, ὁ Σωτίων καὶ ὁ Σεκοῦνδος καὶ ὁ Μοβεράτος. Ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων διέπρεψεν ὡς Πιθαγορικὸς φιλόσοφος τότε Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεὺς, περιώνυμος γόνος καὶ μάγος. Πλατωνικοὶ δὲ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς συγκαταλέγονται ὁ Θράσουλλος, Κήσας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Λύτορος Τίβερίου. Πομπώνιος ὁ Ἀττικὸς, Πλούταρχος ὁ Χαιρωνεὺς, Μάξιμος ὁ Τύριος, ὁ Κλαύδιος Γαληνὸς, Θέων ὁ Σμυρναῖος καὶ ὁ Ἀλκίνοος. Μεταξὺ τῶν Ἰουδαίων ἐπίσημοις εἶναι ὁ Φίλων, ὃθεν καὶ τὸ ἡ Πλάτων φιλωνίζει, ἡ Φίλων πλατωνίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας, φιλοσοφία τῶν πατέρων καὶ τῶν ἐκαλησιαστικῶν συγγραφέων.

§ 1. Ἡ σχολὴ αὕτη εἶναι καθάπαξ μυστικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ, ἐνῷ δὲ ὁ Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἔμελλε νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἐπλησίαζεν εἰγ τὴν καταστροφὴν αὐτοῦ, ἡ Ἀλεξανδρινὴ Σχολὴ παρήγα-

γεν ἐκ νέου τοῦτον ὄλοκληρον, μαχομένη κατὰ τοῦ νεωτέρου πνεύματος ἐν πάσῃ τῇ ἰσχύῃ αὐτῆς. Ὁ Ἀλεξανδρινὸς ἐκλεκτικὸς προσπαθῶν νὰ συμβιβάσῃ τὰ πάντα, καὶ μάλιστα τὰ δύο συστήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, προσέθετο σκοπὸν νὰ συνδιαλλάξῃ τὸ ἑλληνικὸν καὶ ἀνατολικὸν πνεῦμα, τουτέστι τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ θρησκεύματα. Καθαλικὴ πολυμάθεια, θεωρίαι ὑψηλαῖ, ἀπειροὶ τρόποι τοῦ συμφιλιώσαι ἀλλήλαις τὰς παντοδαπὰς ἀρχὰς, εἶναι ἀγῶνες τοῦ ἐκλεκτισμοῦ τούτου, ἔχοντος πλείστα δύσα ἐλλείμματα καὶ μάλιστα τὴν στέρησιν αὐστηρᾶς κριτικῆς. Ἡ ἐν λόγῳ σχολὴ στρέφεται πρὸ πάντων περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, τῆς ψυχῆς, τοῦ κόσμου, τοῦ ὄντος. Ὁ Θεὸς τῶν ἀλεξανδρινῶν εἶναι ὁ διοργανωτής καὶ ἐνεργητικὸς Θεὸς τοῦ Τιμαίου. Ἡ ψυχὴ εἶναι λόγος ἡ εἰκὼν τοῦ νοὸς, καὶ θεωρεῖ τὰ ἀντικείμενα οὐχὶ ἐν ἑαυτῇ, ἀλλ' ἐν τῷ νῷ, εἶναι φῶς ἐπερόφωτον καὶ οὐχὶ αὐτόφωτον. Ἡ φύσις εἶναι ψυχὴ θεωροῦσα καὶ κινοῦσα, διδοῦσα εἰς τὴν ὑλὴν τὸ εἶδος, εἶδος δὲ καὶ ὑλὴ, ψυχὴ καὶ σώματα εἰσὶν ἀχώριστα. Πᾶν ἀντικείμενον εἶναι ἀπλότης καὶ παντοδαπότης. Ἡ ἐξέτασις κατ' αὐτοὺς εἶναι καταστασίς τοῦ πνεύματος, τῆς ὀποίας διαρκούσῃ, ἐμβαίνομεν εἰς ἄκμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τοῦ ἀπολύτου, ὅπερ γινώσκομεν ἐνδομύχως ἀνευ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ λόγου. Ἐκαστὸν ὃν ἔχει μονάδα, ἀλλὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ ἡ μονὰς δὲν ταυτίζονται, διότι πᾶν πρᾶγμα περιέχει καὶ πλῆθος ἐν ἑαυτῷ, ὅτι ἡ φιλοσοφία ὑφίσταται ὅταν συνταυτίζωνται τὸ ὑποκείμενον καὶ πόλον ἀντικείμενον, τὸ γινώσκον καὶ τὸ γινωσκόμενον. Τὸ πρωτότυπον ἐν εἶναι ἡ ἀρχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων, τὸ κατ' ἔξιχὴν ἀγαθὸν κατέτελειον, οὔτε ποσότητα ἔχον, οὔτε ποιότητα, οὔτε ὃν ἐν κινήσει καὶ ἡρεμίᾳ, οὔτε ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, πᾶν δὲ παράγωγον ὃν, νοῦς, ψυχὴ, ζῶν, πρᾶγμα, πηγάζει ἐκ τοῦ ἐνὸς χωρὶς νὰ ἀπολέσῃ οὐδὲν ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ούσιας, καθὸ ἀπλοῦν καὶ αὐλον. Δύο κόσμοι ὑπάρχουσιν, ἐξ ὧν ὁ μὲν αἰσθητὸς, ὁ δὲ νοητὸς, ὁ αἰσθητὸς διατελεῖ ἀπεικόνισμα τοῦ νοητοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ζῶσι φυτά, γῆ, λίθοι καὶ πῦρ· ὁ νοητὸς συναπαρτίζεται ἐκ τοῦ ἀπολύτου, τοῦ ἀναλοιώτου καὶ τοῦ ζῶντος, ἀνευ τοπικῆς ἀποστάσεως καὶ χρονικῆς μεταβολῆς.

§ 2. Θεμελιωτὴς τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς εἶναι ὁ Ἀμμώνιος ὁ Σακκᾶς, θετις ἐλαβε μαθητὰς τὸν Πλωτίνον, τὸν Μοριγέ.

Ἐν τέλει τὸ πνεῦμα τοῦ διαλόγου περὶ Νόμων είναι πάντοτε τὸ αὐτὸ ὡς τὸ τῆς Πολιτείας. Μετὰ λύπης ὁ Πλάτων παρατείται τοῦ ἑαυτοῦ ἴδιαντος, καὶ σπουδάζει πάντοτε καὶ πανταχοῦ, καὶ τοι δοκῶν ὅτι παρατείται, ἵνα ἐπαναλάβῃ τοῦτο διὰ τίνος χωρίου. Οἱ σκοπὸς αὐτοῦ είναι πάντοτε νὰ πραγματοποιήσῃ διὰ πολιτικῶν θεσμῶν τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν, τὴν ἀρετὴν· τὰ μέσα αὐτοῦ τείνουσιν ἵνα χορηγήσωσιν εἰς τὸ ἄτομον πᾶν οὐτινὸς δύναται νὰ ὑποφέρῃ τὴν στέρησιν· ἡ διοίκησις αὐτοῦ είναι ἔκεινη τῶν σοφωτέρων καὶ τῶν καλλιτέρων, τῶν φιλοσόφων, τῶν νοημόγων, ἐν βραχυλογίᾳ ἡ ἀριστοκρατία. Ἐν συντόμῳ ἡ πολιτικὴ τοῦ Πλάτωνος είναι ἐπίκρισις τῆς ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς. Ἐντεῦθεν ἡ προτίμησις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὰ τῆς Κρήτης καὶ Λακεδαιμονίου συντάγματα. Ἐντεῦθεν ἡ συχνὴ αὐτοῦ ἀπιστία εἰς τὸ πνεῦμα τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Δύσεως. Αἱ ὑπερβολεὶ τῆς δημαρχίας ἡνεγκον αὐτὸν εἰς τὰς ἀντιθέτους ὑπερβολάς· εἰς τοὺς κινδύνους ψευδοῦς τίνος ἴσότητος καὶ ἐλευθερίας ἀκαθέκτου, εἰς τὸ εὐμετάβλητον τοῦ πλήθους, εἰς τὸ ἄστατον τῶν νόμων, εἰδὲν ὁ Πλάτων μοναδικὴν θεραπείαν νὰ ὑποτάξῃ ἀπαντας τοὺς πολίτας μπό τὸν ζυγὸν ἀδυνάτου καυνότητος.

§ 16. Η αἰσθητικὴ τοῦ Πλάτωνος, ὡς καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ὀλόκληρος, δεσπόζεται ὑπὸ ἡθικῶν ἰδεῶν. Οὕτω δὲν παραδέχεται ὁ Πλάτων ὅστε ἡ ῥητορικὴ ἡ ἡ ποίησις νὰ ἐπιζητᾶσι μόνον τὸ θέλγειν καὶ ἀρέσκειν. Ἐν Γοργίῳ πρεσβεύει ὅτι ἡ ῥητορικὴ ὡφείλει νὰ ἔχῃ ἡθικὸν τίνα σκοπὸν, καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀξιοῖ μόνην τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου. Ἐν Ἰωνι ἡ πολιτεία χλευάζει καὶ διαφραγμεῖ τὴν ποίησιν, ἀδουσαν κατὰ τύχην τὸ ἀγεθὸν καὶ τὸ κακόν, τὴν ἀρετὴν καὶ τὸ ἐλάττωμα, διεγείρουσαν τὰ πάθη, ἐκθηλύνουσαν τὴν ψυχὴν, καὶ διαχέουσαν ψευδεῖς ἐπὶ τῆς θεότητος γνώσεις. Ταύτην τὴν ποίησιν ἀποβάλλει ἐκ τῆς πολιτείας. Άλλα δὲν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ἐντεῦθεν ὅτι ἀπαρυσίται τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν ποίησιν αὐτὸς οὗτος πειρᾶται νὰ δώσῃ ἡμῖν πρότυπα τῆς ὑπὸ αὐτοῦ προσαγορευμένης ἀληθοῦς εὐγλωττίας ἡ ῥητορίας ἐν Μεγεθέντι καὶ ἐν Φαιδρῷ. Τίς ἡδίνατο νὰ εἴτερι ὅτι ὁ συγγραφεὺς τοῦ Συμποσίου ὀλιγωρεῖ τῆς ποίησεως; Πόρρω τούτου ὁ πειρητὴς φαίνεται αὐτῷ ὅν τι ἐμπεπνευμένον. Ο πολιτικὸς ἐνθουσιασμός, ὡς ὁ ἔρως, είγει παρεργαστὸν διαπεμπός μέντη υπὸ τοῦ Θεοῦ· είγει ἀληθές καὶ ἀγαθὸν, ὅτε ἐμπνέεται ὑπὸ

τοῦ ἀληθίους καὶ τοῦ ἀγαθοῦ. Πρέπει νὰ ὑπεξαιρεθῇ τῶν χούφων καὶ φωνητικῶν ἐντυπώσεων, ἵνα ὀδηγηθῇ ὑπὸ τῆς αἰωνίας ἀληθείας, τοῦ ἀρεταβλήτου πρατύπου τοῦ καλοῦ, τοῦ ἰδανικοῦ καλοῦ· ἐν ἐνὶ λογῳ, τῷ ἀρχικὸν καὶ ἀδιάφορον καλάν, περὶ οὐ ἐλέχθη ἐν Συμποσίῳ, ἢ τε δύναται νὰ δώσῃ τιμὴν εἰς τὴν ζωὴν ταύτην, εἶναι τὰ θέαμα τῆς αἰωνίας καλλονῆς. Οὕτως αἱ ὁδέαι τοῦ Πλάτωνος ἐπὶ τῆς τέχνης συνενεγμέναι εἰς τὸ κρινόν κέντρον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας. Αἰσθητικὴ, πολιτικὴ, θεοκτή, ψυχολογία, φυσικὴ, διαλεκτικὴ ἐν τέλει, πάντα ἐρμηνεύονται διὰ τοῦ συστάματος τῶν ὁδῶν, πάντα συγάπτονται ἢ συναρμολογοῦνται πέριξ τῆς ὁδείας τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τῶν ἀκέσσων αἰτοῦ ἀπορροιῶν.

— 2 —

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

‘Αριστοτέλης·

§ 1. Οἱ Ἀριστοτέλης ἐγεννήθη ἐν Σταγείροις 384 π. Χ. διαλυμ. ψθ', ἡτού οὐδὲ Νικομάχου, ἱστροῦ καὶ φίλου τοῦ τῆς Μακεδονίας βασιλέως Ἀμύντου· κατὰ τὸ 368 ἐγένετο φοιτητὴς τοῦ Πλάτωνος, διδαχθεὶς εἰκοσιν ἐτῇ ὑπὸ αὐτοῦ καὶ ἐγγυμναζόμενος εἰς τὴν ἀναλυτικὴν ὁξύγοιαν· περὶ τὸ 343 ἐγένετο ὁ διδάσκαλος καὶ παιδαγωγὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἐπαιξήσαντος τὴν κλίσιν εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει, καὶ ὕδως τὸν ζῆλον εἰς τὰς φυσικὰς διά τε τῆς συλλογῆς ἀντικειμένων φυσικῆς ἱστορίας καὶ δι' ἀδρῶν ποσοτήτων ἀργυρίου εἰς ἀπόκτησιν καὶ ἀγορὰν βιβλίων. Εἰς τοὺς περιπάτους τοῦ Δυρείου ἐθεμελίωτε τὸ 334 ὕδιαν σχολὴν τὴν περιπατητικήν. Ὅποτες ἀθείσμοι ἡναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας καὶ ἀπέθανεν ἐν Χαλκεί τῆς Εύβοίας τὸ 322.

Οἱ Ἀριστοτέλης συνέταξεν ἀξιόλογα συγγράμματα περὶ πάσης Ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, καὶ μάλιστα περὶ τῆς φιλοσοφίας. Τὰ φιλοσοφικὰ αὐτοῦ συγγράμματα διαιρεῖνται εἰς ἑξατερικὰ καὶ ἀκροαματικά. Τὰς ὕδαιτέρας τύχας τῶν τούτου συγγραμμάτων εὐκόλουναν ἡ τε Κρατικὴ ἐπιστήμη καὶ ἡ ἐξήγησις αὐτῶν τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, ἀτινα διὰ τὸ συνεπτυγμένον καὶ τὴν ὕδι-

πει ὅμως καλῶς νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὰ ζώπυρα τῆς Ἑλλῆνος κῆς παιδείας ὑπῆρχον ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις καὶ μάλιστα ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνθα ἡ διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων ιερῶν πατέρων οὐδόλως ποτὲ ἔξελειπεν· ἐν τῇ δύσει ὅμως ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα κατ' ἔκείνην τὴν ἐποχὴν δὲν ἐκαλλιεργεῖτο, καὶ ὡς ἐκ τούτου μόνοι οἱ Λατίγοι πατέρες ἐγινώσκεντο καὶ μάλιστα ὁ ιερὸς Αὐγουστῖνος. Καθ' ὅσον ἀφορᾶ δὲ φιλοσοφικὰς συγγραφὰς, ἐφημίζοντα τάτε εἰς τοῦ Μαμερίου, Βοεπίου, Ἰσιδώρου, Βέδα τοῦ αἰδεσίμου καὶ τῶν ἄνωθε μνημονεύμέντων Καπέλλα καὶ Καστιοδώρου. Οὐχ ἡττον δὲ μεγίστην ἐπιρρόην ἔλαβε τὸ ὄργανον τοῦ Ἀριστοτέλους πεμφθὲν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὡς δῶρον εἰς Κάρολον τὸν μέγαν. Μετὰ τὸν Ἀλκούμινον ἐπιτετραφεύμένον παρὰ Καρόλου τοῦ μεγάλου νὰ διοργανώσῃ τὰ σχολεῖα, ἔρχεται Ἰωάννης Σχότος Ἐριγένας, πολυμαθῆς ἀνὴρ καὶ Ἑλληνιστὴς περιώνυμος, μεταφραστὴς Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, διέχυσσεν εἰς τὰς σχολαὶς τὰς νεοπλατωνικὰς ιδέας· Αἱ γνώσεις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν, ἡ οἰκείωσις αὐτοῦ πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ ἡ ἐλευθερία τῶν φρονημάτων αὐτοῦ ἀνέδειξαν τὸν ἄνδρα κάτοχον φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἡττον θεολόγων καὶ φιλόσοφοι διέπρεψαν ὁ Ἀντελμος ὁ Κανταρβυρίας, ἐπονομαζόμενος, δεύτερος Αὐγουστῖνος, γνωστὸς διὰ τὸ μονολόγιον καὶ προσλόγιον αὐτοῦ, ὁ Βερεγγάριος, ὁ Λαμφράγχος, ὁ Ἰλδεβέρτος Λα-βαρδίνος, ὅστις ἐνός εὐχρινῶς τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς καὶ συνέταξεν ἡθικὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογικὴν πραγματείαν.

§ 2. Ἰωάννης ὁ Ροσκελλίνος ἐγνωμάτευεν ὅτι αἱ καθόλου ιδέαις εἶναι λέξεις κεναὶ ἡτοι ὄνόματα, καὶ ἐντεῦθεν ἡ διχόναια τῆς ὄνοματικῆς καὶ πραγματικῆς δόξης. Χωρίον τις τῆς εἰσπραγωγῆς τοῦ Πορφύριου εἰς τὴν λογικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐδώκεν ἀφορμὴν εἰς τὰν ὄνοματικὴν δόξαν, πρὸς ἣν ἐμάχετο ἡ αἱρεσίς τῶν πραγματικῶν, ἐξ ὧν οἱ μὲν ἡσαν ὄπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος, οἱ δὲ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀμφότεροι ἐδώκαν ὅλην εἰς ἔρδας καὶ λογομαχίας οὐχὶ ὀλίγας ἀνευ τῆς παραμικρᾶς ὀφελείας. Εἰς τούτο συνετέλεσαν τὰ μέγιστα Βιλέλμος ὁ ἐκ Καμπύρετου καὶ Πέτρος ὁ Ἀβαιλάρδος, ὅστις πολεμήσεις τὸν Ροσκελλίνον καὶ τὸν Βιλέλμον δι' ἀπαγωγικῶν συλλογισμῶν διεβοήθη πολὺ τότε, συγέγραψε δὲ καὶ δοκίμιον τῶν ἀρχικῶν ιδεῶν τῆς ἡθικῆς θεολογίας

καὶ ἔξηγησε τὰς ἴδεας τῆς ἀρετῆς καὶ κακίας. Φιλοσοφῶν ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εὑρεν ἄρμονίαν τοῦ λογικοῦ μετὰ τῆς θείας ἀποκαλύψεως· τὸ προτέρημα δὲ τούτου περὶ τὴν διδασκαλίαν εἰλυσσεν ἀναριθμήτους φοιτητὰς εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων. Ἐκλείσθησαν ὡς ὄπαδοι αὐτοῦ Γίλβερτος ὁ Πορφρετανός, Ροδέρος ὁ Πολλεύνος, Πέτρος Λομβάρδος, Πέτρος Πατίριος, Οὐγων ἐκ τοῦ ἀγίου Βίκτορος καὶ Ριχάρδος, οἵτινες τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν ἐπεξειργάσθησαν φιλοσοφικῶς. Τοῦ Λομβάρδου τὸ πόνημα, προσαγορευόμενον βίβλοι: ἀποφάσεων, ἐχρησίμευσεν εἰς μόρφωσιν τῆς θεολογίας κατὰ τοὺς ἀκολούθους χρόνους.

§ 3. Οἱ Ἀραβεῖς διὰ μεταφράσεως, οὐχὶ βεβαίως ἐπιτυχοῦς, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ὑπομνηματιστῶν αὐτοῦ ἀνεφάνησαν πολλὰ εἰνοῖξι εἰς τὴν πρόοδον τῶν ἐπιστημῶν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους, διακριμέντες εἰς τε τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν μαθηματικὴν καὶ ιατρικὴν. Ή μεταφύτευσις τῶν Ἀριστοτελικῶν δογμάτων καὶ τῶν ἀραβικῶν φιλοσοφημάτων συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν τῆς ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας καὶ εἰς τὴν ἐξάπλωσιν καὶ πολλοπλασίαν τῶν γνώσεων, πρὸς δὲ καὶ εἰς τὴν τελειόποιόσιν τῆς διαλεκτικῆς. Ἐκτοτε μάλιστα ἡρχισεν ἡ φιλοσοφία γὰρ θεωρῆται ἴδιαίτερος κλάδος ἐπιστήμης· οὐχ ἡττον δὲ καὶ οἱ ἀκαδημιακοὶ τῶν Παρισίων μετὰ τῶν ἐπισήμων πανεπιστημάνων τῆς λοιπῆς Εὐρώπης συνεβάλοντο εἰς τοῦτο σημαντικῶς.

§ 4. Τὴν λογικὴν, μεταφυσικὴν, τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν θεολογίαν πῦξησεν Ἀλβέρτος ὁ μέγας, ἀριστοτελικὸς, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1205 ἐν Λαούγγεν καὶ αποθανὼν ἐν Κολνίφ, ἐν τῷ μοναστηρίῳ αὐτοῦ κατὰ τὸ 1280. Αἱ λεπτολόγοι θεωρίαι περὶ ὅλης, εἰδούς, ὑπάρξεως καὶ οὐσίας εἰς αὐτὸν ἐν πρώτοις χρεωστοῦνται. Σύγχρονος τούτου ὑπῆρξεν ὁ Βοναβεντούρας, ὅστις ἐσπούδασε νὰ ἐνώσῃ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας μετ' ἐκείνου τῆς ἀλεξανδρινῆς, καὶ ἀναγάγῃ τὰ πάντα εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦ Θεοῦ. Τοῦτον ἐπεσκίεσε Θωμᾶς ὁ ἀκυνάτης, γεννηθεὶς ἐν Νεαπόλει κατὰ τὸ 1224· ἐφημίσθη ὡς μέγας θεολόγος καὶ φιλόσοφος, καὶ ἐπινομάσθη ἀγγελιακὸς διδάσκαλος· ἡτο πραγματικὸς, καὶ ἀνέπτυξε τὴν θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ διανοείσθαι, ὅπως ὑποστηρίξῃ τὴν δοξασίαν αὐτοῦ. Συνέγραψεν δὲ τὴν καλουμένην ὑπὸ αὐτοῦ βίβλον *Summa Theologiae*, ἐναγκαλισθεὶς ἐν

αὐτῇ καὶ τὴν ἡθικήν. Μετὰ τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον ἀπαντῶνται καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πρῶτα ἵχνη τῶν θεοδικῶν τοῦ Λειβνιτίου. Οπαδοὶ τούτου ἡσαν πολλοὶ Δομινικανοὶ καὶ Ἰησουνίται, ἐξ ὧν ἐχλείσθησαν ὁ Κολόνας, ὁ Βελασκουέζης, ὁ Φονσέκας καὶ ὁ Σουαρεζῆς.

§ 5. Αντίπαλος τοῦ Ἀκυνάτου, ὃτο ὁ Σκότος, ὅστις ἐδίδαξεν ἐν Οξωνίῳ καὶ Παρισίοις. Οὗτος μετὰ ἴδιαζούσης ὁξυνοίας ἐμφιλοχωρήσας εἰς τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς βεβαιότητος τῶν λογικῶν καὶ ἐμπειρικῶν γνώσεων, διστριχεῖται ὅτι τὸ καθόλου βασίζεται ἐπὶ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεις καὶ ἐνεργείᾳ, δὲν εἶναι πλάσμα τοῦ νοὸς, ἀλλ' ὡς πρᾶγμα δίδεται εἰς τὸν νοῦν, εἶναι ἴδιαιτέρα τις πραγματικότης. Εν τῇ ψυχολογίᾳ δὲν παραδέχεται τὴν διαφορὰν τῶν ψυχικῶν δυνάμεων, ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ ἐπιθυμεῖ ἐναργεσέραν τὴν κοσμολογικὴν ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρκειας. Οπαδοὶ τούτου ὑπῆρχαν ὁ Φραγκίκος Μαύρονης, ὁ Ταρταρέτος, ὁ Μολλόριος καὶ ὁ Μαΐωρ. Ο πόλεμος τῶν ὄνοματικῶν πρὸς τοὺς πραγματικοὺς ἐλασθενεῖς ὑπερτεροὶ νέαν φάσιν ὑπὸ τοῦ Οκκάμου, μαθητοῦ τοῦ Σκότου. Οὗτος περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκάτης τετάρτης ἐκαπονταετηρίδος ἐδίδασκεν ἐν Παρισίοις καὶ ἀφῆκεν ἐποχὴν ἐν τῇ ιστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας διὰ τὴν τοῦ νοὸς αὐτοῦ ὁξυδέρκειαν καὶ τὴν τόλμην νὰ πολεμῇ τὴν πρόληψιν, τὴν τυραννίαν καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν ἐγένετο ὑπερασπιστὴς τῶν δικαίωσεων τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν ἀξιώσεων τοῦ Πάπα. Ἐγνωμάτευεν ὅτι τὰ καθόλου εἶναι ἐργον τῆς ἀφαιρέσεως, ὑπάρχοντα ἐν μόνῳ τῷ νῷ, εἶναι ποιότητες ἐκ τοῦ ὑποκειμένου εύρισκόμεναι ἐν τῇ ψυχῇ. Ως ὅπαδοὶ τῆς τῶν ὄνοματικῶν δόξης διεκρίθησαν ὁ Ολκοτος, ὁ Ἀριμινένσης Γρηγόριος, Ἐρρήκος ὁ ἐξ Ἔσσης, ἔξεχων κατὰ τὰς μαθηματικὰς καὶ ἀστρονομικὰς ἐρεύνας, Νικόλαος Ορέσμιος καὶ Γαβριὴλ Βεῖλος. Εἰ καὶ ἡ αἱρεσίς τῶν ὄνοματικῶν κατεδιώχθη, ἐσχέν δύως πλείστους ὄπαδοὺς καὶ ἐν Παρισίοις, καὶ ἐν πολλοῖς τῶν πανεπιστημίων τῆς Γερμανίας, καὶ ἐθριάμβευε σ διὰ τὸ ἐλευθέριον πνεῦμα αὐτῶν, τὴν ἀποσκόπτησιν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας καὶ τὴν κλίσιν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτονομίαν τοῦ διανοείσθαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Πτῶσις τῆς Σχολαστικῆς διὰ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ συναφείας τῶν ἀρχαίων συστήματων ἄχρι τῶν μέσων τῆς ιβ' ἑκατονταετηρίδος.

§ 1. Αἱ σχολαὶ τοῦ ιέ καὶ ις' αἰῶνος ἐπανέλαβον πιστῶς τὰ τένσαρε συστήματα, ἀτινα νέμεται πᾶσα μεγάλη ἐποχὴ φιλοσοφικὴ, διηλαδὴ τὸν πλατανικὸν ἴδενισμὸν, τὸν περιπατητισμὸν, τὸν σκεπτισμὸν καὶ τὸν μυστικισμὸν. Κατὰ τὸν ιέ αἰῶνα ἡ σχολαστικὴ τοσοῦτον ἐκλονίσθη, ὥστε ἡδύνατο νὰ εἰπωθῇ ὅτι δλῶς διδόλου ἀνετράπη. Ήδὲ νεωτέρα φιλοσοφία δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη, ἐσπούδαζον οἱ φιλοσοφοῦντες γὰ συνδιαλλάξωσι τὰ συστήματα τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰς ἴδεας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τούτους τοὺς αἰῶνας, καθ' οὓς ἡ φιλοσοφία στερείται πρωτοτυπίας, αἱ διδασκαλίαι τῆς Ἑλλάδος ἐτιμήθησαν καὶ ἀπήρτισαν τὴν ἀγωγὴν τῶν ἀνεξαρτήτων πνευμάτων τοῦ ις' αἰῶνος. Ή ἀνάγκη νεων βάσεων τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς παρατηρήσεως τῆς φύσεως καὶ τῆς προσεκτικῆς σκοποῦ τῆς γλώσσης ἔγενετο ἀρκούντως ἐπισθητή, καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπήτει στερεὰν τροφὴν, οὐδόλως ἐπαναπαύμενον εἰς τετραμμένους τύπους καὶ κενὰς ἴδεας, ἐπρεπε πλέον νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπότελεσμάτων ἐκ τῶν τῆς ὑποθέσεως ἀρχῶν, καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τοὺς νόμους αὐτοὺς τῶν γνώσεων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἀντικειμένων, καὶ τοὺς τελευταίους λόγους τῶν πραγμάτων. Ἀφ' ἐτέρου τὰ πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ συμβάντα, αἱ σταυροφορίαι, ἡ ἀνακάλυψις τῆς τυπογραφίας καὶ τοῦ νέου κόσμου, ἡ διαμαρτύρησις καὶ ἡ ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔμειναν ξένα, ἀλλ' ἐπενήργησαν οὐσιωδῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας.

§ 2. Τὰ ἀθάνατα συγγράμματα τῶν παλαιῶν Ἕλλήνων ἔξη-
πλώθησαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ διὰ τῶν προτφύγων
Ἕλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες μετὰ τοῦ ἐλληνισ-
μοῦ καὶ τῆς ὄρθοδοξίας ἡνεγκον μεθ' ἑαυτῶν τοὺς κεκρυμμένους
θησαυροὺς τῆς πατρώφας φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, ἀφ' ὧν διε-
χύθη δαψιλῶς τὸ νέον πνεῦμα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Εν ἑκείνοις
τοῖς θησαυροῖς, οὓς Ἑλληνες, ἀποστρεφόμενοι τὴν δουλείαν τῶν
Τούρκων, μετεκόμισαν ἐκ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων καὶ τῆς

ξώας, ήσαν καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀρι-
στοτέλους. Εἰς τούτους τοὺς γεγραμματισμένους Ἑλληνας ἡ
νεωτέρα φιλοσοφία ὅφειλε τὴν ἑαυτῆς ὑπαρξίαν. Η Εὐρώπη διὰ
Πλήθωνος, ἐλθόντας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Φλωρεντίαν περὶ
τὸ 1438, καὶ Γεωργίου τοῦ Τραπεζούντιου, γεννηθέντος ἐν Κρή-
τῃ καὶ ἀποθανόντος κατὰ τὸ 1484, ἐφωτίσθη περὶ τῶν δύω ἀρ-
χηγετῶν τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας. Ό μὲν Πλήθων ἦτο πλατω-
νικός, δὲ Γεωργίος ὁ Τραπεζούντιος ἀριστοτελικός, ἐρίσαντες
πρὸς ἄλλήλους καὶ γράψαντες τίς τῶν δύο φιλοσόφων εἴναι δὲ
ἔξοχώτερος καὶ προτιμότερος. Ο Καρδινάλις Βησσαρίων, πρώην
Νίκαιας, γεννηθεὶς ἐν Τραπεζούντι περὶ τὸ 1395 καὶ ἀποθανὼν
ἐν Ραβέννη κατὰ τὸ 1472, ἦτο καὶ φίλος καὶ μαθητὴς τοῦ
Ελήθωνος, καὶ σφόδρα πλατωνικός. Θεόδωρος ὁ Γαζῆς ἐκ Θεσ-
σαλονίκης, ἐλθὼν εἰς Ἰταλίαν περὶ τὸ 1430 καὶ ἀποθανὼν κατὰ
τὸ 1478, ἦτο ἀριστοτελικός, ὡσαύτως καὶ Γεώργιος ὁ Σχολάριος,
δὲ πρῶτος ἀπὸ τῆς αἰγαλωσίας Πατριάρχης, ὁ ὑστερὸν ἐπο-
νομασθεὶς Γεννάδιος, ἦτο ἀριστοτελικός. Η ἐλληνικὴ φιλοσοφία
ἄκολούθως ἐξηπλώθη καθ' ἄπασαν τὴν Εὐρώπην διὰ τῶν Εὐρω-
παίων μαθητῶν τῶν μνημονεύθεντων ἐλλήνων. Περιώνυμοι δὲ
ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀλλογενεῖς ἦσαν ὁ Μανέτης, ὁ Γουαρίνης, ὁ Περ-
ρότος, ὁ Φίλελφος, ὁ Άγρικόλας, ὁ Βάρβαρος, ὁ Φικινος, μετα-
φραστὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πλωτίνου, ὁ Ιορδάνος Βροῦνος,
ο Καμπανέλλας, ὁ Πολιτιανός, ὁ Τελέσιος, ὁ Ἰωάννης Ρεύχλινος,
ὁ Φάθερος, ὁ Νιτσόλιος, ὁ Πομπαράτιος, ὁ Παῦλος Ἰόνιος, ὁ Ι-
ούλιος Καΐσαρ, ὁ Σκαλίγερος, ὁ Κονταρῆγος καὶ ὁ Φραγκίσκος
Πικκολομίνος μετ' ἄλλων.

§ 3. Η φιλοσοφία τοῦ ιέ καὶ ις' αἰῶνος ὠδήγησεν εἰς προπα-
ρασκευὴν τῆς φιλοσοφίας τοῦ ις', προανέκρουσε καὶ ἐπροσιμίασε
τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς διανοίας διὰ τῆς κυκλοφορίας τῶν ἀρχικῶν
τῆς ἀρχαιότητος συστημάτων. Η φιλοσοφία αὕτη, καὶ τοι προσ-
κεκολλημένη εἰς τὴν πολυμάθειαν, στερείται τῆς πρωτοθευλίας.
Ἐπρεπε νὰ εὑρεθῇ νέος τις Σωκράτης, ἵνα εἰσαγάγῃ ἀχρεβῆ μέ-
θοδον καὶ ἀναδείξῃ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρώπου ἀφετηρίαν καὶ
δρον πάσης περαιτέρω ἐρεύνης.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ.

Νεωτέρα Φιλοσοφία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Βάκων καὶ Καρτέσιος ἄχρι Καντίου.

§ 1. Άναμμορφωτής τῆς φιλοσοφίας ἀνεφάνη ὁ Βάκων, γεννηθεὶς ἐν λαονδίνῳ περὶ τὸ 1560 καὶ ἀποθανὼν τὸ 1626, σφραγιδοφύλαξ ἐπὶ τῆς Ἐλισάβετ καὶ βαρών τοῦ Βερουλάμου ἀκολούθως διορισθεὶς, πολλὰ πλεονεκτήματα πεκροικισμένος καὶ μεγάλης παιδείας κάτοχος. Διὰ τῶν κλασικῶν συγγραφέων ἡδυνήθη νὰ ἀνακαλύψῃ τὰ ἐλαττώματα τῆς σχολαστικῆς καὶ νὰ ἐπεξεργασθῇ τὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τὸ βέλτιον. Οὐ Βάκων θαυμασίως ἐπενήργησεν εἰς τὴν πρόδον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος διὰ τῶν περιωνύμων αὐτοῦ συγγραμμάτων, τοῦ νέου ὄργανου ἦτοι τῆς μεθοδολογίας, καὶ τῆς ἀξίας καὶ αὐξήσεως τῶν ἐπιστημῶν, περιλαμβανομένων ὑπὸ τὴν μεγάλην ἀνοικοδόμησιν *Instauratio magna*, τὸ σπουδαῖον φιλοσοφικὸν πόνημα αὐτοῦ. Προκηρύξας καὶ ἐπαγγελθεὶς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ διανοείσθαι, πολεμήσας τὴν σχολαστικὴν καὶ τὴν αὐθεντίαν καὶ ἐπιρρόὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀπέδειξεν ὁ Βάκων τὴν ἀναγκαιότητα νέας μεθόδου, ἔκείνης τῆς ἀνακαλύψεως, τῆς πείρας καὶ τῆς παρατηρήσεως ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν φαινομένων, ἣν περ καὶ ἔξεθείασεν ὑπερβαλλόντως. Οὐ Βάκων ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν ἐπολέμησε τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν συλλογισμὸν, τὸν μὲν ὡς τύραννον τῶν διανοιῶν, τὸν δὲ ὡς παντάπασιν ἄγονον καὶ οὐδόλως τελεσφορήσαντα εἰς τὴν πραγματικότητα καὶ τὸ κεφάλαιον τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων. Οὐ μεταρρύθμιστής οὗτος τῆς φιλοσοφίας δωρεὰν ἥθελεν ἀνταγωνισθῆναι τὸν μεγαλεπήσιον Ἀριστοτέλη, τὸν ἀθάνατον φιλόσοφον καὶ συγγραφέα τῆς περὶ ζώων ἱστορίας, ἐὰν μὴ προύτιθετο νὰ συνάψῃ μάχην κατὰ τῶν ἐπαχθῶν προλήψεων, τῶν κεχρημένων τῷ ὄνόματι τοῦ *Σταγειρίτου*, ὅπως καταστρέψωσι τὴν ἐλευθερίαν τοῦ φρονήματος. Ή πολεμικὴ τοῦ Βάκωνος κατέδειξεν ὅτι ἡ φιλοσοφία δὲν ἐπρεπε γὰρ ἦναι ἐπιστήμη καθαρῶς

θεωρητικὴ, ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ πρακτικῆς ὡφελείας, ἀλλ᾽ ἐνεργὸς, ἐξερχομένη τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν σχολῶν, διοχετεύουσα εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν, εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, γονίμους ἀρχὰς, ἵκανας νὰ ἀλλαξῖσι τὰ ὅθι, νὰ ὑψώσωσι τὰ γράμματα καὶ νὰ δημιουργήσωσι νέας ἐφαρμογὰς εἰς τὴν βιομηχανίαν, τὴν φιλοτεχνίαν καὶ τὴν φιλεργίαν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, νὰ μεγαλύνωσι καὶ γονιμοποιήσωσι τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν κόσμον.

§ 2. Ανατραπεισῶν τῶν ἀρχαίων μεθόδων διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Βάκωνος ἐπενεγχθεισῶν πεποιθήσεων εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ὡς φιλοσοφία προήγαγε τὸν πολιτισμόν. Τὸ νέον ὅργανον, ἣ ἡ μεθοδολογία τοῦ Βάκωνος ὑφίσταται εἰς τὴν ἐπαγωγὴν, εἰς τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων καὶ τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, οὐτινος μέρος ἀποτελοῦμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, εἰς τὴν ἔρευναν καὶ διάπρεσιν τῶν νόμων, εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ γεγονότα ὡς εἰς αἰτίας Καθὼς ὁ Ἀριστοτέλης διεφώτισε τὴν ἔξαγωγὴν, τουτέστι τὸν συλλογισμὸν, οὐτω καὶ ὁ Βάκων τὴν ἐπαγωγὴν, τῆς ὀποίας οἱ κανόνες ἐκτίθενται ἀριθμήλως ἐν τῷ ὅργανῳ τοῦ Ἀριστοτέλους. Οἱ Βάκων ἐγένετο χρήσιμος πολὺ εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν κανόνων ἔκεινων καὶ κατ' ἔξαρτετον εἰς τὴν ὄρθην τοποθέτησιν τῆς ἐπαγωγῆς. Συντάξας τὸ νέον αὐτοῦ ὅργανον, προέθετο νὰ δώσῃ ὁ Βάκων ἕντελεῖς κανόνας τῆς ὑπ' αὐτοῦ εἰσαγωγῆς μεθόδου, ὡς ἐπράξειν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν κανόνων τοῦ συλλογισμοῦ ἐν τῷ παλαιῷ ὅργανῳ. Ἀπαρθμεῖ ἀπαντά τὰ γένη, τῆς παρατηρήσεως, διδει τὰ τούτων παραδείγματα καὶ ἐμφαίνει τοὺς χαρακτῆρας τοὺς ἐλκύοντας τὴν προσοχήν. Μεταβαίνων ἐκ τῆς πείρας εἰς τὴν ἐπαγωγὴν, σχηματίζει τρεῖς πίνακας, πρόσαγορεύσας αὐτοὺς πίνακας παρουσίας, ἀπουσίας καὶ βαθμῶν, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν διποίων τάττονται πάντα τὰ γεγονότα τὰ παριστῶντα τὴν εἰκαζομένην αἰτίαν, ἐν τῷ δευτέρῳ ὑπάγονται τάνατοιν τὰ γεγονότα, ὃν ἡ εἰκαζομένη αἰτία δὲν ἀνευρίσκεται, ἐν τῷ τρίτῳ δεικνύονται αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς μηδενὶ ἔσται ἡ γενικότης τῆς ἀρχῆς, ἣ τούλαχιστον παρίσταται εἰς πάντη διαφόρους καὶ ἀνομοίους ἐφαρμογάς. Οἱ Βάκων πάντοτε προδυμεῖται ἵνα πατὴ κατατάξεις καὶ διευθετῇ ὑπὸ κανόνας τὰ πάντα, δείξας τὴν ἀνάγκην νέας μεθόδου καὶ ἐκθείς πληρέστατα τοὺς νόμους αὐτῆς, ἡρέσθη εἰς τὸ νὰ δευκρινήσῃ καὶ κατατάξῃ πάσας τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐφαρμόσῃ τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον κατὰ μέγαν ἀριθμὸν

μερίκῶν καὶ ἀτομικῶν περιστάσεων. Ή ὑπ' αὐτοῦ γενόμενη κατάταξις τῶν ἐπιστημῶν ἐρείδεται ἐπὶ τῆς διαιρίσεως τριῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἣτοι τῆς μνήμης, εἰς τὴν ἀντιστοιχοῦσιν αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι, τῆς φαντασίας, παραγούσης τὴν ποίησιν, τὴν καλλιτεχνίαν καὶ τὴν γραμματολογίαν ἢ τὰ ὡραῖα γράμματα, καὶ τοῦ λόγου, οὕτινος ἐπικράτεια είσιν ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ κυρίως ἐπιστῆμαι. Οἱ Βάκων ἔσχε μεγίστην τὴν ἐπιρροὴν καὶ ὡς φιλόσοφος καὶ ὡς μεταρρυθμιστὴς τῆς φιλοσοφίας.

§ 3. Τοῦ Βάκωνος ἡ φιλοσοφία ἐνήργησε μεγάλως, ἀλλ' ἐν Ἀγγλίᾳ μάλιστα ἔσχε πολλοὺς ὀπαδούς πλὴν ὁ φίλος Θωμᾶς Λέββεσίος ἐνεβάτευσεν ὅλως εἰς τὰς αὐτοῦ θεωρίας, καὶ αὐτὰς ἡκολούθει μετὰ μεγαλειτέρας ἀκριβείας καὶ τάξεως. Ἐγένητη ὁ Λέββεσίος ἐν Μαλμεσβούργῳ κατὰ τὸ 1588, καθ' ὃν χρόνον ὁ Φίλιππος τῆς Ἰσπανίας ἐξώπλισε τὸν τρομερὸν στόλον κατὰ τῆς Ἀγγλίας, καταστραφέντα ὑπὸ μεγάλης τρικυμίας. Ή μῆτρη τοῦ Λέββεσίου διὰ φόβον ἐτεκε πρὸ τῆς ὥρας αὐτὸν, ζήσαντα δύμας διὰ τὴν σωφροσύνην αὐτοῦ ἐννενήκοντα περίπου ἔτη. Ήτος ὁ Βάκων διήνυσε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν Καμβριγίᾳ, οὗτως ὁ Λέββεσίος ἐν Οζωνίῳ. Μετέφρασε τὸν Θουκυδίδην, ἐδημοσίευσε τὰ περὶ πολίτου, περὶ ἀνθρωπίνης φύσεως πονηματα αὐτοῦ, τὸν Λεβιάθαν, δισαρεστήσαντα τοὺς θεολόγους πολὺ, τὴν Λογικὴν, τὴν πραγματείαν περὶ σώματος καὶ περὶ ἀνθρώπου. Ἐγένετο προλύτης καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Καμβριγίας, ὃτε ὑπεστήριξε τὴν θέσιν ὅτι τὸ δίκαιον ἐρείδεται ἐπὶ τῆς βίας καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ θετικοῦ νόμου. Διὰ μὲν τῆς μελέτης τῶν κλασικῶν συνέλαβεν ἀπόστροφὴν εἰς τὴν Σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, διὰ δὲ τῶν περιηγήσεων καὶ τῆς φιλίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βάκωνος, Γασσένδου καὶ Γαλιλαίου ἐγένετο ἐλεύθερος ἐρευνητὴς καὶ ζητητὴς τῆς ἀληθείας. Εἰς τὸν πόλεμον τῶν δημοκρατικῶν καὶ βασιλικῶν ἔλαβε δραστήριον μετοχὴν διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, παριστάνων τὴν μοναρχίαν ὡς τὴν μόνην βάσιν τῆς κοινῆς ἡσυχίας. Ἀφ' οὗ ἐξέδωκε πολλὰ φιλοσοφικὰ καὶ μαθηματικὰ συγγράμματα, εἰς τὰ ὄποια προεξένησε σκάνδαλον διὰ τῆς παραδοξολογίας αὐτοῦ, καὶ κατηγορήθη ὡς ἀθεος, ἀπέθανε τὸ 1679. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔθηκε νόμον ὁ Λέββεσίος τὴν ἐλευθερίαν καὶ βασιμότητα, ἐσπούδασεν ἵνα προσκολληθῇ εἰς τὸ καταληπτὸν, ἐζορίζων πᾶν ὑποθετικὸν καὶ πᾶσαν κερυμ-

πει ὅμως καλῶς νὰ σημειώσωμεν, ὅτι τὰ ζῶτα παντὸν τεκνίου. (2)
κῆς παιδείας ὑπῆρχον ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις, οὐταὶ, ἐξ ὧν εἰς
ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἔνθα ἡ διδασκαλία σέκας καὶ οἱ Σούλι-
γλῶσσα κατ' ἔκεινην τὴν ἐποχὴν δέν.
τούτου μόνοι οἱ Λατίνοι πετέρες ἦσαν, οὐστοῖς ὀξευοίας ἐμφε-
ροῦσι Αὐγουστῖνος, Καθ' ὅσον ἀργοῦ ἐφημίζοντο τάτες εἰς τοῦ Μεγα-
τοῦ αἰδεσίμου καὶ τῶν ἄλλων, ὅτι τὸ καθόλου θαοῖς είναι πλέον
εἰς ἐνεργεία, δὲν εἶναι πλέον θαοῖς εἰς τὸν νοῦν, εἶναι ιδία-
γανον τοῦ Ἀριστοτελοῦ. Οὐχ ἡττούνται τοῦ θεοῦ τοῦ Αριστοτελοῦ,
δύρων εἰς Κέρδος, ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ εἰπειν
μένον παρὰ Καρόλον δυνάμεων, ἐν δὲ τῇ θεολογίᾳ εἰπειν
παρὰ Καρόλον καὶ τοῦτον ἀπόδειξιν περὶ τῆς τοῦ θεοῦ
ἔρχεται θεάντες, τούτου ἀπόδειξιν ὁ Φραγκίσκος Μαύροντις, ὁ
στὴς περιόδος τοῦτον ὁ Μολλόριος καὶ ὁ Μαϊωρ. Οἱ πόλεμοις τῶν ὄνομα-
τῶν τοῦτον τοὺς πραγματικοὺς ἐλασσεν ὑπερόπλους νέαν φάσιν ὑπὸ^{τοῦ}
τοῦ θεοῦ θεάντες, μαζί τοῦ τοῦ Σκότου. Οὗτος περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς
τοῦ θεοῦ τετάρτης ἑκατονταετηρίδος ἐδίδασκεν ἐν Παρισίοις καὶ
εἶχεν ἐποχὴν ἐν τῇ ιστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας διὰ τὴν τοῦ νοὸς
μετού σύζυδερκειν καὶ τὴν τόλμην νὰ πολεμηῇ τὴν πρόληψιν, τὴν
εὐαγγείλιαν καὶ τὴν δειπνισμανίαν, ἐγένετο ὑπεραπτιστὴς τῶν
δικαίων τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ
τῶν ἀξιώσεων τοῦ Πάπα. Ἐγγνωματευεν ὅτι τὰ καθόλου εἶναι ἐρ-
γον τῆς ἀφαιρέσεως, ὑπάρχοντα ἐν μόνῳ τῷ νῷ, εἶναι ποιότητες
ἐκ τοῦ ὑποκειμένου εὐρισκόμεναι ἐν τῇ ψυχῇ. Μίας ἐπαδοῖ τῆς
τῶν ὄνοματικῶν δύνης διεκρίθησαν ὁ Ολκότος, ὁ Αριμινένσης
Γρηγορίος, Ἐρέχιος ὁ ἐξ Ἑσσοῦς, ἐξέχων κατὰ τὰς μαθηματικὰς
καὶ ἀστρονομικὰς ἐρεύνας, Νικόλαος Ὁρέσμιος καὶ Γαβριὴλ Βε-
λλος. Εἰ καὶ ἡ αἰρεσίς τῶν ὄνοματικῶν κατεδιώγθη, ἐχεν δῆμως
πλείστους ὑπαδοὺς καὶ ἐν Παρισίοις καὶ ἐν πολλοῖς τῶν πανε-
πιστημάτων τῆς Γερμανίας, καὶ ἐθριάμβευε διὰ τὸ ἐλευθέριον
πνεῦμα αὐτῶν, τὴν ἀποσκίρτησιν ἀπὸ τῆς αὐθεντίας καὶ τὴν κλί-
σιν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ αὐτονομίαν τοῦ διαιρεσίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

τις τῆς Σχολαστικῆς διὰ τῆς ἀναγεννήσεως καὶ συναφείας τῶν
οὐ συστημάτων ἄχρι τῶν μέσων τῆς ιβ' ἑκατοντετηρίδος.

σχολαὶ τοῦ ιέ καὶ ιζ' αἰῶνος ἐπανέλαβον πιστῶς
τυστήματα, ἄτινα νέμεται πᾶσα μεγάλη ἐποχὴ^{τοῦ} τὸν πλατωνικὸν ιδανισμὸν, τὸν περιπατητισμὸν,
·αὶ τὸν μυστικισμόν. Κατὰ τὸν ιέ αἰῶνα ἡ σχο-
λιαν ἔκλονισθη, ὥστε ἡδύνατο νὰ εἰπωθῇ ὅτι ὅλως
εράπη. Ή δὲ νεωτέρα φιλοσοφία δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη,
·ναζὸν οἱ φιλοσοφοῦντες νὰ συνδιαλάξωσι τὰ συστήματα
·ης Ἑλλάδος πρὸς τὰς ιδέας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τούτους
τοὺς αἰῶνας, καθ' οὓς ἡ φιλοσοφία στερεῖται πρωτοτυπίας, αἱ δι-
δασκαλίαι τῆς Ἑλλάδος ἐτιμήθησαν καὶ ἀπήρτισαν τὴν ἀγωγὴν
τῶν ἀνεξαρτήτων πνευμάτων τοῦ ιζ' αἰῶνος. Ή ἀνάγκη νέων
βάσεων τῆς ἐπιστήμης διὰ τῆς παραπήγεως τῆς φύσεως καὶ
τῆς προσεκτικῆς σπουδῆς τῆς γλώσσης ἐγένετο ἀρκούντως ἐπαι-
σθητὴ, καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπήγιτε στερεὰν τροφὴν, οὐδό-
λως ἐπαναπαυόμενόν εἰς τετριμμένους τύπους καὶ κενάς ιδέας,
ἐπρεπε πλέον νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἀπότελεσμάτων
ἐκ τῶν τῆς ὑποθέσεως ἀρχῶν, καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τοὺς νόμους αὐ-
τοὺς τῶν γνώσεων καὶ τῶν κατ' αὐτὰς ἀντικειμένων, καὶ τοὺς
τελευταίους λόγους τῶν πραγμάτων. Ἀφ' ἑτέρου τὰ πολιτικὰ
καὶ ἐκκλησιαστικὰ συμβάντα, αἱ σταυροφορίαι, ἡ ἀνακάλυψις
τῆς τυπογραφίας καὶ τοῦ νέου κόσμου, ἡ διαμαρτύρησις καὶ ἡ
ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἔμειναν ξένα, ἀλλ' ἐπενήρ-
γησαν οὐσιωδῶς εἰς τὴν μεταβολὴν τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς
φιλοσοφίας.

§ 2. Τὰ ἀδάνατα συγγράμματα τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων ἐξη-
πλώθησαν ἐν Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ διὰ τῶν προτφύγων
Ἐλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἵτινες μετὰ τοῦ ἐλληνισ-
μοῦ καὶ τῆς ὄφθοδοςίας ἡγεγκόν μεδ' ἐσυτῶν τοὺς κεχρυμμένους
θησαυροὺς τῆς πατρώας φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας, ἀφ' ὧν διε-
χύθη δαψιλῶς τὸ νέον πνεῦμα ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Ἐν ἑκείνοις
τοῖς θησαυροῖς, οὓς Ἑλληνες, ἀποστρεφόμενοι τὴν δουλείαν τῶν
Τούρκων, μετεκόμισαν ἐκ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων καὶ τῆς

Θεωρητικὴ, ἄνευ ἀποτελέσματος καὶ πρακτικῆς ὥφελείας, ἀλλ᾽ ἐνεργὸς, ἐξερχομένη τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν σχολῶν, διοχετεύοντα εἰς τὴν κοινωνίαν αὐτὴν, εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, γονίμους ἀρχῆς, ικανὰς νὰ ἀλλάξωσι τὰ ηθοῦ, νὰ ὑψώσωσι τὰ γράμματα καὶ νὰ δημιουργήσωσι νέας ἐφαρμογὰς εἰς τὴν βιομηχανίαν, τὴν φιλοτεχνίαν καὶ τὴν φιλεργίαν, ἐν ἐνὶ λόγῳ, νὰ μεγαλύνωσι καὶ γονιμοποιήσωσι τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν κόσμον.

§ 2. Ἀνατραπεισῶν τῶν ἀρχαίων μεθόδων διὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Βάκωνος ἐπενεγχθεισῶν πεποιθήσεων εἰς τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, ἡ φιλοσοφία προήγαγε τὸν πολιτισμόν. Τὸ νέον ὄργανον, ἡ ἡ μεθοδολογία τοῦ Βάκωνος ὑφίσταται εἰς τὴν ἐπαγωγὴν, εἰς τὴν γγῶσιν τῶν γεγονότων καὶ τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου, οὐτίνος μέρος ἀποτελοῦμεν καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, εἰς τὴν ἔρευναν καὶ διάπρεσιν τῶν νόμων, εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ γεγονότα ὡς εἰς αἰτίας. Καθὼς ὁ Ἀριστοτέλης διεφώτισε τὴν ἐπαγωγὴν, τουτέστι τὸν συλλογισμὸν, οὐτω καὶ ὁ Βάκων τὴν ἐπαγωγὴν, τῆς ὁποίας οἱ κανόνες ἐκτίθενται ἀριθμήλως ἐν τῷ ὄργανῳ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ο Βάκων ἐγένετο χρήσιμος πολὺ εἰς τὴν ἀνίχνευσιν τῶν κανόνων ἔκεινων καὶ κατ' ἔξαιρετον εἰς τὴν ὄρθην τοποθέτησιν τῆς ἐπαγωγῆς. Συντάξας τὸ νέον αὐτοῦ ὄργανον, προέθετο νὰ δώσῃ ὁ Βάκων ἐντελεῖς κανόνας τῆς ὑπὸ αὐτοῦ εἰσαγθείσης μεθόδου, ὡς ἐπράξεν ὁ Ἀριστοτέλης περὶ τῶν κανόνων τοῦ συλλογισμοῦ ἐν τῷ παλαιῷ ὄργανῳ. Ἀπαριθμεῖ ἀπαντα τὰ γένη τῆς παρατηρήσεως, δίδει τὰ τούτων παραδείγματα καὶ ἐμφαίνει τοὺς χαρακτῆρας τοὺς ἐλκύοντας τὴν προσοχήν. Μεταβαίνων ἐκ τῆς πείρας εἰς τὴν ἐπαγωγὴν, σχηματίζει τρεις πίνακας, προσαγρεύσας αὐτοὺς πίνακας παρουσίας, ἀπουσίας καὶ βαθμῶν, ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ὅποιων τάττονται πάντα τὰ γεγονότα τὰ παριστῶντα τὴν εἰκαζομένην αἰτίαν, ἐν τῷ δευτέρῳ ὑπάγονται τάναπαλεν τὰ γεγονότα, ὃν ἡ εἰκαζομένη αἰτία δὲν ἀνευρίσκεται, ἐν τῷ τρίτῳ δεικνύονται αἱ περιπτώσεις, καθ' ἃς μηδενίζεται ἡ γενικότης τῆς ἀρχῆς, ἡ τούλαχιστον παρίσταται εἰς πάντη διαφόρους καὶ ἀνομοίους ἐφαρμογὰς. Ο Βάκων πάντοτε προδύμειται ἵνα ποτὶ κατατάξεις καὶ διευθετῇ ὑπὸ κανόνας τὰ πάντα, δείξας τὴν ἀνάγκην νέας μεθόδου καὶ ἔχθεις πληρέστατα τοὺς νόμους αὐτῆς, ἡρχέσθη εἰς τὸ νὰ διευχρινήσῃ καὶ κατατάξῃ πάσας τὰς ἐπιστήμας καὶ ἐφαρμόσῃ τὴν ἐπαγωγικὴν μέθοδον κατὰ μέγαν ἀριθμὸν

μερικῶν καὶ ἀτομικῶν περιστάσεων. Ή ὑπ' αὐτοῦ γενόμενη κατάτξις τῶν ἐπιστημῶν ἐρείδεται ἐπὶ τῆς διακρίσεως τριῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἵτοι τῆς μνήμης, εἰς ḥν ἀντιστοιχοῦσιν αἱ ἱστορικαὶ ἐπιστῆμαι, τῆς φαντασίας, παραγούσης τὴν ποίησιν, τὴν καλλιτεχνίαν καὶ τὴν γραμματολογίαν ἢ τὰ ὥρατα γράμματα, καὶ τοῦ λόγου, οὕτως ἐπικράτειά εἰσιν ἢ φιλοσοφία καὶ αἱ κυρίως ἐπιστῆμαι. Οἱ Βάκων ἔσχε μεγίστην τὴν ἐπιρροὴν καὶ ὡς φιλόσοφος καὶ ὡς μεταρρυθμιστὴς τῆς φιλοσοφίας.

§ 3. Τοῦ Βάκωνος ἡ φιλοσοφία ἐνήργησε μεγάλως, ἀλλ' ἐν Ἀγγλίᾳ μάλιστα ἔσχε πολλοὺς ὀπαδούς κλήν ὁ φίλος Θωμᾶς Λίθεέσιος ἐνεβάτευσεν δῆλως εἰς τὰς αὐτοῦ θεωρίας, καὶ αὐτὰς ἡκολούθει μετὰ μεγαλειτέρας ἀκριβείας καὶ τάξεως. Ἐγεννήθη ὁ Λίθεέσιος ἐν Μαλμεσβούργῳ κατὰ τὸ 1588, καθ' ὃν χρόνον ὁ Ἐ' Φίλιππος τῆς Ἰσπανίας ἐξαπλίσε τὸν τρομερὸν στόλον κατὰ τῆς Ἀγγλίας, καταστραφέντα ὑπὸ μεγάλης τρικυμίας. Ή μήτηρ τοῦ Λίθεέσιος διὰ φόβον ἔτεκε πρὸ τῆς ὥρας αὐτὸν, ζήσαντα δῆμως διὰ τὴν σωφροσύνην αὐτοῦ ἐννενήκοντα περίπου ἔτη. Ής ὁ Βάκων διήνυσε τὰς σπουδὰς αὐτοῦ ἐν Καμβριγίᾳ, οὕτως ὁ Λίθεέσιος ἐν Οζωνίῳ. Μετέφρασε τὸν Θουκυδίδην, ἐδημοσίευσε τὰ περὶ πολίτου, περὶ ἀνθρωπίνης φύσεως πονήματα αὐτοῦ, τὸν Λεβιάθαν, δισαρεστήσαντα τοὺς θεολόγους παλὺ, τὴν Λογικὴν, τὴν πραγματείαν περὶ σώματος καὶ περὶ ἀνθρώπου. Ἐγένετο προλύτης καὶ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Καμβριγίας, ὃτε ὑπεστήριξε τὴν θέσιν ὅτι τὸ δίκαιον ἐρείδεται ἐπὶ τῆς βίας καὶ ἡ δικαιούντη ἔξαρτᾶται ἐκ τοῦ θετικοῦ νόμου. Διὰ μὲν τῆς μελέτης τῶν κλασικῶν συνέλαβεν ἀπόστροφὴν εἰς τὴν Σχολαστικὴν φιλοσοφίαν, διὰ δὲ τῶν περιηγήσεων καὶ τῆς φιλίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ Βάκωνος, Γασσένδου καὶ Γαλιλαίου ἐγένετο ἐλεύθερος ἐρευνητὴς καὶ ζητητὴς τῆς ἀληθείας. Εἰς τὸν πόλεμον τῶν δημοκρατικῶν καὶ βασιλικῶν ἔλαβε δραστήριον μετοχὴν διὰ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, παριστάνων τὴν μοναρχίαν ὡς τὴν μόνην βάσιν τῆς κοινῆς ἡσυχίας. Ἀφ' οὗ ἔξεδωκε πολλὰ φιλοσοφικὰ καὶ μαθηματικὰ συγγράμματα, εἰς τὰ ὄποια προεξένησε σκάνδαλον διὰ τῆς παραδοξολογίας αὐτοῦ, καὶ κατηγορήθη ὡς ἄθεος, ἀπέθανε τὸ 1679. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἔμηκε νόμον ὁ Λίθεέσιος τὴν ἐλευθερίαν καὶ βασιμότητα, ἐπούδασεν ἵνα προσκολληθῇ εἰς τῷ καταληπτὸν, ἔξορίζων πᾶν ὑποθετικὸν καὶ πᾶσαν κεχρυμ-

σώματα καὶ τὰ πνεῦματά εἰσιν ἀλλήλαις οὐσιωδῶς ἀντίθεται; Η ἐκτασις εἶναι οὐσία τῶν σωμάτων. Οὐδὲ τείλας ὑλην καὶ τόπον ὁ Καρτέσιος, προσέδραμεν εἰς τὴν κίνησιν καὶ τοὺς νόμους ταύτης, οὓς παράγει ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτως οἰκοδομεῖται ὁ φυσικὸς κόσμος. Τὴν ἴδεαν τῆς ἀπέιρου καὶ αἰωνίας οὐσίας ἔχομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ· ἔξαγει τὴν ἀλήθειαν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρχεως ἐκ τοῦ γεγονότος τῆς ἡμετέρας ὑπάρχεως, καθ' ἥν δὲ περίπτωσιν ἔθελε τις ἀρνηθῆ τὴν νομιμότητα καὶ τὸ χρόνον δύο πρώτων ἀποδείξεων, διακρατεῖ τὴν ἀλήθειαν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρχεως ἰσοδυναμοῦσαν ταῖς μαθηματικαῖς καὶ γεωμετρικαῖς ἀληθείαις. Απαντα δὲ τὰ θεῖα προσόντα ἔξαγει ὁ Καρτέσιος ἐκ τῆς ἴδεας τῆς ἀνωτάτης τέλειότητος. Ἐπειδὴ δὲ ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι νοητική, διὰ τοῦτο εἶναι ἄϋλος καὶ ἀπλῆ, ἔχουσα τὴν ἑαυτῆς ἔδραν εἰς τὸν προμήκη μυελὸν, ἐκ δὲ τῆς ἄϋλίας συμπεράνεται καὶ ἡ ἀθανασία. Νοοῦσα ἡ ψυχὴ ἔλευθερῶς, διατελεῖ ἔλευθέρα, καὶ συγκοινωνεῖ μετὰ τοῦ σώματος διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ παραστάσεως. Περὶ δὲ τῶν κτηνῶν ἔλεγεν ὅτι εἶναι ἄψυχα, θεωρῶν αὐτὰ ζώσας μηχανάς. Κατ' αὐτὸν ἡ θελησίς, ἡ φαντασία καὶ ἡ νόησις πηγάζουσιν ἐξ ἐπικτήτων, πεποιημένων καὶ ἐμφύτων ἴδεῶν.

§ 3. Μεδ' ὅλα τὰ ἔλλειμματα τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας, αὗτη κατά τε τὸ εἶδος καὶ τὴν ὑλην καὶ τὰς καταπληκτικὰς καὶ τολμηρὰς ὑποθέσεις συνεβάλετο τὰ μάλιστα εἰς τὸ ἔλευθέρως διανοεῖσθαι, ἀντέταξε σινικὸν τείχος ἀπέναντι τῆς σχολαστικῆς, ἀνεζωπύρησε τὸν ἔρωτα τοῦ φιλοσοφεῖν, καὶ ἐποίησε λίαν προσεκτικοὺς τοὺς φιλοσοφοῦντας, ὅπως μὴ ἔξοχελλωσιν εἰς ἀπάτας τοῦ λοιποῦ. Συγεμερίσθησαν τῶν ἀγώνων αὐτοῦ πολλοὶ ἐπίσημοι ἄνδρες, ἐν οὓς τάττονται οἱ ἔξῆς, Δελαφόργιος, Συλβαίνος, Ρέγιος, Κλαυδέργιος, Γευλίνεζος, Πασκάλις, Νικόλαος, Λεγράνδος, Άδριανὸς Ἐρεβόρδος, Βίκος ὁ δημιουργὸς τῆς φιλοσοφίας τῆς ιστορίας, καὶ ὡς ἔγγιστα ὁ Γρότιος καὶ ὁ Πουφενδόρφος. Οἱ δὲ θεολόγοι τῆς Σορβόνης καὶ οἱ Ἰησουΐται ἔξηλεγξαν αὐτὸν ὡς ἄθεον. Ή καρτεσιανὴ φιλοσοφία, ὑποστᾶσα καὶ σκληροὺς διωγμούς, διεδόθη ἔξαιρέτως ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν ταῖς Κάτω Χώραις, ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ δὲ ὀλιγώτερον, ἐνήργησε πλειστας ὅσας μεταβολάς εἰς τὴν Λογικὴν, Μεταφυσικὴν καὶ τὴν Ηθικὴν, καὶ ἐνήσκησε μεγίστην ἐπιρρόην καὶ εἰς τὴν Θεολογίαν,

§ 4. Όπαδός τοῦ Καρτεσίου ἡτο Νικόλαος ὁ Μαλεβράγχιος, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1638 ἐν Παρισίοις, καὶ ἀποθανὼν κατὰ τὸ 1715. Τὰ κυριώτερα τῶν πονημάτων αὐτοῦ είναι ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας, αἱ χριστιανικαὶ μελέται καὶ αἱ μεταφυσικαὶ συνεντεύξεις. Οὗτος ἀνέπτυξε καθαρῶς τὰς ιδέας τοῦ Καρτεσίου, ἀλλ᾽ ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἔλαβε μυστηριώδη χαρακτήρα· ἐξήγησεν εὐτυχῶς τὰ περὶ γνώσεως, τὰ περὶ ἀρχῆς τῶν ἀπατῶν, ὅσαι μάλιστα γεννῶνται ὑπὸ τῆς φαντασίας, καὶ τὴν τοῦ διανοείσθαι μέθοδον. Ἀφ' ἑτέρου ἡ παράστασις τοῦ παθητικοῦ νοὸς, τῆς ἐνεργητικῆς ἐλευθερίας τῆς θελήσεως, τὰ περὶ ἐκτάσεως ὡς οὐσίας τῶν σωμάτων, καὶ νοήσεως ὡς οὐσίας τῆς ψυχῆς, τὰ περὶ Θεοῦ ὡς πραγματικῆς ἀρχῆς κάστης οὐσίας καὶ νοήσεως, ὡδήγησαν αὐτὸν ἵνα ἀναιρέσῃ μετ' ἀγχινοίας τὰς ἐμφύτους ιδέας, καὶ νοεῖται ὡς ἀπαντά βλέπομεν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπειρία τοῦ τόπου καὶ τῆς νοήσεως, ὁ νοητὸς κόσμος καὶ ὁ τόπος τῶν πνευμάτων· ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ είναι πάντοτε παρόδος ἐναργῶς ἡ σκοτεινῶς ἐν τῷ πυθμένι· τῆς ἡμετέρας νοήσεως. Οἱ Μαλεβράγχιοις παρεδέχετο ἔνωσιν σταθερὰν τοῦ πλευρατοῦ μετὰ τοῦ πλάστου, τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου μετὰ τοῦ ἀπολύτου λόγου, ἐξ οὗ ἔκεινος ἔξαγει ἀπαν τὸ φῶς αὐτοῦ. Επειδὴ δὲ ὁ Θεὸς γινώσκει τὸ ὄν καὶ ἡμεῖς γινώσκομεν τὸν Θεὸν, γινώσκομεν τὰς περὶ τοῦ ὄντος ιδέας τοῦ Θεοῦ· οὕτω τὸ πνεῦμα δὲν ἀντιλαμβάνεται τῶν σωμάτων, καὶ ὅμως γινώσκει ταῦτα, γινώσκον τὰς τοῦ Θεοῦ περὶ αὐτῶν ιδέας. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀνίκανον ἵνα παραγάγῃ μετάθεσιν τῶν σωματικῶν μορίων δυνάμει τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ φύσεως, χρῆσει τῆς βοηθείας τῆς ὑπερτάτης αἵτιας. Όθεν πᾶσα κίνησις παράγεται κατ' ἀμεσον τοῦ Θεοῦ ἐνέργειαν, καὶ ἡ ἡμετέρα θέλησις είναι ἀνεκαρχής· αὐτὴ είναι μᾶλλον ἀφορμὴ ἡ αἵτια τῆς κινήσεως. Ἐκ τῆς στερεωθείσης ἀρχῆς τοῦ Καρτεσίου, ὅτι ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα είναι οὐσιωδῶς διάφορα καὶ διακεκριμένα ἐπ' ἀλλήλων, ὁ Μαλεβράγχιος συμπεραίνει ὅτι ταῦτα δὲν δύνανται ἀλλεπαλλήλως ἐνεργεῖν, καὶ τοι ὑπὸ τῆς πείρας πληροφορεῖται ὅτι πραγματικῶς ἐνεργοῦσιν ἀμφότερα ἐν τῇ γνώσει καὶ ἐν τῇ παραγωγῇ τῆς κινήσεως. Διὰ ταῦτα λύει τὴν ἔνστασιν διὰ τῆς διπλῆς ὑποθέσεως τῆς ὀπτασίας ἐν τῷ Θεῷ καὶ τῶν περιστατικῶν αἵτιων. Τὸ σύστημα τούτο χαρακτηρίζεται διὰ τῆς ἐννοηματικῆς δόξης

ταύτας διὰ τῆς βαθείας ἐρεύνης. Ἐδόξασεν αὐτὸν βεβαίως τὸ δοκίμιον περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ἢ περὶ ἀνεξιθρησκείας ἐπιστολὴ, τὸ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς σύγγραμμα αὐτοῦ, δόξαν ἀνάφειρετον. Ἀπέθανε δὲ τὸ 1704, ἀφήσας καὶ ἄλλα συγγράμματα, πρὸς δὲ τὸν λογικὸν Χριστιανισμόν. Ὁ Λώκκιος ἐπολέμησε τὴν τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν ὑπόθεσιν, ἀποδεῖξας τὴν ἐμπειρίην ἀπασῶν τῶν ἐννοιῶν ἀρχὴν δὲ ἐπαγωγῆς, αἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ ἐπιστασία εἶναι αἱ ἀρχαὶ τῶν ἐννοιῶν ἡμῶν, ἐξ ᾧ αἱ μὲν εἶναι ἀπλαῖ, αἱ τῆς σερεότητος, τόπου, ἐκτάσεως, σχήματος; κινήσεως, ὑρεμίας, νοήσεως, θελήσεως, ὑπάρξεως, χρόνου, διαρκείας, δυνάμεως, ἡδονῆς, λύπης; αἱ δὲ σύνθετοι, αἱ τῆς οὐσίας, τοῦ συμβεβηκότος, τῆς σχέσεως, ἐπιτυγχανόμεναι τῇ ἐπαναλήψει, προσθήκη καὶ συνενώσει τῶν ἀπλῶν ἰδεῶν. Πόστε καὶ αἱ μᾶλλον δύσληπτοι ἰδέαι σχηματίζονται διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀποκτηθεισῶν ἰδεῶν ἐκ τῶν ἀντικειμένων τῶν αἰσθήσεων ἢ τῆς σκέψεως, καὶ τῶν ὡδίων ἐργασιῶν τοῦ πνεύματος ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἰδεῶν. Αἱ ἀπλαῖ εἰσὶν ἐκ τοῦ ἀντικειμένου, πραγματικαὶ ἢ ψυχὴν δέχεται αὐτὰς ὡς ἄγραφος χάρτης, ἢ ἄλλως *tabula rasa*, χωρὶς νὰ συνεισφέρῃ τίποτε. Αἱ σύνθετοι γεννῶνται ἐκ τῶν ἀπλῶν διὰ τίνος ἐνεργείας τοῦ νοὸς, ητὶς καλεῖται σύνθεσις, ἀντίθεσις, παράθεσις, ἀφαίρεσις. Οἱ νοῦς εἰς τὰς συνθέσεις αὐτοῦ ἢ μένει ἐν τῇ πείρᾳ ἢ τάναπαλιν, καὶ τότε σχηματίζει ἐλευθέρας καὶ ἀρχετύπους ἰδέας, οἷον τὰς μαθηματικὰς καὶ ἡθικάς. Τὸ ἄξιωμα αὐτοῦ εἶναι, μηδὲν ἐν τῷ νῷ δὲ οὐ πρότερον ἐν τῇ αἰσθήσει. Εἰσφαλμένη ἡ συστηματικὴ αὐτῇ θεωρίᾳ. Καθόσον ἀφορᾶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Λωκκίου περὶ γλώσσης καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ἀπατῶν, ἡσαν λίαν ἐπιτυχεῖς. Ἐγνώματευσε περὶ τῆς γνώσεως, ὅτι εἶναι παρατηρησίς τῆς συμφωνίας ἢ διαφωνίας τῶν ἐννοιῶν κατὰ ταύτοτητα ἢ ἐτερότητα, σχέσιν, συνύπαρξιν καὶ ὑπαρξιν, δι’ ἐποπτείας, ἀποδείξεως, αἰσθήσεως καὶ κρίσεως, καὶ ὅτι ταύτης εἰδη ἢ ἐποπτικὴ, λογικὴ, αἰσθητικὴ καὶ πιθανὴ γνῶσις, ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν ὄριων, χρήσεως καὶ καταχρήσεως αὐτῆς. Οἱ Λώκκιος παράγει τὰς γνώσεις ἐκ τῆς πείρας, στηρίζων αὐτὰς δι’ ἐρεισμάτων ἀσθενῶν, θηρεύων ἀπαδεικτικὴν γνῶσιν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς: ἐναυάγησε θελήσας νὰ ἐποικοδομήσῃ Μεταφυσικὴν ἐπὶ τῶν ἀδεβαίων πειραματικῶν γνώσεων. Τὴν αἰσθήσιν, ἀντικειμενον ἔχουσαν τὸν ἐξωτε-

ρικὸν κόσμον καὶ τὴν σκέψιν τὰς ἐργασίας τῆς ψυχῆς, ὅτοι τὴν ἀντίληψιν, μνήμην, προσοχὴν, κρίσιν, ἀφαίρεσιν καὶ γενίκευσιν, θεωρεῖ ὁ Λώκκιος ὡς δύο εἴδη πείρας. Συγχέει τὴν ιδέαν τοῦ διαστήματος μετὰ τῆς τοῦ σώματος καὶ τοῦ ἀπέρου μετὰ τοῦ ἀορίστου. Ἐν δὲ τῇ ἡθικῇ ἡρύετο τὴν εὐδαιμονίαν ἐξ ἀρχῶν ἐμπειρικῶν. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Λωκκίου ἔξηπλωθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν, εἰσήχθη εἰς τὴν Γαλλίαν, καὶ βαθμηδὸν καὶ εἰς τὴν Γερμανίαν· ἡκολούθησαν ἐπίσημοι νόοις τὴν ὑπὸ τοῦ Λωκκίου χαραχθεῖσαν ὅδον, καὶ ἀνέπτυξαν περαιτέρω τὴν ἐμπειρίαν, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ συνεπείας αὐτοῦ.

§ 7. Στέφανος Βονέτος Κονδίλλακιος, ὅστις ἐγεννήθη τὸ 1715 ἐν Γραντικενούπολει καὶ ἀπεβίωσε 1780, ὅπως τελειοποιήσῃ τὴν ἐμπειρίαν τοῦ Λωκκίου, κατέβαλε μεγάλην προσπάθειαν ἵνα φέρῃ τὴν παντοδαπότητα εἰς ἐνότητα, καὶ ἀνήγαγε πάσας τῆς ψυχῆς τὰς ἐνεργείας εἰς τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς μεταμορφώσεως. Φρονεῖ ὁ Κονδίλλακιος ὅτι ὁ καθαρισμὸς τῆς γλώσσης εἴναι τὸ μέσον τῆς ἐπιστήμης· ἀνάγει πᾶσαν ἐπιστήμην εἰς τὴν ἀπλουστάτην ἔκφρασιν, νομίζων ὅτι τότε δύναται νὰ διδαχθῇ, ὡς ἡ Μαθηματική. Ἐμπειρίαν καὶ θεωρίαν παραδέχεται, καὶ θεωρεῖ τὴν γνῶσιν παραγομένην ἐκ τῆς ἀρχῆς τῆς ταῦτης. Ἡ Γαλλικὴ φιλοσοφία ἔγκαυχᾶται ἐπὶ τῷ Κονδίλλακιῳ, ὃν ἡκολούθησε πιὸτῶς ἄχρι τῶν νεωτέρων χρόνων.

§ 8. Κάρολος Βονέτος, γεννηθεὶς ἐν Γενεύῃ τὸ 1720, ἀποβαίνων δὲ τὸ 1793, εὐτυχῆς τῆς φύσεως παρατηρητῆς, χειροσυγμένος εὐγενῆ θρησκευτικὰ φρονήματα, παρήγαγε καὶ αὐτὸς τὰς ἐνοίας ἐκ τῆς ἐμπειρίας διὰ νευρικῶν τινων ἵνων καὶ τῆς τούτων κινήσεως, καὶ ἀπέδωκεν εἰς τὴν ψυχὴν ἀρχικῶς διπλῆν αἰσθητικὴν δύναμιν καὶ μίαν κινητικήν· ὁ Βονέτος μετὰ τοῦ Κονδίλλακίου συνεισήνεγκε πολλὰ εἰς τὴν Ψυχολογίαν. Ὁ Δαυὶδ Ἀρτλέϋς ἐξ ἄλλου παράγει τὰ πάντα ἐκ τῆς συγκυρήσεως τῶν ἴδεων, καὶ ταύτας ἐκ τῶν παλμῶν τῶν μυελῶν καὶ τοῦ αἰθέρος· ἐπρέσσει δὲ καὶ τὸν προορισμὸν καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ἀθανασίαν. Μετὰ ἀναισχυντίας προσήγαγον τὰ πορίσματα τῆς ἐμπειρίας εἰς τὴν Ἡθικήν, καταντήσαντες καὶ εἰς ὑλικότητα καὶ θνητότητα τῆς ψυχῆς Ἰούλιος Ὁφραδύος, Δελαμετερίας, Κλαύδιος Ἀδριανὸς, Ἐλβέτιος, Ἰωσήφ Πριολέϋος, καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ τῆς φύσεως συστήματος Λαγγράγγιος ἢ Ὀλβάλος. Οὗτος τοῦ φιλοσοφεῖν ὁ

νεγκαῖαι, αἱ τοῦ λόγου, ὃν ἡ ἀρχὴ εὑρίσκεται δι' ἀναλύσεως, καὶ αἱ ἐνδεχόμεναι, αἱ τοῦ γεγονότος, ὃν ὁ ἑσχατος λόγος εὑρίσκεται ἐκτὸς τῆς σειρᾶς τῶν συμπτώσεων, εἰς τινὰ οὐσίαν ἀπόλυτον καὶ ἀναγκαῖαν, εἰς τὸν Θεὸν, ἐν ὧ τὰ πράγματα ὑπάρχουσιν ἔξαιρέτως ἡ δυνάμει. Η δεία οὐσία εἶναι ἀπείρου τελειότητος, τὰ κτίσματα ἑλαβον παρὰ Θεοῦ τὰς αὐτῶν τελειότητας, εἰ δὲ ἀτέλειαι αὐτῶν ἔχουσι τὴν πηγὴν εἰς τὴν ιδίαν αὐτῶν περιωρισμένην φύσιν. Αἱ δεδημιουργημέναι μονάδες εἶναι ἐκδάμφεις ἡ ἀπαύγασματα τοῦ Θεοῦ. Πᾶσα μονάς παριστάνει εἰς ἐκυτήν τὸ πᾶν κατὰ διαφόρους βαθμούς· δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ ἐπιφρόμα, ἀλλὰ ἴδινη συνέχεια, τουτέστιν αἱ ἐσωτερικαὶ μεταβολαὶ πάσης μονάδος εἶναι τοιαῦται, ὥστε συμφωνοῦσα πρὸς τὰς μεταβολὰς τῶν ἀμέσως συνημμένων αὐταῖς μονάδων· ὁ λόγος ταύτης τῆς συμφωνίας εἶναι ίδρυμένος εἰς τὴν ἀπειρον τοφίν καὶ παντοδιναμίαν τοῦ Θεοῦ, τοῦδε ὅπερ ἀρμονία προδιατεταγμένη προσαγορεύεται. Θεὸς εἶναι Μονάς μονάδων. Πᾶν δὲ εἶναι ἀπαύγασμα τοῦ Θεοῦ, περιωρισμένον διὰ τοῦ τῆς οὐσίας περιορισμοῦ. Θεοῦ οὐσία εἶναι ἡ ἀπόλυτος τελειότης. Εἶναι ἡ ἀπόλυτος ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου καὶ τῆς οὐσίας ἀπάντων τῶν πραγμάτων. Εἰς δὲ τὸν οὐδὲν τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατοὶ ἡ ἐνδεχόμενοι ἀπειροι κόσμοι, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐνδεχομένων προέκρινε καὶ παρήγαγε τὸν ἀριστον, δηλαδὴ ἐκείνου ἐν ᾧ εἰσὶν αἱ πλεῖσται πραγματικότητες. Ο Θεὸς δὲν θέλει οὔτε τὸ φυσικὸν, οὔτε τὸ ήδυκὸν κακὸν, ἀλλὰ παρεχώρησεν αὐτὰ. ὡς ἀναγκαῖα ἀκολουθήματα τῶν ἀναγκαίων ὄριων τῶν πεπερασμένων πραγμάτων, καὶ παρεχώρησεν οὕτως ὡς ἀπῆτει ἡ ἐνδεχομένη τελειότης τοῦ σύμπαντος. Συγγράμματα τοῦ Λειβνιτίου εἶναι πολλὰ, ἐν οἷς φυσικὴ γεωγραφία ἡ γεωλογία, κασιγραφία ἡ καθολικὴ γλῶσσα, νέα μέθοδος τοῦ μανθάνειν καὶ διδάσκειν τὸ δίκαιον, θεοδικία, μελέταις ἐπὶ τῆς γνώσεως, τῆς ἀληθείας καὶ τῶν ἰδεῶν, περὶ φιλοσοφικοῦ ὑπολογισμοῦ, περὶ ρύθμίσεως τῆς πρώτης φιλοσοφίας καὶ γνώσεως οὐσίας, μοναδολογία, περὶ αὐτῆς τῆς φύσεως μετ' ἐπιστολῆς εἰς τὸν Βασσαρέτιον, νέα δοκίμια ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, διάφοροι στοχασμοί. Ο Δαμρῶν, ὁ Ἐκχάρδος, ὁ Καιστνερός, ὁ Φεϋερβάχος, ὁ Τεννεμάννος. καὶ ἄλλοι ἔγραψαν περὶ αὐτοῦ.

§ 11. Χριστιανὸς Οὐόλφιος, γεννηθεὶς κατὰ τὸ 1679 ἄ

Βρεσλαυίς, υἱὸς βυρτσοδέψου, ἐπαιδεύθη διὰ τῆς μελέτης τῶν μαθηματικῶν καὶ τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς τοῦ νοὸς θεραπευτικῆς ὑπὸ τὸν Τεσχιρινεχάον, καὶ ὑπῆρξεν ὁ μέγιστος καὶ ἔμβριθέστατος φιλόσοφος τῆς δογματικῆς σχολῆς. Εἶχε πλέον ἀναλυτικὸν καὶ συστηματικὸν παρὰ ἀρχέτυπον πνεῦμα, ἔδωκεν ὅμως διὰ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ τούτων εἰς τὴν τοῦ Λεΐβνιτίου φιλοσοφίαν πολὺν χρόνον τὴν μεγίστην ἔξαπλωσιν καὶ χυριότηταν ἔξωρισεν ἐντελῶς διὰ τῶν Γερμανικῶν διδακτικῶν βιβλίων αὐτοῦ τὴν Σχολαστικὴν ἐκ τῶν Γερμανικῶν πανεπιστημάνων. Ὁ Οὐόλφιος εἶναι εἰς τῶν ἐνδόξων φιλοσόφων, οὗτος συνέταξε τελείαν τῶν ἐπιστημῶν ἐγκυροπαδείαν, διδάξας ἐν Ἀλλῆ περὶ τὸ 1707 ὡς καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν, τῆς φυσικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ἐξέδωκε παντοῖα συγγράμματα λατινιστὶ καὶ γερμανιστὶ, περιάφαντα αὐτῷ τιμὴν οὐ μικράν· ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἐπεκράτει ἐν ἀπάσῃ τῇ Γερμανίᾳ ἄχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Καντίου. Ἀπέθανε τὸ 1754 πλήρης τιμῶν· οὗτος μέλος τῆς ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου, τῆς βασιλικῆς ἐταῖρείας τοῦ Αονδίνου καὶ τῆς ἀκαδημίας τῶν Παρισίων καὶ Πετρουπόλεως. Μέρη τῆς μὲν θεωρητικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας εἰσὶν ἡ Λογικὴ καὶ ἡ Μεταφυσικὴ, περιέχουσα τὴν ὄντολογίαν, ψυχολογίαν, κοσμολογίαν καὶ θεολογίαν. Ἡ διαιρεσίς τῆς φιλοσοφίας ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς εἰς τὴν διάφορον φύσιν τῶν ἀντικειμένων. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι Θεός, ἀνθρωπίνη ψυχὴ καὶ σώματα, ἡ φιλοσοφία διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, τὴν θεολογίαν, τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν φυσικήν. Ἄλλ' ἐπειδὴν αἱ ἀρχικαὶ δυνάμεις τῆς ψυχῆς εἶναι ἡ γνωστικὴ καὶ ἡ ὄρεκτικὴ, ἡ διάνοια καὶ ἡ θέλησις, καὶ αὗται δύνανται νὰ πλανηθῶσιν, ἡ μὲν ἐν τῇ ζητήσει τῆς ἀληθείας, ἡ δὲ ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ ἀγαθοῦ, ἐντεῦθεν ἡ ἀναγκαιότης δύο φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, τῆς λογικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Ἡ πρακτικὴ περιλαμβάνει τὴν ἡθικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν καὶ τὸ φυσικὸν δίκαιον ἡ φιλοσοφία τοῦ δίκαιου. Ὁ Οὐόλφιος συνέταξε τὰ ἔξης συγγράμματα, λογικὴν, ὄντολογίαν, κοσμολογίαν, ψυχολογίαν πειραιματικὴν, ψυχολογίαν λογικὴν, θεολογίαν φυσικὴν, φυσικὸν καὶ διεθνὲς δίκαιον καὶ ἡθικὴν. Τὴν ὅλην εὗρεν ὁ Οὐόλφιος προσυνηγμένην ἡδη ὑπὸ ἄλλων, καὶ παρέλαβεν ἐνίστε τὸ Καρτεσιανὸν καὶ πάντοτε τὸ Λεΐβνιτιανὸν σύστημα, ἔξαιρέσας τὸ τῆς ἀντιληπτικῆς δυγάμεως, τῶν Μανάδων.

καὶ τῆς προδιατεταγμένης ἀρμονίας, ἀτινα ἐξελαθεν ὡς κενάς ὑποθέσεις· ἐπλήρωσε δὲ καὶ τίνα κενὰ αὐτοῦ μέρη διὰ νέων ἴδεων καὶ ἀναπτύξεως τῶν δεδομένων. Τὸ κυριώτερον αὐτοῦ προτέρημα ὑφίσταται εἰς τὴν ἐνότητα, τύνδεσιν καὶ συστηματικὴν ἀλληλουχίαν, ἢν ἐδύνετο εἰς τὸ ὅλον διὰ μαθηματικῆς μεθόδου. Διὰ ταύτης τῆς μεθόδου ἐδοξάσθη μεγάλως, ἐν ἡ λάμπει ἡ τάξις καὶ εὐχρίνεια τῶν ἴδεων καὶ ἀκριβῆς ὄνοματολογία. Ἐλαττώματα τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ είναι τὰ ἀκόλουθα· διτι μόνον εἰς τὴν διάνοιαν ἡσχολήθη, παριδόν τὰς εἰδικὰς καὶ ὑλικὰς συνθήκας τῆς γνώσεως· ἔθεωρει τὴν φιλοσοφίαν ἐπιστήμην τοῦ δυνατοῦ, καὶ ἐλαθεν ὡς πρώτην ἀρχὴν πάστις γνώσεως τὴν ἀντίφασιν· ἔταξεν εἰς τὴν χορυφὴν τῶν ἐπιστημῶν ἴδεας καὶ ὄριμούς, καὶ ἀρῆκε τὴν πραγματικὴν αὐτῶν σημασίαν, οὐδὲν διακριτικὸν γνώρισμά τῶν λογικῶν καὶ ἐμπειρικῶν γνώσεων ἐποίησεν, ἡμέλησε τὴν διάκρισιν αὐτῶν ἐκ τῆς μαθηματικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν ὅλην. Ὁ Οὐόλφιος διετήρησεν ἐπὶ πολὺ τὴν Γερμανίαν ἀπόρθητον ὑπὸ τοῦ ὑλισμοῦ. Ἀναφαίνεται ἔχθρος τοῦ Οὐόλφιου Ἰωάννης Ἰωακεῖμ Λάγγιος, γεννηθεὶς τὸ 1670 ἐν Γαρδελέγρη, καὶ ἀπὸ τοῦ 1709—1744 ἔχρημάτισε διδάσκαλος τῆς Θεολογίας ἐν Ἀλλη, ἐπολέμησε τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Οὐόλφιου, ὡς οὖσαν ἐναντίαν καὶ τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐκκλησίας διὰ τὴν κακοδοξίαν· διηρέθησε καὶ ἄλλους αὐτοῦ ἔχθρους, καὶ ἀπηγόρευσε τὴν εἰς τὰ πανεπιστήμια παράδοσιν τῆς Οὐόλφιανῆς φιλοσοφίας διὰ τεῦ θεολογικοῦ Συλλόγου· οἱ πλειότεροι αὐτῆς ἔχθροι ἦσαν εὐπατέδευτοι ἄνδρες, πολλὰ περιωρισμένου φιλοσοφικοῦ νοός. ἄλλος πολέμιος τοῦ Οὐόλφιου είναι ὁ Αὔγουστος Κρούσιος, ἔξεχων διὰ τὴν βαθείαν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ ὁξύνοιαν. Ἐγεννήθη ἐν Λεύνῃ τὸ 1712, καὶ παιδεύθης ὑπὸ Ρυδηγήρου ἐγένετο τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς Θεολογίας διδάσκαλος ἐν Λειψίᾳ, ἐνθα ἀκέθανε τὸ 1776. Τὴν πρὸς τὸ Οὐόλφιανὸν σύστημα ἀποστροφὴν αὐτοῦ ἐκληρονόμησε παρὰ τοῦ διδασκάλου, καὶ ηὗξησε διὰ τῆς πιστῆς εἰς τὸ θεολογικὸν σύστημα προσηλώσεως αὐτοῦ καὶ διὰ τῆς πρακτικῆς αἰσθήσεως. Ἡ φιλοσοφία κατ' αὐτὸν είναι τὸ συμπλήρωμα τοιούτων λογικῶν ἀληθειῶν, ὃν τὰ ἀντικείμενα διαφροῦσι πάντοτε, διαφέρει δὲ τῆς μαθηματικῆς κατὰ τὸ ἀντικείμενον καὶ τὴν μέθοδον. Μέρη ταύτης εἰσὶν ἡ Λογικὴ, Μετεφυσικὴ καὶ πειθαρχικὴ φιλοσοφία;

(disciplinar philosophie). Ἀντὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀντιφάσεως ὑπέβαλε καὶ ἀντικατέστησε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀντιληπτικότητος ἢ νοητότητος (Gedenkbarkeit), ἵτις περιέχει τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ διαιρετότητος καὶ τὴν τοῦ ἀσυμβιβάστου ἢ τῶν μη συναπτέων καὶ τῶν μη ἀφοριστέων παρήγαγε δὲ τὴν βεβαιότητα τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων ἐκ τίνος ἐσωτερικῆς ἀνάγκης καὶ κλίσεως τοῦ νοὸς, καὶ ἐπὶ τέλους ἐκ τῆς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ. Ἐν τῇ Λογικῇ ἦρχετο ἀπὸ τῆς Ψυχολογίας εἰς τὴν Ψυχὴν ἀπεδίδε πολλὰς ἀρχικὰς δυνάμεις. Ἐν τῇ Μεταφυσικῇ περιώριζε τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀποχρῶντος λόγου διὰ διακρίσεως τῆς ὑπαρκτικῆς καὶ ποιητικῆς αἵτίας, καὶ διὰ τῆς ὑποθέσεως πρώτης τινὰς ἐνεργείας τῆς ἐλευθερίας. Διώρθισε μὲν τὴν ἴδεαν τῆς ὑπάρκειας, τὸν δὲ τόπον καὶ τὸν χρόνον ἥθελεν ὑπάρκειαν ἀφορημένην. Ἐξελάμβανε τὸν Θεόν ὡς συνιστῶντα τὸ διάστημα διὰ τῆς ἀπειρίας αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀνευ διαδοχῆς διάρκειαν διὰ τῆς ἀπανταχοῦ παρουσίας αὐτοῦ, ἔθεωρει αὐτὸν διὰ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας ἐλεύθερον δημιουργὸν τοῦ κόσμου, οὐτίνος ἡ θέλησις εἶναι ἀπόλυτος προσταγὴ εἰς τὰ λογικὰ ὄντα. Ἡ Οὐολφιανὴ φιλοσοφία ἔσχε πολλοὺς ὑπαδοὺς, ιδρύσασα σχολὴν, ἵτις ἐφ' ἵκανὸν χρόνον ἐπρώτευε καὶ ἔγεννησε πολλοὺς ἀγαθοὺς νόος. Τὸ Οὐολφιανὸν καὶ λειτουργὸν σύστημα ἐτελειοποιήθη, καὶ ἐλαβε πρῶτον μὲν ἀκριβὴ διδακτικὴν μορφὴν καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Γάλλων καὶ Ἀγγλῶν ἐλεύθερον εἶδος καὶ αἰσθητικὴν κρίσιν. Ἀλλὰ ἐξέπιπτε ἀναμιγνύομενον μετὰ Γαλλικῶν ἴδιωμάτων, ἡ ὑπόληψις τῆς Μεταφυσικῆς ἐσμικρύνθη, δὲν ἔγινετο ἡ σπουδὴ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν τῶν ἐννοιῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τῶν περιεχομένων. Ἀφ' ἑτέρους ἡ ἀνακαίνισθείσα μελέτη τῆς ιστορίας τῆς φιλοσοφίας διέδωκεν ἐκλεκτικὸν τι πνεῦμα, ἐπιδιώκον εὐαρέστησιν μᾶλλον ἡ βασιμότητα. Τοῦ Οὐολφίου ὄπαδοὶ εἶναι Γ. Βερούχ Βελφίγγερος, ὅστις ἔγεννήθη κατὰ τὸ 1693, καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 1750, Λουδοβ. Φίλ. Θύμιγγος, ὅστις ἔγεννήθη κατὰ τὸ 1697, καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 1728, Ιουρ. Γοττ. Κάνζιος, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὸ 1753, Ἰωάν. Πέτρος Ρέυσχος, ὅστις ἀπέθανε κατὰ τὸ 1754, Ἀλεξανδρὸς Θεόφιλος Βαουμγάρτενος, ὅστις ἔγεννήθη κατὰ τὸ 1714 ἐν Βερολίνῳ, καὶ ἀπέθανε κατὰ τὸ 1762 ἐν Φραγκφουρτίῳ. Ἐφημίζετο δὲ διὰ τὸ ὅδύ τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἴδεων καὶ διὰ τὸ πρῶτου δοκίμιου τῆς

καλλιλογίας ή τῆς αἰσθητικῆς. Τὸ πῆρεν ὁπαδὸς καὶ τοῦ Λεῖ-
βνιτίου, κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῆς μοναδολογίας καὶ τῆς προδιατε-
ταγμένης ἀρμονίας.

— 8 —

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ. Γ'.

Απὸ Καντίου ἀχρις ἡμῶν.

Κριτικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἐπρεπε βεβαίως νὰ μεταρρύθμισθῇ ἐπὶ τὸ κρείττον ἡ φιλοσοφία. Ο βαθύνους ἀνὴρ, ἡσυχάζων μὲν, ἀλλὰ πάντοτε λαμ-
βάνων ζωηροτάτην μετοχὴν εἰς τὰ τῆς φιλοσοφίας, ἦτο ὁ περι-
χλεής Ἐμμανουὴλ Κάντιος, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Καινιγούργῃ, τὴν
21 Απριλίου 1724, καὶ ἀπέθανεν ὄγδοοντούτης περίπου τὴν
22 Φεβρουαρίου 1804. Τὸ πῆρεν ὁ δεύτερος Σωκράτης, ὅστις διὰ
νέας κριτικῆς μεθόδου ἔχειραγώγησε τὸ ἐξεταστικὸν πνεῦμα καὶ
ώδηγησε τὸν λόγον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἐπιστήμης. Ο βίος τοῦ
Καντίου ἀγνὸς καὶ ἡρεμος ἦτο μεγαλόνια, ἀγαθότης χαρακτῆ-
ρος, ἔξοχοι ποιότητες τῆς καρδίας καὶ τοῦ πνεύματος εἰλκυσαν
καὶ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων. Αὐστηρὰ
φιλαλήθεια καὶ καθαρῶς ἡθικὰ φρονήματα συνεπλήρωναν τὴν
ζῶσαν ἀρχὴν τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ πνεύματος, ἐναγκαλίζοντος
τὸ ἀρχέτυπον, τὸ ἐμβριθὲς καὶ τὴν ἀγχίνοιαν. Ἡ ἐπιστασία καὶ
ἡ ἐπίχρισις τῶν διαφόρων φιλοσοφικῶν συστημάτων ὠδήγησαν
αὐτὸν, ὅτι πρὸ παντὸς ἀλλου ἐπρεπε νὰ ἀνευρεθῇ τὸ δυνατὸν ἐπι-
στημονικῆς τινος γνώσεως, καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαία ἡ
ἔρευνα τῶν παντοίων πηγῶν τῶν γνώσεων, τῆς ἀρχῆς καὶ χρή-
σεως αὐτῶν. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ μαθηματικὴ διατελοῦσιν εἶται
λογικαὶ ἐπισῆμαι. Αἱ λογικαὶ γνώσεις διαστέλλονται τῶν ἐμπει-
ρικῶν κατὰ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος καὶ καθολικότη-
τος. Δι' ἐκείνων συνορθοῦται, καὶ συγκαταπίπτει τὸ δυνατὸν
τῶν φιλοσοφικῶν γνώσεων, αἵτινες εἶναι ἡ συνθετικὴ ἡ ἀναλυ-
τικαί· εἰ τελευταῖς βασίζονται εἰς τὸν πρῶτον διανοητικὸν κό-

μον. Πλὴν ἀλλὰ τίς ἔστιν ἡ ἀρχὴ τῶν συνθετικῶν γνώσεων ἐκ τῶν προτέρων πρὸς διαφορὰν τῶν ἐμπειρικῶν, αἵτινες εἶναι ἐκ τῶν ὑστέρων; Ἐγγυᾶται τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ἡ Μαθηματικὴ, ἐν δὲ τῇ Μεταφυσικῇ τὸ ὅμμα τοῦ λόγου πρὸς αὐτὰς ἀφορᾶ.

§ 2. Οἱ Κάντιοι, διακρίνων ἐν τῇ γνώσει δύο εἰδη σοιχείων, τὸ μὲν ἐμπειρικὸν, προκύπτον ἐκ τῶν ἑξωτερικῶν αἰσθήσεων ἡ τῆς ἐνδομύχου αἰσθήσεως, τὸ δὲ προερχόμενον ἐκ τοῦ λόγου καὶ καταγόμενον ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος, ἐπιχειρεῖ ἵνα διαχωρίσῃ ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων. Θεωρῶν δὲ τὰς ἐκ τοῦ λόγου γνώσεις ἀνεξαρτήτους παντὸς ἐμπειρικοῦ δεδομένου, κατασκευάζει ἐπιστήμην καθαρὰν ἡ ἐκ τῶν προτέρων, ὡς τὴν λογικὴν ἡ τὰ μαθηματικά. Συγχρόνως αὕτη ἡ καθαρὰ ἐπιστήμη τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἐναγκαλίζηται πάσας τὰς ἀρχὰς ἐκ τῶν προτέρων, παραγομένας ἐκ ταύτης τῆς δυνάμεως, δεικνύουσσα τὸν οἰκεῖον τόπον καὶ προσδιορίζουσσα τὸν χαρακτῆρα ἑκάστης ἐν τῷ συνόλῳ τῆς γνώσεως. Πρὸ τοῦ Καντίου οὐδεὶς είχε τὴν ιδέαν τοῦ ἀποσπάντος ὅλοκλήρου ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γνώσει τὰ καθαρὰ ἡ λογικὰ στοιχεῖα ἐκ τῶν ἐμπειρικῶν. Ἀνάλογον τι πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Καντίου ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ λογικῇ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους λογικὴ ἀσχολεῖται περὶ τοὺς νόμους τῆς διανοίας ἐν γένει, ἀφαιρέσεως γνησιούς τῶν ἀντικειμένων εἰς ἀ αὐτὴ δυνατὸν νὰ ἀσχοληθῇ, ἐνῷ ἡ ἐπιστήμη, ἣν ὁ Κάντιος ἐπιχειρεῖ νὰ θεμελιώσῃ ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, σπεύδει νὰ ἀποχωρίσῃ παντὸς ἐμπειρικοῦ στοιχείου τὰς ἐκ τῶν προτέρων ἀρχὰς, ἀναφερομένας εἰς τὴν γνῶσιν ὡρισμένων τινῶν ἀντικειμένων, ὡς τῆς φύσεως ἡ τῆς ἐλευθερίας. Οἱ Κάντιοι συμπειλάθε τὴν ἡθικὴν, ὡς ἐν γένει πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν, εἰς ταύτην τὴν ἐπιχείρησιν· διειδεν ἐντελῶς ὅτι καθὰ ὁ ἐμπειρισμὸς εἶναι ἀνεπαρκῆς ὅπως ἐζηγήσῃ τὴν γνῶσιν ἐν γένει, οὕτως ἐξ ἄλλου καταστρέψῃ τὴν ἡθικὴν, οἰκοδομῶν αὐτὴν ἐπὶ τῶν δεδομένων τῆς πείρας, καὶ ὅτι ἐπομένως πρέπει νὰ ζητηθῶσιν αἱ ἀρχαὶ εἰς τὸν λόγον. Πολεμήσας τὸν ἐμπειρισμὸν ὁ Κάντιος καὶ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς ἡθικῆς, κατέστησε ταύτην τὴν ἐπιστήμην καθαρὰν καὶ ἀνεξάρτητον τῆς πείρας.

§ 3. Αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχαὶ αἱ συναπαρτίζουσαι τὴν γνῶσιν τῆς φύσεως, ἡ, ὡς λέγει ὁ Κάντιος, αἱ καθιστῶσαι τὴν πείραν δυνατὴν, τουτέστιν αἱ ἀρχαὶ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, εἶναι

ἀναμφιθόλως ἀρχαὶ ἀναγκαῖαι. Εἶτε είναι ἡ ἀναγκαιότης αὗτη καθαρῶς σχετικὴ εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος, εἴτε είναι ὅρος ἐπιβεβλημένος δυνάμει ταύτης τῆς συστάσεως εἰς τὴν δυνατότητα τῆς πείρας, ἡ καὶ διαφένυομεν τούτους τοὺς ὅρους, συλλαμβάνοντές τι, ὅφειλομεν δπως βεβαιώσωμεν τὴν πραγματικότητα νὰ ἀποταθῶμεν εἰς τὴν ἡθικὴν, ὃ ἐστι νὰ μεταβῶμεν ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου εἰς τὸν πρακτικόν. Αἱ ἐκ τῶν προτέρων ἀρχαὶ, αἱ ἐπιβαλλόμεναι ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ λόγου εἰς τὴν θέλησιν, είναι ἀναγκαῖαι οὐχὶ μόνον ἀπέναντι τῆς ἡμετέρας θελήσεως, ἀλλὰ καὶ ἀπολύτως, διότι ἐπίσης ἐπιβάλλονται εἰς τὴν θέλησιν παντὸς λογικοῦ ὄντος, οὐνοδήποτε ἀν ἦναι ἐπομένως ἔχουσιν ίσχὺν ἀντικειμενικὴν, ἀναμφίλεκτον. Ὁθεν διὰ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ιδρύεται ἀλήθεια ἀντικειμενικὴ, ἀπολύτως ἀνεξάρτητος τῆς πείρας, ἡ ἀλήθεια τοῦ ἡθικοῦ νόμου. Ὅτι δὲ συνδέεται ἀναγκαῖος μετὰ ταύτης τῆς ἀληθείας καὶ εἶναι ὅρος ἡ συνέπεια αὐτῆς, πρέπει νὰ γένηται παραδεκτὸν ὑπὲρ αὐτῆς. Ἡδη τοιαῦται εἰσιν ἐπ' ἀκριβεῖς ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἡ θεία Πρόνοια: ἐξ ὧν ἡ πρώτη είναι αὐτὸς ὁ ὅρος τοῦ ἡθικοῦ νόμου, αἱ δὲ δύο ἄλλαι εἶναι αἱ συνέπειαι αὐτοῦ. Οὕτω λοιπὸν ὁ πρακτικὸς λόγος θέτων τὸν ἡθικὸν νόμον ὡς ἀπόλυτον ἀλήθειαν, ἔξασφαλίζει ἐνταῦθι τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα ἐκείνου, οὗτονος ὁ θεωρητικὸς λόγος βεβαιώνει τὴν δυνατότητα. Ὁθεν ὁ ἡθικὸς νόμος κατὰ Κάντιον είναι τὸ μοναδικὸν θεμέλιον, ἐπὶ τοῦ ὄποιον δυνάμειθα νὰ στηριχθῶμεν, δπως ὅρτωμεν καὶ βεβαιώσωμέν τι ἐκτὸς τῆς πείρας· καὶ ἐπειδὴ τοῦτο τὸ θεμέλιον είναι μοναδικὸν, πᾶς προσδιορισμὸς καὶ πᾶσα καταφασίς τούτου τοῦ γένους δὲν ἔχει τὴν ίσχὺν καὶ τὴν αξίαν, εἰ μὴ καθόστον ἐπερείδονται αὐτόθι, καὶ εὐρίσκουσι τὰ ὄρια αὐτῶν εἰς αὐτὸν τὸν ὅρον. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Κάντιος ἀντιτάττει εἰς τὸν σκεπτισμὸν, εἰς ὃν ἡνεγκεναῦτὸν ἡ κριτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, τὸν ἡθικὸν δογματισμὸν, ἔχοντα βάσιν τὴν ἀκράδαντον αὐθεντίαν τοῦ ἡθικοῦ νόμου, καὶ ὡς πορίσματα τὸ γεγονός τῆς ἐλευθερίας εἰς τὸ ἔξης βέβαιον, διότι τοῦτο τὸ γεγονός είναι αὐτὸς ὁ ὅρος τῆς πρακτικῆς τούτου τοῦ νόμου, καὶ τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν, καθόστον ἄλλως ὁ ἡθικὸς προσδιορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἡθελεν ἐκπληρωθῆ.

§ 4. Εν τῇ λύσει τοῦ ζητήματος τούτου ὁ Κάντιος ἀκολαυ-

Θεῖ συνάμα καὶ ῥύθμιζε τὸ πνεῦμα τοῦ αἰώνος αὐτοῦ ἀνάγει τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν εἰς τὴν πείραν, καὶ καταδικάζει ὡς κενάς ὑποθέσεις πάσας τὰς θεωρίας τῆς ἀρχαίας μεταφυσικῆς, ἀνεγείρει τοὺς ὄρους ἐκ τῶν προτέρων ἡ τὰ λογικὰ στοιχεῖα, ἀποσπάται τῶν ἐπικρατουσῶν διδασκαλιῶν, καὶ προσθάλλει τὴν ἡθικὴν τοῦ ἐμπειρισμοῦ, ἵτοι τὴν ἡθικὴν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ὡφελείας καὶ τὴν τοῦ αἰσθήματος, διακηρύττων ἀντὶ τῶν αἰθαλέτων καὶ τρεπτῶν ἀρχῶν τὴν ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν ἀρχὴν τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ τοῦ καθήκοντος. Σκεπτισμὸς μεταφυσικὸς καὶ δογματισμὸς ἡθικὸς είναι τὸ διπλοῦν ἐξαγόρμενον τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου εἰς τὸν ἀρχαίον δογματισμὸν ἀντιτάττει τὸν ἑαυτοῦ σκεπτισμὸν, εἰς τὸν σκεπτισμὸν ἡ τὸν ἀρνητικὸν δογματισμὸν τοῦ καιροῦ αὐτοῦ ἀντιπαραβάλλει τὸν ἡθικὸν δογματισμὸν εὐτοῦ. Δεικνύων τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης γνῶσεως, ἀναμεμνήσκει τὸν ἀνθρωπὸν περὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ἀσθενείας καὶ περὶ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἡθικοῦ αὐτοῦ μεγαλείου. Αὕτη ἡ ἐπιχείρησις, γενομένη μετὰ τὴν πολυχρόνιον βασιλείαν τῆς δογματικῆς φιλοτοφίας τοῦ ιζ' αἰώνος καὶ ἐν τῷ μεταξὺ τῶν παρεκτροπῶν τοῦ ῥίζικου σκεπτισμοῦ τοῦ ιή', ἀναπολεῖ τὴν τοῦ Σωκράτους, ὅστις συγγρόνως προσέβαλε τὸν ἐπιδεικτικὸν καὶ ἄγονον δογματισμὸν τῶν ἀρχαίων σχολῶν καὶ τὸν ἀνήθικον σκεπτισμὸν τῶν σοφιστῶν, ἀντιτάττων εἰς τὸν πρῶτον ἐπιφύλαξιν εἰρωγυικῶν σκεπτικὴν καὶ ὑπερασπίζων ἐνεργητικῶν κατὰ τοῦ δευτέρου τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν, τὴν ἀρετὴν, τὴν δικαιοσύνην καὶ τὸ δικαιώμα, τὴν θείαν Πρόνοιαν καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλουσῆς ζωῆς, καὶ ἐνθυμιζῶν ἀμφοτέρους τὸ γνῶσιν σαυτὸν, τὴν γνῶσιν ἑαυτῶν.

§ 5. Ή καντιανὴ κριτικὴ ἀνατρέχει εἰς τὰς ἀρχὰς ἵτοι εἰς τοὺς ὄρους ἐκ τῶν προτέρων τῆς ἀνθρωπίνης γνῶσεως· τοιαύτη πρέπει νὰ ἔναι ἡ ἀφετηρία ὀλοκλήρου τῆς μεταφυσικῆς, ἵτις ὄριζεται ὑπὸ Καντίου συστηματικὴ ἀπογραφὴ τοῦ διανοητικοῦ πλαισίου, τοῦ προκύπτοντος ἐκ τοῦ καθαροῦ λόγου. Δύο μέρη θεωρητέα ἐν τῇ μεταφυσικῇ, ἡ κριτικὴ, ἵτις ἀνέρχεται ἀχρι τῶν ἀρχῶν τῆς γνῶσεως, ὅπως προσδιορίσῃ τὴν πηγὴν, τὴν ἴσχυν καὶ τὸ ἐφικτὸν αὐτῆς, καὶ ἡ διδασκαλία, ἵτις βεβαιόνει καὶ συστηματίζει πάσας τὰς ἐκ τῶν προτέρων γνῶσεις. Ή πρώτη είναι ὁ ἀναγκαῖος ὄρος καὶ προπαιδευτικὴ τῆς δευτέρας· ἡ μὲν είναι

ώς προπαρασκευὴ, ἡ δὲ ὡς κατασκευὴ, καὶ ἡ ἐνότης ἀμφοτέρων ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῆ μεταφυσικὴν. Ὁ Κάντιος καὶ συνέλαβε καὶ ἔξετέλεσε τὴν ἴδεαν ταύτην, ὑπηρετήσας τῇ τε ἐπιστήμῃ καὶ τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι. Ἐνταῦτῷ κηρύττει μετὰ πλείονος ἴσχυός καὶ σαφνείας ἡ ὁ Καρτέσιος τὴν ἱερὰν καὶ ἀπαραβίαστον ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ στοχασμοῦ, καὶ ἐπικαλεῖται ὑπὲρ τῆς φιλοσοφίας ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν. Ἡ κατικὴ θεωρεῖ τὸν καθαρὸν λόγον ὑπὸ τε τὴν σχέσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς θελήσεως. Ἐντεῦθεν ἡ θεωρητικὴ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου, καὶ ἡ πρακτικὴ κριτικὴ τοῦ καθαροῦ λόγου μεταξὺ τῶν δύο τούτων κριτικῶν θέτει βραδύτερον ὁ Κάντιος ὡς δεσμὸν καὶ μετάβασιν τὴν κριτικὴν τῆς κρίσεως καὶ αἱ τρεῖς δὲ ὄμοιο ἀπαρτίζουσι τὸ σύνολον τοῦ κριτικοῦ ἀυτοῦ συστήματος. Εἰς τὰ δύο οὐσιώδη μέρη τῆς κριτικῆς ἀντιστοιχοῦσι καὶ ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ὡσεύτως δύο διακεκριμένα μέρη, ἡ μεταφυσικὴ τῆς φύσεως καὶ ἡ μεταφυσικὴ τῶν ἥθων.

§ 6. Ἐν τῇ κριτικῇ τοῦ καθαροῦ λόγου ὁ Κάντιος ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἔξασκησις τῶν αἰσθήσεων εἶναι ὁ δρός τῆς ἀναπτύξεως τῆς διανοητικῆς ἡμῶν ἐνεργότητος, διότι ἄνευ τῶν αἰσθήσεων δὲν ἥθελε προκληθῆ διόλου αὔτη, καὶ δὲν ἥθελεν ἔχει ὅλην ἵνα ἀσχοληθῇ ἀλλὰ συγχρόνως ἴσχυριζεται ὅτι αἱ αἰσθήσεις δὲν ἀρκοῦσιν ὅπως ἔξηγήσωσι τὴν ἀνθρωπίνην γνῶσιν ὀλόκληρον, οὐχ ἥττον καὶ τὸ μέρος τῆς γνώσεως τὸ καλούμενον πείρα. Τῷ ὄντι τί χορηγοῦσιν αἱ αἰσθήσεις; Τὸ μερικὸν καὶ τὸ ἐνδεχόμενον αἱ δὲ καθολικὰ καὶ ἀναγκαῖαι γνώσεις δὲν προκύπτουσιν οὔτε ἐκ τῶν αἰσθήσεων οὔτε ἐκ τῆς πείρας. Ἡ καθολικότης καὶ ἡ ἀναγκαιότης εἶναι διπλοῦν κριτήμον, δι’ οὗ διακρίνομεν τὰς ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ἐκ τῆς πείρας προερχομένας γνώσεις ἀπὸ τῶν μὴ ἐκ ταύτης προερχομένων ἥτοι τῶν ἀποτέρων· μαρτυροῦσι τὴν ἀληθείαν ταύτην εἰ μαθηματικὰ ἐπιστήμαι, τὸ κοινὸν αἰσθῆμα. Ἡ πείρα ἀναχθεῖσα καὶ περισταλθεῖσα εἰς τὰ διδόμενα τῶν αἰσθήσεων, εἶναι ἀθροισμα μερικῶν παραστάσεων, μεμονωμένων, ἄνευ δεσμοῦ καὶ ἐνότητος, καὶ τότε δὲν ἀξίζει τοῦ ὄνόματος γνώσεων· θίεν ἀπαιτεῖται καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πείρᾳ, παρὰ τὰ δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, νὰ μεσολαβῶσι στοιχεία καθολικὰ καὶ ἀναγκαῖα, ἀτινα ἐφαρμοζόμενα εἰς τὰ δεδομένα ταῦτα μετατρέπουσιν αὐτὰ εἰς ἀληθῆ γνῶσιν, ταῦτα

τα δὲ τὰ στοιχεῖα δὲν παράγονται ἐκ τῆς πείρας, ἀλλὰ προϊ-
πάρχουσιν αὐτῆς ἵνα ἦναι ἐνδεχομένη καὶ πιθανή. Όθεν καὶ ἐν
αὐτῇ τῇ αἰσθητῇ ἡ τῇ δὶ αἰσθήσεων γνώσει ὑπάρχουσι καὶ τὰ
ἐμπειρικὰ στοιχεῖα, ἥτοι τὰ ἐκ τῶν ὑστέρων, τουτέστι τὰ πα-
ρεχόμενα ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν ἀντικειμένων, πρὸς ἂ-
τὸ πνεῦμα ἔχει σχέσιν, καὶ τὰ λογικὰ στοιχεῖα, ἥτοι τὰ ἐκ
τῶν προτέρων, τὰ ἐμπειρόμενα ἐξ αὐτοῦ τοῦ πνεύματος τὰ μὲν
καλοῦνται ὑλη, τὰ δὲ εἶδος τῆς γνώσεως. Ἑξοδελζομένου τοῦ
μερικοῦ καὶ τρεπτοῦ, ἐπιτυγχάνομεν τοῦ καθολικοῦ καὶ σταθε-
ροῦ, ἀποχωριζομένης τῆς ὑλῆς τῆς γνώσεως, τὸ ὑπόλοιπον εἰ-
ναι εἶδος. Αἱ δυνάμεις αἱ συντελοῦσαι πρὸς μόρφωσιν τῆς
γνώσεως εἰναι ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ διάνοια. Η αἰσθητικότης
εἰναι ἡ δεκτικότης τοῦ λαμβάνειν τὰς παραστάσεις τῶν ἀντι-
κειμένων διὰ τῶν ἐν ἡμῖν προξενουμένων παθήσεων καὶ αἰσθή-
σεων, συνιστῶσι δὲ τὴν ὑλην τῆς γνώσεως αὗται, πλὴν μεμο-
νωμέναι καὶ ἄνευ δεσμοῦ ἡ δὲ ἱκανότης ἡ ἐνόνουσα καὶ δια-
τάττουσα αὐτὰς ιδίᾳ δυνάμει δὲν εἰναι ἀπλοῦν δοχεῖον, ἀλλ' ἀ-
ληθές τι αὐτοκίνητον, εἰναι ἡ διάνοια. Τὸ μέρος τῆς χριτεκῆς
τοῦ καθαροῦ λόγου, τὸ διαλαμβάνον περὶ τῆς αἰσθητικότητος
καλεῖται αἰσθητικὴ ὑπερβατικὴ, τὸ δὲ διαλαμβάνον περὶ δια-
νοίας λογικὴ ὑπερβατικὴ προσαγορεύεται. Τὸ τὴν αἰσθητικό-
τητα περιλαμβάνει ὁ Κάντιος τὴν ἐσωτερικὴν αἰσθησιν καὶ τὰς
ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις ἀφαριέσθεως γενομένης τοῦ ὑπὸ τῆς δια-
νοίας προστιθεμένου καὶ τοῦ μερικοῦ, τρεπτοῦ ἡ ἐμπειρικοῦ, δη-
λαδὴ τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὴν αἰσθησιν, ἵνα στραφῇ περὶ τὸ
καθολικὸν καὶ σταθερὸν, τὸ ἐπικαθήμενον ἐκ τῶν προτέρων εἰς
αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς αἰσθητικότητος, εύρισκει τοιουτοτρόπως ὁ
Κάντιος δύο καθαρὰς ἐννοίας ἡ δύο μορφαὶ τῆς αἰσθητικότητος,
τὸ διάστημα καὶ τὸν χρόνον, τὸ μὲν εἰναι ἀποκλειστικῶς ἡ
μορφὴ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων, ὁ δὲ εἰναι ἐκ πρώτης ἀφε-
τηρίας καὶ ὀμέσως ἡ μορφὴ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, ἐμμέ-
σως δὲ καὶ ἡ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων. Τῷ ὅντι ἀφ' ἐνὸς μὲν
δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξεικονίσωμεν ἐν ἡμῖν τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικε-
μενα χωρὶς νὰ παραστήσωμεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς ταῦτα ἐν τῷ δια-
στήματι, ἀφ' ἑτέρου δὲ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναπολήσωμεν τὰς ιδίας
ἡμῶν τροποποιήσεις χωρὶς νὰ φαντασθῶμεν αὐτὰς ἐν τῷ χρόνῳ
ἐπομένως ὁ χρόνος εἰναι ἐπίσης ἀγαγκαῖος εἰς τὴν παραστασιν

τῶν ἔξωτερικῶν φαινομένων τῶν ἀνταποκρινομένων εἰς ταύτας τὰς ἑσωτερικὰς τροποποιήσεις. Οὗτον ὁ χρόνος καὶ τὸ διάστημα εἶναι καθαραὶ μορφαὶ τῆς αἰσθητικότητος ἐν γένει, τῶν ὅποιων εἰς ἐποπτεῖαν ἡ παραστάσεις ἀπαρτίζουσι τὴν ὅλην. Αὗται δὲ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον, μεθ' οὐ συσχετιζόμεθα διὰ τῶν αἰσθησεων, ἐκεῖναι προέρχοντας ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου, διότι ἐπιβάλλονται ἐκ τῶν προτέρων εἰς πᾶσαν παράστασιν τῶν ἀντικειμένων. Ἐντεύθεν ὁ Κάντιος συμπεραίνει ὅτι τὸ διάστημα καὶ ὁ χρόνος δὲν εἶναι τίποτε καθ' ἑαυτά, καὶ πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὑποκειμενικοὶ ὅροι τοῦ ὑμετέρου τρόπου τοῦ παριστάνειν εἰς ἡμᾶς τὰ πράγματα· οὐδὲ ἔχουσιν ἀντικειμενικὴν ισχὺν αἱ μορφαὶ, ἀς τὸ πνεύμα ἔξαγει ἀφ' ἑαυτοῦ ἐκ τῶν προτέρων, ἢτοι προγενέστερον τῆς γνώσεως αὐτῶν τῶν ἀντικειμένων. Επειδὴ δὲ φανταζόμεθα τὰ πράγματα ὑπάρχοντα ἐν τῷ χώρῳ ἡ διαστήματι καὶ ἐγ τῷ χρόνῳ, δὲν γινώσκομεν ταῦτα ὅποια ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ὑπὸ τινας ὅρους ἐπιβαλλομένους ὑπὸ τῆς αἰσθητικῆς ἡμῶν συστάσεως.

§ 7. Αἱ αἰσθητικαὶ ἐποπτεῖαι μετὰ τῶν καθαρῶν αὐτῶν μορφῶν δὲν ἀποτελοῦσι τὴν γνῶσιν, ἡ δύναμις ἡ ἐνόνουσα καὶ συναρμολογοῦσα ταύτας εἰς γνῶσιν εἶναι ἡ διάνοια.

§ 8. Η̄ κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου σκοπεύει νὰ βεβαιώσῃ τὴν ὑπαρξίαν ἀρχῶν τινων ἀμέσως ἐπιβεβλημένων τῇ θελήσει ὑπὸ τοῦ λόγου, τουτέστιν ἀρχῶν παρισταμένων τῇ ὑμετέρᾳ θελήσει ὡς νόμων πάσης λογικῆς θελήσεως, πρὸς ἀς ὄφείλει νὰ συμμορφώνηται αὐτῇ ἀνεξαρτήτως τῶν τῆς αἰσθήσεως ἐλατηρίων, δυναμένων ἐπὶ αὐτῆς νὰ ἐνεργήσωσιν. Η̄ διατύπωσις, ἣν ὁ Κάντιος μετεχειρίσθη ὡς τὸν θεμελιώδη νόμον τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ ὡς τὸ ἀλάνθαστον κριτήριον τῆς ἡθικότητος τῶν ὑμετέρων πράξεων, ἔχει οὖτως πράττει πάντοτε τοιούτοπρόπως, ὥστε τὸ ἀξίωμα τῆς θελήσεως σου νὰ περιβάλληται τὸν τύπον ἀρχῆς καθολικῆς νομοθεσίας. Οι ἡθικοὶ νόμοι, ὃντες αὐταὶ αἱ ἀρχαὶ θελήσεως ἀνεξαρτήτου παντὸς αἰσθητικοῦ ὅρου, ἔχουσιν ὑπὸ ταύτην τὴν ἔποψιν τὴν μοναδικὴν βάσιν αὐτῶν ἐν τῇ αὐτονομίᾳ τῆς θελήσεως, δέξιν ἡ θέλησις κυριεύει τῶν ιδίων αὐτῆς νόμων. Διὰ τοῦτο οἱ ἡθικοὶ νόμοι εἰσὶν ἐν γένει οἱ νόμοι πάτης λογικῆς ἡ αὐτονόμου θελήσεως, καὶ εἰσὶν ὑποχρεωτικοὶ εἰς πᾶσαν θέλησιν. Εἴστακαν τὰς παγιτοίας ἡθικὰς διδασκαλίας, ἀναγωρούσσας ἐκ

τῆς ἀνατροφῆς, οἷα είναι ἡ τοῦ Μονταιγνίου, ἐκ τοῦ πολιτικοῦ συντάγματος, οἷα ἡ τοῦ Μανδεῖλλου διδασκαλία, ἐκ τῆς φυσικῆς αἰσθήσεως, οἷα ἡ τοῦ Οὐτχεσῶνος, ἐκ τῆς τελειότητος, οἷα ἡ τοῦ Οὐολφίου καὶ τῶν στωϊκῶν, ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ Θεοῦ, οἷα ἡ τοῦ Κρουσίου καὶ τῶν θεολόγων, ὁ Κάντιος πειρᾶται νὰ ἀποδεῖξῃ δι τι πάσαι αἱ ὄλικαι αῦταις ἀρχαὶ, ὡς προσαγορεύεις αὐτὰς, ἀδύνατον νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὴν ἡθικὴν ὡς θεμέλιον ἀνασκευάζει θαυμασίως τὸ σύστημα τῆς εὐδαιμονίας, ἡδονῆς ἡ τῆς ὡφελείας. Οἱ ἡθικοὶ νόμοι διαχελεύουσι τὴν ἀφιλοκέρδειαν, διαγωγὴ δὲ ἀληθῶς ἡθικὴ καὶ ἀξία τοῦ ὄντος τῆς ἀρετῆς είναι ἡ στηρίζομένη ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ καθήκοντος. Ἡ ἀρετὴ ἀποκλείει τὴν σκέψιν τῆς προσωπικῆς εὐδαιμονίας, τῆς δοκούς αὐτὴ ἐνίστει τὴν ἀπόλυτον θυσίαν. Τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν ὡς δῆρος καὶ ἡ εὐδαιμονία ὡς συνέπεια ἀποτελοῦσι τὸ ἄκρον ἡ ὑπέρτατον ἀγαθόν.

§ 9. Τὸ πρῶτον στοιχεῖον τοῦ ὑπέρτατου ἀγαθοῦ δὲν είναι ἡ ἀρετὴ μόνον, ἀλλ᾽ ἡ ἀγιότης, ἡτις είναι τὸ ἰδανικὸν τῆς ἀρετῆς. Ταύτην τὴν ἀπόλυτον ἡθικὴν τελειότητα, εἰς ἣν ὁ πρακτικὸς λόγος ἐπιτάττει ἡμᾶς νὰ τείνωμεν, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπολαύσωμεν ἐν τινι πεπερασμένῳ χρόνῳ, ὡς είναι ἡ διάρκεια τούτου τοῦ βίου ὑποτίθεται πρόοδος συνεχῆς καὶ ἀπροσδιόριστος, καὶ ἐπομένως ἐν τῇ ὑπάρξει τοῦ ἡθικοῦ προσώπου διάρκεια ἐπίστης συνεχῆς καὶ ἀπροσδιόριστος. Ἡ πεποιθήσις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς είναι ἀναγκαία συνέπεια τοῦ νόμου τοῦ ἐπιτάττοντος ἡμᾶς νὰ ἐπιζητῶμεν τὴν ἡθικὴν τελειότητα ὡς τὸν ἀναγκαῖον σκοπὸν τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ὀλοσχερῶς ὑφίσταται εἰς τὴν ἀρμονίαν τῆς ἡθικότητος καὶ τῆς εὐδαιμονίας, ἣν παρέχει μόνος ὁ Θεός, ἡ ὑψίστη αἰτία τοῦ κόσμου, τὸ πάνσοφον, πανάγαθον καὶ δικαιότατον ὄν.

§ 10. Ἐν τῇ κριτικῇ τῆς χρίσεως τίθησι τὴν κρίσιν ὁ Κάντιος μεταξὺ τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου, προμηθεύων ἀρχὴν ὑψοῦσαν ὑπεράνω τῆς ἐννοίας τῆς φύσεως, οἷα πηγάδει ἐκ τῆς διανοίας, καὶ προσεγγίζει ἡμᾶς εἰς τὴν ἐνοικιαν τοῦ νοητοῦ κόσμου ἡ τῆς ἐλευθερίας, ἡτις είναι τὸ κύριον ἀντικείμενον τοῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ χρησιμεύεις ὡς διάμεσον μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν ἡ τῶν δύο ἀνταποχριγομένων μερῶν τῆς φιλοσοφίας. Τῷ ὄντι αἱ ἴδεαι

τοῦ καλοῦ ἢ ὡραίου καὶ τοῦ ὑψηλοῦ καὶ ἡ τῆς σκοπιμότητος τῆς φύσεως, καὶ τοι ἐν τοῖς ὄρίοις τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου κρατοῦσιν ἡμᾶς, εἰσάγουσιν ἐκεὶ πρᾶγμά τι νοητὸν καὶ ἐπομένως θεωρητέας ὡς μετάβασις μεταξὺ τῆς ἰδέας τῆς φύσεως καὶ ἔκεινης τῆς ἐλευθερίας, ἢ μεταξὺ τῆς θεωρητικῆς καὶ τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας. Ή κριτικὴ τῆς αἰσθητικῆς κρίσεως ἐναγκαλίζεται τὸ ζήτημα τοῦ ὡραίου, τοῦ ὑψηλοῦ καὶ τῶν ὡραίων τεχνῶν ἢ τῆς καλλιτεχνίας. Εἴν τη μεταφυσικὴ τῆς φύσεως, ἐναγκαλίζομένης ἐνταῦτῷ τὴν διανοούμενην φύσιν καὶ τὴν ἐνσώματον ἢ ἐκτεταμένην, ὑποκαθίστησιν ὁ Κάντιος εἰς τὴν ἰδέαν τῆς στερεότητος ἢ τοῦ ἀπολύτως ἀδιαχωρήτου, ἀπερ οἱ πλείονες τῶν φυσικῶν ἐθεώρησαν ἀρχικὴν ποιότητα τῆς ὥλης, τὴν ἰδέαν τῆς ἐλάττικῆς καὶ ἀποκρουστικῆς δυνάμεως. Όθεν δὲν εἶναι ἀναγκαῖα τὰ κενὰ διαστήματα ἐν τῇ ὥλῃ, δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ τὸ διάστημα ὡς ἐξ ὀλοκλήρου πεπληρωμένον, εἰ καὶ κατὰ διαφόρους βαθμούς· ἐντεῦθεν ἀνασκευάζεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομιστικῆς φιλοσοφίας, τουτέστιν εἶναι ἀδύνατον νὰ συλλάβωμεν εἰδίκην διαφορὰν εἰς τὴν πυκνότητα τῆς ὥλης, ἐὰν μὴ παραδεχθῶμεν κενὰ διαστήματα. Δὲν ἀναιρεῖται τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κενοῦ εἴτε ἐν τῷ κόσμῳ, εἴτε ἐκτὸς τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ παραδεχθῇ τις τὴν ὑπαρξίαν αὐτοῦ, καὶ εἶναι ἀδύνατος ἡ ἀπόδειξις. Ήξ ἄλλου ὁ Κάντιος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἀπόλυτον διάστημα εἶναι ὁ τελευταῖος ὄρος τῆς κινήσεως, ὅστις εἶναι ἀναγκαῖος σχετικῶς· ἀλλὰ ὡς πρὸς αὐτὸν τὸ ἀπόλυτον διάστημα εἶναι ἰδέα, καταντῶσα δὲ εἰς ταύτην τὴν ἰδέαν ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως, καταντῷ ἀκατάληπτος. Ή μεταφυσικὴ τοῦ Καντίου μένει πιστὴ εἰς τὰ συμπεράσματα τῆς κριτικῆς· ἔξησκητε δὲ μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐν Γερμανίᾳ, οὐσα τὸ θεμέλιον καὶ ἡ ἀφετηρία τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως τοῦ Σχελλιγγίου.

§ 11. Εἴν τη μεταφυσικὴ τῶν ἡθῶν ὑποθάλλει ὁ Κάντιος τὴν θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ καθῆκον, καὶ κατασκευάζει τὴν ἐπιστήμην ὄριζουσαν καὶ συναρμολογοῦσαν ἀπαντα τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου, ἐγκολπουμένην ὀλόκληρον τὸ σύστημα. Παράγει δὲ ἀπαντας τοὺς κανόνας ἐκ μόνου τοῦ λόγου, καὶ ἐκ ταύτης τῆς πηγῆς ἀρύεται αὐτούς. Ή ἐπιστήμη τῶν καθηκόντων εἶναι διπλῆ, πραγματευομένη δύο εἰδῶν καθήκοντα ἀπ' ἀλλήλων δια-

κεκριμένα, τὰ μὲν, ἀντικείμενον ἐξωτερικῆς καὶ θετικῆς νόμοθεσίας, είναι τὰ καθήκοντα τοῦ δικαιώματος, τὰ δὲ, προερχόμενα ἐκ τῆς ἀμέσως ὑπὸ τοῦ λόγου ἐπιβαλλομένης εἰς τὴν θέλησιν νομοθεσίας, είναι τὰ καθήκοντα τῆς ἀρετῆς. Εἰς ταῦτα τὰ δύο μέρη τῆς ἡθολογίας ἡ τῆς περὶ καθηκόντων ἐπιστήμης, καθιέρωσεν ὁ Κάντιος δύο πονήματα αὐτοῦ, τὰ μεταφυσικὰ στοιχεῖα τῆς διδασκαλίας τοῦ δικαίου, καὶ τὰ μεταφυσικὰ στοιχεῖα τῆς περὶ ἀρετῆς διδασκαλίας, ἀτινα συνιστῶσι τὴν μεταφυσικὴν τῶν ἥθων.

§ 12. Ἀξιόλογα συγγράμματα τοῦ Καντίου είναι ἡ κριτικὴ τῆς θρησκείας, ἡ πρακτικὴ ἀνθρωπολογία, ἡ φυσικὴ γεωγραφία, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, καὶ τοι οὐχὶ ὄγκωδη ταῦτα, ἀλλὰ μικρὰ πονήματα, ἡ λογικὴ, ἡ περὶ καθόλου ἱστορίας ιδέα ὑπὸ τὴν κοσμοπολιτικὴν ἔποψιν, περὶ φωτὸς, περὶ ἡφαιστείων τῆς σελήνης, περὶ παντοίων ἀνθρωπίνων φυλῶν καὶ τινα ἄλλα. Οὐ Κάντιος ἔσχε καὶ ὄπαδον καὶ μαθητὰς πολλοὺς, καὶ ἐναντίους καὶ πολεμίους οὐκ ὀλίγους. Ἐν τῷ ἐγχειριδίῳ τοῦ Τεννεμάνου, μεταφρασθέντι καὶ γαλλιστὶ ὑπὸ τοῦ περιωνύμου Κουσίνου, ἐπίθενται κατὰ πλάτος τὰ πάντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Φίχτης καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Ἰωάννης Θεόφιλος Φίχτης, εἰς τὸν ἐξοχωτέρων φιλοσόφων καὶ τῶν εὐγενεστέρων χαρακτήρων τῆς Γερμανίας, ἐγεννήθη τῇ 19 Μαΐου 1762 ἐν τινι κώμῃ τοῦ Φαρμενώ, ἐν τῇ ἀνω Λουσάκη. Ἐξ ἀσήμων μὲν, ἀλλ' εὐθέων καὶ τιμίων γονέων καταγόμενος, ἐξεπαιδεύθη ἐλευθέρως καὶ κατὰ τὴν φύσιν αὐτοῦ. Οὐ πατήρ αὐτοῦ μικρὸς βιομήχανος ἦτοι οὐδὲ ὑπαξιωματικοῦ Σουηδοῦ, ἐγκατασταθέντος ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ πολέμου τῶν τριάκοντα ἐτῶν. Οὐ Φίχτης πρωτίμως ἐδωκεν ἀποδείξεις πρωτοτυπίας πνεύματος, ἐνεργείας αἰσθημάτων καὶ ἰσχύος θελήσεως. Δεκαοκταετής μετέβη εἰς Ἱένην ἵνα διδαχθῇ τὴν θεολογίαν ἀλλὰ τὸ φιλοσοφε-

κὸν αὐτοῦ δαιμόνιον ἡγέρθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ ταῦτης τῆς επουδῆς. Τὸ περὶ τῆς ἐλευθερίας πρόβλημα ἐνησχόλησεν αὐτὸν πρὸ πάντων πολλὰ ζωηρῶς. Κατὰ τὸ 1790 ἀφ' οὐ ἐπὶ ματαίῳ ἐνήτησεν ἐνεργητικὴν ἔδραν ἐν Γερμανίᾳ καὶ Σουηρίᾳ, ἐνθα ἐγνωρίσθη μετὰ τῆς δεσποινῆς Ράν, ἀνεψιᾶς τοῦ Κλοποτόκου, ἦν ἐνυμφεύθη ὕστερον, μετέβη εἰς Λειψίαν ἵνα πρωτίστως ἀσχοληθῇ περὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου. Ἡ Κριτικὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἰκανοποιεῖ τὰ εὐγενέστερα ἐντίγματα τῆς φύσεως αὐτοῦ, ἐπιστηρίζουσα τὴν πίστιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν. Γενόμενος οἰκοδιδάσκαλος ἐν Βαρσοβίᾳ ἔμεινεν ἐκεῖ ἐπὶ ὀλίγον, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἥλθεν εἰς Καινιγούρεγγην ὅπως ἵδη προσωπικῶς τὸν συγγραφέα τῆς Κριτικῆς. Ὁ Φίχτης, ἵνα νικήσῃ τὴν δειχθεῖσαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Καντίου ψυχρότητα, καθυπέταξεν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τὸ χειρόγραφον τοῦ πονήματος τοῦ ἐπιγραφομένου α δοκίμιον κριτικῆς πάστης ἀποκαλύψεως. Ὁ Τότε ὁ Κάντιος συνέστησεν αὐτὸν ὡς διδάσκαλον παρὰ τῷ κόμητι τοῦ Κροκόου· ἡ ἐπιτυχία τοῦ πρώτου τούτου συγγράμματος, συλληρέντος κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Καντίου, συνετέλεσεν εἰς τὴν ὕστερον περικροτηθεῖσαν φήμην αὐτοῦ. Ὁ Φίχτης, ἐξηγήσας εἰς τὸν Λαβατέρον τὴν καντιανὴν φιλοσοφίαν καὶ συμπληρώσας τὴν Κριτικὴν, ἦν ἐπωκοδόμησεν ἐπὶ ἀδιαφιλονεικήτων ἀρχῶν, προσεκλήθη εἰς τὴν χηρεύουσαν ἔδραν τῆς Ἱένης, ἐν ᾧ ποδοκίμησε μεγάλως, πολλοὺς θαυμαστὰς καὶ πολλοὺς ἐμπαθεῖς καὶ ζηλοτύπους ἔχθροὺς προσκτησάμενος. Τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ ἐξέθηκεν ἐν τῇ ἰδεᾳ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης. Τὰ μαθήματα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀποστολῆς τοῦ σοφοῦ, δοτικοὶ πρέπει νὰ ἦναι ὁ ἀληθέστερος καὶ πληρέστερος ἄνθρωπος, ἔργαζόμενος ἀκαταπαύστως, ὑπὲρ τῆς ἰδίας καὶ τῆς τῶν ἄλλων τελειοποίησεως, εἰλκυσαν τὴν ἀγάπην καὶ τὸ σέβας τῶν ἑαυτοῦ ὄμιλητῶν. Διὰ τὰ ἐλεύθερα αὐτοῦ πολιτικὰ φρονήματα κατέτρεχθη, ἐξώσθη τῆς ἐν Ἱένῃ ἔδρας, ἐξωρίσθη τῆς Σαξωνίας, καὶ, διὰ τὸ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἐφημερίδι καταχωρισθὲν ἄρθρον περὶ τοῦ θεμελίου τῆς ἡμετέρας πίστεως εἰς τινὰ ἡθικὴν κυβέρνησιν τοῦ κόσμου, κατηγορήθη ὡς ἀθεος. Ὁ Ρεΐνχόλδος, ὁ Φρειδερίκος Σχλέγελος καὶ ὁ Σχελλίγγιος συγκατετέθησαν δημοσίως εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Διεμαρτυρήθη ἐντόνως κατὰ τῆς μομφῆς

τοῦ ἀθεϊσμοῦ, εὐρών καταφύγιον ἐν Βερολίνῳ, ἐνθα μονήρης διδάγων ἀνέγραψε τὴν πραγματείαν αὐτοῦ περὶ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τοῦ ἀληθοῦς χαρακτῆρος τῆς νέας φιλοσοφίας. Εὖ τῷ ἀρτίῳ ἰδρυθέντι πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, ὅπερ διεύθυνεν ἐπὶ δύο ἑτη, ὁ Φίχτης ἐδίδασκε μετὰ σταθερότητος, καὶ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου ὑπὸ τὴν κλαγγὴν τῶν ὄπλων καὶ τὸν κρότον τοῦ γαλλικοῦ τυμπάνου ἔξεφώνει τοὺς πατριωτικοὺς αὐτοῦ λόγους εἰς τὸ γερμανικὸν ἔθνος. Τῇ 28 Ιανουαρίου 1814 ἀπέθανεν ἐν Βερολίνῳ ὑπὸ ἐπιδημικῆς νόσου.

§ 2. Μὲς πρὸς τὸ γενικὸν πνεῦμα τοῦ ιἱ αἰῶνος ἡ διδασκαλία τοῦ Φίχτου ἡτοὶ ἰσχυρὰ διαιμαρτύρησις κατὰ τοῦ ὑλισμοῦ καὶ δραστηρία διαβεβαίωσις τῆς ἐνεργότητος τοῦ ἐγώ καὶ τῆς ἡθεκῆς ἐλευθερίας· ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καντίου ἔχρησιμευσεν ἵνα ἰδρύσῃ ταύτην ἐπὶ ἀκραδάντου βάσεως. Οἱ Φίχτης ἐφαρμόζει εἰς τὸ ἐγώ τὸν δρισμὸν, τὸν ὁποῖον ἐδώκεν ὁ Σπινόζας περὶ τῆς ἀπόλυτου αἰτίας, περὶ τῆς θείας ούσίας. Τὸ ἐγώ τίθησιν ἀρχικῶς τὸ ἴδιον αὐτοῦ εἶναι, τοιαύτη εἶναι ἡ ἀπόλυτος καὶ ὑπερτάτη ἀρχὴ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης. Διὰ δευτέρας ἀρχικῆς πράξεως τὸ ἐγώ ἀντιτάττει εἰς τὸ ἀπόλυτον ἐγώ τὸ ἀπόλυτον οὐκ ἐγώ· τοιαύτη εἶναι ἡ δευτέρα ἀπόλυτος ἀρχὴ μόνον ὡς πρὸς τὴν μορφήν. Καὶ ἐπειδὴ ἡ δευτέρα αὗτη ἀρχὴ, διῆτος τὸ ἐγώ ἀναγνωρίζει παρ' ἐαυτῷ ἀπόλυτον τι ἐπίσης ὡς ἐαυτῷ, εὑρίσκεται εἰς ἀντίφασιν μετὰ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ μεθ' ἐαυτῆς, ἀνάγκη, ὅπως λιθῆ ἡ δευτέρα αὗτη ἀντίφασις, νὰ παραδεχθῶμεν τρίτην ἀρχὴν, ἀπόλυτον ὡς πρὸς τὴν ὑλην μόνον, συγκεφαλαιουμένην εἰς τὰ ἔξῆς· τὸ ἐγώ καὶ οὐκ ἐγώ τίθενται ἀμφότερα διὰ τοῦ ἐγώ καὶ ἐν τῷ ἐγώ, ὡστανεὶ περιορίζομενα ἀμοιβαίως εἰς τρόπον, ὥστε ἡ πραγματικότης τοῦ μὲν νὰ καταστρέψῃ ἐν μέρει τὴν τοῦ ἀλλού· ἐν ἄλλοις, ἀντιτάττω εἰς τὸ ἐγώ, εἰς τὸ διαιρετὸν ἐγώ, τὸ ἀδιαιρετὸν οὐκ ἐγώ. Τοιαῦται εἶναι αἱ τρεῖς ἀρχαὶ τῆς θεωρίας τῆς ἐπιστήμης, ἐρειδόμεναι ἐπὶ τῶν τριῶν θεμελιωδῶν ἰδεῶν τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἰδέας τοῦ ἀπόλυτου ἐγώ, τῆς τοῦ ἀπόλυτου ἔξωτερικοῦ ἀντικειμένου καὶ ἐκείνης τοῦ ἀμοιβαίου προσδιορισμοῦ τοῦ μὲν ὑπὸ τοῦ δέ. Λύται αἱ τρεῖς ἀρχαὶ ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὰς τρεῖς τρεῖς θεμελιώδεις μορφάς τῆς κρίσεως ὑπὸ τὴν σχέσιν τῆς ποιότητος, τὴν βεβαίωσιν, τὴν

ἀργησιν καὶ τὸν περιορισμὸν, ή τὴν θέσιν, τὴν ἀντίθεσιν καὶ τὴν σύνθεσιν. Τοικύτη εἶναι ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τῆς μεθόδου τοῦ Φίχτου, τελειοποιηθείσης ἐπειτα ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου. Εἰς τινα πρότασιν κατὰ τὸ παρὸν δεδομένην ἡ ἀνάλυσις ἀποκαλύπτει καὶ καθιστᾶ ἐναργῆ τὴν ἐγκλειομένην ἐν αὐτῇ ἀντίφασιν μετὰ ταῦτα σύνθεσις συμβιβαστικὴ διαλύει ταύτην τὴν ἀντίφασιν διὰ μέσου ὄρου ἐν τινι νέᾳ προτάσει. Οὕτω πᾶσα νέα πρότασις τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἡ ἀνάπτυξις ἡ ἡ ἐπανόρθωσις προηγουμένης προτάσεως. Αὗται συνέχονται ἀλλήλαις, ἀποτελοῦσαι ὅμοιού ὄργανικόν τι σύστημα, οὕτινος τὸ ἐγώ εἶναι καθάπαξ ἡ βάσις καὶ ἡ κορωνίς. Άλτεις ἀρχαὶ ἀνάγονται εἰς ταύτην τὴν πρότασιν τὸ ἐγώ καὶ τὸ οὐκ ἐγώ προσδιορίζονται ἀμοιβαίως. Ή ἀνάλυσις αὐτῆς ἀποκαλύπτει τὰς δύο νέας προτάσεις, τὸ ἐγώ κείται ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγώ, ἡ τὸ οὐκ ἐγώ προσδιορίζει τὸ ἐγώ τὸ ἐγώ τίθησι τὸ οὐκ ἐγώ ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ ἐγώ, ἡ τὸ ἐγώ προσδιορίζει τὸ οὐκ ἐγώ. Ή πρώτη τῶν δύο τούτων προτάσεων εἶναι ἡ ἀρχὴ θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ἡ δευτέρα τῆς πρακτικῆς. Πᾶσα ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία καταντᾶ εἰς τὴν ἀρχὴν, ὅτι τὸ οὐκ ἐγώ προσδιορίζει τὸ ἐγώ. Κατὰ ταύτην τὴν ἀρχὴν, τὸ ἐγώ φαίνεται ὅτι τίθεται ὡς παθητικὸν ἀπέναντι τῶν ἀντικειμένων, καὶ ἡ γνῶσης φαίνεται τὸ ἔξαγομενον τῆς ἐνεργείας, ὅπερ ταῦτα ἔξασκοῦσιν ἐπὶ τοῦ διανοούμενου ὑποκειμένου. Δὲν εἶναι ἐν τοσούτῳ τίποτε, διότι τὸ ἐγώ τίθεται ὡς προσδιωρισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἐγώ. Τὸ ἐγώ εἶναι δυνάμει πᾶσα πραγματικότης, καὶ τίποτε δὲν ὑπάρχει εἰ μὴ δὶ' ἀποτελέσματος τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ ἐνεργότητος. Ή ὑποτίθεμένη πραγματικότης τοῦ οὐκ ἐγώ εἶναι προὶὸν ταύτης τῆς ἐνεργότητος. Ή ίδεα τοῦ οὐκ ἐγώ εἶναι τροποποίησις τῆς τοῦ ἐγώ. Τὸ ἐγώ αἰσθανόμενον διὰ τῆς διανοίας τὴν περιωρισμένην πραγματικότητα αὐτοῦ, ὑποτίθησιν ἔκτὸς ἔαυτοῦ τὴν αἰτίαν τούτου τοῦ περιορισμοῦ καὶ πραγματοποιεῖ ταύτην εἰς τὸ οὐκ ἐγώ. Ό ἔξωτερικὸς κόσμος λοιπὸν ἐν τῷ συστήματι τούτῳ ἔχει δανεικὴν, ὑπαρξίην, ὄφειλομένην μόνον εἰς τὴν ἀνάγκην, ἐν ἡ εὑρίσκεται τὸ ἐγώ τοῦ σκέπτεοθαί περὶ τοῦ ἔξωτερικοῦ γεγονότος, ὅπερ εἶναι ἐκ περιτροπῆς παθητικὸν καὶ ἐνεργητικόν. Πᾶν ὅ,τι γεννᾶται ἐν αὐτῷ ἔξ-αἰσθησεων, αἰσθημάτων καὶ ιδεῶν ἔκρεει ἐκ τῆς ιδίας αὐτοῦ πραγματικότητος, ἡ δὲ ὑποτίθεμένη ἔξωτερικὴ πραγματικότης εἶγι τὸ ιδανι-

κὸν πεπραγματιωμένον, αὐτὴν πηγαῖς εἰς τοῦ ἐγώ, καὶ δὲν ἔχει ἀληθῆ ὑπαρξίν εἰμὶ ἐν τῷ ἐγώ καὶ διὰ τὸ ἐγώ. Ἡ ἔξωτερικὴ ὕθησις εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀναπτύξεως τῆς δυναμικότητος αὐτοῦ· ἡ πραγματικότης, ἣν ὁ Κάντιος ἀφῆκεν εἰς τὰς ἐντυπώσεις τὰς προερχομένας ἐκ τῶν πραγμάτων, ἔξαρανίζεται οὐτως. Ὁ κριτικὸς ἴδαινισμὸς ἐν τῷ συστήματι τοῦ Φίχτου καθίσταται ὑποκειμενικὸς ἀπόλυτος ἴδαινισμὸς ὑπὸ τὴν μόνην ἐπιφύλαξιν ὅτι τὸ ἐγώ, ὅπως ἀναπτυχθῇ, χρῆσει ἔξωτερικῆς ὕθησεως· ὁ κόσμος ὁ ἔξωτερικὸς ἐν τῇ θεωρητικῇ φιλοσοφίᾳ ἀποβαίνει ὑπόθεσις πρὸς ἔξηγησιν διανοητικοῦ τίνος φαινομένου.

§ 3. Τὸ ἀπόλυτον ἐγώ θεωρούμενον ὡς διάνοια ἔχει ἀνάγκην προσδιορισμοῦ, ἐπομένως γίνεται πεπερασμένον καὶ οὐχὶ πλέον ἀπόλυτον ὑπάρχει· εἶναι λοιπὸν ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἐγώ ἐν ἔσωτῷ καὶ τοῦ γνώσκοντος ἐγώ, καὶ ἵνα συμβίβασθῇ αὗτη ἡ ἀντίθεσις, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὸ ἐγώ αὐτὸν προσδιορίζει τὸ ἀγνωστὸν οὐκ ἐγώ, ἔξι οὖ ἔρχεται εἰς αὐτὸν ἡ ὕθησις ὡς διάνοια. Τὸ ἀπόλυτον ἐγώ πρέπει νὰ ἦναι ἡ αἰτία τοῦ οὐκ ἐγώ, καὶ ἐπομένως ἡ ἔμμεσος αἰτία αὐτῆς ταύτης τῆς ὕθησεως· οὐδὲν τὸ ἐγώ ἔξαρτάται πραγματικῶς ἀφ' ἔσωτοῦ. Ἀπόλυτον καὶ καθ' ἔσωτὸ θεωρούμενον τὸ ἐγώ εἶναι ἀνευ ἐκτάσεως καὶ κινήσεως, μαθηματικὴ στιγμὴ. Ἰνα φθάσῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἔσωτοῦ, αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀναπτυχθῇ· ἀφίνεται εἰς κεγτρόφυγα κίνησιν, ὅπως ἀνέλθῃ εἰς ἔσωτό ἐντεῦθεν καθίσταται δυνατὴ ἡ ὕθησις ἐκ τῶν ἔξω, ἔχουσα τὴν πρώτην αὐτῆς αἰτίαν ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ ἀπολύτου ἐγώ. Ἰνα πραγματοποιήσῃ ὁ λόκληρον τὸ εἶναι αὐτοῦ, καὶ λάβῃ πλήρη συνείδησιν ἔσωτοῦ, θέλει νὰ ἐκτείνῃ ἐπ' ἄπειρον τὴν σφαιραν τῆς ἐνεργότητος αὐτοῦ, καὶ αὕτη ἡ τάσις ἰσχυροποιεῖται ἐκ τῆς ἀπαντωμένης ἀντιστάσεως. Οὐδεμία τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ, οὐδὲν ὥρισμένον ἔξαγόμενον τῆς ἐνεργότητος αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ ἴκανοποιήσῃ τὸ ἐγώ, καὶ ἐπομένως ὠθεῖται νὰ διπλασιάσῃ τὰς προσπαθείας καὶ τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ, ἵνα πραγματοποιήσῃ τὸ ἴδαινικὸν τῆς τελειοποιήσεως καὶ τῆς ἀρμονίας, εἶναι ἀκατάπαυστος ἐπικήντησις πρὸς τὸ ἄπειρον. Ὁ κοινὸς σκοπός τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἐνεργείας εἶναι νὰ ἔξασφαλισθῇ τὸ κράτος τοῦ ἐγώ ἐπὶ τοῦ οὐκ ἐγώ, νὰ ἐπαναληφθῇ τὸ μέρος τῆς πραγματικότητος τὸ παραχωρηθὲν αὐτῷ ὑπὸ τοῦ ἐγώ, καὶ γὰρ ἀνεγερθῇ οὐτως ἡ τελεία ἐκότης

τοῦ πνεύματος διὰ τῆς παρούσης συνειδήσεως τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτοῦ καὶ τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ πραγματικότητος. Αὐτὰς τὰς ἀρχὰς ἐφαρμόζει ὁ Φίχτης εἰς τὸ φυσικὸν δίκαιον καὶ εἰς τὴν ἡθικὴν, ἀτινά βασίζονται ἐπὶ τῆς ὁδείας τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ ἡθικῇ, System der Sittlehre, ἀρχὴν τίθησιν ὅτι ἡ διάνοια ὀφείλει νὰ προσδιορίσῃ ἀπολύτως τὴν ἐξάσκησιν τῆς ἐλευθερίας κατὰ τὴν γνῶσιν τῆς προσωπικότητος. Τὸ τέλος ἀπασῶν τῶν πράξεων τοῦ ἡθικοῦ ἀνθρώπου εἰναι νὰ συντελῇ, ὅπως βασιλεύῃ μόνος ὁ λόγος ἐν τῷ αἰσθητῷ κόσμῳ, ὁ λόγος καὶ ἡ ἡθικότης ἐν τῇ πόλει τῇ σχηματισθείσῃ ὑπὸ τῶν διανοητικῶν ὅντων. Ὁ ἡθικὸς νόμος ὑποτίθεται τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, καὶ προσδιορίζει ἐνταῦτῷ τὸ ἀντικείμενον τῆς πράξεως καὶ τὴν ἀπόλυτον ἐντολὴν καὶ διαταγὴν τὴν συνιστῶσαν τὸ καθῆκον. Δι’ αὐτοῦ ὑπάρχομεν ἐν τῷ νοητῷ κόσμῳ, καὶ διὰ μόνης τῆς πράξεως ὑπάρχομεν ἐν τῷ φαινομενικῷ κόσμῳ. ἡ ἀπόλυτος ἐλευθερία εἰναι τὸ ἔσχατον καὶ ὑπέρτατον τέλος αὐτοῦ ἐντεῦθεν ἀναφύονται τὰ πρὸς ἡμᾶς καὶ τοὺς ἄλλους καθήκοντα. Ὁ ἡθικὸς νόμος εἰς τε τὰ ἄτομα καὶ τὴν κοινωνίαν ἔχει ἀντικείμενον τὸν θρίαμβον τῆς ἐλευθερίας ἐν γένει καὶ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ κόσμου. Τὸ δὲ ἴδαινικὸν τῆς κοινωνικῆς τελειότητος εἰναι ἡ ἐντελὴς καθολικὴ ἀρμονία ἀπασῶν τῶν θελήσεων.

§ 4. Μὲς πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος αἱ ὁδείαι τοῦ Φίχτου εἰναι πανθεϊστικαί. Κατ’ αὐτὸν ὁ Θεός ἀποκαλύπτεται αἰώνιως ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐνόρμου καὶ κατὰ παράδοσιν πίστεως· τέρμα δὲ τῆς ἐκδηλώσεως ταύτης εἰναι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τὸν νόμον τοῦ χριστιανισμοῦ. Πρὸς κατάληψιν αἰώνιος τινος πρέπει ἐκ τῶν προτέρων νὰ μορφώσωμεν τὴν ὁδείαν τοῦ σχεδίου τῆς καθολικῆς κυβερνήσεως, τοῦ ὅποίου ἡ πραγματοποίησις ἐπιτυγχάνεται διὰ πέντε ἡλικιῶν ἡ περιόδων, τῆς πρώτης ἡ τῆς ἀδερφότητος, ἐν ἡ ὁ λόγος βασιλεύει ὡς νόμος τῆς φύσεως, τῆς δευτέρας ἡ τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ ἀμαρτήματος, τῆς τρίτης ἡ τῆς γενικῆς διαφθορᾶς, τῆς τετάρτης ἡ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς πέμπτης ἡ τῆς δικαιολογήσεως. Όθεν πᾶς πολιτισμὸς εἰναι ἐπανάκαμψις εἰς τὴν φύσιν διὰ τῆς γνῶσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἀρετῆς. Ὁ Φίχτης ἐβάδισεν ἐπὶ τοῦ συστήματος τοῦ Καντίου, δοὺς νέαν ἀθησιν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν, τὴν ὁρ-

μηθεῖσαν ἐκ τῆς Καινισθέργης. Έξήσκησε μεγίστην ἐπιρρόην
εἰς τὸν νοῦν τοῦ Νοβάλη, τοῦ Φρειδερίκου Σχλεγέλου, τοῦ Σολ·
γέρου καὶ τοῦ Σχλειερμαχέρου. Ἐλασε μαθητὰς τὸν Σχελλίγ-
γιον καὶ τὸν Ἐγελον, οἵτινες καὶ τοι ὑπερέθησαν αὐτὸν, χρεω-
στοῦσι μέγα μέρος τῶν πλέον ἀξιοσημειώτων αὐτῶν εἰς τὴν φι-
λοσοφίαν τοῦ Φίχτου.

♦♦♦♦♦

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Σχελλίγγιος καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Φρειδερίκος Γιλιέλμος ίωσήφ Σχελλίγγιος ἐγεννήθη ἐν Λεομβέργη, ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς Βυρτεμβέργης τῇ 27 Ιανουα-
ρίου 1775. Σπουδάσας τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεολογίαν ἐν Τυβίγγη, ἐνθα εἶχε συμμαθητὴν τὸν Ἐγελον, ἐπορεύθη εἰς Ιέναν,
ἐν ἡ πόλει ἐγνώρισε καὶ ἡκροάσθη τὸν Φίχτην, καὶ ἐπὶ τινα
χρόνον ἐδίδαξε· κατέλιπεν ἀκολούθως τοῦτο τὸ πανεπιστήμιον
μεταβὰς εἰς τὸ τῆς Βυρτζούργης. Ἀπὸ τοῦ 1807 ἄχρι τοῦ
1820 ἔζησεν εἰς Μόναχον ὡς παντοτεινὸς γραμματεὺς τῆς ἀκα-
δημίας τῶν ὄραιῶν τεχνῶν· περὶ τὸ 1820 ἀπεχώρησεν εἰς Ερ-
λάγγην, ἀρ' ἡς ἐπανῆλθεν εἰς Μόναχον κατὰ τὸ 1827 ὡς κα-
θηγητὴς τοῦ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει ἀρτίως καθιδρυθέντος πανεπι-
στημάτου καὶ πρόεδρος συγγράμματος τῆς ἀκαδημίας. Ἐπὶ τέλους
κατὰ τὸ 1841 προσεκλήθη εἰς Βερολίνον, ὅπου ἔζησεν ἀκόμη,
διειλθών τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν γήρατι ἐνδός·
ἔφ. Εἰκοσαετής μόλις ἐδημοσίευσεν ὁ Σχελλίγγιος τὰ πρῶτα
αὐτοῦ συγγράμματα· πιστὸς εἰς τὴν ἀριστόνοιαν αὐτοῦ, ἐνετύ-
πωσεν εἰς τὰ παντοῖα αὐτοῦ πονήματα τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἀπ' ἀρ-
χῆς ἔως τέλους. Ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ ἐτροποποιήθη, ἐποίκιλλεν
εἰς τας ἐκφράσεις, καὶ συνεπληρώθη ἀνευ οὐσιώδους ἀλλοιώσε-
ως. Ο Σχελλίγγιος εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν ἐπροκίσθη θεωρη-
τικὴν φαντασίαν· εἶχεν ἐνταῦτῷ φιλοσοφικὴν καὶ ποιητικὴν με-
γαλοφύΐαν. Ἐλεγεν ὁ αὐτὸς ὅτι πᾶν σύστημα φιλοσοφίας, ἀνέλον-
μεγον ἀπὸ τῆς ζωηρᾶς πηγῆς τῆς διαγονητικῆς ἐμπνεύσσεως καὶ

ἀναπαριστάνον τὸν φυσικὸν καὶ ἡμικὸν κόσμον, εἶναι ὑπὸ τὴν ἐκ-
τεταμένην τῆς λέξεως ἐκδοχὴν ποίημα, καὶ τὸ σύμπαν αὐτὸ-
εῖναι τὸ εὐρυχωρότατον καὶ ὑψηλότατον ποίημα, τοῦ ὅποιου ἀ-
τελῆς ἀπομίμησις εἶναι πᾶσα φιλοσοφία καὶ ἀληθῆς ποίησις. Ὁ
Σχελλίγγιος ἐμορφώθη ὑπὸ τὴν ἐπιφρόην τῆς σχολῆς τοῦ Καν-
τίου καὶ τοῦ Φίχτου, ἀλλ᾽ ἐπὶ τῇ προδήλωφ τάσει τοῦ νὰ ὑψωθῇ
ὑπεράνω αὐτῶν. Εἰς τὸ βάθος τῆς διανοίας αὐτοῦ ἐνεπνέετο ὑπὸ^{τοῦ}
τῶν νεοπλατωνικῶν, τοῦ Ἰορδάνου Βρούνου καὶ τοῦ Σπινόζα,
φθάσας εἰς τὸν πανθεϊστικὸν ίδανισμόν.

§ 2. Ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ, περὶ τοῦ δυνατοῦ μορφῆς τινος
τῆς φιλοσοφίας ἐν γένει, ζητεῖ τὴν καθολικὴν ἀρχὴν τῆς φιλο-
σοφίας· ἡ ἐπιστήμη εἶναι σύνολον ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς ἐνότητος·
ἡ δὲ ἐνότης δὲν εἶναι δυνατὴ εἰμὴ καθόσον ἡ ἐπιστήμη ἐρείδεται
ἐπὶ μοναδικῆς καὶ ἀπολύτου ἀρχῆς. Ἡ φιλοσοφία, ἡ ἀνωτάτη
ἐπιστήμη, πρέπει νὰ στριζηται ἐπὶ ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἀπολύ-
του καθάπατος, διὰ τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ εἶδος· ἡ ἀπόλυτος ἀρ-
γὴ πρέπει νὰ ἔχῃ τὴν μορφὴν, τὴν ὅλην καὶ τὴν ἐπιστήμην.
Οἱ χαρακτὴρ τῆς ἀπολύτου ἀρχῆς ἀνήκει εἰς τὸ ἔγω, τὸ ἔγω
εἶναι ἔγω. Ἐν τῷ συγγράμματι περὶ τοῦ ἔγω, καθὸ ἀρχῆς τῆς
φιλοσοφίας, ὁ Σχελλίγγιος ἀπομακρύνεται λίαν ἐπαισθητῶς τοῦ
Φίχτου. Οἱ ίδανισμὸς αὐτοῦ τείνει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον νὰ ἀ-
ποδῆῃ ἀντικειμενικός. Τὸ ἔγω τιθέμενον ὡς ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ τοῦ
ἐπίστασθαι δὲν εἶναι πλέον ἡ ἐλευθέρα ἐνεργότης τοῦ ἀτομικοῦ
ἔγω, ὅπερ αἰσθάνεται ἐξαυτὸ περιωρισμένον ὑπὸ τοῦ οὐκ ἔγω,
τείνον νὰ ἐλευθερωθῇ ἐκ τῶν ἔκεινου περιορισμῶν· εἶναι τὸ ἔγω,
τιθέμενον ἀφεύκτως ἀντὶ τῆς ἀπολύτου οὐσίας τοῦ Σπινόζα, τὸ
ἀπόλυτον ἔγω, ἡ ταῦτότης τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμέ-
νου. Πρέπει ἀναγκαίως νὰ παραδεχθῶμεν ἀπόλυτόν τι, ἵνα ἦναι
ἡ ἀνωτάτη καὶ θεμελιώδης ἀρχὴ πάστης πραγματικότητος καὶ
πάστης ἐπιστήμης, μὴ ἔχον ἄλλο θεμέλιον εἰμὴ ἔκυτο. Τούτο τὸ
ἀπόλυτον δὲν δύναται νὰ ἦναι οὔτε ὑποκειμένον προσδιωρισμέ-
νον ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου, οὔτε ἀντικείμενον προσδιωρισμένον
ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου, διότι εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιστάσεις δὲν
ἡθελεν εἰσθαι ἀνεξάρτητον. Δεν δύναται νὰ εὑρεθῇ τὸ ἀπόλυτον
ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, διότι πᾶν ἀντικείμενον ἔχει ἀνάγκην νὰ τεθῇ
καὶ ἀναγνωρισθῇ ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου· πρέπει λοιπὸν νὰ ἦναι
ἐν τῷ ἀπολύτῳ ὑποκειμένῳ τὸ ἀπόλυτον, θέτον καὶ προσδιορίζον

ἶσαντό. Ἐπὶ ταύτης τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς τῆς γνώσεως καὶ τῆς ὑπάρξεως θεμελιοῦται ὁ κριτικὸς ἡ ὑπερβατικὸς ἴδαινισμός. Τὸ ἀπόλυτον ὑποκείμενον εἶναι καθαρὸν ἐγώ, ταύτης καθαρὰ, ἐνότης καθαρὰ, ἐλευθερία, πραγματικότης, ἀπόλυτος οὐσία, διὸ ἀπειρον, ἀδιαιρέτην καὶ ἀμεταβλητον. Ἀντὶ λαμβανόμεθα τούτου τοῦ ὄντος διὰ νοητικῆς ἐποπτείας, ἡτοι πνευματικῆς ἐνοράτειως. Ἡ ἐντεῦθεν προκύπτουσα φιλοσοφία δὲν εἶναι οὕτε ὁ χυδαῖος ἴδαινισμὸς, ὁ ἀρνούμενος τὴν ἀπόλυτον πραγματικότητα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, οὕτε ὁ καθαρὸς ἴδαινισμὸς, ὁ ἀρνούμενος τὸ οὐκ ἐγώ. Κατὰ τὸν ὑπερβατικὸν ἴδαινισμὸν, ἡ δημιουργία εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς ἀπείρου πραγματικότητος τοῦ ἐγώ, θετικὴ καὶ πραγματικὴ ἐκδήλωσις τοῦ πνεύματος ἐν τοῖς δρίοις τοῦ πεπερασμένου. Διὰ τῆς διανοητικῆς ἐνοράσεως ὑψούμεθα εἰς τὴν σφαιραν τοῦ ἀποδύτου ὄντος, εἰς τὸν νοητὸν κόσμον, ἐνθα τὸ πᾶν εἶναι ἐγώ, καὶ τὸ ἐγώ εἶναι ἐν. Οὕτος ὁ ἴδαινισμὸς ἴσχυρίζεται ὅτι συμβιβάζεται μετὰ τοῦ πραγματισμοῦ· ἡ νέα φιλοσοφία θέλει εἰσθαι τῆς τε φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος φιλοσοφία, δογματικὴ καὶ πραγματικὴ, συνάμα δὲ κριτικὴ καὶ ἴδαινική· ἐννοεῖ νὰ μετατρέψῃ εἰς ἀντικειμενικὸν ἴδαινισμὸν τὸν ὑποκειμενικὸν πραγματισμὸν τῆς κριτικῆς τοῦ Καντίου, καὶ εἰς ὑποκειμενικὸν ἴδαινισμὸν τὸν ἀντικειμενικὸν πραγματισμὸν τοῦ ἀρχαίου δογματισμοῦ. Ἐν ἀλλοις, εἰς τὴν διδασκαλίαν τὴν ἀπονέμουσαν τοῖς ἔξωτεροις ἀντικειμένοις ἀπόλυτον πραγματικότητα ὑποκαθίστησι τὸν ἴδαινισμὸν ἀποποιούμενον πᾶσαν ἀνεξάρτητον πραγματικότητα τοῦ ὑποκειμένου· εἰς δὲ τὴν κριτικὴν θεωρίαν τοῦ Καντίου, παραχωροῦσαν εἰς τὰ φαινομενικὰ πράγματα σχετικὴν πραγματικότητα, ὑποκαθίστησιν ἴδαινισμὸν, καθ' δὲ τὰ πράγματά εἰσιν ἡ πραγματικὴ ἔκφρασις τῶν ἰδεῶν. Αὕτη εἶναι ἡ καλούμένη φιλοσοφία τῆς ταύτητος, ὡς θέτουσα εἰς τὸ ἀπόλυτον τὴν ταύτητα οὐ μόνον τῆς διανοίας καὶ τοῦ ὄντος, τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ἐκείνην ἀπασῶν τῶν διαφορῶν καὶ τῶν ἐναντίων.

§ 3. Οἱ Σχελλίγγιοι ἔξι ἀρχῆς ἀναγνωρίζει τὸν λόγον ὡς τὸ ὅργανον καὶ τὸ ἀπόλυτον μέτρον τῆς ἀληθείας. Ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ οὐσία τοῦ διανοητικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐλευθερία, ἀπόλυτος ἀνεξαρτησία· ἀποδίδων εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν τὴν ἰκανότητα τῆς ἐντελοῦς ἐπιστήμης, ἔξομοιόνει ταύτην πρὸς

τὸν θείον λόγον καὶ συνταύτιζει μετ' αὐτοῦ. Ἐκ δὲ τῶν ιδεῶν καὶ τῶν νόμων τοῦ πνεύματος σχηματίζει τὸ πραγματικὸν μέτρον τῶν πραγμάτων, καὶ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῆς λογικῆς συνειδήσεως μορφύνει τὸν τύπον τῆς καθολικῆς ἀναπτύξεως. Δυνάμει τῆς ταύτοτητος τῆς διανοίας καὶ τοῦ ὄντος ἐν τῷ ἀπολύτῳ ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος καὶ ἡ ἐπιστήμη τῆς φύσεως εἶναι παράλληλοι: πρὸς ἑαυτάς, ως ταύτούσιος ἔκφρασις τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου. Ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου ὁ Σχελλίγγιος συγγράψας, σπεύδει νὰ ἐξηγήσῃ τὸ ἑαυτοῦ σύστημα. Ἐν ᾧ ἡ ὑπερβατικὴ φιλοσοφία ἔξηγει τὸν πραγματικὸν κόσμον διὰ τῶν ιδεῶν καὶ θεωρεῖ τὸ πνεῦμα ως τὸν τύπον τοῦ σύμπαντος, ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως ἔρμηνει τὰς ιδέας διὰ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, καὶ ἀποδεικνύει δι' αὐτῆς τῆς πείρας ὅτι ἡ φύσις ἐγένετο κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ πνεύματος· ἡ θεωρητικὴ φυσικὴ ἡ ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως ἔχει ἀντικείμενον νὰ ἀναγάγῃ τὸν κόσμον τῆς πείρας εἰς λογικὰς ἀρχάς. Ὁ Σχελλίγγιος ἔκφρασιν τοῦ πνεύματος ἐν τῇ ὥλῃ τὸ σύστημα τοῦ παντὸς θεωρῶν, ἀποφαίνεται ὅτι ἐν τῇ συνεχεῖ ἀναπτύξει τῆς φύσεως βασιλεύει μία καὶ μόνη ἀρχὴ ἐνεργείας, τείνουσα κατὰ πρόοδον νὰ ἔκφρασθῇ ἐνα καὶ τὸν αὐτὸν τύπον, ὄντα μορφὴν τοῦ πνεύματος. Ταύτιζει διάνοιαν καὶ ὥλην, ἐλευθερίαν καὶ φύσιν, κατασκευάζει τὴν φύσιν δι' ἀρχῶν λογικῶν, καὶ δήλωσιν ἀντικειμενικὴν, πραγματικὴν τοῦ ἀπολύτου, πνεῦμα πεπραγματιώμενόν ὑπολαμβάνει ταύτην. Ἡ φύσις εἶναι σύνολον τι ὄργανικὸν, πλῆρες ζωῆς, ἐμψυχούμενον ὑπὸ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, τῆς ἐξηγούσης αὐτὸν τὸν μηχανισμὸν.

§ 4. Μηχανισμὸς καὶ ὄργανισμὸς, φυσικὴ δυναμικὴ εἶναι αἱ ἐν λόγῳ ιδέαι. Δύο δυνάμεις, θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ, συνιστῶσι τὴν φύσιν διὰ τῆς ἀντιθέτως αὐτῶν ἔξαρτῶνται ἀμφότεραι ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ἥτις εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ κόσμου, πηγὴ καὶ αἰτία διηγεκῆς πάσης κινήσεως καὶ παντὸς φαινομένου. Ἡ θετικὴ δύναμις, θεωρουμένη ως ἀπειρος, ἐκδηλοῦται διὰ τοῦ πρώτου φαινομένου αὐτῆς, ὅποιον τὸ φῶς, συνδυασμὸς τοῦ αἰθέρος καὶ τοῦ ὀξυγόνου. Ἡ χημεία εἶναι τὸ γενικὸν σύστημα τῆς φύσεως. Ἡ βλαστησίς εἶναι ἀποξύδωσις, ἡ ζωὴν ζωὴ εἶναι συνεχῆς ὀξύδωσις· τὸ θετικὸν στοιχεῖον τῆς ζωῆς εἶναι τὸ αὐτὸ δι' ἀπαντατὰ ἐγεψυχωμένα ὄντα, καὶ καθὰ μία ἀρχὴ παρίσταται ἀπαντα-

χοῦ, ὁ αὐτὸς τύπος ἀποκαλύπτεται ἐν τῇ προοδευτικῇ ἀναπτυ-
ξει τῆς φύσεως. Κατὰ τὸν Σχελλίγγιον ἡ φύσις είναι φυσιοῦσα,
natura naturans, είναι αὐτὴ ἡ παραγωγικότης. Ὁ Σχελλίγ-
γιος πρὸς ἐξήγησιν παραδέχεται ποιότητας, ἀπλᾶς ἐνεργείας,
καθαρᾶς ἐντελεχείας. Αἱ τρεῖς δυνάμεις τοῦ ὄργανικου κόσμου, ἡ
αἰσθητικότης, ἡ ἐρεθιστικότης καὶ ἡ παραγωγικότης ἀντιστοιχοῦ-
σιν εἰς τὰς τοῦ ἀνοργάνου κόσμου, τὸν μαγνητισμὸν, τὸν ἡλεκ-
τρισμὸν καὶ τὴν χημικὴν ἐνέργειαν. Τοιαῦται είναι αἱ θεωρίαι
αὐτοῦ περὶ τοῦ συστήματος τοῦ παντός.

§ 5. Τὸ σύστημα τοῦ ὑπερβατικοῦ ἴδαινισμοῦ, ἴδον τὸ φῶς
τοῦ τύπου κατὰ τὸ 1800, ὁμοίζει κατά τι πρὸς τὴν θεωρίαν
τῆς ἐπιστήμης τοῦ Φίχτου, ἀλλ’ οὐσιωδῶς διαφέρει. Ὁ Σχελλίγ-
γιος ἴσχυρίζεται ὅτι ὁ ὑπερβατικὸς ἴδαινισμὸς είναι τὸ σύστημα
πάσης ἐπιστήμης, ἥτις στηρίζεται ἐπὶ τῆς συμφωνίας τοῦ ἀντι-
κείμενου μετὰ τοῦ ὑποκειμένου, διότι είναι ἡ ἀληθεία, ἡ ὁμοιότης
καὶ ἡ σχέσις τῶν ἴδεων μετὰ τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν· ὅτι είναι
ἀντικειμενικὸν περὶ λαμβάνεται ὑπὸ τὸ ὄνομα φύσεως, καὶ πᾶν
τὸ ὑποκειμενικὸν προσταγορεύεται ἐγὼ ἡ διάνοια. Είναι δὲ ἀντί-
θεσις μεταξὺ τοῦ ἐγώ, ὅπερ ἔχει συνειδησιν ἑαυτοῦ, καὶ τῆς
φύσεως, ἥτις ὑπάρχει ἄνευ συνειδήσεως. Ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τὰ δύο
στοιχεῖα, τὸ ἀντικειμενικὸν καὶ τὸ ὑποκειμενικὸν, ἀναμιγνύονται
όμοιοι, είναι σύγχρονα καὶ ταύτοισια. Οπως δειχθῇ ἡ ταύτοτης,
ἀναχωροῦμεν ἐξ ἐνὸς τῶν δύο παραγόντων· θέτομεν τὸ ἀντικεί-
μενον πρῶτον καὶ ἀναζητοῦμεν πῶς τὸ ὑποκειμενον συμφωνεῖ
μετ’ αὐτοῦ, πῶς τὸ ὑποκειμενον ἀντιλαμβάνεται τῆς φύσεως·
ἐὰν δὲ θέσωμεν τὸ ὑποκειμενον πρῶτον, τὸ ζήτημα καταντᾷ νὰ
μάθωμεν πῶς ἐνόντεται μετ’ αὐτοῦ τὸ ἀντικείμενον. Ἐπὶ τῆς
πρώτης περιπτώσεως ἐπιτυγχάνομεν τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύ-
σεως, ἐπὶ τῆς δευτέρας τὴν ὑπερβατικὴν φιλοσοφίαν. Ή μὲν ἐρ-
χεται ἐκ τῆς φύσεως εἰς τὴν διάνοιαν καὶ τείνει νὰ πνευματίσῃ
τοὺς φυσικοὺς νόμους, ἡ δὲ ἀναχωροῦσα ἐκ τοῦ ἐγώ ἡ τοῦ τε-
θέντος ἀπολύτου ὑποκειμένου, ἐξάγει τὴν φύσιν. Τὸ κοινὸν αἰ-
σθημα βεδαιούνει ὅτι ὑπάρχουσι πράγματα ἐκτὸς ἡμῶν· ἡ ἀτά-
ραχος πεποίθησις, μεθ’ ἡς παραδεχόμεθα ταύτην τὴν πρότασιν,
ἐξηγείται διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ταύτιζεται μετ’ ἀρχῆς ἀπολύ-
του ἐναργείας· ἀμέσως βεδαιά είναι αὕτη ἡ πρότασις ἐγώ εἰμι.
Ἐπειδὴ δὲ ἐκτὸς ἡμῶν καὶ ἀνεξαρτήτως ἡμῶν ὑπάρχει ὁ πραγ-

ματικὸς κόσμος, ὅποιον εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς παριστάνομεν, γεννᾶται τὸ καθῆκον τῆς φιλοσοφίας νὰ ἔξηγήσῃ πρὸ πάντων, τίνι τρόπῳ αἱ ἴδεαι συμφωνοῦσι μετὰ τῶν ἀντικειμένων τῶν ἀνεξαρτήτων αὐτῶν, ἵδον ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία ἡ ζητοῦσα πῶς εἶναι δύναται ἡ πείρα. Ἀφ' ἑτέρου ἔχομεν ἴδεας, αἵτινες ὡς πρὸς τὴν ὀρχὴν αὐτῶν, δὲν ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος, ὡς αἱ ἀντικειμενικαὶ ἡμῶν ἴδεαι, ἀλλ' αἵτινες γεννῶνται ἐκ τῆς ἐλευθερίας καὶ τείνουσι νὰ πραγματοποιήσων ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ. ὅθεν ἄλλο καθῆκον τῆς φιλοσοφίας νὰ ἐρμηνεύσῃ πῶς ἡ διάνοια δύναται νὰ τροποποιήσῃ τὴν ἔξωτερην πραγματικότητα. Ή λόσις τοῦ προβλήματος τούτου ἀπαρτίζει τὴν πρακτικὴν φιλοσοφίαν, ἐξετάζουσαν πῶς εἶναι δύναται ἡ ἐλευθερία.

§ 6. Ίνα λυθῇ τὸ ἐν λόγῳ πρόβλημα, παρεέχθησαν μεταξὺ τοῦ ἴδιανικοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου προδιατεταγμένην ἀρμονίαν, ὑποθέτουσαν ὅτι ἡ ἐνεργότης, δ' ἡ ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος παρήχθη, εἶναι ἀρχικῶς ἡ αὐτὴ τῇ ἐκδηλουμένῃ ἐν τῇ θελήσει. Εάν παραδεχθῶμεν ὅτι αὕτη ἡ μοναδικὴ καὶ αὐτούσιος ἐνεργότης εἶναι παραγωγικὴ ἄνευ συνειδήσεως ἐν τῷ πραγματικῷ κόσμῳ καὶ μετὰ συνειδήσεως ἐν τῷ διανοητικῷ καὶ ήθικῷ, ἡ ἀντίφασις διαλύεται. Ή τελεολογία παρέχει εἰς ἡμᾶς τὴν εὐκολίαν νὰ διδώμεν ἐν τῇ φύσει σύνολόν της πλῆρες τάξεως, σοφίας καὶ ἀρμονίας, καὶ τοι παραχθείσῃ ἄνευ τῆς ἐαυτῆς συνδρομῆς καὶ συνειδήσεως ὑπὸ τῆς ἀναγκαίας κινήσεως τῆς διανοίας. Πρὸς ἐντελεστέραν πληροφορίαν περὶ τοῦ ὅτι ἐνεργότης τις δύνατὸν νὰ ἔναι παραγωγὸς διὰ μιᾶς μετὰ καὶ ἄνευ συνειδήσεως, πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς προσομοίαν ἐνεργότητα. Τοιαύτη εἶναι ἡ τῆς τέχνης, τῆς μεγαλοφυΐας, τῶν ὅποιων τὰ ἔργα ἔχουσι συγχρόνως τὸν χαρακτῆρα προϊόντος τῆς φύσεως καὶ ἔκεινον προϊόντος τῆς ἐλευθερίας. Ἐν τῇ μεγαλοφυΐᾳ τὸ ἀπόκαλυπτται καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀλήθειαν, συντελοῦν ίνα ἐνεργήσῃ ἀφ' ἐαυτῆς, ὡς καὶ αὐτὸ, καὶ δὲν εἶναι ἡ μεγαλοφυΐα οὔτε ἡ τυφλὴ ἐνεργότης καὶ ἡ δύναμις ἡ παράγουσα τὴν φύσιν, οὔτε ἡ ἐλευθέρα καὶ συνειδοῦσα ἐνέργεια ἡ παράγουσα τὸν ἡθικὸν κόσμον, ἀλλὰ εἶναι ἡ περιλαμβάνουσα καὶ τὰ δύο. Οὕτως ἡ τέχνη εἶναι καθάπαξ τὸ τελευταῖον τέρμα τῆς ἀναπτύξεως καὶ τοῦ μέσου τοῦ ἀποκαλύπτεσθαι τὸ μυστήριον, καὶ ἡ φιλοσοφία τῆς τέχνης θέλει εἰσθαι συνάμα ὁ στέφανος τοῦ συστήματος, τὸ μέ-

τῶν τοῦ κατασκευάσαι τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει. Αὐτὴν αὐτηνὶ φιλοσορία εἶναι τὸ προϊὸν διπλῆς ἐνεργείας· ἡ μὲν εἶναι ἐκείνη, δι' ἣς ἡ διάνοια ἀναπτύσσεται κατὰ τοὺς ἴδιους νόμους αὐτῆς καὶ μετὰ ἀναγκαιότητος, ἡ δὲ εἶναι ἡ σκέψις, δι' ἣς τὸ διανοούμενον ὑποκείμενον λαμβάνει τὴν συνείδησιν τούτου τοῦ κινήματος τῆς διανοίας. Ἡ φιλοσοφία ἐν γένει, ὡς καὶ ἡ τῆς τέχνης φιλοσοφία, εἶναι παραγωγὴ, προέον· ἐπὶ τῇ μόνῃ διαφορᾷ δὲ τις ἐν τῇ τέχνῃ ἡ παραγωγὸς δύναμις φέρεται ἐκτὸς καὶ ἀντανακλάται εἰς τὰ ἔργα αὐτῆς, ἡ φιλοσοφικὴ παραγωγὴ εἶναι ὅλη ἐσωτερικὴ καὶ ἀντανακλάμπτεται ἐν τῇ διανοητικῇ ἐποπτείᾳ καὶ ἐνοράσσει.

§ 7. Ὁ ὑπερβατικὸς ἴδαινισμὸς εἶναι ἡ ἴστορία τῆς συνειδήσεως ἄχρι τοῦ τελευταίου βαθμοῦ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς· ἡ αἰσθητικὴ ἡτοι καλλιλογικὴ ἐνόρασις ἐπιστέφει καὶ ἐξηγεῖ αὐτὸν. Ἐρείδεται ὁλόκληρος εἰς τὴν ἐνόρασιν. ἔαυτοῦ, ὑψωμένος εἰς δύναμιν πάντοτε ἀνωτάτην, ἀπὸ τῆς φυσικῆς καὶ ἀμέσου συνειδήσεως ἄχρι τῆς ἀπολύτου συνειδήσεως ἐν τῇ ἐνεργότητι, ἣν παράγει ἡ τέχνη. Καὶ τοις ἐν τῷ Θεῷ ἡ διάνοια εἶναι ἀμέσως δημιουργικὴ, ἐν δὲ τῷ ὑποκείμενῷ τοῦ ἀνθρώπου παραστατικὴ, ὁ Σχελλίγγιος φρονεῖ διτὶ αὐτῆς εἶναι ἐντελῶς αὐτούσιος ἐν τε τῷ ἀπολύτῳ καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς συνειδήσεως, κατ' αὐτὸν, ὑπάρχει στιγμὴ ἀνταποχρημένη εἰς ἐκείνην, καθ' ἣν ἐν τῇ πραγματικότητι παράγεται ἡ ὑλη, καὶ ἄλλη τις παραλληλίος ἐκείνη, ἐν ἣ παράγονται τὰ ὄργανικά ὅντα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Σχελλίγγιος κατασκευάζει τὴν ὑλην. Ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τῆς ἴστορίας ὁ Σχελλίγγιος ἐναστενίζεται εἰς τὰς τρεῖς περιβούτους αὐτοῦ περιόδους, δηλαδὴ τὴν εἰμαρμένην, τὴν φύσιν ἡ τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν πρόνοιαν. Περίεργος ἡ λεπτόνοια τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου, ἀλλ' ἡμεῖς ἀπολακτίζομεν τοιαύτας ἴδεας. Ἐν τῶν σπουδαιοτέρων καὶ ἐνδιαφερόντων συγγραμμάτων τοῦ Σχελλιγγίου εἶναι τὰ μεθήματα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἀκαδημαϊκῶν σπουδῶν. Δεκατέσσαρα ἀριθμοῦνται ταῦτα. Τὸ πρῶτον διαλαμβάνει περὶ τῆς ἀπολύτου ἴδεας τῆς ἐπιστήμης, καὶ ἐπιμένει εἰς τὴν ἀνάγκην ἐγκυκλοπαιδικῶν ἐπόψεων· ὅσῳ μᾶλλον διαιροῦνται αἱ ἐπιστῆμαι, τόσῳ συμφέρει νὰ ἐννοῶμεν τὸν σύνδεσμον καὶ τὴν ἐνότητα αὐτῶν· ἡ φιλοσοφία καθὸ ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν γνωστοποιεῖ τὸν ὄργανισμὸν τῆς καθολικῆς σοφίας. Πᾶσαι αἱ ἐ-

πιστῆμαι εἶναι μέρη τῆς φιλοσοφίας, δι' ᾧ σπεύδομεν νὰ συμμετέχωμεν τῆς ἀρχικῆς καὶ θείας σοφίας. Τὸ δεύτερον πραγματεύεται περὶ τοῦ προορισμοῦ τῶν πανεπιστημίων, καὶ ἀναγνωρίζει τὴν ὑπαρξίαν λαοῦ ἀρχικῶς πεφωτισμένου ὑπὸ τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Παραλείποντες τὰ ἄλλα καὶ ἐρχόμενοι εἰς τὸ ἔδομον μάθημα, ἀντικείμενον ἔχον τὰς σχέσεις τῆς φιλοσοφίας μετὰ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, βλέπομεν τὸν φιλόσοφον τοῦτον ὑποστηρίζοντα διὰ τὴν ἡθικότης καὶ τὴν φιλοσοφίαν εἰσὶν ἀπαράλλακτα καὶ τὰ αὐτὰ πράγματα, καὶ διὰ αἱ ἰδέαι μόναι διδούσιν εἰς τὴν πρᾶξιν ἐνέργειαν καὶ ἡθικὴν ἰσχὺν. Αἱ παντοδαπαὶ ἴστορικαὶ ἡ ἡθικαὶ ἐπιστῆμαὶ εἰσὶν ἡ ἐκφραστικὴ καὶ ἀντικειμενικὴ τῆς ἀπολύτου ἐπιστήμης, ἡ διαδοχικὴ ἀνακάλυψις τῆς ἀρχικῆς σοφίας· αὗται παριστῶσι κεχωρισμένον διὰ τῆς ἀπολύπτῳ ἐπιστήμην, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, εἶναι ἡνωμένον, ἀλλ' ὅμοιον, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ χωρισμῷ αὐτῶν, πρέπει νὰ παρέχωσιν ἀκόμη τὴν εἰκόνα τοῦ ἑσωτερικοῦ τύπου τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Θεωρεῖ δὲ Σχελλίγγιος τρεῖς ἀκαδημαϊκὰς σχολὰς, τὴν θεολογίαν, τὴν φυσικὴν καὶ ἱατρικὴν καὶ τὸ δίκαιον μετὰ τῆς ἴστοριας. Ἀκολουθῶς ἐκτίθησιν εἰς τὰ λοιπὰ αὐτοῦ μαθήματα τὰς ἰδέας αὐτοῦ μετὰ τοῦ αὐτοῦ πνεύματος. Πλὴν δὲν κρίνομεν ἀπὸ ακοποῦ νὰ ἐνδιατρίψωμεν ὀλίγον εἰς τὰς ἰδέας αὐτοῦ περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ χριστιανισμὸς εἶναι βεβαιότατα ἴστορικὸν γεγονός, μαρτυρούμενον οὐ μόνον ὑπὸ τῶν εὐαγγελιστῶν, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, ὑπὸ τοῦ πρώην διώκτου Παύλου καὶ ὑστερὸν ἀποστόλου τῶν ἑθνῶν, ὃν τὸ εἰλικρινὲς καὶ τὸ γνήσιον εἶναι ἀνώτερον πάσης οἰασδήποτε προσβολῆς, ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἀνδρῶν καὶ συγγραφέων τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, ὑπὸ τῶν συγχρόνων ἔβραιῶν καὶ ἑθνικῶν συγγραφέων, ὑπὸ τῶν θείων μαρτύρων καὶ τῶν μανιωδῶν διηγμῶν, ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, τῆς παραδόσεως, τῆς ἀδιασπορούστης καὶ ἀρχαιοτάτης, καὶ τῶν Ἱερῶν συνόδων καὶ τῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς ἀκμασάντων πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν ἔχθρῶν αὐτοῦ, τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν αἱρετικῶν. Ἀκαταμάχητον γεγονός ἡ ἔλευσις τοῦ Θεανθρώπου Σωτῆρος, τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν ἐκουσίας παθόντος, ἀληθῶς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος καὶ ἐνδόξως ἀναληφθέντος εἰς οὐρανούς. Μόνῳ τῷ φαντασιοχόπῳ Ρενᾶνι, τῷ ἀναματωμένῳ τὰ ἔωλα τῶν πρὸ αὐτοῦ, ἔξεστιν ἀμφιβάλλειν περὶ τοῦ θείου λυτρω-

τοῦ καὶ τῆς ἀγίας καὶ ἀληθοῦς θρησκείας αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ πάσης ιστορικῆς ἀληθείας, ἥ καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, ὡς ἄφρων καὶ ἀσύνετος. Εἰπεν ἄφρων ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ οὐκ ἔστι Θεὸς, εἶπε καὶ Φενάν ἐν Γαλιλίᾳ, καθά καὶ Καΐρης ἐν Ἑλλάδι, οὐκ ἔστι Χριστὸς, Θεοῦ υἱὸς καὶ Σωτὴρ τοῦ κόσμου Θεάνθρωπος. Τοὺς τοιούτους πέμπομεν εἰς τὰ φρενοκομεῖα, καὶ ἐκεὶ ἔχουσι στάδιον νὰ βλασφημῶσιν. Ἀλλ' ὁ Σχελλίγγιος, ἔξοχον πνεῦμα καὶ μέγας ἀνὴρ, πρὸς ὃν παραβληθῆναι ἀδυνατεῖ ὁ τὸν χρωστῆρα τῆς πλάνης ἐν τῇ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ χολὴν αὐτοῦ ἐμβάψας, ὁ ἡδυεπής καὶ φευδολόγος Φενάν, ὁμολογεῖ τὸν Χριστὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, καὶ τὸν χριστιανισμὸν ὡς ἀναντίρρητον ιστορικὸν γεγονός, ὡς ψηλαφητὴν ἀληθειῶν καὶ οὐχὶ μῦθον. Ἡ ιστορία, ὡς καὶ ἡ φύσις, ἔχει τὴν πηγὴν αὐτῆς ἐν τῇ αἰώνιᾳ ἐνότητι, ἥ θείᾳ Πρόνοιᾳ, ἥτις διὰ τὰ καθαρῶν ἀνθρώπων μετεχειρίσθη ὅργανα τὰ ἄτομα καὶ τὰ ἔθνη πρὸς τοὺς σκοποὺς αὐτῆς, πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑψηλοῦ σχεδίου αὐτῆς, πρὸς τὴν κατόρθωσιν τῆς ἀπ' αἰώνων προσδοκωμένης παλιγγενεσίας, δὲν μετεχειρίσθη κτίσμα, δὲν ἔξελεῖτο οὕτε Ἀγγελον οὕτε ἄνθρωπον. Ὁ Θεὸς μόνον τὸν μονογενῆ καὶ ὁμοούσιον οὐδὲν αὐτοῦ ἔξαπέστειλεν οὐρανόθεν, ὅτε ἡλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, νὰ ἐνανθρωπήσῃ διὰ τοῦ παναγίου Πνεύματος καὶ διὰ τοῦ ἴδιου αἵματος νὰ λυτρώσῃ καὶ σώσῃ τὴν ἀνθρωπότητα, καθά καὶ ἐγένετο. Ἡ ιστορία, οὖσα τὸ κάτοπτρον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἀπαύγασμα τῆς ὑψίστης διανοίας αὐτοῦ, κηρύττει στεντορείς τῇ φωνῇ τὸ μέγα τοῦτο γεγονός. Ὁ Σχελλίγγιος ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἡλικία ἥ ἥ περιόδος τῆς θείας Προνοίας ἀρχεται μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀναγνωρίζει ὅτι ὁ Θεὸς ἐγένετο ἄνθρωπος, καὶ τὸ ἀπειρον σάρξ, ὅτι ὁ ἐνανθρωπήσας Λόγος, ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς, πληρώσας τὴν θείαν αὐτοῦ ἀποστολὴν, ἐπιστρέφει εἰς τὸν κόλπους τοῦ ἀπείρου, τοῦ Πατρὸς, ἀφήσας εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ τὸν κόσμον τὴν ὑπόσχεσιν καὶ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Ἐρμηνεύων δὲ ὁ Σχελλίγγιος πάντα τὰ μυστήρια καὶ πάντας τὸν θεσμοὺς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀνευρίσκει ὅτι σκοπὸς εἶναι ἡ συνδιαλλαγὴ τοῦ πεπερασμένου, τουτέστι τοῦ ἀνθρώπου, μετὰ τοῦ ἀπείρου, ἥγουν τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ἐνσαρκώσεως αὐτοῦ τοῦ ἀπείρου.

§ 8. Ἡ αἰσθητικὴ ἥτοι καλλιλογία τοῦ Σχελλίγγιου ἐρείδεται εἰς τὸν ἴδιανισμόν. Ἡ μεγαλοφυΐα ἡ καλλιτεχνικὴ δὲν μιμεῖ-

ται τὴν φύσιν, ἀλλ' ἐνεργεῖ ὡς τὸ θεῖον τὸ ἐμψυχοῦν καὶ κινοῦν αὐτὴν, ἔχουσα συνείδησιν τοῦ προϊόντος αὐτῆς. Τὴν ιδέαν δρείλει ὁ καλλιτέχνης νὰ ἐπιδιώχῃ, πρέπει νὰ σπουδάζῃ ἵνα ιδανικεύσῃ τὴν φύσιν, ἀπελευθερῶν αὐτὴν πάστης ἀτελείας· οὕτω δὲ συμβιβάζεται ἡ ἐμπνευστις, ἡ δημιουργὸς δύναμις τῆς μεγαλοφυίας καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς μιμήσεως. Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ μορφῇ, ἐν ἡ εἰκονίζεται ἡ ἐκφραστις τῆς ψυχῆς, τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς χάριτος, γίνεται ὁρατὴ ἡ ὑπερτάτη καὶ ιδινικὴ καλλονή. Ἐπὶ πολλὰ ἐπανειλημμένως ἔτη ἐπεξειργάζετο καὶ ἐκαλλιέργει τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ὁ τοσοῦτον θαυμασμὸν διεγείρας καὶ τοσαύτην ἐπιφρόνην ἐν Γερμανίᾳ ἔκτακτήσας Σχελλίγγιος. Πολλοὺς ὄπαδούς καὶ πολλοὺς ἔναντίους ἔσχεν ὁ Σχελλίγγιος. Συνεβάλοντο δὲ εἰς τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ὁ Βουτερόσκιος, ὁ Ιακώβης, ὁ Κρύγιος καὶ ὁ Φρεισος ὑπὸ ἄλλην ἐποψιν. Νῦν δὲ μεταβαίνομεν εἰς τὸ Εὐγελον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

“Εὐγελος καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Ο Γεώργιος Φρειδερίκος Γυλιέλμος Εὐγελος, ὁ θεμελιωτὴς τῆς τελευταίας μεγάλης ἐν Γερμανίᾳ σχολῆς, ἐγεννήθη ἐν Στούτγαρδῃ κατὰ τὴν 27 Αὐγούστου 1770. Διανύσας τὰς γυμνασιακὰς αὐτοῦ σπουδὰς ἐν ἑκείνῃ τῇ πόλει, μετέβη εἰς Τυβίγηνην, ὅπου ἐσπούδασε τὴν θεολογίαν καὶ ἐφιλιώθη μετὰ τοῦ νέου Σχελλιγγίου, οὗτονος πρῶτον ὑπῆρχε μαθητής, ἀκολούθως ἐφάμιλλος καὶ προαγωγὸς τοῦ αὐτοῦ συστήματος. Διδάξας ἐν ίενῃ ὡς ἔκτακτος καθηγητής, καὶ γυμνασιαρχήσας ἐν Νυρεμβέργῃ, ἐνθα καὶ ἐνυμφεύθη καὶ ἔσχε δύο οἰοὺς, προσεκλήθη ἐπειτα εἰς τὸ πανεπιστήμιον τῆς Ειδελβέργης κατὰ τὸ 1816, κατὰ δὲ τὸ 1818 κατέσχε τὴν ὑπὸ Φίχτου δοξασθεῖσαν ἔδραν ἐν Βερολίνῳ. Ἐπισκεφθεὶς τὰς Κάτω χώρας κατὰ τὸ 1822, τὴν Βιένναν κατὰ τὸ 1824, τὴν Βεζιάρ, ἐνθα μετὰ διακρίσεως ὑπεδέχθη αὐτὸν ὁ Γαϊθης, καὶ τοὺς Παρισίους, ἐνθα ἐξενίσθη ὑπὸ τοῦ Κουσίνου, ξενι-

θέντος ἀμοιβαίνως ὑπ' αὐτοῦ ἐν Βερολίνῳ, ἦν πλήρης ἴσχυος καθ' ὅλον αὐτὸν τὸ διάστημα καὶ οὐχὶ κοινῆς ὑπολήψεως, ἀλλ' ἄκρας μετὰ δόξης μεγίστης. Κατὰ τὸ 1831 προσῆλθεις ὁ Ἔγελος ὑπὸ χολέρας ἀπέθανεν.

§ 2. Τὸ φιλοσοφικὸν σάδιον τοῦ Ἐγέλου διαιρεῖται εἰς τρεις περιόδους, ἡ πρώτη τῶν ὑποίωντελευτὴν ἄχρι τῆς δημοσιεύσεως τῆς Φαινομενολογίας τοῦ πνεύματος, ἐπιστήμας ἀποχωρισθέντος ἐκ τοῦ Σχελλιγγίου. Ἡ δευτέρα διαιρίνεται διὰ τῆς Λογικῆς καὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τῆς Ἐγκυλοπαιδείας, περιλαμβάνουσα τὰ ἐτη, 1807 μέχρι τῶν 1818, ὅτε ἔβαλε τὰ θεμέλια τοῦ συστήματος αὐτοῦ καὶ ἔδωκε πλῆρες σχεδίασμα τούτου. Ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ ἀναπτύσσει τὸ ἔαυτοῦ σύστημα ἵν τοῖς δημοσίοις μαθήμασι καὶ τοῖς νεωτέροις αὐτοῦ πονήμασι. Ὁ Ἔγελος ἐν τῇ διατριβῇ αὐτοῦ περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ συστήματος τοῦ Φίχτου καὶ ἐκείνου τοῦ Σχελλιγγίου ἐκτίθησιν ἐν πρώτοις τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἴστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἀπαντα τὰ συστήματα κατ' αὐτὸν εἶναι ἀληθεῖς λύσεις, εἰ καὶ ἴστορικαι. Τὸ ἀπόλυτον, ὡς καὶ ὁ λόγος, ὅστις εἶναι ἡ εἰκὼν αὐτοῦ, εἶναι αἰώνιως ἐν καὶ ταύτωσιν, καὶ πᾶς ἀτομικός λόγος, ἀναγνωρίζων ἔαυτὸν, παράγει φιλοσοφίαν ἀληθῆ. Ὁ ἴδιαζων χαρακτὴρ διδασκαλίας τινὸς ἴσταται ἐν τῇ μορφῇ, ἥτις εἶναι διαβατικὴ, ἐν ᾧ ἡ οὐσία τοῦ λόγου μένει πάντοτε ἡ αὐτή. Ἐν δὲ τῇ διατριβῇ περὶ τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐπιστήμης κρίνει τὰ συστήματα τοῦ Καντίου, τοῦ Φίχτου καὶ τοῦ Ιακώνη, θεωρούμενα ὑπὸ τὴν ἐποφίν τοῦ Σχελλιγγίου καὶ καθὸ διάφοροι μορφαὶ τῆς ὑποκειμενικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Ἔγελος νομίζει ταῦτα ὡς προπαρασκευαστικὰ τοῦ ἀπολύτου καὶ ἴδιανικοῦ ἴδιανισμοῦ τοῦ Σχελλιγγίου, ἔνθα τὸ ὑποκείμενον παραίτει ἐξ ὅληρου ἔαυτο καὶ χάνεται ἐν τῷ θεωρητικῷ σοχατισῷ, ἐν τῇ ἐνοράσσει τῆς αἰώνιας ἐνότητος. Ἡ τρίτη πραγματεία αὐτοῦ ἐπιγράφεται σχέσις τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει. Ἐν ταύτῃ κατὰ τῶν ἴσχυρισμῶν τοῦ Ἐρευνόδοου ἐπιμεμφθέντος τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Σχελλιγγίου, ὡς ἀποκλείουσαν τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἡθικήν, ὁ Ἔγελος ὑποσηρίζει διὰ ἐκείνη ἡ διδασκαλία δύναται μόνη νὰ θεμελιώσῃ ἀληθῶς τὴν θρησκείαν καὶ τὴν ἡθικότητα, καὶ μέμφεται τὰνάπαλιν ὡς ἀθρητον τὴν φιλοσοφίαν τῆς ὑποκειμενικῆς σκέψεως, θετούσης τὸ ἀπόλυτον ἐκτὸς τοῦ ἐγώ, καὶ ἐπομένως μὴ ἔχούσης Θεόν. Ἡ φιλόσορία τοῦ Σχελλιγγίου,

ἴση αὐτῆς μέρει πρέπει κατὰ τὸν Ἐγελον νὰ νομίζηται δικίμιον. τοῦ ἐννοῆσαι τὸ Κράτος ὡς λογικὸν ἐν ἑαυτῷ, ὡς κοινωνικὸν κόσμον. Ταῦτα είναι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου δημοσιευθέντα συγγράμματα· τὰ δὲ ἐν Βερολίνῳ κατὰ τὸ 1832—45 εἰς 17 τόμους ἐκδιθέντα ἀπαντα ἐγκλείουσιν, ἐκτὸς τῶν λόγων, κριτικῶν καὶ ἀλληλογραφιῶν αὐτοῦ, τὰ δημοσιευθέντα μαθήματα αὐτοῦ ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς ιστορίας, ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς, τῆς φιλοσοφίας τῆς θρησκείας καὶ τῆς ιστορίας τῆς φιλοτοφίας. Πάντα δὲ ταῦτα είναι ή ἀνάπτυξις καὶ ή ἐφαρμογὴ τοῦ ἑαυτοῦ στήματος.

§ 5. Εἰς πᾶσαν ἐπιστήμην μία είναι ή μέθοδος, λέγει ὁ Ἐγελος, αὐτη δὲ είναι ή ιδέα ἀναπτυσσομένη, ητις είναι μία· ή ιδέα είναι ή ἀρχὴ, τὸ πρᾶγμα, ή οὐσία, ὁ σπόρος τοῦ δένδρου. Ή περὶ Θεοῦ ιδέα, ητις είναι ή ιδέα τῶν ιδεῶν, ο νοῦς τοῦ Ἀναξαγόρου, ὁ λόγος τῶν γενοπλατωνικῶν, τὸ πραγματικὸν ὃν τῶν σχολεαστικῶν, ή μοναδικὴ οὐσία τοῦ Σπινόζα, τὸ ἀπόλυτον τοῦ Φίχτου καὶ τοῦ Σχελλιγγίου, θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου ὡς μία, οὐαὶ ή θεία οὐσία καθ' ἑαυτὴν, ὡς ἀπόλυτος καὶ συγκεκριμένη. Ἐκτὸς τῆς ιδέας, ητις είναι ἐν τι σύνολον, τὰ ἄλλα είναι ή ἐκδήλωσις αὐτῆς· αἱ παντοῖαι ὑπάρχεις ἐν τῷ καθηλικῷ συστήματι είναι τοσαῦται στιγμαὶ ἐκείνης τῆς ἀνελίξεως, ητις πρὸς διαφορὰν τῆς βλαστήσεως δὲν παράγει τὸ σπέρμα νέου ἀτόμου, ἄλλὰ δίδωσι τῇ ιδέᾳ τὴν αὐτοσυνείδησιν. Ήμεῖς δὲ λέγομεν ὅτι είναι τολμηρὸν νὰ θέτωμεν πᾶν ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ ὡς ἀνελιγμὸν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς ιδέας, τῆς ὁποίας ή κίνησις συναπαρτίζει τὸν φαινομενικὸν καὶ τὸν νοητικὸν κόσμον· ὑστερον δὲ νὰ λογίζωμεθα ταύτην τὴν ιδέαν, ητις κατὰ τὸν Ἐγελον είναι ὁ κόσμος ἐν ἑαυτῷ ή δυνάμει, ὡς παροῦσαν ἐν τῷ ανθρώπῳ, διὰ δὲ τῆς σκέψεως καὶ νοερᾶς τινος καὶ μεθοδικῆς ἐνοράσεως, διὰ δημιουργοῦ διαλεκτικῆς, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δυνάμενον νὰ ἀναστοχασθῇ καὶ ἀναδημιουργήσῃ τῇ διανοίᾳ τὴν κίνησιν τὴν συνιστῶσαν τὸ οὐμπαν. Οὕτω δὲ ὁ Ἐγελος ἐξηγεῖ τὸν δρατὸν καὶ ηθικὸν κόδικον, τὴν φύσιν καὶ τὴν ιστορίαν, τας ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, τὰς θρησκείας, τὸν νόμους, τὰ ηθη καὶ τοὺς θεσμοὺς, τουτέστι διὰ τῆς κινήσεως τῆς διανοίας, πιστῆς εἰκόνος τῆς αἰώνιας κινήσεως τῆς ἀπολύτου ιδέας. Ἐνῷ οὐ Βίκος εἰπεν ὅτι ἀποδεικνύομεν τὰς γεωμετρικὰς ἀληθείας, διότι

ήμεις ποιούμεν αὐτάς, δὲ Ἐγελος διῆσχυρίζεται, ώς πρὸ αὐτοῦ ὁ Σχελλίγγιος, νὰ ἀποδεῖη πάντα τὰ πράγματα κατασκευάζων αὐτά. Άλλ' ἵνα δυνατὴ τοιαύτη φιλοσοφία, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια είναι σύμμορφος πρὸς τὴν ἀρχέτυπον διάνοιαν, τὴν ὅποιαν ὁ Κάντιος ἀντιτάττει εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου διάνοιαν. Δὲν πρόκειται μόνον νὰ ἀντιποιηθῶμεν εἰς τὸν λόγον αὐθεντίαν τινὰ ἡ ὀλόκληρον αὐθεντίαν ώς πρὸς τὰ ζητήματα, ἀτινα δύναται νὰ γνωρίσῃ, ἡ νὰ παραδεχθῶμεν ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἀρμονίαν τῶν νόμων τῆς λογικῆς συνειδήσεως καὶ τῶν νόμων τῆς φύσεως· πρέπει κατ' αὐτὸ τὸ σύστημα, ὅπερ ἡμεῖς ἀπορρίπτομεν, νὰ ἔξισώσωμεν τὸ λόγον κατὰ τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν πρὸς τὴν θείαν διάνοιαν, καὶ νὰ ὑκοθέσωμεν ὅτι ἡ δημιουργικὴ ἐνέργεια δυνατὸν νὰ ἔξαναπαραχθῇ καὶ ὑπὸ τῆς διανοίας.

§ 6. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ αἰτία τοῦ πάντος, αὐτὸς μόνος διακατέχει τὴν ὑπερτάτην ἐπιείγμην τῶν αἰτιῶν, τὴν ἐπιστήμην τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων. Οὐχ ἡττον ὁ ἀνθρωπὸς εἶναι ἄξιος νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν θείαν ταύτην ἐπιστήμην· ὁ ἀπόλυτος ἰδανισμὸς κατέχων αὐτὴν δὲν ἐπίζητει. Ὁ Λειβνίτιος καὶ ὁ Μενδελσσὼν εἰπεν ὅτι διὰ τῆς διανοίας τὰ πάντα ὑπάρχουσιν, ἡ πραγματικότης ὑποτίθησι τὴν δύναμιν ταύτην διάνοιαν ἀντιλαμβάνεται αὐτῆς. Οὐδὲν πεπερασμένον ὃν δύναται νὰ ἔχειται διὰ τῆς διανοίας πᾶσαν τὴν πραγματικότητα τοῦ ὑπάρχοντος, καὶ ὀλιγάτερον ἀκόμη νὰ ἔννοηται τὴν δύνατότητα καὶ τὴν πραγματικότητα τῶν ἀντικειμένων. Οὗτον ἀνάγκη γὰρ ὑπάρχη ἀπειρος διάνοια ἐννοοῦσα ἐντελῶς πᾶσαν δυνατότητα ώς ἐνδεχομένην καὶ πᾶσαν πραγματικότητα ώς πραγματικὴν, αὐτὴ δὲ ἡ ἀπειρος διάνοια εἶναι ὁ Θεός. Τούναντίον ὁ Ἐγελος, καθὰ καὶ ὁ Σχελλίγγιος, ἀπένειμε καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἀνθρωπὸν ταύτην τὴν διάνοιαν. Ή μέθοδος τοῦ Ἐγέλου εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὸ ὅποιον γεννᾶ σύστημα. Τὸ ἔξηγειν, κατὰ τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἐγέλου, δῆλοι δεικνύειν τίνα θέσιν πρᾶγμά τι κατέχει ἐν τῇ γενικῇ ἀναπτύξει· ἐννοεῖν εἶναι γινώσκειν τὴν ἀρχὴν ἡ τὴν πρότεραν μορφὴν πράγματός τινος· ἀποδεικνύειν σημαίνει ἀνάγειν τὰ ἐμπειρικὰ δεδομένα εἰς τὴν γενικὴν αὐτῶν ἔκφρασιν· οὕτω δὲ, ἔξακολουθεῖ ὁ Ἐγελος, καὶ ὁ Κέπλερος ἀπέδειξε τοὺς νόμους τῆς ἀπολύτου κινήσεως. Ὁ Ἐγελος μεταχειρίζεται ἐν τῇ θεωρη-

τικῇ διαλεκτικῇ τοὺς ἔξης ὄρους, θέσιν ή τὴν ἰδέαν καθ' ἑαυτὴν, ἐν ἰσχύi, ἀντίθεσιν, ἄρνησιν, τὴν ἰδέαν πραγματιωθεῖσαν; καὶ σύνθεσιν, τὴν ἄρνησιν τῆς ἀρνήσεως μετὰ θετικοῦ ἔξαγομένου. Ή δὲ διαίρεσις τοῦ ἑαυτοῦ συζήματος καταφαίνεται εὐκόλως. Ή κίνησις τῆς διανοίας, καθ' ἑαυτὴν θεωρουμένη, παράγει τὴν ἀπόλυτον ἰδέαν, τὴν συγκεκριμένην ἰδέαν, τὴν γνῶσιν ή τὴν καθολικὴν οὐσίαν. Ό ἔξελιγμὸς αὐτῆς διὰ τῆς διανοίας συνιστᾶ τὴν φύσιν ή τὸν ἔνυλον κόσμον, καὶ ή ἐπάνοδος εἰς ἑαυτὴν μετὰ πλήρους αὐτοσυνειδήσεως ἀποτελεῖ τὸ πνεῦμα. Ἐντεῦθεν ή διαίρεσις τοῦ συστήματος εἰς τρία μεγάλα μέρη, τὴν λογικὴν, τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πνεύματος. Ή λογικὴ ὑποδιαιρέται εἰς τρία τμήματα, εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ὄντος, εἰς τὴν τῆς οὐσίας καὶ εἰς τὴν τῆς ἰδέας. Ή φιλοσοφία τῆς φύσεως ὠσαύτως ὑποδιαιρέται εἰς τρία μέρη, εἰς τὴν μηχανικὴν, τὴν φυσικὴν καὶ τὴν ὄργανηκήν. Ή φιλοσοφία τοῦ πνεύματος ἐπίσης εἰς τρία μέρη ὑποδιαιρέται, ήτοι εἰς τὸ ὑποκειμενικὸν πνεῦμα, περιλαμβάνον τὴν ἀνθρωπολογίαν, τὴν φαινομενολογίαν καὶ τὴν ψυχολογίαν, εἰς τὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα, περιλαμβάνον τὸ δικαίωμα, τὴν ἡθικότητα καὶ τὰ ἡθη, καὶ εἰς τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, φθάνον εἰς τὸ τέλος τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ διὰ τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, πασιδήλου ή ἀποκεκαλυμμένης, καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δέχεται τα ἱστορικὰ γεγονότα συνεπαγομένη τὸν λόγον βασιλεύοντα ἀπανταχοῦ ὡς κυριάρχην ή ἱστορία είναι ή ἀνάπτυξις τοῦ καθολικοῦ πνεύματος ἐν τῷ χρόνῳ, τοῦ θείου λόγου φανερουμένου ἐν τῇ γενικῇ κυβερνήσει τοῦ κόσμου, καὶ ἐπειδὴ ή οὐσία τοῦ πνεύματος είναι ή ἐλευθερία, ή ἱστορία είναι ή διήγησις τῶν περιπτετεῖων, ἐν αἷς ἐμφιλοχωρεῖ ή συνείδησις τῆς ἐλευθερίας, ήτις είναι ή οὐσία αὐτοῦ. Ό νόμος τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως είναι ή τελειοποίησις, ή πρόοδος: ἐν δὲ ταῖς δύο περιόδοις τῆς ἱστορίας εἴτε ὑπνος καὶ ἀμάθεια, δεσποτισμὸς καὶ τυφλὴ ὑπακοὴ, ἀσιατικὴ ζωὴ, εἴτε ἀποσπωμένου τοῦ πνεύματος ἐκ τῆς νάρκης καὶ ἐμβαίνοντος εἰς τὴν γώραν τῆς ἐλευθερίας, ἐλληνικὸς καὶ φωμαϊκὸς βίος μετὰ ἀριστοκρατίας, δημοκρατίας, καὶ δουλείας ἀναφύεται πλὴν ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ βλέπομεν τοὺς σωτηριώδεις καρποὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, δηλαδὴ τὸ πνεῦμα ἔχον αὐτοσυνειδῆσιν, ὑψούμενον εἰς τὴν γενικὴν ἐλευθερίαν, μόνος ὁ χριστιανισμὸς διατηρεῖ τὸ

εἰσθημα ὅτι ὁ ἀνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος. Τῷ ὅντι δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι ἡ ἡλικία τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ τῆς συνδιαλλαγῆς, τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Επὶ τῆς θρησκευτικῆς φραδοσοφίας ἐκφράζεται ὁ Ἐγελος διὰ μεγαλοπρεπῶν λεξεων ὡς ἀκολούθως. Είναι ὁ τόπος, ἐν ᾧ πάντα τὰ αἰνίγματα τῆς ζωῆς καὶ πᾶσαι αἱ ἀντιφάσεις τῆς διανοίας εὑρίσκουσι τὴν λύσιν αὐτῶν, ἐνθα κατευνάζονται πᾶσαι αἱ ἀλγηδόνες τοῦ αἰσθήματος, ὁ τόπος τῆς αἰωνίας ἀληθείας, τῆς αἰωνίας εἰρήνης. Ἐκεὶ τρέχει ὁ ποταμὸς τῆς Λήθης, ἐξ οὗ ἡ ψυχὴ πίνει τὴν λήθην ἀπάντων τῶν κακῶν, ἐκεὶ τὸ σκότος τοῦ χρόνου ἐξαφανίζεται ἐνώπιον τοῦ φωτὸς τοῦ ἀπέρου. Ἐν τῇ συνείδήσει τοῦ Θεοῦ τὸ πνεῦμα ἀπαλλάττεται πάσης πεπερασμένης μορφῆς, εἶναι συνείδησις ἐλευθέρα ἀπολύτως, συνείδησις τῆς ἀπολύτου ἀληθείας. Ἐν τῇ θρησκευτικῇ φιλοσοφίᾳ θεωρεῖται ἡ λογικὴ ἰδέα κατὰ τὰς ἐκδηλώσεις αὐτῆς καθὸ πνεύματος. Ὁ Θεὸς, ὃν τὸ ἐξαγόμενον τῆς λογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως, εἶναι ἐνταῦθα ἀμέσως καὶ ὡς τειοῦτος τὸ ἀντικείμενον τῆς διανοίας. Τὸ ἀντικείμενον τῆς θρησκείας, ὡς καὶ τὸ τῆς φιλοσοφίας, εἶναι ἡ αἰωνία ἀληθεία, ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἐγγῆσις αὐτοῦ. Η φιλόσοφία εἶναι ἡ ἐνότης τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας. Τὸ ἀπόλυτον εἶναι τὸ πνεῦμα, οὕτως ὅριζεται ὁ Θεὸς ὑπὸ τοῦ Ἐγέλου.

§ 7. Τὰ φιλοσοφικὰ τοῦ Ἐγέλου πονήματα ὑπῆρξαν μεγάλης σπουδαιότητος. Μετὰ τὸν Κάντιον, Φίχτην καὶ Σχελλίγγιον ὁ Ἐγελος ἐνόπιος μετὰ ἀναντιόρθητου δυνάμεως τὸ φιλοσοφικὸν πρόσβλημα καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν βαθύτητα αὐτοῦ ἀλλ' ἐὰν μὴ ἐπέτυχεν εἰς τὴν ὄρθην λύσιν, τοῦτο κείται ὑπεράνω τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ὁ Ἐγελος ἀπανταχοῦ θηρεύει ἀνάπτυξιν, προσδευτικὴν ἐργασίαν ἐν τῃ φύσει καὶ τῇ ἡθικῇ ζωῇ. Δὲν ἐδόθη δῆμος τῇ ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ νὰ ἐξαναπλάσῃ ἀφ' ἐαυτῆς τὴν δημιουργίαν, ἀλλὰ μόνον δύναται νὰ ζητήσῃ ἵνα καταλάβῃ τὴν πορείαν καὶ τὴν διέπουσαν αὐτὴν σοφίαν. Τὰ φυσικὰ γεγονότα, τὰ τῆς ψυχῆς, ὡς καὶ τὰ τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως, εἶναι τὸ ἐξαγόμενον ὠρισμένης ἀναπτύξεως· πλὴν ὑπεράνω τῶν γεγονότων εἶναι ἡ χώρα τῶν αἰωνίων καὶ ὑπερτάτων ἀρχῶν, ἔχουσῶν τὴν πηγὴν αὐτῶν εἰς τὸν λόγον. Ὁ Ἐγελος ἐθεμελίωσεν ἴσχυρὰν καὶ πολυάριθμον σχολὴν, ἐξασκήσασαν μεγίστην ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ πνεύματος τῶν Γερμανῶν. Νέος καὶ εἰς τὰ πολιτευτικὰ καὶ κοι-

νοσούλευτικά, οὕτω καὶ ἐν τῇ φιλοσοφικῇ αἱρέσει τοῦ Ἐγέλου ἔχομεν δεξιὰν καὶ ἄριστερὰν πτέρυγα καὶ κέντρον κατὰ τὴν ἔφαρμογὴν τῆς ἐγελιανῆς μεθόδου εἰς τὰ παντοῖα μέρη τῆς ἐπιστήμης. Πολλὰ ἐνδιαφέρον περὶ Ἐγέλου πόνημα είναι τὸ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ῥσσενκράνζου, ἐπιγραφόμενον *Hegel's Leben*, καὶ ἐν Βερολίνῳ 1844 ἐκδοθέν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Φραγκίσκος Θυρότος καὶ σύστημα αὐτοῦ.

§ 1. Οὐρότος φιλόσοφος, οὐχ' ἡττον δὲ καὶ φιλόλογος, εἰς τῶν ἐπιστήμων τῆς Γαλλίας ἀνδρῶν, ἐγεννήθη περὶ τὸ 1768, καὶ ἀπέθανεν ὑπὸ χολέρας κατὰ τὸ 1832. Συσχετισθεὶς μετὰ τοῦ ἀοιδίμου Κοραῆ, τοῦ φωστῆρος τῆς Ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ ἀναμορφωταῦ τῆς ὅμιλουμένης Ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐμελέτησε βαθέως τὴν Ἑλληνικὴν καὶ διεκρίθη ὡς ἄριστος Ἑλληνιστής. Ἀναπληρώσας τὸν Λαφρομιγεύρον εἰς τὰ φιλοσοφικὰ μαθήματα κατὰ τὸ 1811, προσεκλήθη ὁ Θυρότος εἰς τὸ γυμνάσιον τῆς Γαλλίας, ὡς καθηγητής τῆς Ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τὸ 1829 ἡ ἀκαδημία τῶν ἐπιγραφῶν ἤνοιξεν αὐτῷ τὰς θύρας. Ἐξέδωκε τὴν Ἀπολογίαν *Σωκράτους* κατὰ Πλάτωνα καὶ Ξενοφῶντα, τὸν Γοργίαν τοῦ Πλάτωνος, μετὰ μεταφράσεως τυπωθείσης μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, τὰς μεταφράσεις τῶν ἥθικῶν καὶ πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐν αἷς προηγοῦνται προοιμιώδεις λόγοι, οἵτινες είναι ἀξιόλογα τεμάχια φιλοσοφίας, τὴν μεταφρασιν τοῦ ἐγχειριδίου τοῦ Ἐπικτήτου, τοῦ Πίνακος τοῦ Κένητος, πρὸς τούτοις ἐξέδωκε καὶ τὰ φιλοσοφικὰ τοῦ Λοκκίου συγγράμματα. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον νομίζεται ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων συγγραμμάτων τοῦ Θυρότου είναι τὸ περὶ διαινοίας καὶ λόγου, δημοσιευθὲν κατὰ τὸ 1830 εἰς δύο τόμους καὶ στεφανωθὲν τὸ αὐτὸν ἔτος ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἀκαδημίας. Κατὰ τὸ 1837 ὀλίγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη τῇ φροντίδι τῆς ἑκυτοῦ οἰκογενείας εἰς τάμος τῶν ὄψιγόνων ἡ μεταθανατίων αὐτοῦ πονημάτων, ἐν οἷς εὑρίσκονται τινα ἐκ τῶν μαθημάτων

πλήντου ἐπὶ τῆς γενικῆς καὶ συγκεκριμένης γραμματικῆς, πολλὰ ἐπὶ τῆς λογικῆς, περιέχοντα σὺν τοῖς ἄλλοις ἀναλύσεις τοῦ ὄργανου τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ νέου ὄργανου τοῦ Βάκωνος καὶ τῆς λογικῆς τοῦ Δεστύττου Τραχύ, λόγον ἐπὶ τῆς σπουδῆς τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν καὶ σημειώσεις καὶ σύνοψιν ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Φείδου. Οἱ Δαυνοῦ καὶ ὁ Ποιγγερβίλλης ἔγραψαν κατὰ τὸ 1833 ἀξιολόγους καὶ ἐμβριθεῖς εἰδῆσεις ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θυρότου.

§ 2. Οἱ Θυρότος διπλῶς ὑπηρέτησε τῇ φιλοσοφίᾳ. Καθὸ ἐκδότης καὶ μεταφραστὴς πολλῶν ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Λοκκίου, τοῦ Ἀρρή, τοῦ Φείδου καὶ ἄλλων διεφώτισε καὶ κατέστησε τοῖς πᾶσι προσιτὰ πολλὰ ἐκ τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας φιλοσοφίας. Καθὸ φιλόσοφος καὶ ἐδίδαξε καὶ ἔξεδωκε διὰ τύπου πονήματα ἐμβριθῆ, ἐν οἷς ἐπιτυχῶς συνέλεξε καὶ ἔξηπλωσε τὰς φιλοσοφίας καὶ γνώσεις καὶ τὸ ἔξαγόμενον τῆς ἐπιστήμης, ἐπαγγελθεὶς ἐν τοῖς μάλιστα τὸν ἔκλεκτισμὸν πεφωτισμένως τε καὶ εὐτυγειδήτως. Ως πρὸς ἔκεινον ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἡ καθολικὴ ἐπιστήμη, ὡς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, αὐτὴ εἶναι ἡ σπουδὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ σκοπῷ τῆς ἔαυτοῦ τελειοποιήσεως. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Θυρότου περὶ διανοίας καὶ λόγου προώρισται νὰ πληρώσῃ τοῦτον τὸν διπλοῦν τῆς φιλοσοφίας σκοπὸν. Τὸ πρῶτον μέρος, τὸ πραγματευόμενον περὶ διανοίας, συντελεῖ εἰς τὸ γνῶναι τὸν ἀνθρώπου οἶός ἐστι, τὸ δεύτερον τὸ περὶ λόγου διδάσκει τὰν ἀνθρώπου πῶς πρέπει νὰ μεταχειρισθῇ τὰς ἔαυτοῦ δυνάμεις ἵνα ἀποδῆ ὅντας λογικόν. Είναι ἐν ἄλλοις ἡ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ ἐπιστήμη.

§ 3. Ὁπως γνωσθῇ ὁ ἀνθρώπος, ὁ Θυρότος παρατηρεῖ καὶ κατατάττει πάντα τὰ γεγονότα τῆς διανοίας παραχωρῶν τοῖς ἴδεολόγοις, πρώτοις αὐτοῦ διδασκάλοις, συνενόνει πάντα ταῦτα τὰ γεγονότα ὑπὸ τὸ ὄνομα ἴδεων, διανέμει ταῦτα εἰς τρία, τὴν γνῶσιν, τὴν ἐπιστήμην, τὴν θέλησιν. Ή γνῶσις, καρπὸς τῆς πρώτης ἐπόψεως τῶν πραγμάτων, χρεωστεῖται εἰς τὴν συνδρομὴν τῆς αἰσθήσεως, τῆς ἀντιλήψεως, τῆς συγειδήσεως, παγιοῦται διὰ τῆς προσοχῆς, ἀναπαράγεται διὰ τῆς φρντασίας καὶ διατηρεῖται διὰ τῆς μνήμης. Διαφεύγων τὴν παρὰ τῇ σχολῇ τοῦ Κογδιλλάκου τετριμένην ἔκεινην σύγχυσιν, ὁ Θυρότος διαστέλ-

λει μετὰ μερίμνης τὴν αἰσθησιν ἐκ τῆς ἀντιλήψεως, ἐπομένης αὐτῇ καὶ ἀπαιτούσης τὴν ἐννοιαν καὶ τὴν σύλληψιν αἰτίας τινὸς ἢ τὴν μεσολάβησιν τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος· δεικνύει πῶς εἰς τὰς φυσικὰς ἀντιλήψεις, ἴδιαζούσας ἐκάστη τὸν αἰσθήσεων, ἐνόνονται διανεικαὶ ἀντιλήψεις, ἢ κατὰ τὴν σκωτικὴν σχολὴν, ἐπίκτητοι. Τὸ πότερον τίτλον τοῦ ἐπίστασθαι ἢ τῆς ἐπιστήμης περιγράφονται αἱ περαιτέρω ἔργασίαι, δι' ὃν τὸ πνεῦμα γενεῖ κεύει τὰς ἀντιλήψεις, αἵτινες ἡσαν πρότερον ἀτομικαὶ, θεωρεῖ ἐν ἀφηρημένῳ τρόπῳ τὰς ποιότητας καὶ τὰς σχέσεις, χωρίζων αὐτὰς ἐκ τῶν ἀντικειμένων, ἔνθα πρωτίστως ἀντελήφθημεν αὐτῶν, ἐναγκαλίζεται μακρὰς σειράς αἰτιῶν καὶ ἀποτελεσμάτων, ἀναγνωρίζει τὴν συνάφειαν τῶν γεγονότων, ἢ ἀνάγει ταῦτα εἰς σύστημά τι. Τὸ δργανον ταύτης τῆς μεγάλης προόδου είναι κατ' αὐτὸν ἡ τέχνη τῶν σημείων, πρὸ πάντων ἡ χρῆσις τῶν ἐνάρθρων ἡχων ἢ τῆς γλώσσης, ἀνευ τῆς δόπιας τέχνης δὲν ἡθελεν εἰσθαι οὔτε ἀνάλυσις οὔτε σύνθεσις. Ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γνομένης θεωρίας τῶν σημείων, ἐκτίθησι κατ' ἀνακεφαλαίωσιν τὰ ἔξαγόμενα τῶν προσωπικῶν αὐτοῦ ἐρευνῶν ἐπὶ τῆς γενικῆς γραμματικῆς, ἣτις διατελεῖ οὖσα ἡ μεταφυσικὴ τῆς γλώσσης. Καθόσον ἀφορᾶ τὴν θέλησιν, δὲν διαλαμβάνει μόνον περὶ τῆς θελήσεως θεωρουμένης καθ' ἑαυτὴν καὶ κατὰ τὰς παντοίας αὐτῆς μορφὰς, ἐνόρμου, ἔξεως, αὐθορμήτου, αὐτεξουσίου, ἐλευθερίας, ἀλλ' ἀναβαίνει εἰς τὰς αἰτίας τὰς κινούσας αὐτὴν, εἰς τὰς ἀνάγκας, τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἴδεας· διανέμει τὰ αἰσθήματα εἰς τρεῖς τάξεις, κατὰ τὰς πηγὰς αὐτῶν, εἰς αἰσθήματα φυσικὰ ἢ ὄργανικὰ, αἰσθήματα πνευματικὰ, αἰσθήματα ἡθικὰ, ταύτας δὲ ἀνάγει εἰς δύο κατὰ τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν, εἰς αἰσθήματα προσωπικὰ, αἰσθήματα συμπαθητικά. Εἰς ταύτας τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεργείας αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ προσθέσῃ ὑψηλότερον ἐλατήριον κινοῦν, διπώς ἔξηγήσῃ πᾶσαν τὴν ἡθικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὅμολογει δύναμιν ἡθικῆς ἀντιλήψεως, δι' ἣς ὁ λόγος κρίνει περὶ τῆς ποιότητος τῆς πράξεως, περὶ τῆς ἀξιομισθίας καὶ ἀναξιομισθίας τῶν ἐνεργούντων· τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα, ὅλως διάφορον τῶν θρησκευτικῶν συμφερόντων, ἀντικειμένων πολλάκις αὐτῷ, κατέχει μέγα μέρος ἐνταῦθα.

§ 4. Τὸ δεύτερον μέρος τὸ περὶ λόγου είναι αὐτὴ ἡ λογική. Ο συγγραφεὺς αἰσίως ἐφαρμόζει τὰ προηγουμένως ἀποδειχθέντα

γεγονότα· κατ' αὐτὸν ἡ λογικὴ περιορίζεται νὰ σημειώσῃ καλῶς τοὺς χαρακτῆρας τῆς ἀληθείας, καὶ νὰ τεκμηριώσῃ τὴν κατάλληλον μέθοδον πρὸς ἀνακάλυψιν αὐτῆς ἐν ταῖς παντοίαις τάξεσι τῆς ἐρεύνης. Πρὸς τοῦτο τὸ τέλος ὁ Θυρότος διακρίνει μέθοδον παρατηρήσεως, παρεχούσης τρεις τρόπους, τὴν ἀνάλυσιν, τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν πείραν, μέθοδον ἀναλογίας, προχωρούσης δι' ἀπλῆς εἰκασίας ἢ δι' ὑποθέσεως, καὶ μέθοδον ἐπαγωγῆς, ἢν συνῳδὰ τῷ Βάκωνι θεωρεῖ ὡς τὴν ὄριστικὴν πορείαν τῆς ἐπιστήμης. Λαλῶν περὶ συλλογισμοῦ λέγει ὅτι αὕτη ἡ ἐργασία εἰς τὰς ἐφαρμογὰς αὐτῆς εἴναι μορφὴ, ὑπὸ τὴν ὄποιαν κρύπτεται τρόπος τις τῆς μεθόδου εὔκολος νὰ ἀνευρεθῇ. Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ τοῦ Θυρότου ἀναφαίνεται ἡ ἀξία τῆς ἐκλογῆς τῶν καθ' ἔκαστα καὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ ὅλου, εἴναι ἀληθῶς ἐκλεκτικὸν ἔργον, ἐν ᾧ τὰ λυσιτελέστερα τῶν τοῦ Πλάτωνος, Ἀριστοτέλους, Βάκωνος, Καρτεσίου, Λοκρίου, Ἀρρή, Κονδιλλάκου, Λαρομιγυέρου, Σμίθου καὶ Φείδου μεθοδικῶς καὶ ἀφελῶς ἐκτίθενται. Καὶ τοι δὲ ἐν τῇ μεθόδῳ ἐκλεκτικὸς, προτιμᾶς τὴν φιλοσοφίαν τῆς πείρας. Παρόησίᾳ λέγει ὅτι δὲν ὑψώθη εἰς τὰς μεταφυτικὰς θεωρίας ἐπὶ τοῦ ἀπολύτου καὶ τοῦ ἀπείρου, ὡς ἐποίουν ἐν Γερμανίᾳ καὶ ὕστερον ἐν Γαλλίᾳ, καθότι ἀπήντα πολλὰ πράγματα ὑπερβαίνοντα τὴν κατάληψιν τῆς ἑαυτοῦ διανοίας, καὶ πολλὰ τῶν ὄποιαν ἐρρέθησαν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων εἰς ἀπλουστέρων φράσεων.

•••••

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

Θεόδωρος Σίμων Ἰουφφρόύος καὶ φιλοσοφία αὐτοῦ.

§ 1. Ὁ Ἰουφφρόύος ἔτοι καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ σχολῇ τῶν γραμμάτων τῶν Παρισίων. Ὡπως ἐκτιμηθῶσιν αἱ διδασκαλίαι τοῦ περιωνύμου τούτου ἀνδρὸς, πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν μεταξὺ τῶν προηγηθέντων φιλοσόφων καὶ τῶν συγχρόνων αὐτοῦ. Οἱ Δεστύττ-Τρακῆς, Λαρομιγυέρος, Maine de Biran,

Royer-Collard καὶ Κουσίνος μετὰ τοῦ ίουφφροῦσου κατέσχον τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ νῦν ὑπερμεσοῦντος ιθ' αἰῶνος. Ὁ Τρακῆς μετήνεγκε τὴν φιλοσοφίαν, τὴν ἐπασχολήσασαν τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ προλαβόντος αἰῶνος, δηλαδὴ τὴν τοῦ Κονδιλλάκου στενωτέραν καὶ ἀτελεστέραν ἀκόμη ἐκείνης τοῦ Λοχίου, ἀναγαγόντος τὰς πηγὰς τῶν ἡμετέρων γνώσεων εἰς τὴν αἰσθησιν καὶ τὴν σκέψιν, καὶ θέτοντος πλησίον τῶν νοητικῶν τούτων δυνάμεων τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν λύπην καὶ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν; ἦν αὐτὸς ἐκάλει μόνην ἐνεργητικὴν δύναμιν τῆς ἡμετέρας ψυχῆς. Αφ' ἑτέρου ὁ Κονδιλλάκης, δῆτις ἡθελεν ὑπάρχουσαν τὴν σκέψιν μεταξὺ τῶν νοητικῶν δυνάμεων, κατηγόρησεν αὐτὴν βραδύτερον περιορισθεὶς μόνον νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ αἰσθησις κισθάνεται ἐστήν. Ἀκολούθως ἐσκέψθη ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη εἴναι τρόποι τῆς γνώσεως καὶ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία εἴναι λύπη ιδιαιτέρου εἰδούς, ἡ θέλησις εἴναι ἡ μᾶλλον κατεπείγουσα τῶν ἡμετέρων ἐπιθυμιῶν ταύτην τὴν θεωρίαν μετὰ τῶν ὑπερβολῶν αὐτῆς ἔξηκολούθησεν ὁ Τρακῆς μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ιθ' αἰῶνος. Ὁ Λαρομιγύερος ὅμως πρῶτος ἀντέστη κατ' ἐκείνης τῆς φιλοσοφίας, συνιδὼν ὅτι ὁ Κονδιλλάκης καὶ ὁ Τρακῆς ἐλογίζοντο τὸν ἀνθρώπον καθαρῶς παθητικὸν πρᾶγμα, καὶ δὲν ἀνεγνώριζον ἐν αὐτῷ οὐδὲν στοιχείον ἐνεργητικὸν καὶ ἐλεύθερον. Κατεπλάγη εἰς τὴν ἀγτίεσιν τὴν μεταξὺ τοῦ ὄραν καὶ παρατηρεῖν, ἀκούειν καὶ ἀκροάσθαι, ἀλλ' ἀντὶ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸν ἀνθρώπον τὴν ἐνεργητικὴν ἀρχὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα θελήσεως ἡ ἐλεύθερίας, διπερ καὶ ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Λόχκιος ἔδωκαν, ἀποκατέστησεν αὐτὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα προσοχῆς, ἐκφράζον σύνθετόν τι γεγονός, τοιτέστι τὴν ἔνωσιν τῆς θελήσεως καὶ τῆς διανοίας, διότι παρατηρεῖν δηλοὶ ὄραν ἔκουσίως, ἀκροάσθαι δηλοὶ ἔχειν τὴν θέλησιν τοῦ ἀκούειν. Ὁ Λαρομιγύερος μὴ ἔννοήσας, φαίνεται, ὅτι ἡ θέλησις πάρεστι τῇ προσοχῇ, ἐξήτησε τὴν ἐλεύθερίαν ἀλλαχοῦ καὶ παρήγαγεν αὐτὴν ἐκ τῆς ισορρόπιας δύο ἐπιθυμιῶν δύνεν ἄκων ἐπεσεν εἰς τὸ σφάλμα τοῦ Κονδιλλάκου. Διωρθώθη τὸ σφάλμα τοῦτο ὑπὸ τοῦ Maine de Biran, ἐξαναθέσαντος τὴν ἐνεργότητα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἔδραν, ἥτοι εἰς τὴν θέλησιν, καὶ εἰπόντος ὅτι ἡ ψυχὴ ἡ τὸ ἐγώ ὑφίσταται εἰς τὴν θέλησιν, ὅτι ἡ ιδιότης τοῦ ἀπολαύειν ἡδονῆς ἡ λύπης ἀνήκει εἰς τὸ σῶμα, ὅτι τὸ αὐτὸ είναι περὶ τῆς ἀκουσίου ἀντιλήψεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς

φαντασίας, ὅταν μὴ συνοδεύωνται ὑπὸ τῆς θελήσεως, καὶ ὅτι, ἐὰν ἡ γνώσις τῶν ἀναγκαίων ἀληθειῶν ἀπαρτίζῃ μέρος τῆς ψυχῆς, γίνεται τοῦτο καθόσον ἡ θέλησις εἶναι ἀφευκτος εἰς τὴν ἀπόκτησιν ταύτης τῆς γνώσεως· προέβη λοιπὸν ἐπὶ τὰ πρόσω. Οὐ Royer-Collard δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν σύζητησιν ἐπὶ τῶν σχέσεων τοῦ ἑγώ καὶ τῆς θελήσεως, αὐτὸς συνεκέντρωσεν ἀπαντας τοὺς ἀγῶνας αὐτοῦ ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῆς συνειδήσεως, καὶ τῷ ἀρωγῷ τῆς σκωτικῆς φιλοσοφίας, ἦν εἰσήγαγεν εἰς τὴν Γαλλίαν, διέκρινε μεταξὺ τῶν στοιχείων τῆς ἡμετέρας διανοίας τὰ ἀνήκοντα τῇ πείρᾳ καὶ τὰ προκύπτοντα ἐξ ἀλλης πηγῆς. Οὐ Κουσίνος ἐν τῷ δεινῷ αὐτοῦ ἐκλεκτισμῷ ὠφελήθη ἐκ τῶν προκατόχων αὐτοῦ, ἐδανείσθη παρὰ τοῦ Λαρομιγύρου τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ πάθους, ἐπέμεινεν ὡς ὁ Ρούερκολλάρδος ἐπὶ τῆς διαστολῆς τῆς πείρας καὶ τοῦ λόγου, ἔθηκεν ὡς ὁ Maius de Biran ἐν τῇ θελήσει τὴν ἐνεργότητα καὶ τὴν ὑπαρξίαν τοῦ ἑγώ, καὶ ἀπέρριψε τὴν αἰσθητικότητα τῶν σωμάτων. Εἴφαντάσθη τὸ ἑγώ τεθειμένον μεταξὺ τῆς αἰσθητικότητος καὶ τῆς καθολικῆς ἀληθείας, καὶ διέκρινεν αὐτὸς ἀμφοτέρων διὰ τῶν χαρακτήρων τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς προσωπικότητος· ἀφ' ἑτέρου ἀντέταξε τὴν αἰσθητικότητα εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀληθείαν ἢ εἰς τὸν ἀπρόσωπον λόγον, παρέχων τῇ πρώτῃ χαρακτήρας τὸ τρεπτόν, τὸ σχετικόν, τὸ ἐνδεχόμενον, τῷ δὲ δευτέρῳ τὸ ἀτρεπτόν, τὸ ἀναγκαῖον, τὸ ἀπόλυτον.

§ 2. Εἰς τοιαύτην κατάστασιν εὗρεν ὁ Ιουφφρόνιος τὴν φρονοσφίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὅτε ἐφάνη ἐκ πειτροπῆς καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς σκηνῆς. Οὐφελήθη ἐκ τῶν πόνων τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ, ἡρύσθη ἀφόρως ἐκ τῶν σκωτικῶν πηγῶν, καὶ ἐσημείωσε διὰ πρωτοτυπίας τοῦ ἔαυτοῦ πνεύματος τὰ συλλεγθέντα ἀλλαχόσεν. Ἐν τῷ Βουρβωνικῷ γυμνασίῳ καὶ ἐν τῷ διδασκαλείῳ ἡ προτύπω π σχολείῳ διεκοίνωσε τὰς ἔαυτοῦ ἰδέας. Κατὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἔαυτοῦ διδασκαλίας ὅριζει ἀντικείμενον τῆς φιλοσοφίας τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρώπου. Αὗτη ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ ἐναγκαλίζηται τὴν παροῦσαν ζωὴν, τὴν προτέραν καὶ τὴν μέλλουσαν. Ἐν τῇ παρούσῃ ζωῇ ἡ ψυχὴ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τρεις ἐπόψεις, ὡς ἐνεργοῦσα, ὡς δοκιμαζούσα ἐνεργείας, καὶ καθ' ἔαυτὴν, ἀνεξαρτήτως τῶν ὑπ' αὐτῆς τελουμένων. ἐνεργειῶν ἢ καὶ ἐξωθεν προσγινομένων.

Οὗθεν ἡ ψυχολογία περιέχει τρία πράγματα, τὴν σκουδὴν τῆς παραγωγικότητος τοῦ ἐγώ, τὴν σκουδὴν τῆς παραδεκτικότητος καὶ παραληπτικότητος αὐτῆς καὶ τὴν σκουδὴν τοῦ ἐγώ ἐν ἑαυτῷ. Πᾶσαι αἱ πράξεις αἱ ὑπὸ τοῦ ἐγώ παραγόμεναι εἰναι πράξεις ἡ ἐνέργειαι νοεραί, εἰναι δὲ ἡ αὐθόρμητοι ἡ ἐθελούσιοι. Οὕτω δὲ, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Maine de Biran καὶ τοῦ Κουσίνου, ἐθηκεν δὲ οὐφφρόδιος ἐν πρώτοις τὴν αἰσθητικότητα ἐκτὸς τοῦ ἐγώ, ἀλλ᾽ ἀφῆκεν εἰς τὸ ἐγώ τὴν αἰθόρμητον ἡ ἀκούσιον διάνοιαν, ἔχρινεν δὲ τὴν θέλησις μόνη δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ γνῶσιν τινα, ὅτι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ψυχῇ δύναμις νοητικὴ, δυναμένη νὰ δεχθῇ τὴν βούθεαν τῆς θελήσεως ἡ καὶ νὰ παρελθῃ ταύτην διότι ἡ θέλησις ἐφαρμόζεται μόνον εἰς τὰς ιδίας ἡμῶν πράξεις, καὶ ἐπομένως εἰς πράξεις, ἀς περ τὸ ἐγώ ἐτέλεσε πρῶτον ἀκουσίως. Οὕτο τὸ χυριώτερον διὰ τὸν Maine de Biran, ἐγένετο διὰ τὸν οὐφφρόδιον ἐκ πρόσθηκης. Η θέλησις ἐπιφαίνεται καὶ ἀφανίζεται ἐν τῇ διανοίᾳ ἀλλ᾽ ἡ διάνοια ἐμμένει ποτὲ μὲν ἐν τῇ θελητικῇ κατατάσει, ποτὲ δὲ ἐν τῇ αὐθόρμητῳ καὶ ἀκούσιᾳ, τούτου ἔνεκα ἡ διάνοια ὑπῆρξε διὰ τὸν οὐφφρόδιον ἡ φύσις τῆς ἐνέργειας τῆς ψυχῆς, ἡ θέλησις ἡτο δὲ τρόπος ταύτης τῆς ἐνέργειας. Παραδέχεται, ως ὁ Ρούερκολλάρδος καὶ ὁ Κουσίνος, δύο δυνάμεις τοῦ γινώσκειν, τὴν παρατήρησιν καὶ τὸν λόγον· ἡ μὲν παρέχει τὰς σχετικὰς καὶ ἐνδεχομένας γνώσεις, ὁ δὲ τὰς ἀπολύτους καὶ ἀναγκαίας. Η παρατήρησις ἀσχολεῖται καὶ περὶ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ περὶ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, καὶ διαιρεῖται εἰς συνειδῆσιν, ἀντεληφύν τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθήσεων καὶ μνήμην. Η παρατήρησις εἶναι ἡ ἀφορμὴ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λόγου· τοιαύτη εἶναι ἡ παραγωγικότης τοῦ ἐγώ, αὐτὴ περιλαμβάνει πάσας τὰς ἐνέργειας τῆς διανοίας, εἴτε ἐθελουσίους εἴτε ἀθελουσίους. Η ψυχὴ παραλαμβάνει εἴτε τὰ φαινόμενα τῆς αἰσθητικότητος εἴτε τὰ τῆς διανοίας, ἀτινα προσδιορίζουσιν αὐτὴν νὰ θελῃ· οὗθεν διανέμεται ἡ αἰσθητικότης μετὰ τῆς διανοίας τὸ προνόμιον τοῦ προσδιορίσαι τὴν ψυχὴν εἰς τὴν πρᾶξιν. Οἱ ἐρεθίσμοις εἶναι τὸ πρῶτον φαινόμενον τὸ ἐκδηλούμενον ἐν τῷ σώματι· οἱ ἐρεθίσμοις εἶναι εὐάρεστοι ἡ δυσάρεστος, ἐν τῇ πρώτῃ περιπτώσει γεννᾷ τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἀγάπην, ἀτινά εἰσι κινήματα διατάσσεως ἡ ψυχῆς διακεχυμένης, ἐν τῇ δευτέρᾳ τὴν λύπην καὶ τὴν ἀποστροφήν.

φήν, ἂτυνά είσι κινήματα συγκεντρώσεως ή ψυχῆς συνεσταλμένης. Ή ἀγάπη γεννᾷ θετικὴν ἐπιθυμίαν ή κίνησιν ἔλξεως, ή ἀπέχθεια ήτοι ἀποστροφὴ γεννᾷ ἀρνητικὴν ἐπιθυμίαν ή κίνησιν ἀποκρούσεως; ή ἐπιθυμία είναι τὸ τελευταῖον ἀπλοῦ φαινόμενον τῆς αἰσθητικότητος, ὁ φόρος καὶ ή ἐλπίς, τὰ διαδεχόμενα αὐτὴν, είναι φαινόμενα συμπεπλεγμένα. Έξ ἀπάντων τῶν αἰσθητῶν φαινόμενων ή ἐπιθυμία είναι ή μόνη, ητις ἐνεργεῖ ἐφ' ἡμῶν, ἐπὶ τοῦ ἔγω, ή προσδιορίζουσα αὐτὸ, διότι είναι ή μόνη, εἰς τὴν ὄποιαν λείπει τι. Πᾶσαι αἱ ἐπιθυμίαι ἐπιδιώκουσι τὴν εὐδαιμονίαν, ἀπομένως ἐνδιαφέρονται καὶ ἔχουσιν ἀρχὴν τὴν ἀγάπην ἡμῶν αὐτῶν. Όξι πρὸς τὰ αἰσθητικὰ φαινόμενα ἀντέτατεν ὁ Ἰουφφρόδιος τὰ νοητικὰ ή τὰ πνευματικὰ, ταῦτα δὲ ήσαν αἱ γνώσεις τῶν ἐνδεχομένων καὶ σχετικῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀπολύτων. Αἱ πρῶται τούτων τῶν γνώσεων δὲν δύνανται νὰ φέρωσι τὴν ψυχὴν εἰς τὴν πρᾶξιν, εἰ μὴ ἐὰν αὗται διήγειραν ἐν τῷ σώματι ἐπιθυμίαν τινὰ, καὶ τότε δὲν είναι τὸ πνευματικὸν φαινόμενον τὸ ἐνεργοῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, είναι τὸ αἰσθητικὸν φαινόμενον. Τὰ ἀντικείμενα τῶν ἀπολύτων γνώσεων είναι τὸ ἀληθὲς, τὸ ὡραῖον καὶ τὸ ἡθικὸν ἀγαθόν· τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ὡραῖον δύνανται νὰ ἥναι ἀντικείμενα ἐπιθυμίας ἐνεργοῦντα ἐπὶ τῆς ψυχῆς δὶ αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ ἡθικὸν ἀγαθὸν διακρίνεται διὰ χαρακτῆρος ὑποχρεώσεως, ητις κελεύει τὴν πρᾶξιν. Ή διάνοια ἀποκαλύπτει τοῦτον τὸν χαρακτῆρα, καὶ διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ταύτης προσδιορίζει τὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς: είναι λοιπὸν ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει φαινόμενον νοητικὸν ἐνεργοῦν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, καὶ οὐχὶ πλέον φαινόμενον αἰσθητικόν. Τὸ πνευματικὸν τοῦτο φαινόμενον καλεῖται ὑπὸ τοῦ Ἰουφφρούδιου αἴτιον τῆς πράξεως κατ' ἀντίθεσιν τῆς ἐπιθυμίας, ητις προσαγορεύεται ὑπ' αὐτοῦ κινοῦν ή ἐλατήριον. Ή ἐπιφρόδη τῶν δοο τούτων ἀρχῶν ἀπήρτιζε πᾶσαν τὴν σφαίραν τῆς παραληπτικότητος τοῦ ἔγω.

§ 3. Ίνα σπουδάσωμεν τὸ ἔγω ἐν ἑαυτῷ, ἐπάναγκες νὰ ἀποχωρίσωμεν πᾶν τὸ τρεπτὸν ἐν τῷ ἔγω, τουτέστι τὰς νοητικὰς πράξεις, εἴτε ἑκουσίους εἴτε ἀκουσίους. Δεν ἀπομένει τότε εἰμὴ ή διάνοια καὶ ή θέλησις ἐν ἴσχυΐ, ή ἀπλότης καὶ ή ταύτοτης. Εἴναι τὸ ἔγω είναι δύναμις νοητική, ἐλευθερία, ἀπλη καὶ ταύτου-σιος, δύναται γὰ ἥναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα μετά τῆς ὕλης; Τοῦτο

τὸ ζήτημα τὸ ψυχολογικὸν λύεται ὑπὸ τῆς κοσμολογίας. Ἐνναὶ ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ σώματος, εἰμὴ διακρίνοντες ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ τὴν δύναμιν ἐκ τῆς ὑλῆς. Τούτου τεθέντος, ἐὰν ἡ δύναμις ἡναι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα τῇ ὑλῇ, ἔκαστον μέρος τῆς ὑλῆς είναι δύναμις ἐλευθέρα· ἥδη πῶς πᾶσαι αὐται αἱ δυνάμεις συνεννοοῦνται ὅπως ἀποτελέσωσι τὴν ἀρμονίαν τούτου τοῦ κόσμου; Ἐὰν ἡ δύναμις ὑπάρχῃ ἐκτὸς τῆς ὑλῆς, εὔκολον είναι νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἔκεινη συνεργεῖ ἵνα συνδράμωσι τὰ ὑλικὰ μέρη εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου, τὸ ὅποιον συνέλαβεν. Ἡ δύναμις είναι διακεκριμένη τῆς ὑλῆς, λοιπὸν ἡ ψυχὴ είναι διακεκριμένη τοῦ σώματος. Τοιοῦτον ἡτο τὸ σύστημα τὸ ἴσχυρῶς συνδεδεμένον, ὅπερ ὁ Ἰουφρόδιος ἤρξατο ἐν τῇ φιλοσοφικῇ διδασκαλίᾳ εἰς ὑλικίαν εἰκοσι καὶ ἐνὸς ἐτῶν, ἐπαγγελθεὶς αὐτὸ δημοσίᾳ ἐν τῷ Βουρβωνικῷ γυμνασίῳ ἐν Παρισίοις κατὰ τὸ 1817, 1818, 1819 καὶ 1820. Ἐὰν ἡ αἰσθητικότης ἀπετέλει μέρος τοῦ σώματος, ὡς ἡξίου ὁ Maine de Biran, δὲν μένει πλέον ἐν τῇ ψυχῇ εἰμὴ ἡ θέλησις καὶ ἡ νοητικότης. Άλλ' ἡ θέλησις δὲν ἐπιφανεῖται μόνη ποτὲ, ἐνῷ ἡ διάνοια δεικνύεται ποτὲ μὲν σὺν τῇ θελήσει, ποτὲ δὲ καὶ ἀνευ αὐτῆς. Οθεν ἡ διάνοια είναι ἡ μόνη διαρκῆς παραγωγικότης τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ θέλησις είναι τρόπος τῆς παραγωγικότητος ταύτης. Ἡ δύναμις είναι ἀναγκαίως ἐνέργητικὴ ἡ παραγωγός, καὶ δὲν δύναται νὰ πάσχῃ, αὐτὴ δὲ ἀφ' ἑαυτῆς διευθύνει τὴν ἐνέργειαν ὑπὸ τινας ἐπιφρόδως. Ἡ αἰσθητικότης καὶ ἡ ἡθικὴ ἀλήθεια είσιν ἐκ τῶν ἐπιφρόδων τούτων, οὕτε δῆμως ἡ αἰσθητικότης οὕτε αἱ ἡθικαὶ ἀλήθειαι είναι τὸ ἐγώ· γινώσκει ἀμφοτέρας τὸ ἐγώ, τὴν μὲν διατῆς παρατηρήσεως, τὴν δὲ διὰ τοῦ λόγου. Τὸ ἐγώ ἐφ' ὅσον λαμβάνει γνῶσιν αὐτῶν ἔστι παραγωγὸν ἡ ἐνέργητικόν, γίνεται παθητικὸν ἡ ἀποδέκτης, ὅτε προσδιορίζει ἑαυτὸ ὑπὸ τὴν ἐπιφρόδον τῆς αἰσθητικότητος ἡ τῆς ἡθικῆς ἀλήθειας. Ἐν τῷ συστήματι τούτῳ ἀπαντα τὰ μέρη σαφῶς χωρίζονται καὶ ἐκάστοτε ἀλληλεγγύως ἐνόνονται πρὸς ἀλληλα. Ἐνταῦθα δὲν διορᾶται, ὡς ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ Maine de Biran, ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία, ὅτε μὲν ἀποτελοῦται μέρος τοῦ σώματος, ὅτε δὲ τῆς ψυχῆς, καθόσον ἐνέργει ἡ δὲν ἐνέργει ἡ θέλησις, δὲν διορᾶται ἡ ψυχὴ ἡτος δὲν γινώσκει εἰμὴ διὰ τῆς θελήσεως, ἀποθανούσης οὕτω δυνάμεως νοητικῆς. Ο Ἰουφρόδιος δὲν ἐπίμενεν ὅτι ἡ αἰσθητικότης είναι ἐκτὸς τοῦ

έγω, καὶ ἡ ψυχὴ οὕτε ἡδονῆς οὕτε λύπης ἀπολαύει, ἀλλ' ὅτι τῇ ψυχῇ ἐγίγνωσκε τὴν χαρὰν ἢ τὴν ὁδύνην τὴν ἐν τῷ σώματι. Ἐνόμιζε τὴν συνείδησιν μαρτυροῦσαν ὅτι ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη ἀνήκουσι τῇ ψυχῇ ὡς καὶ ἡ γνῶσις, καὶ ὅτι ὁ ὄρος ἐγὼ ἐνόνεται μετὰ πασῶν τῶν λεῖξεων τῶν ἐκφραζούσων πάθος καθὰ καὶ μετὰ τῶν ἐκφραζούσων νοητικὰς ἐνεργείας. Ἐπομένως, κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Καρτεσίου, τοῦ Λοκκίου καὶ τῶν Σκώτων φιλοσόφων, ἐποποθέτησε πάλιν τὴν αἰσθητικότητα ἐν τῇ ψυχῇ, οὕτω βλέπομεν ἐν τῇ σειρᾷ τῶν ὑπ' αὐτοῦ διδαχθέντων μαθημάτων παρὰ τῇ σχολῇ τῶν γραμμάτων κατὰ τὸ 1828. Μόνον εἰς τὴν αἰσθητικότητα, ἥν ἐλογίζετο ὡς δεκτικότητα τοῦ ἡδεσθαι καὶ λυπεῖσθαι, ἀρχὰς ἡ στοιχεῖα ἐνεργείας, ἀςπερ οἱ φιλόσοφοι τῆς Σκωτίας ἀνέλυσαν μετὰ θαυμασίας ἀγχινοίας, ὄνομάσαντες αὐτὰς ἐνστίγματα ἢ ἐνορμα, ὄρεξεις, ἐπιθυμίας καὶ παθήσεις. Ὁ ίουφρούς ἐκάλεσεν αὐτὰς τὰς ἀρχὰς κλίσεις ή ῥοπὰς ἀρχικὰς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Παρήγαγε πρῶτον ἐκ τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἀποστροφὴν, παρ' αἰς ἔθηκεν ἀρχικήν τινα ἀγάπην, φέρουσαν εἰς ζήτησιν τοῦ ἀντικειμένου αὐτῆς, χωρὶς νὰ γινώσκωμεν ἀν τούτο προξενῆ ἡδονὴν ἢ λύπην τοιαύτη είναι ἡ πάθησις, ὑφ' ἡς κινούμεθα νὰ ζητήσωμεν τὴν κοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων χωρὶς νὰ ἔξερωμεν τίς ἡ ἐντεῦθεν ἔξαγομένη ὠφέλεια. Εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Ρείδου περιγραφέντα ἐνστίγματα ἀνεκάλυψε τὸν κινητικὴν δύναμιν, δι' ἡς ἡ ψυχὴ βάλλει εἰς κίνησιν τὸ σῶμα, ἥν ἡ παλαιὰ φιλοσοφία ἔθεωρει ὡς τὸν χαρακτῆρα τὸν διαστέλλοντα ταύτην ἀπ' ἔκεινον· ἔταξεν εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἡμετέρων δυνάμεων τὴν γεννῶσταν τὰ σημεῖα τῆς φυσικῆς γλώσσης, ἥν ὠνόμασε δύναμιν ἐκφραστικῆν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ θέλησις δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τε τὴν κινητικὴν δύναμιν καὶ τὴν διάνοιαν, καὶ νὰ παλαιόῃ κατὰ τῶν ἀρχικῶν κλίσεων, ἥ νὰ εύνοήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν, τούτου ἔνεκα δὲν ἔθεωρήθη ὑπὸ τοῦ ίουφρού ως τρόπος τῆς διαγνοητικῆς ἐνεργείας, ἀλλ' ὡς εἰδικὴ δύναμις εὔκολύνουσα ἡ ἐμποδίζουσα τὴν ἀσκησιν τῶν ἀλλων δυγάμεων. Τοιοῦτος είναι ὁ πίναξ τῶν ψυχικῶν δυνάμεων ἐν τῷ νέῳ σχεδίῳ τοῦ ἡμετέρου φιλοσόφου. α. Τρεῖς ἀρχικαὶ κλίσεις, ἥ ἀγάπη τῆς ἔξουσίας ἥ ἡ φιλοδοξία, ἥ ἐπιθυμία τοῦ γινώσκειν ἥ ἡ περιέργεια, ἥ ἀγάπη τῶν ὁμοίων ἡμῶν ἥ ἡ συμπάθεια. β'. Ἡ αἰσθητικότης ἥ ἡ δεκτικότης τοῦ

άνευ τῆς πάλης κατὰ τῶν κωλυμάτων, ἥθελεν ὑποπίπτει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ῥάβυμίαν τῆς ἡρεμίας, δὲν ἥθελεν ἐξεύρει σχεδόν ὅτι ὑπάρχει ἐλλειπούστης τῆς ἀλγηδόνος, ἥθελε λείπει καὶ ἡ ἥδονή, ἥθελεν εἰσθαι ὁ ἄνθρωπος ἀδιάφορος καὶ ἐν ἀπαθείᾳ. Οὐ σκοπὸς ταύτης τῆς ζωῆς, κατὰ τὸν Ιουφφρόσον, εἶναι νὰ καταστήσῃ ἀπὸ ἀνοήτου καὶ ἀναισθήτου ὃν αἰσθητικὸν καὶ νοητικὸν, ἐκ μοιραίου ὃν ἐλεύθερον, ἐκ δημιουργήματος δημιουργὸν, ὁμοιαζόντα τὸν πρώτιστον δημιουργὸν, καθὸ αἰτίαν τῶν ἔαυτοῦ πράξεων, διαφέροντα τοῦ τελειοτάτου δημιουργοῦ ὡς ἀτελῆ καὶ μὴ κατακτώμενον δλόκληρον ἀνεξαρτησίαν. Τὸ πείθεσθαι ἐλευθέρως εἰς τὴν φωνὴν τοῦ λόγου εἶναι νὰ ἀποκκαταστῇ τις ἄνθρωπος εἰς τὸν ὑψηλότερον βαθμόν. Ἡ ζωὴ αὕτη ἔχει διπλῆν ἀξίαν, τοῦ ποιῆσαι ἡμᾶς ἐλευθέρους καὶ τοῦ ὑποτάξαι τὴν ἡμετέραν ἐλευθερίαν εἰς τὸ κράτος τοῦ λόγου. Εἰς μάτην διδασκαλίαι τινὲς ὑπισχνοῦνται ἀπὸ ταύτης τῆς ζωῆς τὴν ἀρμονικὴν ἀνάπτυξιν ἀπάντων τῶν παθῶν. Ἡμεῖς διηγεῶς θέλομεν εἰσθαι εἰς πάλην κατὰ τῆς φύσεως καὶ τῶν κλίσεων τῶν ἀλλων ἄνθρωπων. Ποτὲ ἐπὶ ταύτης τῆς γῆς ἡ ἡμετέρα ἐπιστήμη δὲν θέλει εἰσθαι πλήρης, οὐδὲ ἡ ἡμετέρα δύναμις ἀπεριόριστος. Ἐν τοσούτῳ δὲ ἄνθρωπος ἐπιζητεῖ ταύτην τὴν πλήρη κατοχὴν ἀδιαλείπτως. Ωδενὸς η ἐπίγειος ζωὴ πρέπει νὰ σύμπληρωθῇ ὑπὸ τῆς οὐρανίου ζωῆς. Ή δημιουργία τῆς ἄνθρωπίνης προσωπικότητος προξενεῖ ἡμῖν ὄδύνην· ἐὰν ἡ προσωπικότης αὐτῆς ἐπλάσθη ἵνα χαθῆ, πρὸς τίνα σκοπὸν ἥθελομεν ὑποφέρει, διὰ τί ὁ Θεὸς ἥθελε δώσει εἰς ἡμᾶς τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν πλήρους ἴκανοποιήσεως τῶν ἡμετέρων τάσεων, τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀπείρου καὶ τῆς αἰώνιότητος; Εἰς τί ἥθελε χρησιμεύσει ἡ ἀξία τῶν ἄνθρωπίνων πράξεων, ἐὰν ἐλειπεν ἡ ἀνταμοιβή; Οὐ ἄνθρωπος ἐπλάσθη ἵνα γινώσκῃ, ἀγαπᾷ καὶ ὑπηρετῇ τὸν Θεόν, καὶ οὕτω νὰ ἀπολαύσῃ τὴν αἰώνιαν ζωήν. Τὸ γνῶναι τὸν Θεόν εἶναι τὸ γνῶναι τὴν τάξιν, ἥν αὐτὸς ἴδρυσεν ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, τὸ ἀγαπᾶν καὶ δουλεύειν αὐτῷ εἶναι τὸ συμμορφοῦσθαι τοῖς σχεδίοις αὐτοῦ καὶ τὸ ἐκπληροῦν τὴν καθολικὴν τάξιν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἡμετέρων δυνάμεων. Ἡμεῖς δὲν ἐγεννήθημεν μόνον διὰ τὴν πάλην καὶ τὴν θυσίαν, ἀτινά εἰσι μέσα καὶ οὐχὶ σκοποὶ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς τάξεως, ὅπως τύχωμεν τῆς αἰώνιας ζωῆς. Οὗτως ἐδίδασκεν ἐν

Παρισίοις κατὰ τὸ 1830, 1831 καὶ 1837 ὁ ἡμέτερος φίλος
εσφος.

§ 7. Κατὰ Ἰουφρόοιν ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστῆμη τοῦ ἀνθρώπου, ἐναγκαλίζομένη τὴν γνῶσιν τῆς παρούσης, τῆς προγενεστέρας καὶ τῆς μελλούσης ζωῆς· ἐκ τῶν δεδομένων τῆς παρούσης ζωῆς ἀνευρίσκει τοὺς ὄρους τῶν δύο ἄλλων. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ πρεσβεύει τὴν διαστολὴν τῆς ψυχολογικῆς καὶ τῆς φυσιολογικῆς ζωῆς, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, κατὰ τὴν συνήθη διάκρισιν, ἵσχυροποιήσας οὕτω τὸν χωρισμὸν τῶν δύο ψυχῶν, ἃς διείδεν ἡ ἀρχαιότης, τῆς μὲν ἐπικαθημένης εἰς τὴν φυσιολογικὴν ζωὴν καὶ διακεριμένης τοῦ σώματος, τῆς δὲ συνιστώσης τὴν νοητικὴν καὶ ἡθικὴν ζωὴν καὶ ἀποτελούσης τὸν ἀληθῆ ἄνθρωπον. Διακρίνει τὴν ἐνέργειαν τοῦ πάθους, ἐν τῇ δυνάμει εὑρίσκει πάντα ἐνέργητικὰ, καὶ δὲν δύναται αὔτη νὰ πάσχῃ εἰ μὴ ἐνεργοῦσα, αὐτὸ δε τὸ μικρὸν πάθος τὸ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀνιχνευόμενον θεωρεῖ εἰς τοὺς προσδιορισμοὺς, τοὺς δοκίους ἡ ψυχὴ λαμβάνει κατὰ τοιάνδε ἡ τοιάνδε ἐπιρρόην εἰς τρόπον ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ ἀκούσιος γνῶσις εἶναι προϊὸν ἐνεργοτήτος. Ἐν τῇ ἡθικῇ ὁ Ἰουφρόοις δὲν ἀσπάζεται τὰ ὑπὸ τῆς ἀρχαιότητος πρεσβεύθεντα ἀξιώματα, ἀλλὰ τὸ σένας τὸ πρὸς τὴν καθολικὴν τάξιν. Οὐχὶ, φέρε εἰπεῖν, ἡ ἐγκράτεια δἰὰ τὴν ἐγκράτειαν, ἡ δικαιοσύνη δἰὰ τὴν δικαιοσύνην καὶ τότε μόνον καθίστανται αὔται ὑποχρεωτικαὶ καὶ ἀξιέπαινοι, ὅταν ἀποκαλύψωμεν ὅτι πληροῦσι τὴν ἡθικὴν τάξιν, τουτέστιν ὅτι ὑπηρετοῦσι τὰς ἡμετέρας κλίσεις χωρὶς νὰ παρενοχλήσωσι τὰς τῶν ἄλλων. Ἐν τῇ θεοδικίᾳ δίδει νέαν ἐξήγησιν τοῦ κακοῦ. Τὸ κακὸν ἡ ἡλύτη προέρχεται ἐκ τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὰς ἡμετέρας κλίσεις, ἡ ἀντίστασις ἡ τὸ κώλυμα σκοπεύει νὰ πλάσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἡ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ή διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζῶου εἶναι ὅτι τὸ μὲν ζῶον γεννᾶται καὶ ἀποθνήσκει ζῶον, ἐν ὧ δὲ ἄνθρωπος γεννᾶται ζῶον καὶ ἀποθνήσκει πρόσωπον ἐλεύθερον. Τὸ πρόσωπον τοῦτο δὲν ἡτο δυνατὸν νὰ δημιουργηθῇ ἵνα ἀπολεσθῇ αὐτὸ ἐπιζητεῖ ἐλευθέρως τὴν ἴκανοποίησιν ἀπασῶν τῶν ἐνστιγματικῶν αὐτοῦ κλίσεων, ἵς τεύξεται ἐν τῇ ἄλλῃ ζωῇ, ἐν ᾧ ἔσεται ἡ πλήρης διακατοχὴ τῆς ἴσχύος, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῶν ἀντικειμένων τῆς ἡμετέρας συμπαθείας. Μν̄ τοῖς γέοις φιλοσοφικοῖς αὐτοῦ

Συμμίκτοις φαίνεται ὅτι ἡν ἐπαμφοτερίζων καὶ ταλαντευόμενος περὶ τοῦ κενοῦ ἀγνώστου τοῦ καταφοβίζοντος αὐτὸν, καὶ ἐπεδύμει νὰ φίφθῃ πάλιν μετὰ τῶν δοξῶν αὐτοῦ εἰς τὴν παιδικήν ἡλικίαν, τὴν οἰκογένειαν, τὸν τόπον αὐτοῦ καὶ ὅ;τι ἀγαπητὸν καὶ ἵερὸν εἶχεν ἐν τούτοις τὸ ἀκαμπτον φεῦμα τῆς διανοίας αὐτοῦ ἡν ἰσχυρότερον ἀλλ' ἐν φῆν δύσπιστος, ἐβδελύτετο τὴν δυσπιστίαν ἡ ἀπιστίαν. Μὴ δυνάμενος νὰ ἀνέχηται τὴν ἀβεβαιότητα ἐπὶ τοῦ αἰνίγματος τοῦ ἀνθρωπίνου προρεσμοῦ ἥχθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Οἱ Ιουφρόύος γεννηθεὶς ἐν τινὶ ὄρεινῷ χωριδίῳ κατὰ τὸ 1796, ἀπεβίωσεν εἰς τὰ τέλη τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 1842 πλήρης δόξης. Διεκρίθη ὡς καθηγητής, ὡς φήτωρ καὶ ὡς βουλευτής· φιλέλλην δὲ μέχρις ἐνθουσιασμοῦ ἥτο, καὶ παρὰ πάντων ώμολογεῖτο. Σὺν τοῖς μνημονεύθεσιν ἀνωθε συγγράμμασιν αὐτοῦ τάττονται καὶ ἄλλα μεταθανάτια, ὑπὸ τοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ αὐτοῦ Δαμιρῶνος δημοσιευθέντα. Εἰσὶ δὲ ταῦτα, νέα συλλογὴ φιλοσοφικῶν συμμίκτων, ἐν Παρισίοις 1842, σειρὰ μαθημάτων αἰσθητικῆς, ἐν Παρισίοις 1843. Τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ συμπεράσματα ἐν τῇ αἰσθητικῇ ἐδανείσθη ὁ Ιουφρόύος ἐκ τοῦ Φείδου καὶ Καντίου· ἀλλ' αὐτὸς ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ διέσπειρεν ἀναριθμητα παραδείγματα καὶ λεπτομερείας πλήρεις χάριτος καὶ ποιήσεως. Ή συλλογὴ τῶν νέων φιλοσοφικῶν συμμίκτων παρίστησι σύγγραμμα πρῶτον ἐπὶ τοῦ ὄργανισμοῦ τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ὡραιότητα τοῦ ὄφους καὶ τὰς σχέψεις. Τὰ ἄλλα σπουδαῖα τεμάχια τῆς συλλογῆς ταύτης είναι τὸ ὑπόμνημα περὶ τοῦ κύρους τῆς διατολῆς τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς φυσιολογίας, ἡ ἀναφορὰ περὶ τοῦ σχετικοῦ διαγωνισμοῦ τῶν προτύπων σχολείων τῆς προκαταρκτικῆς ἐκπαίδευσεως, ἐνθα τίθησι τοὺς κανόνας περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ ἀνατροφῆς τοῦ λαοῦ, διδοὺς τὰ παραγγέλματα, ἀτινα δυνατὸν νὰ ἀποταθῶστε εἰς τὰ ἀνώτερα καὶ κατώτερα ἐκπαίδευτήρια, καὶ κεφάλαιον περὶ σημείων, ἐν φῶ ὁ φιλόσοφος ἀναπτύσσει καὶ ἐνισχύει τοὺς στοχασμούς τοῦ Φείδου, οὗτινος τὰ συγγράμματα καὶ μετέφρασε, ἀφορῶντας τὴν δύναμιν δι' ἡς ἐρμηνεύονται τὰ φυσικὰ σημεῖα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

Βίκτωρ Κουσίνος καὶ τούτου συγγράμματα.

§ 1. Ο Βίκτωρ Κουσίνος φιλόσοφος καὶ συγγραφεὺς, μέλος τῆς γαλλικῆς ἀκαδημίας, ἐγεννήθη τῇ 28 Νοεμβρίου 1792 ἐν Παρισίοις, ἔνθα ὁ πατήρ αὐτοῦ ἦτο ὥρολογοποιὸς, ἔξεπαιδεύθη δὲ ἐν τῷ λυκείῳ Καρόλου τοῦ μεγάλου, λαβὼν πολλὰ βραβεῖα ἐν τῷ γενικῷ διαγωνισματι, ἔξαιρέτως τὸ βραβεῖον τῆς τιμῆς ἐν τῇ ἡρτορικῇ κατὰ τὸ 1810. Καὶ τοι ἐνεπένετο ὑπὸ τοῦ τῆς καλλιτεχνίας ἔρωτος, καὶ μάλιστα τοῦ τῆς μουσικῆς, μετέβη ἐκ τοῦ γυμνασίου εἰς τὸ διδασκαλεῖον ἢ πρότυπον σχολείον, ὅπου ἡ διδασκαλία τοῦ Λαρομιγύερου, τοῦ Ρούερκολλάρδου καὶ τοῦ Maine de Bîrāp ἀπεφάσισε περὶ τῆς φιλοσοφικῆς αὐτοῦ κλίσεως. Ἐκεὶ διωρίσθη ἐπαναλήπτωρ τῆς ἐλληνικῆς τῷ 1812, ἀκολούθως διδασκαλος τῶν συνδιαλέξεων ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας κατὰ τὸ 1814. Ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἐδίδαξε δημοσίως καὶ ἐν τῷ λυκείῳ Ναπολέοντος. Κατὰ τὰς ἐκατὸν ἡμέρας κατετάχθη εἰς τοὺς βασιλικοὺς ἔθελοντάς. Προσκληθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 1815 νὰ ἀναπληρώσῃ τὸν Ρούερκολλάρδον ἐν τῇ ἔδρᾳ αὐτοῦ ἐν Σορβόννῃ, ἐνεπνεύσθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ ίν αἰῶνος, ἔχοντος τότε ἐπιφρόνην ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ γραμματολογίᾳ σημαντικήν. Ο Κουσίνος ἀφιέρωσεν δλόκληρον τὸ ἔτος 1817 πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διδασκαλίας τῆς Σκωτίκης σχολῆς καὶ φιλοσοφίας, ἦν γνωστὴν ποιῆσας εἰχεν ὁ Ρούερκολλάρδος ἐν Γαλλίᾳ πρῶτος. Ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ 1817 ἐν Γερμανίᾳ περιηγήσεως αὐτοῦ ὁ Κουσίνος μετετράπη, καὶ τολμηρὸς μεταφυσικὸς, καὶ ἐνθερμος ἐρμηνευτὴς τοῦ Καντίου, τοῦ Φίχτου, τοῦ Σχελλιγγίου καὶ τοῦ Εγέλου ἐγένετο. Ἐν τῇ σειρᾷ τῶν μαθημάτων αὐτοῦ κατὰ τὸ 1819 ἄχρι τῶν 1821 ἔξεθηκε τὸ σύστημα τοῦ πρώτου. Ή πρόσθιος τῆς ἀντιδράσεως ἐν τῇ πολιτικῇ ἤγειρε τὴν πρώτην αὐτοῦ καταδρομήν. Παυθεὶς τῶν λειτουργιῶν αὐτοῦ ἐν τε τῇ Σορβόννῃ καὶ τῷ διδασκαλείῳ κατὰ τὸ 1822, ἀπέσχε παντάπαις τῆς δημοσίας διδασκαλίας. Κατ' ἐκείνο τὸ διάστημα ἐπεξειργάσθη τὰς ἐκδόσεις τοῦ Πρόκλου μεθ' ὑπομνημάτων εἰς ἕξ τόμους ἀπὸ

1820—27, καὶ τοῦ Καρτεσίου εἰς ἔνδεκα τόμους 1826 ἐν Παρισίοις, καὶ τὴν περίφημον μετάφρασιν τῶν ἀπάντων τοῦ Πλάτωνος εἰς δέκα τρεῖς τόμους εἰς ὅγδοον ἀπὸ 1825—40. Ἀπὸ τοῦ 1824 ἄχρι τῶν 1825 περιώδευσεν ὁ Κουσίνος καὶ δευτέραν φορὰν τὴν Γερμανίαν. Συλληφθεὶς ἐν Δρέσδῃ ὑπὸ τῆς ἀστυνομίας ὡς ὑποπτὸς καρβοναρισμοῦ, ὀδηγήθη εἰς Βερολίνον, ἔνθα ἐκρατήθη ἐπὶ ἑξ μῆνας καὶ ἐφίλοξενήθη ὑπὸ τοῦ Ἐγέλουν, πρὸς τὸ σύστημα τοῦ ὄποιου ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον φύκειώθη. Μετὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ εἰς Παρισίους κατετάχθη μετὰ τῶν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, καὶ ὅτε τὸ ὑπουργεῖον Μαρτιγνάκου ἀντικατέστησε τὸ τοῦ Βιλλέλου, διενείματο μετὰ τοῦ ἐνδόξου Γεζότου καὶ τοῦ περικλεοῦς Βιλλεμαίνου τὴν μεγάλην καὶ ἀπαραδειγμάτιστον ἐπιτυχίαν εἰς τὰ χρονικὰ τῆς Σορδόννης. Φιλελεύθερος καθηγητὴς ἐνώπιον φιλελευθέρου καὶ ὄργωσης εἰς τὴν ἐπιστήμην νεολαίας διδάσκων καὶ ἐπευφημούμενος διά τε τὴν θαυμασίαν εὐφράδειαν καὶ σοφίαν, περιέγραψεν ἐν τῇ εἰς τὴν ἴστοριαν τῆς φιλοσοφίας εἰσαγωγῇ αὐτοῦ τὰς γενικὰς τύχας τῆς ἀνθρωπότητος ὑπὸ τὴν ἐποψὺν τῆς φιλοσοφίας τῆς ἴστορίας ἐνηγκαλίσθη τὰς ιδέας καὶ τὰ γεγονότα, τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς τέχνας, τὰς φιλοσοφίας καὶ τὰ θρησκεύματα, τὸν πολιτισμὸν καὶ ἔξευγενισμὸν καὶ τὴν πολιτικὴν, τὸ παρελθόν, τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου. Μετὰ τὴν μεταπολίτευσιν τῶν 1830 ἀνηγορεύθη σύμβουλος τοῦ κράτους, μέλος τοῦ βασιλικοῦ συμβουλίου τῆς Δημοσίας ἐκπαιδεύσεως, ἀξιωματικὸς τῆς λεγεῶνος τῆς τιμῆς, ἐπίτιμος καθηγητὴς τῆς Σορδόννης, μέλος τῆς γαλλικῆς ἀκαδημίας καὶ τῆς τῶν ήθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, διευθυντὴς τοῦ διδασκαλείου, ὁμότιμος τῆς Γαλλίας, καὶ κατὰ τὸ 1840, πρωθυπουργοῦντος τοῦ διασήμου Θιέρσου, διωρίσθη ὑπουργὸς τῆς παιδείας. Ἐπὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1848, ἦτο μᾶλλον φίλος ἢ ἐχθρὸς, συνεδραμε τὸν Καθαιγνάκον ὡς ἐπιστήμων πρὸς ἔξασφάλισιν τῆς κοινωνίας καὶ ήθοποίησιν τοῦ λαοῦ. Ἐγραψεν ὑπὸ τὸν τίτλον *Justice et charité ἀνασκευὴν κατὰ τῶν κοινωνιῶν, κατὰ δὲ τὸ 1849 ἀπεσύρη τῶν πολιτικῶν ὅλως διόλου.*

§ 2. Μαθητὴς τοῦ ᾽Ουερκολλάρδου, τῶν Σκώτων φιλοσόφων καὶ τοῦ *Maine de Biran*, ἐστρεψε τὴν προσοχὴν αὐτοῦ εἰς τὴν ψυχολογικὴν μέθοδον, καὶ ἐκλινεγ ἵνα ἀναγάγῃ τὴν φιλοσο

φίαν εἰς τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἰς καὶ ἐφάνη ὁ παδὸς τῶν πανθεῖστικῶν ἀρχῶν καὶ διάπυρος ζηλωτὴς τῶν ἐγελιανῶν ἐμπνεύσεων. Οὐ Κουσίνος μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ ἐκλεκτισμοῦ, ὑπέρ οὖ συνηγόρει λέγων ὅτι ἐστὶν ἡ ἐκδήλωσις τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνοχῆς ἐν τῷ φιλοσοφίᾳ. Ἐκαλλιέργησε τὴν διδασκαλίαν τὴν προτιθεμένην σκοπὸν τὸ κοινὸν αἰσθημα, τὸ ἡθικὸν καὶ θρησκευτικὸν αἰσθημα, καὶ τὸ πιθανὸν, ἀνελίξας μετὰ σπανίας δεινότητος αὐτὴν καὶ ἀναδειχθεὶς οὕτως ἐκ τῶν πρώτων φιλοσόφων συγγραφέων. Παρὰ τὰ μνημονεύθεντα συγγράμματα αὐτοῦ ἔχομεν καὶ τὰ ἔξης Cours de philosophie professé à la Faculté des lettres pendant l'année 1818, sur les fondements des idées absolues du vrai, du beau et du bien (1836). Cours de l'histoire de la philosophie, 2 édition 1840, 3 vol. Cours d'histoire de la philosophie morale 1840-41. De l'instruction publique en Hollande, en Prusse 1838 καὶ 1840. De la metaphysique d'Aristote. Manuel de l'histoire de la philosophie de Tennemann traduit de l'Allemand 1839 εἰς δύο τόμους, ὥπερ καὶ ἡμεῖς συνεθουλεύθημεν. Fragments philosophiques, τρίτη ἔκδοσις 1838. Fragments de philosophie ancienne, scholastique, cartesienne, leçons sur Kant, des Pensées de Pascal, ἔτι δὲ καὶ ἄλλα τίγα μὴ φιλοσοφικά.

ΤΜΗΜΑ ΕΒΔΟΜΟΝ.

Πνεῦμα ἑκάστης φιλοσοφίας καὶ δργανισμὸς αὐτῆς

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

Ἐλληνικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Οἱ, τις ἴδιαιτέρως διαστέλλει τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν πάσης ἄλλης φιλοσοφίας τῆς ἀρχαιότητος εἴναι ὅτι δὲν ἐπικαλεῖται προγενεστέραν ἢ ὑπερφυσικην αὐθεντίαν, ὅτι εἴναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητος τῆς θρησκείας, ἄχρις οὗ, πληρώσασα τὴν ἑαυτῆς ἀποστολὴν καὶ παύσασα τοῦ εἴναι, ἐπειράθη ματαίως νὰ ἀντισταθῇ μετὰ πάντων τῶν ἐρειπίων τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἰς τὴν εἰσβολὴν τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Τῷ ὅντι πᾶσαι αἱ φιλοσοφικαὶ διδασκαλίαι τῆς Ἀνατολῆς ὡς πρὸς τὰ μεγάλα ζητήματα τῆς ἡθικῆς καὶ μεταφυσικῆς τάξεως ἐρείδονται εἰς θρησκευτικὰ δόγματα. Ἐν Αἰγύπτῳ πᾶσα ἐπιστήμη ἥτο εἰς τὰς χειρας τῶν ιερέων ὡς θεματοφυλάκων, τὰ εἰς τὴν διάνοιαν τοῦ ἀνθρώπου ἀναφερόμενα ὑπετίθεντο ἀποκαλυφθέντα ἀπ' ἀρχῆς τῶν πραγμάτων. Ἐν τῇ Χαλδαίᾳ καὶ τῇ Περσίᾳ τὸ αὐτὸ ἐγίνετο ἐκτὸς τοῦ συλλόγου τῶν Μάγων, οἱ λοιποὶ ἥσαν ὅμιλος εὐπίστων καὶ εὐπειθῶν, αὐτοὶ οἱ Μάγοι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ζοροάστρου ἐνεργηθείσαν θρησκευτικὴν μεταρρύθμισιν ἥσαν οἱ διερμηνεῖς τῶν ἐμπιστευθέντων αὐτοῖς βιβλίων. Ἐν ταῖς Ἰνδίαις εὐρίσκονται βεβαίως τολμηρότερα καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένα συστήματα ἢ ἐν ταῖς λοιπαὶ χώραις τῆς Ἀνατολῆς: ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀνάγονται εἰς τὸ κείμενον τῶν Βέδας, καὶ τὰ πρόσωπα εἰς ἀποδίδονται ἐνεδύοντο χαρακτῆρά τινα ὑπερφυσικόν. Ἐν Κίνῃ καὶ τοι δὲν ἐπεκαλοῦντο θετικῶς τὴν αὐθεντίαν ἀποκαλύψεως, ἥθελον νὰ μένωσι πιστοὶ εἰς τὰς συνηθείας καὶ τὰς πεποιθήσεις τῶν προγόνων αὐτῶν. Οἱ Κομφύκιος, ὁ μᾶλλον περιώγυμος ἐκείνου τοῦ τόπου, τοῦ ὅποιου τὴν διδα-

σκαλίαν ἀκόλουθοῦτιν ἀκόμη σήμερον οἱ μᾶλλον πεφωτισμένοι τῆς ἀπεράντου αὐτοχρατορίας, προείλετο νὰ ἦναι ὁ παλινορθωτής καὶ ἐρμηνευτής τῆς παραδόσεως· ἐὰν δὲ ληφθῶσιν εἰς σημείωσιν οἱ μοναδικαὶ τιμαὶ αἱ περιβάλλουσαι τὴν μνήμην αὐτοῦ, μᾶλλον ἦθελε νομισθῆ θεμελιωτὴς θρησκείας ἡ ἀρχηγέτης φιλοσοφικῆς σχολῆς. Παρόμοιόν τι δὲν συμβαίνει μεταξὺ τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων· ἡ παράδοσις καὶ ἡ αὐθεντία εἰς τὰ συστήματα αὐτῶν ὅλως δευτερεύοντα χαρακτήρα διεξάγουσιν· ἐν ὅνοματι τοῦ λόγου ἀποτείνονται ἔκεινοι πρὸς τοὺς ὄροιους αὐτῶν, ἐν ὀνόματι τῶν δυνάμεων, ἀς ἡ φύσις διένειμεν εἰς ἀπαντας τοὺς ἀνθρώπους. Αὗτι γὰρ κρύπτωνται διπισθεν παλαιᾶς τινος παραδόσεως, ἐναβρύνονται εἰς τὴν μεγαλόνοιαν αὐτῶν, ἀλαζονεύονται εἰς τὸ καινοφανὲς καὶ τὴν τόλμην τῆς διδασκαλίας αὐτῶν, πεπεισμένοι δτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει εἰς τὸν ζητοῦντα ταύτην ἀνευ προλήψεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐλευθέρας χρήσεως ἀπασῶν τῶν δυνάμεων τῆς διανοίας.

§ 2. Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία κατεδαφίζουσα τὴν πολυθεῖαν καὶ τὴν εἰδωλολατρείαν, παχυλὴν λατρείαν τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν, προπαρετεκύασεν εἰς τὸ μέλλον τὸν θρίαμβον τῆς καθαρωτάτης θρησκείας τοῦ χριστιανισμοῦ. Τὰ διδάγματα τοῦ Σωκράτους, τοῦ θανόντος καὶ μαρτυρήσαντος ὑπέρ τῆς φιλοσοφίας, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Πυθαγόρου ἀποδεινύουσι τὴν ἀπόλυτον ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας. Ἡ μυθολογία τῶν ἐλλήνων οὐχί ἡττον ἀντικείμενον δημάδους πίστεως ἡ παιδιά φαντασίας ἢν ὅλως διόλου ἐλευθέρα ἐφεύρεσις ποιήσεως καὶ τέχνης. Αὗτη εἶναι ἡ ἀπόδειξις δτι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ κίνησις ἔστιν ἡ οὐσία αὐτὴ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ πρωτοτυπία καὶ ἡ γονιμότης θέλουσι μένει αἰώνιως τὰ πλεονεκτήματα τῆς φιλοσοφίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης τῶν ἐλλήνων. Οὔτε οἱ μάγοι, οὔτε οἱ βραχμᾶνες, οὔτε οἱ ιερεῖς τῶν Αἰγυπτίων ἔσχον ἐπιφρόον ἐπὶ τῶν ἐλλήνων φιλοσόφων, ὑποστηριζάντων συστήματα ἐκ διαμέτρου ἐναντία ἐκείνων. Οὐχί τὸ φιλομαθές καὶ φιλόσοφον, ἀλλὰ τὸ φιλοχρήματον καὶ βιομήχανον ἀναγνωρίζει ὁ Πλάτων ἐν Πολιτείαις, δ', εἰς τοὺς Φοίνικας, λαὸν ἐμπορικὸν καὶ θαλασσοπόρον, ὅλιγον ἀσχολούμενον εἰς φιλοσοφικὰς ἐρεύνας. Όποιας γνώσεις, ὅποιας ἰδέας ἐκ τοῦ μυστηριώδους τῶν θυσιαστηρίων, ἐκ τῶν ἐξηγοριωμέ-

νων ξοανίκῶν καὶ κτηνῶδῶν, οὐχὶ δὲ εὐγενῶν παραστάσεων, ἔξηντλησαν. οἱ περιαδόμενοι περιηγηταὶ ἐν τοῖς μέρεσιν ἔκείνοις Πλάτων, καὶ πρὸ αὐτοῦ, Θαλῆς, Πυθαγόρας, Δημόκριτος, καταχωρίσαντες ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτῶν, ἀτινα ἔξ ἄλλου τοσοῦτον καὶ παρασάγγας ὅλους διέφερον καὶ ἀπεῖχον; Ἐκ τῶν δίιγων περιωρισμένων γνώσεων τῆς ἀστρονομίας καὶ γεωμετρίας καὶ τῆς φυσικῆς ἴστορίας, ἀξπερ ζηλότυπος θεοκρατία μετὰ περισκέψεως ἔκρυπτεν ἀπὸ τοῦ πλήθους, καὶ ἐκ τῶν ἀσημάντων ἴστορικῶν παραδόσεων, τῶν ἀναμεμιγμένων μετὰ μύθων καὶ ιερογλυφικῆς καὶ ἀμόρφου γραφῆς, οἱ Αἰγύπτιοι ιερεῖς ἰδίδαζαν τὸ Πυθαγόραν τὰς ἴδιότητας τοῦ ὄρθιογωνίου τριγώνου, τὸν Θάλητα τὴν καταμέτρησιν τοῦ ὄψιος ἐκ τῆς σκιᾶς τῶν πυραμίδων, τὸν Σωκράτην οὐδέποτε ἔξελθόντα τῆς Ἑλλάδος, σχεδὸν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀστεος, τὰς πρωτοτύπους καὶ ἀθανάτους φιλοσοφικὰς δόξας αὐτοῦ, οἱ Ἰνδοὶ, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξανδροῦ συνεσχετίσθησαν, ὅσον ἐπέτρεπεν ἡ μεγάλη ἀπόστασις, ἄνευ σιδηροδρόμων, τῆλεγράφων καὶ ἀτμοπλοίων ὅντες βεβαίως, μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ εἰς τὰς ὅχθας τοῦ Γάγγου ἀναφυέντα φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ ἡ λογικὴ τοῦ Γοτάμα, προσαγορευομένη Νυάγα, ἐμόρφωσαν τὰ ποικίλα, σοφὰ καὶ ἐμβριθῆ φιλοσοφήματα καὶ τὸ ὄργανον τοῦ Ἀριστοτέλους; Παραθέτομεν ἐνταῦθα εἰς ἐμπέδωσιν τῶν λόγων ὑπὲρ τῆς πρωτοπίας τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας τὴν ἀξιομνημόνευτον ταύτην δῆσιν τοῦ Βαρθελεμῆ Σαΐντ-ἰλέρου ἐν τῷ ὑπομνήματι ἐπὶ τῆς Νυάγα, δημοσιευθέντι: ἐν τῷ τρίτῳ τόμῳ τῶν ἀπομνημονευμάτων τῆς ἀκαδημίας τῶν ἡθικῶν καὶ πολιτικῶν ἐπιστημῶν, ἀνδρὸς σοφοῦ καὶ ὀριστα γνώσκοντος τὴν ἐλληνικὴν καὶ τὴν βραχμανικὴν ἡ ἴνδικὴν γλῶσσαν. « Ἡ ἴνδια οὐδὲν ὄφείλει τῇ Ἑλλάδι, ἡ Ἑλλὰς οὐδὲν ὄφείλει τῇ ἴνδιᾳ· ἡ Νυάγα καὶ τὸ ὄργανον εἰναι τοσοῦτον διακεχριμένα ἀπ' ἄλληλων, τοσοῦτον ξένα μεταξὺ αὐτῶν, ὅσον ὁ Γάγγης διακρίνεται τοῦ Εύρωτα καὶ τὰ Ἰμαλάυια τοῦ Πίνδου. » Αὐτὸ τοῦτο ὣρτεον καὶ περὶ τοῦ ὅτι οἱ Ἑλληνες ἐδανείσθησαν πολλὰς ὥδεας παρ' Ἐβραίων. Πρὸ τῆς θεμελιώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς ὑποταγῆς τῆς Συρίας εἰς τὴν δυναστείαν τῶν Σελευκιδῶν οἱ Ἑλληνες καὶ οἱ Ἐβραῖοι δὲν ἔγινωσκον ἀλλήλους ἐντελῶς· πῶς λοιπὸν ὁ Σωκράτης, οἱ Πυθαγόρας, οἱ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἔγινωσκον τὰς ιερὰς Γραφὰς, ἐ-

Θραϊστὶ γεγραμμένας; Πῶς ἥθελον ἐνοήσει ταῦτας, ὅτε δὲν ὑπῆρχε μετάφρασις αὐτῶν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνων εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν; Ἡ τῶν ἑδδομήκοντα ἐγένετο μετὰ ταῦτα εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Πτολεμαίων προτροπῆς Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου 283 π. Χ. Πῶς δὲν μνημονεύουσιν αὐτῶν ἐν τοῖς συγγράμμασιν, ὡς ποιοῦνται μνεῖαν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Περσῶν; Τίς ἡ συγγένεια μεταξὺ τῆς Φυσικῆς ἀφελείας τῶν θεοποιεύστων Γραφῶν, τῶν βιβλικῶν διηγήσεων καὶ τῶν πεποιθήσεων, καὶ μεταξὺ τῆς λεπτολόγου, σκεπτικῆς κατὰ τὴν μορφὴν καὶ ὀξείας διαλεκτικῆς, ἐπὶ τῆς ὀποίας ἐρείδεται ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν ἀριθμῶν; Αἱ ποιναὶ καὶ αἱ ἀμοιβαὶ ἐν τῇ Πεντατεύχῳ δὲν ἥσαν γνωσταὶ τῷ Πλάτωνι, ὅπως διαλάβη περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς ἐν Φαιδρῷ. Ἡ ἐλευθέρα καὶ λαμπρὰ μεγαλόνοια τῶν ἑλλήνων, ἔχοντων προνόμιον ταύτην, καὶ διεγειράντων τὸν θευμασμὸν τοῦ ἀρχαίου καὶ γεωτέρου κύσμου, ὁ Ομηρος, ὁ Ησίοδος, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Αριστοφάνης, ὁ Δημοσθένης, ὁ Θουκυδίδης, ὁ Παρθενών, δυτὶς βεβαίως δὲν εἶναι ἀπομίμησις ἴνδικοῦ καὶ ἀσιατικοῦ μνημείου, ἡ Ἀφροδίτη τοῦ Πραξιτέλους, τὸ ἄγαλμα τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ὑπὸ τοῦ Φειδίου, καὶ ἀλλα τοιαῦτα ἐξελέγχουσι τὴν μωρίαν τῶν διησχυριζομένων οὐχὶ πρωτοτυπίαν εἰς τὰ ἔργα τῶν ἑλλήνων. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐξηγεῖται ἀφ' ἑαυτῆς ὡς ἑλληνικὴ τέχνη, ὡς ἑλληνικὴ ποίησις, ὡς ἑλληνικὴ ιστορία. Τὰ παντοῖα συστήματα ὡς πορίσματα γεννῶνται ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτῶν.

§ 3. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ὑπάρχει ἀφ' ἑαυτῆς διηρημένη εἰς τρεῖς περιόδους, καθὰ ἐλαλήσαμεν καὶ προηγουμένως, ἐξ ὃν ἡ πρώτη ἐναγκαλίζεται περίπου δύο αἰῶνας ἀπὸ Θάλητος ἄχρι Σωκράτους, ἀπὸ 600 μέχρι 400 πρὸ Χριστοῦ Σωτῆρος, ἡ δευτέρα ὡς ἔγγιστα τέσσαρας, ἀπὸ Σωκράτους ἄχρις Αἰνησιδίμου καὶ τῶν πρώτων δοκιμίων τοῦ ἐκλεκτισμοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἡ τρίτη διαρκεῖ σχεδὸν πεντακόσια ἔτη, ἀπὸ τοῦ πρώτου ἄχρι τοῦ ἔκτου αἰῶνος τῆς χριστιανικῆς χρονολογίας. Αἱ σχολαὶ τῆς πρώτης περιόδου εἰσὶν ἡ Ἰωνικὴ, ἡ ἴταλικὴ, ἡ ἑλεατικὴ καὶ ἡ ἀτομιστικὴ. Ἐπὶ τῆς δευτέρας περιόδου ἀκμάζουσιν οἱ σοφισταὶ, τὰ πάντα ὑποστηρίζοντες καὶ ἀρνούμενοι, τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ ψευδές ἀναρτῶντες ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὴν τῶν πραγμάτων ἐπιφάγειαν, ὡς ταῦτα παρίστανται, διαπρέπει ὁ σημαίαν ἔχων

τὸ γνῶθι σαυτὸν, ὁ Σωκράτης, ὁ θεραπεύσας τὰ πνεύματα καὶ νέαν μέθοδον ἐφαρμόσας, πρεβαίνοντιν ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ἀρίστιππος, ὁ Ἀντισθένης καὶ Εὔκλειδης ὁ Μεγαρεύς. Αἱ δύο σχολαὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἔξετάθησαν πέραν τῆς ἐλληνικῆς ἔθνικότητος, ἔως τοῦ κόλπου τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ ἀκόμη ἔως εἰς τοὺς Ἀραβίας, ἔξαστονται ἐπ' αὐτῶν ἀμετρον ἐπιρρόήν. Παρὰ τὰς δύο ταύτας σχολαὶ ἡγέθησαν ὁ πυρρόωνισμὸς, ὁ ἐπικαιρισμὸς, ὁ στωϊκισμὸς καὶ ἡ νέα ἀκαδημία. Ἐν τῇ τρίτῃ περιόδῳ τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας παρατηροῦμεν ἐπανάκαμψιν εἰς τὸ παρελθόν ἡ πολυμαθὴ ἀνάστασιν τῶν ἀρχαίων συστημάτων, σκεπτισμὸν ἀπηλπισμένον, θηρεύοντα οὐχὶ τὴν τῶν αἰσθήσεων ἀντίληψιν, ἀλλὰ τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ λόγου, ἐκλεκτισμὸν ἡ συνθήκην μεταξὺ τῶν παντοίων σχολῶν καὶ συμμαχίαν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας ἐν γένει μετὰ τῶν ξένων ἰδεῶν. Τῷ δητὶ κατ' ἔκείνους τοὺς χρόνους ἀναγεννῶνται ἄνευ πρωτοτυπίας καὶ λάμψως εἴτε ἐν Ἀθήναις, εἴτε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, εἴτε ἐν Ῥώμῃ, τὰ πλεῖστα τῶν ἥδη ἐγκαταλειμμένων συστημάτων, ὡς καὶ τῶν συγχρόνων ξένων, πολυμαθείας ἔνεκα. Τοιοῦτο θέαμα παρέχουσιν οἱ νέοι κυνικοὶ, οἱ νέοι ὄπαδοι τοῦ ἡρακλείτου, οἱ νέοι Πυθαγορικοὶ, καὶ πρὸ πάντων ὁ περιβόητος γόνος Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς, οἱ στωϊκοὶ, ὡς Σεξτιοὶ καὶ Σένεκας, οἱ ἀκαδημαϊκοὶ, ὡς Ἀρείος, φίλοις τοῦ Αύγουστου Καίσαρος καὶ τοῦ Μαικήνα, οὐχὶ ὁ βλάσφημος αἰρεσιάρχης, Δίδυμος, Ἀλκίνοος, Μάξιμος ὁ Τύριος, ἐν τέλει οἱ περιπατητικοὶ, ὡς Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος, Ἀλέξανδρος ὁ Αἰγαῖος, διδάσκαλος καὶ οὗτος τοῦ αὐτοκράτορος Νέρωνος, Ἀλέξανδρος ὁ Ἀφροδισιεὺς, γράφας σημειώσεις καὶ ὑπομνήματα εἰς τὰ τοῦ Ἀριστοτέλους συγγράμματα, καὶ Ἀδραστος ἐξ Ἀφροδισιάδος μητροπόλεως τῆς Καρίας, γράφας περὶ τῆς τάξεως τῶν Ἀριστοτέλους βιβλίων καὶ τῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας. Οἱ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αύγουστου ζήσας πυρρόωνιστής καὶ σκεπτικὸς Αἰνησιδημος ἡ Αἰνησιδημος ἐκ Κνωσσοῦ, ὑστερον δὲ ὁ Ἀγρίππας καὶ Σεξτος ὁ Ἐμπειρικὸς προύγαγον κατὰ τὸ μᾶλλον ἡ ἐλαττον τὸν σκεπτισμόν. Ἐν τούτοις αἱ μυστικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ τῆς Ἀσίας παραδόσεις συνδυάζονται κατὰ βαθμοὺς καὶ ὑπὸ παντοίας μορφὰς, μετὰ τοῦ ἐλευθέρου πνεύματος τῆς Ἐλλάδος, καὶ κοινὴ διδασκαλία μετὰ τῶν σπουδαϊοτέρων ἐλληνικῶν σχολῶν διενεργεῖται.

Ἐν τῷ ἐλιγμῷ καὶ τῇ κινήσει ταύτῃ, καὶ τοι μεμόνωμένοι, ἀγαθοί φαίνονται ὁ Πλατωνικὸς Φίλων ὁ Ἰουδαῖος, Νουμῆνιος ὁ ἐξ Ἀπαμείας, Πλούταρχος, Ἀπουλήνιος, ὁ ἄγιος Ἰουστῖνος ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς καὶ ὁ Κλήμης. Πλὴν ἐν τῇ ἐκλεκτικῇ καὶ νεοπλατωνικῇ τῆς Ἀλεξανδρείας σχολῇ, τουτέστι τῇ τοῦ Ἀλεξανδρέως Ἀρμμανίου, ἐξ ἣς ἐξῆλθον ὁ κριτικὸς Λογγῖνος, ὁ Ἰωριγένης καὶ Ἐρέννιος, καὶ τῇ τοῦ Πλωτίνου, παιδευθέντος ὑπὸ τὸν Ἀρμμάνιον, ἐξ ἣς ὁ Πορφύριος, καὶ ἐκ τούτου ὁ Ἰάμβλιχος, πλήρεστατα πραγματοποιοῦνται οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ προσπέθειαι ἐκείνων. Ἡ σχολὴ τῆς Ἀλεξανδρείας διατελεῖ οὖσα καθάπακτη φιλοσοφία καὶ θρησκεία, σχολὴ μυστικὴ καὶ ἐκλεκτικὴ, ἀλλόκοτον σύστημα καὶ εύφυης συγκεφαλαίωσις τῶν προηγηθεισῶν διδασκαλιῶν. Ἐν αὐτῇ τῇ σχολῇ κρύπτεται ὁ ἀστικὸς ἡ ἀνατολικὸς συμβολισμὸς, καὶ ὑπὸ τὴν ποικιλίαν τῆς μορφῆς εὑρίσκεται βάσις οὐτιωδῶς πανθεῖται. Μετὰ τῶν ἴδεων τεῦ Πλάτωνός, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Παρμενίδου, ἐπιτηδείως συγχωνευθεῖσῶν, ἀναμιγνύει ἡ ἀλεξανδρινὴ σχολὴ θεωρίας διαφόρου ἀρχῆς, οἷον τὰς τῆς ἐκστάσεως, τῆς ἐνώσεως καὶ συνταύτισεως μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰς χιμαίρας τῆς θεουργίας. Ἡ γωνίσθη ἡ μνημονευθείσα σχολὴ, ἵνα συλλέξῃ καὶ συναρμολογήσῃ ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς τὰ λαμπρότερα στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς φιλοσοφίας ἐπὶ σκοπῷ νὰ ἀντιτάξῃ ταῦτα εἰς τὸν ἀγττητὸν χριστιανισμόν. Τὸ διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ κατὰ τὸ 529, κλείον τὰς σχολὰς τῶν Ἀθηνῶν, σημειοῖ τὸ τέλος τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Νεωτέρα ιταλικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Δὲν πρόκειται νὰ λαλήσωμεν περὶ τῶν ἐν Ιταλίᾳ φιλοσοφικῶν διδαγμάτων ἀπὸ τοῦ σ' αἰῶνος πρὸ Χριστοῦ. Ἀλλως ἥθελομεν διακρίνει τέσσαρας ἀλληλοδιαδόχους ἐποχὰς, τὴν μὲν ἐναγκαλιζομένην τὰς σχολὰς τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Εενοφάνους

καὶ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τὰς δοξασάσας τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, τὴν δὲ περιέχουσαν τὰ θεωρητικὰ καὶ ἡθικὰ συγγράμματα τῶν Ἀριστοτελῶν ἀπὸ Λουκρετίου ἄχρι Κασσιοδώρου, τὴν τρίτην περιλαμβάνουσαν τὰς παντοίας μορφὰς τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας, καὶ τὴν τετάρτην ἔκτεινομένην ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν θεσμῶν τοῦ μεσαιώνος ἄχρι τῶν συστημάτων τῶν ἐπικρατούντων κατὰ τοὺς νεωτέρους καὶ τοὺς ἡμετέρους χρόνους. Ἐπειδὴ δὲ ἀλλαχοῦ τοῦ βιβλίου διελάθομεν περὶ τῆς ἴταλικῆς φιλοσοφίας ἥτοι περὶ τῶν διαπρεψάντων εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους φιλοσόφων αὐτῆς τῆς σχολῆς, τούτου ἔνεκα θέλομεν ἐπιληφθῆ τῶν ταύτης φάσεων κατὰ τὰς νεωτέρας ἐποχάς. Εἶναι ἀναντίρρητον δὲ τὸ ἴταλια ἐδώκεν εἰς τὴν σχολαστικὴν ἐνδόξους διδασκάλους, Θωμᾶν τὸν Ἀκυνάτην καὶ Βοναβεντούραν, κατέχοντας λαμπρὰς σελίδας ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τῶν φώτων ἐκείνων ἐφωτίσθησαν καὶ ὁ διαλεκτικὸς Λαμφράγκιος καὶ ὁ μεταφυσικὸς Ἀνσελμὸς καὶ Πέτρος ὁ Λορμαρδός, οἱ μὲν ἀρχιεπίσκοποι Κανταβερίας, ὁ δὲ ἀρχιεπίσκοπος Παρισίων χρηματίσαντες. Ἡ μεγαλόνοια τοῦ Πυθαγόρου ἔξωμαλύνεν ἐν τῷ διαστήματι δισχιλίων περίου ἐτῶν ἄνευ διακοπῆς τὴν ὁδὸν, καὶ ἐνέπνευσε τὸν ὕδανιστὴν καὶ τὸν ὑλιστὴν, τὸν πανθειστὴν καὶ τὸν θειστὴν. Αἱ εἰσβολαὶ τῶν βαρβάρων καὶ ἡ τῶν νέων ἰδεῶν ἔγσκηψὶς δὲν ἐσεβάσθησαν τὴν μέχρι τότε ἀδιάσειστον τοῦ φιλοσοφικοῦ ἐκείνου πνεύματος παράδοσιν.

§ 2. Ἡ διάνοια χρῆσε γλώσσης βεβαίως, ἵνα κοινοποιηθῇ καὶ μορφωθῇ, ἡ δὲ ἴταλικὴ φιλοσοφία ἔχει προσφυὲς γλώσσης ἰδίωμα. Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Δάντου καὶ τοῦ Πετράρχου Βρουνέτος Λατίνης καὶ Γουΐδος Καβαλκάντης, κλέος τῆς Φλωρεντίας, ὑπῆρξαν οἱ καθηγηταὶ τῶν ἴταλῶν φιλοσόφων. Αὐτοὶ οὗτοι Δάντης καὶ Πετράρχης ἥσαν οἱ φαεινοὶ καὶ ἐνεργητικοὶ πρόδρομοι τῶν φιλοσόφων. Ἐν ταῖς ἐκθέσεσι καὶ διηγήσεσιν αὐτῶν διὰ μελωδικῶν στίχων ἐκτυποῦσι τὴν σφραγίδα τῆς πρωτοτυπίας, ἔξιγουμένης ἐκ τε τῆς φαντασίας καὶ τῆς εὐαισθησίας τοῦ ἴταλικοῦ ἔθνους καὶ τῆς ἀτομικῆς αὐτῶν ἀριστονοίας. Οἱ κάτοικοι τῆς ἴταλικῆς χερσονήσου, ἀναγινώσκοντες αὐτοὺς, ἔμαθον οὐ μόνον νὰ λαλῶσι θαυμαστὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ νὰ συλλογίζωνται ἐν ταύτῃ τῇ γλώσσῃ, ζῶντες κατὰ τὰ ἥθη τὰ ἀντανακλώμενα ἐκεῖ. Τὰ ἔργα τούτων τῶν δύο ἡρώων τοῦ λόγου ἐχρητίζενταν

ἴνα προπαρασκευάσωτι τὸ ἔμαφος εἰς τοὺς σπόρους, τοὺς ὄποίους ὁ ἀκόλουθος αἰών μετήνεγκεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Διῆγειραν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀναπολεῖν καὶ μελετᾶν εἰς τὴν μητρικὴν γλώσσαν καὶ τὸ θάρρος τοῦ προτιμᾶν τῆς σπουδῆς τῶν ἀφαιρέσεων καὶ τῆς διαλέκτου τῶν σχολείων τὸν ζωηρὸν θαυμασμὸν τῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ, τὴν καλλιέργειαν τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ ὑψηλοῦ ἐν τῇ δημιουργίᾳ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ποίησις, ὁ ἐνθουσιασμὸς τῆς τέχνης, καὶ οὐχὶ ἡ κριτικὴ καὶ ἡ ἀμφισβήτησις διεθεσαν τοὺς Ἰταλοὺς εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Ἐγγώσθη ἐντελῶς ἡ στιγμὴ, καθ' ἣν οἱ σπινθῆρες μετετράπησαν εἰς φλόγας, ὅτε ἡ Ἰταλία ἡγωνίσθη γιγαντιαίως, ὅπως οίκειοποιηθῇ τὴν γραμματολογικὴν καὶ ἐπιστημονικὴν καλλιέργειαν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, θαυμασίας βοηθουμένην διὰ τῆς τυπογραφίας, ἀγνώστου ὄργανου τοῖς ἀρχαίοις. Αἱ δυστυχίαι καὶ αἱ παρεκτροπαὶ τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ πτώσις, ὡς μὴ ὥφελε, τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ὥθησαν τοὺς πρόσφυγας Ἑλληνας εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐν ἡ κατώρθωσαν τὴν παλιγγενεσίαν τῶν γραμμάτων διὰ τῶν κλασικῶν, πεζῶν τε καὶ ποιητῶν, καὶ τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Τῇ συνδρομῇ τῶν πεπαιδευμένων Ἑλλήνων ἀνεπτύχθη ἐν ταῖς ἑστίαις τῶν ποικίλων σπουδῶν μεταξὺ τῶν ὑψηλοτέρων τάξεων ἀπαραδειγμάτιστος ἀμιλλα. Ἐκείνη ἡ κίνησις ἥ ἡ ἡμίκη ἐπανάστασις, ἐλευθέρως ὑποστηριχθεῖσα ὑπὸ πολυαριθμῶν βασιλέων, ἀκαμάτως διατηρηθεῖσα ὑπὸ τῶν πνευματικῶν πλεονεκτημάτων τοσούτων λογίων ἀνδρῶν, ἀπέξη διανοητικὴ ἐποχὴ πρώτης τάξεως. Ἡ φιλολογία, ἡ πολυμάθεια, τουτέστιν ἡ γνῶσις καὶ ἡ μίμησις τῶν κληροδοτηθέντων πρωτότυπων παρὰ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐγένοντο ἡ ἀφετηρία. Ἀνεξάρτητος ἔρευνα τῆς φύσεως καὶ τοῦ τέλους τῶν πραγμάτων, τοῦ παλαιοῦ καὶ τοῦ νεού, παντὸς τόπου καὶ χρόνου, ἵδον τὸ ἔξαγόμενον καὶ ὁ σκοπός. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα δὲν δύναται ἐπὶ μακρὸν νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ εἰς τὴν σπουδὴν τῶν λέξεων καὶ τῶν μορφῶν, ἐάν μὴ ὁδηγηθῇ εἰς τὴν ἔξέτασιν τῶν διανοημάτων καὶ στοχασμῶν καὶ εἰς τὴν σύγκρισιν τῶν συστημάτων, καὶ ἐὰν ἀρχιζῃ ἀπὸ τῆς γραμματικῆς, τελειόνει διὰ τῆς μεταφυσικῆς, τῆς θρησκείας καὶ τῆς πολιτικῆς. Οἱ Λαυρέντιος Βάλλας καὶ Νικόλιος ἐπιτίθέμενοι, ὁ μὲν μετὰ σεβασμοῦ, ὁ δὲ μετὰ θρασύτητος εἰς τὴν κατὰ παράδοσιν διδασκαλίαν, μετῆραν τοὺς

συγχρόνους αὐτῶν εἰς τὰς τολμηροτέρας ἔξερευνήσεις ἕπι τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ παντὸς καὶ τῆς θεότητος. Διὰ τῆς συζητήσεως τῶν δοξῶν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐθεντίας διαμφισθητοῦνται οἱ τίτλοι πάντων τῶν γενῶν τῆς αὐθεντίας ἀπαξ κινηθείστης τῆς ἀναλύσεως, τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐπιθυμεῖ νὰ τελειώσῃ τὸν δρόμον αὐτοῦ, ἐφ' ὄρφῳ τοῦ νὰ παραμείνῃ οὐχ ἡττον ἐνώπιον τῆς ἐναργείας καὶ τοῦ ὄρφου.

§ 3. Εἰδικὸς χαρακτὴρ διακρίνει ταύτην τὴν ὄρμὴν, τὴν ἐλκύσασαν τὴν Ἰταλίαν ἐπὶ τοῦ ιέ καὶ ις' αἰῶνος. Δὲν παρεδόθησαν μόνον εἰς μεμονωμένους συνδυασμούς, εἰς ἀτομικὰς προσπαθείας, συνηγάθησαν, συνδιεσκέψθησαν, ἐνεθαρρύνθησαν ἀμοιβαίως ἵνα ἐπισπεύσωσι τὴν πρόοδον. Τὸ τὴν σκιάν τῶν ἀρχαίων παγεπιστημίων καὶ ἐνίστε πρὸς τὴν καταστροφὴν αὐτῶν θεμελιούνται ἀπειροὶ ἐλεύθεραι ἀκαδημίαι· ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν τίθεται ἡ τῆς Φλωρεντίας δημιουργήθεισα ὑπὸ τῶν Μεδίκων καὶ τοῦ Φεκίνου, καὶ ἔκει ἐγείρεται ὁ πλατωνισμὸς μετὰ πολυμαθείας πλήρους ἐνθουσιασμοῦ. Ναὶ μὲν ἀνεμίγνυον τὰς μυστικὰς ἴδεας τῶν τελευταίων μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν Ἀλεξανδρίων, καὶ ἐφιλοσόφουν μετὰ πλείονος φαντασίας ἡ περισκέψεως, ἀλλ' οὐχ ἡττον οἱ Ἰταλοὶ ἔδωκαν εἰς τὰς πνευματικὰς ἐργασίας εὐγενῆ διεύθυνσιν πρὸς τὰς καθαρωτέρας ὡραιότητας τῆς ἡθικῆς, διέδωκαν τὴν καλαισθησίαν τῶν ὑψηλῶν μελετῶν, ἐστερέωσαν καὶ ἀνίδρυσαν τὸ βασίλειον τοῦ πνευματισμοῦ. Τὸ λαμπρὸν παράδειγμα ἡ κολοιόθησε πᾶσα ἡ Ἰταλία, ἐξήτησαν πανταχοῦ νὰ ἔχωσι μίαν ἡ πλείονας ἀκαδημίας. Αἱ θεσμοθεσίαι τοῦ ις' αἰῶνος αἱ εὐδοκιμήσασαι, ως καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ, καὶ ἐνασκήσασαι ὄρατὴν ἐπιφρόνην εἰς τὴν πόρειαν τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, εἴναι αἱ τῆς Κονσεντίας ἐν Καλαβρίᾳ, τῆς Ρώμης καὶ τῆς Νεαπόλεως, αἵτινες μεγάλως ἐπλούτισαν τὴν φυσιολογίαν, ψυχολογίαν, φυσικὴν καὶ ἡθικὴν. Ἐν ὦ τὰ νέα ἔκεινα καθιδρύματα ἡγωνίζοντο νὰ διαχύσωσι νέας ἴδεας μετὰ νέας ἐνεργότητος, ἀφ' ἔτερου τὰ πανεπιστήμια ἐπειράθησαν νὰ ἀνανεωθῶσιν, ἐντεῦθεν δὲ ἡ εὐγενὴς καὶ αἰσιά ἀμιλλα καὶ ἡ πληθυς σοφῶν καθηγητῶν καὶ διδασκάλων. Η παιδεία, ἡ ἀνταπάρνησις καὶ ὁ πατριωτισμὸς ἀνεπτύχθησαν ἐν τοῖς καταγωγίοις ἔκεινοις τῶν Μουσῶν, τὰ ζώπυρα ἔκεινα ἡρέαντο νὰ ἀνάψωσι, καὶ ἡ Ἰταλία ὄργωσα εἰς τὴν πολιτικὴν ἀλευθερίαν πάντοτε ἔξεθρεψε παιδας ἐλευθέρους, καὶ

ιδού ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν οἱ καρποὶ τῆς Ἰταλικῆς φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, οἱδού ἡ πλήρης σχεδὸν ἀνεξαρτησία τῆς Ἰταλίας. Εὐελπιστοῦμεν ὅτι καὶ ἡ Ἑλλὰς θέλει ἀπολαύσει τῆς δόξης καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς. Ίδού ἡ ἔξαπλωσις τῶν φώτων, ἡτις διενεργεῖται ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τοῦ κλεινοῦ πανεπιστημίου, ἐνθα σοφοὶ καθηγηταὶ διδάσκουσι, καὶ εὐγενής, φιλελευθέρα καὶ φιλομαθής νεολαία ἀρύεται τὰ νάματα τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει ἀπὸ τῆς βιβλιοθήκης, τῶν ἐκπαιδευτηρίων, τῶν φιλολογικῶν ἑταίρειῶν, ὡς καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπὸ τῆς πατριαρχικῆς τοῦ γένους σχολῆς, ἀπὸ τῆς ἐν Χάλκῃ θεολογικῆς καὶ ἐμπορικῆς καὶ ἀπὸ τῶν ἀρτίως συσταθέντων φιλολογικῶν συλλόγων, ἐν οἷς διαπρέπουσιν ἀνδρες ἐπὶ σοφίᾳ, καὶ εἰς συντρήπτοις τῶν ὀπίσιων μεγαλόδωροι καὶ γενναῖοι ὁμογενεῖς Ἑλληνες καταβάλλουσιν ἀδράς δεκάνας, θέλει τὰ μέγιστα συντελέσει εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς ἀπανταχοῦ ἐσπαρμένης ἐλληνικῆς φυλῆς. Εὐχόμεθα δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀγγλίᾳ ὁμογενεῖς, διακρινομένους ἐπὶ ἀκραίφει πατριωτισμῷ καὶ μεγαλοδωρίᾳ καὶ γενναιοτητι, νὰ μορφώσωσιν ἐλληνικὰ σχολεῖα καὶ φιλολογικοὺς συλλόγους, ὅπως εἰς τὸν περιηγητὴν καὶ διαβάτην μάρτυρων τὴν εὐγενῆ τῶν Ἑλλήνων καταγωγὴν, καὶ ὑπάρχωσι μετὰ τῶν ἀγίων ὄρθοδόξων ἐκκλησιῶν τοῦ Χριστοῦ παλλαδίον τοῦ ἐλληνισμοῦ καὶ παρακαταθήκη τῶν ἐθνικῶν χαρακτήρων καὶ τῶν πατρικῶν ἡμῶν παραδόσεων, ἐν Λονδίνῳ, Λιβερπούλῃ καὶ Μαγγεστρίᾳ, ἵνα οἱ παιδεῖς αὐτῶν, ἡ νέα γενεὰ, ἀναπολούσα τοὺς ἐνδόξους προγόνους, ἀτενίζωσιν ἴλαρὸν βλέμμα περιπαθῶς καὶ φιλοστόργως πρὸς τὴν ὡραίαν Ἑλλάδα, τὴν κοινὴν ἡμῶν μητέρα καὶ πατρίδα, βασιλευομένην ὑπὸ τοῦ μεγαθέμου καὶ ἔνυφιλοῦς ἀνακτος ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Πρώτου.

§ 4. Ἐν τοῖς ἐκπαιδευτηρίοις τῆς Ἰταλίας τότε τὸ ἀριστούργημα τοῦ Ἀριστοτέλους, τὸ ὄργανον, ἐσπουδάζετο εἰς τὸ πρωτότυπον ἐλληνικὸν κείμενον, φιλοτιμουμένων ἀπάντων νὰ καλλύνωσι τὸν τύκον καὶ νὰ κατέχωσι τὸ κείμενον καθαρὸν σφαλμάτων. Ἐν Νεαπόλει ἡ φιλοσοφία ὠφέλητε πρὸ πάντων τὸ δίκαιον, ἐν Βονωνίᾳ, ἐνθα μετὰ κλέους ἐκαλλιεργεῖτο ἡ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου πάντοτε, διδάξαντος ἐκεὶ τοῦ Σαβανθρόλου τὸν μεταφυσικὴν καὶ γράψαντος κατὰ τῆς ἀστρολογίας, ἡ φιλοσοφία συγ-

Θάλετο τὰ μέγιστα εἰς τὴν αὐξησιν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, καθὼς καὶ εἰς τὴν πρόοδον τῆς νομολογίας. Τὸ Πατεύον ἡτο πλουσιώτερον παντὸς ἄλλου πανεπιστημίου εἰς ἐρμηνευτὰς τοῦ Ἀριστοτελούς, ἵκανονς νὰ ἔχτιμόσωσιν ἐπαξίως καὶ φιλοσοφικῶς τὸν Σταγειρίτην διδάσκαλον. Οἱ Καβάλλης, Τομαῖος, Πομπονάκης, Ἀχιλλίνης, Νίφος, Πάσσερος, Ζαβαρέλλας, Κρέμονίτης καὶ Πικκολομίνης ἐφημίζοντε ἐν πάσῃ τῇ Εύρωπῃ, καὶ τοι πολλάκις ὑπὸ τὸν μανδύαν περιπατητικῶν ἐσκέπτοντο κατὰ τὰς ίδιας αὐτῶν δοξασίας. Ἐκτὸς τῶν ἀκαδημιῶν καὶ τῶν πανεπιστημίων πλειστοὶ ὅσοι συγγραφεῖς ἐπροθυρήθησαν μετὰ τοῦ αὐτοῦ διαπύρου ζήλου, μεθ' οὐ καὶ αἱ σοφαὶ ἔταιρειαι, νὰ ἐρεθίσωσι τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα τοῦ ἔθνους. Οἱ ἐμβραθέστεροι ἡκολουθουν τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Συθαγόραν· οὕτως ἡξίουν τούλαχιστον ὁ Καρδάνος, ὁ Πατρίτος καὶ ὁ Ἰορδάνος Βρούνος. Ὁ Κεσαλπίνης, ὁ Βανίνης καὶ μέχρι τινὸς ὁ Καρπανέλλας ἀγενώρεζον τὸν Ἀριστοτέλη ὡς ἀρχηγὸν αὐτῶν. Καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ προητοίμασαν τὴν σχολὴν τοῦ Γαλιλαίου, ἐν ᾧ αἱ θετικώτεραι παρατηρήσεις φαίνονται ἐπαγόρευαι εὐρύχωρον σύστημα μεταφυσικῆς. Ἐνταῦθα δὲ λαμβάνομεν ἀφορμὴν νὰ παρενείρωμεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας τῆς ἀγίας ἡμῶν Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐν ᾧ τὸ τῆς Ρωμαϊκῆς ἀγέρωχον, δεσποτικὸν καὶ αὐστηρὸν καὶ μὴ φιλάνθρωπον ἐφάνη ἀπόδειξις σὺν τοῖς τῆς Ἱερᾶς λεγομένης ἔξετάσεως ἀποφάσεστιν ὁ Ἰορδάνος Βρούνος ἔξαγνίσας ἐπὶ τῆς πυρᾶς τὰς τολμηρὰς αὐτοῦ ιδέας, καὶ ὁ Γαλιλαῖος φυλακισθεὶς καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ ἀναιρέσῃ τὰς ἀνακαλύψεις αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀδιστάκτως καὶ ἐνδομύχως ἐπίστευεν εἰς αὐτὰς, εἰριγμένος. Δύο περίπου αἰώνες παρῆλθον ἔως οὐκ ἐκ τῆς παραλύσεως, τῆς ἐκφοβίσεως καὶ τῆς τρομοκρατίας τῶν ποντιφικείων ἀνακύψη ἡ φιλοσοφία.

§ 5. Ἐν Ἰταλίᾳ ἡ καρτεσιανὴ φιλοσοφία, ἡτις ἐπεκράτει κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα, ὀλίγον προεγώρησεν. Ἐξῆλθεν ἐκ τῆς Νεαπόλεως ὁ νομομαθῆς καὶ ἱστορικὸς Βίκος, ὁ περικλεῆς συγγραφεὺς τῆς νέας ἐπιστήμης, πολεμῆτας τὸν δλίγον καρτεσιανόδν, παρεσαχθέντα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐκρινε τὴν θεωρητικὴν ἀνεξαρτησίαν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν κοινωνικὴν εὐδαίμονίαν καὶ ἀπήγει νὰ ἔξαχθῃ τὸ φῶς τῆς διανοίας καὶ ὁ κανὼν τῶν ἡθῶν μόνον ἐκ τῶν γλωσσῶν, τοῦ δικαίου, τῶν θρησκευμάτων καὶ τῶν παραδόσεων, ἐν

ἐνὶ λόγῳ ἐκ τῆς ἱστορίας, τὴν ὅποιαν οἱ καρτεσιανοὶ διεκήρυξαν εὐτελῆ καὶ ματαίαν. Ὁ Βίκος εἶχε δίκαιον ἐπιμένων εἰς τὴν ἀνάγκην τοῦ ἔξιχνιαζειν τὰ τοῦ παρελθόντος πράγματα, εἶχεν ἀδίκον νὰ θέλῃ νὰ ἀναγάγῃ τὴν πορείαν τῆς φιλοσοφίας εἰς ἐκεῖνο τὸ ἔργον. Εἰς τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ ἤρεσεν ὁ συμβολικὸς ἰδανισμὸς, ὁ ἀποτελών τὴν ὀλόγην συγκεχυμένην βάσιν τῆς Θεωρίας αὐτοῦ· ὁ ἰδανισμὸς δὲν ἀφῆκε ποτε ἐξ ὀλοκλήρου τὴν Ἰταλίαν. Κατὰ τὸν ίανα τὸ ἴταλικὸν πνεῦμα ἐδήλωσεν ἐν τοσούτῳ διάθεσιν ἐναντίαν. Οἱ Γάλλοι συγγραφεῖς διέσπειραν ἀναρθρητα σχεδιάσματα, ἵνα βελτιώσωσι τὴν τύχην τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κρατῶν, ἔξασφαλίσωσι καὶ γενικεύσωσι τὴν εὐδαιμονίαν καὶ ἐλευθερώσωσι μικροὺς καὶ μεγάλους ἐκ τῶν προλήψεων αὐτῶν. Ὁ Φιλαγγέρης καὶ ὁ Μάριος Παγάνος εἰσάγουσι τὴν συζήτησην καὶ τὴν ἀνθρωπότητα εἰς τὸ οἰκοδόμημα τῆς νομοθεσίας, ὁ Βεκκαρίας καὶ ὁ Βέρρης μεταρρύθμιζούσι τὸ σύστημα τοῦ ποινικοῦ δίκαιου, ἀμφισσητοῦντες τὴν νομιμότητα τῆς κεφαλής ποιης, καταδικάζοντες τὰ βασανιστήρια καὶ ὑποστηρίζοντες εὐγλώτως τὸ ἀπαραίταστον τῆς ζωῆς καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἀνθρώπου, ὁ Γρίπτας, ὁ Γαλιάνης, ὁ Ῥωμαγνόστης, ὁ Ἀλγαρότης, ὁ Μουρατόρης, ὁ Γενοβέστης καὶ ὁ Φελίκης ἔδειξαν τὴν Εὐρώπην πόσον ὁ λαὸς ὁ παραγαγών τὸν Μακιαβέλην είναι ίκανὸς νὰ κατοπτεύῃ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, νὰ ἀποσυνθέσῃ τὸν μηχανισμὸν καὶ νὰ κανονίσῃ τὴν κίνησην τῆς δημοσίας ἐνεργότητος. Τόσον τὸ φυτικὸν καὶ διεθνὲς δίκαιον, ὃσον καὶ αἱ φυτεῖαι καὶ μαθηματικὰ ἐπιστῆμαι προώδευσαν ἐν Ἰταλίᾳ σημαντικώτατα. Ὁ ἐκλεκτισμὸς ὑπὸ πλείονας μορφὰς ἐγένετο διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ δεῖνος ἢ δεῖνος στοιχείου ἢ προσφιλῆς μέθοδος τοῦ ιδίου αἰώνος. Καί τοι δὲ ὁ Ρόσμιντης καὶ ὁ Γιοβέρτης είναι μεταφραστοὶ ἐναπομενούμενοι εἰς τὴν ὄντοτολογίαν δὲν ἀπηκίωσαν τὰς ταπεινοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας παρατηρήσεις τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ψυχολόγου. Τὰ μέσα, ἄτινα μετεχειρίσθησαν ὁ Γαλούπης καὶ ὁ Μαμιάνης πρὸς ὑποστήρξιν τοῦ πνευματισμοῦ, ὑφίστανται εἰς τὸ νὰ μεταβῶσιν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχῆς εἰς τὴν τοῦ παντὸς καὶ τῆς θεότητος, δι' ὧν ἡ ἐπαγωγὴ συνδυάζεται μετὰ τῆς ἐλευθέρας μελέτης, συνεποῦς τῇ πίστει· ταῦτα τὰ μέσα φαίνονται προωρίσμενα εἰς διαρκῆ ἐπιτυχίαν. Τὸ πνεῦμα τῆς ἴταλικῆς φιλοσοφίας είναι νὰ παρατηρῇ τὴν φύσιν τῶν

πραγμάτων καὶ νὰ σύνοδη τῆς μεταφυσικᾶς ίδεις διὰ τῆς πραγματικότητος. Μὲς πρὸς τὴν ἔκφρασιν δὲν ἀπαναίνεται ὅτι χρῆται ζωηροῖς καὶ ποιητικοῖς τρόποις· αὐτὴ ἡ διάθεσις ίδιαίτερη τῇ ἔθνικῇ μεγαλοφυΐᾳ, καὶ δὲν εἶναι σπάνιον νὰ ἀπαντῶνται μεταφυσικοὶ συγχιρωνῶντες τὴν ὁδὸνοιαν καὶ τὴν λεπτότητα μετὰ τῆς διαφύλετας τολμηρᾶς φαντασίας. Ἐκ τοῦ ίδιαιτέρου τούτου σχηματισμοῦ τοῦ πνευμάτως ἀναφύεται ἡ κλίσις τοῦ ἐνδιδασκαλείρειας τῶν ἐπιστημῶν τὴν τῶν γραμμάτων καὶ τῆς σπουδῆς τῆς διαγοίας τὴν τῆς ἔκφραστες. Ἐν Ιταλίᾳ οἱ φιλόσοφοι μανθάνουσι καλῶς τὴν τέχνην τοῦ λαλεῖν καὶ γράφειν, τὴν εὐφράδειαν τοῦ ὑφους, τὸ ὡραίον ἐν γένει. Μετὰ τῆς ἀγάπης τῆς ποιῆσεως καὶ τῆς γραμματολογικῆς καλαισθησίας συναρμόζουσεν ἀκράδαντον πίστιν εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ τε ἔξωτερικοῦ κόσμου. καὶ τῶν ίδεων τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ καλοῦ. Οἱ ιταλικὸς χαρακτήρης ὑπῆρξε πάντοτε πολέμιος τοῦ πυρόβωνισμοῦ· ἐκ περιτροπῆς ἐδιδάχθη ἐν ταῖς ὡραίαις ἐκείναις χώραις διαθητικόσμος, διπευματισμὸς καὶ αὐτὸς ὁ μυστικισμὸς, ἀλλ' οὐδέποτε ὁ σκεπτικισμὸς· τὰ θαυμάσια τῆς δημιουργίας δὲν τίθενται παντάπασιν ὡς πρόβλημα ὑπάρκειας παρ' αὐτοῖς, οὐδὲ τὰ τεράστια τῆς τέχνης ἀρίνουσι τὴν παραμικρὰν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ὑπάρκειας τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τουτέστι τῆς ἀληθοῦς ἀρχῆς τῆς τέχνης. Ηἱ ιταλικὴ φιλοσοφία προσήνεγκε τῷ φιλοσοφικῷ κόσμῳ πολλὰς συγγραφὰς περὶ Θεοῦ, ψυχῆς καὶ κόσμου, διορᾶ ἐν τῷ Θεῷ τὸν πλάστην καὶ νομοθέτην τοῦ Παντὸς, ἐν τῇ ψυχῇ τὴν ἔμπνευσιν καὶ ἐνόρασιν τῆς διανοίας, τὴν ἐνότητα καὶ τὸ ταῦτοισιν τοῦ ἔγω, τὴν πνευματικότητα καὶ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀθανασίαν αὐτοῦ, ἐξ ἣς πρόσκυπτει ἡ διαιώνισις τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως, τῆς μνήμης καὶ τῆς εὐθύνης, ἐν τῷ κόσμῳ τὴν δημιουργίαν ζώσαν καὶ διαυγῆ ἐκδήλωσιν τοῦ ὑπερτάτου, σοφωτάτου καὶ παντοδυνάμου ὄντος, τοὺς νόμους ἐπὶ τῆς ὥλης καὶ τῆς κινήσεως ὡς ἐχέγγυον τῶν σχεδίων τοῦ οὐρανίου ἀρχιτέκτονος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Φιλοσοφία τῆς Ἀγγλίας.

§ 1. Τὸ δὲ ἐκτεταμένην ἔκδοχὴν ἐννοεῖται ὡς ἀγγλικὴ φιλοσοφία ἡ τοῦ μεσαιῶνος, λαβοῦσσα ὅργανα ἐν Ἀγγλίᾳ τὸν Ἀλκυνίον, Ἐργένην, Ἐργέρον, Βάκωνα, Δυνσκότον, Βάλτερ Βιρλέσιον. Ή ἵστορία τῆς σχολαστικῆς ἐν Ἀγγλίᾳ ἐγκατατάσσεται εἰς τὴν γενικὴν ἵστορίαν τῆς φιλοσοφίας τοῦ μεσαιῶνος. Τὸ δὲ στενωτέραν δὲ ἐννοεῖται ἡ ἐναγκαλιζομένη περίπου τοὺς τελευταίους χρόνους, 250 ἔτη, ἔχουσα κατ' ἐκεῖνο τὸ διάστημα ἀρχικὰ ὅργανα τὸν Φραγκίσκον Βάκωνα, τὸν ὘ββέσιον, Ερβερτον ἐκ Χερβού, Λόκκιον, Ριχάρδον Κυμβερλάνδον, Βολλαστῶνα, Σχαφτεσβύρον, Γλαυδίλλον, Ἀριγγτῶνα, Κυδουόρθιον, Σαμουὴλ Πάρκερον, Νεύτωνα, Σαμουὴλ Κλάρκιον, Ιεανράι, Κολλίνσιον, Δέρχαμον, Ούμην, Ἀρτλέϋν, Πριεστλέϋν, Θωμᾶν Παύνιον, Βένθαμον, Πλαύφερον, Μίλλον. Τὸ δὲ χρονολογικὴν ἐποψίν τοιαύτη είναι ἡ σειρὰ τῶν ἐνδοξοτέρων ἀντιπρωτώπων, οὓς ἀριθμεῖ ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ι' αἰώνος μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν. Ἐκ τῶν μνημονευθέντων φιλοσόφων ὁ Νεύτων, ὁ Ιεανράι, ὁ Δέρχαμος, ὁ Ἀρτλέϋς, καὶ ὁ Πριεστλέϋς ἀνήκον εἰς τὴν φυσικὴν καὶ ἡτοκὴν φιλοσοφίαν, οἱ δὲ λοιποὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἡθικήν. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ οὐσιώδη προβλήματα τῆς ἡθικῆς φιλοσοφίας ἔλαβον, κατὰ τὰς παντοίας ἐποχὰς τῆς νεωτέρας ἡλικίας καὶ ἐκ μέρους τῶν παντοίων φιλοσόφων τῶν διαδεχαμένων ἀλλήλους ἐπὶ τῶν ἐποχῶν ἐκείνων, οὐ μόνον διαρόρους τὰς λύσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκ διαμέτρου ἐναντίας, καὶ ὑφίσταται ἡ σχολὴ τότε μόνον, ὅταν ὑπάρχῃ ἐνότης καὶ συμφωνία ἐπὶ τῶν ἀρχικῶν ζητημάτων τῆς ἐπιστήμης, τούτου ἐνεκα κατὰ κυρίαν σημασίαν δὲν είναι ἀγγλικὴ σχολὴ, μόνον δὲ Ἀγγλοι φιλόσοφοι: καθόσον ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κεφαλαιού τῆς ἡθικῆς, τῆς ψυχολογίας, τῆς λογικῆς καὶ τῆς θεοδικίας ἀπαντῶνται αἱ μᾶλλον διεστῶσαι γνῶμαι. Ἐν τούτοις είναι ἀριθμός τις προβλημάτων, ἀπαρτιζόντων ἐν συνόλῳ τὴν κοινὴν βάσιν πάσης φιλοσοφίας: ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, φέρ' εἰπεῖν, τὸ κεφαλαιώδες ζήτημα στρέφεται περὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἴδεων καὶ τὴν τῆς ἐλευθέρας θελήσεως ἡ τοῦ αὐτεξουσίου ἐν τῇ ἡθικῇ περὶ

τὴν τῆς διακρίσεως τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου ἐν τῇ λογικῇ περὶ τὴν τῆς μεθόδου καὶ βεβαιότητος ἐν τῇ ὄντολογίᾳ περὶ τὴν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀϋλίας καὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Ἡ ἀγγεικὴ φιλοσοφία ἐξηγήθη διαφόρως ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων.

§ 2. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς βεβαιότητος ἐσφετερίσθη μέγα μέρος τοῦ σκεπτισμοῦ. Προσβάλλεται ἡ αὐθεντία τοῦ λόγου, εἰ καὶ οὐχὶ ἀπολύτως, ὑπὸ τοῦ Γλανβίλου ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ *Scupsis philosophica*, ἐκδοθείσῃ ἐν Λονδίνῳ τῷ 1666, ἐπαναλαμβάνοντος κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα τὸ μέρος τοῦ Αἰνησιδήμου ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ τοῦ Ἀλγαζέλου ἐν τῷ μεσαιώνι, καὶ ἐξ ἄλλου προλαμβάνοντος τὸν Οὐμηνὸν ἐν τῷ ιτ' αἰῶνι, λύσαντος δὲ κατ' ἐπαμφοτερίζουσαν ἔννοιαν τὸ ζήτημα τῆς αἰτιότητος. Ἡ αὐθεντία τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως, ἐκμηδενισθεῖσα ἡδη ὑπὸ τῶν θεωριῶν τοῦ Λοκκίου, ἀμφισβητεῖται καὶ κατεδαφίζεται ὑπὸ τοῦ Βερκελεύου, ἀρνουμένου τὴν ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα τῶν ἡμετέρων αἰσθητικῶν γνώσεων, καὶ διατεινομένου ὅτι ὁ οὐρανὸς, ἡ γῆ, τὰ περικυκλοῦντα ἡμᾶς σώματα καὶ πᾶν ὅ,τι πιστεύομεν ὅτι βλέπομεν πέριξ ἡμῶν εἰναι ἰδεῖαι ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι. Ὁ Οὐμηνός, ὡς ὁ Σέξιτος ἐν τῷ ἀρχαίῳ σκεπτισμῷ, καταπολεμεῖ διὰ μιᾶς καὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως τὴν αὐθεντίαν ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ αἰσθήματος. Καθόσον ἀφορᾶ τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ λόγου, ἀμφισβητεῖ τὸ κύρος καὶ τὴν νομιμότητα τῆς γνώσεως τῆς αἰτίας, ἐφ' ἣς ἐρείδονται τοσαῦται πεποιθήσεις καὶ ὄνομαστὶ ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἐν τῇ λογικῇ τάξει ὁ Οὐμηνὸς ἀμφισβητεῖ συγχρόνως τὴν νομιμότητα τας πίστεως εἰς τὴν θείαν Πρόνοιαν, τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑπαρξίαν τῶν μελλουσῶν ἀμοιβῶν καὶ ποιγῶν, καὶ δὲν φρίσεται οὐδὲ τῶν θεμελιωδῶν μαθηματικῶν γνώσεων, διότι μεταξὺ τῶν ἄλλων ἰδεῶν ἐπιτίθεται καὶ κατὰ τῆς ἰδέας, τὴν δοποίαν ἔχομεν περὶ τῆς εὐθείας γραμμῆς καὶ τῶν ἰδιοτήτων αὐτῆς. Συνέπειαν δὲ ἐκ τῆς διδασκαλίας περὶ παραστατικῆς ἰδέας ἔξαγει ὅτι δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε πνεύματα οὔτε σώματα.

§ 3. Εἰς τὸ πρόβλημα τῆς βεβαιότητος ἐν τῇ λογικῇ προστίθεται καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου. Ὁ Νεύτων ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ περὶ τῶν μαθηματικῶν ἀρχῶν

τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας, τυπωθέντι ἐν Λονδίνῳ εἰς τέταρτον κατὰ τὸ 1687, ἔναλεν ἐπὶ τούτου τοῦ χεφαλαίου τῆς ἐπιστήμης πολλὰ ἐντάλματα πλήρη λόγου καὶ σοφίας. Ἀλλος φιλόσοφος ἀκόμη ὁ Φ. Βάκων ἐπεχείρησεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος καὶ εἰργάσθη ὡς πρὸς τὴν νέαν ἐποχὴν ὅ,τι ὡς πρὸς τὴν παλαιὰν τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τῆς λογικῆς. Ὁ Βάκων ἐπεχείρησε τὴν μεταρρύθμισιν τῶν ἐπιστημῶν διὰ νέας μεθόδου ἀντιδραστικής τότε ἥρξατο κατὰ τοῦ περιπατητισμοῦ. Τὸ νέον ὅργανον τοῦ Βάκωνος, τυπωθέντι ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὸ 1620 ἀγγλιστὶ, ἐγενήθη ἐκ ταύτης τῆς ἀντιδραστικῆς τάσεως. Ἰπὸ τὸ δύνομα ἐπαγγεγής ἡ προταθείσα μέθοδος ἦτο ἡ μέθοδος τῆς παρατηρήσεως καὶ πείρας, αὐτὴ ἔξοχῶς συνέτεινεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὰς ἐλευθέρας ἔξερευνήσεις τῆς διανοίας· ἐντεῦθεν ἡ ἀξία καὶ ἡ ὑπόληψις αὐτῆς τῆς ἐπαγγεγής μεθόδου. Ἡ μεγάλη παλινόρθωσις τῶν ἐπιστημῶν ἐσχεδιογράφηθη ὑπὲκείνου τοῦ μεγάλου πνεύματος, καὶ τὸ ὅργανον είναι ἀπόσπασμα τούτου. ἐπιστημονικὴν μεταρρύθμισιν ὁ Βερναρδίνος Τελέσιος διὰ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ *de natura juxta propria principia* ἐν Νεαπόλει 1586, ὀλίγον πρότερον. ἀπεκειράθη, καὶ κατὰ τὸ 1617 ἐν Φραγκφ. ἐτυπωθῆ τοῦ ἐκ Καλαβρίας τῆς Ἰταλίας Καμπανέλλα τὸ βιβλίον τὸ τιτλοφορούμενον *Primum philosophiae instaurandae prorsus tunc auctōnūmū*. Είναι δῆμως ἔκτὸς ἀμφιθολίας ὅτι ἡ ἀγγλικὴ φιλοσοφία διὰ τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Βάκωνος συνετέλεσεν εἰς ἄκρον ἐπὶ τῆς νεωτέρας ἐποχῆς πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν μεταρρύθμισιν. Οὐδεὶς δῆμως ἡδυντίθη νὰ φθάσῃ τὸν ἡμέτερον Ἀριστοτέλη καὶ μάλιστα ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς μεθόδου τῆς ἐφαρμοσίμου εἰς τὰς λογικὰς ἐπιστήμας· δὲν ἀφῆκε τίποτε ὁ Σταγειρίτης εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ξένους καὶ ἔλληνας, γὰρ πράξωσιν. Ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τὸ σπουδαιόν καὶ δριστικὸν ζήτημα περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ἴδεῶν ἔλασσε παρὰ παντοίων φιλοσόφων Ἀγγλῶν ἀντιφατικὰς λύσεις. Ὁ Λόκκιος ἐν τῷ δοκιμίῳ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, τυπωθέντι ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὸ 1690, ἡ δὲ δεκάτη ἔκδοσις κατὰ τὸ 1731, ὁ Οῦμπης ἐν τῷ διτόμῳ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, τυπωθείσῃ ἐν Λονδίνῳ κατὰ τὸ 1738, καὶ ὁ Ἀρτλέϋος ἐν ταῖς παρατηρήσεσιν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου, τύποις Λονδίνου 1749, εἰς δύο τόμους, ἐλυσαν τὸ ἐν λόγῳ ζήτημα ὑλοφρόνως. Ὁ Λόκκιος

human mind with essays by Ios. Priceley. Ὁ Κλάρκιος ἔλευσεν αὐτὸν κατὰ τοὺς πνευματιστὰς, ἵδε the Works of Sam. Clark. Τὴν ὑπερέξιν τοῦ Θεοῦ ἀμφιβαλλομένην ὑπὸ Οὐρανηῖ διεξάδει ὁ Φάινης, ἵδε Wray the Wisdom of God in the Works of creation Lond. 1714. Ὡς πρὸς τὸ δημόσιον καὶ διεθνὲς δίκαιον δὲν συνάδουσσον αἱ θεωρίαι τοῦ Οὐρανοῦ πρὸς τὰς τοῦ Θωμᾶ Παιάνου, ἵδε Rights of man, Payne 1792, καὶ πρὸς τὰς τοῦ Βενθάμου. Παρατηρητέον δὲ ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ αἱ πρακτικαὶ καὶ μηχανικαὶ γνώσεις, ἡ πολιτικὴ οἰκονομία, τὸ συνταγματικὸν καὶ βουλευτικὸν δίκαιον καὶ ἡ κοινωνικὴ ἐπιστήμη, τοσαύτην ἔντασιν ἐλασσον, ὥστε ἡ κυρίως φιλοσοφία μετέβη εἰς τὴν Σκωτίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

Γαλλικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἐκ τοῦ κοινοῦ βιθοῦ τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ἔρχεντο ἀναδύμεναι κατὰ τὸν ις' αἰῶνα πᾶσαι αἱ φιλοσοφίαι τῆς γεωτέρας Εὐρώπης. Ὡπως ἀπαλλαχθῆ ἡ φιλοσοφία οὐ μόνον τῆς αὐθεντίας τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ καὶ πάσης ἀλλης, ἐκτὸς τῆς τοῦ λόγου, καὶ καταστῆ ἐφικτὴ εἰς πᾶσαν διάνοιαν; ἔξαγορμένη ἐκ τῆς ψιλῆς θεωρίας καὶ ἐμβαίνουσα εἰς τὰς ἐφαρμογας καὶ τὴν πρακτικὴν, ὁ Ράμος καὶ ἐν τοῖς μαθήμασι καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ ἀπεγγύμνωσε τὴν φιλοσοφίαν ἀπασῶν τῶν παλαιῶν μορφῶν τῆς σχολαστικῆς, ὑποκαθιστῶν γραμματολογικὰς καὶ ῥητορικὰς, εἰσήγαγε τὴν χρῆσιν τῆς κοινῆς γλώτσης ἀντὶ τῆς λατινικῆς ἐν τε τῇ διδασκαλίᾳ καὶ τοῖς συγγράμμασι τῆς φιλοσοφίας, καὶ πρῶτος ἀνέτρεψεν ἐκείνον τὸν ἀνυπέρβατον φραγμὸν ζένης γλώσσης, κλειδούσης τὴν προσέγγισιν τῶν φιλοσοφίκῶν ἐρευνῶν εἰς τοὺς περιττοτέρους. Ὁ Ράμος, πρόδρομος τοῦ Καρτεσίου, ἐγκαινίζει μετὰ λαμπρότητος τὴν γαλλικὴν φιλοσοφίαν περὶ τὰ μέσα τοῦ ις' αἰῶνος ἐν αὐτῷ τῷ κόλπῳ τοῦ πανεπιστημίου τῶν Παρισίων. Ἐπλήρωσεν διμως τὴν τιμὴν ταύτην

δὲ τῆς ἴδιας αὐτοῦ ζωῆς, καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τὸν ἀγίου Βαρ-
θολομαίου ἀπωλέσθη θῦμα τῆς φιλοσοφικῆς καὶ θρησκευτικῆς
κατ' αὐτοῦ ἀπεχθείας. Δι' ἣτον ἐπιστημονικῶν τύπων ὁ Φαβε-
λαιός, οἱ Μονταίγνης καὶ ὁ Χάρρων, ἐμψυχωθέντες ὑπὸ τοῦ
αὐτοῦ πνεύματος τῆς χριτικῆς καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας συνέτειναν
ἐπίσης νὰ δυσφημήσωσι τὸ πνεῦμα καὶ τὰς μορφὰς τῆς σχολα-
στικῆς. Οἱ Γαστενδής ἐν ταῖς *Exercitationes paradoxicae*
adversus Aristotelem ἤνεγκε τὴν τελευταίαν πληγὴν εἰς τὴν
αὐθεντίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ εἰς τὴν παλαιὰν σχολαστικὴν
φιλοσοφίαν, εἰς μάτην ὑπερασπισθείσαν ὑπὸ τῶν ἀποφάσεων τῶν
κοινούσιων καὶ τῆς Σοφρόνης, δόμος τὸ παράδειγμα κομψῆς,
καθαρᾶς καὶ ἀκριβοῦς φιλοσοφικῆς σύζητησεως.

§ 2. Καὶ τοι δὲ οἱ ἐλεύθεροι φιλόσοφοι τοῦ ιζ' αἰῶνος ἡρχί-
σαν ἐπὶ κινδύνῳ τῆς ἔαυτῶν ζωῆς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπανάστα-
σιν, ἐκ τοῦ κόλπου τῆς ὄποιας ἐμελλει νὰ ἀναφυῇ ἡ γαλλικὴ φι-
λοσοφία, δὲν ἔλαβον ὄμως καὶ τὴν δόξαν νὰ περατώσωσιν αὐτήν.
Η δόξα αὕτη ἐφυλάχθη εἰς τὸν Καρτέσιον. Εἰ καὶ ἐν τοῖς προ-
ηγουμένοις ἐλαλήσαμεν περὶ αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ ἄλλων φιλοσό-
φων σποράδην, δὲν κρίνομεν ἀπὸ σκοποῦ, προκειμένου περὶ τῆς
φιλοσοφίας τοῦ σχετικοῦ ἔθνους, εἰς δ ἀνήκουσιν οὗτοι, νὰ συ-
νοψίσωμεν τὰ ἔκει περὶ αὐτῶν λεχθέντα καὶ νὰ προσθέσωμεν
τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς μείζονα διαφώτισιν, καθὰ ἡ σειρὰ τοῦ λό-
γου καλεῖ, ἐν τοῖς ἴδιαιτέροις τούτοις κεφαλαίοις. Ή γαλλικὴ
φιλοσοφία, προελθοῦσα ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς σχολαστικῆς φι-
λοσοφίας περὶ τὰ τέλη τοῦ ιζ' αἰῶνος, ἀρδευθείσα καὶ γονιμο-
ποιηθείσα διὰ τοῦ αἵματος γενναίων μαρτύρων τῆς ἀνεξαρτη-
σίας τοῦ λόγου, ὁριστικῶς ὑπὸ τοῦ Καρτέσιον θεμελιωθείσα,
περίττησιν ἐν τῇ ἴστορίᾳ αὐτῆς τρεῖς ἀνακυκλήσεις ἡ ἐπανα-
στάσεις. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ιζ' αἰῶνος ἄχρι τῶν μέσων τοῦ
ιη' ἡ φιλοσοφία τοῦ Καρτέσιον βασιλεύει ἐν Γαλλίᾳ ἀνευ ἀντι-
ζήλου, ὑποτάξατα πάσας τὰς μεγάλας διανοίας τῆς ἐποχῆς.
Αὐτὴ διεγείρει τὸν Μαλεβράγχον καὶ Σπινόζαν, ἐπενεργεῖ ἴσχυ-
ρῶς ἐπὶ τοῦ Λοκκίου καὶ τοῦ Λεϊζνιτίου· οὐ μόνον σημειοῖ διὰ
τῆς ἔαυτῆς σφραγίδος πᾶσαν τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν
τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν φιλολογίαν τοῦ μεγάλου αἰῶνος. Ἐν
τοσούτῳ κατὰ τὸν ιη' αἰῶνα τελεῖται ζωηρὰ ἀντίδρασις εἰς τὰ
πνεύματα καὶ ὁ καρτεσιανισμὸς νικᾶται· ταχὺς ὁ θρίαμβος,

ταχεῖα καὶ ἡ παρακμὴ καὶ πτῶσις αὐτῆς· Δὲν πρέπει δῆμως νὰ
λησμονήσωμεν ὅτι μόνος ὁ Θεὸς εἶναι ἀλάνθαστος, οἱ δὲ ἀν-
θρωποι, ὅσον ἐπίσημοι καὶ ἄν ξῆναι, περίκεινται ἀσθένειαν, καθ'
ἐκάστην στιγμὴν λαυθάνονται καὶ εἰς μεγάλα σφάλματα ὑποπί-
πτουσι. Τούτου τεθέντος, εὐκόλως δυνάμεθα νὰ εὑρώμεν τὰ αἰ-
τια τῆς πτώσεως τοῦ συστήματος τοῦ Καρτεσίου, ὡς καὶ παγ-
τὸς ἄλλου ἀνθρωπίνου συστήματος. Αἱ ἀντιποτήσεις καὶ παρά-
λογοι ἀξιώσεις, ἡ ἀλαζονεία καὶ ὁ τυφλὸς ἐνδουσιασμὸς τῶν
μαθητῶν τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς, ὁμούοντων εἰς τὸν λόγον τοῦ
νέου διδασκάλου αὐτῶν, ὡς οἱ τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Πλάτωνος
καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους θιασῶνται ἄλλοτε ἐποίουν, ἡ παρ' εὐτοῖς
στασιμότης τῆς ἐν γένει ἐπιστήμης, ἡ τάσις αὐτῶν τοῦ γὰ ἀ-
κινητοποιήσων τὴν κοινωνίαν, ἀπέχοντες κατὰ τὸ παράδειγμα
τοῦ διδασκάλου πάσης μελέτης καὶ σκέψεως ἐπὶ τῆς κοινω-
νικῆς καὶ πολιτικῆς τάξεως, ἡ ἐκ μέρους αὐτῶν περιφρόνησις
τῆς πείρας, τιμηθείσης καὶ καθιερωθείσης τότε διὰ τῶν μεγά-
λων καὶ σημαντικῶν ἀνακαλύψεων τῶν φυσικῶν καὶ φυσιολογι-
κῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἀδίκος ἀπόκρουσις τῆς γονίμου ὑποθέσεως
τοῦ Νεύτωνος περὶ τῆς ἀστρονομικῆς ἐλέξεως καὶ τοῦ νόμου τῆς
βαρύτητος, πρὸς δὲ τὸ φεῦδος καὶ ἡ προπέτειά τινων ἐκ τῶν
ὑποθέσεων τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς ἐπὶ φυσικῶν καὶ μεταφυσι-
κῶν ἀντικειμένων, πάντες οὗτοι οἱ ἰσχυροὶ λόγοι μετὰ καὶ ἄλ-
λων, ἐρρίφαν ἐκ βάθρων τὸν καρτεσιανισμὸν καὶ ἀνύψωσαν τὴν
φιλοσοφίαν τῆς πείρας κατὰ τὸν ίή αἰῶνα, ητοι τὸ σύστημα
τοῦ Βάκωνος, συσταθείσαν καὶ παραγγελθείσαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ
εὐρέτου, ἀτρομήτου ὑπερασπιστοῦ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ
τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας τῆς Ἀγγλίας.

§ 3. Η μεταφυσικὴ τοῦ Λοκκίου καὶ τοῦ Κονδιλλάκου, ἀν-
τιθετος εἰς τὴν τοῦ Καρτεσίου καὶ Μαλεβραγχίου, εἶναι βεβα-
ότατα ἐπιπόλαιος καὶ ψευδῆς. Τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ αὐ-
τῆς γνωρίσματά είσιν ὅτι παράγει τὰς ἀνθρωπίνας γνώσεις καὶ
ἰδέας ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ὁ πορρίπτουσα τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου καὶ
τὴν ἐνόρκειν, καὶ, παρὰ τὰς ἐμφύτους ιδέας ἐν γένει, ἐποβάλ-
λουσα τὴν ιδέαν τοῦ ἀπείρου, ἐφ' οὓς ὁ Καρτέσιος στηρίζεις εἰχε-
τὴν ἀπόδειξιν τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρχεως. Ἀλλ' ἐφ' ἑτέρου συνιστάτο
τοῖς πολλοῖς, διότι ἐκήρυξε τὴν ἐπικράτειαν τῆς παραπορή-
σεως, βοηθοῦσα τὴν γνώμην περὶ τῆς ἐλέξεως τοῦ Νεύτωνος κατὰ

τῶν τυφῶνων τοῦ Καρτεσίου· καὶ τὸ συντελεστικώτερον εἰς τὸ συμφέρον αὐτῆς, ἐπρέσσενε τὰς κοινωνικὰς καὶ πολιτικὰς μεταρρυθμίσεις, καὶ ἐδίδασκε τὴν ἀνεξιθρησκείαν, τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἴδιατηταν ἐκείνη δὲν ἔθεωρε τὸν ἄνθρωπον μόνον καθ' ἑαυτὸν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐνησχολεῖτο περὶ τὸ φυσικὸν καὶ πολιτικὸν δίκαιον, παρημελημένον ὑπὸ τῆς καρτεσιανῆς σχολῆς, ἐπέσκευδεν εἰς τὸν κοινωνικὸν ὄργανον τὰς ἀρχὰς τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ λόγου, ἀπεφαίνετο κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ. Οὐχὶ ἔνεκα τῶν μεταφυσικῶν ἀρχῶν αὐτῆς, αἵτινες ἡσαν καὶ ἀσθενέσταταις καὶ ψευδέσταταις, ἀλλ' ἔνεκα τῶν διαληφέντων αἵτινας ἐθριμβεύεταις κατὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ ιζ' αἰώνος. Εἶτασθεῖσα, κριθεῖσα καὶ καταδικασθεῖσα ἡ φιλοσοφία αὗτη ὑπέκυψεν ἐξ ὑπαρμοιβῆς εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ιθ' αἰώνος. Τὴν ἀντίδρασιν ἥρχισαν οἱ Maine de Biran καὶ Λαρομιγιέρος, οἵτινες διεφώτισαν τὴν οὐσιώδη ἐνεργότητα τῆς ψυχῆς, παραγγωρισθεῖσαν ὑπὸ τῶν πλειοτέρων μεταφυσικῶν τοῦ ιτ' αἰώνος καὶ κατ' ἔξοχὴν ὑπὸ τοῦ Κονδιλλάκου. Συνεχίζει καὶ ἀναπτύσσει ἐπισημότερον ἐκείνην ὁ Ρούερχολλάρδος, ὅστις βοσθύμενος ὑπὸ τῆς Σκωτικῆς φιλοσοφίας, ἀνέτρεψε τὴν περιβόητον ἀρχὴν ὅτι ἀπασαι αἱ ίδεαι προέρχυνται ἐκ τῶν αἰσθήσεων. Πλὴν μετὰ πλείονος ἴσχυος καὶ λαμπρότητος, καὶ ἀναβαίνων εἰς τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τοῦ καρτεσιανισμοῦ, ὁ Κουσίνος ἐτελείωσε τὴν νέαν ταύτην φιλοσοφικὴν ἐπανάστασιν. Ἐνεβάτευσεν εἰς τοὺς χαρακτῆρας καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν ἀπολύτων ίδεων, ἀνήνεγκεν αὐτὰς εἰς ἀπόρσωπον καὶ θεῖον λόγον, οὐτίνος μετέχουσι πάντα τὰ λογικὰ ὄντα. Οὕτεν ὁ Κουσίνος ἐγκατέστησε νέαν φιλοσοφίαν, τὴν ἐκλεκτικὴν, ἵνα δεῖξῃ ὅτι αὐτὴ θηρεύει νὰ συμπεριλάβῃ ὑπὸ τὴν αὐτὴν σύνθεσιν πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, κεχωρισμένα ἡ ἡκρωτηριασμένα ὑπὸ τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀποκλειστικῶν συστημάτων. Εἴν γένει δὲ ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία διαστέλλεται τῶν ἀλλων κατὰ τὴν μεθοδον, ὑφισταμένην εἰς τὴν σταθερὰν καὶ ἀδιάστιστον πίστιν εἰς τὴν αὐθεντίαν καὶ κυριαρχίαν τοῦ λόγου, εἰς τὴν μετάβασιν ἐκ τοῦ γνωστοῦ εἰς τὸ ἄγνωστον καὶ εἰς τὸ νομίζειν τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν οὐχὶ τέρμα καὶ μέτρον, ἀλλ' ἀφετηρίαν ἀπασῶν τῶν μελετῶν ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ὄντων. Διακρίνεται δέ καὶ κατὰ τὴν θευματήην ἐνάργειαν, τὴν πλήττουσαν

πάπαντας τοὺς ὄφθαλμοὺς καὶ ἀποτεινομένην εἰς ἀπάρας τὰς διανοίας. Παρὰ τοῖς φιλοσόφοις τῶν λοιπῶν ἐθνῶν, ἐξερέσει τῶν ἴταλῶν, βλέπομεν τύπους ἀλλοχότους καὶ σκοτεινοὺς, τάνακαπαλιν παρὰ Γάλλοις, τῶν ὅποιών ἡ γλώσσα εἶναι καταληπτὴ εἰς πάντας, ἡ δὲ μέθοδος καὶ διδασκαλία αὐτῶν ἔχουσι δημοτικὴν τὴν μορφὴν, καὶ τείνουσιν οὐχὶ εἰς καθαρὰς καὶ μεταφυσικὰς θεωρίας, ἀλλ᾽ εἰς πρακτικὰς, κοινωνικὰς καὶ συντελεστικὰς εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐημερίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

Σκωτικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Αὗτη ἡ φιλοσοφία ἐθεμελιώθη περὶ τὰ μέσα τοῦ τῇ αἰ-
τεῖνος ὑπὸ Οὐγγεστῶνος, καθηγητοῦ ἐν τῷ πανεπιστημῷ τῆς
Γλασγούνης, ἀριθμοῦσα μεταξὺ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων
τὸν Λάδαμ Σμιθην, τὸν Ἰείδην, τὸν Βεαττίνην, τὸν Φεργουσώνα,
τὸν Δουγάλλον Στευάρτον καὶ τὸν Βράουν. Χρονολογικῶς τοκο-
θετεῖται μεταξὺ τῆς σχολῆς τοῦ Λοκκίου ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ τῆς
τοῦ Καντίου ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ διατυπώσας τὰς θεωρίας αὐτῆς τῆς
διδασκαλίας εἶναι ὁ Ἰείδης, εἰς τοῦ ὅποιου τὰ συγγράμμα-
τα πρέπει νὰ ζητηθῶσιν οἱ ἀρχικοὶ χαρακτῆρες. Ἡ φιλοσοφία
τοῦ Ἰείδου ἐξέρχεται ὀλόκληρος ἐκ τῆς ἀζιομνημονεύτου πολε-
μικῆς, τὴν ὅποιαν ἡρχιστε κατὰ τῆς ὑποβέσεως τῶν εἰκωνικῶν ἡ
παραστατικῶν ἰδεῶν. Ἐνόμιζον τότε οἱ φιλότοφοι πρὸς ἐξήγη-
σιν τοῦ γεγονότος τῆς ἔξωτερικῆς ἀντιλήψεως, ὅτι μεταξὺ ἡ-
μῶν καὶ τῶν πραγμάτων ὑπάρχει τὸ διάμεσον, καλούμενον ἰδέα
ἢ εἰκὼν, προώρισμένον ἵνα θέσῃ τὸ πνεῦμα εἰς σχέσιν μετά τῶν
περικυκλούντων ἀντικειμένων. Ἐπεκράτει ἡ θεωρία αὗτη, τελευ-
ταῖον ἀλλοις λείψανον τῆς ἀρχαίας ἐξηγήσεως τῶν ἀτομιστῶν,
ἐν τῇ σχολῇ, καὶ πρότερον ὁ Ἰείδης, ὡκειοποιήθη αὐτὴν. ἀχρις
οὐ εἶδε τὰς ὀλεθρίους συνεπείας τὰς ἔξαχθείσας ἐντεῦθεν ὑπὸ τοῦ
Βερκελεύου καὶ Οῦμη. Ὁ πρῶτος ἀναγωρῶν ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι

ἡ πεποίθεσις εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν ἔκτος ἀντικειμένων βασίζεται εἰς τὴν παρουσίαν τῶν ἴδεων ἐν τῷ πνεύματι, καὶ οὐχ εὐρίσκων ἐν τῇ φύσει τῆς ἴδεας τὸ δικαιολογοῦν ἐκείνην τὴν πεποίθησιν, ἡρνήθη τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον. Ὁ δεύτερος ὡφεληθεὶς ἐκ τοῦ συμπεραποῦ τοῦ Βερκελεύου ἡθέλησε νὰ ἔξολοθρεύσῃ τὴν ὑπαρξίν τῶν πνευμάτων καὶ τοῦ Θεοῦ! Ἐὰν τῷ ὅντι πᾶσα γνῶσις ὑπονοῇ τὴν ἀνάγκην μεσολαβοῦντός τινος καὶ διαμέσου μεταξὺ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου καὶ τοῦ γινωσκομένου ἀντικειμένου, τὸ ὑποκειμένον δὲν δύναται ποτὲ νὰ συγκοινωνήσῃ κατ' εὐθείαν μετὰ τοῦ ἀντικειμένου, οἷονδήποτε ἡθελεν εἰσθαι· καὶ ἐὰν ἀρνηθῇ τις τὴν ὑπαρξίν τῶν σωμάτων, διότι κατ' εὐθείαν καὶ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῶν δὲν φθάνει, πρέπει νὰ ἀρνηθῇ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὰ πνεύματα καὶ τὸν Θεόν, ἐνθα περισσότερον δὲν ἀφίκενται κατὰ τὴν πραγματικότητα. Οὕτω λοιπὸν ἐν τῷ κόλπῳ τούτου τοῦ καθολικοῦ σκεπτισμοῦ πάντα ἔξαφανίζονται, μενούσῶν μόνων τῶν ἴδεων, ἥτοι ἀνεγηγήτων φαινομένων, κενῶν φασμάτων, καθαροῦ μηδενικοῦ. Τὸ κοινὸν αἰσθῆμα ἐπανίσταται κατὰ τῶν τερατωδῶν ἐκείνων συνεπειῶν, καὶ ὁ Φείδης ἐντόνως διεμαρτυρήθη κατὰ τοιαύτης θεωρίας. Παρατηρητέον δὲ ὅτι ἀπαντες οἱ ἀνθρώποι εἰς τὸ πεῖσμα τῶν συλλογισμῶν τῶν φιλοσόφων πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου· οἱ φιλόσοφοι πιστεύουσιν εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, τοῦ κόσμου καὶ τῶν πνευμάτων. Ὁ Φείδης μετὰ σπανίας ὀξυνοίας ἀποκαλύψας τὰ ἐλαττώματα τοιαύτης φιλοσοφίας κατέδειξεν αὐτά. Ή ἀφετηρία καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποδείξεως τοῦ Βερκελεύου καὶ Ούμη εἶναι καθαρὰ ὑπόθεσις, ἡ ἀνάγκη τῆς ἴδεας ὡς διαμέσου μεταξὺ τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσεως. Αὕτη ἡ ὑπόθεσις ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίων ἀποδείξεις· διότι ἀφ' ἣς ἡ ἴδεα καθίσταται διακεχιριμένον δν, πρέπει νὰ ἥναι ἡ οὐσία ὑλικὴ ἡ οὐσία ἀϋλος ἡ νὰ μετέχῃ συνάμα καὶ τῶν δύο φύσεων. Τεθείστης ὑλικῆς, πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν τὴν πιθανότητα συγκοινωνίας τινὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ πνεύματος, καὶ τότε δὲν φαίνεται διὰ τί τὸ πνεῦμα νὰ μὴ ἐμβῇ ἐπίστης εἰς ἄμεσον συγκοινωνίαν μετὰ τῶν σωμάτων. Τεθείσης ἀϋλου, πρὸς συγκοινωνίαν αὐτῆς

μετὰ τοῦ σώματος πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι δὲν εἶναι ἐπόμενον νὰ ἔχῃ περισσοτέραν δύναμιν παρ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα. Εάν ἐπὶ τέλοις ἦναι ὄλικὴ καὶ ἄυλος οὐσία, ἀνταποκρινομένη ὡς ὄλικὴ μετὰ τοῦ σώματος καὶ ὡς ἄυλος μετὰ τῆς ψυχῆς, λύεται τὸ ζήτημα διὰ τοῦ ζητήματος, καὶ τὸ πρόβλημα μένει ὀλόκληρον, ἐπειδὴ πρόκειται ἀκριβῶς νὰ μάθωμεν πῶς δύο ὅροι ἐναντίας φύτεως δύνανται νὰ ἔχωσι πρὸς ἀλλήλους σχέσιν τινά. Οἱ Ρείδης ἐν τῇ νικηφόρῳ αὐτοῦ ανασκευῇ μετὰ τὴν βιβλεῖαν ἀνάλυσιν τοῦ γεγονότος τῆς ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως καὶ τῶν συνοδευουσῶν ταύτην περιζάσεων βεβαιόνει ὅτι ἡ εἰς τὴν ἐξωτερικότητα πεποίθησις ἐσιν ἐνέργεια πίστεως, ἔχουσης ἐν ἑαυτῇ τὸν λόγον τῆς ἑαυτῆς ὑπάρχεως καὶ νομιμότητος. Οἱ φιλόσοφος οὗτος λέγει ὅτι ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὴν ὑπαρξίαν τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων ἐπίσης ἀκατασχέτως, ὡς πισεύομεν εἰς τὴν ἡμετέραν ὑπαρξίαν, χωρὶς νὰ ἔχωμεν ἀνάγκην νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ἀποδείξεις ἵνα δικαιολογησωμεν τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀποκαλυπτουσῶν αὐτὴν ἴκανοτήτων καὶ δυνάμεων. Καθὰ δὲ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀποδεικτικῶν ἀληθειῶν ἡ ἐπιστήμη ἀνατρέχει εἰς πρώτας ἀναποδείκτους ἀρχὰς καὶ ἐκεὶ ἴσταται, οὕτω καὶ ἐν τῇ τάξει τῶν ἐμπειρικῶν ἀληθειῶν ἐπάνωγκες νὰ παραδεχθῶμεν ὡσεύτως γεγονότα ἀπλὰ καὶ ἀρχικά, ἀτινα, εἰς καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν λοιπῶν, δὲν ἐπιδέχονται ἐξήγησιν.

§ 2. Ή κριτικὴ τῆς θεωρίας τῶν παραστατικῶν ὥδεν γάληγήτε τὸν Ρείδην εἰς σαφέστερα συμπεράσματα ἐπὶ τῶν γενικῶν αἰτιῶν τῶν παραλογισμῶν, τῶν ἀναχαίτισάντων τὴν πρόοδον τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἐπὶ τῶν θεραπευτικῶν μέσων. Ήδη κατὰ τὸν Ρείδην καὶ τὴν σκωτικὴν σχολὴν, αἱ φιλοσοφίαι καὶ ἐπιστῆμαι εἰσὶν ἐπιστῆμαι γεγονότων ἐξίσου ὡς αἱ φυσικαὶ καὶ φυσιολογικαὶ. Αἱ μὲν τούτων ἔχουσιν ἀντικείμενον τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, αἱ δὲ τὴν τῶν ἐσωτερικῶν ἡτοι τῶν τῆς συνειδήσεως ἐπομένως ἡ μεθοδος, ἡτοις ἐφαρμόζεται εἰς τὰ μὲν, ἐφαρμοστέα καὶ εἰς τὰ δὲ, προκειμένου ἐν ἀμφοτέραις ταῖς περιπτώσεσι νὰ σπουδᾶσιν τὰ θεατὰ γεγόνοτα, νὰ τακτοποιήσωμεν καὶ ἀγάγωμεν καντά εἰς νόμους. Δυνάμει ταύτης τῆς μεθόδου αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι συνετάχθησαν ἀπὸ τοῦ Βάκωνος, ἀφιχθεῖσαι εἰς τὰ ἐξαισιώτερα ἐξαγόμενα· διὰ ταύτης τῆς μεθόδου καὶ αἱ φιλοσοφικαὶ ἐπιστῆμαι δυνατὸν νὰ συνταχθῶσι καὶ φάσσωσι εἰς ἀκρι-

Ἔεις καὶ αὐστηρὰς λύσεις. Εἶνα μετὰ τοσοῦτους αἰῶνας καὶ τοὺς ἀγῶνας μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν ἔμειναν στάσιμοι, λεία τῆς ἀβεβαιότητος καὶ τῆς ἀμφιεσοίας, τοῦτο προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι οἱ φιλοσοφοῦντες προέβησαν διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς εἰκασίας καὶ τῆς ὑποθέσεως· ἐξ οὐδὲντος καὶ ἀτελῆ συστήματα, παριστῶντας ἀσθενές τι μέρος τῆς ὀλικῆς πραγματικότητος. Ἐπὶ μακρόν τινα χρόνον καὶ αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι συνεμερίσθησαν τῆς αὐτῆς τύχης, διελθοῦσαι τὰς αὐτὰς περιπτετείας, ἀχρις ὅτου οἱ σοφοὶ ἐφαύσαντο εἰκοτολογοῦντες καὶ μαντεύοντες, καὶ παρεδέχθησαν καὶ ἐξηρεύθησαν ἀμένων ἐφήρμοσαν τὴν μέθοδον τῆς παρατηρήσεως. Μην τῇ σπουδῇ τῆς φιλοσοφίας πρέπει νὰ χαραχθῇ ἡ αὐτὴ πορεία, νὰ προγραφθῇ ἀνηλεῶς ἡ ὑπόθεσις, νὰ μὴ ὑποτίθηται τίποτε πέραν τῶν δεδομένων τῆς παρατηρήσεως, μόνη ἡ παρατήρησις θεμιτή. Ἀλλη αἵτια πλάνης, κατὰ τὴν σκωτικὴν σχολὴν, εἰναι ἡ μὴ ἀναγνώρισις τῶν στενῶν ὅρίων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας κατὰ τὴν ἐρευναν τῆς ἀληθείας· ἡ θέλησαν νὰ ἐμβατεύσωσιν εἰς τὸν ἔσχατον λόγον τοῦ ὄντος, ὑπὸ τὸν τρόπον νὰ ἐπιτύχωσι τῆς οὐσίας, ὑπὸ τὸ αἴτιατὸν τῆς αἵτιας, νὰ ἐπιγράσωσι τὸ ἀνεξήγητον. Κατὰ τὸν Φείδην καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐματαιοπόνουν ἔκεινοι οἱ φιλόσοφοι, διότι περὶ τῆς πραγματικότητος, ἐσωτερικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς, πᾶν διτι γινώσκομεν καταντᾶ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν φαινομένων, καὶ ἐπομένων τῶν ἴδιοτήτων ἡ κατηγορούμενων, τὰ λοιπὰ ἐκφεύγουσιν ἡμᾶς. Οἱ τι δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν περὶ αἵτιων καὶ οὐσιῶν εἰναι ἡ ἀπαρξὶς αὐτῶν, ὑψουμένης τῆς διανοίας ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος εἰς τὴν αἵτιαν καὶ ἐκ τοῦ κατηγορούμενου εἰς τὸ εἶναι. Πλὴν καθ' ἑαυτὰς αἱ αἵτια καὶ αἱ οὐσίαι εἰσὶν ἀκατάληπτοι, καὶ δέντι ἐξεύρομεν τὴν οὐσίαν τῆς φύσεως αὐτῶν· ἐν ὅσῳ κατεγίνοντο αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἵνα προσδιορίσωσιν εἰς τί ὑφίσταται ἡ οὐσία τῆς ὕλης καὶ τῶν σωμάτων, ἐγέννησαν συστήματα χιμαρικὰ ὅλως διόλου. Ἀπ' ἐναντίου ὅτε παρήτησαν ἔκεινον τὸν τρόπον τῆς ἐξερευνήσεως, περιορισθεῖσαι εἰς τὴν σπουδὴν τῶν γεγονότων, τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν, ταχέως προέκοψαν εἰς κατάστασιν βεβαιότητος καὶ σχετικῆς τελειότητος ἀνέλπιστον. Οἱ Σκώτοι φιλόσοφοι ἐάσαντες χαίρειν τὰ ἀδιάλυτα προβλήματα, περὶ τοῦ πῶς καὶ διὰ τί τῆς ὑπάρξεως τὸν ὄνταν, καὶ ἐπιδιδύντες εἰς τὴν μελέτην τῶν φαινομένων, ἐπεδίωκ-

κον τὴν πλήρη ἀναλογίαν μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ ἡθικῶν ἐπὶ στημῶν, τὸν ἐφαρμογὴν τῆς τοῦ Βάκωνος μεθόδου. Όθεν τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα ἀνίχνησαν ὑπ’ αὐτῶν εἰς ζητήματα γεγονότων, ἡ δὲ φιλοσοφία ὀλόκληρος ἔξαρταται ἐκ τῆς ψυχολογίας· τοιοῦτος ὁ ὁμοιογούμενος σκοπὸς τῆς ὑπὸ Ρείδου καὶ Στεβάρτου εἰσαχθείσης εἰς τὴν φιλοσοφίαν μεταρρυθμίσεως. Πάσαι αἱ ἐπιστῆμαι συνυπονοοῦσιν ἀρχάς τινας διεπούσας αὐτὰς, ἀνευ τῶν διποίων δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξωσιν οὐδὲ ἐπὶ μίαν στιγμήν· ἐὰν ἀρνηθῇ τις τὰς ἀρχὰς ταύτας, καταστρέψῃ τὴν νομιμότητα τῆς μαρτυρίας τῶν αἰσθήσεων καὶ τοῦ λόγου, καὶ ἔξασθενήσῃ τὸ κύρος τῆς σχέσεως τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, τοῦ κατηγορουμένου καὶ τῆς οὐσίας, ἥθελε καταστρέψει διὰ τῆς αὐτῆς πληγῆς πάσας τὰς ἐντεῦθεν πηγαζούσας ἐφαρμογάς. Οὕτω δὲ ὑποβάλλεται ἡ φιλοσοφία εἰς τοὺς αὐτοὺς ὄρους τῶν μαθηματικῶν καὶ φυσικῶν ἐπιστημῶν. Αἱ πρῶται ἀλήθειαι ὡς ἀπλαὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγθῶσιν εἰς ἄλλας καὶ νὰ ἀποδειχθῶσιν, ἄλλως ἡθέλομεν ἀλλοιώσει καὶ ἀρνηθῇ αὐτάς· πρέπει ὡς συμπεφωνημένας νὰ παραδεχθῶμεν αὐτὰς καὶ νὰ μὴ διαφυλοεικῶμεν τὸ κύρος αὐτῶν. Τοῦτο ἐκήρυξαν οἱ Σκώτοι φιλόσοφοι κατὰ τῶν μὴ φρονούντων οὕτω, ὅτι ὥφειλον νὰ παραδεχθῶσι τὰς ἀναποδείκτους ἀληθείας, καθὰ γίνεται καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπιστήμαις. Τίνες δὲ αἱ ἀλήθειαι αὐταὶ, τίς ὁ χαρακτὴρ αὐτῶν καὶ τί τὸ ἀνηκόν αὐταῖς μέρος εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, εἶναι τὸ πρόβλημα, ὅπερ ὁ Ρείδης μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἐπεχείρησε πρῶτος νὰ λύσῃ. Καθὼς ἀνεσκευάσε τὸν ἴδαιομόδην τοῦ Βερκελεύου διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ δογματισμοῦ τοῦ Καρτεσίου, ὁ Ρείδης ὑπέσκαψεν εἰς τὴν βάσιν αὐτοῦ τὸν σκεπτισμὸν τοῦ Ούμη διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ δογματισμοῦ τοῦ Λοκκίου. Κατὰ τὸν Λόκκιον καὶ τοὺς διπαδοὺς αὐτοῦ ἀπασαὶ αἱ ἡμέτεραι ἰδέαι εἶναι τὸ προϊὸν τῆς παρατηρήσεως καὶ τῶν δεδομένων αὐτῆς· τὸ πνεῦμα κατ’ ἔκεινον εἶναι *tabula rasa*· αὐτὸς φρονεῖ, ὡς καὶ ἄλλαχοῦ ἐρρέθη, ὅτι τὰ φαινόμενα τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου τῇ μεσολαβήσει τῶν αἰσθήσεων γνωρίζονται, καὶ τὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ διὰ τῆς συνειδήσεως· ἐκ τῆς συμπαραβολῆς τῶν ἰδεῶν παράγει τὴν κρίσιν διὰ τῆς μνήμης, ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλας συμπαραβολῆς τῶν κρίσεων τὸν συλλογισμὸν, καὶ οὕτω πως διὰ τῆς ἀλύσεως καὶ ἀναλύσεως τῶν ἰδεῶν, αἰτινες εἴναι

προϊὸν τῆς παρατηρήσεως, νομίζει ὅτι ἐξηγεῖ τὸ ζήτημα. Άλλ' ὁ Οὐμης ὑπεχρεώθη νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἐλάττωμα ἐκείνης τῆς φιλοσοφίας δι' ἀνικήτου ἐξαγωγῆς τῶν ἐντεῦθεν προκυπτουσῶν συνεπειῶν. Εἶναι αἱ ἴδεαι, καθὼς διατείνονται ἐν τῇ ὑποθέσει, πρόερχωνται ἐκ μόνης τῆς παρατηρήσεως, δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε οὐσίαι, οὔτε αἰτίαι, διότι ἡ παρατηρησίς διήκει μόνον φαινόμενα ἐφήμερα καὶ εὐμετάβλητα· ἡμέες δυνάμεθα νὰ γινώσκωμεν τὴν ἐπιφάνειαν, ἡ οὐσία, ἡ βάσις διηνεκῶς χρύπτεται κατὰ τὰς ἡμετέρας ἔρευνας. Εἶναι ἀφ' ἑτέρου αἱ κρίσεις ἡναὶ τὸ προϊὸν τῆς συμπαραβολῆς δύο ἡ πλειόνων ἰδεῶν προηγουμένως ὑπὸ τῆς παρατηρησίας δεδομένων, ὡς θίλει ὁ Λόκκιος καὶ ἡ σχολὴ αὐτοῦ, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν οὔτε διτὶ πᾶν γεγονός ὑποτίθησιν αἰτίαν, οὔτε πᾶν κατηγορούμενον οὐσίαν. Εἴκ τῶν δύο τούτων δρῶν ὁ μὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου χιμαρικὸς, ὡς μὴ ἀντιστοιχῶν οὐδεμιᾷ καταληπτῇ πραγματικότητι, καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κόσμῳ λογικόν τι τέχνασμα ἐπιτρέπον τὴν μεταμόρφωσιν τυχαίας σχέσεως συμπαρακολουθίας ἡ διαδοχῆς εἰς σχέσιν ἀναλογίων, ἀναγκαίαν καὶ ἀπόλυτον. Οὕτω πως ὁ Οὐμης ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Λοκκίου ἐπὶ τῆς ὀρχῆς τῶν ἰδεῶν ἐξήγαγε καθολικὸν σκεπτισμὸν, καταστρέφοντα τὴν πεποίθησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἰς οἰανδήποτε πραγματικότητα, τὰ σώματα, τὴν ψυχὴν καὶ τὸν Θεόν. Ήδη ὁ Ρείδης διὸ ὑψηλοτέρας ἀναλύσεως ἀποδεικνύει ὅτι πᾶσα γνῶσις περιέχει, ἔκτὸς τοῦ ἐκ τῶν ὑστέρων στοιχείου παραχθέντος ἐκ τῆς πείρας, στοιχείον ἐκ τῶν προτέρων ἐντελῶς διακεκριμένον, ὅπερ ἡ πείρα δὲν περιέχει καὶ ἀδυνατεῖ νὰ ἐξηγήσῃ. Παρὰ τὰς ἐμπειρικὰς, ἐνδεχομένας καὶ προκυπτούσας ἐκ μερικῶν καὶ ἀτομικῶν ἰδεῶν κρίσεις, ὁ Ρείδης διέστειλε κρίσεις ἑκουσίους, αὐθορμήτους, ἀναγκαίας, καθολικὰς, αἰτινές είσιν ὁ λόγος τῆς ὑπάρχεως τῶν πρώτων. Αἱ τοιαῦται κρίσεις μετὰ τῶν ὑποθέτουσῶν αὐτὰς ἀρχῶν δὲν γεννῶνται ὑπὸ τῆς πείρας, ἢν ὑπερβαίνουσιν, οὔτε ὑπὸ τῆς σκέψεως; καθὸ ἐμφανιζόμεναι ἀκαρεῖ εἰς τὸ πνεῦμα χωρὶς ἡμεῖς νὰ σκεφθῶμεν καὶ νὰ θελήσωμεν ἀνευρίσκονται καθάπτας παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις, καὶ ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας κατέχουσι τὴν ἐξουσίαν, ἢν καὶ βραδύτερον θέλουσιν ἐξασκεῖ ἡμεῖς δὲν εἴμεθα κύριοι οὔτε νὰ δεχθῶμεν αὐτὰς οὔτε νὰ ἀπωθήσωμεν, ἀπαρτίζουσιν αὐτὰ τὸ θεμέλιον τῆς ἡμετέρας διανοίας καὶ προεδρεύουσιν ἐκάστη

τῶν ἑαυτῆς πράξεων. Ή ἀνάλυσις δύναται νὰ χωρίσῃ αὐτὰς, νὰ ἐκφράσῃ διὰ τύπων μᾶλλον ἢ ἡ ττον αὐστηρῶν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, εἴτε διατετυπωμένας εἴτε μὴ, ἐφαρμόζει μετὰ ἵσης βεβαιότητος· κατὰ τούτο ὁ ἀνθρωπὸς πιστεύει χωρίς νὰ μάλη, γινώσκει χωρίς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην νὰ διδαχθῇ. Όθεν ἔχομεν δύο εἰδη ἀληθειῶν, τὰς μὲν ἐκ τῶν ὑστέρων, τὰς δὲ ἐκ τῶν προτέρων· τὰς τελευταίας ἀντέταξεν ὁ Φειδῆς κατὰ τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Λοκκίου. Ή σκωτικὴ φιλοσοφία ἐδήλωσεν αὐτὰς διαφοροτόπως, ὡς θεμελιώδεις νόμους τῆς διανοίας, ὡς ἀρχικὰς πεποιηθήσεις, ὡς στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης πίστεως, ὡς ἀληθείας τοῦ κοινοῦ αἰσθήματος. Πλὴν δὲν προσδιώρισεν ἀκριβέστερον ἢ ἀλλότε τὴν ὑπαρξίν τῶν γενικῶν ἀληθειῶν, καὶ δὲν διέκρινε ταύτας τῶν ἐμπειρικῶν σαφέστερον, δεικνύουσα καταλήλως τὸ μέρος, δικερ λαμβάνοντος αὐταὶ εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῆς γνώσεως.

§ 3. Διεγράψαμεν διὰ δραχέων τὴν διδασκαλίαν τῆς σκωτικῆς σχολῆς ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου, τῶν ὅρίων καὶ τῶν συνθηκῶν τῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Εἴναι δὲ ἀναμφίλεκτον ὅτι οἱ Σκῶτοι φιλόσοφοι ἐδειξαν ἐναργῶς ὅτι ὑπάρχει ἡ ἐπιστήμη τοῦ πνεύματος, καθὼς καὶ ἡ ἐπιστήμη τῶν σωμάτων, καὶ ὅτι κατά τινα τρόπον εἰς τὴν σπουδὴν ἀμφοτέρων τῶν ἐπιστημῶν ἐφαρμόσιμος εἴναι ἢ αὐτὴ μέθοδος. Καί τοι δὲ καὶ πρὸ αὐτῶν ὥρισθη ἡ διάκρισις τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ ἥθικου κόσμου, καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς παρατηρήσεως πρὸς γνῶσιν τῶν φαινομένων τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου, οἱ Σκῶτοι ἐλαθον τὸ δικαίωμα τῆς δόξης ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι ἐξέθηκαν καθαρῶς τοὺς κανόνας ταύτης τῆς παρατηρήσεως, καὶ πρὸ πάντων ἐφήρμοσαν. Οὐδὲ πρέπει νὰ διαφύγῃ τὴν μνήμην ἡμῶν ὅτι ἐκεῖνοι συνετέλεσαν ἵνα καταφανῇ μέχρι τίνος τὰ φιλοσοφικὰ προβλήματα ἔχουσι τὰ στοιχεῖα τῆς λύσεως αὐτῶν ἐν τῇ προηγουμένῃ γνώσει τῶν φαινομένων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ. Ή τελεσφόρος ἀντίδρασις ἐκείνων κατὰ τοῦ ὑπερβάλλοντος δογματισμοῦ τῶν προγενεστέρων σχολῶν, ἡ πειραματικὴ μέθοδος τοῦ σπουδάζειν καὶ ἀρνεούσαι τὰ γεγονότα πρὸ τοῦ ἀναβαίνειν εἰς τὰς αἰτίας, καὶ ἡ περίσκεψις εἰς τινὰ τῶν ἀλύτων ζητημάτων τῆς μεταφυσικῆς ὑπηρέτησαν ἐν γένει τὴν φιλοσοφίαν. Όμως διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ ἀκανονίστου καὶ ἀχαλινῶτου δογματισμοῦ παραφορὰν δὲν εἶπετο ὅτι ἐπρεπε νὰ ἀρθῇ ἀπὸ τοῦ μέσου ὁ λόγος καὶ ὁ συλ-

λογισμὸς, καὶ νὰ προγραφῶσιν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος αἱ εὐγενέστεραι καὶ ὑψηλότεραι μελέται καὶ τὰ προβλήματα, εἰς ἀ ἐνέκυψαν αἱ ἀριστόνοιαι τῶν ἀρχαιοτέρων καὶ νεωτέρων χρόνων.

.....

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'.

Γερμανικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Ἡ γερμανικὴ φιλοσοφία ἥρχισεν ἀπὸ τοῦ Καντίου, περὶ οὐ ἐν τοῖς προηγουμένοις διελάθομεν. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα φιλοσοφία συγχροτεῖται ἐκ τῶν ἐνδόξων αὐτῆς συγγραφέων, δὲν είναι διόλου ἀλλοτριου τοῦ θέματος νὰ συνοψίσωμεν τὰς κυριωτέρας ἰδέας τῶν ἐν οἰκείῳ τόπῳ λεχθέντων, ὅπως ἐν τῷ διέρχεσθαι τὰς φάσεις τῆς ἐπιστήμης ἴδωμεν τί ἔπραξαν ὅμοιοι εἴδοχοι ἐκεῖνοι ἄνδρες πρὸς τὴν καθιδρυσιν, ἐμπέδωσιν καὶ πρόσδον τῆς σχολῆς καὶ τῆς ἴδιαιτέρας αὐτῶν φιλοσοφίας. Ὁ Κάντιος ἐνήργησεν ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ τὴν αὐτὴν ἐπανάστασιν, ἥνπερ ὁ Κλοπετόκης, ὁ Γαϊθης καὶ ὁ Σχίλλερος ἐν τῇ φιλολογίᾳ. Αὐτὸς ἐθεμελίωσε τὴν μεγάλην ἐθνικὴν σχολὴν τῶν βαθυνόνων φιλοσόφων Φίγτου, Σχελλιγγίου καὶ Ἐγέλου, περὶ ὧν ἴδιαιτέρως ἐν τοῖς ἄνωθεν κεφαλαίοις ὀμιλήσαμεν. Ἡ γαλλικὴ φιλοσοφία τοῦ ιῆ αἰώνος, ἥν ὑπεδέχθησαν ἐν Βερολίνῳ παρὰ τῇ αὐλῇ τοῦ Φρειδερίκου, ὀλίγην ἐπιρροὴν ἔχήσκησεν ἐν Γερμανίᾳ, καὶ δὲν ἔρδιψε βαθείας βίζας εἰς τὴν κλασικὴν ἐκείνην γῆν τοῦ μυστικισμοῦ καὶ τοῦ ἴδαινισμοῦ. Ὁ Κάντιος κλείει τὸν ιῆ αἰώνα καὶ ἀνοίγει τὸν ιθ'. Εἰ καὶ δὲν ἀρνεῖται ὁ Κάντιος τῶν προκατόχων αὐτοῦ ἀνδρῶν καὶ σχολῶν τοὺς ἀγῶνας, ὀδηγεῖ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν ως ἄλλος Σωκράτης καὶ Καρτέσιος. Ἰναὶ πληροφορηθῶμεν καλῶς περὶ Καντίου καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ ἀνάγκη νὰ ἀνακεφαλαίωσωμεν διὰ βραχέων τὰ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς φιλοσοφίας ἐν Εὐρώπῃ. Βάσις τῆς καρτεσιανῆς φιλοσοφίας ἡτο ἡ σπουδὴ τῆς διανοίας. Ὁ Καρτέσιος, ἀντὶ νὰ ἀναλύσῃ τὴν διάνοιαν καὶ τοὺς νόμους αὐτῆς, παρήτησε τὴν ψυχολογίαν ὑπὲρ τῆς ὄντολγίας, τὴν παρατήρησιν ὑπὲρ τοῦ συλλογισμοῦ καὶ τῆς ὑπὸθέσεως. Ἐκ τῶν τῆς συνειδήσεως ἰδεῶν ἡ προκαταλαβούσα αὐτὸν ἡτο-ἡ ἡδέα τῆς οἰστίας. Λῦτη ἡ ἀρχὴ ἀναπτυχθεῖσα ὑπὲρ τοῦ

Σπινόζα ἐγέννησε τὸν πανθεϊσμὸν καὶ ἀπέδη ἡ θεωρία τῆς ὄπτασίας τοῦ Θεοῦ ὑπὸ Μαλεβραγγίου, ἡτοι ὁ μετημφιεζμένος πανθεϊσμός. Ἀλλος κλάδος τῆς φιλοσοφίας τοῦ ιζ' αἰῶνος, ἡ σχολὴ τοῦ Λοκκίου, προσκολληθείσα εἰς τὸ ἐμπειρικὸν στοιχεῖον καὶ παραγγωρίζουσα τὸν χαρακτῆρα τῶν ἰδεῶν τοῦ λόγου, παράγει τὸν αἰσθητικισμόν. Ὁ Λεῖβνίτιος τιθέμενος μεταξὺ τῶν δύο συστημάτων, πολεμεῖ τὰς ἀποκλειστικὰς αὐτῶν ἀξιώσεις, καὶ τὴν πείραν καὶ τὸν λόγον σκούδαζων νὰ συμβιβάσῃ, δίδει ἀνώτερόν τε σύστημα· μὴ τηρήσας τὴν τρυτάνην ἵσην, κλίνει εἰς τὸν ἰδανισμὸν καὶ ἀφοσιοῦται εἰς τὴν ὑπόθεσιν. Τὸ σύστημα τῶν μονάδων καὶ τῆς προδιατεταγμένης ἀρμονίας, καὶ τοι μετὰ τῆς γνώσεως τῆς ὀμοίωσης καὶ τῆς πολλαπλότητος ἐν τῇ ἐνότητι, ἔχει τὸ ἀτόπημα νὰ ἀναδεικνύῃ τινὰς τῶν συνεπειῶν τοῦ χαρτεσιανοῦ ἰδανισμοῦ καὶ περιβάλῃ ὑποθετικήν τινα πιθανότητα καὶ ἐπιφάνειαν ἀπέρριψθη δὲ ἀνέξετάστως ὑπὸ τοῦ ιζ' αἰῶνος. Εἰς μάτην ὁ Οὐόλφιος ἐδωκεν εἰς αὐτὸ τὸ σύστημα μορφὴν κανονικὴν καὶ γεωμετρικὴν· εἰς τοὺς προκατειλημμένους ὑπὸ τῆς ἀναλύσεως καὶ τῆς πείρας αὐτὸ τὸ σύστημα ἡτο ὄνειρον μεγαλοφυΐης ἀνδρός. Ἐν τούτοις δὲ αἰσθητικισμὸς τοῦ Λοκκίου, περὶ οὗ ἰδίως ἐπραγματεύθημεν ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ, ἀναπτυχθεὶς καὶ ἀπλοποιηθεὶς ὑπὸ τοῦ Κονδίλλακου, φέρει τοὺς καρποὺς αὐτοῦ, τὸν ὄλεσμὸν καὶ τὸν σκεπτισμόν. Ὁ Βερκελέϋος, καθὰ εἴπομεν, ἀναχωρῶν ἐκ τῆς ὑποθέσεως τῆς αἰσθησεῶς καὶ τῆς παραστατικῆς ἰδέας, ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξίαν τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου. Ὁ Οὐμῆς τολμηρότερος καὶ συνεπέστερος ἀκόμη προσβάλλει πᾶσαν ἀλήθειαν καὶ καταστρέφει πᾶσαν ὑπαρξίαν· ἀφανίζει συνάμα τὸν ἔξωτερικὸν καὶ τὸν ἔσωτερικὸν κόσμον, καὶ οὕτως ὑπάρχουσι μόνας αἱ κεναὶ ἀντιλήψεις ἀνευ ἀντικειμένου καὶ πραγματικότητος. Προσπαθεῖ νὰ κλονίσῃ ἰδιαιτέρως τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, βάσιν οὖσαν πάσης πίστεως καὶ ἐπιστήμης. Η σκωτικὴ σχολὴ διαμαρτύρεται ἐν ὄνόματι τοῦ κονοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς πείρας κατὰ πάντων τούτων τῶν ἔξαγομένων τῆς φιλοσοφίας τοῦ ιζ' καὶ ιη' αἰῶνος· αὐτὴ πειρᾶται νὰ ὀδηγήσῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς συνειδήσεως καὶ εἰς τὴν πειραματικὴν ψυχολογίαν· δεικνύει δὲ οὕτω πλειόνα νοῦν ἀγαθὸν ἡ μεγαλόνοιαν, σύνεσιν ἡ βαθύτητα, ἔξαντλεῖται εἰς τὴν ἀνάλυσιν ἐνὸς μόνου γεγονότος ἔσωτεροικοῦ, τῆς ἀντιλήψεως· παραθιγγάνει ἡ ὀλιγωρεῖ

τῶν ίδεων τοῦ λόγου, ἀνεγείρουσα τὸ κοινὸν αἰσθῆμα ἀποποιεῖσθαι νὰ ἐπιληφθῇ τῶν μεγάλων ζητημάτων τῶν ἐνδιαφερόντων τὸν ἀνθρωπὸν, περιορίζεται εἰς τὸν κατωτέρους χώρους τῆς ψυχολογίας ἀνίκανος νὰ ποιῆσῃ μεγάλα βήματα εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ νὰ κρίνῃ περὶ τῶν συστημάτων τοῦ παρελθόντος. Τοιαύτη ήτο ἡ κατάστασις τῆς φιλοσοφίας ἐν Εὐρώπῃ καθ' ἣν στιγμὴν ἐφάνη ὁ Κάντιος.

§ 2. Οὗτος ὁ μέγας ἀνὴρ βλέπων τὴν ἀδεβαιότητα καὶ τὴν ἀντίφασιν ἐπικρατοῦσαν μεταξὺ τῶν συστημάτων τῶν φιλοσόφων, ἔζήτησε τὴν αἰτίαν αὐτῆς, ἣν εὗρεν ἐν τῇ μεθόδῳ αὐτῶν. Προσκολλώμενος εἰς τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως καὶ θηρεύοντες τὴν λύσιν τῶν ὑψηλοτέρων ζητημάτων, οἷον περὶ ὑπάρξεως Θεοῦ, περὶ πνευματότητος τῆς ψυχῆς καὶ περὶ τῆς μελλούστης ζωῆς, ἐλησμόνησαν αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον τὸ δίδον γέννησιν εἰς ἀπαντα ταῦτα τὰ προβλήματα, τουτέστι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, τὴν δύναμιν τοῦ γινότακεν, τὸν λόγον. Ἐμέλησαν νὰ βεβαιώσεσθι τοὺς νόμους αὐτοῦ, τοὺς ἐπιβεβλημένους αὐτῷ ὑπὸ τῆς ίδιας φύσεως ἀναγκαίους ὅρους, τὰ ὅρια ἀτίνα δὲν δύναται νὰ ὑπερποδίσῃ, καὶ τὰ ζητήματα ὅσα πρέπει νὰ ἀπαγορεύσῃ, ἵνα φιεσθῇ ἀγόνων καὶ ματαίων ἐρευνῶν. Ταῦτα καὶ τὰ παραπλήσια διαιώνισαν ἀνεῳ ωφελείας τὰς συζητήσεις καὶ τὰς ἔριδας τῶν φιλοσόφων. Εἰς αὐτὴν τὴν ἀφετηρίαν ἐπρεπε νὰ ἀχθῇ ἡ φιλοσοφία, νὰ παραιτήσῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως ὅπως δοθῇ εἰς τὴν γνῶσιν αὐτὴν, νὰ ἀναλύσῃ αὐτοτῆρῶς τὰς μορφὰς καὶ τοὺς ὅρους αὐτῆς καὶ νὰ προσδιορίσῃ τὴν κατάληψιν αὐτῆς. Όθεν πρέπει νὰ ἀποχωρισθῇ ἐπιμελῶς πᾶν ξένον στοιχεῖον, πᾶν ὅ,τι δὲν είναι αὐτὴ ἡ γνῶσις. Διὰ ταῦτα πρέπει νὰ θεμελιωθῇ ἐπιστήμη ἀνεξάρτητος τῶν ἄλλων, ἐρειδομένη ἐφ' ἐαυτῆς, ἔχουσα ἴσην τὴν βεβαιότητα πρὸς τὴν τῶν μαθηματικῶν, ὡς ἔγκλείσουσα τὰς καθαρὰς ἐννοίας τοῦ πνεύματος. Ἐπικαθημένης τῆς μεταφυσικῆς ἐπὶ στερεᾶς βάσεως, καὶ τῶν ὅρων τῆς βεβαιότητος προσδιορισθέντων, ὁ σκεπτισμὸς τοῦ λοιποῦ θέλει ἀπελαθῆ ἐκ τῆς φιλοσοφίας. Ή τοιαύτη μέθοδος ἀνατρέπει τὰς δογματικὰς ἀξιώσεις καὶ κατεδαφίζει τὴν ἀμφιθολίαν καὶ τὸ σόφισμα. Τοιοῦτο σχέδιον συνέλαβεν ὁ Κάντιος πραγματοποίησας αὐτὸ διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου. Προχωρεῖ πρῶτον εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ διαστήματος καὶ τοῦ χρόνου, καλῶν αὐτὰς

μορφὰς τῆς αἰσθητικότητος· χωρίζει αὐτὰς μετὰ θαυμαστῆς αὐ-
στηρότητος ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν ἀντιλήψεων, μαρτυρεῖ τὸν ἐν
αὐταῖς χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος καὶ καθολικότητος· ἐφαρ-
μόζων δὲ τὴν αὐτὴν μέθοδον εἰς τὴν δύναμιν τοῦ κρίνεν καὶ
εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς διανοίας, ἀναλύει τὰς ἡμετέρας κρίσεις· ἀνα-
λαμβάνει τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τῶν κατηγοριῶν,
συμπληροῖ καὶ ἀπλοποιεῖ ταύτην δίδων συστηματικωτέραν μορ-
φὴν εἰς αὐτὴν, καὶ προσπελάζει εἰς αὐτὸν τὸν λόγον, τὴν δύνα-
μιν τοῦ ἐγγονεῖν τὸ ἴδαινικόν μετὰ τὴν ἀνάλυσιν ἔρχεται εἰς τὴν
κριτικήν. Οὐ Κάντιος ζητεῖ τὴν ἀντικειμενικὴν ἵσχυν τῶν ἴδεων
καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου· λύει τὸ πρόβλημα λέγων ὅτι αἱ ἴδεαι
ἐκτὸς τοῦ ἡμετέρου πνεύματος δὲν ἔχουσι πραγματικὸν ἀντι-
κείμενον ἀντιστοιχοῦν αὐταῖς, καὶ δὲν εἰναι εἰμὴ οἱ νόμοι τῆς
ἡμετέρας διανοίας, νόμοι ἀναγκαῖοι διέποντες τὰς ἡμετέρας κρί-
σεις καὶ τοὺς συλλογισμούς, ὑπάρχοντες ἐν ἡμῖν καὶ ὄντες κα-
θαρῶς ὑποκειμενικοί. Κατὰ Κάντιον τὰ ἀντικείμενα τῶν ἡμετέ-
ρων συλλήψεων, τὸ διάστημα, ὁ χρόνος, ἡ αἰώνιος καὶ ἀπόλυτος
αἰτία, ὁ Θεός, ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ, αὐτὴ ἡ ὑλικὴ οὐσία εἰσὶν ἀ-
πλαῖ μορφαὶ τοῦ ἡμετέρου λόγου, καὶ δὲν ἔχουσι πραγματικότη-
τα ἐκτὸς τοῦ πνεύματος τοῦ ἐννοοῦντος αὐτά. Ἀνασκευάσας τὸν
αἰσθητικισμὸν, θεμελιώσας ἴδαινισμὸν ἐπαναπαύμενον εἰς αὐτοὺς
τοὺς νόμους τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καταλήγει ὁ Κάντιος εἰς
τὸν σκεπτισμὸν ἐπὶ τῶν σπουδαιοτέρων παντὶ ἀνθρώπῳ ἀντικει-
μένων, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας·
βάλλει εἰς ἀντίφασιν πρὸς ἑαυτὸν τὸν λόγον ἐν ἀπασι τούτοις τοῖς
ζητήμασι διὰ τῶν ἀντιομιῶν τοῦ λόγου, διαιρουμένου ὑπὸ αὐ-
τοῦ εἰς θεωρητικὸν, στρεφόμενον περὶ τὴν καθαρὰν ἀλήθειαν καὶ
γεννῶντα τὴν ἐπιστήμην, καὶ εἰς πρακτικὸν, κυθερωνῶντα τὴν θέ-
λησιν καὶ προεδρεύοντα τῶν ἡμετέρων πράξεων· ὅπεν σκεπτικὸς
κατὰ τὴν θεωρίαν καὶ δογματικὸς κατὰ τὴν ἡθικὴν ὁ Κάντιος.
Παραπέμπομεν εἰς τὰ περὶ αὐτοῦ πλατύτερον λεχθέντα ἐν ἴδιαι-
τέρῳ κεφαλαίῳ.

§ 3. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀντιπάλων τοῦ Καντίου ἐτέθησαν ὁ
Ἀμαννός, ὁ Ἐρδερός καὶ ὁ Ἰακώβης. Τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Καν-
τίου ἐρειδομένην ἐπὶ τῆς ἀναλύσεως τῶν μορφῶν τῆς διανοίας
καὶ ὄρμῶσαν ἐκ τῆς σκέψεως πολεμεῖ ὁ πρῶτος, ἀποδεικνύων ὅτι
ἡ μέθοδος αὐτῆς φέρει ἀναπορεύκτως εἰς τὸν σκεπτισμὸν, καὶ

συμπεραίνων ὅτι τὸ μέσον τοῦ ἀποφυγεῖν τὸν σκόπελον εἶναι νῦν παραδεχθῶμεν τὴν πίστιν, τὴν ἀμεσον ἀποκάλυψιν τῆς ἀληθεῖας ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ συνειδήσει. Ὁ δεύτερος ἀντιτάττει ὡσαύτως εἰς τὴν ἀφηρημένην γνῶσιν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ συλλογισμοῦ τὴν συγκεκριμένην ὥdean, οὐσαν καρπὸν τῆς πείρας, καὶ συνενόντει τὸ ὑπὸ τοῦ Καντίου χωρισθὲν, τὸ ἐμπειρικὸν καὶ τὸ λογικὸν στοιχείον ἐν τῇ γνώσει. Κατ' αὐτὸν ὁ Κάντιος κατεχρήσατο τὴν διάφαρειν καὶ τὴν λογικήν. Ὁ τρίτος, ὁ Ἰακώβης, ὁ ἀναπτύξας ταύτην τὴν ἀρχὴν καὶ μορφώσας σύστημα, περιγράφει τὴν κατάχρησιν τῆς λογικῆς καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ὅστις κατ' αὐτὸν διαιρεῖ, διακρίνει καὶ συνδιάζει τὰς γνώσεις καὶ δὲν γεννᾷ αὐτὰς, καὶ αὗται αἱ τεχνηταὶ ἐργασίαι ἔκτελονται ἐπὶ ὑλικῶν πρόηγουμένων δεδομένων. Ὁ Ἰακώβης παραχωρεῖ τῷ Καντίῳ ὅτι ὁ λόγος εἶναι ἀνίκανος νὰ γνωρίσῃ ἀληθείας ἀνωτέρας τάξεως, ὡς μένων ἐν τῇ σφράγει τοῦ πεπερασμένου καὶ οὐ δυνάμενος νὰ φθάσῃ ἀχρὶ τοῦ ἀπολύτου. Ή ἀρχὴν πάστης γνώσεως καὶ πάστης ἐνεργότητος εἶναι ἡ πίστις, ἀποκάλυψις τελουμένη ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ ὑπὸ τὴν μορρὴν τοῦ αἰσθήματος, καὶ οὖσα ἡ βάσις πάστης βεβαιότητος καὶ πάστης ἐπιστήμης. Καὶ τοι δὲ τὸ αὐθόρμητον καὶ τὸ ἐνοραμάτικὸν τῆς γνώσεως εἶναι προγενέστερα τῆς σκέψεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, ὁ Ἰακώβης ἐκφαυλίζει τὸν λόγον. καὶ τὰς νομιμωτέρας αὐτοῦ πορείας, περιφρονεῖ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰς διατυπώσεις αὐτῆς καὶ πίπτει εἰς τὸ αἰσθῆμα· καθήψαντο δὲ πάντων τούτων τῶν ἐλαττωμάτων αὐτοῦ. Τὸ αἰσθῆμα εἶναι φαινόμενον μικτὸν ἀνῆκον καθάπτας τῇ αὐθορμήτῳ ἀναπτύξει τῆς διανοίας καὶ τῇ αἰσθητικότητι. Ὁ Ἰακώβης δὲν εὐχαριστεῖται νὰ θυσιάσῃ τὴν σκέψιν εἰς τὸ αὐθόρμητον, ἀλλὰ παραχωρεῖ πολὺ καὶ εἰς τὴν αἰσθησιν· ἐντεῦθεν διηνεκής σύγχυσις ἐπιασθῆται πρὸ πάντων εἰς τὴν ἥμικήν. Ὁ νόμος τοῦ καθήκοντος, θαυμασίως περιγραφεὶς ὑπὸ Καντίου, παραχωρεῖ εἰς τὸ αἰσθῆμα, εἰς ἐνορμον ἀόριστον, εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τῆς εὐδαιμονίας, εἰς εἰδός τι εὐδαιμονισμοῦ, ταλαντευομένου μεταξὺ ὑλισμοῦ ἡ αἰσθητικισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ. Ή διδασκαλία τοῦ Ἰακώβη ὑπῆρξεν εὐγλωττος διαμαρτύρησις κατὰ τοῦ σκεπτικοῦ ὄρθολογισμοῦ τοῦ Καντίου, ἀλλ' ὑποδεεστέρως ὡς φιλοσοφικὸν πόνημα. Ὁ Φίχτης, βαθὺς μεταφυσικὸς καὶ ἀκαμπτος λογικευόμενος, σπεύδει νὰ δώσῃ εἰς τὴν ἐπιστήμην μοναδικὴν καὶ ἀπόλυτον ἀρχήν. Αὕτη ἡ ἀρχὴ εἶναι

τὸ ἐγώ, ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον συνάμμα, τὸ δποῖον ἀνα-
πτυσσόμενον ἐξάγει ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως,
τὴν φύσιν καὶ τὸν Θεόν. Τὸ ἐγώ μόνον ὑπάρχει, καὶ ή ὑπαρξία
αὐτοῦ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἀποδεῖξεως, είναι διότι είναι· τὸ ὑπάρ-
χον είναι διὰ τὸ ἐγώ καὶ διὰ τοῦ ἐγώ, ἐκεῖ είναι· ή ίδεα τὴν ὁ-
ποίαν ὁ Φίχτης ἀνείλιξε μετὰ μεγάλης ἰσχύος διαλεκτικῆς, ἀνοί-
ξας πάντας τοὺς θησαυροὺς τοῦ γονίμου καὶ λεπτοῦ αὐτοῦ πνεύ-
ματος. Κατ' οὐσίαν είναι τὸ σύστημα τοῦ Καντίου ἐν τῇ καθα-
ρότητι αὐτοῦ, ἀπηλλαγμένον πάσης ἀντιφάσεως. ίδε καὶ τὰ γρα-
φέντα περὶ αὐτοῦ ίδιᾳ ἐν τοῖς προεκτεθεῖσιν. Μετὰ τὸν Φίχτην
ἀρχίζει νέα φάσις τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Οὐ περβατικὸς
ἰδανισμὸς τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φίχτου παραίτει τὴν ὑποκείμενη-
κὴν μορφὴν, ἵνα λάθῃ διὰ τοῦ Σχελλίγγιου τὸν ἀντικειμενικὸν καὶ
ἀπόλυτον χαρακτῆρα. Οὐ Σχελλίγγιος μαθητὴς ἐν πρώτοις τοῦ
Φίχτου ἀπεμακρύνθη βαθμῷδον τῆς διδασκαλίας ςύτοῦ, μορφώσας
τὸ τῆς ταύτητος σύστημα. Οὐ Κάντιος ἀρνούμενος τὴν ἀντι-
κειμενικότητα τῶν ίδεῶν τοῦ λόγου φέρει πάντα εἰς τὸ ὑποκεί-
μενον, εἰς τὰς μορφὰς καὶ τοὺς νόμους αὐτοῦ. Οὐ Φίχτης ἐκ τοῦ
ἐγώ σχηματίζει τὴν ἀρχὴν πάσης ὑπάρξεως, ἐξάγει τὸ ἀντικεί-
μενον ἐκ τοῦ ὑποκειμένου. Οὐ Σχελλίγγιος ἐγείρεται ὑπεράνω
τῶν δύο τούτων ὅρων καὶ συνταύτιζει αὐτοὺς ἐν ἀρχῇ ἀνωτέρᾳ,
εἰς τὸν κόλπον τῆς ὁποίας τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον
ἐνόνονται καὶ συγχέονται. Ἐντεῦθεν ή διαφορὰ τοῦ ἐγώ καὶ οὐκ
ἐγώ, τὸ πεπερασμένον καὶ τὸ ἀπειρον ἐξαλείφονται· πᾶσα ἀντί-
θεσις χάνεται, ή φύσις καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἐξερ-
χόμενοι φανεροῦσι τὴν ἐνότητα καὶ ταύτητα αὐτῶν. Ἄπεράνω
τῆς σκέψεως ἐπιτυγχανούστης τοῦ πεπερασμένου, τάττεται ἀλλος
τρόπος γνώσεως, ή διανοητικὴ θεωρία, ή ἐνόρασις, ήτις ἐννοεῖ ἀ-
μέσως τὸ ἀπόλυτον. Τὸ ἀπόλυτον δὲν είναι οὔτε πεπερασμένον
οὔτε ἀπειρον, οὔτε ὑποκείμενον οὔτε ἀντικείμενον, είναι τὸ δὲν,
εἰς τὸ ὁποῖον πᾶσα διαφορὰ καὶ ἀντίθεσις ἐξαλείφονται, τὸ ἐν,
ὅπερ ἀναπτυσσόμενον γίνεται σύμπαν, φύσις καὶ ἄνθρωπος. Ή
ἐκθεσις τοῦ Σχελλίγγιου είναι δογματικὴ καὶ ή μέθοδος αὐτοῦ
ὑποθετική. Οὐ Εὔγελος, ὃν ἐξητάσαμεν ἀλλαχοῦ τῆς βίβλου, βάλ-
λει βάσιν τῆς φιλοσοφίας τὴν λογικὴν, ἐν ἥ αἱ ίδεαι καὶ αἱ μορ-
φαὶ τῆς διανοίας καὶ τοῦ λόγου δὲν είναι αἱ καθαραὶ συλλήψεις
τοῦ ἡμετέρου πυγμάτος, ὅλλ' οἱ νόμοι καὶ αἱ μηροφαὶ τοῦ καθο-

λικοῦ λόγου, ἔχουσαι ισχὺν ἀπόλυτον, οἱ δὲ νόμοι τοῦ σύμπαντος εἰναι ἡ δῆλωσις καὶ πραγματοπόίησις αὐτῶν, ὁ κόσμος εἰναι ἡ ὄρατὴ λογική. Εἰ καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγέλου βρίθει νέων καὶ ποικίλων θεωριῶν ἐπὶ τῶν παντοδαπῶν κεφαλαιών τῶν ἐνδιαφερόντων τὴν ἐπιστήμην, τὴν θρησκείαν, τὸ δίκαιον, τὰς ὡραίας τέχνας, τὴν φιλοσοφίαν τῆς ιστορίας καὶ τὴν ιστορίαν τῆς φιλοσοφίας, ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ δὲν ίκανοποιεῖ τὸν λόγον. Ή κίνητις τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας ἔσχεν οὐ μικρὰν ἐπιρρόην ἐπὶ τῶν συγχρόνων.

»»»»»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'.

Ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία.

§ 1. Εν τῇ ιστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας οἱ Ἀλεξανδρινοὶ πρῶτοι ἀνήγειραν τὸν ἐκλεκτισμὸν εἰς σύστημα· αὐτοὶ ἡγίσιον νὰ συγχωνεύσωσι καὶ ἐνώσωσιν εἰς ἐν σῶμα διδασκαλίας πάσας τὰς προγενεστέρας. Τὸ πνεῦμα τοῦ ἐκλεκτισμοῦ είναι οὐσιωδῶς πνεῦμα ἀνοχῆς, συνδιαλαγῆς καὶ προόδου· ἡ συγχεφαλαίωσις καὶ τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ ίσταται εἰς τὸ μὴ οἰκειοποιεῖσθαι καὶ ἀποχρούνειν ἀποκλειστικῶς οἰανδήποτε διδασκαλίαν, ἀλλὰ παραδέχεθαι πάσας τὰς διδασκαλίας ὡς νόμιμα προϊόντα τοῦ λόγου, ἐφ ὅρῳ τοῦ ἐρευνῆσαι καὶ ἐκλέξαι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀληθείας, ἀτινα ἐκάστη περιέχει, κατόπιν δὲ διατάξαι καὶ ἀναπτύξαι ταῦτα, οὕτως ἡνωμένα, ὅπὸ ἀνωτέραν διδασκαλίαν, οὕτων ἔκφρασιν πιστοτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ὄλοκλήρου τῆς ἀληθείας. Ή μέθοδος τοῦ ἐκλεκτισμοῦ είναι τὸ προγούμενον τῆς θεωρίας, ἐξ τῆς σπουδῆς καὶ τῆς βαθείας κριτικῆς τῆς ιστορίας ἀπαντλούμενον. Οἱ ἐκλεκτισμὸς δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ προγράψῃ οὕτε τὴν ἀλευθέραν ἔξετασιν οὕτε τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ κηρύγτει τὴν συμμαχίαν αὐτῶν, ἐκ τῆς ιστορίας ἀναλαμβάνει τὴν θεωρίαν, γονιμοποιεῖ ταύτην διέκείνης καὶ ὑπεράνω τῶν διαφόρων ἴδιαιτέρων διδασκαλιῶν ὄργανίζει διδασκαλίαν εύρυχωροτάτην, ὅπως παραδεχθῇ ταύτας μετὰ τοῦ ἐν αὐταῖς ἀληθοῦς καὶ νομίμου ἐνέστητο. Ή φιλοσοφία δὲν ἐπιζητεῖ ποτὲ τὴν πλάνην. Πειρώμενος ὁ φιλόσοφος νὰ μελετήσῃ τὴν φύσιν καὶ νὰ ἐμβατεύσῃ εἰς τὰ ταύτη πυστήρια ἀντὶ πολλῷ μόχθων καὶ ἀγρυπνιῶν, δὲν θιανοεῖται

φεβείως νὰ ἀντικαταστήσῃ εἰς τὴν Ἰωσαύ πραγματικότητα τὰ
κενὰ φάσματα τῆς φαντασίας αὐτοῦ. αὐτὸς πάντοτε ἐκεῖνος
τὴν ἀλήθειαν. Δυνατὸν νὰ ἀπατηθῇ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν γε-
γονότων, τῶν ὑποθετικῶν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ, νὰ μεγα-
λύνῃ τὴν σημαντικότητα τοῦ μὲν, νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἴσχὺν τοῦ
δὲ, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ θέσῃ ἐσυτὸν ἐκτὸς τῶν ὅρων τῆς οὐ-
σίας αὐτοῦ καὶ τῶν νόμων τῶν διεπόντων τὸν κόσμον. Τὰ συ-
στήματα εἶναι ἀτελῆ καὶ ἀποκλειστικὰ ἐν τῇ ἀξιώσει αὐτῶν
τοῦ νὰ περιέχωσι τὴν ἀλήθειαν ὀλόκληρον· φέρ' εἰπεῖν, ή αἰσθη-
τικοὶ μεσολαβεῖ εἰς τὴν ἀπόκτησιν πολλῶν ἴδεων, οἱ δὲ τοῦ συ-
στήματος τούτου ὄπαδοι ὑπερπηδήσαντες τὰ γεγονότα συνεπέ-
ραναν ὅτι ἀπασαὶ αἱ ἡμέτεραι ἰδέαι προέρχονται ἐκ μόνης τῆς
αἰσθήσεως. Οἱ ἴδαινοιται ἐξ ἄλλου, διότι τὸ πνεῦμα ἀποκαλύ-
πτει ἐν ἐσυτῷ καὶ καρποῦται ἐκ τῶν ἴδιων θησαυρῶν ἀρχὰς
ἀνεξαρτήτους τῆς παρατηρήσεως, τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικεμένων,
ἀνάγουσι τὰ πάντα εἰς τοῦτο τὸν τρόπον τοῦ γνώσκειν. ἐξ
ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ὑπερβολὴ, πλάνη, καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀ-
τελεύτητος διαμάχη. Ὁ Ἐπίκουρος, προκατειλημμένος ὑπὸ τῆς
ἐπιρροῆς τοῦ ἐγωιστικοῦ αἰτίου εἰς τὰς ἀποφάσεις ἡμῶν, περιώ-
ρισε τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου εἰς μόνην τὴν ἐπίτευξιν τῆς εὐδαι-
μονίας ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ· ὁ Ζήνων ἡρύνθη τὴν ἡδονὴν καὶ
τὴν ὁδύνην ἵνα ἐκθειάσῃ τὸν ὑπὲρ ἀνθρώπου ἡρωϊσμόν. ἐξ ἀρ-
χῶν ἀληθῶν συνεπείας ἐσφαλμένας ἐξήγαγον οἱ ἀνθρώποι καὶ
ἰδοὺ τὰ ἀπειρά καὶ ἀλλήλοις ἀντίθετα συστήματα, σχολαὶ ἀτ-
τακείμεναι, ὡν τινῶν ὁ ἀνταγωνισμὸς διήρκεσεν αἰώνας, χωρὶς
νὰ θιαμβεύῃ ἡ μὲν κατὰ τῆς δὲ, ἐπειδὴ οὐδεμία ἐξ αὐτῶν
περιεῖχε τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν. Πολλοὶ καὶ ἐνδοξοί φιλόσοφοις
διάφοροι κατὰ τὰ ἡθη, ἔθιμα, πεποιθήσεις, γλώσσας, φυλὴν καὶ
ἔθνικάτητα, ἐκάνησαν τὰ φιλοσοφικὰ ζητήματα ἀπὸ τῶν ἀρχαι-
οτέρων χρόνων ἄχρι τῶν ἡμετέρων, ἐξαντλησαντες τὰς παντοίας
ἐπόψεις, ὑφ' ἀς ἐξῆν θεωρῆσαι τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστήμης. Ὁ
θεον. τὰ. συστιχεῖα τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἔτοιμα· ἡ ἱστορία, κατα-
πέπικα ἀνταπόδεξις ἀπαραίτητος τῆς συνειδήσεως, περιέχει ταῦ-
τα ἐν τῷ κόλπῳ αὐτῆς. Ἡ ἐκλεκτικὴ φιλοσοφία ἀποχωρίζει
ταῦτα ἐκ τῶν διδασκαλιῶν, ἐν αἷς εἰσὶ διεπαρομένα, συνεργο-
λογεῖ πρὸς ἀλληλα ταῦτα ἀνευ συγχύσεως, ὑπὸ ἀνωτέρων διδα-
σκαλίων ἐν ὁργανισμῷ. συγόλωφ, ὅμεῖς τὸν νόμους, καθ' ὃς πα-

ρήχθησαν, καὶ ἐναγκαλίζεται εἰς τὴν ὑψηλοτέραν αὐτῆς ἐνότητὰ τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· αὐτὸν τὸν σκοπὸν προτίθεται ὁ ἐκλεκτισμός. Οὐχὶ, δίκην συγκρητισμοῦ καὶ παχυλῆς μίζεως, συνάπτει τὰ συστήματα οἴα δήποτε ἀν ὥστιν, ἀλλὰ τούναντίον ὁ ἐκλεκτισμὸς ἐπίζητει ἐν ἐκάστῳ τὸ μέρος τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ψευδοῦς, καὶ ἀποσκυβαλίζων τὸ ψευδὲς συγκομίζει τὸ ἀληθές. Ὁ ἐκλεκτισμὸς, ὡς καὶ πᾶν σύστημα, ἔχει καὶ τοὺς ἔχθρους αὐτοῦ καὶ τοὺς φίλους.

§ 2. Κατεδίκασαν αὐτὸν ὡς παρέχοντα δικαίωμα εἰς τὸν ἀδιαφορισμὸν καὶ τὴν μοιροδοξίαν. Ἄλλ' οἱ ὄπαδοι ἐδείξαν ὅτι πᾶσα φιλοσοφικὴ δόξα δικαιολογείται ὅτι στηρίζεται ἐπί τίνος γεγονότος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀνήκει τῇ ἴστορίᾳ· κηρύττων δὲ ὁ ἐκλεκτισμὸς τὸν ἀνθρωπὸν ἐπισφαλῆ δὲν ἐπιτρέπει αὐτῷ καὶ τὴν ἀπάτην, ἐξηγεῖ μόνον τὸ λάθος καὶ τὴν πλάνην, θέτει πέρας εἰς τὴν ἀντίφασιν τῶν συστήματων. Εἰπον ἄλλοι ὅτι ὁ ἐκλεκτισμὸς είναι ἡ ἀπουσία καὶ ἡ ἀρνησίς φιλοσοφικοῦ συστήματος ἀπελογήθησαν οἱ ἐκλεκτικοὶ ὅτι είναι μόνον ἡ ἀπουσία καὶ ἡ ἀρνησίς παντὸς ἀποκλειστικοῦ συστήματος, ὡς ἀποκρύψων τὸ φέρον χαρακτῆρα μεροληπτικὸν, καὶ ἔξελέγχων τὰ ἀλληλοσβιδόχως φανέντα συστήματα, ὡς ὑποτάσσων ταῦτα εἰς τὸν ἴδιον κανόνα, καὶ βαδίζων ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῶν πρὸς ζήτησιν καὶ κατάκτησιν τῆς ἀληθείας. Ὁ ἐκλεκτισμὸς ὑποτίθησι σύστημα μᾶλλον ἐκτεταμένον, διακρίνον τὸ ἀληθές τοῦ ψευδοῦς παρὰ πάσῃ φιλοσοφικῇ διδασκαλίᾳ, καὶ πλουτίζει ὁσημέραι τὴν σπουδὴν καὶ τὴν χριτικὴν τῶν προτέρων φιλοσοφικῶν μυημέσιν· αὐτὸς λέγουσι, δίδει τὰ μέσα τῷ συντάττειν τὴν ἐνότητα τῆς ἐπιστήμης, παρέχων τὴν ἀσφαλεστέραν ἐγγύησιν εἰς τοῦτο. Οἱ νεώτεροι σοφοὶ ἀνεῦρον τὸν ἐκλεκτισμὸν εἰς τὸν Πλάτωνα, κακαλυμμένον θαυμασίως, καὶ εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῆς Μεταφυσικῆς κεφ. γ. «Ἐπειδὲ φανερὸν ὅτι τῶν ἐξ ἀρχῆς αἰτίων δεῖ λαβεῖν ἐπιστήμην, τὰ δὲ αἰτία λέγεται τετραχῶς, ὃν μίαν μὲν αἰτίαν φαμέν είναι τὴν οὐσίαν καὶ τὸ τί ἦν είναι, μίαν δὲ τὴν ὑλην καὶ τὸ ὑποκείμενον, τρίτην δὲ, ὅθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως· τετάρτην δὲ τὴν ἀντικειμένην αἰτίαν ταύτη, καὶ τὸ οὖν ἔνεκεν, καὶ τὸ ἀγαθόν· τεθεωρημένων οὖν ἵκανώς περὶ αὐτῶν ἐν τοῖς περὶ φύσεως, οὐρας ποραλάθωμεν καὶ τοὺς πρότερον ἡμῶν εἰς ἐπίσχεψιν τῶν ὄντων εἰλθεῖς, καὶ φτ-

λοσσοφήσαντας περὶ τῆς ἀληθείας. Δῆλον γὰρ ὅτι κάκεινοι λέγουσιν ἀρχάς τινας καὶ αἰτίας. Ἐπελθοῦσι γοῦν, ἔσται τι προύργου τῇ μεθόδῳ τῇ νῦν. Ή γὰρ ἔτερόν τι γένος εὑρήσομεν αἰτίας, ἢ ταῖς νῦν λεγομέναις μᾶλλον πιστεύσομεν.^ν Έκ τῆς κριτικῆς ιστορίας συνάγει ὁ Αριστοτέλης τὸ ἀναγκαῖον προηγούμενον τῆς θεωρίας, διαφωτίζων καὶ ἔζελέγχων ἐναλλάξ τὸ ἴδιον σύστημα διὰ τῶν συστημάτων τῶν προκατόχων αὐτοῦ φιλοσόφων. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἔθηρευον καὶ οἱ Ἀλεξανδρινοί, ἀλλ' εὐθὺς παρεξετράπησαν, ἐπαγγελθέντες δογματισμὸν τοσοῦτον ἀποκλειστικὸν, ὃσον δὲν ἦτο ὁ τὸν ὄποιον διῆχυρίζοντο νὰ συμβιβάσωσιν ἐξ ἀρχῆς. Παρὰ τοῖς νεωτέροις ὁ Λειβνίτιος δὲν βλέπει σωτηρίαν ἀπέναντι τῶν κινδύνων τῶν ἐπαπειλούντων τὴν φιλοσοφίαν, εἰ μὴ τὴν ἀμερόληπτὸν σπουδὴν τῆς ιστορίας. Ἐπειδὴ, λέγει, ἡ ἀλήθεια συχνάκις περιεκαλύφθη, ἡ κρατηριάσθη καὶ διεφθάρη, διὰ τοῦτο ἐπέρεπτε νὰ καταβληθῇ σπουδὴ εἰς διάσωσιν αὐτῆς, ίνα ἀποδῇ *regenesis quaedam philosophia*. Εὗρε δὲ ὅτι τὸ πλειστὸν μέρος τῶν φιλοσοφικῶν αἱρέσεων δικαιοῦται, καθόσον κινεῖται εἰς τὰ πρόσω οὐχὶ δὲ καθόσον ἀρνεῖται. Οὐδεμία δὲ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἀρχαιοτέρων ήλικιῶν ἀπωλέσθη, καὶ ἀπασαὶ ἐπισπεύδουσιν εἰς τὸ κοινὸν ἔργον· εἰς ὅφελος τῆς ἐπιστήμης ἀγωνίζεται ὁ Λειβνίτιος νὰ συνδιαλλάξῃ τὰς ἀντίκηλους σχολὰς καὶ νὰ θεωρήσῃ πάσας τὰς διδασκαλίας ἐπιδεκτικὰς καλῆς ἐρμηνείας. Οἱ ἐκλεκτισμὸς ἐθριάμβευσεν εἰς τὴν πολιτικὴν, τὴν γραμματολογίαν καὶ τὰς τέχνας. Οἱ περικλεῆς καὶ μεγάτιμος Κουσίνος, περὶ οὐ τὰ δέοντα ἐν ἴδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ ἐρέθησαν, εἴναι ὁ ἀρχηγέτης πρὸ πάντων ἐν Γαλλίᾳ. Πρὸς εὐκρινεστέρας πληροφορίας παραπέμπομεν τὸν φιλομαθὴ νέον εἰς Cousin, *Euvres complètes, Fragments philosophiques*, εἰς Jouffroy, *Mélanges philosophiques*, καὶ εἰς Damiron, *Essai sur l' histoire de la philosophie au dix-neuvième siècle*.

Περαίνοντες τὸ πεντήρον τοῦτο πόνημα, εὐχόμεθα εἰς τοὺς κατὰ πάντα λόγον ἰκανωτέρους ἡμῶν νὰ συντάξωσι πρωτότυπον συγγραφήν· ἡμεῖς δὲ, τὸ κατὰ δύναμιν, προσφέροντες τῇ ἑλληνικῇ νεότητι τοῦτο, καὶ φόρον εὐγνωμοσύνης τῇ μητρὶ Ἑλλάδι ἀπονέμοντες, ἐπικαλούμεθα τὴν ἐπιείκειαν τῶν λογίων.

ΤΕΛΟΣ ΚΑΙ ΤΩ ΕΝ ΤΡΙΑΔΙ ΘΕΩ ΔΟΞΑ ΚΑΙ ΚΛΕΟΣ.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ.

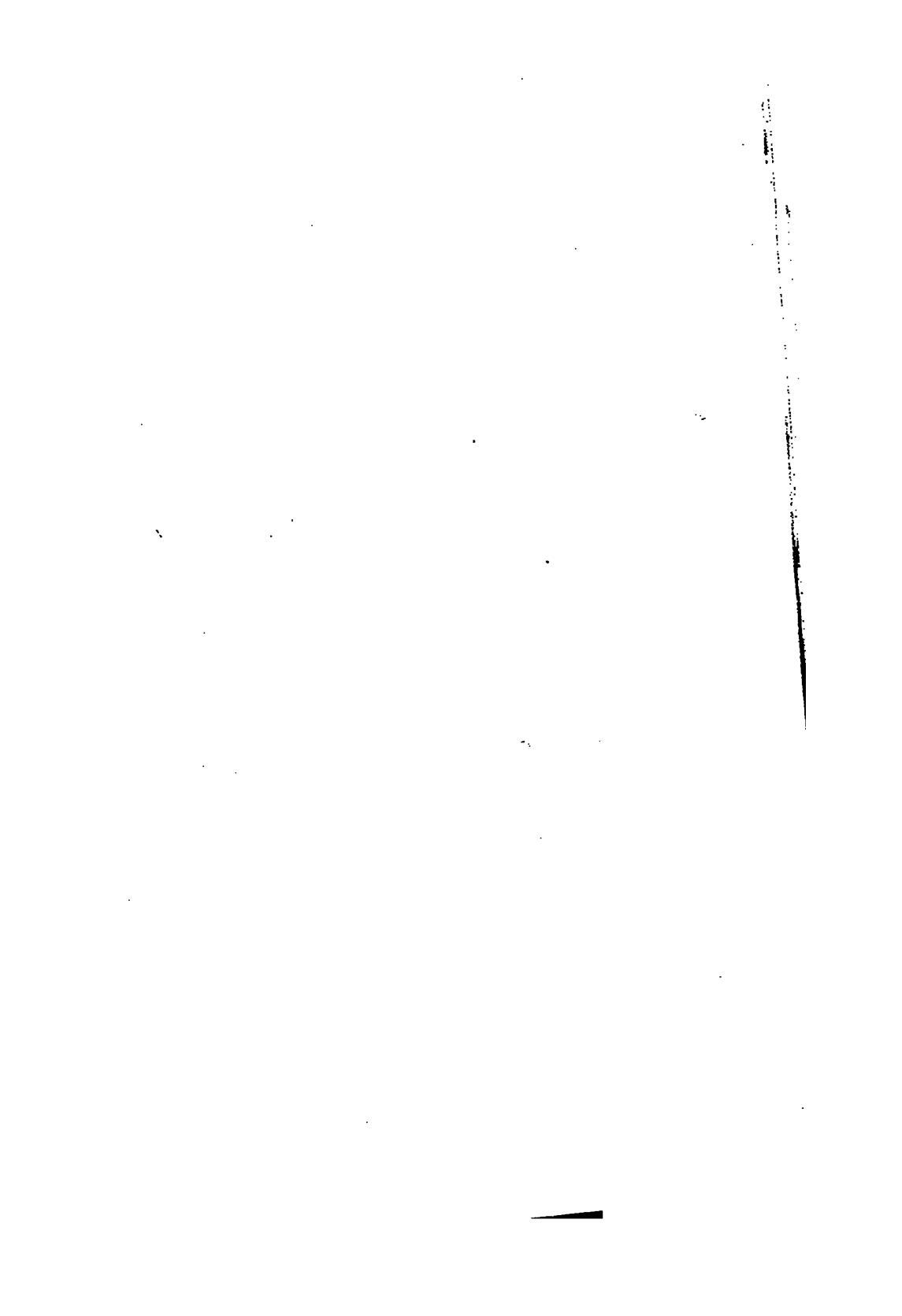
Σελ. 2. σίχ. 18. ἀνάγνωθι ἀπεδύθησαν. — Σελ. 3. σίχ. 32. συλλάβεισον προσ-αρμόζουσα. — Σελ. 4 σίχ. 29. ἀνάγνωθι ἐπιστητόν. — Σελ. 5. σίχ. 32. ἀξονα· — σίχ. 36. ἄλλοι φιλόσοφοι. — σίχ. 37. Κουδουόρθιος. Σελ. 8. σίχ. 17. Στευάρτος. — σίχ. 19. Βράουν. — σίχ. 26. σχολή. — σίχ. 27. Ρούέρ-Κολλάρδος. — Σελ. 9. σίχ. 20. Naturphilosophie. — Σελ. 11. σίχ. 2. δεδομένην. — Σελ. 15. σίχ. 25. βαίνουσαι. — Σελ. 17. σίχ. 16. ποίους. — Σελ. 18 σίχ. 13. ἐπανάγει. — Σελ. 22. σίχ. 14. πρόσθει, λέγω, — Σελ. 26. σίχ. 23. συλλάβεισον ἐξ-ἀκολουθήσῃ. — Σελ. 27. σίχ. 31. δυσ-άνασχετον. — Σελ. 33. σίχ. 21. ἀνάγνωθι κτυποῦσαι. — Σελ. 39. σίχ. 1. ὑποχύματος. — Σελ. 46. σίχ. 7. οἰς. — Σελ. 48. σίχ. 20. περιορίζεται. — Σελ. 27. σίχ. 25. ἀνανεώσεις. — σίχ. 29. συλλάβεισον ὑπερ-οχή. — Σελ. 71. σίχ. 34. ἀνάγνωθι γορίλας. — Σελ. 160. σίχ. 28. ἐν βιβλίῳ ιγ'. — Σελ. 189. σίχ. 3. ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟΝ. Περίοδος δευτέρα. ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. διορθῶν τοὺς ἀριθμοὺς τῶν Κεφαλαίων. — Σελ. 190. σίχ. 15. πρόσθει, δς. — Σελ. 193. σίχ. 3. ἀνάγνωθι τῆς ιζ'. Σελ. 195. σίχ. ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΝ. Περίοδος τρίτη. Νεωτέρα φιλοσοφία, ἀρχομένη ἀπὸ Βακχωνος.

Τὰ λοιπὰ παροράματα ἀφίενται εἰς τὴν ἐπιείκειαν τοῦ ἀναγνώστου.

1

2

